

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ОВЧАРЕНКО ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА

УДК 347.962.6

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІВ:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ**

12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело. _____/Овчаренко О. М./

Одеса — 2018

АНОТАЦІЯ

Овчаренко О. М. Юридична відповідальність судді: питання теорії і практики. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура (081 – Право). – Національний університет «Одеська юридична академія»; Одеса, 2018.

Підготовка дисертації здійснювалася в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого. Захист дисертації відбудеться в Національному університеті «Одеська юридична академія».

В дисертації вперше в українській правовій науці обґрунтовано теоретичну конструкцію інституту юридичної відповідальності судді, здійснено його всебічну характеристику, надано пропозиції щодо удосконалення його практичного застосування.

Уперше: юридична відповідальність судді розглядається як відповідальність спеціального суб'єкта, наділеного виключними владними повноваженнями з відправлення правосуддя й статутними гарантіями незалежності в системі стримувань і противаг державної влади, яка виконує подвійне призначення у демократичному суспільстві, а саме: забезпечує дотримання носієм судової влади покладеного на нього обов'язку з утвердження принципу верховенства права у правовідносинах й виступає необхідною умовою легітимації ухваленого судового рішення для адресатів останнього;

обґрунтовується висновок про те, що юридична відповідальність судді є комплексним правовим інститутом, що складається із сукупності норм права, регламентуючих підстави і процедури притягнення судді до відповідальності та характеризується такими рисами: (а) він є відокремленим і самостійним у системі права, що зумовлюється специфікою правового статусу судді як суб'єкта відповідальності й наявністю спеціального законодавства, яке впорядковує ці правовідносини; (б) переважна більшість норм цього інституту належить до публічного права що зумовлює домінування імперативного методу впливу на правовідносини; (в) цей інститут є міжгалузевим, що проявляється у поєднанні норм

матеріальних (підстава відповідальності) і процесуальних (процедура притягнення до відповідальності); (г) норми і приписи права, які складають його зміст, об'єднані за предметними й функціональними ознаками; (д) субінститути інституту юридичної відповідальності судді мають тісні інтегративні зв'язки; їх спільність виявляється в наявності єдиних для всіх галузевих різновидів відповідальності елементів її системи, які є взаємозумовленими й похідними від принципу суддівської незалежності;

здійснено розмежування юридичної відповідальності: (а) судді, пов'язану із виконанням ним своїх функцій носія владних повноважень, особливості якої пов'язані із його спеціальним статусом й (б) особи, яка обіймає посаду судді;

доведено, що до судді як спеціального суб'єкта, який вчиняє правопорушення в межах відправлення правосуддя, мають застосовуватися спеціальні процедури провадження (насамперед дисциплінарного й кримінального), які включають гарантії його процесуальної незалежності; вчинення ж суддею правопорушень, не обумовлених виконанням посадових обов'язків, має переслідуватися на загальних засадах;

доведено дуалістичний характер інституту юридичної відповідальності судді, який базується на фундаментальних постулатах про відповідальність державної влади перед народом і суду як її невід'ємному елементу – перед суспільством;

доведено, що інститут юридичної відповідальності судді є невід'ємним елементом системи його соціальної відповідальності, що ґрунтується на загальновизнаних моральних цінностях;

виокремлено та охарактеризовано принципи інституту юридичної відповідальності суддів: (а) верховенство право і законність, (б) справедливість й невідворотність покарання, (в) гуманізм; (г) незалежність суддів, (д) підзвітність суддів громадянському суспільству, (е) забезпечення гарантій належної процедури при накладенні санкцій на суддів, (є) дотримання вимог уніфікації, публічності й конфіденційності при визначенні процедурних аспектів відповідальності;

здійснено зовнішню диференціацію інституту юридичної відповідальності судді в межах окремого правового інституту за критеріями: (а) функціональним – специфіка правового статусу суб'єкта відповідальності (судді) зумовлює особливості застосування санкцій правових норм (у різних галузях права) до носія владних

повноважень, який порушив свій обов'язок або вчинив протиправне діяння; (б) предметним – наявність відокремленої підгалузі законодавства, що встановлює правовий статус судді й поширює свою дію на норми інших галузей права, що визначають видові (галузеві) особливості відповідальності судді, – законодавства про судострій і статус суддів;

представлено внутрішню диференціацію інституту юридичної відповідальності судді, яка зумовлена: (а) галузевою належністю певного виду санкцій і процедур їх накладення (цивільно-правова, дисциплінарна, кримінальна, адміністративна); (б) особливостями правового положення носіїв судової влади в судовій системі України: судді судів загальної юрисдикції, судді Конституційного Суду України, судді, які обіймають адміністративні посади в судових установах. Така класифікація відповідальності впливає з різних посадових обов'язків суддів і предметної компетенції судів, в яких ці судді обіймають посади; (в) різновидом підстав юридичної відповідальності судді, зокрема санкції можуть бути зумовлені порушеннями: приписів корпоративної етики, антикорупційного законодавства, Правил внутрішнього трудового розпорядку суду, вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, процесуального й матеріального закону під час розгляду й вирішення справ, а також постановленням завідомо неправосудних рішень;

обґрунтовано класифікацію видів множинності правопорушень, вчинюваних суддями на: (а) ідеальну – яка має місце, коли одне протиправне діяння одночасно порушує норми декількох галузей права, й одночасно застосовуються заходи декількох видів відповідальності й (б) фактичну – коли має місце декілька протиправних діянь, які за сукупністю кваліфікуються за єдиною підставою відповідальності;

визначено дієвість інституту юридичної відповідальності судді як досягнення поставлених перед ним мети і завдань, що відображає ідеальний, бажаний стан розвитку цього інституту;

встановлено правову природу люстрації суддів, яка поєднує ознаки соціальної й правової відповідальності, оскільки її підстава обумовлена причетністю судді до певних соціальних процесів і подій, а її формальні ознаки, процедура й наслідки визначені в законі; це особливий вид відповідальності, який виступає способом

задоволення запиту суспільства на відновлення довіри до судової влади в Україні за умов суспільної нестабільності, й повинен виключати позапроцесуальний перегляд рішень суду;

удосконалено: сутнісні ознаки інституту юридичної відповідальності судді в частині їх класифікації на: (а) загальні, що відображають його належність до інституту юридичної відповідальності й (б) спеціальні, що зумовлені особливим правовим статусом судді;

аргументацію правової позиції, відповідно до якої застосування до суддів негативних наслідків матеріально-правового, організаційного чи особистого характеру має відбуватися виключно в рамках інституту юридичної відповідальності судді із дотриманням гарантій належного правової процедури: зокрема, доведено, що відсутність будь-якої з сутнісних ознак зазначеного інституту свідчить про належність таких правовідносин до суміжних із юридичною відповідальністю, що виключає можливість застосування санкцій до суддів у таких правовідносинах (кваліфікаційне оцінювання суддів, безстрокове обрання суддів у ретроспективі);

тезу щодо органічного поєднання в інституту юридичної відповідальності судді її позитивного (проспективного) і негативного (ретроспективного) аспектів, зокрема перший полягає у правовому і етичному обов'язку судді забезпечувати панування права в суспільстві, а другий проявляється в імперативній вимозі зазнати заходів державного примусу в разі свідомого порушення суддею свого обов'язку;

класифікацію функцій інституту юридичної відповідальності судді в частині виокремлення таких функцій: каральної, превентивно-виховної, захисної й забезпечення доброчесності суддівського корпусу;

визначення мети інституту юридичної відповідальності судді в частині забезпечення захисту й цілісності фундаментального права людини на справедливий суд;

тезу щодо неможливості віднесення суддів до суб'єктів політичної відповідальності в частині наведення аргументів щодо порушення у цьому виді відповідальності принципу незалежності суддів і створення ним передумов для неправомірного впливу на процес відправлення правосуддя;

тезу про те, що застосування заходів юридичної відповідальності до суддів носить індивідуальний характер посилено таким аргументом: одночасне притягнення до юридичної відповідальності усіх суддів, які постановили колегіальне рішення, свідчить про єдність підстави відповідальності зазначених суб'єктів;

аргументацію тези про те, що на законодавчому рівні неможливо та й недоцільно встановлювати вичерпний перелік складів дисциплінарних проступків суддів шляхом виокремлення змінюваних ознак відповідних проступків (об'єкт, об'єктивна і суб'єктивна сторона), зміст яких обумовлений розвитком нормативного регулювання й правозастосовної практики;

класифікацію дисциплінарних проступків суддів в частині виокремлення ознак: (а) ординарного дисциплінарного проступку судді, за яке накладаються дисциплінарні стягнення, не пов'язані із втратою ним правового статусу, (б) діяння, несумісного з подальшим перебуванням на посаді судді, наслідком вчинення якого є звільнення з посади й (в) корупційного дисциплінарного проступку судді;

класифікацію суддівських імунітетів в частині виокремлення повного, обмеженого і функціонального імунітету судді;

правила співвідношення субінститутів інституту юридичної відповідальності судді, в частині доведення доцільності заборони притягати суддю за одне й те саме правопорушення одночасно в рамках: (а) двох різних видів дисциплінарного провадження; (б) кримінального й адміністративного проваджень; (в) будь-якого виду відповідальності після застосування люстраційних заходів відповідальності;

поняття «неправосудне рішення суду» шляхом визначення відповідних критеріїв оцінки рішення судді в аспекті можливості застосування до нього заходів кримінальної відповідальності;

пропозиції з пріоритетних напрямків вдосконалення законодавства, які регламентують інститут юридичної відповідальності суддів зокрема його кримінальної, дисциплінарної й адміністративної відповідальності;

набули подальшого розвитку твердження щодо: недоцільності виокремлення в структурі юридичної відповідальності судді субінституту конституційної

відповідальності з огляду на її політичний характер та специфічну форму реалізації, якій бракує гарантій належної правової процедури;

неможливості віднесення суддів до суб'єктів процесуальної відповідальності, оскільки перегляд і зміна актів суду в силу принципу інстанційності судової системи має відбуватися виключно вищим судом;

свободи розсуду судді як виключення відповідальності останнього за зміст постановленого ним рішення, за тлумачення норми права, окрім випадків вчинення правопорушення або свідомого нехтування суддею своїми обов'язками;

співвідношення свободи розсуду судді й підстави його відповідальності, що полягає у наступному: (а) рішення, прийняте в межах наданої судді свободи розсуду, не може вважатися постановленим з порушенням; (б) судова помилка не тягне відповідальності судді, оскільки *apriori* виключає спрямованість його умислу на вчинення протиправних дій й може бути виправленою вищестоячим судом; (в) вчинення суддею дій, що виходять за межі суддівського розсуду, мають кваліфікуватися як підстава для відповідальності судді; (г) оцінка протиправності судового рішення є виключною компетенцією вищестоячих судів, що спрямовано на захист суддівського розсуду.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані в роботі висновки та пропозиції можуть бути використаними у: (а) науково-дослідній роботі – для розвитку сучасної доктрини статусу суддів і судового права (Акт впровадження Національної школи суддів України від 25 грудня 2016 р.); (б) нормотворчій діяльності – в процесі вдосконалення нормативного регулювання підстав і порядку притягнення суддів до кримінальної, цивільної, дисциплінарної, адміністративної відповідальності. Пропозиції до Кодексу України про адміністративні правопорушення (щодо вдосконалення процедури притягнення судді до адміністративної відповідальності), а також до Кримінального Кодексу України й Кримінально-процесуального кодексу України (щодо посилення гарантій незалежності суддів при притягненні їх до кримінальної відповідальності за постановлення завідомо неправосудного рішення) надіслано до Верховної Ради України (Акт впровадження Комітету з питань правової політики та правосуддя від 17 жовтня 2017 р.);

(в) правозастосовній діяльності органів судової влади, які наділені повноваженнями із застосування до суддів заходів юридичної відповідальності (Акт впровадження Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 19 січня 2016 р.; Акт впровадження Верховного Суду України від 4 грудня 2015 р.); (г) навчальному процесі – при викладанні нормативних і вибіркових дисциплін, зокрема: «Організація судових та правоохоронних органів», «Судове адміністрування», «Судове право», «Судові системи та порівняльне судове право», для підготовки підручників, навчальних і методичних посібників із зазначених дисциплін, а також для розробки програм спеціальної підготовки кандидатів на посаду суддів й підвищення кваліфікації суддів (Акт впровадження Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого від 26 травня 2017 р.).

Ключові слова: юридична відповідальність судді, незалежність судді, доброчесність судді, інститут юридичної відповідальності судді, підстава юридичної відповідальності судді, заходи юридичної відповідальності судді, органи дисциплінарної влади, свобода розсуду судді, судова помилка, етика судді, імунітет судді, дисциплінарний проступок судді, люстрація суддів.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографії:

1. Овчаренко О.М. Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження: моногр. Харків: Право, 2014. 567 с.
2. Овчаренко О.М. Теоретико-прикладні проблеми інституту юридичної відповідальності судді: моногр. Харків: Юрайт, 2017. 624 с.
3. Овчаренко О. М. Юридична відповідальність судді. *Судова влада*: кол. моногр. / за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Харків: Право, 2015. (792 с.) С. 563–606.

Статті в наукових фахових виданнях:

1. Овчаренко О. М. Деякі проблеми реформування судової системи України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2008. № 16. С. 206–216.
2. Овчаренко О. М. Проблема використання сучасних технологій в організації роботи суду. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2011. № 22. С. 96–107.
3. Овчаренко О. М. Деякі процедурні аспекти притягнення суддів до кримінальної відповідальності. *Вісн. Вищ. ради юстиції*: електрон. наук. вид. 2012. № 4 (12). С. 7–21. URL: http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik12_012.pdf (Дата звернення: 23.03.2017).
4. Овчаренко О. М. Належне фінансове забезпечення суддів як гарантія їх незалежності. *Пробл. законності*. 2012. № 120. С. 258–267.
5. Овчаренко О. Правові та організаційні аспекти реалізації права судді на відставку *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2012. № 4. С. 288–298.
6. Овчаренко О. Проблеми запобігання незаконному втручанню в діяльність судових органів України. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2013. № 1 (72). С. 212–223.
7. Овчаренко О. М. До питання визначення службових прав та обов'язків судді. *Пробл. законності*. 2013. № 121. С. 191–200.
8. Овчаренко О. М. Порушення присяги як підстава конституційної відповідальності судді. *Пробл. законності*. 2013. № 123. С. 237–247.
9. Овчаренко О. М. Питання удосконалення процедури переведення судді, призначеного на посаду вперше. *Теорія і практика правознавства*: електрон. наук. фах. вид. 2013. № 1(3). URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2013/Ovchar.pdf.
10. Овчаренко О. М. Соціальна відповідальність суду як передумова юридичної відповідальності судді. *Наук. вісн. Міжнар. гуманіт. ун-ту. Серія «Юриспруденція»*. 2013. № 6/1. Т. 1. С. 63–67.
11. Овчаренко О. М. Проблеми оскарження рішень Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради юстиції щодо притягнення суддів до юридичної відповідальності. *Пробл. законності*. 2013. № 122. С. 196–206.

12. Овчаренко О. М. Притягнення судді до цивільно-правової відповідальності за чинним законодавством України. *Вісн. господар. судочинства*. 2013. № 3. С. 179–188.

13. Овчаренко О. М. Порухення етичних норм як підстава відповідальності судді. *Теорія і практика правознавства*: електрон. наук. фах. вид. 2013. № 2(4). URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/46.pdf.

14. Овчаренко О. М. Органи, що здійснюють притягнення суддів до відповідальності: міжнародні стандарти та їх реалізація в Україні. *Вісн. Запоріж. наці. унів-ту. Юрид. науки*. 2013. № 3. С. 232–239.

15. Овчаренко О. М. Проблема забезпечення незалежності суддів при звільненні їх за особливих обставин. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2013. № 4. С. 243–252.

16. Овчаренко О. М. Актуальні питання відповідальності суддів, які обіймають адміністративні посади в судах. *Універ. наук. зап.* 2013. № 4(48). С. 416–424.

17. Овчаренко О. М. Поняття юридичної відповідальності суддів: відмежування від суміжних категорій. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2013. № 1082. С. 326–330.

18. Овчаренко О. М. До питання про відповідальність суддів Конституційного Суду України. *Учен. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. И. Вернадського. Серія «Юрид. науки»*. 2013. Т. 26 (65). №2-1 (Ч. 1). С. 194–202.

19. Овчаренко О. М. Судова помилка: між категоріями свободи і відповідальності. *Наук. вісн. міжнар. гуманіт. ун-ту. Серія «Юриспруденція»*. 2013. Вип. № 6/3. Т. 1. С. 30–33.

20. Овчаренко О. М. Проблема визначення строків давності притягнення суддів до відповідальності за порушення присяги. *Пробл. законності*. 2014. № 124. С. 186–176.

21. Овчаренко Е. Н. Ответственность судьи за неправоудное решение в Украине и РФ: сравнительно-правовой анализ. *Журн. науч. публикаций аспирантов и докторантов* (г. Курск, РФ). 2013. № 3. С. 27–35.

22. Овчаренко Е. Н. Проблема разумности и соразмерности санкций, налагаемых на судей. *Вестн. Самар. гуманит. акад. Серия «Право»* (г. Самара, РФ). 2013. № 2. С. 191–205.

23. Овчаренко Е. К *Закон и жизнь: междунар. науч.-практ. прав. журн.* (г. Кишинев, Респ. Молдова). 2013. № 10 (262). С. 19–22.

24. Овчаренко Е. Международные стандарты привлечения судей к юридической ответственности. *LEGEA ȘI VIAȚA: Publicație științifico-practică* (г. Кишинев, Республика Молдова). 2013. № 10. С. 34–37.

25. Овчаренко О. М. Відповідальність суддів як елемент принципу верховенства права. *Право України*. 2014. № 4. С. 212–219.

26. Овчаренко О. М. Принцип незалежності суддів vs принцип оскарження судового рішення: теоретичні й практичні аспекти. *Юрид. Україна*. 2015. № 6. С. 70–79.

27. Овчаренко О. М. Люстрація в органах кримінальної юстиції: міжнародні стандарти та вітчизняний досвід. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 28. С. 145–158.

28. Ovcharenko O. Assessment of Judges and their Disciplinary Liability: Issues of Differentiation. *Yearbook of Ukrainian Law*. 2016. № 8. P. 376–386.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Овчаренко О. М. Проблеми визначення державної політики щодо притягнення суддів до кримінальної відповідальності. *10 років чинності КК України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харква, 13-14 жовт. 2011 р.). Харків: Право, 2011. С. 169–174.

2. Овчаренко О. М. Забезпечення гласності й відкритості у діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України у сучасних умовах. *Зб. тез доп. та наук. повідом. учасників наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів*; (м. Харків 13 листоп. 2012 р.). Харків: НУ «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. С. 182–184.

3. Овчаренко О. М. Реалізація принципу недоторканності суддів за новим кримінально-процесуальним законодавством. *Досудове розслідування: Актуальні проблеми і шляхи їх вирішення: матер. постійно діючого наук.-практ. семінару* (м. Харків 19 жовт. 2012 р.). Харків: ТОВ «Оберіг», 2012. С. 119–123.

4. Овчаренко О. М. До питання визначення конституційно-правового статусу суддів. *П'яті Тодиківські читання: зб. тез наук. доп. і повідом. Міжнар. наук. конф. молодих учен., асп. і студ.* (м. Харків, 28-29 верес. 2012 р.). Харків: Права людини, 2012. С. 184,185.

5. Овчаренко О. М. До питання визначення ознак порушення присяги судді *Організація роботи та адміністрування в господарських судах України: матер. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 23-24 квіт. 2013 р.). Харків: Б. в. С. 540–545.

6. Овчаренко О. М. Вопросы регулирования правового статуса судей в конституциях европейских стран. *Шості Тодиківські читання: зб. тез наук. доп. і повідом. Міжнар. наук. конф. молодих учен., асп. і студ.* (м. Харків, 27–28 верес. 2013 р.). Харків: Права людини, 2013. С. 186,187.

7. Овчаренко О. М. Проблема диференціації дисциплінарної відповідальності суддів. *Актуальні пробл. юрид. науки: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конфер. «Дванадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 8–9 листоп. 2013 р. Ч. 1). Хмельницький: Хмельн. ун-т управління та права, 2013. С. 61,62.

8. Овчаренко О. М. Процедура ініціації дисциплінарного провадження стосовно судді: проблемні аспекти. *Актуальні проблеми юридичної науки і практики: тези доп. та наук. повідом. учасн. IV Всеукр. наук.-практ. конф.* Харків: Діса плюс, 2013. С. 302,303.

9. Овчаренко О. М. До питання визначення змісту суддівської недоторканності у світлі конституційно-правової реформи. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присв. 20-річчю НАПрУ й обговоренню моногр. «Правова доктрина України»* (м. Харків, 20-21 листоп. 2013 р.) Х.: Право, 2013. С. 738–441.

10. Овчаренко О. М. До питання удосконалення процедури судового оскарження рішень Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради

юстиції. *Юридична осінь 2013 року*: зб. тез доп. та наук. повідом. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (м. Харків, 14 листоп. 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 387–390.

11. Овчаренко О. М. До питання відновлення довіри до судової влади України // *Актуал. пробл. юрид. науки*: зб. тез Міжнар. наук. конф. «Тринадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 14-15 листоп. 2014 р. Ч. 1.). Хмельницький: Хмельн. ун-т управління та права, 2014. С. 44–46.

12. Овчаренко Е. Н. Судебная власть и проблема резонансных уголовных дел в Украине: опыт Украины. *Суды, СМИ и общественный интерес*: сб. матер. конф. (г. Екатеринбург, 21 декабря 2013 г.). Екатеринбург, 2014. С. 65–72.

13. Овчаренко О. М. Постановлення суддею завідомо неправосудного рішення: аналіз об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 375 КК України. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 8-9 жовт. 2015 р.). Харків: Право, 2015. С. 367–372.

14. Овчаренко О. М. Інститут юридичної відповідальності судді в системі судового права. *Актуальні проблеми судового права*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присв. пам'яті проф. І. Є. Марочкина (м. Харків, 30 жовт. 2015 р.). Харків: Право, 2015. С. 76–79.

15. Овчаренко, О. М. Конституційно-правові аспекти відповідальності суддів Конституційного Суду України. *Восьмі Тодиківські читання*: зб. тез наук. доп. і повідом. Міжнар. наук. конф. молодих учен., асп. і студ. (м. Харків, 2-3 жовт. 2015 р.). Х.: Права людини, 2015. С. 147, 148.

16. Овчаренко О. М. Трансформація статусу судді: конституційно-правові аспекти. *25 років господарській юрисдикції в Україні: досвід та перспективи*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 трав. 2016 р.). Харків: Право, 2016. С. 91–98.

17. Ovcharenko Olena. European Standards of Judicial Ethics and Ukrainian Experience: Challenges and Perspectives. *International Legal Ethics Conference VII: ILEC posted papers and studies* (New York City, USA, July 14-16, 2016 at Fordham Law School). URL: <https://www.fordham.edu/downloads/file/5838/ovcharenkoolenal-6>.

18. Овчаренко О. М. Відповідальність судді за порушення приписів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *Актуальні проблеми судового права*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присв. пам'яті проф. І. Є. Марочкіна (м. Харків, 20 квітн. 2017 р.). Т. 1. Харків: Право, 2017. С. 109–113.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Овчаренко О. М. До питання про попередження корупції в судовій системі України. *Юрид. журнал*. 2011. № 10. С. 41–49.
2. Овчаренко О. М. Роль суддівської етики в регламентації професійної діяльності судді: питання теорії та практики. *Вісн. Вищ. кваліфікац. комісії суддів України*. 2013. № 2. С. 23–31.
3. Овчаренко О. Проблеми забезпечення права на справедливий суд. *Доповідь правозахисних організацій: права людини в Україні в 2016 р.* URL: Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/problems-zabezpechennya-prava-na-spravedlyvyj-sud-o-ovcharenko/>.

SUMMARY

Ovcharenko O. M. Judicial Liability of Judges: Issues of Theory and Practice. – Qualification Scientific Work on the Rights of Manuscript.

The dissertation for obtaining a scientific degree of Doctor of Legal Sciences, specialty 12.00.10 Judiciary; Public Prosecution and Advocacy; (081 – Law). – National University “Odessa Law Academy”. – Odesa, 2018.

Preparation of the dissertation was carried out at National Law University named after Yaroslav the Wise. Public defense of the dissertation will be held at National University “Odessa Law Academy”.

Content of summary. The given thesis for the first time in the Ukrainian legal science presents the theoretical construction of the institute of legal liability of judges, its basic characteristics as well as suggestions aimed to improve practical application of different types of sanctions upon judges, suspected in committing offences.

For the first time: the legal liability of judges is defined as the responsibility of a special subject, exclusively empowered to deliver justice and granted with statutory guarantees of independence in the state system of checks and balances. Legal liability of judges performs two basic missions in a democratic society, specifically it ensures compliance by judges of their duty to uphold the rule of law principle in legal relationships and plays a role of prerequisite for legitimizing court decisions among common people.

the author proves the conclusion that the legal responsibility of judges is a complex construction consisting of a set of legal norms regulating the grounds and procedures for bringing judges upon responsibility and encloses following features: (a) the separation and independence in the legal system, that is explained by specifics of the legal status of judges as unique subjects of liability and the availability of special legislation which regulates this relationship; (b) the majority of legal norms of this construction belong to public law, that makes imperative method of legal regulation dominating; (c) this is an intersectoral legal construction that combines substantive (grounds of liability) and procedural (procedures of liability) rules and regulations; (d) legal rules and regulations which constitute the contents of this construction are combined by substantive and functional features; (e) components of the construction of the legal liability of judges have integrative close ties; their unique features are associated by common system elements that are interdependent;

the author presents arguments for delineation of legal responsibility of: (a) a judge, which is related to the performance of his functions as a state official and demands specific procedures and sanctions and (b) a person who holds the position of a judge;

it is proved that when a judge as a state official commits an offense within process of delivering justice, he shall be a subject of special procedures (it applies first of all to disciplinary and criminal liability), which include procedural safeguards its independence; when a judge is committing offenses not covered by the performance of his official duties, he shall be prosecuted on general basis;

dual nature of the legal responsibility of judges is stated, which is proved by fundamental principles of the accountability of the government before the people and the judiciary as an integral part of the government – before the society;

it is proved that the judicial liability is an integral part of the system of the social responsibility of a judge, which refers to generally recognized moral values;

such principles of the legal responsibility of judges are defined and described as: (a) the rule of law and legitimacy, (b) justice and inevitability of punishment, (c) humanity, (d) judicial independence, (e) accountability of judges to civil society, (e) safeguarding the procedural guarantees of judges in the process of applying upon them measures of legal liability, (g) combination of unification, publicity and confidentiality rules in determining procedures of legal responsibility of judges;

legal responsibility of judges as a legal construction can be classified in two groups:

according to external ground, which allows constructions of a specific legal institution of the legal responsibility of judges within the following criteria: (a) functional – the specifics of the legal status of judges determine peculiarities of legal sanctions (in various areas of law), put upon judges; judges should be treated as state officials who violated their duty or committed a wrongful act, and (b) material – the presence of separate sub legislation that entrenches legal status of judges and extends its effect on other branches of law that determine peculiarities of imposing specific sanctions upon judge – that is law on judiciary and the status of judges;

according to internal grounds, which arise from: (a) sectoral affiliation of certain type of legal sanctions and procedures of imposing of such sanctions (civil, disciplinary, criminal, administrative); (b) the particular position of certain groups judges in the judicial system of Ukraine: general court judges, judges of the Constitutional Court of Ukraine, judges, holding administrative positions in the courts; (c) peculiarities of the grounds of legal liability, which derive from the type of legal rules, broken by the judge (codes of judicial ethics, procedural or material legislation, internal rules of courts' conduct, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms);

the effectiveness of the legal liability of judges is defined as achievement of the objectives and tasks set for it, which reflects ideal or desired state of development of this institution;

legal nature of lustration of judges is defined. Lustration combines characteristics both of social and legal responsibility, since its basis is determined by the involvement of a judge in

certain social processes or events, and its formal features, procedure and consequences are defined by law. This is a special kind of liability, which is aimed to meet the society's request to restore confidence in the judiciary in Ukraine in conditions of social instability, and should exclude any review of judgments that are out-of-procedure;

improved: basic characteristics of the institution of judicial liability in accordance to such criteria: (a) general, reflecting its affiliation with the institute of legal responsibility and (b) special, which are conditioned by special legal status of a judge;

the idea that the application of negative sanctions of material, legal, organizational or personal nature upon judges should take place exclusively within the procedures of legal responsibility of judges, within the due process of law. Absence of any of the essential features of this institution affiliates such legal relations to the procedures, that are adjoining with the legal liability, which excludes the possibility of applying sanctions upon judges within such procedures (qualification assessment of judges, perpetual election of judges in past);

the idea that the institution of legal responsibility of judges tightly combines both positive (prospective) and negative (retrospective) aspects; the first one stands for legal and ethical duty of a judge to ensure the rule of law in society, and the second one is manifested in the imperative requirement to a judge to undertake measures of liability in case he violates his duties or commits another type of misconduct;

the author distinguishes such functions of the legal responsibility of judges as punitive, preventive, educational, protective and ensuring the integrity of the judiciary;

the main perspective of the legal responsibility of judges is defined as ensuring the protection and integrity of the fundamental human right to fair trial;

the idea about the impossibility of assigning judges to the subjects of political responsibility; it is proved that this type of responsibility contradicts the principle of judicial independence and creates prerequisites for various unlawful influences upon the process of delivering justice;

the idea that the application of measures of legal responsibility upon judges is an individual process; it is argued that legal responsibility of judges who have been involved in

delivering of a collegial decision, must be individual; simultaneous responsibility of the abovementioned subjects without individual consideration of their roles is unacceptable;

the idea has been argued that it is impossible and inexpedient to establish an exhaustive list of cases of disciplinary misconduct of judges at the legislative level while it is frequently amended; it is preferable to distinguish in legal acts basic features of judicial misconduct (which include an object, an objective and an subjective sides);

classification of types of judges' disciplinary misconduct regarding its distinguishing features is given as of: (a) ordinary disciplinary misconduct of a judge, subjected to disciplinary actions, not resulting in termination of his legal status, (b) an act incompatible with the judicial post, which results in his dismissal and (c) corruption disciplinary offense by a judge;

judicial immunities (regarding its procedural aspects) have been classified as full immunities, limited immunities and functional immunities;

the rules of correlation between the sub-institutes of the institute of legal liability of judges are presented; it has been proposed to prohibit summoning a judge for the same offense simultaneously in: (a) two different types of disciplinary proceedings; (b) criminal and administrative proceedings; (c) any kind of liability proceeding after application of lustration measures;

appropriate criteria for assessing a judicial decision regarding the possibility of applying measures of criminal liability upon a judge, who has delivered it, are defined;

proposals on improvement of the legislation regulating legal liability of judges, their criminal, disciplinary and administrative responsibility, are given;

additional arguments have been given regarding such statements: it has been proved that judges should not be assigned to constitutional responsibility in view of its political nature and the specific form of implementation, which lacks guarantees of due legal procedure;

it has been proved that judges should not be regarded as subjects of procedural liability, since any review or change of the acts, ruled by them, is an exclusive competence of higher courts due to the fundamental principle of judicial independence;

judicial discretion is defined as the obstacle that excuses further liability for the content of a decision ruled by a judge as well as for interpretations of legal acts made by a judge, except for the case of intentional or negligent judicial misconduct;

correlation between judicial discretion and judicial liability has been presented as follows: (a) a decision taken within the limits of judicial discretion shall not be considered a violation of the law; (b) a judicial error does not entail the responsibility of a judge, since it apriori excludes his intentions to commit unlawful actions and may be overruled by a higher court; (c) the judge's actions that go far beyond the limits of his discretion must be qualified as grounds for his liability; (d) assessment of unlawfulness court decisions is the exclusive competence of a higher court, an idea that is intended to safeguard judicial discretion.

Practical significance of the results, formulated in the research, is that conclusions and propositions, formulated in it, can be further used: (a) in the research work – for the development of modern doctrine of the status of judges and judicial law (Implementation Act by the National School of Judges of Ukraine, dated by December 25, 2016); (b) while drafting new laws – when improving legal acts, providing the grounds and procedure of bringing judges to criminal, civil, disciplinary and administrative responsibility. Proposals to the Code of Ukraine on Administrative Offenses (regarding the improvement of the procedure for bringing judges under administrative liability), as well as the Criminal Code of Ukraine and the Code of Criminal Procedure of Ukraine (regarding strengthening the guarantees of judicial independence when bringing judges under criminal liability) have been sent to the Verkhovna Rada of Ukraine (Implementation Act of the Committee on Legal Policy and Justice dated by October 17, 2017); (c) in law enforcement process of the judicial authorities, which are empowered to impose legal responsibility upon judges (Implementation Act of the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine dated by January 19, 2016; Implementation Act of the Supreme Court of Ukraine dated by December 4, 2015); (d) in the educational process – while teaching such normative and selective courses as “Organization of Judicial and Law Enforcement Agencies”, “Judicial Administration”, “Judicial Law”, “Judicial Systems and Comparative Law”; when preparing textbooks, syllabuses and elaborating courses for training judges and candidates on judicial positions (Implementation Act by the Yaroslav the Wise National Law University dated by May 26, 2017).

Key words: legal responsibility of judges, independence of judges, integrity of judges, institute of legal responsibility of judges, basis of legal liability of a judge, measures the legal responsibility of a judge, the bodies of disciplinary power, judicial miscarriage, judicial ethics, judicial immunity, disciplinary offense of a judge, lustration of judges.

LIST OF APPLICANT PUBLICATIONS

Publications, that demonstrate basic results of the applicant's research:

Monographs:

1. Овчаренко О. М. Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження: моногр. Харків: Право, 2014. 567 с.
2. Овчаренко О. М. Теоретико-прикладні проблеми інституту юридичної відповідальності судді: моногр. Харків: Юрайт, 2017. 624 с.
3. Овчаренко О. М. Юридична відповідальність судді. *Судова влада*: кол. моногр. / за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Харків: Право, 2015. (792 с.) С. 563–606.

Articles in academic professional editions:

4. Овчаренко О. М. Деякі проблеми реформування судової системи України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2008. № 16. С. 206–216.
5. Овчаренко О. М. Проблема використання сучасних технологій в організації роботи суду. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2011. № 22. С. 96–107.
6. Овчаренко О. М. Деякі процедурні аспекти притягнення суддів до кримінальної відповідальності. *Вісн. Вищ. ради юстиції*: електрон. наук. вид. 2012. № 4 (12). С. 7–21. URL: http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik12_012.pdf (Дата звернення: 23.03.2017).
4. Овчаренко О. М. Належне фінансове забезпечення суддів як гарантія їх незалежності. *Пробл. законності*. 2012. № 120. С. 258–267.
5. Овчаренко О. Правові та організаційні аспекти реалізації права судді на відставку *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2012. № 4. С. 288–298.
6. Овчаренко О. Проблеми запобігання незаконному втручанню в діяльність судових органів України. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2013. № 1 (72). С. 212–223.

7. Овчаренко О. М. До питання визначення службових прав та обов'язків судді. *Пробл. законності*. 2013. № 121. С. 191–200.
8. Овчаренко О. М. Порухення присяги як підстава конституційної відповідальності судді. *Пробл. законності*. 2013. № 123. С. 237–247.
9. Овчаренко О. М. Питання удосконалення процедури переведення судді, призначеного на посаду вперше. *Теорія і практика правознавства*: електрон. наук. фах. вид. 2013. № 1(3). URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2013/Ovchar.pdf.
10. Овчаренко О. М. Соціальна відповідальність суду як передумова юридичної відповідальності судді. *Наук. вісн. Міжнар. гуманіт. ун-ту. Серія «Юриспруденція»*. 2013. № 6/1. Т. 1. С. 63–67.
11. Овчаренко О. М. Проблеми оскарження рішень Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради юстиції щодо притягнення суддів до юридичної відповідальності. *Пробл. законності*. 2013. № 122. С. 196–206.
12. Овчаренко О. М. Притягнення судді до цивільно-правової відповідальності за чинним законодавством України. *Вісн. господар. судочинства*. 2013. № 3. С. 179–188.
13. Овчаренко О. М. Порухення етичних норм як підстава відповідальності судді. *Теорія і практика правознавства*: електрон. наук. фах. вид. 2013. № 2(4). URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/46.pdf.
14. Овчаренко О. М. Органи, що здійснюють притягнення суддів до відповідальності: міжнародні стандарти та їх реалізація в Україні. *Вісн. Запоріз. наці. унів-ту. Юрид. науки*. 2013. № 3. С. 232–239.
15. Овчаренко О. М. Проблема забезпечення незалежності суддів при звільненні їх за особливих обставин. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2013. № 4. С. 243–252.
16. Овчаренко О. М. Актуальні питання відповідальності суддів, які обіймають адміністративні посади в судах. *Універ. наук. зап.* 2013. № 4(48). С. 416–424.

17. Овчаренко О. М. Поняття юридичної відповідальності суддів: відмежування від суміжних категорій. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2013. № 1082. С. 326–330.

18. Овчаренко О. М. До питання про відповідальність суддів Конституційного Суду України. *Учен. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. И. Вернадского. Серія «Юрид. науки»*. 2013. Т. 26 (65). №2-1 (Ч. 1). С. 194–202.

19. Овчаренко О. М. Судова помилка: між категоріями свободи і відповідальності. *Наук. вісн. міжнар. гуманіт. ун-ту. Серія «Юриспруденція»*. 2013. Вип. № 6/3. Т. 1. С. 30–33.

20. Овчаренко О. М. Проблема визначення строків давності притягнення суддів до відповідальності за порушення присяги. *Пробл. законності*. 2014. № 124. С. 186–176.

21. Овчаренко Е. Н. Ответственность судьи за неправосудное решение в Украине и РФ: сравнительно-правовой анализ. *Журн. науч. публикаций аспирантов и докторантов* (г. Курск, РФ). 2013. № 3. С. 27–35.

22. Овчаренко Е. Н. Проблема разумности и соразмерности санкций, налагаемых на судей. *Вестн. Самар. гуманит. акад. Серія «Право»* (г. Самара, РФ). 2013. № 2. С. 191–205.

23. Овчаренко Е. К *Закон и жизнь: междунар. науч.-практ. прав. журн.* (г. Кишинев, Респ. Молдова). 2013. № 10 (262). С. 19–22.

24. Овчаренко Е. Международные стандарты привлечения судей к юридической ответственности. *LEGEA ȘI VIAȚA: Publicație științifico-practică* (г. Кишинев, Республика Молдова). 2013. № 10. С. 34–37.

25. Овчаренко О. М. Відповідальність суддів як елемент принципу верховенства права. *Право України*. 2014. № 4. С. 212–219.

26. Овчаренко О. М. Принцип незалежності суддів vs принцип оскарження судового рішення: теоретичні й практичні аспекти. *Юрид. Україна*. 2015. № 6. С. 70–79.

27. Овчаренко О. М. Люстрація в органах кримінальної юстиції: міжнародні стандарти та вітчизняний досвід. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 28. С. 145–158.

28. Ovcharenko O. Assessment of Judges and their Disciplinary Liability: Issues of Differentiation. *Yearbook of Ukrainian Law*. 2016. № 8. P. 376–386.

Publications of probatory nature:

1. Овчаренко О.М. Проблеми визначення державної політики щодо притягнення суддів до кримінальної відповідальності. *10 років чинності КК України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харква, 13-14 жовт. 2011 р.). Харків: Право, 2011. С. 169–174.

2. Овчаренко О. М. Забезпечення гласності й відкритості у діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України у сучасних умовах. *Зб. тез доп. та наук. повідом. учасників наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів*; (м. Харків 13 листоп. 2012 р.). Харків: НУ «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. С. 182–184.

3. Овчаренко О. М. Реалізація принципу недоторканності суддів за новим кримінально-процесуальним законодавством. *Досудове розслідування: Актуальні проблеми і шляхи їх вирішення: матер. постійно діючого наук.-практ. семінару* (м. Харків 19 жовт. 2012 р.). Харків: ТОВ «Оберіг», 2012. С. 119–123.

4. Овчаренко О. М. До питання визначення конституційно-правового статусу суддів. *П'яті Тодиківські читання: зб. тез наук. доп. і повідом. Міжнар. наук. конф. молодих учен., асп. і студ.* (м. Харків, 28-29 верес. 2012 р.). Харків: Права людини, 2012. С. 184,185.

5. Овчаренко О. М. До питання визначення ознак порушення присяги судді *Організація роботи та адміністрування в господарських судах України*: матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23-24 квіт. 2013 р.). Харків: Б. в. С. 540–545.

6. Овчаренко О. М. Вопросы регулирования правового статуса судей в конституциях европейских стран. *Шості Тодиківські читання: зб. тез наук. доп. і повідом. Міжнар. наук. конф. молодих учен., асп. і студ.* (м. Харків, 27–28 верес. 2013 р.). Харків: Права людини, 2013. С. 186,187.

7. Овчаренко О. М. Проблема диференціації дисциплінарної відповідальності суддів. *Актуальні пробл. юрид. науки: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конфер. «Дванадцяті*

осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 8–9 листоп. 2013 р. Ч. 1). Хмельницький: Хмельн. ун-т управління та права, 2013. С. 61,62.

8. Овчаренко О. М. Процедура ініціації дисциплінарного провадження стосовно судді: проблемні аспекти. *Актуальні проблеми юридичної науки і практики: тези доп. та наук. повідом. учасн. IV Всеукр. наук.-практ. конф.* Харків: Діса плюс, 2013. С. 302,303.

9. Овчаренко О. М. До питання визначення змісту суддівської недоторканності у світлі конституційно-правової реформи. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присв. 20-річчю НАПрУ й обговоренню моногр. «Правова доктрина України»* (м. Харків, 20-21 листоп. 2013 р.) Х.: Право, 2013. С. 738–441.

10. Овчаренко О. М. До питання удосконалення процедури судового оскарження рішень Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради юстиції. *Юридична осінь 2013 року: зб. тез доп. та наук. повідом. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів* (м. Харків, 14 листоп. 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 387–390.

11. Овчаренко О. М. До питання відновлення довіри до судової влади України // *Актуал. пробл. юрид. науки: зб. тез Міжнар. наук. конф. «Тринадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 14-15 листоп. 2014 р. Ч. 1.). Хмельницький: Хмельн. ун-т управління та права, 2014. С. 44–46.

12. Овчаренко Е. Н. Судебная власть и проблема резонансных уголовных дел в Украине: опыт Украины. *Суды, СМИ и общественный интерес: сб. матер. конф.* (г. Екатеринбург, 21 декабря 2013 г.). Екатеринбург, 2014. С. 65–72.

13. Овчаренко О. М. Постановлення суддею завідомо неправосудного рішення: аналіз об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 375 КК України. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності: матер. Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 8-9 жовт. 2015 р.). Харків: Право, 2015. С. 367–372.

14. Овчаренко О. М. Інститут юридичної відповідальності судді в системі судового права. *Актуальні проблеми судового права: матер. Міжнар. наук.-практ.*

конф., присв. пам'яті проф. І. Є. Марочкина (м. Харків, 30 жовт. 2015 р.). Харків: Право, 2015. С. 76–79.

15. Овчаренко, О. М. Конституційно-правові аспекти відповідальності суддів Конституційного Суду України. *Восьмі Тодиківські читання*: зб. тез наук. доп. і повідом. Міжнар. наук. конф. молодих учен., асп. і студ. (м. Харків, 2-3 жовт. 2015 р.). Х.: Права людини, 2015. С. 147, 148.

16. Овчаренко О. М. Трансформація статусу судді: конституційно-правові аспекти. *25 років господарській юрисдикції в Україні: досвід та перспективи*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф.(м. Харків, 20 трав. 2016 р.). Харків: Право, 2016. С. 91–98.

17. Ovcharenko Olena. European Standards of Judicial Ethics and Ukrainian Experience: Challenges and Perspectives. *International Legal Ethics Conference VII: ILEC posted papers and studies* (New York City, USA, July 14-16, 2016 at Fordham Law School). URL:<https://www.fordham.edu/downloads/file/5838/ovcharenkooolenal-6>.

18. Овчаренко О. М. Відповідальність судді за порушення приписів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *Актуальні проблеми судового права*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присв. пам'яті проф. І. Є. Марочкина (м. Харків, 20 квітн. 2017 р.). Т. 1. Харків: Право, 2017. С. 109–113.

Publications, that additionally demonstrate basic results of the dissertation:

1. Овчаренко О. М. До питання про попередження корупції в судовій системі України. *Юрид. журнал*. 2011. № 10. С. 41–49.

2. Овчаренко О. М. Роль суддівської етики в регламентації професійної діяльності судді: питання теорії та практики. *Вісн. Вищ. кваліфікац. комісії суддів України*. 2013. № 2. С. 23–31.

3. Овчаренко О. Проблеми забезпечення права на справедливий суд. *Доповідь правозахисних організацій: права людини в Україні в 2016 р.* URL: Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/problemu-zabezpechennya-prava-na-spravedlyvyj-sud-o-ovcharenko/>.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	5
 РОЗДІЛ 1. ІНСТИТУТ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	 19
1.1.Юридична відповідальність судді: розвиток законодавства і наукової думки в незалежній Україні.....	19
1.2.Концептуальні засади дослідження інституту юридичної відповідальності судді.....	49
1.3.Інститут юридичної відповідальності судді: відмежування від суміжних правовідносин.....	77
1.4.Проблема внутрішньої класифікації інституту юридичної відповідальності судді.....	103
 РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТИТУТУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІ.....	 130
2.1. Проблема спрямованості інституту юридичної відповідальності судді.....	130
2.2. Нормативні і процесуальні підстави юридичної відповідальності судді.....	157
2.3. Вина судді як обов’язкова передумова його відповідальності.....	216
2.4. Заходи юридичної відповідальності судді.....	238
 РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕДУРНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТИТУТУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІ.....	 254
3.1. Принципи належної правової процедури при притягненні судді до дисциплінарної відповідальності.....	254
3.2. Процедурні аспекти відповідальності судді, який обіймає адміністративну посаду в суді, за порушення обов’язків, передбачених цією посадою.....	285
3.3. Процедура притягнення судді до кримінальної та адміністративної відповідальності: проблемні аспекти.....	298
3.4. Люстрація як спеціальна процедура притягнення судді до відповідальності.....	329
3.5. Питання співвідношення видів юридичної відповідальності судді: матеріальні і процедурні аспекти.....	340
 РОЗДІЛ 4. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ДІЄВОСТІ ІНСТИТУТУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІ.....	 359
4.1.Організаційно-правові аспекти дієвості інституту юридичної відповідальності судді.....	359
4.2. Дієвість інституту юридичної відповідальності судді і заходи матеріально-правового забезпечення суддів.....	384
 ВИСНОВКИ.....	 395
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	407
ДОДАТКИ.....	468

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

НАЗК – Національне агентство з питань запобігання корупції

АРК – Автономна Республіка Крим

НАБУ – Національне антикорупційне бюро України

ВАС України – Вищий адміністративний суд України

ВГС України – Вищий господарський суд України

ВККС України, Комісія – Вища кваліфікаційна комісія суддів України

ВР України – Верховна Рада України

ВРП – Вища рада правосуддя

ВРЮ – Вища рада юстиції

ВС України – Верховний Суд України

ВСС України – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України

ДСА України – Державна судова адміністрація України

Євросуд, ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

Закон № 1188-VII – Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 8 квітня 2014 р.

Закон № 1401-VIII – Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 р.

Закон № 1402-VIII – Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р.

Закон № 1682- VII – Закон України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 р.

Закон № 1698-VII – Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р.

Закон № 1700-VII – Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р.

Закон № 1798-VIII – Закон України «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 р.

КАС України – Кодекс адміністративного судочинства України

Кабмін, КМ України – Кабінет Міністрів України

КЗпП України – Кодекс законів про працю України

КК України – Кримінальний кодекс України

Конвенція, ЄКПЛ – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

КПК України 1960 р. – Кримінально-процесуальний кодекс України (1960 р.)

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України (2012 р.)

КРЕС – Консультативна рада європейських суддів при Комітеті міністрів Ради Європи

КРЕП – Консультативна рада європейських прокурорів при Комітеті міністрів Ради Європи

КС РФ – Конституційний Суд Російської Федерації

КС України, КСУ – Конституційний Суд України

КУ – Конституція України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

НАБУ – Національне антикорупційне бюро України

НАЗК – Національне агентство з питань запобігання корупції

НШС України – Національна школа суддів України

ПАРЄ – Парламентська асамблея Ради Європи

РЄ – Рада Європи

РСУ – Рада суддів України

РФ – Російська Федерація

ТСК – Тимчасова спеціальна комісія з перевірки суддів судів загальної юрисдикції

ЦК України – Цивільний кодекс України

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Актуальність теми. Україна, як проголошено у ст. 1 Конституції, є демократичною, правовою державою. Однією з основних цінностей демократичного суспільства є фундаментальний принцип незалежності судів і суддів, який є передумовою верховенства права. Конституція України у розд. VIII «Правосуддя» визначила засади правового регулювання статусу і відповідальності суддів (ст.ст. 126–131, 148, 149 і 149¹). Наділення суддів широкими владними повноваженнями щодо розгляду й вирішення юридично значущих справ покладає на них додаткові обов'язки перед суспільством, яке очікує від судової гілки влади задоволення однієї з базових суспільних потреб – справедливого вирішення конфліктів. Проблема пошуку ефективного балансу між свободою розсуду судді та його підзвітністю правовому закону – одне з найскладніших завдань теоретиків права і законодавців.

Вчасність дослідження проблематики юридичної відповідальності судді пояснюється суспільною потребою у відновленні довіри до судової влади, яка обумовила ухвалення нового антикорупційного законодавства, а також нормативної бази, спрямованої на очищення влади. Необхідність реформування судової гілки влади і подальшого удосконалення конституційно-правових підвалин судоустрою поставила на порядок денний ухвалення Законів України від 2 червня 2016 р. «Про внесення змін до Конституції України щодо правосуддя» та «Про судоустрій і статус суддів». Черговий етап судової реформи вимагає всебічного аналізу й оцінювання запроваджених новацій із точки зору їх впливу на притягнення суддів до різних видів юридичної відповідальності. До такого дослідження спонукає і Рішення Європейського суду з прав людини від 9 січня 2013 р. по справі «О. Волков проти України», в якому констатовано численні проблеми національної системи відповідальності суддів. Натомість у Рішенні від 19 січня 2017 р. по справі «Куліков та 17 інших проти України» Євросуд відзначив помітний прогрес у реформуванні Урядом України системи дисциплінарної відповідальності судді та підвищення вимог до їх підзвітності.

Сучасні дослідження проблематики юридичної відповідальності судді ґрунтуються на здобутках загальнотеоретичної юриспруденції. Найбільш вагомими з них є такі вітчизняні монографічні праці: «Філософська-правове розуміння

відповідальності людини» (В.К. Грищук, 2013); «Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення» (за ред. Ю.В. Бауліна, 2013); «Проблеми правової відповідальності» (за ред. В.Я. Тація, А.П. Гетьмана, В.І. Борисової, 2014); «Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія» (за заг. ред. І.А. Безклубого, 2014) та ін.

Серед сучасних науковців, які розкривають окремі аспекти статусу суддів або підзвітності їх закону і суспільству в межах досліджень проблематики судової влади, варто назвати В.Д. Бринцева, Т.В. Галайденко, В.В. Городовенка, Ю.М. Грошевого, В.В. Долежана, О.Ю. Дудченко, С.О. Іваницького, О.П. Кучинську, І.Є. Марочкіна, Л.М. Москвич, І.В. Назарова, О.О. Овсяннікову, Н.В. Петрову, С.В. Прилуцького, М.А. Погорецького, Д.М. Притику, Б.О. Прокопенка, Я. М. Романюка, І.Л. Самсіна, А.О. Селіванова, Н.В. Сібільову, М.І. Смоковича, В.В. Сухоноса, О.З. Хотинську-Нор, Г.О. Христову.

Дослідження підстав і процедур притягнення суддів до юридичної відповідальності за різних часів здійснювали такі вітчизняні вчені: С.В. Подкопаєв («Дисциплінарна відповідальність суддів: сутність, механізм реалізації», 2003), Л.Є. Виноградова («Юридична відповідальність суддів загальних судів України», 2004), А.В. Маляренко («Підстави юридичної відповідальності суддів загальної юрисдикції України», 2013), А.В. Шевченко («Дисциплінарна відповідальність суддів України», 2013), О.Л. Польовий («Гарантії суддівської незалежності при притягненні суддів до юридичної відповідальності», 2014). Не заперечуючи вагомості внеску названих авторів у розробку окремих аспектів інституту юридичної відповідальності судді, слід зазначити, що їх роботи було виконано до модифікації Конституції України в частині правосуддя і повного оновлення законодавства про судоустрій, яке мало місце у 2015-2016 рр. Окрім того, ці роботи не надають правової оцінки такого суспільного явища, як люстрація суддів, яке мало місце у 2014-2017 рр. Прикладні аспекти застосування інституту юридичної відповідальності судді цікавлять вітчизняних дослідників меншою мірою, однак не можна оминути увагою публікації П.П. Андрушка, А.М. Бойка, С.Ф. Василюк, О.В. Гончаренка, О.П. Євсєєва, О.В. Капліної, О.О. Кваши, В.М. Киричка, В.П. Кохан, Р.О. Куйбіди, М.М. Мельника, В.В. Паришкура, О.О.

Присяжнюка, І.А. Тітка, В.І. Тютюгіна, М.І. Хавронюка та ін., присвячені аналізу практики накладення санкцій на суддів органами судової влади.

У дослідженні знайшли віддзеркалення ідеї, обґрунтовані і розвинені такими відомими науковцями близького зарубіжжя у галузі теорії держави і права і основ судоустрою, як: О.Б. Абросимова, С.С. Алексєєв, М.В. Вітрук, В.О. Виноградов, М.І. Клеандров, М.О. Колоколов, І.С. Кузнєцова, Д.А. Ліпинський, О.Е. Лейст, Н.С. Малєїн, М.М. Марченко, М.І. Матузов, А.М. Михайлов, І.Б. Михайловська, Т.Г. Моршакіна, О.А. Мусаткіна, О.І. Рарог, Н.В. Радутна, І.С. Самощенко, Л.А. Сироватська, М.С. Строгович, А.І. Тіганов, М.Х. Фарукшин, Л.С. Халдєєв, Р.О. Халфіна, В.Є. Чиркін, О.В. Чуклова та ін.

Незважаючи на таку кількість наукових розробок окремих аспектів відповідальності суддів та їх підзвітності закону, в умовах триваючої судової реформи у сучасній правовій доктрині бракує дослідження, в якому на підставі доктринальних напрацювань теорії держави і права, судового, конституційного, трудового і кримінального права, з урахуванням положень новітнього законодавства та правозастосовної практики, було би подано комплексний аналіз інституту юридичної відповідальності судді. Актуальність проблеми зумовлена необхідністю удосконалення теоретичних і прикладних аспектів накладення санкцій на суддів для підвищення рівня легітимації судової влади у суспільстві та досягнення балансу між такими принципами права, як невідворотність покарання за вчинення суддею правопорушення і забезпечення його процесуальної незалежності під час відправлення правосуддя.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана на кафедрі організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в рамках Державної цільової комплексної програми «Судова влада: проблеми організації й діяльності» (номер державної реєстрації 0111U000957). Тему дисертації затверджено Вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого 21 грудня 2012 р. (протокол № 12).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є розроблення теоретичної конструкції інституту юридичної відповідальності суддів, його всебічна характеристика з точки зору фундаментальних правових принципів верховенства

права, справедливості, належного судочинства та суддівської незалежності. Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити такі задачі:

охарактеризувати юридичну відповідальність судді, сформулювати її поняття й ознаки, показати її зв'язки з іншими видами соціальної відповідальності;

розкрити правову природу, сутнісні ознаки, принципи, функції, мету і завдання інституту юридичної відповідальності судді, здійснити його внутрішню і зовнішню диференціацію;

обґрунтувати критерії відмежування цього інституту від суміжних правовідносин;

охарактеризувати структурні одиниці (субінститути) інституту юридичної відповідальності суддів, розробити науково обґрунтовані правила співвідношення відповідних субінститутів;

встановити зміст міжнародно-правових норм, які регламентують притягнення суддів до різних видів юридичної відповідальності, вивчити практику Європейського суду з прав людини у цій царині, а також відповідні положення законодавства зарубіжних країн та надати оцінку рівню відповідності вітчизняного законодавства міжнародним стандартам;

узагальнити дисциплінарну практику Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (далі – ВККС України) і Вищої ради правосуддя (юстиції) (далі – ВРП), практику притягнення суддів до кримінальної та адміністративної відповідальності, а також судову практику у сфері реалізації принципу незалежності суддів;

охарактеризувати підстави і заходи юридичної відповідальності суддів у галузевому законодавстві, здійснити співвідношення видів юридичної відповідальності судді за матеріально-правовим і процедурним критеріями;

встановити проблемні аспекти процедури притягнення суддів до різних видів юридичної відповідальності, а також з'ясувати порядок реалізації елементів належної правової процедури у чинному законодавстві, яке регламентує порядок застосування заходів юридичної відповідальності до суддів;

розкрити структурний зв'язок між засадами свободи розсуду судді та його підзвітністю правовому закону та відповідальністю перед суспільством;

обґрунтувати поняття і рівні дієвості інституту юридичної відповідальності судді, а також назвати шляхи його підвищення;

сформулювати науково обґрунтовані висновки і пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства, яке впорядковує процедуру й підстави юридичної відповідальності суддів.

Об'єктом дослідження є відповідальність суддів як правове явище.

Предметом дослідження є юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики.

Методи дослідження. Методологічним підґрунтям дисертації є система принципів, прийомів і підходів, заснована на філософських, загальнонаукових і спеціальних наукових методах. В основу роботи покладено системний підхід, згідно з яким інститут юридичної відповідальності суддів розглядається як цілісне утворення, структурні елементи якого пов'язані між собою, є невід'ємним компонентом інституту судової влади і водночас інтегровані у загальну систему юридичної відповідальності (р. 1– 4). Зв'язки, що виникають між складниками досліджуваного інституту, його поєднання з іншими правовими і соціальними явищами, основні закономірності у цій сфері допоміг виявити і проаналізувати діалектичний метод (п.п. 1.1, 1.2). Структурно-функціональний метод задіяно при характеристиці кожного окремого елемента цього інституту, його функцій, принципів і критеріїв відмежування інституту юридичної відповідальності судді від суміжних правовідносин, а також при прогнозуванні тенденцій розвитку предмета дослідження (р.р. 1, 2; п. 4.2). З метою дослідження зарубіжного досвіду, законодавчого закріплення підстав і процедур притягнення суддів до юридичної відповідальності та вирішення питання щодо оперування ними в державно-правовій практиці України задіяно порівняльно-правовий метод (п.п. 2.1, 2.2, 3.1, 3.3, 4.1). Формально-юридичний (догматичний) метод дозволив проаналізувати та інтерпретувати зміст норм Конституції України і чинного законодавства у сфері судоустрою, міжнародних договорів та інших міжнародно-правових актів, правозастосовної практики органів судової влади України і прецедентів міжнародних судових установ (р.р. 1–4). Метод моделювання допоміг побудувати авторські визначення і класифікації предмета дослідження, а також розробити напрямки

удосконалення інституту юридичної відповідальності судді (Висновки дисертації, Додатки Е, Є, Ж). Під час аналізу вітчизняної судової практики, а також результатів діяльності Вищої кваліфікаційної комісії України і Вищої ради правосуддя (юстиції) у нагоді став статистичний метод (р.р. 3, 4, Додатки В, Г, Д). Дотримання вимог правильної логічної побудови понять і суджень забезпечило обґрунтованість і достовірність зроблених висновків. Застосування зазначених методів обумовлено специфікою і характером дисертації. Указані методи у їх взаємозв'язку гарантували повноту та об'єктивність цього дослідження.

Науково-теоретичним фундаментом наукової роботи і зроблених у ній висновків стали праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі філософії і загальної теорії держави і права, судового, конституційного, кримінального і трудового та інших галузей права.

Нормативне підґрунтя цієї наукової роботи становлять положення Конституції і законодавства України й зарубіжних держав, зокрема країн ЄС, що регламентують інститут юридичної відповідальності судді, а також міжнародно-правових актів, що містять стандарти незалежності суддів.

Емпіричну основу дослідження становлять: правові позиції Конституційного Суду України, що стосуються статусу і відповідальності суддів; статистичні дані Вищої ради правосуддя (юстиції) (за 1998–2017 рр.) і Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (за 2011–2017 рр.), а також акти цих органів щодо притягнення суддів до відповідальності і звільнення їх з посад; узагальнення практики Вищого адміністративного суду і Верховного Суду України, що стосуються оскарження актів Вищої ради юстиції і Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (за 2010–2017 рр.); узагальнення практики судів України щодо забезпечення незалежності суддів і притягнення їх до кримінальної відповідальності за постановлення завідомо неправосудних рішень (ст. 375 Кримінального кодексу України) (за 2010–2017 рр.); узагальнення актів Президента України і Верховної Ради України, що стосуються обрання, призначення суддів і звільнення їх з посад (за 2006–2017 рр.); статистичні дані й узагальнення висновків Тимчасової спеціальної комісії з перевірки суддів судів загальної юрисдикції (за 2014–2015 рр.).

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що дисертація є першою в українській правовій науці монографічною роботою, яку присвячено обґрунтуванню теоретичної конструкції інституту юридичної відповідальності судді. На підставі здійсненого дослідження визначено правову природу цього інституту, розкрито його сутнісні ознаки, принципи, функції, мету і задачі, здійснено його зовнішню і внутрішню диференціацію, надано всебічну характеристику інституту юридичної відповідальності суддів із точки зору фундаментальних принципів верховенства права, справедливості й незалежності суддів, виокремлено його структурні одиниці (субінститути) та критерії відмежування від суміжних правовідносин, а також окреслено напрями удосконалення правового регулювання підстав і процедур притягнення суддів до різних видів юридичної відповідальності. Обґрунтовано концептуально нові і важливі для теорії й практики положення в висновки, одержані здобувачкою особисто, які й виносяться на захист:

уперше:

юридичну відповідальність судді розглянуто як відповідальність спеціального суб'єкта, наділеного виключними владними повноваженнями з відправлення правосуддя і статутними гарантіями незалежності в системі стримувань і противаг державної влади, яка виконує подвійне призначення у демократичному суспільстві, а саме: забезпечує дотримання носієм судової влади покладеного на нього обов'язку з утвердження принципу верховенства права у правовідносинах і є необхідною умовою легітимації ухваленого судового рішення для адресатів останнього;

обґрунтовано висновок щодо того, що юридична відповідальність судді є комплексним правовим інститутом, що складається із сукупності норм права, що регламентують підстави і процедури притягнення судді до відповідальності та характеризується такими рисами: (а) він є відокремленим і самостійним у системі права, що зумовлюється специфікою правового статусу судді як суб'єкта відповідальності і наявністю спеціального законодавства, яке упорядковує ці правовідносини; (б) переважна більшість норм цього інституту належить до публічного права, що зумовлює домінування імперативного методу впливу на правовідносини; (в) цей інститут є міжгалузевим, що має прояв у поєднанні норм

матеріальних (підстава відповідальності) і процесуальних (процедура притягнення до відповідальності); (г) норми і приписи права, які становлять його зміст, об'єднані за предметними та функціональними ознаками; (д) субінститути інституту юридичної відповідальності судді мають тісні інтегративні зв'язки; їх спільність має прояв у наявності єдиних для всіх галузевих різновидів відповідальності елементів її системи, які є взаємозумовленими і похідними від принципу суддівської незалежності;

здійснено розмежування юридичної відповідальності: (а) судді, пов'язану з виконанням ним своїх функцій носія владних повноважень, особливості якої пов'язані з його спеціальним статусом, та (б) особи, яка обіймає посаду судді;

доведено, що до судді як спеціального суб'єкта, який вчиняє правопорушення у межах відправлення правосуддя, мають застосовуватися спеціальні процедури провадження (насамперед дисциплінарного і кримінального), які містять гарантії його процесуальної незалежності; вчинення ж суддею правопорушень, не обумовлених виконанням посадових обов'язків, має переслідуватися на загальних засадах;

доведено дуалістичний характер інституту юридичної відповідальності судді, який базується на фундаментальних постулатах про відповідальність державної влади перед народом і суду як її невід'ємному елементу – перед суспільством;

доведено, що інститут юридичної відповідальності судді є невід'ємним елементом системи його соціальної відповідальності, що ґрунтується на загальновизнаних моральних цінностях;

виокремлено та охарактеризовано принципи інституту юридичної відповідальності суддів: (а) верховенство прав і законність, (б) справедливість і невідворотність покарання, (в) гуманізм; (г) незалежність суддів; (д) підзвітність суддів громадянському суспільству, (е) забезпечення гарантій належної процедури при накладенні санкцій на суддів, (є) дотримання вимог уніфікації, публічності та конфіденційності при визначенні процедурних аспектів відповідальності;

здійснено зовнішню диференціацію інституту юридичної відповідальності судді у межах окремого правового інституту за критеріями: (а) функціональним – специфіка правового статусу суб'єкта відповідальності (судді) зумовлює особливості застосування санкцій правових норм (у різних галузях права) до носія владних

повноважень, який порушив свій обов'язок або вчинив протиправне діяння; (б) предметним – наявність відокремленої підгалузі законодавства, що вносить правовий статус судді і поширює свою дію на норми інших галузей права, що визначають видові (галузеві) особливості відповідальності судді, – законодавства про судоустрій і статус суддів;

представлено внутрішню диференціацію інституту юридичної відповідальності судді, яка зумовлена: (а) галузевою належністю певного виду санкцій і процедур їх накладення (цивільно-правова, дисциплінарна, кримінальна, адміністративна); (б) особливостями правового положення суддів у судовій системі України: судді судів загальної юрисдикції, судді Конституційного Суду України, судді, які обіймають адміністративні посади в судах. Специфіка різновидів такої відповідальності впливає з різних посадових обов'язків суддів і предметної компетенції відповідних судів; (в) різновидом її підстав, заснована на особливостях певного об'єкта або групи об'єктів, які захищає інститут юридичної відповідальності;

обґрунтовано класифікацію видів множинності правопорушень, що вчиняються суддями на: (а) ідеальну – яка має місце, коли одне протиправне діяння одночасно порушує норми декількох галузей права, й одночасно застосовуються заходи декількох видів відповідальності; (б) фактичну – коли має місце декілька протиправних діянь, які за сукупністю кваліфікуються за єдиною підставою відповідальності;

визначено дієвість інституту юридичної відповідальності судді як досягнення поставлених перед ним мети і завдань, що відображає ідеальний, бажаний стан розвитку цього інституту;

встановлено правову природу люстрації суддів, яка поєднує ознаки соціальної і правової відповідальності, оскільки її підстава обумовлена причетністю судді до певних соціальних процесів і подій, а її формальні ознаки, процедура та наслідки визначено в законі; це особливий вид відповідальності, який є способом задоволення запиту суспільства на відновлення довіри до судової влади в Україні за умов суспільної нестабільності і повинен виключати позапроцесуальний перегляд рішень суду;

удосконалено:

сутнісні ознаки інституту юридичної відповідальності судді в частині їх класифікації на: (а) загальні, що відображають його належність до інституту юридичної відповідальності; (б) спеціальні, що зумовлені особливим правовим статусом судді;

аргументацію правової позиції, відповідно до якої застосування до суддів негативних наслідків матеріально-правового, організаційного чи особистого характеру має відбуватися виключно в рамках інституту юридичної відповідальності судді із дотриманням гарантій належного правової процедури: зокрема, доведено, що відсутність будь-якої із сутнісних ознак зазначеного інституту свідчить про належність таких правовідносин до суміжних із юридичною відповідальністю, що виключає можливість застосування санкцій до суддів у таких правовідносинах (кваліфікаційне оцінювання суддів, безстрокове обрання суддів у ретроспективі);

тезу щодо органічного поєднання в інституті юридичної відповідальності судді її позитивного (проспективного) і негативного (ретроспективного) аспектів, перший, зокрема, полягає у правовому та етичному обов'язкові судді забезпечувати панування права в суспільстві, а другий має прояв в імперативній вимозі зазнавати заходів державного примусу у разі свідомого порушення суддею свого обов'язку;

класифікацію функцій інституту юридичної відповідальності судді у частині виокремлення таких функцій: каральної, превентивно-виховної, захисної і забезпечення доброчесності суддівського корпусу;

визначення мети інституту юридичної відповідальності судді у частині забезпечення захисту та цілісності фундаментального права людини на справедливий суд;

тезу щодо неможливості віднесення суддів до суб'єктів політичної відповідальності у частині наведення аргументів щодо порушення у цьому виді відповідальності принципу незалежності суддів і створення ним передумов для неправомірного впливу на процес відправлення правосуддя;

тезу щодо того, що застосування заходів юридичної відповідальності до суддів має індивідуальний характер і посилено таким аргументом: одночасне притягнення до юридичної відповідальності усіх суддів, які постановили колегіальне рішення, свідчить про єдність підстави відповідальності зазначених суб'єктів;

аргументацію тези щодо того, що на законодавчому рівні неможливо та й недоцільно встановлювати вичерпний перелік складів дисциплінарних проступків суддів шляхом виокремлення змінюваних ознак відповідних проступків (об'єкт, об'єктивна і суб'єктивна сторони), зміст яких обумовлений розвитком нормативного регулювання та правозастосовної практики;

класифікацію дисциплінарних проступків суддів у частині виокремлення ознак: (а) ординарного дисциплінарного проступку судді, за яке накладаються дисциплінарні стягнення, не пов'язані із втратою ним правового статусу, (б) діяння, несумісного з подальшим перебуванням на посаді судді, наслідком вчинення якого є звільнення з посади; (в) корупційного дисциплінарного проступку судді;

класифікацію суддівських імунітетів у частині виокремлення повного, обмеженого і функціонального імунітету судді;

правила співвідношення субінститутів інституту юридичної відповідальності судді, у частині доведення доцільності заборони притягати суддю за одне й те саме правопорушення одночасно в рамках: (а) двох різних видів дисциплінарного провадження; (б) кримінального й адміністративного проваджень; (в) будь-якого виду відповідальності після застосування люстраційних заходів відповідальності;

поняття «неправосудне рішення суду» шляхом визначення відповідних критеріїв оцінювання рішення судді та авторського переліку актів суду, які не можуть бути предметом злочину, передбаченого ст. 375 Кримінального Кодексу України [постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови];

пропозиції з пріоритетних напрямків удосконалення законодавства, які регламентують інститут юридичної відповідальності суддів, зокрема, його кримінальної, дисциплінарної та адміністративної відповідальності;

набули подальшого розвитку:

теза щодо недоцільності виокремлення у структурі юридичної відповідальності судді субінституту конституційної відповідальності з огляду на її політичний характер та специфічну форму реалізації, якій бракує гарантій належної правової процедури;

положення щодо неможливості віднесення суддів до суб'єктів процесуальної відповідальності, оскільки перегляд і зміна актів суду в силу принципу інстанційності судової системи має відбуватися виключно вищим судом;

теза щодо свободи розсуду судді як виключення відповідальності останнього за зміст постановленого ним рішення, за тлумачення норми права, окрім випадків вчинення правопорушення або свідомого нехтування суддею своїми обов'язками;

положення щодо співвідношення свободи розсуду судді та підстави його відповідальності, що полягає у такому: (а) рішення, прийняте у межах наданої судді свободи розсуду, не може вважатися постановленим із порушенням; (б) судова помилка не тягне відповідальності судді, оскільки аргіорі виключає спрямованість його умислу на вчинення протиправних дій й може бути виправленою вищестоящим судом; (в) вчинення суддею дій, що виходять за межі суддівського розсуду, мають кваліфікуватися як підстава для відповідальності судді; (г) оцінка протиправності судового рішення є виключною компетенцією вищестоящих судів, що спрямовано на захист суддівського розсуду.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані в роботі висновки та пропозиції можуть бути використаними у:

науково-дослідній роботі – для розвитку сучасної доктрини статусу суддів і судового права (Акт впровадження Національної школи суддів від 25 грудня 2016 р.);

нормотворчій діяльності – у процесі удосконалення нормативного регулювання підстав і порядку притягнення суддів до кримінальної, цивільної, дисциплінарної, адміністративної відповідальності. Пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Кодексу України про адміністративні правопорушення (у частині удосконалення процедури притягнення судді до адміністративної відповідальності), а також до Кримінального Кодексу України і Кримінально-процесуального кодексу України (щодо посилення гарантій незалежності суддів при притягненні їх до кримінальної відповідальності за постановлення завідомо неправосудного рішення) надіслано до Верховної Ради України (Акт впровадження Комітету з питань правової політики та правосуддя від 17 жовтня 2017 р.);

правозастосовній діяльності органів судової влади, яких наділено повноваженнями із застосування до суддів заходів юридичної відповідальності (Акт впровадження Верховного Суду України від 4 грудня 2015 р.; Акт впровадження Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 1 березня 2016 р.);

навчальному процесі – при викладанні нормативних і вибіркових дисциплін, зокрема: «Організація судових та правоохоронних органів», «Судове адміністрування», «Судове право», «Судові системи та порівняльне судове право», для підготовки підручників, навчальних і методичних посібників із зазначених дисциплін, а також для розробки програм спеціальної підготовки кандидатів на посаду суддів і підвищення кваліфікації суддів (Акт впровадження Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого від 26 травня 2017 р.).

Особистий внесок дисертантки. Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно, усі сформульовані у ньому положення та висновки обґрунтовано на основі особистих досліджень автора. У колективній монографії «Судова влада» (Харків, 2015) авторові належить особистий підрозділ «Юридична відповідальність судді» (обсягом 4,2 д.а.), в якому представлено класифікацію дисциплінарних правопорушень суддів, здійснено їх розмежування із суміжними галузевими правопорушеннями, обґрунтовано виокремлення юридичної відповідальності судді у цілісний міжгалузевий правовий інститут.

Апробація результатів дослідження. Сформульовані в дисертації висновки обговорювалися на засіданнях кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Південного регіонального центру Національної академії правових наук України.

Основні положення дослідження, висновки та пропозиції викладено на міжнародних, всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях і семінарах, як-от: «10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, вдосконалення й подальшої гармонізації з законодавством європейських держав», (м. Харків, 13–14 жовтня 2011 р.), «Цінності сучасного конституціоналізму. V Тодиківські читання» (м. Харків, 28-29 вересня 2012 р.), «Роль і місце Вищих рад юстиції у формуванні суддівського корпусу» (м. Київ, 21 березня 2013 р.), «Організація

роботи та адміністрування в господарських судах України» (м. Харків, 23-24 квітня 2013 р.), «Верховенство права як основа сучасного конституціоналізму. VI Тодиківські читання» (м. Харків, 27-28 вересня 2013 р.), «Дванадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 8-9 листопада 2013 р.), «Юридична осінь 2013 року» (м. Харків, 14 листопада 2013 р.), «Люстрація: міжнародний досвід та перспективи в Україні» (м. Київ, 11 вересня 2014 р.), «Тринадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 14-15 листопада 2014 р.), «Добір суддів та дисциплінарна практика: здобутки і досвід Вищої кваліфікаційної комісії суддів України» (м. Київ, 19-20 лютого 2015 р.), «Особливості перегляду рішень Верховним Судом України по дисциплінарних справах суддів» (м. Київ, 27 квітня 2015 р.), «Конституція як основа розвитку правової системи: VIII Тодиківські читання» (м. Харків, 2-3 жовтня 2015 р.), «Актуальні проблеми судового права» (м. Харків, 30 жовтня 2015 р.), «Конституційна реформа: сприяння незалежній, відповідальній та ефективній судовій владі» (м. Київ, 18 лютого 2016 р.), «Регулярне оцінювання суддів в Україні: перспективи реалізації положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів»» (м. Київ, 4 березня 2016 р.), «Міжнародна конференція з правової етики» (м. Нью Йорк, США, 14-16 липня 2016 р.) та ін.

Публікації. Основні наукові результати дисертації опубліковано у 2 особистих монографіях, підрозділі колективної монографії, у 31 науковій статті, 22 з яких розміщено у наукових фахових виданнях, що входять до затвердженого переліку, 4 – у зарубіжних фахових виданнях, 2 – у фахових виданнях України, віднесених до міжнародних науково-метричних баз, 3 – в інших вітчизняних виданнях і 18 доповідях на наукових і науково-практичних конференціях, одна з яких – зарубіжна.

Структура дисертації зумовлена поставленою метою і задачами дослідження і складається зі вступу, 4 розділів, що містять 15 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить – 526 сторінок, з яких основний текст складає – 406 сторінок. Список використаних джерел міститься на 61 сторінці і налічує 676 найменувань. Додатки до дисертації розміщені на 59 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ІНСТИТУТ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

1.1. Юридична відповідальність судді: розвиток законодавства і наукової думки в незалежній Україні

Нагальність потреби розкриття проблематики відповідальності судді обумовлюється переважно з огляду на те, що, незважаючи на існування численних наукових робіт, у правовій доктрині бракує однастайності у тлумаченні такої категорії права, як «юридична відповідальність» [279, с. 211]. Можна знайти безліч дефініцій цього поняття, яке містить багато значень: його трактують як покладання, реалізацію, несення, існування, здійснення, зазнавання, стан, притягнення до відповідальності, як обов'язок відповідати за неправомірні діяння і правовідносини з накладення стягнення на правопорушника тощо [243, с. 8]. Часом науковці наводять доволі складні визначення сутності юридичної відповідальності, які не тільки відрізняються між собою, а й суперечать один одному, взаємовиключають одне одного.

У напрацюваннях філософів і соціологів радянського періоду відповідальність інтерпретувалася більшою мірою з позицій філософсько-соціологічного підходу й виключно у значенні «підзвітність», яке включає в себе категорії «осудність» і «караність». На відміну від наукової правової літератури радянської доби, зарубіжні теорія і практика поряд з переліченими значеннями надавали феномену відповідальності більш різноманітного смислового оцінювання, серед якого – «повинність надати відповідь», «розумність» [579, с. 246].

На сучасному етапі, як вбачається, найпоширенішим є уявлення про відповідальність як про категорію етики і права, яка є цілісним соціальним феноменом. Так, у Філософському енциклопедичному словнику наводиться таке тлумачення цього поняття: «Відповідальність – категорія етики і права, що відображає особливе соціальне і морально-правове ставлення особистості до суспільства (людства в цілому), що характеризується виконанням свого морального обов'язку і правових

норм» [603, с. 245]. У Великій українській юридичній енциклопедії юридична відповідальність трактується як різновид відповідальності соціальної, як «суспільний феномен, що являє собою реалізовану людиною необхідність свідомого й добровільного використання свого права, виконання обов'язку, дотримання заборони, що міститься у правових нормах, а у випадку їх порушення – необхідність перетерпіння нею примусових заходів правового впливу, передбачених ними і застосовуваних компетентними органами держави [47, с. 130-104]. Отже, у досліджуваній категорії виражені суб'єктно-об'єктні соціальні відносини, що включають вимоги, зумовлені реальним станом суспільства (економічним, політичним, духовним тощо), які пред'являються до суб'єкта відповідальності, а також реакцію на них останнього.

Семантичний аналіз терміна «відповідальність» засвідчує, що він вміщує такі аспекти, як активність суб'єкта по дотриманню встановлених правил, і одночасно необхідність нести кару за їх порушення. Зокрема, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови ця категорія трактується як: «покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова» [529, с. 19]. У Словнику російської мови С. І. Ожегова виділяється два значення категорії «відповідальність». У першому воно може застосовуватися в таких контекстах, як-от: (1) наділена правами й обов'язками зі здійснення тієї чи іншої діяльності, з керівництва справами людина, відповідальний працівник; (2) людина з високорозвиненим почуттям обов'язку, яка ретельно ставиться до своїх обов'язків; (3) вельми важливий, дуже серйозний, відповідальний момент. У другому значенні цей термін набуває таких відтінків: (1) необхідність, обов'язок відповідати за свої дії, вчинки, бути відповідальним за них; (2) почуття відповідальності; (3) нести відповідальність перед кимось; (4) притягти когось до відповідальності, покласти її на когось [364, с. 457]. Подібні тлумачення містяться і в інших мовах, зокрема, в англійській, німецькій і французькій. Так, в Оксфордському словнику англійської мови Х. Мюррея [669, с. 540] поняття «responsibility» має такі значення: (1) стан або обставина, що роблять людину відповідальною; (2) обов'язок, довіра або борг, за які особа відповідальна. Значення слова «відповідальність» в українській, російській,

англійській, німецькій і французькій мовах переважно збігаються і скрізь ця категорія пов'язана з виконанням обов'язку, із зобов'язанням, щодо якого необхідно звітувати.

Узагальнення джерел з теорії держави і права стовосно юридичної відповідальності дозволяє виокремити й узагальнити основні напрямки дискусії щодо зазначеної теоретичної конструкції.

По-перше, *поняття «юридична відповідальність»* подається науковцями в різних аспектах, хоча основні підходи до його визначення полягають у тому, що відповідальність – це:

(а) примусово виконуваний обов'язок особи перетерпіти заходи державного примусу за умов, визначених законом (С. С. Алексєєв [10, с. 277], Б. Т. Базилєв [20, с. 35], Д. А. Ліпинський [243, с. 21], О. С. Йоффе [141, с. 38] та ін.);

(б) процес реалізації санкції правової норми (О. Е. Лейст [238, с. 102,103], М. І. Байтін [21, с. 195], М. В. Вітрук [60, с. 38]);

(в) це форма втілення державного примусу (Д. А. Ліпинський) [243, с. 19], що реалізується у відповідних правовідносинах (Сенякін І. М. [545, с. 76]);

(г) реакція держави на правопорушення, що є підставою для настання відповідальності (М. В. Вітрук [60, с. 20], О. В. Петришин [383, с. 136]);

(г) обов'язок людини в її бутті, вимога активності суб'єкта, який мусить відповідати і за скоєння вчинку, й за наслідки своєї діяльності (Г. Йонас)[152, с. 140-142].

Окремі вчені пропонують формулювати поняття «відповідальність» через виокремлення таких складників його структури: суб'єкт відповідальності (хто відповідає); особа або інстанція, перед якою особа відповідальна (перед ким відповідає); об'єкт відповідальності (за що відповідає) [240, с. 372]. Суб'єктом (або інстанцією) відповідальності зазвичай розглядаються індивід, група або соціальний інститут.

У структурі юридичної відповідальності науковці вирізняють найчастіше такі складники: (а) суб'єкт відповідальності, який відповідає вимогам, закріпленим у законі; (б) підстава відповідальності – правопорушення, що визначається як акт, який відбувається в дійсності й безпосередньо викликає зміни в суспільних відносинах і

який суперечить волі народу, що виражається у правових нормах, а значить, заслуговує на осуд з боку держави [535, с. 76]; (в) міра відповідальності, визначена законом, яка втілює в собі засади осуду й кари з боку держави й суспільства і реалізується уповноваженим органом державної влади [632, с. 399]. Важливим структурним елементом відповідальності, який відіграє функцію її необхідної передумови, є вина особи у вчиненні забороненого законом діяння (винятки із цього правила закріплені в законі).

Є сенс відзначити, що класичною теоретичною конструкцією є визначення складу правопорушення як сукупності передбачених законом суб'єктивних та об'єктивних ознак, що характеризують учинене діяння як протиправне [209, с. 85]. Зокрема, виділяються такі складники правопорушення, як суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна й об'єктивна сторони. Досить часто дослідники ототожнюють поняття «система елементів юридичної відповідальності» і «склад правопорушення» [571, с. 51–57], що ми вважаємо некоректним. З нашого погляду, категорія «склад правопорушення» відіграє перш за все прикладну роль, оскільки за її допомогою законодавець може формулювати норми-заборони й норми-санкції. Що ж стосується складників юридичної відповідальності, то це поняття має першочергове доктринальне значення. Ототожнення деяких елементів складу правопорушення і юридичної відповідальності свідчить про правильність позиції тих учених, які пов'язують останню виключно з учиненням правопорушення [21, с. 195; 239, с. 262]. У той же час у юридичних наукових джерелах можна зустріти підходи, за якими елементами системи юридичної відповідальності розглядають види останньої, виділяючи при цьому кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, дисциплінарну й матеріальну [622, с. 177] або використовуючи підхід, за яким виокремлюються публічно-правова і приватноправова різновиди відповідальності [219, с. 43]. Але розгляд системи юридичної відповідальності з таких методологічних позицій призводить до зведення проблеми визначення її системи до питання класифікації такої відповідальності, а значить, не дозволяє розкрити зміст указанного поняття, з'ясувати його внутрішню побудову, виявити системні взаємозв'язки й закономірності взаємовпливу її складників, які дозволяють об'єднати їх в єдиний інститут юридичної відповідальності. Адже система

не може зводитися лише до сукупності різновидів того чи іншого явища. Система – це «множинність пов'язаних між собою компонентів тієї чи іншої природи, упорядкованих залежно від характеру відносин, що мають цілком визначені властивості й характеризуються єдністю, вираженою в інтегральних властивостях і функціях множинності» [160, с. 34].

По-друге, доволі активну дискусію викликає питання *сутнісних ознак юридичної відповідальності*, що дозволяє, з одного боку, визначити її природу, а з другого – відмежувати юридичну відповідальність від інших видів соціальної відповідальності. Так, О. С. Літошенко, підсумовуючи зазначену полеміку, виділяє сутнісні ознаки юридичної відповідальності, яка: (а) поєднана з осудом особи, яка притягується до відповідальності з боку суспільства, від імені якого діє держава; (б) становить собою зазнання певних заходів державного примусу, що знаходиться вираження в тих чи інших правових обтяженнях; (в) має своїм наслідком тягар обмеження порушників у матеріально-правовому, організаційному чи особистому порядку; (г) нормативно регламентована (закріплена в нормах права), здійснюється через юридичні механізми (шляхом застосування права) у процесуальних формах [244, с. 18]. До інших сутнісних ознак відповідальності науковці відносять наявність: (а) правопорушення як конкретного складу поведінки, юридичну кваліфікацію якого вміщено в законі як підставу відповідальності, і (б) особливої процесуальної форми покладення й реалізації відповідальності [62, с. 142, 143]. Основна відмінність відповідальності юридичної від соціальної – це застосування державного примусу в результаті вчинення діяння, яке заборонено правом. У наукових працях часто наголошується на тому, що юридична відповідальність має не лише охоронний а й регулятивний характер [24, с. 16]. Важливо відзначити, що принцип правової визначеності вимагає, щоб склад правопорушення як підстава відповідальності, а також процесуальна форма її реалізації були встановлені заздалегідь, до моменту його вчинення. А людина повинна бути обізнаною в тому, яка форма поведінки є правомірною, а яка заборонена законом, що є однією з вимог принципу верховенства права.

Відповідальність відображає підконтрольність суб'єкта в аспекті реалізації ним вимог суспільства (або його інститутів) з подальшим застосуванням санкцій залежно від ступеня його вини. Іншими словами, вона служить засобом зовнішнього контролю й зовнішньої регулятивної діяльності особистості, яка виконує належне іноді навіть у супереч своєму внутрішньому бажанню. Юридична відповідальність виступає одним із провідних інститутів права, без якого неможливе функціонування правової системи; вона є засобом гарантування прав, свобод і суспільних інтересів [351, с. 35].

По-третє, досить дискусійним питанням залишається *класифікація різновидів юридичної відповідальності*. Якщо радянська доктрина виходила переважно з галузевого поділу цього явища (як-от, відповідальність цивільно-правова, кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, відповідальність у міжнародному праві тощо), який вважається класичним. Цим шляхом іде й законодавець, оскільки такий підхід має суто практичне спрямування. Не менш поширеною є і диференціація відповідальності за критерієм її належності до публічного або приватного права, тобто фактично за методом правового регулювання. У науці трудового права активно обстоюється концепція матеріальної відповідальності працівника [595, с. 384]. Сучасна палітра уявлень щодо подібних класифікацій і різновидів є двоволі різнобарвною, що зумовлено бурхливим розвитком нових галузей права наприкінці XX – на початку XXI століть. Так, Д. А. Ліпинський і А. А. Мусаткіна, окрім класичних різновидів відповідальності, вирізняють конституційну, трудову, податкову, фінансову, кримінально-процесуальну й цивільно-процесуальну відповідальність [241, с. 56-57].

Найповніше способи класифікації юридичної відповідальності продемонстровані в монографії «Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія» (за редакцією професор І. Безклубого, 2014), де наводяться такі її критерії: за підставою покладання; за видом і за змістом правопорушення; за видами відносин, на захист яких вона спрямована; за видом і етапом діяльності, до якого вона застосовуються; за наявністю договірних відносин; за завданнями й наслідками; за характером зобов'язань за участю декількох суб'єктів; за обсягом та ідентифікацією правопорушника, за співвідношенням зі збитками [62, с. 321–322]. При цьому слід

мати на увазі, що всі пропоновані в наукових цілях класифікації є умовними, адже спостерігається взаємопроникнення окремих видів відповідальності.

По-четверте, сучасні науковці не в змозі дійти одностайної позиції щодо переліку *функцій і принципів юридичної відповідальності*, які дозволяють уявити вказане явище під різними кутами зору й визначити його суспільне призначення.

У юридичній доктрині для позначення напрямків впливу юридичної відповідальності на правовідносини оперують загальним поняттям – «функція юридичної відповідальності». Термін «функція» використовується в різних значеннях. Одні вчені підкреслюють, що він виражає взаємозалежність різних чинників, інші під ним розуміють сукупність процесів, що відбуваються в рамках об'єкта дослідження. Функцію можна тлумачити і як результат певної соціальної дії, процесу чи явища, і як сукупність усіх наслідків, процесів, явищ та їх роль у соціальній системі [364, с. 49]. Незважаючи на дискусійність у його розкритті (особливо стосовно судової діяльності), більшість науковців, аналізуючи цю категорію, ототожнюють її з «основними напрямками діяльності» [40, с. 69].

Юридична доктрина налічує досить значне число підходів до класифікації функцій юридичної відповідальності. Так, А. А. Іванов до них відносить: захист правопорядку, функції штрафну й каральну (покарання винного), виправлення й перевиховання особи, яка вчинила правопорушення (загальна й індивідуальна превенція правопорушень), правовідновлювальну й сигналізаційну функції [137, с. 67–73]; В. Д. Перевалов виокремлює серед функцій юридичної відповідальності каральну (штрафну), правовідновлювальну (компенсаційну), попереджувальну (превентивну), виховну, охоронну й регулятивну [585, с. 269]. С. С. Алексєєв, А. І. Петелін, П. А. Варул, А. А. Собчак поділяють ці функції на каральну (штрафну) і правовідновлювальну [8, с. 151; 44, с. 29; 382, с. 55; 558, с. 50]. Н. С. Малєїн указує, що такій відповідальності властиві превентивна (попереджувально-виховна), репресивна (каральна), компенсаційна (відновлювальна) й сигналізаційна функції [249, с. 145]. А. С. Шабурова стверджує, що юридична відповідальність виконує штрафну (каральну), превентивну (попереджувальну), виховну, правовідновлювальну (компенсаційну) й організуючу (регулятивну) функції [627, с. 320].

Традиційним же для юридичної доктрини є підхід, за яким виділяються такі функції юридичної відповідальності судді: (а) каральна, змістом якої є відплата за вчинення равопорушення (наприклад, звільнення судді з посади), а також покладання на нього таких обтяжень, яких він до цього не зазнавав (приміром, позбавлення волі в разі вчинення кримінально караного равопорушення); (б) захисна, що полягає у відновленні порушених прав постраждалих осіб і/або в компенсації заподіяної їм шкоди. Як правило, ця функція реалізується у виді цивільно-правової відповідальності, коли йдеться про відшкодування завданої майнової шкоди; (в) попереджувальна, спрямована на запобігання равопорушень у суспільстві (загальна превенція), а також на корекцію поведінки самого равопорушника з метою запобігання вчиненню ним нових протиправних діянь (спеціальна превенція) [див.: 137; 266; 594].

У процесі реалізації юридичної відповідальності всі її функції є взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими. Їх взаємозв'язок має системних характер. І в цьому руслі слушно звертається увага на те, що в багатьох випадках реалізація одних функцій юридичної відповідальності неможлива без реалізації інших. Превентивна спрямована на недопущення протиправної поведінки, і як наслідок – на виникнення каральної й відновлювальної функцій. Якщо ж протиправне діяння мало місце, юридична відповідальність покликана не тільки забезпечити виправлення особистості, а й пом'якшити вплив каральної функції [266, с. 64].

Про самодостатність інституту юридичної відповідальності свідчить наявність самостійних принципів, що характеризують його сутність і зміст. Принципи юридичної відповідальності – це основоположні ідеї (засади), що визначають її природу, сутність, зміст, призначення й механізм дії. Вони віддзеркалюють глибинні, стійкі, закономірні зв'язки, за допомогою яких юридична відповідальність діє як самостійне явище (компонент) у праві й у правовій системі в цілому [60, с. 184]. Природа зазначених принципів має імперативний, а не диспозитивний характер; вони приписують законодавцеві, правозастосовувачу, пересічній людині єдино можливий варіант поведінки, відхилення від якого може мати наслідком юридичну відповідальність [243, с. 27]. Радянські вчені І. С. Самоценко, М. Х. Фарукшин

правильно підкреслювали, що «з'ясування цих принципів важливе для розуміння сутності правової відповідальності, оскільки в сукупності вони становлять собою її узагальнену характеристику» [535, с. 70]. Учений-правознавець М. В. Вітрук на підставі аналізу наукових джерел, в тому числі й російського законодавства, виділяє такі загальноправові принципи, як правомірність, справедливість і гуманізм, які поширюють свою дію на юридичну відповідальність. Серед спеціальних принципів останньої він відзначає: (а) конституційність, законність, визначеність і обґрунтованість підстав юридичної відповідальності; (б) невідворотність настання останньої; (в) рівні підстави відповідальності; (г) її персоніфікацію й індивідуалізацію; д) неприпустимість подвійного покарання за одне й те саме правопорушення (*non bis in idem*); (е) оптимальність процесуально-процедурної форми юридичної відповідальності; (є) ефективність її реалізації [60, с. 187]. Інший російський правник О. Е. Лейст серед принципів юридичної відповідальності вказував на законність, обґрунтованість, заборону відповідальності за одне й те саме правопорушення, невідворотність, змагальність процесу і право на захист особи, яка притягається до відповідальності, своєчасність, цілеспрямованість і гуманізм [237, с. 322–328]. Радянські вчені І. С. Самощенко й М. Х. Фарукшин відзначали, що юридична відповідальність ґрунтується на таких принципах, як відповідальність лише за поведінку, а не за думки, лише за вину людей та організацій, законність, справедливість, доцільність, невідворотність і швидкість настання, індивідуалізація [535, с. 125].

Існує ще чимало підходів до визначення переліку і змісту принципів юридичної відповідальності [243, с. 30–32], однак більш важливим є встановлення їх правової природи і призначення, оскільки наведення тих чи інших вихідних засад інституту відповідальності значною мірою зумовлено метою й завданнями нашого дослідження. Досить слушною в цьому аспекті вбачається позиція російських учених Д. А. Липинського й О. А. Мусаткіної, які вважають, що принципи юридичної відповідальності взаємопов'язані й взаємозалежні. Вони відображають стійкі закономірності самої відповідальності і практики її реалізації, зумовлені сучасним

рівнем культури й розвитку суспільства. Ці принципи можуть бути закріплені в окремих нормах або впливати зі змісту низки правих приписів [243, с. 32–34].

Конституційний Суд України на підставі аналізу положень статей 58 і 61, пп. 1 і 22 ч. 1 ст. 92 Основного Закону зробив висновок, що склад правопорушення, як підстава притягнення особи до юридичної відповідальності й заходи державно-примусового впливу за його вчинення встановлюються виключно законом, а не будь-яким іншим нормативно-правовим актом, що юридична відповідальність особи має індивідуальний характер, що ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення, та бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення» (Рішення КС України від 30 травня 2001 р. по справі про відповідальність юридичних осіб) [521].

По-п'яте, досить активно обговорюється *поділ юридичної відповідальності на позитивну (проспективну) і негативну (ретроспективну)*. Безсумнівного прикладного значення для дослідження юридичної відповідальності суддів набуває розгляд указаної проблеми з точки зору питання про позитивну й негативну значущість соціальної відповідальності. У наукових юридичних джерелах зустрічаються різні підходи до вирішення останнього. Окремі представники як юридичної, так і інших суспільних і гуманітарних наук відповідальність розглядають виключно з позиції її негативної значущості, як відповідальність «за щось», тобто за провину перед іншими (перед суспільством, державою, соціальною групою тощо) або перед самим собою [93, с. 5–70; 152 с. 306; 412, с. 24–26; 606, с. 111]. Маємо зауважити, що не всі вчені погоджуються із самою назвою вказаних аспектів відповідальності – позитивний і негативний, ретроспективний і проспективний, указуючи на те, що використання наведених термінів зосереджує увагу на їх протиставленні один одному, за якого втрачається їх єдність, некоректно відображаються спрямованість і функціональне призначення відповідальності [31, с. 7, 48]. Про неї, наполягають прихильники такого підходу, коректніше говорити як про відповідальність за виконання і відповідальність за порушення [117, с. 15]. Саме прагнення вивчати юридичну відповідальність із широких позицій, під впливом філософсько-етичних учень і призвело в середині 60-х

років XX ст. до появи у правовій доктрині підходу, за яким цей вид відповідальності розглядається не тільки в ретроспективному, а й у проспективному й позитивному аспектах [48, с. 50; 49, с.3–4, 48–49; 536, с.43].

У вітчизняній правовій науковій літературі позитивну юридичну відповідальність розуміють неоднозначно, а саме як: (а) обов’язок діяти правомірно, (б) правомірну поведінку, (в) елемент правового статусу особистості, (г) почуття обов’язку (відповідальності), (д) застосування заходів заохочення, (е) міру свободи тощо. Більше того, бракує однастайності й у застосуванні термінології. Так, позитивну відповідальність називають інтроспективною [300, с. 284; 649, с. 31], правовою [636, с. 7], помірно-позитивною й активно-позитивною [625, с. 7], суб’єктивною [232, с. 10], належним виконанням обов’язків [592, с. 8], заохочувальною [491, с. 23]. Існують також інші позиції щодо характеристики позитивної юридичної відповідальності [242, с. 40–63]. Зокрема, чимало дослідників розглядають її як елемент правового статусу особистості й іменують її «статусна відповідальність» [89, с. 106; 261, с. 197; 621, с. 82,83], стверджуючи, що «такий підхід наповнює поняття позитивної відповідальності юридичним змістом» [599, с. 14]. Установлення статусної відповідальності кореспондує факту правомірної чи протиправної поведінки, оцінюванню поведінки як відповідальної, так і безвідповідальної. Її визначено законом, і вона є передумовою реалізації юридичної відповідальності у будь-якому загальновизнаному аспекті її прояву.

У юридичній доктрині існує підхід, що знаходить свій прояв у спробі поєднати відповідальність негативну й позитивну юридичну, обґрунтувати їх єдність. Його прихильники вказують, що відповідальність має 2 форми реалізації – добровільну (позитивну) й державно-примусову (негативну). Вивчаючи ці 2 аспекти юридичної відповідальності, Н. В. Вітрук підкреслює, що «відповідальність у позитивному (активному, перспективному) плані розглядається як усвідомлення особистістю змісту і значення власної поведінки, узгодження її зі своїми правами й обов’язками, своїм конституційно-правовим обов’язком у сьогоденні і в майбутній поведінці, в той час як відповідальність у негативному (ретроспективному) аспекті розуміють як відповідальність за минуле діяння, за порушення вимог норм права, яке вже мало

місце» [60, с. 19]. Така концепція з'ясування сутності юридичної відповідальності підтримується такими вченими, як Д. А. Липинський [243, с. 14], В. А. Номоконов [298, с. 18], В. М. Кудрявцев [219, с. 286, 287], Р. Л. Хачатуров і Р. Г. Ягутян [610, с. 79]. Наприклад, Д. А. Липинський виходить із того, що «юридична відповідальність – це юридичний обов'язок суб'єктів суспільних відносин з дотримання вимог, передбачених нормою права, що знаходить реалізацію у правомірній поведінці суб'єктів, схвалюється або заохочується державою, а у випадку порушення – це обов'язок порушника зазнати осуду, обмеження особистого, майнового або немайнового характеру» [243, с. 21].

Наголосимо на тому, що більш представленою у правовій науці й поширенішою серед юристів-практиків є точка зору, згідно з якою відповідальність розуміється тільки як відповідальність «за щось», яка обмежена загрозою настання негативних наслідків за вчинення протиправних діянь. Згідно з таким підходом (який категорично не сприймається окремими представниками філософії, соціології та інших неюридичних наук) відповідальність, у тому числі юридична, настає, лише коли має місце факт невиконання або неналежного виконання тієї чи іншої дії, за що має наступати покарання. Як підкреслює Т. С. Дворянкіна, «відповідальність судді пов'язана з неналежним вибором ним рішення й підстав для його прийняття, з неправильним тлумаченням закону й пасивністю судді в ході судового розгляду. Відповідальність судді встановлюється законом етики» [92, с. 120–125]. Прихильники такої точки зору на природу відповідальності соціальної, зокрема юридичної, вважають, що позитивний філософський підхід до неї не відбиває її дійсного змісту як соціального інституту, до якого суспільство й держава вдаються в разі невиконання своїх обов'язків перед соціумом, його окремими групами чи представниками. Разом із тим сьогодні чимало правознавців не погоджуються з указаним підходом до тлумачення природи розглядуваного поняття. З їх точки зору, позитивна юридична відповідальність є важливим елементом правового статусу будь-якого суб'єкта відповідальності – особистості, колективу, посадовця. Вона є «необхідністю здійснювати певні дії, а не тільки карою; можливістю діяти в певному напрямку; активним позитивним обов'язком; повинністю, що впливає з правового припису».

«Визначення юридичної відповідальності як відповідальності за вчинене, за минуле вступає в суперечність з реальною законодавчою практикою й реальними правовими відносинами, у яких перебуває велике коло суб'єктів права [490, с. 7–14]. У межах такого підходу позитивна відповідальність становить собою необхідний атрибут будь-якого виду діяльності, в тому числі й діяльності юриста. На підтвердження зазначеного послідовники наведеної позиції (зокрема М. Я. Соколов) стоять на тому, що «суб'єктивною передумовою соціальної відповідальності юристів є розуміння ними свого соціального призначення і в цьому зв'язку усвідомлення професійного обов'язку, обов'язку здійснювати свою діяльність як в інтересах особистості, так і заради нормального функціонування й розвитку суспільства... Юридична професія заснована на досконалому володінні досягненнями правової культури, відповідальності за її розвиток і соціальне наслідування наступними поколіннями» [560, с. 118].

Ті, хто захищають суто негативний аспект юридичної відповідальності, наводять ще один аргумент на користь своєї думки, наполягаючи на тому, що моральна відповідальність ототожнюється із внутрішніми, рефлексивними детермінантами виконання обов'язків і тому може допускати позитивність у відповідальності, а юридична – суто із зовнішніми, примусовими детермінантами. Їх опоненти це заперечують, підкреслюючи, що лінія поведінки суб'єкта відповідальності не може бути однозначною. Якщо суб'єкт утримується від певного протиправного діяння через загрозу покарання, право регулює його поведінку своїм існуванням, а вимоги сприймаються як нав'язані зовні. Якщо ж такий суб'єкт утримується від того чи іншого протиправного діяння в силу того, що не може чинити інакше, а норма ним сприймається внутрішньо як необхідна і справедлива, відповідальність набуває рис внутрішньо зумовленої потреби [604, с. 39]. Як вірно відзначається в науковій юридичній літературі, «у випадку, коли необхідно підкреслити саме відповідальне, усвідомлене ставлення особи до покладених на неї правом обов'язків, то йдеться про соціально активну правомірну поведінку» [389, с. 60].

По-шосте, варто відмітити тенденцію до *ототожнення юридичної відповідальності носіїв державної влади з відповідальністю держави*. Еволюція права полягає в обмеженні всевладдя держави та її інститутів. Так, Дж. Локк вважав, що переступати межі влади не вправі ані високопосадовець, ані нижча посадова особа. Із запропонованого мислителем опису абсолютного правителя, який знаходиться у природному стані, можна сформулювати ознаки безвідповідального державного органу чи його посадовця: (а) він вільний самостійно судити про своє право; (б) сам підтримує його; (в) над ним немає судді; (г) ті, хто перебуває під його владою, позбавлені свободи судити про власне право або захищати його, оскільки вони явно знаходяться в нерівному з ним становищі [104, с. 416].

Витоки ідеї відповідальності державної влади сягають періоду виникнення й активного закріплення прав людини в нормативно-правових актах країн Західної Європи й Північної Америки. Значний внесок у розвиток ідеї відповідальності держави перед суспільством зробили дореволюційні правознавці кінця XIX – початку XX ст. Критикуючи погляди про шкоду відповідальності вищих органів влади, О. С. Алексєєв заперечував, що безвідповідальність влади може підірвати її престиж. Безвідповідальність завжди є злом. Але при цьому вчений допускав відповідальність тільки урядової влади [7, с. 54]. В. М. Гессен теж вважав можливою відповідальність держави лише в особі його підзаконної, урядової влади: тільки стосовно уряду у громадянина є права, тому що тільки уряд має обов'язки щодо нього [75, с. 241]. Державній владі (державі), на думку Б. О. Кістяковського, протистоять права громадянина, що формують її межі [164, с. 561]. Свобода індивіда й суверенітет народу становлять зміст державної влади [65, с. 10; 107, с. 689], основним обов'язком якої є охорона й забезпечення свобод своїх громадян з акцентом на їх взаємовідповідальність; ця теза є лейтмотивом теоретичних досліджень вітчизняного дореволюційного державознавства [102, с. 3].

В радянський період питання відповідальності державної влади не досліджувалось, натомість досить активно розвивалась загальна теорія юридичної відповідальності. Варто відмітити праці таких видатних теоретиків, як С. С. Алексєєв [10], С. Н. Братусь [38], О. С. Йоффе [141], Лейст О. Е. [238], І. С. Самощенко й М. Х

Фарукшин [535; 536], М. С. Малєїн [249]. Саме ці науковці розробили конструкцію «юридична відповідальність», на основі якої розвивалось галузеве, зокрема, кримінальне й адміністративне законодавство про відповідальність. Ці правники опрацювали такі поняття, як вина, протиправність, протиправне діяння, склад та ознаки правопорушення, причинний зв'язок, об'єктивна й суб'єктивна сторони правопорушення, санкція у праві, шляхи ліквідації правопорушень у суспільстві та ін.

Перші наукові розвідки проблеми відповідальності державної влади мали місце в 60-х роках ХХ ст. і пов'язані були переважно з необхідністю відновлення трудових, житлових і пенсійних прав громадян, постраждалих у період репресій. Саме ця діяльність згодом визначила конституційну норму 1977 р., яка надала можливість компенсувати збитки, завдані громадянам державними органами й посадовими особами [381, с. 159; 536, с. 189]. У вченнях про взаємовідносини влади й особистості у ХХ ст. панували положення про необхідність: (а) підпорядкування закону будь-яких посадових осіб держави; (б) поділу влади, зосередженої в одній особі, для запобігання і припинення нею зловживань; (в) судового захисту громадян від зловживань влади [409, с. 15]. Поряд з іншими ці ідеї були об'єднані теорією правової держави, основною ознакою якої часто називають взаємну відповідальність держави й особистості. На ранніх же етапах формування судової системи в державі інститут відповідальності являє собою чи не єдину форму контролю над здійсненням владних повноважень, яка має за мету легітимізувати останні [623, с. 91; 624, с. 200]. Юридична відповідальність посадовців держави, наділених певними повноваженнями, виступає невід'ємним складником механізму захисту прав і свобод людини [363, с. 6]. У свою чергу, спроможність судової влади забезпечити такий захист залежить від обсягу наданих і гарантованих їй повноважень, побудованих на засадах належної правової процедури.

Звернімося до вивчення *генези наукової думки щодо статусу й відповідальності судді*. У радянський період стан опрацювання зазначеної проблеми можна охарактеризувати як фрагментарний, оскільки судова влада в силу ідеологічних і політичних причин не мала статусу самостійної гілки влади, а тому не була предметом спеціальних галузевих досліджень. Утім, не можна не відзначити декілька важливих

наукових доробок, які стали вагомим підґрунтям для активного розвитку науки судоустрою після набуття Україною незалежності в 1991 р.

Так, у праці В. Н. Смирнова «Дисциплина труда в СССР: социальные и правовые проблемы» (1972) [556], названі теоретичні засади дисципліни праці й дисциплінарної відповідальності, які в подальшому знайшли розвиток у науці трудового права, і які застосовуються в тому числі й до суддів. Н. В. Радутна в роботі «Народный судья. Профессиональное мастерство и подготовка» (1977) [488] одна з перших розробила психологічну структуру професії судді, підкреслювала престиж цієї професії й необхідність ретельного добору кадрів для судів. Публікації цієї дослідниці заклали вагомий теоретичний фундамент для етичних основ суддівської професії, які мають велике значення для вивчення інституту юридичної відповідальності судді.

Видатний вітчизняний учений Ю. М. Грошевий у монографії «Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве» (1975 р.) визначив структуру й концепцію суддівського переконання, дослідив чинники, які його формують, розкрив поняття «професійна правосвідомість судді», дослідив норми кримінально-процесуального закону, пов'язані з реалізацією суддівського переконання [96]. Праці Ю. М. Грошового стали міцним фундаментом для розвитку сучасної конструкції статусу судді, дали поштовх для становлення теорії судового права. В. Д. Бринцев, учень професора, в розвиток його вчень, дослідив статус і функції одноособового судді у правовій державі (1995 р.) і став одним з перших вітчизняних правників, які переосмислили радянську модель суддівства з урахуванням здобутків міжнародних стандартів належного судівництва [39].

Сучасні дослідження проблематики юридичної відповідальності характеризуються значним різноманіттям. Насамперед слід назвати публікації, присвячені вивченню цього інституту на загальнотеоретичному рівні. Найбільш вагомими є монографічні праці, що розглядають проблеми правової відповідальності, що охоплюють усі її різновиди останньої й надають їй найбільш всеосяжну характеристику: «Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення» (за ред. Ю. В. Бауліна, 2013 р.) [648]; «Проблеми правової відповідальності» (за ред. В.

Я. Тація, А. П. Гетьмана, В. І. Борисової, 2014 р.) [480]; «Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія» (за заг. ред. І. Безклубого, 2014) [62]. Варте окремої уваги ґрунтовне теоретико-філософське дослідження В. К. Грищука «Філософська-правове розуміння відповідальності людини» (2013), в якій переконливо доведена концепція позитивної (перспективної) відповідальності людини, зокрема кримінальної, яка зводиться до свідомого й добровільного використання особою свого суб'єктивного права, виконання обов'язку й дотримання заборон [95, с. 674]. Треба підкреслити, що такий погляд є новаторським для вітчизняного права, що він виходить з природно-правового розуміння сутності права і прав людини, що узгоджується з передовими міжнародними стандартами належного судочинства.

Спектр наукових досліджень, у яких висвітлюються окремі аспекти відповідальності, є дуже широким. Він охоплює: (а) етичні основи відповідальності (Ю. А. Меліхова [265], В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов [649]; (б) теоретичні засади цього інституту (К. В. Басін [24]; Л. В. Белая [32]; В. М. Маліновська [250]) Оніщенко [363]; (в) відповідальність держави (О. В. Іваненко [144], Н. В. Іванчук [146]); (г) відповідальність у сфері управління (Н. О. М'ясникова [247], О. Г. Тітаренко [592]); (д) галузеві різновиди відповідальності (О. С. Літошенко [с. 319]; І. М. Лукіна [245]; В. А. Меліхов [264]) та ін.

Досить широко загальна теорія юридичної відповідальності представлена і в російській юридичній науці. Є сенс відмітити особливо значний внесок таких учених, як М. В. Вітрук (монографія «Общая теория юридической ответственности», 2009 р.) [60], О. Е. Лейст (монографія «Сущность права: Проблемы теории и философии права», 2002 р.) [239], Д. А. Ліпінський (підручник «Проблемы юридической ответственности», 2003; монографії «Процессуальная ответственность», 2013, «Юридическая ответственность, санкции и меры защиты», 2013 р.) [241; 242; 243]. Також потрібно назвати публікації Л. А. Сироватської [580], Б. Т. Базилева [20], Б. Н. Габрічидзе [72].

Характеристику сучасного стану наукових досліджень інституту юридичної відповідальності судді варто продовжити оглядом дисертацій, захищених у рамках

спеціальності 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура. В межах цього напрямку дослідження вирізняємо такі групи наукових праць:

(1) *Розкриття проблематики судової влади, в яких висвітлюються окремі аспекти підвітності суддів закону або накладення стягнень на служителів Феміди.* Це роботи І. Є. Марочкіна [256; 255; 577; 569], В. В. Долежана [109], Д. М. Притики [430], В. Д. Бринцева [40], Н. В. Сібільової [577, с. 19–26], В. В. Городовенка [87; 88], В. В. Сердюка [547; 546], Л. М. Москвич [282], О. Б. Прокопенка [482], Б. О. Прокопенка [483; 481], І. В. Назарова [291; 290], О. О. Овсяннікова [308], С. В. Прилуцького [427], І. В. Юревич [647] та ін.

(2) *Дослідження питань статусу суддів, у яких відповідальність судді розглядається як його елемент, а також висвітлюються окремі аспекти цього інституту.* Приміром, Л. М. Москвич розробила теоретичну конструкцію статусу судді, зокрема уперше у вітчизняній науці запропонувала модель професіограми служителя Феміди (2004 р.) [283]; С. В. Прилуцький вивчав організаційно-правові проблеми формування суддівського корпусу в Україні (2003 р.) [428]; С. О. Іваницький дослідив питання формування складу народних засідателів (2007 р.) [145]; Т. В. Галайденко (2013 р.) детально описала зміст гарантій незалежності суддів, здійснивши їх класифікацію [74]; О. Г. Свида опрацював етичні засади суддівської діяльності (2012 р.) [542]; О. В. Яценко розглянула поняття «суддівський розсуд» і показала його структуру (2015 р.) [651]; О. Ю. Дудченко показав правовий статус осіб, які займають адміністративні посади в судах (2015 р.) [112; 111].

(3) *Вузькоспеціалізовані дослідження підстав і процедур притягнення суддів до галузевих видів юридичної відповідальності:* С. В. Подкопаєв у роботі «Дисциплінарна відповідальність суддів: сутність, механізм реалізації» (2003 р.) ґрунтовно проаналізував правову природу, підстави і процедури дисциплінарної відповідальності судді. До здобутків ученого варто віднести розроблення концепції суддівського індемнітету як невідповідальності судді за тлумачення норм права [389]; Л. Є. Виноградова в дисертації «Юридична відповідальність суддів загальних судів України» (2004 р.) [53] здійснила комплексний аналіз кримінальної, цивільно-правової й дисциплінарної відповідальності судді, розмежувала негативну й позитивну

юридичну відповідальність судді; А. В. Малярєнко в дисертації «Підстави юридичної відповідальності суддів загальної юрисдикції України» (2013 р.) [252] провів поглиблене вивчення підстави дисциплінарної відповідальності судді і звільнення його за порушення присяги, розробив концепцію конституційно-правової відповідальності судді; А. В. Шевченко в роботі «Дисциплінарна відповідальність суддів України» (2013 р.) [631] розкрила процедурні аспекти притягнення суддів до цього виду відповідальності, приділила особливу увагу відповідальності за порушення ними приписів корпоративної етики; О. Л. Польовий в дисертаційній роботі «Гарантії суддівської незалежності при притягненні суддів до юридичної відповідальності» (2014 р.) [405] дослідив історичне становлення інституту відповідальності судді, навів класифікацію гарантій забезпечення суддівської незалежності при накладенні на суддів різних видів санкцій (кримінально-правових, цивільно-правових, адміністративно-правових). Л. А. Остафійчук опрацювала досить цікавий погляд на юридичну відповідальність за неповагу до суду, яка спрямована на захист суддівської незалежності (2015 р.) [369]. Не заперечуючи вагомості внеску вказаних авторів у розроблення інституту юридичної відповідальності судді, зауважимо, що їх дослідження були виконані до змін, внесених до Конституції України стосовно правосуддя й повного оновлення законодавства про судоустрій, що мало місце у 2016 р. Окрім того, ці роботи не надають правової оцінки такого суспільного явища, як люстрація суддів, що мало місце у 2014–2016 рр.

Варто окремо виділити дослідження проблематики статусу й відповідальності судді в рамках інших спеціальностей, що є прямим свідченням того, що інститут юридичної відповідальності судді має міждисциплінарний характер.

(1) За спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право захищено такі кандидатські дисертації: В. С. Єгорова «Конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції» (2008 р.) [122]; А. Ю. Кожевникова «Конституційно-правове регулювання імунітетів в Україні (на прикладі глави держави, народних депутатів та суддів України)» (2010 р.) [181]; О. В. Намясенко «Правовий статус судді Конституційного Суду України» (2012 р.) [292];

(2) За спеціальністю 12.00.05 – трудове право; право соціального

забезпечення розроблено загальну конструкцію «спеціальна дисциплінарна відповідальність» [595, с. 344], до якої відносять відповідальність суддів, а також питання дисципліни праці [43; 605]. Слід особливо відмітити дисертаційні дослідження В. П. Кохан «Дисциплінарна відповідальність суддів у трудовому праві України» (2011 р.) [204], О. Є. Луценко «Дисциплінарний проступок як підстава припинення трудових правовідносин із державними службовцями» (2015 р.) [246] й О. В. Черкасова «Єдність і диференціація відповідальності у трудовому праві України» (2015 р.) [620].

(3) В рамках спеціальності 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право досліджуються передовсім злочини службові і проти правосуддя, суб'єктами яких виступають судді. Можна відзначити кандидатські дослідження С. Є. Дідика «Кримінально-правова охорона правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта злочину» (2009) [106], Т. Є. Дунаєвої «Кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання службовій недбалості» (2012 р.) [113], Н. Д. Квасневської «Кримінальна відповідальність судді за неправосуддя в Україні» (2010 р.) [158]. В останній здійснено ґрунтовний аналіз складу злочину, передбаченого ст. 375 КК України («постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови») як з точки зору вдосконалення кримінального закону, так і в аспекті запобігання цьому злочину.

(4) В рамках спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право варто відмітити такі дисертаційні роботи: (а) докторські дисертації С. Ю. Обрусної «Адміністративно-правові засади реформування судової системи» (2011 р.) [305] й Н. Д. Квасневської «Адміністративно-правове забезпечення реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів в Україні» (2016 р.) [157]; (б) кандидатські дисертації Н. О. Чемодурової (2016) «Адміністративно-правова засади реалізації принципу незалежності суддів в адміністративному судочинстві» [617], С. М. Кічмаренко «Адміністративно-правове забезпечення незалежності судової влади в Україні» (2017 р.) [166]. Окремо варто відзначити роботу В. І. Іванюк «Адміністративна відповідальність суддів за правопорушення, пов'язані з корупцією» (2016 р.) [147], у якій з урахуванням вимог

новітнього антикорупційного законодавства системно проаналізовані особливості притягнення суддів до адміністративної відповідальності за вчинення корупційних діянь, здійснено її розмежування з відповідальністю дисциплінарною.

Праксеологічні аспекти інституту юридичної відповідальності судді цікавлять вітчизняних дослідників меншою мірою, однак не можна оминати увагою публікації Р. О. Куйбіди й М. С. Середи [223; 225] О. В. Сердюка й В. П. Кохан [202; 13], О. В. Гончаренка [81; 83], М. М. Мельника [267; 268], О. О. Присяжнюка і О. П. Євсєєва [429], присвячені аналізу дисциплінарної практики ВККС України й ВРЮ за 2010-2015 рр. і аналіз практики ВРП по застосуванню люстраційного законодавства щодо суддів, здійснений членом цієї Ради А. М. Бойко [35].

Серед наукових праць, що порушують етико-правові ознаки відповідності поведінки судді професійним стандартам потрібно згадати публікації декількох авторів, які хоча формально й не належать до наукової спеціальності 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура, але зробили вагомий внесок у розвиток досліджуваного нами інституту. Це праці І. Л. Самсіна (з питань суддівської етики й незалежності) [538; 539; 540], А. О. Селіванова (з проблематики верховенства права в судочинстві) [544], Я. М. Романюка (про баланс незалежності й відповідальності суддів) [150; 529; 530; 531], О. П. Кучинської (щодо внутрішнього переконання судді) [233], П. В. Куфтирева (стосовно джерел суддівського розсуду) [230], Д. Вона, Н. В. Петрової й І. О. Зарецької (щодо професії судді) [42], С. Ф. Василюка (питання дисциплінарної відповідальності судді) [45], О. В. Капліної, В. І. Тютюгіна й І. А. Тітко [159], П. П. Андрушка [14] й О. О. Кваші [155] (проблеми відповідальності судді за постановлення завідомо неправосудного рішення), В. М. Киричка (про кримінальну відповідальність за корупційні правопорушення) [290] та ін.

Не оминають увагою проблематику суддівської відповідальності й російські вчені, серед праць яких особливе місце посідають роботи доктора юридичних наук, судді Конституційного Суду РФ М. І. Клеандрова, який на монографічному рівні дослідив як статус судді (монографія «Статус судьи: правовой и смежные компоненты» (2008 р.) [168], так і його відповідальність (монографія «Ответственность судьи» (2011 р.) [167]. До здобутків ученого можна віднести

комплексний, всесторонній аналіз російського законодавства, яке регламентує підстави і процедуру відповідальності судді, а також створення базової теоретичної моделі професії судді (як в статистиці, так і в динаміці). Велику увагу питанням суддівського розсуду й підстав відповідальності судді приділяє у своїх монографіях Т. Г. Морщакова («Судебное правоприменение в России: о должном и реальном» (2010 р.) [280], «Стандарты справедливого правосудия (международные и национальные практики)» (2012 р.) [567]). Найповніший аналіз міжнародних стандартів й іноземного досвіду регулювання статусу судді здійснено у праці Т. Н. Нешатаєвої «Модернизация статуса судьи: современные международные подходы» (2011 р.) [276]. Оригінальне дослідження поняття, ознак і класифікації суддівських імунитетів знаходимо в дисертаційній роботі І. С. Кузнецової «Имунитеты и ответственность как элементы конституционно-правового статуса судьи» (2010 р.) [221]. Ґрунтовне дослідження дисциплінарної відповідальності судді здійснює в своїх працях Ю. М. Тіганов [590], питання співвідношення свободи і відповідальності в суддівській професії ставить Т. С. Дворянкіна [97], проблеми суддівського розсуду вивчають Д. Б. Абушенко [1], А. Барак [22], І. С. Єрємін [118], А. П. Кузнецова [220], К. П. Ермакова [119; 120], О. Б. Стьопін [570], Л. А. Терехова [587]. Варто відмітити, що вчені, які досліджують загальні питання функціонування судової влади, також торкаються окремих аспектів суддівської відповідальності, зокрема це: Ю. І. Стецовський [571], В. В. Єршов [534], Р. Р. Салізмзянова [533], Н. В. Радутна [489].

Незважаючи на досить значну кількість наукових розробок окремих аспектів інституту юридичної відповідальності судді, до проведення нашого дослідження спонукають декілька чинників. По-перше, останніми роками соціологи фіксують стабільно низький рівень громадської довіри до вітчизняної судової системи й суддів, який не перевищує 10% [110; 278; 394; 576]. На тлі переважно негативного загального інформаційного фону, пов'язаного з функціонуванням судової влади, звичними можна назвати так звані акції протесту, що відбуваються під вікнами суду, в якому розглядається та чи інша резонансна або соціально важлива справа. По-друге, законодавство, яке регламентує досліджуваний нами інститут, характеризується надзвичайною мінливістю: протягом останніх 8-ми років (починаючи з 2010 р.)

кожного року ухвалюється один або декілька нормативних актів, які по-новому визначають підстави або процедури притягнення суддів до відповідальності. По-третє, прецеденти неетичної, недоброчесної або явно протиправної поведінки суддів уже стали майже нормою [Більш детально такі випадки досліджені нами у працях: 351, с. 111-116, с. 435-452; 350, с. 180-244]. Як бачимо, потреба у виробленні науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на пошуку балансу між суддівською незалежністю судді й невідворотністю покарання за правопорушення підтверджується соціальними тенденціями.

З точки зору дослідження генези інституту юридичної відповідальності судді варто розглянути розвиток його нормативного регулювання. Насамперед проаналізуємо джерела міжнародного права, необхідність імплементації яких послужила одночасно поштовхом і базисом для розвитку досліджуваного інституту в сучасній незалежній Україні. Дослідження міжнародно-правових актів, що стосуються статусу суддів та етичних стандартів суддівської професії, дозволяє виділити правові джерела універсального й регіонального значення, в яких висвітлюються ті чи інші аспекти ідеальної, базової моделі інституту юридичної відповідальності судді [469; 640; 638; 161; 274; 275; 642]. Назвемо їх: Загальна декларація прав людини (1948 р.); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.); Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.); Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя (1983 р.); Основні принципи незалежності судових органів (1985 р.); Загальна (універсальна) хартія судді (1999 р.); Європейська хартія про закон «Про статус суддів» (1998 р.); Бангалорські принципи поведінки суддів (2006); Рекомендація Комітету Міністрів РЄ «Щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки» № R (94)12 (2010 р.); Київські рекомендації ОБСЄ щодо незалежності судочинства у Східній Європі, на Південному Кавказі та у Середній Азії (2010 р.); Висновок КРЄС № 1 (2001) р. «Про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів»; Висновок КРЄС № 3 (2002 р.) «Принципи і правила, що регламентують поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісну з посадою поведінку та неупередженість»; Висновок № 17 (2014 р.) КРЄС «Про оцінювання роботи судді, якості правосуддя та повагу до незалежності судової влади»; Висновок

КРЕС № 19 (2016 р.) «Щодо голів судів»; Декларація щодо принципів незалежності судової влади, прийнятій Конференцією голів верховних судів країн Центральної і Східної Європи (2015 р.) та ін.

Аналіз змісту зазначених документів, який здійснено доволі детально в наших публікаціях [351, с. 143-150; 310, с. 34-37], дозволяє виокремити такі аспекти забезпечення балансу між вимогою відповідальності суддів і гарантією їх незалежності: (а) норма, відповідно до якої зовнішня незалежність не є прерогативою чи привілеєм, що служить для задоволення власних інтересів суддів. Вона надається в інтересах верховенства права й осіб, які домагаються й очікують неупередженого правосуддя. Незалежність суддів слід розуміти як гарантію свободи, поваги до прав людини й неупередженого їх застосування; (б) тлумачення закону, оцінювання фактів і доказів, якими оперують судді для вирішення справи, не повинні бути приводом для цивільної або дисциплінарної відповідальності, за винятком випадків злочинного наміру або грубої недбалості; (в) лише держава вправі домагатися цивільної відповідальності судді, якщо шкоду нанесено його діями при відправленні правосуддя; (г) тлумачення закону, оцінювання фактів і доказів, які здійснюють судді у процесі вирішення справи, не повинні бути приводом для кримінальної відповідальності, крім випадків злочинного наміру; (д) дисциплінарне провадження може бути ініційованим, якщо суддя не виконав своїх обов'язків ефективно й належним чином. Його має провадити незалежний орган влади або суд з наданням гарантій справедливого судового розгляду і права на оскарження рішення й покарання. Дисциплінарні санкції щодо суддів мають бути пропорційними; (е) судді не повинні нести особисту відповідальність за випадки, коли їх рішення були скасовані або змінені у процесі апеляційного розгляду; (є) якщо суддя не виконує суддівських функцій, він, як і всі інші громадяни, може бути притягнутий до відповідальності на загальних засадах [161; 274; 275; 642; 310, с. 34-37].

Окрему групу міжнародних джерел, що стосуються інституту юридичної відповідальності судді, становлять рішення Європейського суду з прав людини, які, будучи джерелами й національного права, виступають важливими орієнтирами для законодавства і практики органів, уповноважених накладати стягнення на суддів.

Серед рішень Євросуду, які прямо порушують питання гарантій суддівської недоторканності й незалежності, слід виділити: «О. Волков проти України» від 9 січня 2013 р. [66]; «Куліков та інші 17 проти України» від 19 січня 2017 р. [226]; «Галина Піткевич проти Росії» від 8 лютого 2001 р.[501]; «Івановський проти колишньої Югославської Республіки Македонія» від 21 січня 2016 р. [139]; «Кудешкіна проти Російської Федерації» від 26 лютого 2009 р.[218]; «Симич проти Боснії та Герцоговини» за № 75255/10 [548].

Чільне місце у визначенні конструкції «інститут юридичної відповідальності судді» посідають конституційні норми, які повною мірою поширюють свою дію на носіїв судової влади – суддів. Насамперед актом найвищої юридичної сили, який регламентує цей інститут, є Конституція України (1996 р.). Основний Закон України, порівняно з іншими конституціями країн Європи, містить досить детальне регулювання основних засад судоустрою й судочинства [Докладно див.: 351, с. 150-156]. До конституційних гарантій суддівської діяльності слід віднести: гарантування незалежності й недоторканності судді Конституцією і законами України (ч. 1 ст. 126); імунітет судді, що виражається в особливому порядку затримання й арешту судді (ч. 3 ст. 126 КУ); заборону будь-якого впливу на суддів (ч. 2 ст. 126 КУ); захист професійних інтересів (ст. 130¹ КУ); виключення можливості відповідальності судді за ухвалене ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку (ч. 4 ст. 126 КУ); безстрокове призначення судді Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом, на конкурсних засадах (ч. 1 ст. 128 КУ); гарантування державою фінансування й належних умов для функціонування судів і діяльності суддів (ч. 1 ст. 130 КУ); притягнення до юридичної відповідальності осіб, винних у неповазі до суду й судді (ч. 5 ст. 129 КУ); забезпечення державою особистої безпеки суддів і їх сімей (ч. 8 ст. 126 КУ); обов'язковість судового рішення (ст. 129¹ КУ); здійснення суддівського самоврядування для захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів (ч. 2 ст. 130 КУ). Відповідно до ч. 2 ст. 130 Основного Закону розмір винагороди судді встановлюється законом про судоустрій.

Усунення вищих органів державної влади (Президента й Верховної Ради України) від затвердження рішень органів судової влади щодо звільнення суддів, припинення їх повноважень, виключення повноважень парламенту стосовно зняття імунітету із судді, звуження обсягу суддівського імунітету, розширення повноважень Вищої ради правосуддя у сфері забезпечення незалежності суддів, зміцнення функціонального потенціалу цієї Ради, яке мало місце під час судової реформи 2016 р., відповідають міжнародним стандартам незалежності суддів, кращим європейським практикам і рекомендаціям експертів Ради Європи, наданим Україні [55; 564; 565; 666, с. 132-156]. Усі вказані новації спрямовані на вдосконалення інституту юридичної відповідальності судді.

У контексті всебічної характеристики інституту юридичної відповідальності судді окрему увагу варто приділити його нормативному регулюванню в ретроспективному аспекті.

Із набуттям Україною незалежності розпочинається новий етап розвитку інституту юридичної відповідальності судді. У квітні 1992 р. затверджено Концепцію судово-правової реформи в Україні, мета якої – перебудова судової системи, створення нового законодавства, вдосконалення форм судочинства. У ній чи не вперше зроблено спробу навести визначення судової влади як системи незалежних судів, які здійснюють правосуддя в установленому законом порядку [447]. На виконання завдань Концепції 15 грудня 1992 р. приймається Закон України «Про статус суддів» [465], у якому (а) проголошено, що судді є носіями судової влади в Україні, які чинять правосуддя незалежно від законодавчої й виконавчої гілок влади; (б) закріплено гарантії незалежності й недоторканності суддів; (в) визначені їх обов'язки й умови дисциплінарної відповідальності за їх порушення і (г) передбачено заходи щодо матеріального й побутового забезпечення представників судової влади.

Важливим кроком у розвитку інституту дисциплінарної відповідальності суддів став Закон «Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію, дисциплінарну відповідальність суддів судів України», прийнятий 2 лютого 1994 р. Ним була створена система кваліфікаційних комісій суддів, більшість зі складу яких складали професійні судді. Ці комісії виконували такі функції: (а) атестаційну – перевірка

підготовленості кандидатів на посади суддів до суддівської роботи, їх атестація і (б) дисциплінарну – накладення дисциплінарних санкцій на суддів, надання висновків про звільнення суддів з їх посад. Указаним Законом процедура притягнення суддів до відповідальності врегульовувалася досить фрагментарно, у ньому не містилося належних гарантій забезпечення їх незалежності при накладенні дисциплінарних стягнень.

Питанням відповідальності суддів було присвячено окремі норми Конституції України, прийнятої в 1996 р. На розвиток конституційних приписів 15 січня 1998 р. ухвалено Закон України «Про Вищу раду юстиції», яким визначено порядок формування ВРЮ та її повноваження [434].

Законом «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 р. запроваджено низку суттєвих змін, що стосуються суддів до дисциплінарної та інших видів відповідальності [468]. По-перше, сформовано мережу кваліфікаційних комісій суддів загальних судів, утворених в апеляційних округах, що поширюють свою юрисдикцію на 2–6 областей (у Дніпропетровську, Донецьку, Житомирську, Запорізьку, Київську, Львівську, Одеську, Харківську), а також кваліфікаційну комісію суддів Автономної Республіки Крим. Як відзначає І. Д. Прошутя, система кваліфікаційних комісій, утворена згідно з принципами формування в межах апеляційних округів, спеціалізації і строковості здійснення повноважень, відповідала потребам суддів і була здатна виконувати завдання, покладені на неї законодавством [474, с. 98–106].

По-друге, Законом «Про судоустрій України», на відміну від раніше чинного законодавства, була деталізована процедура притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, яка складалася із трьох стадій: (а) перевірка даних про наявність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності; (б) відкриття дисциплінарної справи; (в) розгляд останньої і прийняття рішення органом, що здійснює таке провадження (ст. 99 Закону). За результатом процедурної діяльності кваліфікаційної комісії рішення в дисциплінарній справі щодо судді приймалося відкритим голосуванням – більшістю голосів членів комісії, які беруть участь у її засіданні. За ст. 32 Закону України «Про статус суддів» ця комісія за результатами дисциплінарного провадження могла застосувати стосовно судді догану або

пониження кваліфікаційного класу. Якщо дисциплінарна комісія, вивчивши матеріали провадження, доходила висновку про необхідність звільнити суддю з посади, вона мала направити відповідну рекомендацію до ВРЮ для вирішення цього питання. Інакше кажучи, кваліфікаційні комісії не мали повноважень по внесенню подання до органу, що обрав або призначив суддю, про усунення його з посади.

По-третє, законодавством установлювалися гарантії незалежності суддів при притягненні їх до відповідальності. Діяло правило, згідно з яким скасування або зміна судового рішення не тягло за собою дисциплінарної відповідальності судді, який брав участь у винесенні останнього, якщо при цьому не було допущено умисного порушення закону чи несумлінності, що потягло за собою суттєві наслідки (п. 2 ст. 31 указаного Закону). Верховний Суд України із цього приводу зазначав, що суддя не повинен звітувати й давати роз'яснення щодо судових справ, зазнавати критики за позицію в них і притягатися через неї до відповідальності, крім прямо передбачених у законі випадків [435]. Поглиблений аналіз практики діяльності кваліфікаційних комісій суддів загальних судів цього періоду здійснено нами у монографії 2014 р. [351, с. 413-416].

Указом Президента України у травні 2006 р. схвалено Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів [446, с. 1–8], розд. VII якої повністю присвячувався дисциплінарній відповідальності суддів. Цим правовим документом пропонувалося: а) чітко визначити законом підстави відповідальності судді; б) виключити дисциплінарні повноваження з компетенції кваліфікаційних комісій суддів, оскільки питання дисципліни судді прямо не пов'язані з його кваліфікацією; в) наблизити дисциплінарну процедуру до судової для досягнення її справедливих результатів; г) провадити розгляд дисциплінарної справи на змагальних засадах та ін. Це було ще одним кроком утвердження в Україні інституту відповідальності суддів.

Наступним етапом судової реформи став Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. [476], у статтях якого вміщені норми, що стосуються дисциплінарної відповідальності суддів, й правила зняття імунітету з них. Основні новації цього нормативного акта зводилися до наступного: (а) уніфіковано

підстави і процедури дисциплінарної відповідальності суддів місцевих і апеляційних судів (ст. 86-88 Закону); (б) утворено єдину Вищу кваліфікаційну комісію суддів України в м. Києві замість системи регіональних і спеціалізованих кваліфікаційних комісій суддів; (в) скасовано інститут кваліфікаційного оцінювання суддів як такий, що суперечить принципу суддівської незалежності; (г) запроваджено єдиний вид дисциплінарного стягнення щодо судді – догану.

Важливим етапом реформування інституту юридичної відповідальності судді став Закон України від 5 червня 2012 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення гарантій незалежності суддів)», яким було запроваджено низку новацій у процедурі звільнення суддів за порушення присяги Вищою радою юстиції й зменшено процесуальні можливості впливу прокурора на накладення дисциплінарних стягнень на суддів [437]. У 2014 р. змінами до КАС України введено право судді на оскарження рішень щодо притягнення його до дисциплінарної відповідальності до Верховного Суду України у випадках, визначених законом [438].

22 лютого 2013 р. XI черговий з'їзд суддів України ухвалив Кодекс суддівської етики, який встановлює морально-етичні засади поведінки судді як під час відправлення правосуддя, так і поза його межами [177].

Суспільно-політичні процеси 2013-2014 рр., наслідком яких стала повномасштабне перезавантаження органів державної влади, не оминула і суддівський корпус. Були ухвалені Закони України: (а) «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 8 квітня 2014 р., № 1188-VII [435]; (б) «Про очищення влади» від 16 жовтня 2014 р., № 1682-VII [463]; (в) «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р., № 1700-VII [445]. Як справедливо підкреслюють вітчизняні вчені О. В. Марцеляк, С. В. Прилуцький і М. А. Погорецький, законодавством про люстрацію запроваджено «комплексну (змішану) – конституційно-політичну відповідальність, яка може застосовуватись одночасно з іншими видами юридичної відповідальності, наприклад, кримінальною або дисциплінарною» [258, с. 258].

Важливими програмними документами, які визначили напрями розвитку інституту юридичної відповідальності судді в аспекті його наближення до

європейських стандартів стали: (а) Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 рр., затверджена Указом Президента України від 20 травня 2015 р., № 276/2015 [573]; (б) Національна стратегія у сфері прав людини, затв. Указом Президента України від 25 серпня 2015 р., № 501/2015 [294]; (в) Стратегія розвитку судової влади України на 2015–2020 рр., затв. Рішенням Ради суддів України від 11 грудня 2014 р., № 71 [574]. Ці правові акти проголосили низку заходів в напрямку посилення відкритості судової влади й забезпечення підзвітності суддів суспільству.

2 лютого 2015 р. Верховна Рада України ухвалили Закон «Про забезпечення права на справедливий суд» [444], який привніс низку новацій в регулюванні стандартів суддівської поведінки, підстав дисциплінарної відповідальності суддів, розширивши й деталізувавши їх, а також суттєво посилив санкції за вчинення суддями корупційних правопорушень. Даний нормативний акт дав старт повномасштабній переатестації суддівського корпусу України через процедуру його кваліфікаційного оцінювання.

Наступною віхою суттєвої трансформації інституту юридичної відповідальності судді стала судова реформа 2016 р., яка була реалізована у таких Законах України: (а) «Зміни до Конституції України» № 1401-VIII [438]; (б) «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р., № 1402-VIII; (в) «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 р., №1798-VIII [433]. Ці законодавчі акти спрямовані насамперед на звуження суддівського імунітету, підвищення стандартів доброчесності суддівського корпусу, посилення принципів невідворотності покарання судді за вчинене правопорушення й звітування судді перед органами судової влади і суспільством. Водночас Вища рада правосуддя отримала дієві інструменти щодо захисту процесуальної незалежності судді. Варто констатувати, що сучасний стан нормативного забезпечення юридичної відповідальності судді характеризується значним ступенем його деталізації з явним ухилом у бік не виправданого посилення каральних елементів, що призводить до порушення принципу незалежності судової влади, випадків неправомірного тиску на суддів під час відправлення ними правосуддя, відтоку кадрів із судової системи.

Отже, основними напрямками нашого дослідження є: (а) моделювання теоретичної конструкції «інституту юридичної відповідальності судді» з детальним вивченням її правової природи, ознак і складників; (б) ретроспективний і перспективний аналіз законодавства, що регламентує досліджуваний інститут, й відповідної судової практики, з метою виявлення закономірностей її динамічного розвитку, чинних вад і прогалин нормативного регулювання і шляхів її подальшого вдосконалення; (в) звернення до міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду правової регламентації інституту юридичної відповідальності судді під час його структурно-функціонального аналізу; (г) установлення кількісних характеристик окремих структурних елементів досліджуваного інституту, що характеризуються відповідну динаміку їх розвитку, шляхом звернення до існуючих методів і прийомів аналізу статистичних даних і матеріалів судової й правозастосовної практики.

1.2. Концептуальні засади дослідження інституту юридичної відповідальності судді

Перейдемо до викладу концептуальних основ дослідження інституту юридичної відповідальності судді.

Юридична відповідальність судді, як і будь-який різновид відповідальності, має тісні інтегративні зв'язки із відповідальністю моральною. Найвлучніше його охарактеризував російський учений В. В. Яковлєв: «Оскільки людина завжди формує особисте суб'єктивне ставлення до своїх дій, оцінює їх з позиції відповідності або невідповідності нормам моралі, усвідомлює факт виконання або невиконання свого морального обов'язку перед суспільством, певною групою людей, але не завжди поведінка людини потрапляє у сферу дії правових норм, можна зробити висновок, що здійснення нею якогось вчинку завжди пов'язане з перебуванням у стані моральної відповідальності, однак не завжди тягне за собою відповідальність юридичну» [584, с. 17]. Розвиваючи цю тезу щодо судді, наведемо наступні міркування.

Держава надає судді широкі владні повноваження й наділяє його підвищеним рівнем правового захисту для виконання суспільно важливої функції з відправлення правосуддя. Тому суддя є відповідальним перед суспільством за результати своєї

професійної діяльності, а заходи його відповідальності юридичної завжди несуть у собі елементи моральної. Але не завжди громадський (суспільний) осуд дій або рішень судді тягне його юридичну відповідальність. Іноді такий осуд зумовлений незадоволенням змістом судового рішення, незважаючи на відповідність останнього закону. У той же час суддя, як член соціуму, що має певні усталені моральні імперативи, мусить пам'ятати про них під час виконання своїх професійних обов'язків.

Моральні зобов'язання судді перед суспільством втілюються у наступних правових приписах:

(1) Стаття 57 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (2016 р.) встановлює обов'язок судді дотримуватися присяги, текст якої містить стандарти його діяльності з відправлення правосуддя відповідно до принципів справедливості, законності й верховенства права, а також чітку вимогу до дотримання суддею морально-етичних принципів поведінки, яка включає заборону вчинення дій, що ганьблять звання судді й підривають авторитет правосуддя. Тлумачення наведених законодавчих приписів неможливе без звернення до загальновизнаних у суспільстві моральних імперативів і нормативних актів (у тому числі міжнародних), що регулюють різноманітні аспекти належної поведінки суддів.

(2) Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» (2014 р.) судді під час виконання своїх службових повноважень зобов'язані неухильно дотримуватися таких етичних засад, як пріоритет інтересів держави, політична нейтральність, неупередженість, нерозголошення інформації, яка стала їм відома під час відправлення правосуддя, утримання від виконання незаконних рішень чи доручень, а також повинні сумлінно, компетентно, вчасно, результативно й відповідально виконувати покладені на них повноваження і й обов'язки (статті 39-44) [445].

(3) Відповідно до Кодексу суддівської етики (2013 р.) суддя має докладати всіх зусиль до того, щоб на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини його поведінка була бездоганною (ст. 3); порушення правил етичної поведінки, встановлених ним, не можуть самі по собі застосовуватися як підстави для

притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та визначати ступінь їх вини (ст. 4) [177].

Корпоративні норми професійної етики є важливим складником забезпечення принципу верховенства права у правосудді. Вони покликані забезпечити сталість внутрішнього розвитку судової систем, мають стати важливими орієнтирами для професійної та позаслужбової поведінки судді. Дотримання етичних приписів – їх невід’ємний обов’язок, який випливає із конституційно-правового статусу судової гілки влади. Корпоративна етика, заснована на загальнолюдських моральних імперативах, є дійовим механізмом забезпечення підзвітності суддів громадянському суспільству та підвищення рівня довіри громадян до неї. Оскільки судьями «доручено виконувати роль охоронців публічної доброчесності, саме вони стають сумлінням громадського, політичного й економічного життя» [76, с. 59], будь-яке правопорушення з боку судді зазіхає на цінності, проголошені та захищені Кодексом суддівської етики. Тому сам факт вчинення суддею адміністративного, кримінального дисциплінарного або іншого проступку, як пов’язаного із відправленням правосуддя, так і не пов’язаного з ним, апріорі є порушенням приписів корпоративної етики.

Спеціальні ознаки юридичної відповідальності судді. Як вже було з’ясовано вище, ознаки юридичної відповідальності судді – це її сутнісні характеристики, що розкривають її зміст і призначення, поділяються на загальні і спеціальні. Загальні ознаки інституту юридичної відповідальності судді відображають його належність до інституту юридичної відповідальності, й полягають у встановленні на рівні закону: (а) правил правомірної й дозволеної поведінки судді, виняткового переліку норм-заборон у виді складів правопорушень, які не можуть мати зворотної дії, окрім випадків виключення або пом’якшення відповідальності; (б) санкцій за порушення суддею професійного обов’язку або невиконання ним нормативно встановленого правила поведінки; (в) обов’язку судді понести обмеження статутного й особистісного характеру внаслідок вчинення ним неправомірного діяння (дії або бездіяльності). Спеціальні ознаки інституту юридичної відповідальності судді є невід’ємним елементом його правового статусу і мають бути досліджені окремо.

Відповідальність судді за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків або порушення чинного законодавства під час відправлення правосуддя перед своїми колегами традиційно розглядається як одна з фундаментальних засад інституту юридичної відповідальності судді. Насамперед ця засада впливає з вимог міжнародно-правових актів. Згідно з європейськими стандартами для гарантування незалежності органу влади, який приймає рішення стосовно добору суддів, підвищення їх по службі і припинення їх повноважень, від виконавчої та законодавчої гілок влади, щонайменше половина його членів мають становити судді, обрані їх колегами (п. 46 Рекомендації Комітету міністрів РЄ «Щодо суддів: незалежність, дієвість та обов'язки» [642], п. 1.3 Європейської хартії про закон «Про статус суддів» [274, с. 91]). Останнім часом цей стандарт стає ще жорсткішим: такий орган має складатися або виключно із суддів, або із суттєвої більшості суддів, обраних суддями (п. 13 Магні Карти суддів (основоположні принципи), схваленої Консультативною радою європейських суддів у 2010 р.) [668]. Вища рада правосуддя має служити так званим буфером між судовою владою та іншими гілками державної влади для захисту судівництва від неналежного впливу інших гілок влади, а не бути знаряддям тиску [528, с. 73]. У країнах Західної Європи дисциплінарні й кадрові повноваження щодо суддів, як правило, зосереджені в єдиному органі, який може створювати допоміжні (робочі) підрозділи для належної реалізації покладених на нього повноважень [244, с. 135].

Вивчення законодавства європейських держав свідчить, що в більшості з них функціонує орган, незалежний від виконавчої й законодавчої гілок влади, який відіграє виняткову або суттєву роль у кадровому й дисциплінарному забезпеченні судової влади (як приклад можна навести Андорру, Бельгію, Данію, Ірландію, Ісландію, Італію, Кіпр, Литву, Молдову, Нідерланди, Норвегію, Польщу, Румунію, Росію, Словаччину, Словенію, Туреччину, Фінляндію, Францію й Естонію) [275, с. 107]. Усі вони йменуються по-різному: в Болгарії – Вища судова рада, в Португалії – Вища рада магістратур, у Польщі – Всепольська судова рада, в Аргентині – Рада юстиції, в Угорщині – Національна рада юстиції тощо [83, с. 32]. Однак виконують схожі повноваження й належать до органів судової влади, які здійснюють функції, не

пов'язані з відправленням правосуддя. Компетенція вищезначених рад поширюється: а) тільки на суддів; б) на суддів і прокурорів (до цього виду належить і Вища рада юстиції); в) на суддів, прокурорів та інших осіб [291, с. 18]. В деяких країнах, приміром, у Польщі, дисциплінарні справи суддів розглядають спеціалізовані (дисциплінарні) суди [676]. У ФРН система дисциплінарних судів для суддів складається з дисциплінарних судів земель і Дисциплінарного суду Федерації, який є структурним підрозділом сенату по цивільних справах Федерального Верховного суду [296, с. 64; 637, с. 77–78]. У США у більшості штатів яких функціонують кваліфікаційні комісії суддів, склад, завдання й повноваження яких дуже схожі зі складом і повноваженнями вітчизняних органів дисциплінарної влади [Див., наприклад: 675]. У більшості країн Європи, в РФ і в Україні передбачено механізм оскарження рішень органів судової влади щодо притягнення до відповідальності служителів Феміди в судовому порядку. Притягнення суддів до кримінальної, цивільно-правової та деяких видів адміністративної відповідальності теж відбувається в судовому порядку.

Отже, органи державної влади, уповноважені накладати заходи юридичної відповідальності на суддів, можна поділити на органи загальної компетенції (суди та інші юрисдикційні органи) й спеціальні судові органи (наділені дисциплінарними повноваженнями). Як зазначалося вище, за міжнародними стандартами останні мають бути незалежними й складатися переважно із суддів.

Європейський суд з прав людини у своїй практиці послідовно обстоює позицію, згідно з якою діяльність органів, що вирішують питання про притягнення суддів до відповідальності, повинні відповідати стандартам належного судочинства, втіленим у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, оскільки ці органи прирівнюються до судових. Так, у рішенні по справі Галина Піткевич проти Росії від 8 лютого 2001 р. Європейський суд з прав людини визнав Вищу кваліфікаційну колегію суддів і регіональну кваліфікаційну колегію суддів судом у сенсі пункту 1 статті 6 ЄКПЛ. Відповідно на ці органи поширюється обов'язок суворого дотримання вимог, які висуваються Конвенцією до справедливого судового розгляду [553]. У рішенні по справі О. Волков проти України від 9 січня 2013 р.

Євросуд визнав, що під час розгляду питання про звільнення судді, Вища рада юстиції, парламентський комітет і пленарні засідання Верховної Ради України спільно виконують судові функції (п. 90) [66].

Аналіз права Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод дозволяє констатувати, що при притягненні до різних видів юридичної відповідальності судді мають користуватися такими гарантіями, як-от: (1) установлення факту порушення ним обов'язку, передбаченого законом; (2) закріплення прозорості процедури розгляду справи із забезпеченням прав судді: (а) на повне інформування стосовно скарг, поданих проти нього; (б) на ознайомлення з усіма доказами, зібраними по його справі; (в) бути вислуханим (усно й письмово) органами, що здійснюють відповідне провадження на всіх його стадіях; (г) особисто постати перед цими органами під час провадження по його справі; (д) на представництво своїх інтересів; (т) на правовий захист від неправомірного впливу органів, які здійснюють провадження у справі, та їх посадових осіб на процес відправлення правосуддя; (3) передбачення законом можливих санкцій, які сформульовані чітко і однозначно; (4) застосування санкції, що відбувається з урахуванням принципу пропорційності покарання вчиненому порушенню та його індивідуалізації; (5) право судді оскаржити прийняте рішення у судовому порядку.

Наведеним можемо пояснити існування 3-х концептуальних постулатів:

(1) Будь-яка процедура юридичної відповідальності судді має відповідати засадам незалежності, неупередженості, прозорості, справедливості й розумності строків розгляду та іншим гарантіям належного судочинства й визначатися безпосередньо законом. При оцінюванні будь-якої застосовуваної до судді процедури, треба давати їй оцінку на відповідність вимогам належного суду. Відсутність однієї або декількох з наведених вимог у юридичній процедурі, що має застосовуватися до носія суддівської влади, ставить під сумнів законність і легітимність останньої і може послужити підставою для оскарження її результатів до суду;

(2) Органи, що здійснюють накладення стягнень на суддів, – це суди в розумінні ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. До таких органів за чинним законодавством належать: (а) суди – при застосуванні

кримінального покарання й низки адміністративних стягнень; (б) органи дисциплінарної влади (Дисциплінарні палати Вищої ради правосуддя; до набуття чинності Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (2016 р.) – Вища кваліфікаційна комісія суддів України – при застосуванні дисциплінарних стягнень до суддів місцевих і апеляційних судів й Вища рада юстиції – застосування дисциплінарних стягнень до суддів вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України); (в) слідчі судді й Вища рада правосуддя – при відстороненні судді від посади в рамках кримінального провадження або застосуванні інших запобіжних заходів за КПК України, в тому числі вирішення питання про утримання судді під вартою чи арештом.

Європейський суд з прав людини в рішенні по справі «О. Волков проти України» (від 9 січня 2013 р.) визнав, що «що під час розгляду питання про звільнення суддів, Вища рада юстиції, парламентський комітет і пленарні засідання Верховної Ради України спільно виконували судові функції» (п. 90). У цьому контексті логічний вигляд має рішення законодавця про усунення парламенту від вирішення кадрових і дисциплінарних питань судової гілки влади. Водночас указана вимога зумовлює необхідність формування складу органів, що вирішують питання про накладення стягнень на суддів у спосіб, відповідаючий чинному законодавству й міжнародним стандартам. Це має убезпечити Україну від повторення висновків Євросуду в рішенні по цитованій вище справі, згідно з якими: (а) склад Вищої ради юстиції [на момент розгляду справи О. Волкова] не відповідає вимогам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і Європейської хартії «Про закон про статус суддів» (п. 111); (б) склад суддів ВАС України, які переглядають справи про звільнення суддів, не відповідає вимозі їх незалежності, адже судді ВАС України теж підпадають під дисциплінарну юрисдикцію Вищої ради юстиції (п. 130); (в) п'ята палата ВАС України, що переглядала рішення ВРЮ та парламенту про звільнення судді, була сформована Головою ВАС України, строк повноважень якого завершився. Це є явним порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції, адже суд, створений у такий спосіб, не є законним (п. 156) [66].

(3) Підстави відповідальності й санкції, що застосовуються за їх порушення, мають бути чітко й однозначно встановлені законом і не можуть мати зворотної дії. Процедура притягнення судді до юридичної відповідальності обов'язково має бути закріплена законом. Відповідно до ч. 2 ст. 19 КУ органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією й законами України. Пункт 14 ч.1 ст. 92 Основного Закону країни визначає, що питання судоустрою, судочинства і статусу суддів належить визначати виключно законами України. Указана норма має імперативний характер, указує на конституційно встановлений спосіб вирішення питань судоустрою і статусу суддів саме шляхом прийняття закону (Рішення Конституційного Суду України у справі про стаж для зайняття посади судді в апеляційних, вищих спеціалізованих судах та ВС України від 5 квітня 2011 р., №3-рп/2011) [372].

Інша конституційна норма, а саме ст. 58 КУ, приписує правило, згідно з яким закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх учинення не визнавалися законом як правопорушення. Як роз'яснив КС України, «це означає, що закони поширюють свою дію тільки на ті відносини, які виникли після набуття законами чи іншими нормативно-правовими актами чинності. Закріплення названого принципу на конституційному рівні є гарантією стабільності суспільних відносин, у тому числі відносин між державою і громадянами, породжуючи у громадян впевненість у тому, що їхнє існуюче становище не буде погіршене прийняттям більш пізнього закону чи іншого нормативно-правового акта» (Рішення КС країни у справі щодо несумісності депутатського мандата від 13 травня 1997 р., № 1-зп [372]).

Згідно з правовою позицією Конституційного Суду України «стаття 29 Конституції вимагає, що примусові заходи, які обмежують право на свободу та особисту недоторканність особи, застосовувалися на підставах і в порядку, встановлених законом» (Рішення КС від 26 червня 2003 р., № 12-рп/2003). У рішенні по справі «Солдатенко проти України» від 23 жовтня 2008 р. Європейський суд з прав

людини вказав: «Коли йдеться про позбавлення свободи, надзвичайно важливою умовою є забезпечення загального принципу юридичної визначеності. Встановлюючи, що будь-яке позбавлення свободи має здійснюватися «відповідно до процедури, встановленої законом», п.1 ст.5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не просто відсилає до національного закону; як і словосполучення «згідно із законом» і «встановлені законом» у п.2 статей 8–11, він також стосується «якості закону», вимагаючи від закону відповідності принципу верховенства права – ця ідея пронизує всі статті конвенції. При цьому «якість закону» означає, що у випадку, коли національний закон передбачає можливість позбавлення свободи, такий закон має бути достатньо доступним, чітко сформульованим і передбачуваним у своєму застосуванні – для того, аби виключити будь-який ризик свавілля» [561].

Вищенаведені позиції дозволяють виділити спеціальні ознаки інституту юридичної відповідальності судді, які зводяться до наступного: (а) цей її вид є відповідальністю професійною, оскільки її предметом виступають професійні правила, практика їх реалізації й результат професійної діяльності, а негативні наслідки неправомірних діянь судді спотворюють належний стан відправлення правосуддя в державі й порушують у суспільстві авторитет судової влади; (б) заходи примусу застосовуються до судді переважно спеціально уповноваженими органами судової влади, а також судовими і правоохоронними органами загальної компетенції; (в) процедури накладення санкцій на суддю спрямовані на всесторонній захист його процесуальної незалежності, мають відповідати засадам незалежності, неупередженості, прозорості, справедливості, розумності строків розгляду та іншим гарантіям належного судочинства.

Юридична відповідальність судді як цілісний правовий інститут. У своїй цілісності понятійний апарат юридичної науки, що включає багато сотень наукових категорій, становить модель усього правового життя з притаманними йому закономірностями [50, с. 75]. Серед таких наукових категорій чільне місце посідає інститут юридичної відповідальності. Як відомо, ефективність правового регламентування суспільних відносин досягається шляхом не тільки удосконалення законодавства, а й посилення взаємодії структурних елементів системи права, зокрема

правових інститутів, наділених таким ступенем виокремлення юридичних норм, що при вилученні з правового регулювання окремого правового інституту стає неможливою регламентація відповідної сфери суспільних відносин [165, с. 12]. М. Дюверже запропонував терміном «інститути» позначати спільність ідей, що становлять упорядковану й організовану цілісність (наприклад, шлюб, родина, власність, вибори, уряд тощо) [571, с. 68]. В. В. Лазарєв свого часу зауважував, що інститут права – це основний елемент системи права, що становить собою сукупність правових норм, регламентуючих однорідну групу суспільних відносин [306, с. 211]. М. І. Байтін, висловлюючи подібну думку, писав: «Правовий інститут – це сукупність норм, що регулюють той чи інший вид схожих, близьких у цьому сенсі родинних відносин» [21, с. 173]. На думку О. О. Киримової, правовий інститут – це окремий комплекс правових норм, який за допомогою специфічних прийомів і способів упорядковує однорідний вид або сторону суспільних відносин [165, с. 15]. Близькі за своїм змістом дефініції цього поняття можна зустріти й у працях інших науковців [384, с. 41; 385, с. 75].

Як ми змогли переконатися, тлумачення правового інституту, пропоновані юристами-науковцями, мають подібне смислове навантаження й розрізняються між собою тільки окремими нюансами. Як правило, називаються такі його ознаки: (а) комплекс, окрема система правових норм, (б) вплив на відносини певного виду, (в) наявність у структурі відправних норм, (г) внутрішня організованість норм, що його складають [384, с. 41]. В. В. Лазарєв розглядає дещо інші ознаки правового інституту, а саме: (а) однорідність фактичного змісту, (б) юридична єдність правових норм, (в) нормативна відокремленість, (г) повнота регульованих відносин [306, с. 211]. Існує ще одна підстава для виокремлення інституту права – за його функціональним призначенням, що за С.С. Алексєєвим означає наскрізне впорядкування певних операцій у правовому регулюванні, що стосуються багатьох різновидів відносин одного виду. Усі інститути процесуального права вчений відносив до функціональних [8, с. 143-144].

З огляду на наведені міркування можемо констатувати, що правовий інститут є структурною одиницею системи права, наступною за його підгалуззю, за умови, що

відповідна галузь характеризується складною побудовою. Інститут права відрізняється від галузі й підгалузі насамперед масштабом предмета правового регулювання. Він упорядковує не всю сукупність якісно однорідних суспільних відносин, а лише різні аспекти вузької групи типових суспільних відносин [9, с.45]. Інституту юридичної відповідальності притаманні такі ознаки: (а) системність і відносна відокремленість, (б) використання імперативного методу правового регулювання, (в) публічність, оскільки він є інститутом матеріального права, (г) складна структура, що включає в себе різні субінститути юридичної відповідальності, (д) наявність регулятивної, превентивної, каральної, відновлювальної й виховної функцій, (е) складні взаємозв'язки координації й субординації [299, с. 52].

У всіх дефініціях інституту юридичної відповідальності підкреслюється, що він є складним за своєю структурою і міжгалузевим [20, с. 47; 484, с. 26–28]. Отже, інститут юридичної відповідальності судді – це складний міжгалузевий інститут права, який здійснює нормативне регулювання правових відносин, пов'язаних з формулюванням і формалізацією ознак неправомірних дій суддів та процедур притягнення цих посадових осіб до різних видів відповідальності і який служить охороні режиму верховенства права у сфері правосуддя. Якщо керуватися запропонованою С. С. Алексєєвим класифікацією правових інститутів [Див.: 6, с. 143–150], то він поєднує в собі ознаки інституту предметного (специфічним предметом його регулювання є правовідносини, пов'язані з реалізацією компетентними органами держави обов'язку судді зазнати покарання за неправомірний вчинок) і функціонального (до змісту досліджуваного інституту входять норми, регламентуючі процедури притягнення суддів до різних видів юридичної відповідальності).

Підставою для виділення відокремленого інституту юридичної відповідальності судді служать 2 критерії: (1) функціональний – специфіка правового статусу суб'єкта відповідальності (судді), яка зумовлює особливості застосування санкцій правових норм (у різних галузях права) до носія владних повноважень, який порушив свій обов'язок або вчинив протиправне діяння; (2) предметний – наявність відокремленої підгалузі законодавства, що в нормує правовий статус судді й поширює свою дію на норми інших галузей права, які визначають видові (галузеві) особливості

відповідальності судді – законодавство про судострій і статус суддів [350, с. 565; 335, с. 77]. Деякі характеристики цієї підгалузі законодавства (його складність, системність, міжгалузева сфера дії, особливості предмета правової регламентації й методів, якими оперує ця підгалузь) дають підстави вітчизняним ученим (І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, Прилуцький С. В. [577] та ін.) виокремлювати самостійну галузь права – судове право.

Не вдаючись до цієї наукової дискусії (адже вона не стосується предмета нашого дослідження), зауважимо наступні аргументи. По-перше, система права не вимагає, щоб усі його структурні одиниці (зокрема інститути) існували виключно в межах єдиної галузі або підгалузі права. Для цього є конструкція міжгалузевого правового інституту, що включає норми декількох галузей права або законодавства. По-друге, ані в рамках галузі судового права (якщо апріорі визнавати її існування), ані в рамках законодавства про судострій і статус суддів не можна оспорювати наявності специфічної групи норм, яка визначає особливості правового статусу суддів як носіїв судової влади та їх відповідальності як невід'ємного елемента цього статусу. І саме ця група норм впливає на галузеві особливості підстав, процедур і санкцій, що застосовуються до суддів у порядку їх відповідальності.

Потрібно також урахувати і класичні теоретичні аргументи щодо структури інституту права, які висловив знаний теоретик права С. С. Алексєєв у роботі «Структура радянського права» (1975) [6]. По-перше, до інституту юридичної відповідальності судді входить «комплекс рівноправних» нормативних приписів», що стосуються окремих аспектів покарання носія владних повноважень, який порушив закон. Ці приписи не знаходяться у відносинах підпорядкування, для них характерні відносини координації. По-друге, для досліджуваного інституту характерна «юридична різноманітність приписів». Приміром, положення, що унормовують суддівський імунітет, закріплені в Конституції України (ст. 126), однак вони відтворюються й у приписах КПК України й поширюють свою дію (без текстуального відтворення) на норми КУпАП. Деякі правила реалізації суддівського імунітету викладені в Регламентах ВКС України (щодо відсторонення судді від посади) й Верховної Ради України (щодо надання згоди на його арешт). По-третє, невід'ємною

ознакою правового інституту (за С. С. Алексєєвим) є «об'єднання всіх його норм стійкими закономірними зв'язками, що виражаються в загальних приписах та юридичних конструкціях» [6, с. 145]. Наявність указаної ознаки дала підстави іншому відомому теоретику – Д. О. Керимову – охарактеризувати правовий інститут як системну цілісність [160, с. 56].

Спільні для інституту юридичної відповідальності судді норми й конструкції закріплено в Конституції й у законодавстві України про судоустрій. Щодо системності, то значна диференціація вітчизняного нормативного матеріалу, що регламентує підстави і процедури відповідальності судді, не дозволяє вести мову останню як про окрему систему, оскільки бракує такого класичного елемента системи, як неможливість її існування у зв'язку з вилученням одного з її елементів. Приміром, повне видалення із законодавчого масиву норм, які визначають адміністративну відповідальність судді, не дає підстав для ліквідації всього цього інституту, адже без цього елемента продовжуватимуть виконувати свої функції його дисциплінарна і кримінальна відповідальність. Водночас усі названі види відповідальності підпорядковані такому фундаментальному принципу, як незалежність суддів, яка виконує роль загальної юридичної конструкції. Отже, можна ще раз підкреслити, що інститут юридичної відповідальності судді характеризується ознакою цілісності.

Досліджуваний нами інститут знаходить свій зовнішній прояв переважно в нормах публічного права, оскільки і законодавство про судоустрій, і галузі права, що унормовують неправомірні дії й санкції за їх учинення, належать до публічних правових галузей (адміністративне, кримінальне право, законодавство про судоустрій). Цим галузям права притаманний імперативний метод правового регулювання. Установлення на рівні закону заборонених до вчинення дій має двоєдине призначення – регулювання поведінки суб'єктів правовідносин і охорона суспільно важливих цінностей.

З огляду на раніше викладені теоретичні висновки, вважаємо, існують усі підстави тлумачити юридичну відповідальність судді як комплексний правовий інститут, що складається із сукупності норм права, регламентуючих підстави і процедури притягнення судді до відповідальності. Належність певної групи норм

цього інституту до окремих галузей законодавства дозволяє здійснити його внутрішню диференціацію на субінститути цивільно-правової, дисциплінарної, адміністративної і кримінальної відповідальності. Інститут юридичної відповідальності судді наділений такими характеристиками:

(а) відокремленість і самостійність у системі права, що зумовлюється специфікою правового статусу судді як суб'єкта відповідальності й наявністю спеціального законодавства, яке впорядковує правовідносини щодо застосування санкцій до суддів;

(б) належність переважної більшості норм цього інституту до публічного права, що зумовлює домінування імперативного методу впливу на правовідносини;

(в) поєднання норм матеріальних (підстава відповідальності) і процесуальних (процедура відповідальності), оскільки він є міжгалузевим правовим інститутом;

(г) об'єднання за предметними і функціональними ознаками норм і приписів права, що складають зміст цього інституту;

(д) наявність у субінститутів інституту юридичної відповідальності судді тісних інтегративних зв'язків, а також спільність для всіх галузевих різновидів відповідальності взаємообумовлених елементів її системи.

Конструкція «інститут юридичної відповідальності», відповідаючи вказаним характеристикам¹, у цілому фіксує таку важливу закономірність, як забезпеченість права особливими заходами державного примусу, що мають свої підстави, цілі й порядок застосування. Застосування цієї загальнотеоретичної моделі до інституту юридичної відповідальності судді дозволяє порушити питання про право, для захисту якого формується вказана інституція. Як вбачається, в основу розуміння закономірностей її функціонування може бути покладено концепцію прав людини, запропоновану Р. Алексі, за якою останні становлять собою трикомпонентні відносини, першим елементом у яких є бенефіціар, або носій права, другим – адресат права, а третім – предмет права [674, с. 120–159]. З огляду на вказану модель, яка сьогодні здобуває все більшої підтримки в юридичній доктрині, бенефіціаром, або

¹ Окремі вчені деталізують таку характеристику, відносячи інститут юридичної відповідальності до охоронних інститутів права (див.: [32, с. 3]).

носієм права, є кожен учасник суспільних відносин, якому гарантовано право на справедливий суд; адресатом права виступає держава в особі суддів, які діють від її імені як особи, уповноважені на відправлення правосуддя; право на справедливий суд у розглядуваній концепції служить предметом, на захист якого спрямовано правове регулювання, виступаючи одночасно визнаною в суспільстві цінністю.

Соціальна цінність інституту юридичної відповідальності судді дозволяє продемонструвати його роль у конкретному суспільстві, в окремій правовій системі. Розглядуваний інститут захищає таку фундаментальну цінність соціуму, як право на справедливий суд, забезпечує його нормальне існування й розвиток, гарантує впорядкованість суспільних відносин, цілісність, солідарність суспільства, сприяє реалізації прав його членів. «Адже тільки за наявності дійсно незалежного суду будь-які прояви народного гніву негайно можуть бути погашені арбітром легітимним і визнаним обома сторонами конфлікту» [429, с. 201].

Якщо застосувати метод правового моделювання до характеристики інституту юридичної відповідальності у світлі предмета нашого дослідження, то можна виділити такі його структурні елементи: (а) суб'єкт відповідальності – суддя; (б) об'єкт захисту інституту відповідальності – фундаментальне право людини на справедливий суд; (в) нормативні і процесуальні підстави відповідальності судді, в яких відображаються об'єктивні ознаки протиправного діяння та передумови настання негативних наслідків за їх учинення; (г) вина судді – його психічне ставлення до власного діяння та його шкідливих наслідків; (д) заходи юридичної відповідальності судді – санкції правових норм; (е) особа (інстанція), перед якою є відповідальним суддя – це суспільство.

Питання диференціації інституту юридичної відповідальності судді. Аналіз вітчизняного законодавства свідчить, що особливості формулювання підстав і процедур відповідальності судді зумовлені специфікою правового статусу останнього. Зовнішня диференціація цього виду відповідальності впливає із суб'єктного критерію. Прикладів подібного поділу у праві чимало; це відповідальність: (а) неповнолітнього за КК України й КПК України, (б) обмежено осудної особи у кримінальному праві, (в) дипломатів за міжнародним правом, (г) адвоката, (д) прокурора та ін. Існує також внутрішня диференціація відповідальності судді.

Насамперед вона зумовлена галузевою належністю певного виду санкцій і процедур їх накладення (кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова) [243, с. 56–57]. Деякі вчені наполягають на існуванні ще й конституційної відповідальності судді (А. В. Маляренко) [245, с. 27–32]. Також можна виділити певні особливості відповідальності суддів, зумовлені їх правовим положенням у судовій системі України; це судді (а) судів загальної юрисдикції², (б) Конституційного Суду України, (в) судді, які обіймають адміністративні посади в судах. Специфіка різновидів такої відповідальності впливає з різних посадових обов'язків суддів і з предметної компетенції тих чи інших судів. Внутрішня диференціація відповідальності судді також можлива за різновидом її підстав, зокрема це відповідальність за порушення: (а) приписів корпоративної етики, (б) антикорупційного законодавства, (в) внутрішнього трудового розпорядку суду, (г) права Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини, (д) процесуального закону під час розгляду й вирішення справ, (е) правил застосування норм матеріального права, (є) відповідальність за неправосуддя та ін. Наведена класифікація заснована на особливостях певного об'єкта або групи об'єктів, які захищає інститут юридичної відповідальності.

Досить важливо також розрізняти відповідальність судді як носія судової влади й відповідальність наділеної відповідними повноваженнями особи як громадянина. Принцип верховенства права й такі важливі його складники, як незалежність суддів і рівність громадян перед законом і судом, обумовлюють і вимагають невідворотність покарання будь-якої особи в разі вчинення нею злочину й необхідність додаткових правових гарантій для судді при здійсненні ним своїх повноважень, у тому числі при вчиненні ним правопорушення під час відправлення правосуддя. Досягнення балансу між цими доволі суперечливими правовими приписами вимагає створення

² Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р відмовився від терміну «суди загальної юрисдикції», однак не запропонував адекватного аналогу цій категорії. Відповідно виникає складність із диференціацією статусу суддів, виходячи із ієрархії і повноважень судів у судовій системі. Так, зазначений Закон виділяє: суддів, суддів спеціалізованих судів, Основний Закон додає до цього переліку суддів Конституційного Суду України (Розділ XII). При цьому в Законі ми знаходимо посилання на «місцеві загальні суди», й «єдність статусу суддів» (ч. 1 ст. 21 і абз. 2 ч. 4 ст. 17). Водночас різниця між статусом суддів Конституційного Суду України й суддів, які працюють в системі «судоустрою в Україні» (ч. 1 ст. 125 КУ) є очевидною, адже вона впливає із різного конституційного і правового регулювання статусу зазначених судів. Тож, з метою уникнення логічних помилок за умови наявної понятійної вади в нормативному регулюванні статусу суддів, у цьому дослідженні ми будемо застосовувати термін «суди загальної юрисдикції» як узагальнюючу теоретичну категорію, під якою ми розуміємо сукупність судів, визначених у ч. 1, 3-4 Конституції України й ст. 17 Закон України «Про судоустрій і статус суддів».

спеціальних процедур – обмеження імунітету або зняття його з судді. Водночас ситуація, коли суддя, який учиняє правопорушення поза межами суддівської діяльності (наприклад, злочин проти власності або насильницькі дії), уникає відповідальності завдяки своєму посадовому статусу, суперечить як загальним моральним настановам, прийнятим у соціумі, так і принципу верховенства права. Тому логічний вигляд має така теза: до судді як спеціального суб'єкта, який учиняє правопорушення у процесі відправлення правосуддя, мають застосовуватися спеціальні процедури провадження (насамперед дисциплінарного і кримінального); вчинення ж суддею правопорушень, не пов'язаних з виконанням посадових обов'язків, має переслідватися на загальних засадах. Чинне вітчизняне законодавство не надає можливості повною мірою здійснити диференціацію юридичної відповідальності судді за вказаним критерієм, однак, він є вкрай важливим з теоретичної точки зору. Практична реалізація цієї ідеальної моделі не лише дозволить зняти суспільну напруженість, пов'язану з негативним сприйняттям суддів у суспільстві через випадки їх зловживань правом, а й досягти важливого балансу між засадами верховенства права й відповідальністю судді перед громадянами, права і свободи яких покликана захищати судова гілка влади.

Варто підкреслити, що відповідальність суддів найбільше наближена до професійної відповідальності, оскільки тісно пов'язана із дотриманням професійних обов'язків її суб'єкта, а санкції цього виду відповідальності накладаються самим суддівським співтовариством. Комплексний характер юридичної відповідальності судді впливає з концептуальних ідей, на яких вона заснована: відповідальність служителів Феміди одночасно містить елементи відповідальності соціальної, юридичної й моральної, що треба враховувати при виробленні моделей правового регулювання цього інституту.

Позитивний (проспективний) й негативний (ретроспективний) аспекти юридичної відповідальності судді. В науковій літературі існує два принципових підходи до визначення позитивної (проспективної) відповідальності: (а) як вимоги до суб'єкта права дотримуватися покладених на нього обов'язків (Д. А. Ліпінський) [243, с. 21]; (б) як реакція держави і суспільства на суспільно корисне діяння суб'єкта,

шляхом застосування до нього заходів заохочення (Ю. М. Оборотов) [307, с. 295]. Не заперечуючи жодного з підходів, зауважимо, що в сучасних умовах елементи позитивної (проспективної) відповідальності суддів варто розглядати в контексті дотримання ними покладених на них службових обов'язків. Позитивні санкції як засоби заохочення суддів до професійних досягнень ми розглядаємо як засіб підвищення дієвості інституту юридичної відповідальності судді [підрозділ 4.2. Дисертації].

Вищі судові органи фактично підтримують концепцію позитивної відповідальності судді, надаючи суддям пропозиції з підвищення якості розгляду справ. Так, у Рекомендаціях спільного засідання представників органів судової влади України щодо підсумків роботи судів у 2015 р. суддям пропонується: (а) активніше застосовувати в судових рішеннях практику Європейського суду з прав людини; (б) усвідомлювати, що принцип верховенства права є основоположним постулатом у діяльності судів, однією з найвищих демократичних цінностей, яка повинна виявлятися у щоденній їх діяльності; (в) звертати увагу на потребу підвищення особистої відповідальності за своєчасний і якісний розгляд кожної судової справи; (г) не допускати випадків незадовільної підготовки справ до судового розгляду, неналежного повідомлення учасників процесу, порушення строків розгляду справ, необґрунтованого їх відкладення і зупинення провадження у справах [500]. У п. 4 постанови Пленуму ВС України «Про незалежність судової влади» від 13 червня 2007 р. № 8 зазначено: «...Реалізація правових гарантій, здійснення правосуддя є необхідною передумовою виконання судом своїх конституційних функцій із забезпечення дії принципу верховенства права, захисту прав і свобод людини і громадянина...» [461, с. 2]. Незалежність суддів треба розуміти як гарантію свободи індивіда, поваги до його прав і неупередженого застосування права взагалі (Рекомендація Комітету Міністрів РЄ «Щодо суддів: незалежність, дієвість та обов'язки» від 17 листопада 2010 р.) [542].

Таким чином, інститут юридичної відповідальності судді слід розглядати в органічній єдності її позитивного (проспективного) й негативного (ретроспективного) аспектів. По-перше, позитивний аспект відповідальності судді пов'язаний передовсім

зі свідомим виконанням носієм владних повноважень покладених на нього обов'язків, тобто з правомірною поведінкою судді. Утвердження фундаментальних принципів верховенства права й законності є його обов'язком, який впливає із законодавства й норм суддівської етики. А тому перспективний аспект відповідальності судді можна порівняти з ідеальним результатом усього процесу відправлення правосуддя в державі. По-друге, традиційне для вітчизняної юриспруденції розуміння юридичної відповідальності судді з її негативним аспектом пов'язується з протиправною поведінкою судді (його діями або бездіяльністю), яка має наслідком накладення на нього відповідних санкцій. Суддя, який допустив порушення своїх професійних обов'язків (ідеться в першу чергу про винесення неправосудного судового акта як найбільш суспільно небезпечного діяння), не в змозі (тим більше у примусовому порядку) виконати порушений юридичний обов'язок. Для цього існує інститут судового контролю. Отже, правовим і етичним обов'язком судді є забезпечення панування права в суспільстві, поєднаний з імперативною вимогою зазнати заходів державного примусу в разі свідомого порушення цього обов'язку зумовлює органічний зв'язок позитивного (перспективного) й негативного (ретроспективного) аспектів юридичної відповідальності судді.

Функції інституту юридичної відповідальності судді слід розглядати як основні напрямки його впливу на правовідносини, в яких реалізуються посадові повноваження судді. Розглянемо ці функції детальніше.

(1) *Каральна.* Будь-яка санкція правової норми спрямована насамперед на покарання суб'єкта, який порушує правовий припис. Усяке покарання має бути розумним і співмірним суспільній небезпеці вчиненого неправомірного діяння.

В аспекті дослідження цієї функції інституту юридичної відповідальності судді хотілося б зупинитися на тенденції, що спостерігається у вітчизняній судовій системі останні 2–3 роки. Відомо, що більшість науковців-криміналістів доходять висновку, що посилення санкцій не є обов'язковою запорукою зменшення кількості вчинюваних правопорушень. У 2014–2016 роках спостерігалася тенденція до суттєвої дегуманізації інституту юридичної відповідальності судді на фоні гуманізації інших видів відповідальності, зокрема кримінальної. Це виявилось у збільшенні кількості

застосованих дисциплінарних стягнень, розширенні підстав дисциплінарної відповідальності судді, у зростанні строків застосування дисциплінарних стягнень, ухваленні люстраційного законодавства, у зменшенні гарантій соціального й матеріального забезпечення суддів у відставці. Досить швидко судова система продемонструвала зворотний ефект. За даними ВККС України, на початок 2017 р. 8 місцевих судів загальної юрисдикції тимчасово не працюють через брак суддів³. Ще в 211 судах України 50 % і більше суддів не відправляють правосуддя [563]. Причин так званого «кадрового голоду» в судах декілька. По-перше, у судовій системі близько 1000 суддів, у яких завершився 5-тирічний строк повноважень, але яких Верховна Рада не обрала безстроково, оскільки вона не вирішувала ці питання понад 2-х років поспіль. Наразі вирішенням цього питання зайнялася Вища рада правосуддя. По-друге, суддів звільняють за люстраційними процедурами. По-третє, значна чисельність суддів іде у відставку через небажання проходити кваліфікаційне оцінювання, декларувати свої доходи, доводити їх законність й підтверджувати рівень своєї кваліфікації. Число таких суддів вже досягла критичної позначки, зважаючи на наведені вище цифри [Див.: 353].

Наголосимо, що в чинному законодавстві бракує дієвого механізму передачі нерозглянутих справ і подання позовів до інших судів за таких обставин. А тому можна цілком очевидно фіксувати ситуацію, за якої немає доступу до правосуддя на територіях, на які поширюється юрисдикції відповідних непрацюючих судів. У разі звернення українців до Європейського суду з прав людини останній обов'язково визнає порушення права громадян на доступ до правосуддя через наявність територій, на яких не поширюється судова юрисдикція, навіть з урахуванням тієї обставини, що така ситуація є тимчасовою.

³ За інформацією Ради суддів України станом на 23 листопада 2016 р., штатна чисельність суддів у судах України складає 7968, а фактично працює 6228. Із них відправляти правосуддя мають право 4937 — 62% від штатної чисельності; 13 суддів досягли граничного віку перебування на посаді; у 914 закінчився 5-тирічний строк повноважень; 26 суддів відсторонені від посад; 205 не прийняли присягу; 73 прикріплені до інших судів; 525 мають намір звільнитися із судової системи у відставку або за власним бажанням. Найбільш загрозлива ситуація склалася в апеляційних судах, де з 1431 судді майже чверть — 331 особа — має намір звільнитися (23%), а в загальних апеляційних судах їх чисельність сягає 29% [378].

Отже, дисбаланс каральної функції у структурі інституту юридичної відповідальності судді не лише не сприяє відновленню довіри до судової гілки влади в Україні, а створює небезпеку для процесу відправлення правосуддя.

(2) *Превентивно-виховна.* Поряд з іншими видами соціальної відповідальності, юридична відповідальність судді впорядковує суспільні відносини, зовнішньо і внутрішньо впливаючи на поведінку осіб, наділених повноваженнями зі здійснення правосуддя. Установлені правові заборони й санкції за їх порушення виконують важливу роль запобіганні вчиненню можливих порушень у майбутньому, стимулюють суддю до правомірної поведінки й застерігають від учинення неправомірних дій. Адже суддя, як людина юридично грамотна, знає зміст законів і розуміє наслідки, пов'язані з їх порушенням.

Як відзначається у науковій літературі, основними напрямками соціального контролю є контроль: (а) здійснюваний системою правоохорони і правосуддя шляхом застосування заходів виявлення і припинення злочинів, покарання та інших санкцій; (б) внутрішній, що забезпечується підтриманням і схваленням суспільно прийнятних інтересів, норм, цінностей, форм поведінки; (в) посередній – контроль соціальної (референтної) групи, до якої належить особа, як потенційний правопорушник суспільно схвалених норм; (г) який ґрунтується на широкій доступності різноманітних способів досягнення цілей, задоволення потреб, що виключає або зменшує застосування неправомірних, злочинних форм і способів їх задоволення [128, с. 154]. Ці ж тези можна застосувати і в аспекті розуміння змісту превентивно-виховної функції інституту юридичної відповідальності судді.

До суб'єктів, які в судовій системі виконують превентивно-виховну роль щодо суддів, можна віднести передусім правоохоронні органи, уповноважені виявляти і припиняти кримінальні, в тому числі корупційні правопорушення. Не менш важливе значення для попередження будь-яких правопорушень суддів має діяльність органів і посадовців судової влади, зокрема суддів, які обіймають адміністративні посади в судах, органів суддівського самоврядування й органів дисциплінарної влади (Вищої кваліфікаційної комісії суддів України й Вищої ради правосуддя).

(3) *Захисна.* Будучи зумовленою змістом, сутністю й соціальним призначенням такого об'єкта юридичної відповідальності, як фундаментальне право людини на справедливий суд, юридична відповідальність суддів виконує функцію із забезпечення відповідності їх діяльності й поведінки професійним стандартам, у тому числі суддівській дисципліні, захищає нормальний перебіг процесу відправлення правосуддя, а значить, і реалізацію індивідуальних прав і свобод громадян. Сам факт існування можливості покарання судді за неправосуддя сприяє цілісності цінностей, на захист яких спрямована вся діяльність судової гілки влади. Захисну функцію виконує і процедура припинення триваючого правопорушення, ліквідації його негативних наслідків, яке є обов'язковим атрибутом будь-якого різновиду відповідальності судді, скасування незаконного судового рішення, що може бути наслідком притягнення судді до відповідальності, зокрема кримінальної, а також можливість відшкодування шкоди, завданої неправовими діями судді в передбаченому цивільним законодавством порядку.

(4) *Функція забезпечення доброчесності суддівського корпусу.* Дотримання суддею як посадовцем загальновизнаних соціальних правил у визначених законом межах, забезпечує інтерсуб'єктивний зв'язок між ним і суспільством, тоді ж як їх порушення є передумовою його відповідальності. Належний захист судовою гілкою влади найкращих соціальних цінностей, прав та свобод людини і громадянина створює передумови для підвищення рівня суспільної довіри до суду.

Термін «доброчесність» (від англ. «integrity», що перекладається як «цілісність», «чистота» або «прямота») треба трактувати в тому числі і як внутрішню відповідність судової діяльності своєму призначенню і проголошеній меті [553, с. 525]. На думку російської дослідниці Т. Г. Морщакової, ця важлива якість забезпечує належне виконання суддею своїх обов'язків [280, с. 177]. Не випадково, що саме терміном «доброчесність» оперує антикорупційне законодавство України, ухвалене у 2014-2015 роки. Законодавство про судоустрій, починаючи з 2015 р., теж користується цим терміном в аспекті відповідності способу життя носія владних повноважень його доходам, дотримання ним статусних вимог та обмежень, що знаходить свій прояв в антикорупційних стандартах судівництва.

Найбільш складним є визначення обсягу поняття «добročесність». У судовій практиці США під ним розуміється сукупність 12-ти чеснот, до яких належать: благонадійність (порядність, щирість і справедливість), уважність, доброзичливість, ввічливість, дружність, відповідальність, надійність, дотепність, заощадливість, сміливість, охайність, набожність. На сьогодні порушення у США будь-якої з указаних якостей є підставою для дисциплінарного стягнення з адвоката – аж до припинення адвокатської практики. Аналогічні вимоги ставляться до етики суддів, прокурорів та інших публічних службовців [654, с. 7].

Міжнародними стандартами визначається обов'язок судді дотримуватися вимог добročесності як у професійній діяльності, так і в повсякденному житті. Так, третій показник Бангалорських принципів поведінки суддів, схвалених резолюцією ЕКОСОС ООН від 27 липня 2006 р., має назву «Чесність і непідкупність», які вважаються необхідними умовами для виконання суддею своїх обов'язків. Суддя демонструє бездоганну поведінку навіть з точки зору стороннього спостерігача. Спосіб дій і поведінка судді мають підтримувати впевненість суспільства в чесності й непідкупності судових органів. Недостатньо просто чинити правосуддя, потрібно робити це відкрито для суспільства [274, с. 28-34]. Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів «Щодо принципів і правил, які регулюють професійну поведінку суддів, питання етики, несумісної поведінки й безсторонності» містить пункти 37-39, у яких зауважується, що «специфічний характер суддівської діяльності й необхідність збереження гідності посади й захисту суддів від усіляких видів тиску означає, що судді мають поводитися в такий спосіб, щоб уникати конфлікту інтересів або перевищення службових повноважень... КРЕС вважає, що правила професійної поведінки повинні вимагати від суддів уникати будь-яких видів діяльності, які могли б компрометувати гідність їх посади, а також підтримувати суспільну довіру до системи правосуддя шляхом мінімізації ризиків виникнення конфлікту інтересів» [274, с. 130-147].

Деякі із названих положень відтворені в Кодексі професійної етики суддів, затвердженому XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 р. За ст. 18 цього Кодексу судді належить бути обізнаним про свої майнові інтереси і вживати розумних

заходів, щоб знати про майнові інтереси членів своєї сім'ї. Стаття 19 Кодексу встановлює, що суддя має враховувати, що сімейні, соціальні чи будь-які інші взаємовідносини і втручання з боку органів державної влади не повинні впливати на поведінку судді чи ухвалення ним судових рішень [177].

Системний аналіз положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» дозволяє стверджувати, що доброчесність судді – це сукупність нормативних і морально-етичних вимог та обмежень, що висуваються до нього, а їх порушення тягне застосування заходів адміністративної, дисциплінарної або кримінальної відповідальності. Підкреслимо, що у вузькому аспекті доброчесність трактується як така підстава дисциплінарної відповідальності, як «здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи членів його сім'ї; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим доходам; непідтвердження суддею законності джерела походження майна» (пп. 13 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII). У широкому значенні доброчесність – це дотримання суддею вимог антикорупційного законодавства, законодавства про несумісність суддівської посади з іншими видами діяльності, що приносить прибуток, приписів корпоративної етики, а також загальновизнаних у суспільстві норм моралі.

Поєднання морального та юридичного складників у понятті «доброчесність» перетворює його на надважливу інтегративну категорію, яка дозволяє трактувати обов'язок судді дотримуватися стандартів доброчесності не лише як правовий, а насамперед як етичний. Останнє яскраво ілюструє тезу, що суддя є відповідальним за результати своєї діяльності не лише перед державою, а й перед суспільством, яке наділило його владними повноваженнями.

Отже, функція юридичної відповідальності судді щодо забезпечення доброчесності суддівського корпусу полягає у 2-х аспектах: (а) визначення на рівні Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кодексу суддівської етики, а також антикорупційного законодавства правил та обмежень, дотримання яких є невід'ємним обов'язком судді; (б) установлення в галузевому законодавстві санкцій за порушення відповідних стандартів суддівської діяльності.

Стосовно *принципів інституту юридичної відповідальності судді як*

правоположень, що визначають зміст і призначення цього правового інституту, маємо підкреслити, що передовсім деякі із загальноправових універсальних засад, які поширюються на всі галузі права й інститути правової системи, відчутно впливають на формування й розвиток інституту юридичної відповідальності судді. До таких засад можна віднести верховенство права й законність, справедливість і її складники (правова визначеність, пропорційність), невідворотність покарання, гуманізм, що виявляється у вимогах індивідуалізації покарання та його диференціації. Окрім того, важливе значення в регламентації досліджуваного інституту мають такі основоположні принципи судової влади, як незалежність суддів, та його складники – незмінюваність, недоторканність суддів, єдність їх статусу, транспарентність судової влади, що поширюється перш за все на діяльність органів, наділених повноваженнями щодо притягнення суддів до відповідальності [87, с. 258–268, 443; 358, с. 11; 381, с. 36]. Ці органи відіграють суттєву роль у формуванні принципів юридичної відповідальності суддів, оскільки законодавство надає їм досить широкі дискреційні повноваження. Низку принципів цього інституту можна виділити зі змісту загальноправових засад та основоположних принципів судової влади. Наприклад, вимога щодо уніфікації стандартів і процедур притягнення суддів до юридичної відповідальності впливає з принципів верховенства права й законності, а також єдності статусу суддів; вимога забезпечення процедурних гарантій для судді, який притягується до юридичної відповідальності, служить складником загальновизнаного на міжнародному й національному рівнях стандарту належної правової (судової) процедури [87, с. 258–268, 443].

Одне із пріоритетних завдань нашого дослідження – знаходження оптимального балансу між ідеєю невідворотності покарання за вчинення правопорушення й забезпеченням процесуальної незалежності судді. Забезпечення професійних і особистих прав судді, виключення можливості його незаконного звільнення, свавільного застосування інших заходів відповідальності, припинення випадків використання інституту юридичної відповідальності судді в якості способу неправомірного тиску на суд з метою примушення суддів до ухвалення рішення певного змісту або не користь окремих осіб – у центрі уваги нашого дослідження.

Відповідальність за правопорушення мають нести не лише судді, а й співробітники органів правопорядку, окремі громадяни, винні у порушенні принципу незалежності суддів й вчиненні протиправних посягань на авторитет судової влади у суспільстві.

Слід окремо виділити такий принцип інституту юридичної відповідальності суддів, як підзвітність їх громадянському суспільству, який випливає з ідеї народовладдя: народ, делегуючи належну йому владу, має контролювати ефективність роботи її інститутів через механізми, визначені Конституцією й законами України. Судова влада є невід'ємним елементом органів державної влади, а суддя – носієм владних повноважень. Відповідно до правової позиції КС України, викладеної у його рішенні від 30 травня 2001 р. у справі про відповідальність юридичних осіб, Основний Закон закріпив принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, виявляється передусім у конституційному визначенні обов'язків держави (статті 3, 16, 22). Така відповідальність не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має певні ознаки відповідальності юридичної, що полягає в застосуванні заходів публічно-правового характеру до держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання покладених на них обов'язків» [521].

Найкраще нашу позицію було підтверджено Консультативною радою європейських суддів у Висновку № 18 (2015) «Позиція судової влади та її відносини з іншими гілками державної влади в умовах сучасної демократії», де вказано: «25. Окремі судді і судова влада в цілому відповідальні на двох рівнях. По-перше, вони відповідальні (в сенсі, описаному вище) перед громадянами, які звертаються до суду за захистом і справедливістю в справах, за якими судді прийняли рішення. По-друге, вони відповідальні перед іншими органами державної влади (в сенсі, визначеному вище) і, через них, перед народом в цілому» [392]. «Державний орган буде «підзвітний», якщо він пояснить свої дії і, якщо він приймає на себе відповідальність за них. Ця «підзвітність» життєво важлива для судової влади, тому що суд служить суспільству» (Висновок КРЄС № 7 (2005) «Правосуддя та суспільство» [423]). В останні роки суди стали більш відкритими і визнали, що вони повинні давати більш докладне пояснення своєї роботи громадянському суспільству.

У 2015 р. законодавець запровадив нову форму підзвітності судді – громадський контроль, адже громадські об'єднання вправі організовувати незалежне оцінювання роботи судді у відкритих судових засіданнях [444]. Результати громадського оцінювання судді, які фіксуються у спеціальній анкеті, мають офіційне значення для його кар'єрного просування, оскільки заносятимуться до суддівського дос'є. У 2016 р. залучення громадськості до контролю за судовою гілкою влад було суттєво розширено. Уперше при ВККС України було утворено повноцінний орган, який складається з представників громадськості – Громадську раду доброчесності, завдання якої – сприяння ВККС України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики й доброчесності для його кваліфікаційного оцінювання. Законодавство передбачає ускладнений механізм ухвалення рішення щодо кандидата на посаду судді або судді ВККС України за наявності негативного висновку Громадської ради доброчесності щодо нього (ст. 87, ч. 1 ст. 88 Закону № 1402-VIII). Наголосимо, що ВККС України враховує висновки Громадської ради доброчесності, хоча вони й не мають безумовної імперативної сили. Комісія надає їм власну оцінку з урахуванням інформації, отриманої з інших офіційних джерел, зокрема, від правоохоронних органів.

Враховуючи викладене, можемо назвати принципи, на яких базується інститут юридичної відповідальності суддів: (а) верховенство право і законність, (б) справедливість й невідворотність покарання, (в) гуманізм; (г) незалежність суддів, (д) підзвітність суддів громадянському суспільству, (е) забезпечення гарантій належної процедури при накладенні санкцій на суддів, (є) дотримання вимог уніфікації, публічності й конфіденційності при визначенні процедурних аспектів відповідальності.

Представники сучасної правової доктрини досить часто звертаються до з'ясування *цілей і завдань інституту юридичної відповідальності судді*. Так, на думку, А. В. Маляренка, цілі останнього полягають у: (а) гарантуванні надійного правового захисту громадян, (б) запровадженні справедливих стандартів професійної поведінки суддів, (в) забезпеченні збереження віри громадян у непідкупність і незалежність суддів і підкорення їх лише закону; (г) в запевненні громадськості в

тому, що вони дотримуються високих стандартів поведінки, а судові справи вирішуються своєчасно й належним чином; (д) допомозі суддям змінити свою поведінку; (е) у вжитті юридичного впливу на суддів, які вдалися до неналежної поведінки й у запевненні в такий спосіб громадськості, що за свої вчинки судді теж несуть певну відповідальність [252, с. 183]. На нашу думку, науковець наводить досить широке розуміння призначення інституту юридичної відповідальності судді, пропонуючи скоріше перелік його завдань, а не цілей. Адже ціль (мета) в етимологічному значенні цієї категорії – це предмет прагнення, те, що бажано здійснити [361, с. 865], у той час як завдання – це наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа тощо [554, с. 40]. Як вбачається, ближче підійшла до розуміння призначення інституту юридичної відповідальності суддів А. В. Шевченко, яка трактує мету їх дисциплінарної відповідальності як забезпечення виконання суддями своїх службових обов'язків, дотримання дисципліни і як наслідок – досягнення стабільності функціонування судової системи й гарантування права заінтересованих осіб на справедливий суд [631, с. 12].

Основною метою інституту юридичної відповідальності судді є забезпечення цілісності його об'єкта, тобто фундаментального права людини на справедливий суд і гарантій реалізації цього права. Досягнення вказаної мети вимагає постановки й послідовної реалізації таких завдань: (а) створення дійових механізмів виявлення вчинення суддями правопорушень і запобігання їм; (б) забезпечення належних організаційних, правових і фінансово-економічних умов виконання ними своїх посадових обов'язків; (в) стимулювання правомірної поведінки суддів за допомогою різноманітних організаційних і правових заходів.

Варто зауважити один суттєвий аспект. Традиційний для сучасної науки підхід при дослідженні питань юридичної відповідальності судді – це відповідь на запитання: як покарати суддю, як його звільнити, як здійснити люстрацію суддівського корпусу? Такий підхід підтверджується деструктивними суспільними процесами останніх років, коли мають місце численні посягання на незалежність судової влади, випадки тиску на суддів, аж до створення фізичної загрози життю та здоров'ю суддів. В ході нашого дослідження ми дійшли висновку, що інститут юридичної відповідальності судді в

Україні останніми роками набув надзвичайного розвитку. Вивчення законодавства країн ЄС, які регламентують підстави і процедури притягнення суддів до різних видів відповідальності, свідчить, що вітчизняне законодавство з цього питання є унікальним і безпрецедентним. Поряд з цим спостерігається тенденція до необґрунтованої дегуманізації досліджуваного інституту. Каральна функція відповідальності є важливою, однак її реалізація не може бути достатньою для виконання всіх завдань інституту юридичної відповідальності судді, серед яких пріоритетом має бути недопущення випадків учинення суддями правопорушень. Останнє можливе шляхом всестороннього стимулювання правомірної поведінки служителів Феміди, шляхи якого показані нами у Розділі 4 Дисертації.

1.3. Інститут юридичної відповідальності судді: відмежування від суміжних правовідносин

Розглянемо критерії відмежування інституту юридичної відповідальності судді від суміжних категорій за чинним законодавством про судоустрій. Практика розвитку інституту юридичної відповідальності судді та його формалізації у приписах законодавчих актів потребує вироблення критеріїв її відмежування від суміжних правовідносин (правових інститутів). Під суміжними з правовою відповідальністю інститутами в науковій юридичній літературі розуміється внутрішньо структуровані групи правових норм, що регулюють порядок застосування заходів правового впливу на суб'єктів правовідносин, подібних до заходів правової відповідальності. Подібність цих заходів виявляється в тому, що вони передбачають настання для особи негативних наслідків особистого або майнового характеру, а також у тому, що вони реалізуються у правовідносинах, змістом яких є обов'язок указанного суб'єкта зазнати певних позбавлень майнового й / або особистого характеру [62, с. 400-401]. Відмінності суміжних правових інститутів від відповідальності полягають, як правило, у відсутності певної сутнісної ознаки, притаманної останній (брак правопорушення, відсутність правової норми, що регламентує підставу відповідальності на момент учинення діяння, або належної процедури притягнення до відповідальності). Наслідки, які настають внаслідок застосування суміжних з правовою відповідальністю

інститутів, можуть бути кваліфіковані як обмеження публічно-правового характеру або покладання на особу додаткових обов'язків [62, с. 402].

Важливість такого розмежування пов'язана з тим, що на ситуації, які можуть нагадувати, але не бути проявом юридичної відповідальності судді, не поширюються гарантії належної правової процедури. Так, законодавство про судоустрій визначає підстави відповідальності суддів і санкції, що накладаються на них (статті 106 і 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Водночас на практиці трапляються випадки, що не кваліфікуються законами як підстави для настання відповідальності судді, але наслідки, які вони за собою тягнуть (аж до припинення його повноважень), за своїми ознаками відповідають характеристиці заходів юридичної відповідальності. Отже, постає необхідність проаналізувати такі ситуації [339, с. 327-330].

Підстави звільнення судді, припинення його повноважень й випадки його відповідальності. Стаття 126 Конституції України передбачає підстави звільнення судді й припинення його повноважень. Проаналізуємо їх з точки зору належності до інституту юридичної відповідальності судді. Так, частин 6 і 7 статті 126 КУ дозволяє стверджувати, що до підстав звільнення судді й припинення його повноважень, які є прямим наслідком його відповідальності, належать: набрання законної сили обвинувальним вироком щодо судді за вчинення ним злочину; порушення суддею вимог щодо несумісності; вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді; порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна.

У передбачених законодавством випадках для судді, який порушив законодавчі вимоги, настають негативні наслідки особистого або організаційного характеру. У такому разі слід однозначно вести мову про юридичну відповідальність судді, остання має місце за передбаченою законом процедурою. Усі перелічені випадки звільнення судді є наслідком:

(1) процедури дисциплінарного провадження, а саме: (а) вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді; (б)

порушення суддею обов'язку підтвердити законність джерела походження майна; (в) порушення ним вимог щодо несумісності або

(2) кримінального провадження, а саме – внаслідок набрання законної сили обвинувальним вироком щодо судді за вчинення ним злочину.

Диференціація процедур дисциплінарного провадження судді і звільнення його за порушення вимог несумісності, що передбачена вказаним Законом, є штучною: адже за своєю правовою природою порушення вимог несумісності є класичним випадком дисциплінарного правопорушення, а процедура звільнення судді за цією підставою – спрощеним варіантом дисциплінарної процедури (статті 39–41 розглянутого Закону).

Така підстава звільнення судді, як ненадання згоди на переведення у разі ліквідації чи реорганізації суду, в якому суддя обіймає посаду, межує із інститутом юридичної відповідальності судді. Закон України «Про Вищу раду правосуддя» відносить дану підставу до особливих обставин звільнення судді разом із його звільненням в результаті дисциплінарного провадження (частини 4–6 ст. 56) [433]. У цьому випадку для судді мають місце негативні наслідки у вигляді втрати роботи, однак вони настають не внаслідок протиправної поведінки судді, тобто проступку, а внаслідок його небажання переводитися до іншого суду. У такому разі в діянні судді немає ознак суспільної небезпеки, він не вчиняє суспільно шкідливих дій, однак законодавець відносить таке його діяння (точніше, бездіяльність) до неприйнятних. Дотримання вимог належної правової процедури в цьому випадку не буде обов'язковою ознакою звільнення судді, оскільки вона відбувається поза межами дисциплінарного провадження (частини 4-6 ст. 56 «Про Вищу раду правосуддя»). Окрім того, присутня небезпека безпідставної реорганізації судової системи з метою тиску на суд. Отже, формулювання на конституційному рівні такої підстави для звільнення судді, як ненадання згоди на переведення при ліквідації чи реорганізації суду, є невиправданим розширенням інституту юридичної відповідальності судді й має бути визнано неприйнятним.

Існують також й інші підстави звільнення судді з посади і припинення його повноважень, передбачені Основним Законом країни, зокрема: (а) неспроможність

виконувати повноваження за станом здоров'я; (б) відставка [більш детально щодо відставки судді див.: 356, с. 518-533; 352, с. 288-298] або звільнення з посади за власним бажанням; (в) досягнення суддею 65-ти років; (г) припинення громадянства України або набуття суддею громадянства іншої держави; (д) набрання законної сили рішенням суду про визнання судді безвісті відсутнім або оголошення померлим; (е) визнання його недієздатним або обмежено дієздатним; (є) смерть судді. Названі випадки не мають стосунку до інституту відповідальності судді, а являють собою групу юридичних фактів, унаслідок яких припиняються правовідносини судді з державою. Вони не є наслідком учинення суддею правопорушення, а мають місце у визначених законом процедурах, які є відмінними від процедур накладення стягнень на суддю. Усі вони несуть для судді правообмеження особистого, майнового чи організаційного характеру.

Незважаючи на те, що при припиненні суддею громадянства України порушуються вимоги, передбачені законодавством і Конституцією до професійного судді, і що внаслідок цієї дії особа втрачає право на доступ до державної служби (тобто в наявності негативні наслідки), вважаємо, що звільнення судді з посади за цією підставою не можна розглядати як захід юридичної відповідальності. По-перше, припинення громадянства може бути лише свідомим, адже для цього необхідно здійснити конкретні дії (приміром, неможливо без волі особи набуття громадянства іншої країни). По-друге, якщо втрачається громадянство, наслідки у виді припинення повноважень судді вже не є окремим предметом прийняття щодо цього рішення, тобто вони мають настати автоматично. Інакше кажучи, не може такого бути, що громадянство припинено, але за результатами відповідного провадження вирішено суддю не притягати до відповідальності у виді звільнення, бо це є негативним наслідком, а не заходом відповідальності.

Кваліфікаційне оцінювання судді і його дисциплінарна відповідальність. Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 р. введено інститут кваліфікаційного й регулярного оцінювання діяльності суддів [444]. У чинному Законі України «Про судоустрій і статус суддів» визначено, що кваліфікаційне оцінювання провадиться Вищою кваліфікаційною комісією суддів

України з метою визначення здатності судді (кандидата на цю посаду) відправляти правосуддя у відповідному суді за встановленими законодавством критеріями, до яких віднесено: (а) компетентність (професійна, особиста, соціальна тощо), (б) професійна етика і (в) доброчесність. Кваліфікаційне оцінювання за критерієм професійної компетентності здійснюється з урахуванням принципів інстанційності і спеціалізації [475].

Підставами для призначення кваліфікаційного оцінювання є: (а) заява судді (кандидата на цю посаду) про проведення кваліфікаційного оцінювання, у тому числі для участі в конкурсі; (2) рішення ВККС України про призначення кваліфікаційного оцінювання судді визначених законом у випадках (зокрема, як санкції в дисциплінарному провадженні щодо нього).

По-перше, кваліфікаційне оцінювання може бути етапом дисциплінарного провадження щодо судді. Згідно з п. 4 ч. 1 ст. 109 Закону № 1402-VI однією із санкцій, передбачених за результатами дисциплінарного провадження, є тимчасове (від 1-го до 6-ти місяців) відсторонення судді від здійснення правосуддя з позбавленням права отримувати доплати до посадового окладу, з обов'язковим направленням його до Національної школи суддів України для проходження курсу підвищення кваліфікації, визначеного органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, і подальшим кваліфікаційним оцінюванням цього судді для підтвердження його здатності відправляти правосуддя в тому чи іншому суді. Підставою для проведення кваліфікаційного оцінювання судді в такому разі є рішення ВККС України про накладення на нього дисциплінарного стягнення.

По-друге, процедура проведення кваліфікаційного оцінювання судді відповідає базовим критеріям належної правової процедури. Воно здійснюється публічно, у присутності судді, діяльність якого оцінюється, й будь-яких заінтересованих осіб. У розгляді питання про кваліфікаційне оцінювання судді можуть брати участь представники органу суддівського самоврядування. Ця процедура відповідає вимозі незалежності суддів, оскільки здійснюється Вищою кваліфікаційною комісією суддів України – незалежним органом у системі судової влади, більшість зі складу якого становлять судді. Кваліфікаційне оцінювання провадиться за принципом

пропорційності, оскільки здійснюється прозоро на підставі об'єктивних установлених Законом критеріїв і з урахуванням заслуг, кваліфікації й сумлінності судді, його вмінь та ефективності роботи, якісних і кількісних показників діяльності на цій посаді. Під час кваліфікаційного оцінювання ретельно вивчається зміст суддівського досьє. Стадійність процедури кваліфікаційного оцінювання виявляється в наявності таких його етапів: (а) складання суддею іспиту (анонімне письмове тестування й виконання практичного завдання з метою виявлення рівня знань, практичних навичок та вмінь у застосуванні закону, здатності здійснювати правосуддя в суді відповідної інстанції і спеціалізації), (б) дослідження суддівського досьє, (в) проведення співбесіди із суддею (ч. 1 ст. 85 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Суддя, який не згоден з рішенням ВККС України щодо його кваліфікаційного оцінювання, справі його оскаржити в судовому порядку (частини 2 і 3 ст. 88 названого Закону). Рішення ВККС України про підтвердження або непідтвердження здатності судді (кандидата на цю посаду) відправляти правосуддя має бути вмотивованим. Воно оголошується публічно, у присутності судді, який оцінюється [475; 495; 671, с. 376-380].

Відмінність інститутів дисциплінарної відповідальності та кваліфікаційного оцінювання судді слід провадити насамперед за критеріями підстав і наслідків відповідних проваджень. Суттєвою ознакою першого є наявність нормативно встановленої підстави, яка не має зворотної дії. Така підстава відповідальності – це вчинок (дія або бездітність), який у силу своєї суспільної небезпечності визначається законодавцем протиправним і вимагає накладення певних санкцій. Як зазначалося нами раніше, останні завжди передбачають негативні наслідки для судді, що можуть виявлятися як в організаційному, так і в матеріальному або особистісному аспектах. Кваліфікаційне оцінювання судді може мати такі негативні наслідки, як звільнення його з посади через порушення присяги за результатами первинного оцінювання або відмова в наданні рекомендації для його обрання на посаду безстроково. Вони не можуть наставати через учинення суддею протиправного діяння (дисциплінарного проступку), але мають місце при виявленні під час оцінювання його нездатності здійснювати правосуддя у відповідному суді, тобто свідчать про некомпетентність судді, про його професійну непридатність.

Дуже важливо, що ст. 84 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» розрізняє випадки оцінювання судді і його дисциплінарної відповідальності. За ч. 5 згаданої статті Закону в разі виявлення під час проведення кваліфікаційного оцінювання фактів, що можуть мати наслідком дисциплінарну відповідальність судді, ВКС України може звернутися до органу, що здійснює дисциплінарне провадження щодо судді, для вирішення питання про відкриття дисциплінарної справи чи відмову в її відкритті. У такому разі оцінювання припиняється.

Наведене повною мірою відповідає міжнародним стандартам. Адже за пунктами 29 і 44 Висновку КРЄС № 17 (2014) «Про оцінювання роботи судді, якості правосуддя та повагу до незалежності судової влади» (2014) передбачено, що держави-члени КРЄС мають чітко відрізняти оцінювання від дисциплінарних заходів і проваджень. Звільнення з посади не повинно бути наслідком негативного оцінювання, а мати місце лише у випадку серйозного порушення дисциплінарних норм чи кримінального законодавства або якщо об'єктивні результати прямо підтверджують нездатність чи небажання судді виконувати свої суддівські обов'язки на мінімально прийнятному рівні [640]. Згідно з п. 28 Київських рекомендацій щодо незалежності судочинства у Східній Європі, на Південному Кавказі та в Середній Азії (2010 р). наслідком кваліфікаційного оцінювання судді в жодному разі не може бути його звільнення з посади [161]. Відповідно до п. 23 Декларації щодо принципів незалежності судової влади (2015 р.), якщо закон передбачає оцінювання діяльності судді, воно має відбуватися з дотриманням принципу незалежності судової влади. Оцінювання суддів може виявляти питання, в яких їм слід удосконалюватися, й визначати претендентів на підвищення по службі. Оцінюванням не можна зловживати, воно не може служити приводом для звільнення судді з посади [101].

Попри зовнішню схожість процедури кваліфікаційного оцінювання судді з дисциплінарним провадженням, не варто невинувато розширювати цей інститут. Такі випадки мали місце в первинній редакції законодавства, яке регламентувало кваліфікаційне оцінювання судді (Закон України «Про забезпечення права на справедливий суді» від 12 лютого 2015 р.) [444]. Указаним Законом не було визначено наслідків негативного кваліфікаційного оцінювання судді Комісією після

проходження курсу з підвищення кваліфікації в Національній школі суддів України в порядку виконання дисциплінарного стягнення. Відповідно до ст. 86 цього Закону ВККС України на підставі вмотивованого висновку приймала рішення про підтвердження або непідтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді. Згідно з Перехідними положеннями Закону непідтвердження можливості здійснення правосуддя у відповідному суді за результатами повторного кваліфікаційного оцінювання (після негативного результату первинного і проходження зазначеної перепідготовки) було підставою для висновку ВККС України про направлення рекомендації до ВРЮ для вирішення питання про внесення подання про звільнення судді з посади за порушення присяги. Фактично в такому разі йшлося про випадок відповідальності судді, що настає за результатом процедури його кваліфікаційного оцінювання. Ця підстава звільнення судді була передбачена Законом, а тому вважалася легітимною з точки зору законодавчої техніки. Однак вона залишалася спірною з точки зору принципу верховенства права, який вимагає чіткого розмежування підстави відповідальності судді: якщо існує факт учинення передбаченого законом проступку – це сфера дисциплінарного провадження; якщо ж такого факту немає, то не можуть наступати наслідки, що повинні бути результатом дисциплінарного провадження.

У Перехідних положеннях Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» нічого не було сказано про кваліфікаційне оцінювання судді в порядку дисциплінарного провадження. Логічно припустити, що за негативного кваліфікаційного оцінювання судді Комісією після проходження ним курсу з підвищення кваліфікації в Національній школі суддів України його слід звільняти. Але це має бути чітко прописано в Законі. Водночас у редакції Регламенту ВККС України від 8 липня 2015 р. непідтвердження можливості здійснення суддею правосуддя у відповідному суді за результатами кваліфікаційного оцінювання (у тому числі повторного) кваліфікувалося як підстава для висновку Комісії про направлення рекомендації до ВРЮ для вирішення питання щодо внесення подання про звільнення судді з посади з підстав порушення присяги (п. 12.13) [494]. Отже, таке вирішення вищеприписаної проблеми послужило для розширеного тлумачення поняття

«порушення присяги судді» й дозволяло ВККС України (без відповідної вказівки в Законі) направляти рекомендації до ВРЮ для вирішення питання про звільнення судді з посади саме за порушення присяги в порядку виконання санкції, передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 97 Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» [444].

Як уже зазначалося, розширювальне тлумачення підстав звільнення судді є неприпустимим і не відповідає міжнародним стандартам незалежності суддів. Цілком зрозумілим видається намагання органів дисциплінарної влади вирішити певні правові прогалини в законодавстві щодо правових наслідків оцінювання, однак розширення підстав звільнення судді за чинним законодавством не належить до повноважень органів судової влади, а є прерогативою законодавця. Тому всі правові недоліки, пов'язані з порядком і підставами щодо звільнення суддів, мають вирішуватися виключно шляхом внесення змін до законодавства. Ця позиція підтверджується наведеними вище положеннями міжнародних стандартів і правовою позицією КС України, за якою в Основному Законі України закріплено вичерпний перелік підстав для звільнення судді з посади, що унеможливорює законодавче розширення чи звуження цього переліку. Підстави ці за своєю правовою природою є складовими гарантій незалежності й недоторканності суддів (Рішення КС України від 19 листопада 2013 р., № 10-рп/2013) [515].

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» серед підстав звільнення судді з посади не містить такої причини, як непроходження ним первинного кваліфікаційного оцінювання. Звільнення судді за результатами останнього є можливим у разі: (а) застосування стягнення, передбаченого пп. 4 ч. 1 ст. 109 Закону – при непідтвердженні суддею здатності здійснювати правосуддя у відповідному суді за результатами кваліфікаційного оцінювання, призначеного як дисциплінарне стягнення; (б) звернення ВККС України до ВРП з пропозицією ініціювати дисциплінарне провадження щодо судді при виявленні під час проведення кваліфікаційного оцінювання фактів, що можуть мати наслідком дисциплінарну відповідальність судді (ч. 5 ст. 84 Закону); (в) виявлення за результатами такого оцінювання невідповідності судді займаній посаді за критеріями компетентності, професійної етики або доброчесності чи його відмова від кваліфікаційного оцінювання є підставою для

звільнення судді з посади за рішенням ВРП за поданням відповідної колегії ВККС України (п. 20 Прикінцевих та перехідних положень Закону № 1402-VIII, п. 37 Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення, затвердженого рішенням ВККС України 03 листопада 2016 р., № 143/зп-16 [402]).

Як бачимо, законодавство про судоустрій 2016 р. вирішило фундаментальну суперечність попередніх нормативних актів щодо кваліфікаційного оцінювання, чітко визначивши правові наслідки непроходження суддею кваліфікаційного оцінювання і розмежувавши їх з випадками відповідальності судді.

Інститут першого призначення судді: ретроспективно-перспективний аналіз. У судовій системі України, на жаль, спостерігається достатньо випадків, коли суддя тривалий час не в змозі виконувати своїх повноважень саме через незалежні від нього причини. Стаття 128 КУ (в ред. 1996 р.) передала інститут безстрокового обрання суддю парламентом після завершення першого 5-ти річного терміну перебування його на посаді. За ст. Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в редакції від 12 лютого 2015 р. суддя, строк повноважень якого закінчився, за його заявою міг бути рекомендований ВККС України для обрання його Верховною Радою України на посаду судді безстроково, якщо немає встановлених законом обставин, що перешкоджають цьому. Випадки, коли судді не обиралися безстроково вчасно, траплялися постійно протягом 1996–2016 років. Рішення парламенту про відмову в обранні на посаду судді безстроково, як правило, мали політичне забарвлення й не містили належного обґрунтування. Зарубіжні експерти, аналізуючи національну процедуру, постійно відмічали надмірну заполітизованість Верховної Ради України в питанні кадрового забезпечення судової влади, підкреслюючи, що широкі повноваження українського парламенту в цій сфері порушують принцип незалежності суддів, а перевірка їх діяльності його профільним комітетом ставить останніх у залежне становище [566]. У 2010 р. вказані повноваження профільного комітету парламенту щодо розгляду питань, пов'язаних з вирішенням кадрових і дисциплінарних питань щодо суддів, були скасовані, функції Верховної Ради України зведені до церемоніального затвердження рішень органів судової влади (ВРЮ і ВККС

України). Однак у 2015 р. змінами до Регламенту Верховної Ради України визначено, що вивчення підстав та обставин звільнення суддів, обраних безстроково, здійснюється на Пленарному засіданні парламенту. Це відбулося всупереч усім існуючим міжнародним стандартам незалежності суддів і призвело до того, що протягом 2014–2016 років жоден суддя не був обраний безстроково. За законодавством, якщо суддю з будь-яких причин не було звільнено з посади, він не міг виконувати свої повноваження з відправлення правосуддя з наступного дня після закінчення строку, на який його було призначено. За цей час у судовій системі з'явилося близька 1000 суддів, у яких завершився 5-річний строк повноважень.

Органи судової влади за позовом одного з таких суддів визнали бездіяльність Верховної Ради України в питанні розгляду подання голови ВККС про обрання позивача суддею безстроково, протиправною, оскільки впродовж розумного строку відповідно до Конституції України й законів України парламент не розглянув указане подання (постанова ВС України 4 жовтня 2016 р., № 800/184/16). На обґрунтування своєї позиції ВС України навів наступні аргументи: «...Нормативно встановлений порядок обрання судді на посаду безстроково не містить формально визначених імперативних метрично-часових приписів про проміжок часу або момент у часі, протягом якого чи з настанням якого ВР України, як уповноважений орган, має розглянути питання про призначення судді на посаду. Водночас проаналізоване нормативно-правове регулювання [даного питання] ... дає підстави вважати, що особа, яка претендує на обрання її на посаду судді безстроково, вправі легітимно очікувати від уповноваженого органу розгляду подання ВККС України у розумні строки, наближені до часових меж, установлених на окремих етапах проходження процедури (порядку) обрання кандидата на посаду судді безстроково» [373].

Зміни до Конституції України щодо правосуддя 2016 р. скасували інститут безстрокового обрання судді. Відповідно до перехідних положень Закону «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. «матеріали та рекомендації ВККС України про обрання суддів безстроково, щодо яких на день набрання чинності цим Законом Верховною Радою України рішення не прийнято, направляються Верховною Радою України до Вищої ради правосуддя протягом десяти днів з дня набрання ним

чинності». Остання має вирішити долю суддів-п'ятирічок. Аналіз процедури Розгляду Радою рекомендацій ВККС України щодо кандидатів на посади суддів свідчить про її відповідність міжнародним стандартам за критеріями неупередженості, публічності, та вмотивованості рішення Ради (зокрема, розподіл матеріалів щодо суддів-п'ятирічок у ВРП здійснено за допомогою автоматизованої системи розподілу справ; здійснюється попередня перевірка матеріалів кандидата на посаду судді членом Ради, відповідності судді критерію професійної етики або інших обставин, які можуть вплинути на суспільну довіру до судової влади у зв'язку з таким призначенням; забезпечується участь кандидата на посаду судді в засіданні Ради, на якому ухвалюється рішення про внесення подання Президенту України; останнє відбувається публічно; у разі відмови у внесенні подання рішення повинне бути вмотивованим, містити посилання на визначені законом підстави, з яких Рада дійшла відповідних висновків) [496].

На перший погляд може виникнути запитання: навіщо вдруге перевіряти дані про кандидата на посаду судді безстроково, якщо вони вже перевірялися при призначенні його на посаду вперше? Адже йдеться про особу, яка протягом майже 5-ти років виконувала суддівські повноваження. Але практика свідчить, що така перевірка не позбавлена сенсу. По-перше, з часом могли змінитись обставини стосовно стану здоров'я або професійної діяльності судді. По-друге, при проведенні повторної перевірки ВККС України досить часто виявляла факти неналежного ставлення кандидата на посаду судді безстроково до виконання покладених на нього обов'язків. Так, при перевірці даних щодо суддів нерідко виявлялося, що вони мали високі показники скасування або зміни своїх рішень вищими судовими інстанціями, не в змозі належним чином роз'яснити положення чинного законодавства, конфліктували з колективом або керівництвом суду, неодноразово притягалися до дисциплінарної відповідальності або мали багато скарг на свої дії в органах дисциплінарної влади. Комісія дуже ретельно вивчала всі ці обставини, надавала судді можливість пояснити причини скасування вищими судами постановлених ним рішень або інші виявлені під час спеціальної перевірки факти. За результатами кваліфікаційного оцінювання судді ВККС України була вправі йому відмовити в

наданні рекомендації для обрання на посаду безстроково (пп. 2 ч. 1 ст. 86 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в редакції від 12 лютого 2015 р). Згідно з Перехідними положеннями Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. ВРП на своєму пленарному засіданні вирішує питання щодо кожного судді про його призначення або відмову у призначенні з одночасним поверненням матеріалів ВККС України.

Отже, можемо констатувати, що чинне законодавство про судоустрій містить низку прогалин, пов'язаних з притягненням суддів до юридичної відповідальності. У передбачених законом випадках для судді, який порушив законодавчі вимоги, настають негативні наслідки особистого або організаційного характеру. Однак, лише спираючись на ці випадки, не можна однозначно вести мову про юридичну відповідальність судді. Наприклад, якщо суддя звільняється Президентом України по завершенні 5-річного строку свого перебування на посаді не з власної ініціативи, а за клопотанням компетентних органів судової влади, важливу роль відіграє мотивація вказаних органів. Про юридичну відповідальність може йтися, якщо суддя під час перебування на посаді вчиняв протиправні дії, не виконував покладених на нього посадових обов'язків або не дотримувався правил суддівської етики, що стало підставою для того, щоб його не було обрано на посаду судді безстроково по завершенні строку його перебування на посаді. При необранні судді безстроково Верховною Радою України без наведення відповідної мотивації (до судової реформи 2016 р.) можна було порушувати питання про неправомірний характер таких дій, оскільки особа (тобто суддя) втрачала надану їй правову можливість отримати відповідний правовий статус або навіть незаконно позбавлялася такого статусу. Приміром, такий випадок мав місце в березні 2015 р., коли парламент ухвалив постанову «Про визнання такою, що втратила чинність, постанови Верховної Ради України «Про обрання суддів» (від 7 червня 2012 р., № 4919-VI) в частині обрання Б. на посаду судді Києво-Святошинського районного суду Київської області безстроково. Постановою парламенту 2015 р. суддю Б. звільнили з посади, як-то кажуть, «заднім числом», мотивуючи це процедурними порушеннями, які начебто мали місце під час обрання його безстроково у 2012 р. Отже, очевидна юридична

відповідальність судді (адже його позбавили займаної посади, тобто для нього настали негативні наслідки), яка мала місце поза передбаченими законодавством правовими процедурами й за повного ігнорування гарантій належної процедури.

Якщо ж ВККС України або ВРП відмовляє кандидатові на посаду судді в рекомендації його для призначення на посаду судді за процедурою конкурсного добору, з наведенням обґрунтування свого рішення, такий випадок не можна кваліфікувати як прояв юридичної відповідальності. Цей висновок пояснюється браком у розглядуваній ситуації такої конститутивної ознаки юридичної відповідальності, як настання несприятливих наслідків особистого, майнового або організаційного характеру, яких зазнає особа за вчинене правопорушення. Адже встановлення факту невідповідності особи вимогам, що висувуються до кандидата на зайняття відповідної посади, у зв'язку з чим вона позбавляється можливості набути відповідного правового статусу, хоча й погіршує її правове становище, проте не покладає на неї додаткових зобов'язань і не позбавляє вже наявних у неї матеріальних і нематеріальних благ. У такому випадку треба вести мову лише про елементи моральної відповідальності особи перед суспільством, оскільки останнє довіряє виконання функцій судової влади лише найкращим своїм представникам з бездоганною репутацією.

Підсумовуючи викладене, зазначимо важливість відмежовування інституту юридичної відповідальності судді від суміжних правовідносин, оскільки на ситуації, які можуть лише нагадувати, але не бути проявом такої відповідальності судді, не поширюються гарантії належної правової процедури. Негативні наслідки для особи можуть виявлятися у відмові їй у рекомендації для обрання на посаду судді з мотивів невідповідності її попередньої професійної діяльності нормам суддівської етики або вимогам чинного законодавства. Аналогічна ситуація має місце в разі звільнення судді з посади через припинення його громадянства України. З огляду на позаделіктний характер поведінки відповідних суб'єктів у вищенаведених випадках недоцільно ототожнювати їх з юридичною відповідальністю судді.

Негативні наслідки статутного або особистісного характеру, які настають іноді для судді, не визначаються як його відповідальність, однак мають усі суттєві ознаки

цього інституту. Подібна ситуація має місце якщо: (а) суддя звільняється по завершенні 5-річного строку перебування на посаді не з власної ініціативи, а за клопотанням органу дисциплінарної влади, якщо останнім встановлено факти вчинення цією особою протиправних дій або нехтування своїми посадовими обов'язками під час перебування на посаді (в тому числі при первинному кваліфікаційному оцінюванні судді); (б) компетентний орган державної влади не ухвалює рішення про призначення (обрання) судді на посаду безстроково, незважаючи на наявність позитивної рекомендації уповноваженого органу судової влади; (в) суддя звільняється за результатами первинного кваліфікаційного оцінювання без встановлення в законі відповідної підстави для звільнення, в тому числі через розширювальне тлумачення органом дисциплінарної влади підстав для цього; (г) суддя звільняється через ненадання згоди на його переведення при ліквідації чи реорганізації суду, в якому він обіймає посаду, і це відбувається поза межами дисциплінарного провадження. Звільнення судді за наведеними вище підставами має відбуватися виключно в рамках дисциплінарного провадження з дотриманням усіх процедурних гарантій. Розширювальне трактування підстав звільнення судді є неприпустимим, оскільки не відповідає міжнародним стандартам незалежності суддів.

Розглянемо проблему колегіальної відповідальності суддів. Вважаємо за потрібне в контексті розмежування інституту юридичної відповідальності судді й інших суміжних з ним правовідносин розглянути також проблему колегіальної відповідальності. За чинним законодавством у суді першої інстанції справи в більшості випадків розглядаються одноосібно, за винятком особливо складних кримінальних справ та участі народу у відправленні правосуддя. У судах апеляційної й касаційної інстанцій, у Верховному й Конституційному Судах України переважна більшість питань вирішуються колегіальним складом суду, порядок формування якого визначається процесуальним законом.

Так, за чинним законодавством при ухваленні рішення всі питання, що виникають під час розгляду справи, вирішуються більшістю голосів суддів. При прийнятті рішення з кожного питання жоден із суддів не вправі утримуватися від голосування й підписання рішення чи ухвали. Під час дисциплінарного провадження

щодо притягнення до відповідальності конкретного судді, який брав участь у винесенні рішення, зокрема, має бути встановлено, чи не було викладено таким суддею окремої думки. Цей документ без оголошення в судовому засіданні приєднується до справи, але є відкритим для ознайомлення. Як відзначає В. В. Городовенко, досить часто користуються своїм правом на висловлення окремої думки по справі судді Конституційного Суду України [87, с. 363–367]. В окремій думці суддя висловлює незгоду зі змістом ухваленого рішення в цілому або окремих його положень, наводячи при цьому аргументацію власної позиції. По суті, в такий спосіб він знімає із себе моральну відповідальність за зміст прийнятого судового акта.

Як свідчить практика ВРЮ, окрема думка може стати підставою для звільнення судді від дисциплінарної відповідальності [Див.: Додаток Б]. У практиці ВККС України існують також прецеденти одночасного (в одному рішенні) притягнення декількох суддів до дисциплінарної відповідальності, які не є відповідальністю колегіальною. Приміром, рішенням від 22 вересня 2011 р. Комісія застосувала стягнення до суддів Димитровського міського суду Донецької області П. та Х. Підставою відкриття дисциплінарної справи стало те, що, розглядаючи справи про адміністративні правопорушення, які надійшли від КРУ в Донецькій області про притягнення до адміністративної відповідальності осіб за порушення процедури закупівлі товарів, робіт та послуг за державні кошти, судді П. і Х. порушили терміни розгляду справ, у зв'язку з чим закрили провадження у справах за спливом терміну притягнення до адміністративної відповідальності. Скаргу на суддів подав начальник контрольно-керівзійного управління в Донецькій області. У даному випадку судді були притягнуті до відповідальності за порушення, вчинені ними при розгляді різних справ, розглянутих ними одноособово. Аналогічними були неправомірні дії, вчиненні суддями, однак про колегіальну відповідальність у даному разі вести мову не можна, має місце лише технічне об'єднання Комісією проваджень щодо вказаних осіб.

Досить типовим для органів дисциплінарної влади є притягнення до відповідальності суддів, які ухвалювали колегіальні рішення [Див.: Додаток Б]. Водночас випадки притягнення суддів апеляційних і вищих судових органів до відповідальності, скоріше є винятком, аніж правилом. Так, за даними ВРЮ за 2010–

2012 рр., нею було внесено подання про звільнення за порушення присяги 2-х суддів апеляційних судів і одного судді Верховного Суду України [84, с. 52–73]. У 2013 р. Рада затвердила результати 60 перевірок з висновком про недоцільність відкриття дисциплінарного провадження стосовно суддів ВС України й вищих спеціалізованих судів і про відсутність підстав для їх звільнення з посад за порушення присяги. У 2015 р. ВРЮ мали місце випадки відкриття дисциплінарних проваджень щодо суддів вищих спеціалізованих судів [375]. У 2016 р. ВРЮ прийняла 4 рішення про притягнення 4-х суддів вищих спеціалізованих судів до дисциплінарної відповідальності. Також у порядку дисциплінарного провадження Радою прийнято: 440 рішень про відмову у відкритті дисциплінарних справ стосовно 943 суддів вищих судів та 141 рішення про залишення без розгляду матеріалів щодо дисциплінарної відповідальності 187 таких суддів [135].

Не можна погодитися і з правовою позицією ВРЮ, відповідно до якої за зміст колегіального рішення відповідає лише один суддя зі складу колегії (рішення про звільнення судді Вищого господарського суду України М. від 24 грудня 2015 р.), або за рішення судді першої інстанції несе відповідальність суддя апеляційної інстанції, який залишив в силі спірну постанову суду першої інстанції (рішення про звільнення судді Апеляційного суду Харківської області М. від 2 березня 2016 р.). На нашу думку, у такому разі відбувається несправедливе й непропорційне застосування заходів відповідальності.

Отже, питання щодо колегіальної відповідальності суддів може порушуватися виключно у випадках винесення судового рішення колегією суддів. Суб'єктами відповідальності мають бути всі судді, які брали участь у постановленні такого рішення. Оскільки судді постановляють й підписують судові рішення спільно, міру і ступінь відповідальності суддів колегії за його зміст складно розділити. Але навіть за таких умов застосування до них заходів юридичної відповідальності має бути індивідуальним: склад правопорушення, а значить і правові санкції мають визначатися щодо кожного судді окремо. Згідно із загальними вимогами при притягненні суддів до юридичної відповідальності має бути доведено протиправність діяння конкретного судді й встановлено його вину. Диференціація відповідальності у такому разі можлива

за критерієм процесуальних порушень, допущених тим чи іншим суддею під час розгляду й вирішення справи. Підставою для звільнення від відповідальності може служити окрема думка судді, в якій ним висловлено незгоду з винесеним рішенням.

Проаналізуємо проблему процесуальної відповідальності. У контексті відмежування інституту юридичної відповідальності судді від інших суміжних правовідносин варто проаналізувати концепцію процесуальної відповідальності. У науковій юридичній літературі виділяють такі сутнісні ознаки процесуальної відповідальності: (а) застосовується вона виключно до учасників процесуальних відносин; (б) має подвійний характер; (в) є особливою формою державного примусу; (г) підставою цього виду відповідальності є вчинення правопорушення, передбаченого відповідною правовою нормою, через невиконання або неналежне виконання суб'єктом свого процесуального обов'язку, повноважень державного органу або посадової особи, а також зловживання ним своїми процесуальними правами. Поділ процесуальної відповідальності на підвиди здійснюється відповідно до галузей процесуального законодавства (цивільно-процесуальна, кримінально-процесуальна і т. д.) [264, с. 6]. Передумовами для застосування процесуальної відповідальності є наявність (а) норм процесуального права, що містять указівки на міри відповідальності, і (б) правоздатних і дієздатних суб'єктів процесуальних відносин [92, с. 123].

Дослідники до заходів процесуальної відповідальності її відносять: а) судові штрафи, тобто грошові суми, що стягуються з громадян або посадових осіб за невиконання або неналежне виконання процесуальних обов'язків; б) компенсаційні заходи, що застосовуються до сторони, яка зловживає своїм правом або систематично протидіє своєчасному вирішенню справи; в) попередження або видалення із зали судового засідання (застосовується до всіх учасників провадження при порушенні порядку в залі); г) примусовий привід за повторну неявку до судового засідання на виклик суду [92, с. 125].

Суддя, будучи посадовою особою судової влади, теоретично належить до суб'єктів процесуальної відповідальності. Проте необхідно вирішити, чи може він за чинним законодавством бути суб'єктом цього виду відповідальності? У разі ствердної

відповіді на це запитання слід чітко визначити її межі й санкції. Цілком очевидно, що жоден із перелічених вище заходів процесуальної відповідальності не може застосовуватися до судді.

Російські вчені Т. І. Отечеська й Д. В. Володіна переконані, що за своїм змістом процесуальна відповідальність судді при відправленні правосуддя виражається в настанні для нього негативних юридичних наслідків за допущені дії, що порушують процесуальні норми. Заходами негативної процесуальної відповідальності (процесуальними санкціями) для суддів при відправленні ними правосуддя вони пропонують розглядати: а) скасування або зміну незаконного судового акта (загальна процесуальна санкція); б) винесення на адресу судді окремих ухвал (постанов); в) його відвід від участі в розгляді справи; г) направлення справи на новий її розгляд у новому складі до суду, який виніс змінений або скасований судовий акт [371, с. 25].

Наведений підхід не є безспірним, оскільки передбачає невинуватене розширення інституту процесуальної відповідальності. Скасування або зміна незаконного судового акта не може вважатися заходом відповідальності судді, оскільки в такому випадку негативних наслідків для нього не настає. Окрім того, така позиція суперечить закріпленому Конституцією й чинним законодавством України імунітету судді від притягнення його до відповідальності за правову позицію, висловлену по справі. Направлення справи на новий її розгляд у новому складі до суду, який виніс змінений або скасований судовий акт або відвід судді теж не можна розглядати як заходи відповідальності з вищезначених підстав. До того ж указані заходи служать засобами забезпечення неупередженого, незалежного і всебічного розгляду справи.

Не йдеться про процесуальну відповідальність судді й у випадках, коли має місце винесення на його адресу окремих ухвал (постанов) вищих судів. За статтями 320 і 350 ЦПК України апеляційний або касаційний суд можуть постановити окрему ухвалу, в якій зазначити порушення норм права й помилки, допущені судом першої інстанції, які не є підставою для скасування рішення чи ухвали суду першої інстанції [614]. Аналогічні повноваження суду передбачені і статтями 208 і 233 КАС України. Суд, виявивши у процесі розгляду справи порушення закону, може постановити

окрему ухвалу й направити її відповідним суб'єктам владних повноважень для вжиття заходів щодо усунення причин та умов, що сприяли порушенню закону. Про вжиті заходи суд повідомляється не пізніше одного місяця після надходження окремої ухвали (ч. 1 ст. 166 КАС України) [174]. За ст. 90 ГПК України окрему ухвалу може також постановити й господарський суд [90]. Лише КПК України такого акта суду не передбачає.

Вивчення дисциплінарної практики ВККС України і ВРЮ показує, що суди апеляційної й касаційної інстанцій при перегляді судових рішень нижчих судів, скасовуючи їх рішення, виносять окремі ухвали стосовно неправомірних дій суддів під час відправлення правосуддя й направляють їх до вказаних органів. Так, на підставі окремих ухвал апеляційного або Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ ВККС України були ініційовані перевірки щодо суддів і накладені на них дисциплінарні стягнення (рішення Комісії від 21 квітня 2011 р.; 7 квітня 2011 р.; 1 березня 2012 р.; 13 вересня 2012 р.; 24 жовтня 2012 р.; 14 листопада 2012 р.; 30 травня 2013 р.). Отже, можемо резюмувати, що окремі ухвали судів можуть служити лише приводом для ініціації дисциплінарного провадження щодо судді, але не заходом їх дисциплінарної відповідальності.

Також у вітчизняній правничій літературі й на практиці досить поширеним є підхід, відповідно до якого відбувається підміна понять: оскарження судового рішення й процесуальна відповідальність судді, які не можна ототожнювати. За п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади» виключне право перевірки законності й обґрунтованості судових рішень має відповідний суд згідно з процесуальним законодавством. Оскарження в будь-який спосіб судових рішень, діяльності судів і суддів щодо розгляду й вирішення справи поза передбаченим процесуальним законом порядком у справі не допускається, і суди повинні відмовляти у прийнятті позовів і заяв з таким предметом [461, с. 2–6].

ВАС України підтвердив цю тезу ВС України в низці своїх постанов, серед яких можна відзначити три нижченаведені правові позиції: (а) прийняття процесуальних актів під час розгляду справи належить до сфери правосуддя, й вони можуть бути

оскаржені лише в судовому порядку згідно з процесуальним законодавством. Правову оцінку судовим рішенням, ухваленим під час відправлення правосуддя, має дати лише суд вищої інстанції при їх перегляді в апеляційному чи касаційному порядку (постанова ВАС України від 5 жовтня 2011 р. № П/9991/446/11); (б) сам факт постановлення судового рішення, яке одна зі сторін вважає незаконним, чи навіть його скасування або зміна, не тягне за собою дисциплінарної відповідальності судді, який брав участь у його ухваленні, крім випадків, коли порушення допущено внаслідок умисного недотримання норм права чи неналежного ставлення до службових обов'язків (постанова ВАС України від 5 жовтня 2011 р. № П/9991/467/11); (в) питання про законність прийнятого рішення, а відповідно, і про допущені суддею порушення норм процесуального права можуть бути вирішені лише відповідним судом у встановленому процесуальним законом порядку (постанова ВАС України від 10 квітня 2012 р. № П/9991/132/12).

В цьому контексті варто зауважити, що існує доволі широка практика адміністративних судів щодо відмов у розгляді позовних заяв про визнання неправомірними дій суддів України, яка обґрунтовується тим, що скарги на дії чи бездіяльність суддів при розгляді ними судових справ у порядку й у передбачених законом випадках розглядаються органами і посадовими особами, які мають право ініціювати питання про дисциплінарну відповідальність суддів, – суб'єктами звернення щодо подання про звільнення суддів за порушення присяги й суб'єктом внесення таких подань, а також органами, що здійснюють дисциплінарне провадження щодо суддів. Відповідно до ч. 1 п. 1 ст. 17 КАС України компетенція адміністративних судів поширюється на спори фізичних або юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності [174]. При цьому вимоги позивача до судді при здійсненні ним діяльності щодо розгляду й вирішення спорів не можуть розглядатися в судовому порядку, оскільки це порушувало б принцип незалежності суду (ухвала Львівського окружного адміністративного суду від 26 вересня 2011 р. у справі № 2а-10548/11/1370). Позовні вимоги щодо дій чи бездіяльності судді, заявлені у зв'язку з відправленням ним правосуддя, в

забезпечення принципу незалежності не можуть розглядатися в судовому порядку (ухвала Львівського окружного адміністративного суду від 8 лютого 2012 р. у справі № 2а-1064/12/1370; ухвала ВАС України від 18 квітня 2012 р. у справі № К-15882/10). Отже, оскарження судового рішення у порядку, передбаченому процесуальним законом, і подання скарги на суддю, який здійснив неправомірний вчинок, в порядку дисциплінарного провадження – це різні за своєю правовою природою процедури, які не можуть замінювати або підміняти один одну.

Варто також відзначити, що не зовсім правомірною є практика оскарження до адміністративного суду дій, бездіяльності або рішень суддів інших юрисдикцій, яку деякі правники розцінюють як процесуальну відповідальність судді. Такі позови, зокрема, досить часто стосуються порушення суддями розумних строків провадження у справі. Однак, з урахуванням наведених вище правових позицій вищих судових органів та приписів міжнародних документів, зауважимо, що такі позови підривають основи судової системи, яка побудована на засадах ієрархічності й передбачає оскарження актів судової влади виключно за вертикаллю, тобто через вищі судові інстанції. Наша думка підтверджується і правовою позицією Верховного Суду України, викладеною у Постанові «Про деякі питання, що виникають у судовій практиці при прийнятті до провадження адміністративних судів та розгляді ними адміністративних позовів до судів і суддів», № 6 від 12 червня 2009 р., відповідно до якої «суди та судді при розгляді ними цивільних, господарських, кримінальних, адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення не є суб'єктами владних повноважень, які здійснюють владні управлінські функції, і не можуть бути відповідачами у справах про оскарження їх рішень, дій чи бездіяльності, вчинених у зв'язку з розглядом судових справ» [373].

Отже, маємо констатувати, що підстав для віднесення суддів до суб'єктів процесуальної відповідальності немає. Як вбачається, протилежний підхід до вирішення цього питання може призвести до невиправданого розширення інституту процесуальної відповідальності, а також підміни поняттям процесуальна відповідальність таких важливих, і не тотожних категорій, як оскарження судового рішення до суду вищої інстанції та дисциплінарна відповідальність судді.

Розглянемо питання конституційної відповідальності судді. Для позначення цього виду юридичної відповідальності науковці оперують такими термінами, як відповідальність «конституційно-правова», «державно-правова» й «публічно-правова». Особливість цього інституту полягає в тому, що він має політико-правове спрямування, відповідальність настає за конституційне правопорушення й передбачає застосування конституційних санкцій. Суб'єктами такої відповідальності виступають органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, громадяни та їх об'єднання. Прикладами застосування цього інституту можуть бути розпуск політичної партії чи громадської організації, дострокове припинення повноважень органу державної влади або органу місцевого самоврядування.

Зауважимо, що серед представників юридичної доктрини постійно тривають дискусії щодо природи конституційної відповідальності, центральне місце в яких займає питання, який саме характер (політичний чи юридичний) має цей її різновид. З нашої точки зору, при аналізі цього інституту було б явно некоректно брати за основу (як це пропонують окремі правники) такий критерій, як наявність згадки про можливі негативні наслідки, що можуть наставати за допущені суб'єктом права порушення. Подібний підхід дозволив би віднести до конституційної відповідальності суддів звільнення їх з посади на підставі порушення суддею вимог щодо несумісності, вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді або порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна (пп. 2, 3, 6 ч. 5 ст. 126 КУ). Окремі дослідники відзначають, що зазначеною статтею Основного Закону передбачені серед інших нереабілітуючі, компрометуючі суддю підстави для звільнення його з посади, що виступають підставами його конституційної відповідальності [252, с. 40]⁴.

За такого підходу заходами конституційної відповідальності слід було б вважати й конфіскацію майна, про яку згадується у ст. 41 КУ. Відповідальність за віддання чи

⁴ У редакції Конституції України 1996 р. до таких підстав відносили: звільнення судді за порушення вимог щодо несумісності, за порушення присяги або набрання законної сили обвинувальним вироком стосовно судді (ч. 5 ст. 126 КУ).

виконання злочинного розпорядження або наказу (ст. 61 КУ), за заподіяну шкоду природі чи культурній спадщині теж треба було б вважати конституційною.

У цілому ж маємо погодитися з ученими, які виходять з того, що підставою виникнення конституційних відносин є безпосередня практична діяльність суб'єктів конституційного права, внаслідок чого встановлюються юридичні зв'язки між відповідними суб'єктами, в яких один з них має відповідні права, визначені Конституцією, другий – кореспондуючі їм обов'язки або ж обидва пов'язані взаємними правами й обов'язками. Конституційні норми служать формальною підставою виникнення конституційно-правових відносин, серед особливостей яких можна назвати: (а) їх комплексний характер, у зв'язку з чим конституційна відповідальність може мати риси відповідальності влади в цілому перед громадянами або відповідальності конкретних органів та їх посадовців; (б) вони виникають у сфері реалізації влади народом, служать різновидом політико-правових відносин, яким притаманне особливе коло суб'єктів, які реалізують свої права й обов'язки за допомогою норм КУ та інших джерел конституційного права [207, с. 5].

На підставі такого розуміння конституційної відповідальності у спеціальних наукових дослідженнях пропонується визначати її як передбачений конституційно-правовими нормами вид юридичної відповідальності, що служить зв'язком між суб'єктом суспільних відносин, пов'язаних із процесом виконання влади Українським народом, і суспільством, за якого суб'єкт відповідальності, усвідомлюючи наслідки своїх діянь, будує поведінку згідно зі своїм статусом (реалізовує функції, виконує обов'язки й дотримується заборон), а інші суб'єкти оцінюють і контролюють цю поведінку й (або) її результати; у випадку ж її негативної оцінки останні застосовують санкції за встановленою процедурою [395, с. 6; 618, с. 12]. Як правило, розглядається вона як відповідальність вищих політичних органів державної влади – Президента, парламенту й уряду [269, с. 10].

принальність поряд із загальними особливостями має й характерні риси, зумовлені специфікою предмета й методу конституційного права, а саме: (1) політичний характер цієї відповідальності; (2) її спрямованість на досягнення політичної стабільності і прогнозованості як важливих передумов функціонування й

розвитку політичної системи України (конституційна відповідальність партій повинна стати ефективним механізмом переведення гострих політичних конфліктів у правову площину); (3) закріплення на рівні конституційного законодавства особливого механізму застосування цього виду відповідальності, що зумовлено спеціальним правовим статусом її суб'єктів (Президент України, Верховна Рада України, політична партія); (4) особливості складу конституційного правопорушення: (а) його об'єктом виступають цінності й інтереси суспільства, держави і громадян, пов'язані з конституційно закріпленим порядком здійснення влади в Україні; (б) об'єктивна його сторона може бути виражена не тільки у прямому порушенні конституційних норм, а й у невиконанні покладених на суб'єкта обов'язків; (в) суб'єктом відповідальності, окрім громадян і посадових осіб, можуть виступати об'єднання громадян, колективні органи публічної влади; (г) суб'єктивна сторона цього правопорушення характеризується особливостями вини колективних суб'єктів [395, с. 8].

У широкому розумінні конституційна відповідальність є важливою нормативно-правовою гарантією конституційного ладу. Вона відіграє подвійну роль: по-перше, спонукає до позитивного, сумлінного і творчого ставлення до виконання функцій, покладених на суб'єкта його конституційним статусом; по-друге, є засобом покарання винних і відновлення порушених конституційних правовідносин. За такого погляду моментом виникнення цієї відповідальності потрібно вважати факт набуття статусу суб'єкта конституційних правовідносин. Підставою застосування санкцій до останнього є конституційне правопорушення (делікт) або невиконання цим суб'єктом покладених на нього конституційних обов'язків [25, с. 4; 26, с. 60].

З огляду на наведене розуміння конституційної відповідальності можемо стверджувати, що підстав для виокремлення вказаного субінституту в межах інституту юридичної відповідальності суддів не існує. По-перше, судді не є суб'єктами політико-правових відносин, елементи яких містить конституційна відповідальність. Основний Закон чітко визначає аполітичність суддівської діяльності, що виключає можливість притягнення їх до політичної відповідальності. По-друге, Європейський суд з прав людини в рішенні по справі «Олександр Волков проти України» висловив позицію, за якою звільнення суддів – класична дисциплінарна

санкція, що застосовується щодо їх дисциплінарних проступків (п. 93) [66]. Така позиція має раціональне зерно, адже за трудовим законодавством України звільнення є одним з видів дисциплінарних стягнень. Законодавство ж РФ дострокове припинення повноважень судді прямо називає дисциплінарним стягненням (ст. 12¹ Закону РФ «Про статус суддів в РФ») [303]. Процедура звільнення судді за порушення присяги відбувається в порядку, визначеному гл. 2 Закону України «Про Вищу раду юстиції», яка завжди мала багато спільного з дисциплінарним провадженням, а вже за Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 р. була прирівняна до нього [444]. По-третє, судова гілка влади має спеціальне, особливе положення в системі поділу влади, що досить переконливо обґрунтовано в науковій юридичній літературі [487, с. 5]. Логічним висновком із цієї тези є те, що відповідальність носіїв судової влади має свою специфіку, відмінну від відповідальності посадових осіб законодавчої й виконавчої гілок влади як активних суб'єктів конституційно-правових відносин, що мають політичну природу.

Вагомою причиною для невіднесення суддів до суб'єктів політичної й конституційної відповідальності є спосіб формулювання підстави такої відповідальності. На нормативному рівні не завжди чітко сформульовано конкретний склад правопорушення, що становить підставу для конституційної відповідальності. Приміром, підставою для відповідальності Кабінету Міністрів України у виді його відставки є резолюція недовіри, ухвалена Верховною Радою України в порядку, встановленому ст. 87 КУ. Видів та ознак неправомірних дій, які мають наслідком відставку Уряду, Основний Закон не визначає. Більше того, з боку Кабінету Міністрів України можуть не мати місце неправомірні дії, однак парламент ухвалює рішення про його відставку з огляду на політичну або суспільну доцільність. Підстава політичної відповідальності завжди є політично обумовленою; вона не має нормативного оформлення. Для суддів як посадових осіб судової влади такий спосіб формулювання підстави відповідальності є неприйнятним, оскільки це є прямим порушенням принципу правової визначеності як елемента верховенства права.

Отже, можемо констатувати лише наявність на конституційному рівні підстав для притягнення суддів до відповідальності в рамках дисциплінарних та інших спеціальних законодавчо встановлених процедур [309, с. 19-22].

1.4. Проблема внутрішньої класифікації інституту юридичної відповідальності судді

Єдність інституту юридичної відповідальності судді впливає з принципу єдності їх статусу, який закріплено в ч. 4 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Ця вимога зумовлює й однозначні підходи до визначення підстав відповідальності судді, їх процедур і наслідків застосування санкцій до усіх суддів судів загальної юрисдикції. Диференціація юридичної відповідальності – це поділ її на окремі види на підставі загальних критеріїв, з метою формулювання загального уявлення про структуру відповідальності й визначення сфери дії певних її різновидів [620, с. 7]. Звернення до питання про юридичну відповідальність судді з точки зору загальнотеоретичної моделі інституту юридичної відповідальності дозволяє розглянути його у світлі загальних закономірностей його розвитку, теоретичних конструкцій і прийомів, вироблених фундаментальною юридичною наукою. У сучасній доктрині права існує чимало точок зору щодо класифікації видів такої відповідальності. Так, згідно з правовою позицією КС України загальновизнаним є поділ юридичної відповідальності за галузевою структурою права на цивільно-правову, кримінальну, адміністративну й дисциплінарну [521]. Ця класифікація сьогодні є найбільш поширеною. Критерієм розмежування цих різновидів є специфічні властивості предмета й методу правового регулювання, що дозволяють з'ясувати зв'язок інституту юридичної відповідальності із системою права, галузеву належність певного виду цієї відповідальності, шляхи їх взаємопроникнення й точки перетинання [243, с. 43].

Серед дослідників видів відповідальності назвемо такі авторські підходи до їх диференціації: за змістом санкцій, що застосовуються за правопорушення, – відповідальність правовідновлююча і штрафна (каральна); за видами правопорушення або за галуззю права – кримінальна, цивільно-правова,

адміністративна, дисциплінарна й матеріальна; за суб'єктами покладання – юридична відповідальність, застосована органами державної влади, судовими, адміністративними чи іншими юрисдикційними органами [31, с. 17; 480, с. 57].

Маємо визнати, що серед правників і донині не сформульовано уніфікованих, загальновизнаних підстав і критеріїв поділу юридичної відповідальності на окремі її види [249, с. 11]. Утім, в основу цього дослідження покладено класифікацію за галузевою належністю санкції, що застосовується до правопорушника, яка є традиційною для юридичної науки і служить орієнтиром для законодавця. Розглянемо детальніше види цієї відповідальності за вказаним критерієм з метою встановлення можливості виокремлення відповідних субінститутів в межах інституту юридичної відповідальності судді (цивільно-правової, дисциплінарної, адміністративної і кримінальної).

Цивільно-правова відповідальність судді. Вона настає за вчинення суддею цивільно-правового делікту й полягає в оперуванні цивільно-правовими санкціями, передбаченими законом або договором. Особливості такої відповідальності полягають у наступному: (а) притягнення до неї здійснюється судом (загальним, господарським, третейським) або самими учасниками цивільних правовідносин; (б) наявність презумпції винності порушника: свою невинність доводить особа, яка порушила зобов'язання або заподіяла шкоду; (в) можливість застосування санкцій за відсутності вини (наприклад, за заподіяння шкоди органом державної влади або джерелом підвищеної небезпеки); (г) цивільно-правові санкції мають переважно правовідновлювальний характер [480, с. 54-60; 648, с. 86-90].

Варто відзначити, що цивільно-правова відповідальність судді має суттєві особливості, які впливають із правового статусу посадової особи судової влади [342, с. 179-188]. Як вважає Л. М. Москвич, цей вид відповідальності для судді повинен наставати тільки у випадках серйозного нехтування ним своїми обов'язками, явних зловживань, грубої недбалості або злочину. Загальним же правилом має бути відповідальність держави за помилки або навіть порушення закону з боку цілком конкретних суддів, оскільки останні виконують свої функції не як приватні особи (у своїх інтересах), а від імені держави [366, с. 205]. Отже, основною відмінністю

цивільної відповідальності судді за дії, вчинені під час відправлення правосуддя, від класичної конструкції цього виду відповідальності, є наявність вини судді і принципу відповідальності держави за неправосуддя.

Вина судді повинна бути встановлена у спеціальному порядку й зафіксована рішенням уповноваженого органу, зокрема судового. Постає запитання: хто має відповідати перед суб'єктом, чиї права порушено, – держава з наступним зверненням до судді з регресною вимогою чи відразу позов треба подавати до конкретного судді, що, правда, суперечить правилам суддівського імунітету. Постановка питання про вину судді суттєво відрізняє субінститут цивільної відповідальності судді від загальних основ цього виду відповідальності, яка не зумовлена виною суб'єкта. Наявність вини судді у вчиненні правопорушення, з нашого погляду, повинна служити передумовою для компенсації ним шкоди перед державою в порядку регресу у випадках і за правилами, встановленими законом.

На підставі вивчення зарубіжного досвіду цивільно-правової відповідальності судді російська дослідниця Т. М. Нешатаєва робить висновок, що ухвалення цим представником судової влади неправильного рішення або вчинення певного процесуального порушення не дає підстав для автоматичного подання позову про відшкодування шкоди. Загальним правилом для виправлення допущених судових помилок є використання апеляційних і касаційних процедур. Допускається також подання позовів до держави про відшкодування цивільно-правової шкоди, завданої правосуддям, приміром, про порушення розумних строків судового розгляду, ухвалення незаконних забезпечувальних заходів, порушення принципів відкритості правосуддя та ін. Як бачимо, суддя все-таки захищений від відшкодування шкоди, завданої судовими помилками [276, с. 205,206]. У деяких країнах Західної Європи (Італія, Чехія) суддя може бути притягнений державою до цивільної відповідальності, якщо він умисно або у грубій формі порушив свої обов'язки і цей факт установлено рішенням, що набрало законної сили в рамках кримінального або дисциплінарного провадження. Т. М. Нешатаєва констатує, що притягнення судді до кримінальної або цивільної відповідальності в європейській правозастосовній практиці – явище достатньо рідкісне, що має місце лише у виняткових випадках [276, с. 205–206].

Звернімося до чинного законодавства України. Конституцією закріплено принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, який виявляється передусім у конституційному визначенні її обов'язків (статті 3, 16 і 22). Як відзначив КС України в Рішенні від 30 травня 2001 р., зміст цього принципу не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має певні ознаки відповідальності юридичної як застосування заходів публічно-правового (в даному випадку – конституційно-правового або міжнародно-правового) характеру до держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків. Зокрема, ст. 55 КУ надає кожному право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, а ст. 152 Основного Закону зобов'язує державу відшкодовувати матеріальну й моральну шкоду, завдану фізичним або юридичним особам актами й діями, визнаними неконституційними. Відшкодовується державою також завдана безпідставним осудженням матеріальна й моральна шкода в разі скасування вироку суду як неправосудного (ст. 62 КУ) [521].

Як проголошує ст. 56 КУ, кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної й моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. Чинне законодавство відтворює ці положення, встановлюючи відповідальність держави за шкоду, завдану судом, на підставах і в порядку, встановлених законом (п. 7 ст. 49 Закону № 1402-VIII).

Судова практика окреслює межі відповідальності судді. Так, в інформаційному листі ВСС України № 6–182/0/4–12 від 13 лютого 2012 р. підкреслено, що згідно з положеннями Основного Закону України рішення суду й відповідно до цього дії або бездіяльність суддів у питаннях відправлення правосуддя, пов'язані з підготовкою й розглядом справ у судових інстанціях тощо, можуть оскаржуватись у передбаченому процесуальними законами порядку, а не шляхом оскарження їх дій (чи відшкодування моральної шкоди одночасно з оскарженням останніх) до іншого суду, оскільки це

порушуватиме принцип незалежності суддів і заборону втручання у вирішення справи відповідним судом [639].

Питання відповідальності держави перед громадянами за дії суду, якщо ним були прийняті незаконні рішення, врегульовані ЦК України й Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» [465]. Так, ст. 1176 ЦК України регламентує відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у виді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою в повному обсязі незалежно від вини відповідних посадових і службових осіб [613].

Шкода, завдана фізичній або юридичній особі внаслідок постановлення судом незаконного рішення в цивільній справі, відшкодовується державою в повному обсязі в разі встановлення в діях судді (суддів), що вплинули на постановлення незаконного рішення, складу злочину за обвинувальним судовим вироком, що набрав законної сили. Шкода, завдана фізичній або юридичній особі внаслідок іншої незаконної дії або бездіяльності чи незаконного рішення суду, відшкодовується на загальних підставах (частини 5 і 6 ст. 1176 ЦК України). Як роз'яснив ВСС України, застосування вищенаведених законодавчих положень можливе, якщо предмет позову є інші дії чи бездіяльність суду, не пов'язані з відправленням правосуддя (судочинства), яке має на меті прийняття акта органом судової влади. Інакше кажучи, це інші дії суддів (суду) при здійсненні правосуддя, коли спір не вирішується по суті через їх незаконні дії або бездіяльність і коли вина судді встановлена не лише вироком суду, а й іншим відповідним рішенням останнього [639].

Із цього приводу Л. Є. Виноградова справедливо зауважує, що ч. 5 ст. 1176 ЦК України зумовлює цивільну відповідальність держави кримінальною відповідальністю судді, а КК України, у свою чергу, називає підставою такої відповідальності тільки

дуже серйозні умисні порушення і фактично позбавляє постраждалих можливості одержати компенсацію шляхом подання позову до суддів у загальноцивільному порядку. Тим самим не тільки суттєво обмежується конституційний принцип відповідальності держави, а й порушується право на доступ до засобів правового захисту [52, с. 82].

Звернемо увагу на такий суттєвий момент. Аналіз судової практики показує, що при вирішенні питання про суб'єкта, який має здійснювати відшкодування шкоди, завданої з вини посадової особи органу державної влади, вищі судові органи стоять на позиції відповідальності не самої посадової особи, а держави в цілому, або конкретного органу держави, з яким винна особа знаходиться у трудових відносинах.

У вітчизняній судовій практиці можна знайти приклади подання позовів проти судових органів про відшкодування моральної шкоди, завданої в результаті незаконних дій конкретного судді. З цього приводу можна навести правову позицію ВС України, висловлену з приводу подібної ситуації в постанові від 1 березня 2017 р., № 6-3139цс16, відповідно до якої «законність процесуальних актів і дій (бездіяльності) суддів, вчинених при розгляді конкретної справи, не може перевірятися за межами передбаченого законом процесуального контролю. За таких обставин, слід вважати, що належним відповідачем у таких спорах може бути лише держава, а не суди (судді), які діють від імені держави та виконують покладені на них державою функції правосуддя» [373]. Цілком очевидно, що в ситуації, коли відповідальність за неправомірні дії судді несе орган державної влади, з яким суддя знаходиться у трудових відносинах (тобто суд), це дає підстави останньому в подальшому стягнути зі свого працівника відповідні кошти в порядку регресу (див. рішення ВСС від 5 грудня 2012 р., № 28033388). Держава, відшкодувавши шкоду, завдану суддею, має право зворотної вимоги до цієї особи тільки в разі встановлення в її діях складу кримінального правопорушення за обвинувальним вирокom суду щодо неї, який набрав законної сили. Держава, територіальні громади, відшкодувавши шкоду, завдану посадовою чи службовою особою органів державної влади внаслідок незаконно прийнятих ними рішень, дій чи бездіяльності, мають право зворотної

вимоги до винної особи в розмірі виплаченого відшкодування (крім виплат, пов'язаних із трудовими відносинами та відшкодуванням моральної шкоди) (ст. 119 ЦК України).

Окрім того, в судовій практиці зустрічаються численні приклади задоволення вимог щодо компенсації моральної шкоди, нанесеної в тому числі й у результаті незаконних рішень судових органів. Згідно з ч. 3 ст. 13 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» відшкодування моральної шкоди за час перебування особи під слідством чи судом провадиться з урахуванням не менше одного мінімального розміру заробітної плати за кожен місяць на момент перебування під слідством чи судом (див. ухвалу ВСС від 3 серпня 2011 р., № 17881465; ухвалу ВС України від 20 жовтня 2010 р., № 187814698). Це свідчить про офіційне визнання морально-етичного аспекту цивільної відповідальності судді.

Обов'язковою передумовою відшкодування суддею шкоди, завданої ним при відправленні правосуддя, має бути його вина в порушенні чинного законодавства, в результаті чого спричинено шкоду правам і законним інтересам особи. Держава в особі органу державної влади (суду) виступає гарантом відшкодування шкоди, спричиненої під час виконання функцій судової влади, в повному обсязі. Саме їй мають бути адресовані вимоги щодо цивільної відповідальності судді як суб'єкта владних повноважень.

Важливо розрізняти загальні випадки цивільної відповідальності особи, наділеної статусом судді, й випадки цивільної відповідальності за порушення, пов'язані з відправленням правосуддя, у тому числі постановленням суддею завідомо неправосудного рішення. При участі судді в цивільних правовідносинах поза межами його професійної діяльності (тобто як громадянина) цивільна відповідальність відбувається на загальних засадах цивільного законодавства. В інших випадках основний тягар відшкодування спричиненої внаслідок судового рішення шкоди має нести держава, бо інакше суттєво порушуватиметься принцип суддівської незалежності, а суддівський імунітет буде зведено нанівець. Державі належить нести відповідальність і за судові помилки. І лише після повної компенсації нею шкоди, завданої при відправленні правосуддя, у випадках і в порядку, передбачених законом,

можуть застосовуватися правила регресної компенсації. У такому разі відповідальність за спричинену шкоду повинен нести суддя, який постановив незаконне рішення, якщо цей факт доведено відповідним рішенням (вироком) суду.

Дисциплінарна відповідальність судді. У теорії трудового права виділяють поняття й ознаки дисциплінарної відповідальності. Вона трактується як обов'язок працівника понести покарання, передбачене нормами законодавства про працю, за протиправне невиконання чи неналежне виконання своїх трудових обов'язків. За загальним правилом, така відповідальність настає за порушення правил трудової, службової, військової й навчальної дисципліни. Розрізняють 2 види дисциплінарної відповідальності – загальну і спеціальну. Перша настає на підставі норм КЗпП України і правил внутрішнього трудового розпорядку й поширюється на всіх осіб, якщо інше не визначено законодавством; друга передбачена для окремих категорій працівників (суддів, прокурорів, державних службовців, адвокатів, військовослужбовців та ін.) спеціальним законодавством, статутами й положеннями про дисципліну [595, с. 343, 344]. Як правило, особливості спеціальної дисциплінарної відповідальності визначаються галузевим законодавством, однак вони обов'язково мають бути встановлені на рівні закону (Рішення КС України у справі про Дисциплінарний статут прокуратури від 22 червня 2002 р.) [517].

Притягнення до дисциплінарної відповідальності здійснюється на підставі загальних правил, а саме: (а) суб'єкти відносин у сфері праці (працівник і власник підприємства, установи або організації чи їх уповноважений представник) несуть відповідальність перш за все не перед державою, а один перед одним. Ані держава, ані її органи у трудовому праві не є суб'єктами відповідальності; (б) за кожне дисциплінарне порушення накладається тільки одне дисциплінарне стягнення, що не усуває можливості притягнення особи до інших видів юридичної відповідальності; (в) дисциплінарне стягнення має відповідати характеру й тяжкості вчиненого дисциплінарного проступку, визначатися з урахуванням обставин, за яких він учинений, ступеня вини особи; (г) як правило, дисциплінарне стягнення, не може бути накладено пізніше одного місяця з моменту його виявлення й не пізніше 6-ти місяців від дня вчинення порушення; (д) якщо протягом року від дня накладення

дисциплінарного стягнення особа не зазнає нового дисциплінарного стягнення, вона вважається не маючою останнього; таке стягнення може бути знято достроково; (е) порядок притягнення до цього виду відповідальності встановлений не процесуальним законодавством, а нормами трудового права (законодавством про працю й підзаконними актами, що регулюють спеціальну дисциплінарну відповідальність в окремих галузях економіки або сферах діяльності); (є) процедура притягнення до дисциплінарної відповідальності повинна відповідати стандартам належної правової процедури; рішення про накладання стягнення може бути оскаржено в установленому законодавством порядку [270, с. 218–236; 426, с. 536; 480, с. 177-178; 595, с. 343, 344;].

Дисциплінарну відповідальність судді можна розглядати, принаймні, у 2-х аспектах. По-перше, вона є елементом правового статусу судді [631, с. 13], оскільки її особливості (визначення підстав, кола суб'єктів, які можуть ініціювати питання про дисциплінарну відповідальність суддів, органів, правомочних вирішувати такі питання) зумовлені саме його правовим положенням як носія судової влади. По-друге, вона є різновидом професійної відповідальності юриста. Кожен юрист має сумлінно, чітко й неухильно виконувати покладені на нього законодавством трудові чи службові обов'язки, додержуватися всіх правил, що регламентують його професійну діяльність. Невиконання або неналежне виконання ним її вимог є дисциплінарним правопорушенням, що тягне за собою накладення санкцій [649, с. 114–115].

Окрім вищеназваних, серед науковців і практиків існують певні правові позиції, пов'язані з правовою природою дисциплінарної відповідальності судді. Її трактують як: (а) адміністративну відповідальність у сфері управління, (б) спеціальний вид відповідальності у сфері трудових відносин; (в) особливий вид відповідальності, притаманний виключно суддям; (г) елемент підзвітності судді громадянському суспільству. Більшість із наведених тез має право на існування. Найбільш суперечливою видається перша з них. По-перше, правові відносини у сферах управління й правосуддя різняться між собою по суті, і по-друге, адміністративна відповідальність – це зовсім інший вид юридичної відповідальності, що має своєрідне призначення і специфічне нормативне регулювання. Із виключністю субінституту дисциплінарної відповідальності судді також важко погодитися, оскільки подібні

правовідносини притаманні всім без винятку носіям владних повноважень, а вирізняється лише специфіка відповідних підстав і процедур відповідальності.

Як вважає С. В. Подкопаєв, дисциплінарна відповідальність судді полягає в зазнанні порушником суддівської дисципліни несприятливих позбавлень морального, матеріального й організаційного характеру. Вона є одним із засобів забезпечення відповідності діяльності і поведінки суддів професійним стандартам (суддівській дисципліні) [389, с. 154].

На дисциплінарну відповідальність суддів поширюються: (а) всі характерні ознаки відповідальності юридичної і (б) особливості саме відповідальності дисциплінарної, встановлені нормами трудового права. Специфічні ознаки субінституту дисциплінарної відповідальності судді визначені законодавством про судоустрій – переважно в Законах України «Про судоустрій і статус суддів» і «Про Вищу раду правосуддя»:

- специфіка цього виду відповідальності судді зумовлена особливостями формулювання її підстав, визначення санкцій, а також процедурними аспектами її реалізації;

- з огляду на принцип незалежності суддя не знаходиться у відносинах підпорядкування з органами судової влади, наділеними законом дисциплінарними повноваженнями (ВРП⁵);

- роль роботодавця для судді виконує держава, яка делегує дисциплінарні повноваження спеціальним органам судової влади. Чинне законодавство не відносить голову суду до органу, уповноваженого державою (тобто роботодавцем судді) на реалізацію дисциплінарних повноважень. За трудовим законодавством застосування

⁵ До набуття чинності Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402- VIII 30 вересня 2016 р. органами, що здійснювали дисциплінарне провадження щодо судді, були Вища рада юстиції (щодо суддів вищих спеціалізованих судів та суддів Верховного Суду України) й Вища кваліфікаційна комісія суддів України (щодо суддів місцевих та апеляційних судів). Відповідно до п. 31 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402- VIII заяви (скарги) щодо поведінки суддів місцевих та апеляційних судів, отримані Вищою кваліфікаційною комісією суддів України до набрання чинності цим Законом, передаються для розгляду Вищій раді правосуддя, якщо на день набрання чинності цим Законом Комісією не прийнято рішення про відкриття або відмову у відкритті дисциплінарної справи. Якщо на день набрання чинності цим Законом Вищою кваліфікаційною комісією суддів України прийнято рішення про відкриття дисциплінарної справи, така справа розглядається колегіями Комісії, визначеними за її рішенням, у порядку, що діяв на день відкриття дисциплінарної справи. Ухвалюючи рішення за результатом розгляду таких дисциплінарних справ, Вища кваліфікаційна комісія суддів України застосовує дисциплінарні стягнення, визначені цим Законом.

дисциплінарних стягнень належить до повноважень власника підприємства, установи, організації (тобто роботодавця) або уповноваженого ним органу, який здійснює й інші кадрові функції (приймає на роботу і звільняє працівника). У цьому контексті тлумачення законодавства про судоустрій – досить складне завдання, бо за Конституцією акт про призначення судді на посаду або звільнення його з посади видає Президент України (стаття 128 КУ). Логічно, що саме ці посадові особи мали б реалізовувати дисциплінарні повноваження щодо судді. Однак з урахуванням специфіки правового статусу судді, історичних традицій і вимог міжнародних стандартів органами, які вирішують питання про накладення дисциплінарних стягнень на суддів, є спеціально уповноважені органи судової влади. Вони, до речі, беруть участь у призначенні суддів на посади й у звільненні їх із цих посад. А тому делегування їм державою дисциплінарних повноважень стосовно суддів є цілком логічним;

– процедура дисциплінарного провадження стосовно судді теж підпорядкована дії принципу незалежності суддів, хоча і має багато спільного із загальними засадами такого провадження за трудовим законодавством. Ця процедура зазвичай проходить такі стадії: а) здійснення перевірки даних про наявність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за зверненням, що містить відомості про порушення ним вимог статусу, посадових обов’язків чи присяги; б) відкриття дисциплінарної справи, її розгляд і прийняття рішення органом, здійснюючим дисциплінарне провадження; в) виконання цього рішення; г) можливі також стадії оскарження й перегляду відповідного рішення [270, с. 218–236; 426, с. 536; 595, с. 343, 344].

У вітчизняній судовій практиці можна знайти спроби надати оцінку інституту дисциплінарної відповідальності судді. Так, в ухвалі Житомирського апеляційного адміністративного суду від 17 вересня 2013 р. за № 289/865/13-а підкреслюється, що згідно зі ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. суддю може бути притягнуто до відповідальності в порядку дисциплінарного провадження, зокрема, через систематичне або одноразове грубе порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя. Якщо ж така поведінка судді

мала місце у процесі розгляду справи, цього роду відповідальність можлива, лише якщо справа не перебуває у провадженні суду будь-якої інстанції або якщо закінчився строк подання апеляційної чи касаційної скарги, встановлений процесуальним законом. Зазначений суд дійшов висновку, що особливість статусу судді впливає як на визначення підстав його відповідальності, кола суб'єктів, які можуть ініціювати питання про відповідальність суддів, так і на органи, правомочні вирішувати подібні питання. Екс-голова ВККС України І. Л. Самсін справедливо підкреслив, що дисциплінарна відповідальність не може бути засобом впливу на суддю та не може розглядатись як елемент контролю за судовою владою або застосовуватися з метою обмеження незалежності судової влади [538, с. 3].

Отже, можемо відзначити, що дисциплінарна відповідальність судді є різновидом професійної юридичної відповідальності, характерні особливості якої зумовлюються його статусом як носія судової влади, зокрема, його незалежністю у процесі відправлення правосуддя. Порядок і підстави притягнення судді до цього виду відповідальності визначені законодавством про судоустрій. Його ретельний аналіз свідчить, що в рамках субінституту дисциплінарної відповідальності судді можна виділити 3 її підвиди, які зумовлюють відповідну диференціацію підстав і наслідків такої відповідальності.

По-перше, законодавець виділяє дисциплінарну відповідальність, пов'язану з певним ураженням правового статусу судді, що полягає в накладенні на нього дисциплінарного стягнення. При цьому суддя продовжує виконувати свої обов'язки, зазнаючи лише певних обмежень організаційного, матеріального або службового характеру. Отже, такий підвид дисциплінарної відповідальності можна назвати ординарною.

По-друге, в деяких випадках органи дисциплінарної влади уповноважені ухвалювати рішення про звільнення судді із займаної посади. У такому разі йдеться про вчинення суддею дій, які за своїм характером несумісні з подальшим перебуванням його на посаді й виконанням владних повноважень. Звільнення судді має наслідком втрату ним свого правового статусу. Відповідно, можна вести мову про

підвид дисциплінарної відповідальності, яка несумісна з високим званням судді й виключає подальше його перебування на посаді.

По-третє, порушення суддею вимог антикорупційного законодавства полягає у вчиненні ним корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, й може мати наслідком: (а) притягнення судді до ординарної дисциплінарної відповідальності, (б) звільнення судді за посади за порушення ним присяги; (в) одночасне накладення на суддю адміністративного стягнення в порядку, передбаченому КУпАП, та дисциплінарного стягнення в рамках дисциплінарного провадження.

У рамках субінституту дисциплінарної відповідальності судді окремо розглянемо його матеріальну відповідальність. Матеріальна відповідальність у теорії трудового права визначається як обов'язок однієї сторони трудового договору (працівника або роботодавця) відшкодувати шкоду, заподіяну другій стороні внаслідок винного, протиправного невиконання чи неналежного виконання своїх трудових обов'язків [595, с. 356]. Матеріальна відповідальність судді врегульована загальними нормами трудового законодавства. Відповідно до ст. 130 КЗпП України працівники несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству, установі чи організації внаслідок порушення покладених на них трудових обов'язків. При покладенні матеріальної відповідальності права й законні інтереси працівників гарантуються встановленням останньої тільки за пряму дійсну шкоду, лише в межах і порядку, передбачених законодавством, і за умови, коли така шкода заподіяна підприємству, установі чи організації винними протиправними діями (бездіяльністю) працівника. Ця відповідальність, як правило, обмежується певною частиною заробітку працюючого й не повинна перевищувати повного розміру заподіяної шкоди, за винятком випадків, передбачених законодавством. За наявності зазначених підстав та умов матеріальна відповідальність може бути покладена незалежно від притягнення працівника до відповідальності дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної. Працівник, який завдав шкоду, може добровільно покрити її повністю або частково. За згодою власника або уповноваженого ним органу він може передати для покриття заподіяної шкоди рівноцінне майно або поправити пошкоджене. На відміну від

цивільної відповідальності, при відповідальності матеріальній працівник не відшкодовує неодержаний роботодавцем прибуток чи доходи, що мали місце внаслідок порушення ним прийнятих на себе трудових обов'язків [595, с. 363].

За трудовим законодавством матеріальна відповідальність працівника настає тільки за наявності його вини в заподіянні роботодавцеві шкоди, тягар доведення якої несе роботодавець [595, с. 363]. Працюючий може відшкодувати завдану ним шкоду в добровільному порядку. Якщо він не згоден це зробити, відповідальність настає за наказом (розпорядженням) роботодавця (в межах місячного середнього заробітку працівника) або в судовому порядку (якщо шкода перевищує розмір середнього місячного заробітку працівника). Розпорядження про стягнення шкоди із заробітної плати працівника роботодавець може видати у строк до 2-х тижнів з моменту, коли йому стало відомо про заподіяння шкоди [595, с. 364]. У суді функції роботодавця виконує голова суду. Як правило, судді несуть обмежену матеріальну відповідальність (у межах свого середнього місячного заробітку), однак вони можуть стати суб'єктами повної матеріальної відповідальності (приміром, якщо шкода завдана діями працівника (судді), які мають ознаки діянь, переслідуваних у кримінальному порядку, або якщо шкода завдана працівником (суддею), який був у нетверезому стані, або якщо шкода завдана не при виконанні трудових обов'язків та ін.) (пп. 3, 4, 7 ст. 134 КЗпП України). Варто відмітити, що судді не є суб'єктами повної матеріальної відповідальності за п. 1 ст. 134 КЗпП України.

Адміністративна відповідальність судді. Вона настає за адміністративні проступки й має певні особливості: (а) адміністративна відповідальність є елементом адміністративно-державного примусу; (б) її підставою є вчинення особою адміністративних проступків, що порушують правила у сферах, урегульованих адміністративним та іншим (господарським, екологічним, трудовим, фінансовим) законодавством (управління, торгівля, дорожній рух, пожежний, санітарний нагляд та ін.); (в) установлюється КУпАП та іншими законами; її нормативне регулювання вирізняється значною кількістю законодавчих і підзаконних нормативних актів, у тому числі відомчих; (г) суб'єктами, уповноваженими накладати адміністративні стягнення, є органи адміністративної юрисдикції – суди, органи виконавчої влади, їх

посадові особи та ін.; адміністративна відповідальність є переважно позасудовою; (д) передбачає застосування специфічних санкцій, перелік яких установлено законом (штраф, оплатне вилучення чи конфіскація предметів, тимчасове позбавлення спеціального права, виправні роботи, адміністративний арешт); а наслідки їх накладення є менш суворими, ніж при кримінальній відповідальності, оскільки елемент правообмеження у цьому разі прямо пропорційний суспільній небезпечності діяння; (е) процедура накладення дисциплінарних стягнень спрощена порівняно з іншими штрафними видами відповідності [2, с. 21; 126, с. 70–77; 480, с. 137-145].

Адміністративну відповідальність суддів було скасовано в 1989 р. Законом «Про статус суддів у СРСР» з метою запобігання тиску на суддів з боку відомств, за діяльністю яких суди стали здійснювати судовий контроль. У РФ адміністративна відповідальність суддів була відновлена наприкінці 2001 р. [301], що супроводжувалося різкою критикою науковців і практиків, які вбачали в поверненні інституту адміністративної відповідальності суддів звуження гарантій їх незалежності й недоторканності. Зокрема, наголошувалося, що вона не створить результативної превенції адміністративних проступків служителів Феміди й застосовуватиметься вибірково з метою непроцесуального впливу на суддів [4, с. 24–26].

Як засвідчує М. І. Клеандров, випадки притягнення суддів до адміністративної відповідальності в РФ зустрічаються вкрай рідко [168, с. 154]. Серед причин незастосування цього інституту вчені називають надмірну складність процедури й неврегульованість низки важливих моментів останньої [184, с. 22]. Разом із тим науковці не виключають того, що судді, які вчиняють адміністративні правопорушення, можуть бути притягнуті й до дисциплінарної відповідальності. Наприклад, у січні 2007 р. кваліфікаційна комісія суддів Красноярського краю достроково припинила повноваження судді Ч. «за вчинення дисциплінарного проступку, що виразилося в управлінні автомобілем у стані алкогольного сп'яніння зі спричиненням шкоди потерпілому» [167, с. 123]. До речі, за законодавством США таке правопорушення може кваліфікуватися як злочин, за який передбачено досить серйозне покарання [663].

В Україні судді несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах. Винятки встановлюються лише щодо деяких процедурних аспектів цього виду відповідальності, які будуть детально розглянуті далі. В Україні випадки накладення на суддів адміністративних стягнень теж є поодинокими. Левова частка справ про адміністративну відповідальність суддів закривається за нереабілітуючих обставин.

У науковій юридичній літературі досить часто можна знайти тезу про генетичну спорідненість адміністративної й дисциплінарної відповідальності. Це підтверджується насамперед схожістю стягнень, що застосовуються у цих видах відповідальності й нормативного регулювання. У законодавстві країн ЄС існують норми, які ототожнюють адміністративну й дисциплінарну відповідальність судді. Так, у Латвії вчинення суддею адміністративного правопорушення, а також недотримання ним антикорупційних обмежень є підставами дисциплінарної відповідальності судді [666, с. 456]. Вітчизняні вчені теж висловлювалися щодо того, що адміністративна відповідальність судді з огляду на потребу забезпечення його незалежності може мати місце в рамках інституту дисциплінарної відповідальності (Л. Виноградова [53, с. 14], О. Польовий [406, с. 13]).

Чинне законодавство про адміністративну відповідальність також підтверджує висловлену вище тезу. За ч. 2 ст. 15 КУпАП особи, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів або спеціальних положень про дисципліну, у прямо передбачених ними випадках за вчинення адміністративних правопорушень несуть дисциплінарну відповідальність. За ст. 14 цього Кодексу посадові особи підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадянського порядку, охорони природи і здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків. Незважаючи на відсутність однозначної дефініції поняття «посадова особа», суддю слід віднести до посадових осіб органу державної влади.

Отже, якщо склад дисциплінарного проступку судді співпадає зі складом адміністративного правопорушення, є всі підстави вирішувати питання про його притягнення до відповідальності в порядку, визначеному ч. 2 ст. 15 КУпАП.

Наприклад, якщо склад адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 172-⁶ КУпАП (несвоєчасне подання декларації особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування), відтворено в повному обсязі в п. 9 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (неподання або несвоєчасне подання для оприлюднення декларації особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в установленому законодавством у сфері запобігання корупції порядку), то суддя притягається лише до дисциплінарної відповідальності в порядку, встановленому Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

Натомість, якщо адміністративне правопорушення, яке полягає в неповідомленні або несвоєчасному повідомленні про відкриття валютного рахунку в установі банку-нерезидента або про суттєві зміни в майновому стані і яке передбачено ч. 2 ст. 172-6 КУпАП, не визначено як підстава дисциплінарної відповідальності судді за ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», то спочатку суддя притягається до адміністративної відповідальності, а вже за підсумками провадження у справі про адміністративне правопорушення він може бути також притягнутий до відповідальності дисциплінарної на підставі п. 15 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Це пояснюється правилом подвійної відповідальності (дисциплінарної й адміністративної), передбаченим антикорупційним законодавством за вчинення суддею корупційного адміністративного правопорушення. Постанова суду про накладення адміністративного стягнення за ч. 7 ст. 285 КУпАП за адміністративне корупційне правопорушення у 3-денний строк з дня набрання нею законної сили направляється відповідному органу державної влади, органу місцевого самоврядування, керівникові підприємства, установи чи організації, державному чи виборному органу, власникові юридичної особи або уповноваженому ним органу для вирішення питання про притягнення особи до дисциплінарної відповідальності й усунення її згідно із законодавством від виконання функцій держави, якщо інше не передбачено законом, а також усунення причин та умов, що сприяли вчиненню цього правопорушення.

У теорії адміністративного права вважається, що основною відмінністю відповідальності адміністративної й дисциплінарної є те, що суб'єкт адміністративного проступку не перебуває у службовій залежності від органу чи посадової особи, які притягують його до адміністративної відповідальності [480, с. 141]. Застосувати цю тезу до суддів не можна, оскільки суддя з огляду на його правовий статус не підпорядкований нікому, окрім закону. Отже, дискусія щодо притягнення судді до адміністративної відповідальності має зосередитися передовсім на нормативному забезпеченні у цій процедурі гарантій його незалежності. Ці аспекти розглядатимуться в подальших підрозділах дисертації.

Наступним є питання *кримінальної відповідальності судді*. У кримінально-правовій доктрині вирізняють такі характеристики цього виду відповідальності: (а) це вид державного примусу, що виражається насамперед в осуді злочинця та його діяння обвинувальним вироком суду, а також у покладенні на винного додаткових позбавлень та обмежень; (б) кримінальний закон установлює заборону на вчинення діянь (дій або бездіяльності), які є найбільш суспільно небезпечними і які становлять потенційну загрозу для суспільства в цілому та окремих його суб'єктів. Критерії й порядок криміналізації відповідних діянь визначає законодавець з урахуванням розвитку суспільних відносин, історичних і культурних традицій держави, а також поширених у суспільній свідомості норм релігії й моралі; (в) вид і міра обмежень особистого або іншого характеру встановлені виключно у кримінальному законі, передусім у санкції відповідної кримінально-правової норми: штраф, позбавлення військового чи спеціального звання, виправні роботи, обмеження свободи, строкове або довічне позбавлення волі; (г) існує реальна взаємодія суду і спеціальних органів виконавчої влади держави з особою, визнаною винною у вчиненні злочину, внаслідок чого остання зазнає певних обмежень; (д) зазнання таких обмежень завжди є вимушеним, а не добровільним, бо їх застосування є обов'язком суду і спеціально уповноважених на це органів держави; (е) цей вид відповідальності є можливим лише за вчинення злочину, що служить підставою останньої [209, с. 138; 211; 480, с. 276].

Поглиблене вивчення наукових праць, присвячених кримінальній відповідальності судді, дозволяє дійти висновку, що основна дискусія точиться

навколо таких питань, як-от: (а) обсяг криміналізації протиправних дій судді, (б) специфіка застосування до нього положень кримінального закону про склад злочину, (в) процедура притягнення судді до кримінальної відповідальності, (г) особливості застосування санкцій кримінального закону щодо суддів. У цьому підрозділі ми розглянемо перше питання, а проблему змісту й обсягу суддівського імунітету – в наступних частинах цієї роботи.

Звернення до КК України [211] дозволяє виокремити 2 групи складів злочину, які так чи інакше пов'язані з відправленням правосуддя носіями судової влади.

Перша група – це злочини, що можуть бути вчинені суддями як службовими особами держави, представниками судової гілки влади. До них можна віднести всі службові злочини, передбачені розд. XVII Особливої частини КК України (статті 364–367), оскільки суддя належить до службових осіб, визначення яких надано в п. 1 примітки до ст. 364 КК України, отже, він може бути суб'єктом вчинення відповідних злочинів. На практиці випадки службової недбалості, службового підроблення, зловживання владою, перевищення влади або службових повноважень є досить поширеними серед суддів, однак лише деякі з них стають предметом розгляду відповідних правоохоронних органів, у результаті чого винні притягаються до відповідальності.

У розд. XVIII Особливої частини КК України міститься низка складів злочинів проти правосуддя. Так, судді можуть виступати суб'єктами злочинів за ст. 375 «постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови». Вивчення кримінального законодавства країн Європи свідчить, що в них криміналізовано доволі широке коло неправосудних діянь суддів. Приміром, передбачена відповідальність за: (а) постановлення неправосудного рішення у формі грубої необережності, (б) прояв несправедливості при вирішенні й розгляді справи, (в) отримання суддею хабара, (г) незаконне звільнення від кримінальної відповідальності й (д) розголошення таємниці судового розгляду [158, с. 27].

При кваліфікації неправомірних дій суддів, передбачених статтею 375 КК України, суттєвим є те, що такі дії можуть супроводжуватись (і, як правило, це трапляється на практиці) службовими злочинами, як-то зловживання владою або

службовим становищем (ст. 364 КК), службове підроблення (ст. 366 КК) або корупція. Службові злочини, вчинювані судьями, часто поєднуються з корупційними правопорушеннями. Такі випадки вимагають кваліфікації вчиненого за сукупністю злочинів [474, с. 355–365]. При цьому кваліфікація злочинів, учинених судьями у процесі відправлення правосуддя, є досить суперечливою, адже аналогічні діяння суддів можуть бути кваліфіковані за різними статтями Особливої частини КК України. Як правило, це стосується розмежування службових злочинів і злочинів проти правосуддя. Це пояснюється явним браком чітких рекомендацій із цього питання пленумів вищих судових органів і відповідних правоохоронних органів.

Суддя може стати суб'єктом таких злочинів, як розголошення: (а) таємниці державної (ст. 328 КК), комерційної або банківської особою, якій вона відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю (ст. 232 КК), а також (б) даних оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування (ст. 387 КК). Також суддя може вчинити такі злочини проти правосуддя, як-от: (а) завідомо незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК), (б) притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК), (в) порушення права на захист (ст. 374 КК), (г) незаконне втручання в діяльність судового органу (ст. 376 КК), в роботу автоматизованої системи документообігу суду (ст. 376¹ КК) і (д) втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК) [210, с. 506]. Окрему групу правопорушень, що можуть бути вчинені судьями, складають корупційні злочини, відповідальність за які передбачена статтями 366¹ (декларування недостовірної інформації), 368 (прийняття пропозицій, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою), 368² (незаконне збагачення), 369² (зловживання впливом), 370 (провокація підкупу) КК України.

Окремих норм щодо корупційних дій суддів КК України не містить, а значить, і покарання їх за корупційні правопорушення є аналогічними тим, які передбачені за хабарництво для службових осіб, які займають відповідальне становище (Див.: Прим. до ст. 368 КК України). Деякі вчені підкреслюють, що корупція в суддівському корпусі має певну специфіку. Наприклад, аналіз законодавства ФРН показує, що вчинювані судьями або стосовно них діяння виділяються в окремі параграфи або

пункти КК цієї країни. Передбачаючи кримінальну відповідальність суддів у такий спосіб і встановлюючи для них більш тяжке покарання порівняно з покаранням для інших посадовців за аналогічні злочини, німецький законодавець цим самим наголошує на особливій державній і суспільній значущості діяльності судових органів [597, с. 167].

Інститут юридичної відповідальності суддів включає в себе як субінститути ті норми кримінального права, в яких передбачено склад злочину, який може бути вчинений суддею як службовою особою держави, причому суддя може виступати як спеціальним, так і загальним суб'єктом злочину. В.І. Терентьєв, досліджуючи відповідальність спеціального суб'єкта злочину у кримінальному праві України, слушно стверджує, що останній виступає початковою ланкою кримінальної відповідальності і саме своїми ознаками (або їх відсутністю) визначає її характер. Ось чому у процесі криміналізації й реалізації цього виду відповідальності ознаки суб'єкта злочину служать підставою для її диференціації як основного напрямку реалізації сучасної кримінальної політики [586, с. 58]. Як відзначає А. С. Осадча, специфіка правового статусу спеціальних суб'єктів службових злочинів знаходять відображення в санкціях відповідних статей КК завдяки передбаченню в них різних видів майнових покарань, а також покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [368, с. 15].

Виділення судді як спеціального суб'єкта злочину можливе шляхом інституалізації в законі його сутнісних ознак. При цьому законодавець має враховувати функції, іманентні саме цьому суб'єктові. Ступінь відповідальності судді за виконання функції держави з вирішення й розгляду юридично значущих справ обумовлює підвищену суспільну небезпеку правопорушень, учинених ним під час відправлення правосуддя. Отже, цілком зрозуміло, що суддя має бути спеціальним суб'єктом злочину в разі вчинення ним неправомірних посягань на порядок відправлення правосуддя. Такі вчинки мають конституювати кваліфіковані й особливо кваліфіковані склади злочинів, особливість яких полягає в підвищеній мірі відповідальності. Однак ретельне дослідження вітчизняного законодавства свідчить, що законодавець не провадить належної диференціації відповідальності в цій царині.

Так, у Розд. VII КК України, який визначає перелік складів злочинів у сфері службової й професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, суддя виступає службовою особою (Прим. 1 до ст. 364 КК України). Основною конститутивною ознакою віднесення судді до цього виду спеціального суб'єкта злочину є виконання ним державно-владних повноважень. Лише відповідно до ст. 375 КК України суддя є спеціальним суб'єктом учинення злочину як посадова особа судової влади, оскільки тільки суд має виключні повноваження з відправлення правосуддя. Підкреслимо, що основним призначенням інституалізації спеціального суб'єкта злочину є диференціація міри кримінального покарання, яка, на жаль, не має належного відтворення в субінституті кримінальної відповідальності судді.

Друга група приписів Особливої частини КК України, безпосередньо пов'язаних з відправленням суддями правосуддя, спрямована на захист носіїв судової влади від незаконного втручання в їх професійну діяльність. Статтею 377 КК України передбачено відповідальність за погрозу чи насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного, ст. 378 КК України – за умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя або присяжного, ст. 379 КК України – за посягання на життя судді, народного засідателя або присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною з відправленням правосуддя. У вказаних складах злочинів суддя або інший носій судової влади (народний засідатель, присяжний) виступає вже потерпілим, а суб'єкт злочину є загальним. Криміналізація вказаних діянь виконує роль важливої гарантії незалежності й безсторонності суддів при постановленні ними рішень, запобігає фактам брутального втручання у процедуру вирішення юридично значимих справ.

Водночас суддя може виступати суб'єктом і будь-якого іншого злочину, покарання за яке передбачено кримінальним законом. У такому випадку суб'єкт злочину визначатиметься загальними правилами Особливої частини КК України, якою передбачаються покарання за вчинені злочини. Процедура притягнення судді до кримінальної відповідальності як за вчинення посадових злочинів, так і тих, які не пов'язані з відправленням правосуддя, є спеціальною, визначеною законодавством про судоустрій з урахуванням особливого статусу цього представника закону.

Проведений нами контент-аналіз наукових правових літературних джерел і повідомлень ЗМІ свідчить, що в Україні служителі Феміди найчастіше вчиняють злочини службові й корупційні. До першої групи вчинюваних суддями протиправних діянь належать правопорушення, пов'язані з їх службовою діяльністю. Якщо суддя вчиняє службовий або корупційний злочин, настає кримінальна відповідальність, передбачена спеціальними нормами кримінального закону. При цьому можуть мати місце порушення одночасно норм матеріального і процесуального законодавства, якщо суддя постановив неправосудне рішення, сфальсифікував процесуальний документ, вийшов за межі своїх повноважень при постановленні судового акта тощо. Причини таких правопорушень у суддівському корпусі різні – як отримання незаконного збагачення, так і свідоме ігнорування вимог закону. Друга група охоплює правопорушення, вчинювані суддями поза межами службової діяльності. Особливо часто це стосується правопорушень адміністративних (порушення правил дорожнього руху). Останніми роками в Україні траплялися випадки вчинення суддями хуліганських дій у громадських місцях, порушення правил дорожнього руху, що призвели до тяжких наслідків, і навіть убивство у стані алкогольного сп'яніння. Окрім того, фіксувалися також випадки притягнення до відповідальності судді за злочини, вчинені ним під час службової діяльності, яка передувала його роботі на посаді судді.

Дискусійним у теорії кримінального права залишається питання щодо кримінальної відповідальності суддів КС України за злочини проти правосуддя. Справа в тому, що диспозицію ст. 375 КК України («постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови») сформульовано в такий спосіб, що під її дію підпадає частина актів КС України. Як вважають В. О. Навроцький, Г. Г. Криволапов, О. І. Чучаєв, Л. В. Іногамова-Хегай, що судді КС України не можуть нести кримінальну відповідальність за злочини проти правосуддя. Обґрунтовуючи свою позицію, науковці виходять із того, що цей Суд не здійснює правосуддя, а отже, посягання на його діяльність не охоплюються нормами, що передбачають відповідальність за злочини проти правосуддя [289, с. 526]. Дехто з науковців стверджує, що судді КС України нести кримінальну відповідальність за

злочини проти правосуддя повинні, зокрема, за постановлення завідомо неправосудного рішення. Такий висновок, з нашої точки зору, доволі спірний.

КС України приймає рішення за результатами розгляду справ за конституційними поданнями щодо конституційності законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради АРК та щодо офіційного тлумачення Конституції України, а також конституційних скарг осіб, які вважають, що застосований в остаточному судовому рішенні в їх справі закон України суперечить Конституції України (статті 150, 151¹ КУ). Його висновки стосуються питань: а) відповідності КУ чинних міжнародних договорів України й міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; б) додержання конституційної процедури розслідування й розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту; в) відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою (статті 150, 151 КУ). Висновки КС України формально не підпадають під дію ст. 375 КК України, хоча, по суті, вони є різновидом рішень цього Суду. Рішення КС України ухвалюються за результатом розгляду. Що стосується рішень КС України, то довести їх завіdomу неправосудність неможливо навіть теоретично, оскільки цей Суд дає власну оцінку нормативним актам, які приймають компетентні органи держави і зміст яких в основному відображає бачення більшості складу судів КС на певну правову проблему. Він не розглядає справи по суті, не визначає у своїх рішеннях права й обов'язки конкретних сторін, окрім обов'язку вищих органів державної влади привести нормативні акти у відповідність з рішенням КС України. Як справедливо відзначає Г. О. Христова, акти цього Суду не є актами ні правотворчими, ні нормативно-правовими, вони не належать до системи національного законодавства, але його рішення й висновки виступають допоміжними джерелами права, мають нормативний характер і за своєю правовою природою наближаються до такого джерела права, як прецеденти [611, с. 16].

Вважаємо за доцільне усунути з переліку судових рішень, указаних у диспозиції ст. 375 КК України, акти (а саме рішення) КС України, що відповідатиме його

особливому статусу в судовій системі держави, виключним повноваженням і незалежності. Зробити це можна шляхом або внесення змін до тексту цієї статті КК України, або здійснення судового тлумачення її положень вищими судовими органами України.

З огляду на наведене, вважаємо за доцільне виокремлення в межах субінституту кримінальної відповідальності судді 2-х видів правопорушень: (а) тих, які суддя вчиняє поза межами своєї професійної діяльності, й (б) тих, що пов'язані з його спеціальним статусом. У першому випадку особа, яка займає посаду судді, виступає загальним суб'єктом відповідальності й підлягає кримінальному покаранню на загальних засадах. Як спеціальний суб'єкт злочину, суддя – це фізична, осудна особа, наділена відповідно до Конституції України повноваженнями з відправлення правосуддя в судах загальної юрисдикції й КС України, яка, користуючись своїм службовим становищем, учинила злочин, передбачений КК України. До судді як спеціального суб'єкта злочину має застосовуватися спеціальна процедура кримінального провадження, що зумовлено особливим правовим статусом носія судової влади в державі.

Дослідження чинного законодавства і правозастосовної практики висвітлює низьку ефективність субінституту кримінальної відповідальності судді, що зумовлено низкою чинників: (а) корпоративною солідарністю суддів, які намагаються звільнити своїх колег від відповідальності або пом'якшити її; (б) широким застосуванням так званих «пільгових» інститутів кримінального права – звільнення від відповідальності або від відбування покарання, звільнення від відбування покарання з випробуванням, призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом; (в) надмірним використанням субінституту кримінальної відповідальності судді як способу тиску на суд при відправленні правосуддя; (г) складнощами, які виникають при кваліфікації неправомірних дій суддів, пов'язаних з відправленням правосуддя (приміром, одні й ті самі дії судді кваліфікують або за ст. 375 КК України – постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови, або за іншими статтями Розд. VII КК України, який передбачає відповідальність за злочини у сфері діяльності службової і професійної, пов'язаної з наданням публічних послуг;

існують труднощі з розмежуванням дисциплінарних проступків суддів, несумісних із зайняттям ними посади судді й діяннями, передбаченими ст. 375 КК України); (д) труднощами із доведенням вини суддів у вчиненні злочинів, пов'язаних з відправленням правосуддя, які виявляються насамперед у неспроможності правоохоронних органів зібрати належну доказову базу. Названі проблеми можна вирішити двома шляхами: (а) у політичній площині – через викорінення неправомірної практики порушення кримінальних проваджень щодо суддів у зв'язку з ухваленням ними конкретних рішень і (б) у правовій площині – через ухвалення законодавства або постанов судів вищого рівня, де визначаються чіткі критерії визнання рішення судді неправосудним і процедура такого його оцінювання судовими органами.

Отже, пропонуємо на законодавчому рівні (у примітці до ст. 375 КК України) встановити такі критерії визнання рішення судді неправосудним:

(1) явні, очевидні порушення суддею матеріального або процесуального закону, які свідчать про несумлінність, нечесність, неупередженість судді при здійсненні ним правосуддя, як-от вчинення дій, які прямо заборонені процесуальним законом або ігнорування норми матеріального закону; (

2) встановлення факту грубого порушення суддею матеріального або процесуального закону вищим судом під час оскарження відповідного рішення, що потягло його зміну або скасування;

(3) наявність прямого умислу судді на постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови, який підтверджений фактичними обставинами справи;

(4) вчинення злочину з корисливих мотивів або з метою отримання неправомірної вигоди;

(5) негативні наслідки, що знаходяться у прямому причинному зв'язку з діями судді: якщо внаслідок рішення настали суттєві порушення прав і законних інтересів особи, декількох осіб, групи осіб або держави; якщо ці наслідки неможливо усунути; якщо неправомірне діяння судді мало значний суспільний резонанс або підриває суспільну довіру до суду.

Водночас доцільним є визначенні переліку актів суду, які не можуть бути предметом злочину, передбаченого ст. 375 КК України, у примітці до цієї статті, зокрема це:

(1) будь-які акти Конституційного Суду України, постановлені цим Судом відповідно до закону;

(2) будь-які постанови або ухвали суду, передбачені процесуальним законодавством, якими справа не вирішується по суті та які не підлягають оскарженню в порядку, передбаченому процесуальним законодавством;

(3) будь-які акти суду, які є предметом злочину, передбаченого ст. 375 КК України, до набуття ними законної сили;

(4) вироки, рішення, ухвали або постанови суду, які не були змінені або скасовані в порядку, передбаченому процесуальним законодавством;

(5) вироки, рішення, ухвали або постанови суду, постановлені за умови неправомірного впливу або тиску на суддю, за умови своєчасного звернення судді з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до ВРП та до Генерального прокурора в порядку, передбаченому пп. 9 ч. 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТИТУТУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІ

2.1. Проблема спрямованості інституту юридичної відповідальності судді

Дореволюційний російський учений М. А. Філіппов, визначаючи значущість судової влади, писав: «Відповідальність суддів випливає із сутності судової влади. Судова влада має своїм призначенням відновлення порушеного права незалежно від того, хто його порушив – приватна особа чи держава. Якщо суддя чинить перешкоди для вільного відправлення судової влади або сам стає порушником цього права, судова влада має відсікти цей гнилий член, щоб він не перешкоджав здійсненню судової влади, її обов'язків, або спрямувати його на правильну діяльність; саме ж право має бути відновлено» [602, с. 125]. Отже, дослідження інституту юридичної відповідальності судді буде неповним без розкриття напрямків його спрямованості. Ці напрямки характеризують сутність і призначення досліджуваного нами інституту, виступають гарантією досягнення правом таких його загальносоціальних цілей, як захист правопорядку, забезпечення справедливості, гарантування прав людини тощо. У цьому аспекті доцільно вивчити особливості суб'єкта відповідальності, яким є представник судової гілки влади, уповноважений на відправлення правосуддя, тобто суддя, й ті цінності, які зобов'язаний захистити суддя в силу своїх посадових обов'язків. Проблематика суб'єктно-об'єктних відносин в структурі інституту юридичної відповідальності судді набуває особливого значення, оскільки цей інститут має захищати фундаментальне право людини на справедливий суд, у тому числі змістовні і процедурні гарантії його реалізації, що порушуються в разі неналежного виконання суддею своїх обов'язків. У той же час захист самого судді, або створення належних умов для відправлення ним правосуддя – важливе завдання сучасної держави. Події останніх років яскраво підтверджують, що суспільство в цілому, а також окремі соціальні групи або певні суспільні процеси здатні певною мірою впливати на відправлення правосуддя. Адже жоден суспільний інститут (яким є і суд) не може функціонувати поза тими процесами, що відбуваються в соціумі. Конструкція

судового процесу повинна будуватись у такий спосіб, щоб звести нанівець або хоча б мінімізувати вказані впливи на суд і суддів.

Юридична наука виходить із того, що суб'єкт юридичної відповідальності наділений спеціальним правовим статусом, який, окрім обов'язку зазнати позбавлення особистого, матеріального чи організаційного характеру за вчинене правопорушення, також включає в себе специфічні права: (а) щоб обмеження його прав, свобод та інтересів відбувалося в законних межах і на законних підставах; (б) на міру відповідальності, що відповідатиме вчиненому протиправному діянню; (в) на поведження або покарання, що виключає фізичне страждання і приниження людської гідності; г) на захист, на звільнення від юридичної відповідальності у зв'язку з наявністю передбачених у законі обставин та ін. [180, с. 14]. Цього деліктоздатного суб'єкта права закон наділяє юридичними обов'язками й суб'єктивними правами учасника охоронних правовідносин, що виникають із моменту вчинення правопорушення. Поняття «суб'єкт юридичної відповідальності» пов'язано із взаємними юридичними обов'язками і суб'єктивними правами правопорушника, з одного боку, і держави – з другого.

З огляду на особливий соціальний статус окремих учасників правовідносин, на важливість виконуваних ними функцій та авторитет професії в суспільстві держава може передбачати, що наявність такого спеціального статусу зумовлює специфіку притягнення його носіїв до юридичної відповідальності. Указана закономірність знаходить свій прояв стосовно представників суддівської діяльності. Не випадково КС України у Рішенні від 5 квітня 2011 р. № 3-рп/2011 наголосив: «Професійні судді виконують конституційну функцію – здійснення правосуддя, чим обумовлений їх спеціальний правовий статус» [508].

Проблеми правового статусу суддів достатньо глибоко досліджені в науковій юридичній літературі – вітчизняній (Л. М. Москвич, В. С. Єгорова та ін.) [див.: 283; 122] і російській (М. І. Клеандров, Л. С. Халдєєв та ін.) [див.: 168; 608], а також у наших працях [329, с. 191-200; 338; 327, с. 184. 185; 315, с. 186, 187; 349, с. 91-98]. Серед науковців традиційним є розуміння правового статусу особи як системи суб'єктивних прав, свобод та обов'язків, закріплених у КУ і в інших законодавчих

актах держави і спрямованих на всебічний розвиток особи, на її захист від свавільного порушення її прав і свобод [125, с. 340; 274, с. 168]. Судді, як носії владних повноважень, виступають арбітрами з питань права. Вони наділені спеціальним правовим статусом, що впливає із класичної конструкції правового статусу особи й відрізняється особливостями, зумовленими належністю цих посадовців до представників влади [283, с. 195].

Правовий статус судді визначається спеціальними законами («Про судоустрій і статус суддів», «Про Вищу раду правосуддя», «Про Конституційний Суд України» та ін.). Суддя є державним службовцем у широкому розумінні цього поняття [383, с.136] – у значенні державної служби як професійної діяльності осіб, які обіймають посади в органах державної влади, в установах, на підприємствах і виконують покладені на них функції, що підтверджується наступним: а) суддя здійснює трудову діяльність на професійній основі; б) працюючи в органі судової влади, він приймає рішення по справах від імені держави; в) одержує заробітну плату за рахунок коштів Держбюджету України. Функція відправлення правосуддя передбачає особливе регламентування праці судді. У зв'язку з особливостями його правового статусу межі реалізації ним суб'єктивних і юридичних обов'язків відрізняються в основному завданнями й функціями, які він виконує. Беручи до увагу загальновизнане розуміння інституту юридичної відповідальності, у підґрунті характеристики інституту юридичної відповідальності суддів має перебувати категорія адресата права – судді як суб'єкта, до якого спрямована вимога, яка є складником права на справедливе правосуддя. У термінології вітчизняної правової доктрини йдеться про правосуб'єктність, завдяки якій особа, як суб'єкт права, стає учасником правовідносин. У юридичній науці розрізняють правосуб'єктність: (а) загальну, тобто здатність особи бути суб'єктом права в межах певної правової системи (наприклад, правової системи України); (б) галузеву, тобто її здатність бути суб'єктом тієї чи іншої галузі права (йдеться про конституційну, цивільну, кримінально-правову і трудову правосуб'єктність); (в) спеціальну, тобто її здатність бути учасником певного кола правовідносин у межах відповідної правової галузі. Правовому статусу судді притаманна спеціальна правосуб'єктність, адже саме вона становить собою юридичну

характеристику особистості носія судової влади, його якостей і здібностей з огляду на відповідність законодавчо встановленим критеріям, що визначають успішність професійної діяльності [283, с. 45].

До складових елементів правового статусу суддів традиційно відносять права й обов'язки, гарантії діяльності і службову відповідальність [див.: 122, с. 5; 168, с. 117; 283, с.28]. У теоретичній правовій літературі здатність суб'єкта правопорушення самостійно відповідати за свої протиправні діяння й нести юридичну відповідальність визначається через термін «деліктоздатність» [203, с. 37]. Учений радянської доби Ю. О.Денисов розкрив 2 суттєвих складники цього поняття: (а) здатність особи вчинити правопорушення, тобто бути його суб'єктом (деліктоздатність) і (б) здатність особи відповідати за свої вчинки перед суспільством, бо саме вона характеризує ступінь соціальної зрілості індивіда, коли він може розуміти соціальне значення своїх діянь і керуватися цим розумінням у своїй поведінці [97, с. 91]

Деліктоздатність судді впливає з його правового статусу як носія судової влади. Адже він набуває встановлених законом службових прав та обов'язків і владних повноважень, лише будучи призначеним або обраним на посаду. Отже, правопорушення і зловживання, вчинені суддею під час перебування в цьому статусі судді, можуть мати наслідком специфічну юридичну відповідальність, визначену законом виключно для суддів як спеціальних посадових осіб держави. Важливість виконуваних суддями функцій, авторитет цієї професії в суспільстві зумовлює наявність спеціального статусу судді. Відповідно, порушення і зловживання, пов'язані з перебуванням особи в цьому статусі, можуть мати наслідком особливу його юридичну відповідальність. Аналіз чинного вітчизняного законодавства дозволяє стверджувати, що посадові обов'язки суддів як носіїв судової влади містять елементи як юридичної, так і моральної імперативності, що виконує функцію зв'язку судді із суспільством, оскільки воно диктує загальновизнані стандарти поведінки, прийнятної й допустимої для більшості його членів, якій підпорядковуються і служителі Феміди. Вважаємо за доречне навести вислів видатного російського юриста А. Ф. Коні, що суддя – це не просто знаряддя зовнішніх правил, особа, яка діє з байдужою регулярністю годинникового механізму. Він має вкладати у справу всю душу й поряд

із приписами позитивного закону керуватися беззаперечними й вічними вимогами людського духу [190, с. 205].

Водночас підвищена відповідальність судді перед суспільством вимагає від держави створення належних умов праці для судді, забезпечення для нього додаткових механізмів правового захисту, які служитимуть гарантіями належного виконання суддею своїх посадових обов'язків і реалізації його права. У Декларації щодо принципів незалежності судової влади (2015 р.) з цього приводу відзначено, що судді повинні отримувати адекватну їх професії й виконуваним обов'язкам винагороду, мати належні умови перебування на службі. Вони повинні забезпечуватися належними приміщеннями для роботи, що відображатиме важливість верховенства права в суспільстві (п. 27) [101].

У юридичній доктрині недоторканність суддів та їх імунітет розглядаються в невід'ємному зв'язку із загальноправовими засадами. Як вважає О.І. Тіганов, у підґрунті принципів рівності всіх перед законом і судом і невідворотності покарання лежить загальногуманістичне тлумачення справедливості, коли її розглядають як відповідність, співмірність діяння й покарання. Порухення цього постулату неминуче спричиняє широкий суспільний резонанс [589, с. 19]. Недоторканність суддів є гарантією вищого рівня порівняно з недоторканністю, що встановлюється для всіх осіб – представників соціуму відповідно до принципу рівності прав і свобод громадян та їх рівності перед законом [547, с. 32].

Інститут правового імунітету – один із ключових статусних елементів організації державної влади. Він забезпечує самостійність і незалежність різноманітних органів державної влади, посадових осіб, наділених імунітетом. Він є публічно-правовим і покликаний захистити Президента, народних депутатів, суддів та інших осіб, які займають особливе місце в суспільно-політичному житті України, від неправомірного втручання в їх діяльність [181, с. 3]. Деякі вчені розглядають імунітет, недоторканність і незалежність суддів як порушення загального порядку, підкреслюючи тим самим, що сама сутність концепції правового імунітету містить дискримінаційні засади. Приміром, Ю.І. Стецовський вважає, що межі суддівського імунітету є порушенням конституційного принципу рівності всіх перед законом і

судом [571, с. 112]. З погляду О.І. Тіганова, указаний підхід не можна вважати виправданим, оскільки імунітет, з позиції прихильників цієї концепції, вважається особистим привілеєм, тобто знаходиться у площині приватних, утилітарних інтересів. У дійсності ж правовий імунітет є виключно публічно-правовим інститутом, спрямованим на найповніше й найпослідовніше виконання певних державних функцій, які знаходять свою реалізацію в компетенції і прерогативах державних органів і посадових осіб [589, с. 19]. Цю позицію обстоювали ще дореволюційні правники, наголошуючи, що цей привілей створює спеціальний форум не для певних осіб, а для певних дій [124, с. 7].

Як справедливо підкреслюється в наукових правових джерелах, питання обсягу імунітету суддів досить складне й не має однозначного сприйняття й вирішення. Цілком погоджуємося з тими науковцями, які стоять на позиції, що гіпертрофований імунітет судді, заохочуючи безкарність і безвідповідальність його носія, становить собою соціально шкідливе явище. Тому межі суддівського імунітету в Україні належить визначати перш за все неухильним дотриманням конституційного принципу рівності всіх перед законом, а також можливістю притягнення суддів до відповідальності в разі вчинення ними правопорушення [182, с. 112].

Наведена теза підтверджується досвідом європейських країн. Принцип недоторканності суддів у законодавстві зарубіжних держав реалізовано в менших обсягах порівняно з Україною. Як відзначив відомий європейський експерт у галузі судоустрою Дж. Оберто, «в західній традиції немає таких гарантій, і міжнародні документи їх також не передбачають» [55]. Наприклад, у Великобританії, Канаді, Франції, Фінляндії, Ісландії, ФРН, Японії судді несуть відповідальність за свої вчинки згідно з кримінальним і цивільним законодавством так само, як і пересічні громадяни [600]. У деяких країнах імунітет не поширюється на суддів, якщо вони затримані безпосередньо в момент учинення злочину (Польща, Угорщина, Іспанія) або якщо йдеться про покарання, за яке можуть засудити до тривалого строку ув'язнення (Італія, Туреччина) [196, с. 233]. Водночас, з огляду на українські реалії, Дж. Оберто констатує нагальну потребу законодавчого закріплення подібних норм, оскільки в

суспільствах, де повага до суддів та їх незалежність ще не так глибоко вкорінені, такий додатковий захист представників судової гілки влади є доцільним [55].

Гарантії незалежності суддів виявляються насамперед у спеціальних, ускладнених процедурах притягнення їх до відповідальності, до яких належить насамперед індемнітет як невідповідальність судді за висловлену ним при відправленні правосуддя думку або прийняте рішення за умови, що вироком суду, який набрав законної сили, не буде встановлена винність судді у злочинному зловживанні своїм правом [389, с. 155, 156; 221, с. 14]. Ця ідея реалізована: (а) у ч. 4 ст.126 Конституції України, відповідно до якої «суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку», й (б) у Законі України «Про судоустрій і статус суддів», згідно з ч. 2 ст. 106 якого скасування або зміна судового рішення не тягне за собою дисциплінарної відповідальності судді, який брав участь у його ухваленні, крім випадків, коли порушення допущено внаслідок умисного недотримання ним норм права чи неналежного ставлення до своїх службових обов'язків. В іншому разі, як правильно відзначає І. С. Кузнецова, спотворюється сутність незалежності суду: адже суддя ставиться в залежне становище від вищестоящего суду, відроджується суто радянський підхід до організації правосуддя, що впливає з такої її моделі, за якої суди вищих інстанцій виступають, так би мовити, оцінювачами не тільки рішень суду першої інстанції, а й *de facto* дій самого судді з точки зору їх неправомірного дисциплінарного характеру [221, с. 14].

Важливою гарантією недоторканності судді є його імунітет, який можна визначити як процесуальні гарантії й спеціальні процедури, що застосовуються до судді при притягненні його юридичної відповідальності за вчинення протиправних вчинків (дій або бездіяльності), пов'язаних із відправленням правосуддя. Як справедливо відзначає А. В. Маляренко, лише у процесуальному плані становище судді відрізняється від становища інших суб'єктів правопорушень, оскільки недоторканність не означає безкарності суддів [252, с. 45].

Конституція України закріплює низку важливих положень, які складають зміст суддівського імунітету. Судді обіймають посади безстроково, крім суддів КС України.

Незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією і законами України. Без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину (частини 1, 3 ст. 126 КУ). Правова позиція КС України, викладена у Рішенні по справі від 1 грудня 2004 р. про незалежність суддів як складник їх статусу, полягає в тому, що «недоторканність суддів – один з елементів їх статусу. Вона не є особистим привілеєм, а має публічно-правове призначення – забезпечити здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом» [506]. Положення щодо недоторканності суддів розвинені в чинному законодавстві про судоустрій. Статтею 49 Закону № 2453-VI передбачені гарантії недоторканності судді, які виявляються в особливому порядку його затримання і притягнення його до відповідальності. Ці положення і складають зміст суддівського імунітету.

Зміни до Основного Закону країни щодо правосуддя, що набули чинності у 2016 р., а також інші новації судової реформи спонукають нас до здійснення класифікації різновидів суддівського імунітету.

1. Повний імунітет судді передбачає встановлення особливих правил притягнення його до юридичної відповідальності в усіх галузях законодавства за вчинення будь-яких правопорушень. До 2016 р. статтею 126 Основного Закону передбачалося, що суддя без згоди Верховної Ради України не може бути затриманим чи заарештованим до винесення обвинувального вироку судом. Це конституційне положення знаходило свій прояв в особливостях процедури притягнення суддів до адміністративної чи кримінальної відповідальності. Для затримання судді за вчинення будь-якого правопорушення, передбаченого КК України або КУпАП, необхідно було отримувати згоду парламенту. З метою запобігання спроб невинновданого розширення змісту принципу недоторканності суддів Верховний Суд України сформулював правову позицію, згідно з якою «зі змісту вказаної норми [конституційного положення про недоторканність суддів] не вбачається, що для притягнення судді до кримінальної відповідальності потрібна згода Верховної Ради України» (ухвала Верховного Суду України від 29 липня 2010 р. у справі № 5-

2637к10), а йдеться лише про його затримання й арешт за згодою парламенту. Адже «застереження про те, що суддя не може бути без згоди Верховної Ради України притягнений до кримінальної відповідальності чи щодо нього без такої згоди не може бути порушена кримінальна справа, Конституція не містить (на відміну від ч. 3 ст. 80 Основного Закону, якою гарантується депутатська недоторканність)» (ухвала Верховного Суду України від 31 травня 2007 р. у справі № 5-2192к07).

Зауважимо, що такий підхід до формулювання імунітету судді мав низку недоліків. По-перше, Верховна Рада України, як найвищий представницький орган, завжди акумулювала (як і зараз) у своєму складі різноманітні політичні сили, що створює передумови для політичного забарвлення будь-яких ухвалюваних нею рішень. Питання зняття імунітету з представників судової влади не було винятком, що негативно відображалось на рівні забезпечення суддівської незалежності. По-друге, надання згоду на арешт судді іноді ускладнювалось у зв'язку з тим, що парламент знаходився на канікулах або перебував у стані політичної кризи, коли не ухвалювалось жодного рішення. Це дозволяло деяким суддям уникати відповідальності. По-третє, доволі складна процедура ухвалення рішення про затримання й арешт судді викликала негативну реакцію в суспільстві, оскільки створювала картину безкарності служителів Феміди, що досить гостро сприймалося на фоні існуючих суспільних конфліктів 2010–2014 років. Усі названі причини разом з рекомендаціями європейських експертів вимагали від законодавців звуження змісту суддівського імунітету.

Наголосимо, що випадки надання парламентом дозволу на притягнення суддів до кримінальної відповідальності не були поодинокими. За даними апарату Верховної Ради України до Комітету з питань правової політики та правосуддя у 2012 р. надійшло 23 подання Генерального прокурора про надання дозволу на арешт судді; у 2013 р. – 26; у 2014 р. – 35; у 2015 р. – 90 [373]. Явно різке збільшення кількості випадків притягнення суддів до кримінальної відповідальності пояснюється 2-ма чинниками: (а) активною реалізацією положень люстраційного законодавства і (б) набуттям чинності нового, більш жорсткого законодавства щодо запобігання корупції.

Як обґрунтовано вважає КС України, повне скасування такої гарантії правосуддя, як недоторканність суддів, опосередковано може призвести до обмеження права на судовий захист, гарантованого ст. 55 КУ, а також до обмеження прав і свобод людини. На цьому КС України наголосив у липні 2012 р., визнавши неконституційними норми законопроекту про внесення змін до КУ (реєстр. № 10530) щодо скасування інституту недоторканності суддів судів загальної юрисдикції й КС України. При цьому КС підкреслив, що держава й суспільство, висуваючи до суддів та їх професійної діяльності високі вимоги, у свою чергу, повинні забезпечити їм відповідні додаткові гарантії належного здійснення правосуддя [56].

2. Обмежений імунітет означає встановлення щодо судді спеціальних правил і процедур застосування окремих заходів юридичної відповідальності, в тому числі залежно від їх галузевої належності. За ст. 181 Конституції Республіки Польща суддю не можна притягнути до кримінальної відповідальності або позбавити волі без попередньої згоди суду, визначеного законом. Він не може бути затриманим або арештованим, за винятком випадку, коли він затриманий на місці вчинення злочину [195, с. 234]. Подібний підхід застосовано й у чинному вітчизняному законодавстві. За ч. 2 ст. 49 Закону № 1402-VIII суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна чи адміністративна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи, за винятком: (а) якщо Вищою радою правосуддя надано згоду на його затримання у зв'язку з таким діянням; (б) затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, якщо таке затримання є необхідним для попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження його наслідків або забезпечення збереження доказів цього злочину.

Надання повноважень з обмеження суддівського імунітету незалежному органу судової влади відповідає міжнародним стандартам і кращим європейським практикам, а також рекомендаціям Венеціанської комісії. Водночас реалізація наведеного підходу спонукатиме до встановлення на рівні законодавства чітких гарантій забезпечення незалежності судді з метою недопущення практики незаконних затримань суддів (у тому числі імітації події злочину) з метою тиску на них. До недоліків цієї моделі суддівського імунітету можна віднести також те, що затримання судді на місці

вчинення правопорушення можливе за вчинення як злочину, пов'язаного з відправленням правосуддя, так і будь-якого іншого. Відповідно до статей 207–212 КПК України затримання особи під час учинення злочину або безпосередньо після цього відбувається без кваліфікації його ступеня тяжкості [213]. Побідне затримання може створити потенційну загрозу принципу незалежності суддів, виступити приводом тиску на суддю з метою примушування його до ухвалення рішення певного змісту.

3. Відповідно до концепції функціонального імунітету, поширеної в європейських державах, суддя під час відправлення правосуддя перебуває під особливим правовим захистом, що включає спеціальну процедуру надання дозволу на притягнення його до кримінальної, адміністративної або дисциплінарної відповідальності (судом або органами суддівського співтовариства). Учinenня ж суддею правопорушення поза межами його професійної діяльності повинно переслідуватися на загальних засадах без будь-яких винятків чи обмежень. Найяскравіше ідея функціонального імунітету виявляється у приписах законодавства, спрямованих на захист правової позиції судді під час відправлення ним правосуддя (індемнітету судді). Таку суддівську незалежність гарантують як міжнародно-правові акти, що регламентують належну судову процедуру, так і законодавство переважної більшості європейських держав. Правило суддівського індемнітету можна розглядати як найзагальніший прояв імунітету функціонального, що поширюється на всі правопорушення, вчинювані суддями під час відправлення правосуддя, незалежно від галузевої кваліфікації останніх. У деяких країнах європейського континенту такий імунітет знаходить свій прояв у галузевому законодавстві. Приміром, в Естонії у разі вчинення суддею кримінально караних діянь під час виконання своїх суддівських обов'язків представник Генеральної прокуратури звертається до Верховного Суду, який виносить рішення про те, що судові провадження може мати місце тільки у відповідності з Кримінальним кодексом і Кримінальним процесуальним кодексом Республіки за погодженням з її Президентом. У Швейцарії провадження по кримінальних справах щодо обвинувачення суддів у вчиненні посадових злочинів

санкціонується виключно Парламентом, хоча потім справа розглядається загальним судом [275, с. 75-83].

Завершуючи класифікацію суддівських імунітетів, підкреслимо, що вищеописані норми мають процедурний характер і виявляються у специфічних правилах накладення стягнень на суддів, а тому всі вони є процесуальними.

Найбільш вдалою моделлю суддівської недоторканності вважаємо спеціальний, ускладнений порядок притягнення судді до кримінальної відповідальності в разі вчинення ним кримінально караного правопорушення, пов'язаного з відправленням правосуддя й корупцією. Така модель дозволяє максимально реалізувати втілення загальноправових принципів справедливості, верховенства права й рівності всіх перед законом. Вітчизняне законодавство не містить диференціації процесуального імунітету судді відповідно до характеру вчиненого злочину, що безумовно, є його недоліком. Із нашої точки зору, було б логічним, якби відповідальність судді за вчинення правопорушень, зокрема, кримінальних, не пов'язаних з відправленням правосуддя, здійснювалася б за загальними процедурами – як для пересічних громадян. На наше переконання, види відповідальності, до яких суддя притягається як спеціальний суб'єкт правопорушення (особа, яка виконує функцію правосуддя, а тому своїми діями (бездіяльністю) зазіхає на визнану в суспільстві цінність – справедливе правосуддя), потрібно відрізняти від заходів юридичної відповідальності, що застосовуються до судді з урахуванням спеціальних процедурних вимог, зумовлених необхідністю реалізації гарантії незалежності суду. В останньому випадку суддя не є спеціальним суб'єктом відповідальності, а тому до нього мають застосовуватися загальні процедури накладення санкцій.

Розглянемо цінності, на захист яких спрямований інститут юридичної відповідальності судді. Сучасна юридична доктрина вирізняється множинністю наукових шкіл, напрямків, підходів і точок зору на різні державно-правові явища. Дотримання принципу плюралізму в методології правових досліджень, а також відсутність ідеологічних перешкод у пошуку істини, безсумнівно, позитивно впливають на об'єктивність і якість формульованих висновків. Разом із тим перенасиченість теорії доктринальним матеріалом (часто полярним, виключальними

одне одного судженнями) серйозно перешкоджає з'ясуванню сутності багатьох явищ [222, с. 92]. Питання про об'єкт юридичної відповідальності можна віднести до зазначеної групи проблем юридичної науки. При цьому, наголошуємо, існує достатньо значна кількість теоретичних напрацювань з питання загальної характеристики юридичної відповідальності, що, на жаль, не переростає в якісні зміни у відповідній сфері суспільної практики.

Як вбачається, однією з причин такого становища є брак одностайного доктринального підходу до тлумачення правової категорії «об'єкт юридичної відповідальності». Мають місце позиції, за якими вона трактується як порушені позитивні правовідносини, що підлягають відновленню за допомогою інституту юридичної відповідальності [626, с. 38; 635, с. 101], як покарання у встановлених межах і тим самим – виховання й перевиховання осіб, які вчинили протиправне діяння [646, с. 15], а також як відповідальність, об'єктивована в покаранні, вираженому в конкретних цінностях – предметах, явищах матеріального й духовного світу [173, с. 31–33] та ін.

Перш за все надамо лексичне значення терміна «об'єкт», визначати який загальнонаукова й філософська література пропонує таким чином: «Об'єкт – виділена за певними правилами частина світу, що є предметом пізнання, практична діяльність. Об'єкт – це те, що протистоїть суб'єктові, на що спрямована його предметно-практична й пізнавальна діяльність» [541, с. 263]. Це явище, предмет, на який спрямовано чию-небудь діяльність чи увагу [37, с. 693; 553, с. 579], активність суб'єкта [154, с. 172]. Коли йдеться про юридичну відповідальність як предмет, на який спрямована діяльність з її реалізації, це юридично захищене суспільне благо, що охороняється правом і на яке здійснено посягання [229, с. 197]. У теорії права традиційно вирізняють загальний, родовий, видовий і безпосередній об'єкти такого посягання: а) загальний об'єкт – це система (сукупність) суспільних відносин; б) родовий об'єкт – окрема група суспільних відносин у конкретній сфері суспільного життя; в) видовий – це вид суспільних відносин; г) безпосередній об'єкт – це конкретні суспільні відносини, яким спричиняється шкода [236, с. 102].

Екстраполюючи ці теоретичні викладки на юридичну відповідальність суддів, визнаємо, що загальним об'єктом, на який може посягати суддя при виконанні своїх службових обов'язків, є фундаментальне право людини на справедливий суд, у тому числі змістовні та процедурні гарантії реалізації цього права. Це зумовлено особливою значущістю такої правової категорії, як правосуддя, поряд з такими іншими факторами, як зміцнення суддівської дисципліни, забезпечення законності при відправленні правосуддя й підвищення ефективності та якості роботи судової системи в цілому [67, с. 70]. Формулюючи процесуальні завдання й цілі, законодавець адресує їх насамперед суду як органу правосуддя, який у судочинстві виконує керівну й контролюючу роль. Займаючи у процесі особливе положення, суд, як орган державної влади, що вповноважений на здійснення правосуддя, організовує і скеровує процесуальну діяльність інших суб'єктів у такий спосіб, щоб максимально сприяти реалізації їх прав та обов'язків, а отже, і реалізації права на справедливий суд [75, с. 51]. Судова влада, займаючи в демократичному суспільстві особливе місце в системі державного устрою, покликана забезпечувати режим законності і правопорядок, захищати конституційні права і свободи громадян, сприяти на підставі закону вирішенню правових суперечок [140, с. 10]. Дієвість правосуддя залежать від того, наскільки суспільні відносини, виникаючи при його відправленні, забезпечуються всією системою законодавства в його матеріальній і процесуальній формі. У зв'язку із цим специфічним об'єктом юридичної відповідальності стає право на справедливий суд, особлива небезпечність для реалізації якого виникає, коли на вказане суспільне благо посягають ті, на кого покладено обов'язок з відправлення правосуддя й забезпечення законності.

У казаній аспект юридичної відповідальності суддів надає своєрідний поштовх для розвитку нових напрямків наукових пошуків. Ідеться про виділення самостійним предметом дослідження особистісного аспекту відправлення правосуддя. Як указує В. С. Бігун, цей процес залежить від правових і неправових чинників, істотну роль серед яких відіграють сутнісні характеристики осіб, на яких безпосередньо покладено державою здійснення правосуддя. На цій підставі вчений формулює наукову гіпотезу стосовно того, що гарантом відправлення правосуддя виступає особистість [34, с. 9].

Саме право на справедливе правосуддя розглядається в юридичній літературі як невідмінна частина каталогу загальновизнаних прав і свобод – без судового механізму захист усіх інших прав не можна було б реалізувати [567, с. 11]. Як справедливо підкреслює М. І. Козюбра, концепція верховенства права ґрунтується на утвердженні таких цінностей, як функціонування держави, пов'язаної правом, повага до невідчужуваних прав і свобод людини та їх охорона насамперед за допомогою незалежного й неупередженого правосуддя [183, с. 34].

У своїх наукових дослідженнях ми вже вивчали основоположний складник фундаментального права людини на справедливий суд, а саме її право на доступ до останнього. Зокрема, нею доведено, що вказані права згідно з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) складаються з інституціональних і процесуальних елементів. Ідеться про вимоги до суду як установи (незалежний, неупереджений, створений на підставі закону) і процедури судового розгляду (гласність, забезпечення наданих процесуальним законом прав особам – учасникам судового розгляду, змагальність, розумний строк розгляду справи, виконання остаточного судового рішення тощо).

Цінність доступності правосуддя й органічно пов'язаного з нею права людини на справедливий суд, з нашої точки зору, неприпустимо зводити лише до того, що судова влада є інституційно оформленою системою відповідних органів, наділеною універсальною юрисдикцією з вирішення правових конфліктів, що виникають у суспільстві. Адже вона полягає як у наявності процедури судового розгляду, так і в можливості скористатися її перевагами, практична реалізація яких на момент звернення до суду й у процесі судового провадження не обтяжена ні правовими, ні фактичними перешкодами [359, с. 79, 175].

Додатковим безпосереднім об'єктом усіх правопорушень, учинюваних суддями, є авторитет судової влади в суспільстві, бо саме їм «доручено виконувати роль охоронців публічної доброчесності, саме вони стають сумлінням громадського, політичного й економічного життя» [76, с. 59].

На тому, що безпосереднім об'єктом більшості правопорушень, учинюваних суддями, є авторитет судової влади в соціумі, неодноразово наголошували органи

суддівського самоврядування. Посилання на її авторитет, що порушується неправомірними діями суддів, нерідко зустрічаються в рішеннях ВККС України і ВРЮ. У зверненні Ради суддів України до ЗМІ від 21 вересня 2012 р. за № 52 наголошується, що поведінка суддів (як у суді, так і поза його межами) є одним зі складників, що зумовлюють довіру суспільства до суду [378].

Європейський суд з прав людини неодноразово висловлював позицію, відповідно до якої «головне, що необхідно для забезпечення авторитету правосуддя – це довіра, яку суди в демократичному суспільстві повинні надавати обвинуваченим при розгляді кримінальних справ, а також усій широкій громадськості» (Рішення Євросуду у справі «Фей проти Австрії від 24 лютого 1993 р.). Підкреслюючи особливу роль судової системи в суспільстві, яка, будучи гарантом справедливості й основоположною цінністю в державі, де панує закон, має користуватися довірою суспільства для успішного виконання своїх функцій, Євросуд наголошує, що може виникнути потреба захистити цю довіру від руйнівних посягань, з урахуванням тієї обставини, що судді, які стали об'єктами критики, пов'язані обов'язком стриманості, який вимагає від них утримуватися від відповіді на критику (Рішення Євросуду у справі «Прагер і Обершлік проти Австрії» від 26 квітня 1995 р.) [98, с. 236, 374].

Уточнюючи позицію вітчизняного дослідника С. В. Подкопаєва, зауважимо, що всі злочини і проступки суддів певною мірою завдають шкоди суспільству, оскільки спотворюють уявлення громадян про бездоганність правосуддя, знижують його соціальну цінність, зачіпають інтереси учасників розв'язання конфлікту в суді, що в цілому негативно позначається на авторитеті останнього [389, с. 94].

Родовий об'єкт юридичної відповідальності суддів визначається галузевою належністю суспільних відносин, яким завдається шкода. Визначення родового й видового об'єкта залежить від змісту вчиненого правопорушення. Так, за допомогою категорії «об'єкт кримінального правопорушення (злочину)» розкриваються зміст характеру і ступінь суспільної небезпечності, а отже, й сутність самого діяння. Об'єкт тісно пов'язаний з предметом злочину, з іншими елементами складу останнього як об'єктивними, так і суб'єктивними. За об'єктом злочину здійснюється передовсім його кваліфікація, розмежування між суміжними складами злочинів тощо. Об'єкт

злочину – це те, на що завжди посягає злочин і чому він завжди заподіює певну шкоду; це суспільні відносини, охоронювані кримінальним законом [209, с. 89].

Вагому роль у поглибленому вивченні об'єкта злочинів проти правосуддя відіграє його класифікація «по горизонталі». Безпосередній об'єкт злочину буває основним і додатковим, який поділяється на додатковий обов'язковий і додатковий факультативний. Основному об'єкту злочину шкода заподіюється в першу чергу, сам же він входить до складу об'єкта родового і завжди лежить у його площині [583, с. 100]. Додатковим безпосереднім об'єктом є тільки ті суспільні відносини, яким поряд з основним завдається шкода або виникає загроза її заподіяння. Але ця шкода заподіюється не в обов'язковому порядку, бо цей об'єкт не є сутністю відповідного злочину й не лежить у площині відповідного родового об'єкта [103, с. 30].

Як бачимо, об'єкт злочину, вчиненого суддею, може бути різним. Як уже вказувалось, найчастіше судді вчиняють службові й корупційні правопорушення. Їх родовим об'єктом виступають суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність в органах судової влади. Безпосереднім об'єктом кожного зі службових злочинів є суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність в окремих ланках апарату управління органів державної влади (в даному випадку – в окремих сферах відправлення правосуддя). Специфіка основного безпосереднього об'єкта цієї групи злочинів може зумовлюватись особливостями його суб'єкта, якщо вчинення такого злочину можливе лише посадовою особою, наділеною спеціальними повноваженнями [205, с. 476]. Судді належать саме до таких суб'єктів. Об'єктом корупційних діянь вважаються суспільні відносини, що виникають з приводу використання особами, вказаними в ч. 1 ст. 4 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» (до яких належать судді КС України та інші професійні судді), наданих їм службових повноважень і пов'язаних із цим можливостей [163, с. 14].

Кримінальний закон виділяє в окрему групу злочини проти правосуддя, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують нормальну діяльність у сфері здійснення правосуддя. Більш детально розглянемо випадок, коли суддя (судді) порушує (-ють) закон і постановляє (-ють) завідомо неправосудний вирок, рішення,

ухвалу чи постанову (ст. 375 КК України). Диспозиція вказаної статті свідчить, що безпосереднім об'єктом цього злочину є встановлений порядок реалізації конституційних засад здійснення судочинства, а додатковим факультативним – честь і гідність особи, її здоров'я, недоторканність, майно тощо. Предметом злочину виступають вирок, рішення, ухвала або постанова, винесена суддею або колегіальним складом суду [158, с. 73; 293, с. 1016].

Розкривати предмет злочину, передбаченого ст. 375 КК України, слід з огляду на чинне процесуальне законодавство. Теоретики права погоджуються з тим, що поняття «рішення суду», охоплюючи всі можливі процесуальні судові постанови, є найбільш загальним. Статтю 375 КК України викладено в такий спосіб, що її застосування не залежить від складу суду, який постановив рішення, або інстанційної чи юрисдикційної належності суду в межах судової системи.

Перелік і визначення рішень суду, як правило, наводиться у відповідних кодифікованих процесуальних законах. Так, згідно зі ст. 369 КПК України судові рішення, в якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладається у формі вироку, який може бути виправдувальним або обвинувальним (ст. 373 КПК України). Судові рішення, в якому суд вирішує інші питання, викладається у формі ухвали [213]. За ст. 208 ЦПК України судові рішення викладаються у 2-х формах – ухвали й рішення. Питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання й заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду останньої, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження по справі, залишення заяви без розгляду у встановлених ЦПК України випадках, вирішуються судом шляхом постановлення ухвал. Судовий розгляд закінчується ухваленням рішення суду [614]. Так само і ст. 3 КАС України визначає такі види рішень суду: (а) постанова – письмове рішення суду будь-якої інстанції по адміністративній справі, в якому вирішуються вимоги адміністративного позову; (б) ухвала – письмове або усне рішення суду будь-якої інстанції по адміністративній справі, яким вирішуються питання, пов'язані з процедурою її розгляду, та інші процесуальні питання. Ухвалами судів апеляційної й касаційної інстанцій вирішуються також вимоги апеляційної чи касаційної скарги [174].

Чинне вітчизняне процесуальне законодавство поділяє судові рішення на 2 види: (а) рішення по суті справи, якими вирішується винність або невинність особи у вчиненні злочину, спір про право або заява заінтересованої особи (вирок по кримінальній справі, рішення або постанова суду) і (б) рішення, що стосуються проміжних етапів ведення провадження по справі (ухвали й постанови суду). Окремо варто виділити судові рішення, пов'язані з обмеженням особистої свободи громадян (щодо обрання, зміни, скасування або продовження запобіжного заходу, надання дозволу на зняття інформації з каналів зв'язку тощо), які постановляються на досудових стадіях провадження по кримінальній справі. Вони приймаються у виді ухвал і постанов, а специфічність питань, які ними вирішуються, та їх правові наслідки зумовлюють окреме їх місце в системі судових актів.

Чи будь-які випадки прийняття чи постановлення перелічених актів суду підпадають під ознаки диспозиції ст. 375 КК України? Формальне тлумачення змісту розглядуваної статті змушує дати позитивну відповідь на це запитання. Але більш детальний аналіз змісту і правової природи низки судових актів примушує сумніватися в доцільності обраного законодавцем шляху. Приміром, ухвала суду про залишення позовної заяви без руху (і низка інших ухвал суду першої інстанції) не може бути оскаржена в апеляційному порядку, а її постановлення не перешкоджає подальшому зверненню до суду (ст. 121 ЦПК України). Виникає запитання: чи варто ініціювати кримінальне провадження щодо судді за постановлення такої ухвали, якщо існують інші процесуальні механізми впливу на подібну ситуацію? Варто визнати, що ухвали суду з організаційних питань ведення судового провадження не можуть бути підставою для кримінальної відповідальності, а предметом ст. 375 КК України мають бути лише рішення суду по суті справи, а також ті, що приймаються на досудових стадіях провадження по кримінальній справі, пов'язані з обмеженням особистої свободи громадян. Отже, предмет злочину, передбаченого ст. 375 КК України, потребує коригування на законодавчому рівні шляхом виключення з нього рішень суду, оскарження яких не передбачене процесуальним законодавством, якими не завершується розгляд справи по суті і якими не обмежуються основні права та свободи громадян. Серед правників існує позиція, відповідно до якої за умови

постановлення такого роду рішення суду варто застосовувати ч. 1 ст. 11 КК України про малозначність діяння: «Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі» [211]. Такий підхід не позбавлений сенсу, однак він не в змозі забезпечити належного рівня захисту гарантій незалежності суддів, оскільки оцінку ступеня суспільної небезпечності діяння в такому разі цілком покладено на розсуд органів досудового розслідування. До того ж віднесення цього виду діянь до малозначних не виключає можливості ініціювання кримінального провадження щодо судді, який постановив проміжну ухвалу, шляхом внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Об'єктом адміністративного правопорушення є група однорідних або тотожних суспільних відносин, охоронюваних комплексом адміністративно-правових норм. Адміністративно-правовими засобами охороняються відносини, які що регулюють норми різних галузей права – адміністративного, фінансового, цивільного, трудового, екологічного та ін. Тому родові об'єкти проступків можуть мати, наприклад, цивільні, трудові та інші правопорушення. Залежно від родового об'єкта адміністративні правопорушення згруповано у главах Особливої частини КУпАП [2, с. 125]. Оскільки судді можуть учиняти різні адміністративні правопорушення (від порушень Правил дорожнього руху до порушень вимог та обмежень, визначених антикорупційним законодавством), визначення родового об'єкта залежатиме від об'єктивних ознак протиправного діяння цих осіб.

Об'єктом дисциплінарного проступку вважається внутрішній трудовий розпорядок, зокрема, такий його елемент, як трудові обов'язки [595, с. 343, 344], сукупність яких містить поняття «трудова дисципліна». У науковій правовій літературі його тлумачать як обов'язкове для всіх працівників підпорядкування встановленому трудовому розпорядку й належне виконання трудових обов'язків, передбачених законодавством, колективним договором, угодою, локальними нормативно-правовими актами або трудовим договором [605, с. 29]. Якщо розуміти

суддівську дисципліну як відповідність діяльності суддів виробленим у суспільстві й державі професійним стандартам їх діяльності й поведінки [389, с. 154], то об'єктом дисциплінарного проступку судді можна вважати сукупність установлених процесуальним і судоустрійним законодавством його прав та обов'язків. При цьому у змісті суддівської дисципліни, на нашу думку, потрібно вирізняти сукупність правовідносин, пов'язаних: (а) з порушенням дисципліни праці, визначеної правилами внутрішнього трудового розпорядку судової установи в (б) з реалізацією процесуальних та інших службових прав суддів, наданих їм законом. І хоча обидва ці види порушень служать підставою для притягнення судді до відповідальності у встановленому законом порядку, виокремлення суддівської дисципліни в її вузькому значенні (як дотримання суддею трудової дисципліни в судовій установі) дозволить розмежувати суддівські правопорушення і здійснити диференціацію дисциплінарної відповідальності судді.

У судових органах України ухвалені й діють Правила внутрішнього трудового розпорядку судів. У теорії трудового права подібні правила визначаються як «локальний нормативно-правовий акт, регулятор відносин між роботодавцем і працівником, основною метою якого є встановлення внутрішнього трудового розпорядку, підтримка дисципліни праці, локальна регламентація трудових відносин і встановлення комплексу взаємних прав та обов'язків роботодавця і працівників» [605, с. 50]. Згідно з ч. 1 ст. 142 КЗпП України трудовий розпорядок на підприємствах, установах та організаціях установлюється правилами внутрішнього трудового розпорядку, що затверджуються трудовими колективами за поданням власника або уповноваженого ним органу й виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) на підставі типових правил [175].

Примітно, що в одних судах такі правила внутрішнього розпорядку поширюються лише на службовців апарату суду (Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ), в інших – на всіх працівників суду, тобто службовців апарату, суддів та інших працівників (апеляційний суд Запорізької області,

апеляційний суд Івано-Франківської області)⁶. Така невизначеність обумовлена відсутністю на державному рівні типових правил внутрішнього розпорядку в судах, що в свою чергу зумовлено відсутністю єдиного наукового підходу до цього питання. Зокрема, в теорії досить поширеною є думка, відповідно до якої суд – це державний орган з особливими функціями, тому в суді встановлюється особливий режим регулювання праці, який на сьогодні не має особливого галузевого регулювання на рівні підзаконних актів. Водночас загальні норми КЗпП на суд поширюються. Органи дисциплінарної влади опосередковано підтверджують правильність цієї тези, адже є прецеденти звільнення суддів з посад за ухвалення рішень в неробочий час. Більшість цих прецедентів стосувалася суддів, які застосовували заходи адміністративного й кримінального примусу під час суспільних заворушень 2013-2014 рр. (Див.: висновок ТСК щодо ознак порушення присяги у діях судді Червонозаводського районного суду м. Харкова П. за порушення присяги від 24 березня 2015 р.). Примітно, що визначення робочого й неробочого часу ВРП здійснювала за Правилами внутрішнього трудового розпорядку відповідного суду.

Стосовно вирішення питання про забезпечення внутрішнього трудового розпорядку в суді, варто послатися на норми КЗпП України, за ст. 140 КЗпП якого

⁶ Правила внутрішнього трудового розпорядку для працівників апеляційного суду Запорізької області регулюють порядок прийняття на роботу і звільнення з неї працівників та обслуговуючий персонал суду, основні права й обов'язки працівників, основні обов'язки адміністрації, робочий час і його використання. За цими Правилами усі без винятку працівники зобов'язані:

- дотримуватися Конституції й Закону України «Про судоустрій і статус суддів», загальних правил поведінки державного службовця, антикорупційного законодавства та інших нормативно-правових актів України;
- не допускати порушень прав та свобод людини і громадянина;
- шанобливо ставитися до громадян, керівників і співробітників, додержуватися високої культури спілкування, не допускати дій і вчинків, які можуть зашкодити інтересам державної служби;
- діяти в межах своїх повноважень; у випадку одержання доручення, яке суперечить чинному законодавству, державний службовець повинен невідкладно в письмовій формі повідомити про це керівника, який дав доручення, а в разі наполягання на його виконанні – повідомити вищу за посадою особу;
- працювати чесно й сумлінно, дотримуватися дисципліни праці, цих Правил, своєчасно виконувати розпорядження керівника, використовувати весь робочий час для продуктивної праці, додержуватися вимог з охорони праці, протипожежної охорони, виробничої санітарії;
- поліпшувати якість роботи, систематично підвищувати ділову кваліфікацію, дотримуватися службової й виконавської дисципліни, вживати заходів для негайного усунення недоліків у роботі і причин, що їх зумовлюють;
- утримувати своє робоче місце в належному стані, підтримувати чистоту в приміщеннях апеляційного суду та в його відділах;
- додержуватися встановленого порядку збереження матеріальних цінностей і документів, не виносити з будинку установи оргтехніку, матеріали й документи, призначені для службового користування, дбайливо ставитися до майна, меблів, оргтехніки тощо, раціонально використовувати й витрачати канцелярське приладдя, електроенергію та інші матеріальні ресурси;
- економно використовувати час на службові міжміські й міські телефонні переговори;
- суворо дотримуватися вимоги щодо заборони паління у приміщеннях, на робочих місцях, у кабінетах і в місцях загального користування [419].

трудова дисципліна на підприємствах, в установах та організаціях забезпечується створенням необхідних організаційних та економічних умов для нормальної високопродуктивної роботи, свідомим ставленням до праці, методами переконання, виховання, а також заохоченням за сумлінну працю. Власникові або уповноваженому ним органу належить правильно організовувати працю підлеглих, створювати умови для зростання продуктивності їх праці, забезпечувати трудову й виробничу дисципліну, неухильно додержуватися законодавства про працю і правил її охорони, уважно ставитися до потреб і запитів працівників, поліпшувати умови їх праці й побуту (ст. 141 КЗпП України) [175].

Хто ж виступає суб'єктом забезпечення трудової дисципліни в судовій установі? Досить чітко це питання вирішується щодо співробітників апарату суду, повну адміністративну владу над якими має його керівник. Так, за ч. 5 ст. 155 Закону України № 1402-VIII ця посадова особа призначає на посаду і звільняє з неї працівників апарату суду, застосовує до них заохочення й дисциплінарні стягнення. Що стосується безпосередньо суддів, то вирішення цього питання здійснюється в рамках інституту дисциплінарної відповідальності, оскільки голова суду не має адміністративних повноважень щодо них. КЗпП регламентує трудові відносини всіх працівників, сприяючи серед іншого зміцненню трудової дисципліни, хоча дозволяє існування і спеціальних правових режимів для окремих категорій працюючих [175]. До останніх, безумовно, належать і судді, адже Закон № 1402-VIII, визначаючи загальні питання статусу судді, не врегульовує такі прикладні аспекти, як робочий час і час відпочинку, відпустки й тимчасову непрацездатність працівника, а також низку інших питань. Наявність трудових відносин при виконанні суддями своїх професійних обов'язків не оспорується й теоретиками. При цьому підкреслюється, що відносини, що виникають у процесі виконання суддею своїх професійних обов'язків, мають трудову природу, оскільки в них реалізується його право на працю, гарантоване Конституцією кожному громадянину. Трудові відносини суддів мають внутрішній характер. У них виражається здатність особи до праці у сфері відправлення правосуддя, сам же суддя виступає працівником з відповідною трудовою функцією. Причому сторони цих відносин (одна з них – суддя, друга – держава в особі органу

державної влади, який обрав або призначив його на посаду) не перебувають у відносинах субординації [204, с. 180]. На підтвердження цієї тези можна навести позицію ВАС України, який виходить із того, що «порядок призначення на посаду судді та звільнення регулюється спеціальними законами, в тому числі Конституцією України й законодавством про судоустрій. Трудове законодавство може бути застосовано лише у випадках, коли спірні правовідносини не врегульовані спеціальним законом» (постанова ВАС України від 15 вересня 2011 р.).

Отже, чітка визначеність у питанні застосування положень трудового законодавства до суддів дозволяє вирішувати одне з найскладніших теоретичних завдань, яке має цілком прикладний, практичний характер. Ідеться про межу адміністративних, владних повноважень голови суду стосовно суддів, визначення й подальше законодавче закріплення яких дозволить підвищити ефективність управління в судовій системі, а також слугуватиме важливою запорукою дотримання трудової дисципліни в суддівському корпусі.

Є сенс зробити суттєве зауваження. При розв'язанні означеного завдання ми мусимо виходити з принципу незалежності суддів. Питання, пов'язані із сутністю і змістом судового процесу, з постановленням судових рішень, вирішенням суддею питань відповідно до процесуального законодавства, не може бути предметом адміністративного контролю з боку голови суду. Однак питання організації роботи судді, дотримання ним правил внутрішнього трудового розпорядку предметом такого контролю мають бути.

Потреба в чіткому встановленні ролі голови суду в забезпеченні трудової дисципліни суддів зумовлена 2-ма чинниками. По-перше, під час виконання наданих голові суду за законом повноважень він може дізнатися про здійснене під час розгляду й вирішення справ недотримання або порушення законодавства окремими суддями судової установи, яку він очолює. Учасники судового процесу, які вважають, що їх права порушені, насамперед звертаються зі скаргами до голови суду. Однак указані звернення останній вправі розглядати виключно в порядку законів України «Про звернення громадян» або «Про доступ до публічної інформації». По-друге, аналіз практики ВКС України показав, що у процесі дисциплінарного провадження в

більшості випадків Комісія витребує від голів судів характеристику на суддю, щодо якого здійснюється дисциплінарне провадження. Цей документ використовується як фактична інформація, на підставі якої орган дисциплінарної влади приймає рішення про накладення дисциплінарного на суддю стягнення. Іноді голови судів брали безпосередню участь у засіданні ВККС України, дають свідчення стосовно судді, який притягається до відповідальності. Закон України «Про Вищу раду правосуддя», що набув чинності 5 січня 2016 р. [433], прямо дозволяє викликати голову суду на засідання Дисциплінарної палати на підставі його ч. 7 ст. 49. На нашу думку, ніхто, як безпосередній керівник судді, не в змозі дати його найповнішу й найточнішу характеристику. Єдиний виняток, коли таке джерело інформації не буде об'єктивним – це наявність конфліктних відносин між суддею й очільником суду. По-третє, голови місцевих та апеляційних судів досить часто ініціюють притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, подаючи до органу дисциплінарної влади відповідну заяву про неналежну його поведінку. По-четверте, очільники судових установ за Законом України «Про очищення влади» уповноважені затверджувати висновок про застосування (або незастосування) до судді відповідного суду заборон чи обмежень, передбачених цим Законом [463]. По-п'яте, за антикорупційним законодавством ці посадові особи є суб'єктами запобігання корупції⁷.

Потреба в розширенні адміністративно-управлінських повноважень голів судів у забезпеченні трудової дисципліни є нагальною й зумовлена безпідставним звуженням прав цих очільників судових установ, яке відбулося у процесі судової реформи 2010-2016 р. І хоча ці зміни були зумовлені турботою про гарантування суддям незалежності, остання не означає повної безконтрольності. За чинним же законодавством голова суду фактично позбавлений можливості в будь-який спосіб впливати на суддів. Це цілком виправдано, якщо стосується змісту ухвалюваних суддями процесуальних рішень. Проте ситуація, коли суддя систематично порушує

⁷ Відповідно до ч. 7 ст. 53 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. посадові і службові особи державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, посадові особи органів місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного права, їх структурних підрозділів у разі виявлення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення чи одержання інформації про вчинення такого правопорушення працівниками відповідних державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного права, їх структурних підрозділів зобов'язані у межах своїх повноважень ужити заходів щодо припинення такого правопорушення та негайно письмово повідомити про його вчинення спеціально уповноважений суб'єкт у сфері протидії корупції [445].

правила внутрішнього трудового розпорядку (запізнюється на роботу, відсутній на роботі в робочий час, грубо або нечемно поводить ся зі співробітниками суду або його відвідувачами тощо), а голова суду не може нічого зробити, виявляється абсурдною й вносить дисбаланс у процес управління судовою системою.

Із практичної точки зору досить складно уявити, що орган дисциплінарної влади, що знаходиться в м. Києві, мають змогу ефективно й на належному рівні підтримувати трудову дисципліну в усьому суддівському корпусі країни, який налічує понад 8 тис. суддів. Окрім того, на голів судів покладено функцію загального контролю за ефективністю організації роботи суду, в тому числі за дотриманням установлених процесуальним законом строків розгляду справ. У деяких судах засоби забезпечення таких строків мають регіональні особливості, що полягають у специфічних формах реалізації наданих головам судів повноважень [87, с. 347, 348]. Визначення ж очільника суду як органу, уповноваженого реалізовувати дисциплінарні повноваження стосовно суддів, цілком залежить від законодавця. Як вважають представники судового корпусу, активна участь голови суду або голів судів вищих інстанцій у процесі притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності сприятиме підвищенню об'єктивності дисциплінарного провадження, врахуванню усіх можливих критеріїв оцінки їх діяльності, забезпеченню незалежності й недоторканності суддів у процесі перевірки відповідних матеріалів [123, с. 27–29].

Законодавство країн ЄС наділяє голів судів більш широкими повноваженнями порівняно з українським. Так, у ФРН загальний нагляд за організацією роботи судів здійснюють голови судів і Міністерство юстиції. Очільник суду може оголосити судді попередження або догану за вчинення проступку в письмовій формі або ініціювати дисциплінарне провадження перед дисциплінарним судом. У деяких випадках він провадить розслідування неправомірних дій судді, результати якого служать підґрунтям для подальшого їх розгляду в дисциплінарному суді [666, с. 489, 490]. Дійовим інструментом запобігання правопорушень серед суддів Республіки Польща є попередження, яке вправі застосувати до судді Міністерство юстиції або голова суду. У оформленому письмово попередженні вказуються зміст допущеного порушення й вимога щодо його усунення. Суддя, щодо якого винесено попередження, може

протягом 7-ми днів надати письмове пояснення по суті справи, що не звільняє його від потреби усунення наслідків допущеного порушення. За польським законодавством суд апеляційної інстанції може постановити спеціальну ухвалу щодо порушення процесуального або матеріального права, яка направляється судді першої інстанції, який допустив це порушення під час розгляду справи. Як правило, суд апеляційної інстанції вимагає від судді надати офіційне пояснення своїх дій [666, с. 723–725].

Зважаючи на викладене, вважаємо, що порушення суддею Правил внутрішнього трудового розпорядку суду повинно бути підставою для ініціювання головою останнього перед зборами суддів відповідного суду обговорення поведінки цього судді. Зборам суддів слід надати право застосовувати попередження щодо судді–порушника трудової дисципліни, що фіксується у відповідному рішенні зборів. Цей механізм підвищить ефективність здійснення адміністративно-управлінських повноважень очільників судів і рівень дотримання суддями зазначених Правил. Крім того, треба законодавчо закріпити роль голови суду в дисциплінарному провадженні, адже (а) він має бути специфічним суб'єктом ініціації перевірки фактів неналежної поведінки судді в органах дисциплінарної влади і (б) характеристика, надана останньому очільником суду, в якому він працює, має бути доказом у дисциплінарній справі. Аналогічного статусу мають набути свідчення голови суду, які він надає при розгляді дисциплінарної справи щодо судді в органах дисциплінарної влади України.

Підсумовуючи викладене, зауважимо, що загальним об'єктом, на який посягає суддя при порушенні своїх посадових обов'язків і законодавства, виступає фундаментальне право людини на справедливий суд, у тому числі змістовні і процедурні гарантії реалізації цього права. Додатковим безпосереднім об'єктом усіх правопорушень, учинюваних суддями, є авторитет судової влади в соціумі. На захист цих цінностей спрямований інститут юридичної відповідальності судді, родовий об'єкт якого пов'язано з галузевою належністю суспільних відносин, яким завдається шкода. За змістом цей об'єкт безпосередньо співпадає з об'єктом складу правопорушення, закріпленого відповідною галуззю законодавства. Визначення об'єкта видового залежить від змісту вчиненого правопорушення.

Об'єкт дисциплінарного проступку судді – це сукупність установлених процесуальним і судоустрійним законодавством його прав та обов'язків, що складають зміст суддівської дисципліни. Її складники охоплюють правовідносини, пов'язані: (а) з порушенням суддями дисципліни праці, встановленої Правилами внутрішнього трудового розпорядку судової установи, і (б) з реалізацією процесуальних та інших службових прав суддів, наданих їм законом. Виокремлення суддівської дисципліни (в її вузькому значенні) як дотримання суддею трудової дисципліни в судовій установі дозволить диференціювати його дисциплінарну відповідальність. Створення належних умов для виконання суддями своїх функціональних обов'язків не лише сприятиме дотриманню ними правил внутрішнього трудового розпорядку і процесуального законодавства, а й слугуватиме гарантією попередження вчинення інших видів правопорушень, а в цілому – забезпечуватиме належну реалізацію фундаментального права на справедливий суд.

2.2. Нормативні і процесуальні підстави юридичної відповідальності судді

У наукових юридичних джерелах виокремлюються декілька підстав юридичної відповідальності, які, зокрема, стосуються й суддів, – нормативно-правові, фактичні і процесуально-правові [51, с. 41].

Нормативно-правовою підставою юридичної відповідальності виступає закріплення в законі складів правопорушень, відповідних видів і заходів юридичної відповідальності, інших умов, необхідних для практичної їх реалізації (уповноважених суб'єктів застосування заходів юридичної відповідальності, належних процедур та ін.). Як відзначає М.С. Малейн, де є правопорушення, там є (повинна бути) відповідальність; без правопорушення її немає [249, с. 130]. У теорії права аксіоматичною є теза, що в нормативних підставах юридичної відповідальності втілюється зміст протиправного діяння (його об'єктивна сторона), закріплене на рівні норми-заборони. У той же час для притягнення особи до відповідальності потрібно встановити склад правопорушення, до якого разом з об'єктивними ознаками протиправного діяння належить і завданий об'єкту суспільно шкідливий результат, який захищає закон, і причинний зв'язок між заподіянням шкоди й цим діянням, і вина

правопорушника та його правосуб'єктність, тобто здатність бути суб'єктом відповідальності за вчинене. Брак хоча б одного з указаних елементів означає відсутність складу правопорушення, що, відповідно, виключає юридичну відповідальність [536, с. 78].

Фактичною підставою юридичної відповідальності є вчинення дії (бездіяльність), забороненої правовою нормою, тобто, власне, правопорушення. Така відповідальність за будь-що інше, окрім правопорушення, об'єктивно неприпустима [536, с. 71].

Процесуальною підставою для юридичної відповідальності служить рішення компетентних органів публічної влади та їх посадових осіб про призначення конкретних заходів відповідальності, винесене з дотриманням законної процедури [60, с. 230]. На нашу думку, правову конструкцію «процесуальна підстава юридичної відповідальності» варто трактувати ширше. Із цього приводу радянські вчені І. С. Самощенко й М. Х. Факукшин указували на важливість процесуальних умов, за наявності яких розпочинається спеціальна діяльність уповноважених державних органів з дослідження й вирішення справи про правопорушення [536, с. 93]. Якщо рішення ніким не оскаржене, набуло законної сили й ніхто не подав скаргу на неправомірні дії судді, дійсно, вчинене суддею правопорушення може залишитися без уваги органів, уповноважених накладати відповідні санкції. Для цього інформація про нього повинна в певний спосіб потрапити до осіб, які мають право розпочати кримінальне або дисциплінарне провадження. Можна провести певну аналогію. КПК України 1960 р. оперував категорією «приводи для порушення кримінальної справи» (ст. 94). Ці приводи фактично виступали процесуальною умовою для початку кримінального переслідування особи⁸.

Проведене нами узагальнення дисциплінарної практики ВККС України та ВРЮ за 2010-2016 рр.⁹ дозволяє виділити процесуальні умови відповідальності суддів,

⁸ Такими приводами виступали: (1) заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян; (2) повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину або з поличним; (3) явка з повинною; (4) повідомлення, опубліковані в пресі; (5) безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак злочину [214].

⁹ Під час підготовки цього дослідження дисертанткою вивчено 50 рішень ВРЮ про внесення подань про звільнення суддів за порушення присяги за 2010 – 2016 рр., а також понад 400 рішень ВККС України у дисциплінарних справах за 2011 – 2016 рр., опублікованих на офіційних сайтах цих органів (<http://www.vkksu.gov.ua>, <http://www.vru.gov.ua>).

пов'язані з ініціацією провадження щодо них. В основному це звернення: члена ВРЮ або ВККС України; громадян і представників підприємств, установ та організацій (складають 80 % з усіх вивчених нами звернень); народних депутатів України; голів місцевих та апеляційних судів загальної юрисдикції; прокурорів різних рівнів; правоохоронних і контролюючих органів; Адміністрації Президента України; Державної судової адміністрації України; банківських установ або їх представників. Окрему, хоча достатньо малочисельну (від 2 до 3 % випадків ініціації дисциплінарного провадження щодо судді), передумову відповідальності становлять окремі ухвали судів вищих інстанцій, які виявляють порушення суддями нижчих судів процесуального та іншого законодавства під час перегляду справ в апеляційному й касаційному порядку.

Досить типовими у практиці вітчизняних органів дисциплінарної влади є звернення зі скаргами на дії суддів під час виборчих процесів, слухання резонансних справ (пов'язаних, зокрема, з відомими політиками) або під час резонансних суспільно-політичних подій (Євромайдан 2013 – 2014 рр.). Також нами були виявлені випадки ініціації відповідальності судді після публікацій у ЗМІ про його діяльність та за результатами ухвалення рішення Європейського суду з прав людини проти України (справа Б. Савицького, якого катували в міліції). Деякі із цих звернень щодо неправомірної діяльності суддів мають яскраво виражені елементи тиску на них.

Як зазначає відомий російський теоретик М. В. Вітрук, питання про правову підставу юридичної відповідальності має розглядатися з позицій нормативно-правового й сутнісного, тобто дійсного, такого, що здійснилося. Відповідальність конкретного індивіда виникає з моменту вчинення ним правопорушення, а тому варто вести мову про єдність нормативно-правової (на підставі чого) і фактичної (за що) підстав юридичної відповідальності [60, с. 231]. Ця позиція видається нам досить переконливою, а тому ми будемо характеризувати підстави юридичної відповідальності судді саме з точки зору єдності їх нормативного (визначеного законодавством) і фактичного (змістовного) аспектів.

З огляду на викладене, підстави юридичної відповідальності судді можна тлумачити як закріплені в законі об'єктивні ознаки протиправного діяння судді (дії

або бездіяльності), яким завдається шкода фундаментальному праву особи на справедливий суд. Для притягнення судді до відповідальності, окрім установлення відповідних підстав, необхідно визначення інших елементів складу правопорушення судді, а саме: з'ясування деліктоздатності судді, його вини й наявності причинного зв'язку між протиправним діянням і негативними наслідками, що настали для об'єкта відповідальності – фундаментального права особи на справедливий суд.

Підставу юридичної відповідальності судді слід розглядаєти з точки зору єдності її аспектів – нормативного (визначеного галузевим і судоустрійним законодавством) і фактичного (вчинення суддею діяння, яке має ознаки складу правопорушення, закріпленого в законі). Процесуальною підставою його відповідальності є рішення уповноваженого органу судової влади (суду, ВККС України або ВРП) про накладення відповідних заходів юридичної відповідальності на суддю. Процесуальні умови відповідальності судді пов'язані з ініціацією щодо нього дисциплінарного провадження, якими є звернення фізичної, юридичної або посадової особи до органу дисциплінарної влади щодо неналежної поведінки судді. Негативні наслідки протиправного діяння суддів грубість порушення та його систематичність мають бути критеріями для диференціації їх відповідальності за протиправну поведінку, вчинену ним при відправленні правосуддя. Зміст такого діяння треба оцінювати з урахуванням усієї сукупності фактичних обставин справи, особистості судді і ступеня його вини, тобто його якісно-кількісними характеристиками.

Підстави цивільної відповідальності судді як посадовця визначені Цивільним кодексом України й були досліджені нами у Розділі 1 цієї роботи. Найбільш вдало, на нашу думку, підстави цього виду відповідальності судді назвав Конституційний Суд РФ, за правовою позицією якого від 25 січня 2001 р. кримінально не карані, але незаконні винні дії (або бездіяльність) судді в цивільному судочинстві (в тому числі незаконне накладення суддею арешту на майно, порушення розумних строків судового розгляду, несвоєчасне вручення особі процесуальних документів, що призвело до пропуску строку оскарження, неправомірна затримка виконання) мають розглядатися як порушення права на справедливий судовий розгляд, що вимагає

виплати справедливої компенсації особі, якій спричинена шкода порушенням цього права [418].

Підстави кримінальної відповідальності судді визначені Кримінальним кодексом України: це вчинення діяння (дії чи бездіяльності), об'єктивні ознаки якого названі у відповідній статті (або статтях) кримінального закону.

Підстава адміністративної відповідальності – вчинення адміністративного правопорушення, під яким КУпАП розуміє протиправну, винну (умисну або необережну) дію чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Адміністративна відповідальність настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності (ст. 9 КУпАП)[179].

Підстави дисциплінарної відповідальності унормовані Конституцією й законодавством України про судоустрій. Зокрема, частини 6 і 7 ст. 126 Основного Закону визначають підстави для звільнення судді та припинення його повноважень, які умовно можна поділити на 2 групи: до першої належать об'єктивні перешкоди для подальшого виконання посадових обов'язків судді (пункти 1, 4, 5 ч. 6 і пункти 1–4 ч. 7 ст. 126 КУ), а саме: неспроможність виконувати повноваження за станом здоров'я; подання заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням; незгода на переведення до іншого суду у разі ліквідації чи реорганізації суду, в якому суддя обіймає посаду; досягнення суддею 65-ти п'яти років; припинення громадянства України або набуття суддею громадянства іншої держави; набрання законної сили рішенням суду про визнання судді безвісно відсутнім або оголошення померлим, визнання недієздатним або обмежено дієздатним; смерті судді; до другої – обставини, безпосередньо пов'язані з допущеними суддею правопорушеннями (пункти 2, 3, 6 ч. 6 і п. 5 ч. 7 ст. 126 КУ), а саме: порушення вимог щодо несумісності; вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді; порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна й набрання законної сили обвинувальним вироком щодо судді за вчинення ним злочину.

Доцільно також звернути увагу на один суттєвий аспект: при з'ясуванні підстав юридичної відповідальності судді законодавець спочатку відмовився від формулювання поняття «дисциплінарний проступок судді», яке було закріплене у п. 1 ст. 31 Закону України «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 р. [470], на користь переліку сутнісних ознак об'єктивної сторони суддівського правопорушення (ч. 1 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в редакції від 7 липня 2010 р.; ч. 1 ст. 92 цього Закону в редакції від 12 лютого 2015 р.) [444], а згодом знов повернувся до цієї конструкції (ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в редакції від 2 червня 2016 р.) [475]. Тлумачення цієї категорії наводиться в науковій юридичній літературі. Так, С.В. Подкопаєв трактує дисциплінарний проступок судді як винне, протиправне порушення останнім своїх службових обов'язків, що виражається в обмеженні або порушенні законних прав та інтересів осіб, які беруть участь у судочинстві, або в перешкоджанні доступу до правосуддя, в порушенні суддівських обмежень і загальновизнаних моральних вимог [390, с. 119]. Майже ідентичну за змістом дефініцію пропонує Г.В. Шевченко, підкреслюючи, що вчинення дисциплінарного проступку має бути єдиною підставою дисциплінарної відповідальності судді [631, с. 4, 13].

На нашу думку, визначення дисциплінарного проступку має доктринальне значення, тоді як чітке формулювання на законодавчому рівні підстав дисциплінарної відповідальності судді, в яких віддзеркалюються об'єктивні ознаки відповідного протиправного діяння, має важливе прикладне значення для досягнення принципів справедливості й індивідуалізації відповідальності при накладенні дисциплінарних стягнень. Про правильність нашої позиції свідчить і той факт, що у практиці вітчизняних органів дисциплінарної влади досить часто при формулюванні змісту дисциплінарного проступку судді або порушення ним присяги наводиться декілька підстав, передбачених законом для притягнення його до відповідальності.

Пропонуємо визначити дисциплінарний проступок судді як дію або бездіяльність судді, яка полягає у порушенні ним встановлених Конституцією України, процесуальним та судоустрійним законодавством прав, обов'язків і

компетенцій, об'єктивні ознаки якої визначені законом як підстава для дисциплінарної відповідальності судді.

Статті 106 і 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в редакції від 2 червня 2016 р. визначають уніфіковані підстави притягнення суддів судів загальної юрисдикції до дисциплінарної відповідальності. Аналіз його положень дозволяє провести класифікацію дисциплінарних проступків суддів.

1. Дисциплінарні проступки, наслідком яких є накладення дисциплінарних стягнень, як правило, непов'язаних з позбавлення його правового статусу (ординарна дисциплінарна відповідальність). Такі правопорушення охоплюють проступки, передбачені підпунктами 1 (а–д), 2, 3, 4, 5, 6, 8, 13 частини 1 ст. 106 й ч. 2 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [475]. Проаналізуємо детальніше об'єктивні ознаки ординарних проступків судді.

Об'єктивна сторона проступку судді, який полягає в *умисній або внаслідок недбалості незаконній відмові в доступі до правосуддя (у тому числі незаконній відмові в розгляді по суті позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги тощо) або іншому істотному порушенню норм процесуального права під час здійснення правосуддя, що унеможливило учасниками судового процесу реалізацію наданих їм процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків або призвело до порушення правил щодо юрисдикції або складу суду* (пп. а) ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII) має такі ознаки: (а) способом учинення дисциплінарного проступку, що полягає в незаконній відмові в доступі до правосуддя (в тому числі незаконна відмова в розгляді по суті позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги тощо) або іншому істотному порушенні норм процесуального права, як правило, є наявність неправомірного або відсутність правомірного відповідного процесуального рішення по справі; (б) винесене процесуальне рішення (його невинесення) або прямо суперечить закону, або суперечить принципам і засадам правосуддя в частині забезпечення права учасника процесу на реалізацію своїх процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків, або порушує правила щодо юрисдикції або складу суду; (в) унаслідок дій (бездіяльності) судді учасник процесу або не реалізував своїх процесуальних прав, або не виконав своїх процесуальних обов'язків (тобто в наявності – фактична

неможливість реалізувати відповідні права чи обов'язки), або справу розглянуто з порушенням правил щодо юрисдикції або складу суду; (г) саме винесення процесуального рішення (його невинесення) призвело або безпосередньо до позбавлення учасників процесу можливості реалізувати свої процесуальні права чи виконати процесуальні обов'язки, або до порушення правил щодо юрисдикції або складу суду.

Незаконна відмова в розгляді по суті позовної заяви (апеляційної й касаційної скарги), у процесуальному порядку має виразитись, як правило, у вигляді невирішення суддею по суті позову (скарги) й винесення відповідної ухвали про зупинення або закриття провадження, а також залишення позову (скарги) без розгляду.

Щодо інших істотних порушень норм процесуального права, зазвичай виділяються 2 групи: першою охоплюються порушення, істотність яких для правильного вирішення справи визначається судом (у тому числі апеляційної чи касаційної інстанцій), залежить від конкретних обставин справи, а при їх виявленні рішення суду може бути скасовано або змінено; другою – порушення, які тягнуть обов'язкове скасування рішення суду, тобто є безумовними підставами для цього згідно з нормами процесуального законодавства (наприклад, установлені ч. 2 ст. 412 КПК України, п. 4 ч. 1 ст. 202 КАС України, ст. 336 ЦПК України, ч. 2 ст. 102 ГПК України). Зауважимо, що істотні порушення норм процесуального права, які (а) є підставою для скасування або зміни судового рішення в апеляційній або касаційній інстанціях і (б) є підставою для застосування дисциплінарного стягнення до судді, є схожими за своїм змістом. Однак орган дисциплінарної влади не вправі скасувати або змінити рішення суду, він лише може покарати суддю за допущене ним порушення або неналежне ставлення до виконання ним своїх обов'язків. Встановлення ж органом дисциплінарної влади істотних порушень норм процесуального права від перегляду рішення судом вищої інстанції, не залежить від результату вирішення справи і є підставою для диференціації відповідальності судді, тобто визначення виду стягнення, яке має бути застосовано до нього.

Об'єктивна сторона проступку судді, що полягає в *умисному або внаслідок недбалості незазначенні в судовому рішенні мотивів прийняття чи відхилення*

аргументів сторін щодо суті спору (пп. б) п. 1 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VI), характеризується наступними аспектами.

Унаслідок умисних або недбалих дій судді кінцевий акт правосуддя – судове рішення – набуває структурних дефектів і не може вважатися відповідаючим вимогам законності і правосудності. При цьому не має значення спосіб учинення такого неправомірного діяння, – які причини спричинили постановлення суддею необґрунтованого рішення – неухважність, надмірне навантаження, неврахування вимог певних законодавчих або підзаконних актів, недостатнє знання законодавства, що регламентує відповідне питання (що свідчить про недбалість судді) або ж свідоме ігнорування законодавства, яким спричинено його прагнення постановити рішення в обхід положень і приписів закону.

Вмотивованість судового рішення є однією із вихідних засад, передбачених процесуальним законодавством. Вона означає наведення в судовому рішенні пояснень (мотивів), чому суд вважає ту чи ту обставину доведеною (чи недоведеною), чому суд врахував одні докази, але не взяв до уваги інших доказів, чому обрав ту чи ту норму права (закону), а також чому застосував (чи не застосував) установлений нею відповідний юридичний наслідок. Кожен доречний і важливий аргумент особи, яка бере участь у справі, має бути проаналізований і на нього повинна бути одержана відповідь суду [224, с. 35]. При оцінці судового рішення з позицій його обґрунтованості в разі застосування пп. б) п. 1 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII ВРП має ураховувати наступні суттєві моменти.

По-перше, під час судового розгляду справи виникає низка моментів, що належать до сфери суддівського розсуду й захищені суддівським імунітетом, а саме: (а) визначення порядку дослідження доказів та обставин у справі, (б) їх оцінка; (в) тлумачення законодавства й судової практики. Про явні порушення з боку судді, які можна кваліфікувати за вказаним підпунктом Закону, може свідчити, приміром, обмеження судом часу судових дебатів, немотивування суддею в остаточному судовому рішенні вирішення клопотання сторони про відмову від визнання обставин, передбачених ст. 178 ЦПК України, немотивоване відхилення ним клопотання однієї зі сторін про дослідження доказу по справі (або предмета, документа чи інформації,

які можуть бути залучені як доказ по справі), ненадання суддею сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, можливості дати додаткові пояснення всупереч вимогам ч. 1 ст. 192 ЦПК України. Інакше кажучи, до об'єктивних ознак проступку судді у вигляді відхилення аргументів сторін щодо суті спору можна віднести його дії, пов'язані з ненаданням сторонам можливості надати докази на підтвердження своєї позиції й викласти свою позицію в судовому розгляді – як в усній, так і в письмовій формі. Водночас порушення суддею порядку дослідження доказів, визнання їх належними, достовірними й допустимими, або постановлення судового рішення вже не можна кваліфікувати за пп. б) п. 1 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII.

По-друге, орган дисциплінарної влад, оцінюючи дії судді за даним складом проступку, не вправі замінити або підмінити судову інстанцію, а це означає неможливість оцінки ним питань кваліфікації й застосування суддею норм матеріального закону. У дисциплінарному провадженні не можна оцінювати й досліджувати також зміст резолютивної частини рішення суду, обмежуючись лише вивченням його мотивувальної частини, її структурованості та змістовності.

По-третє, орган дисциплінарної влади не вправі змінити або скасувати рішення суду в дисциплінарному провадженні, оскільки це є виключною прерогативою судів вищих інстанцій. Водночас варто мати на увазі, що відсутність належного мотивування за певних умов може бути підставою для скасування або зміни судового рішення. Приміром, за ст. 309 ЦПК України підставами для скасування рішення суду першої інстанції, його зміни або ухвалення нового рішення, є недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд вважав установленними, або невідповідність висновків суду цим обставинам. Обидві з названих підстав для скасування або зміни судового рішення безпосередньо пов'язані з якістю його мотивувальної частини. Однак змінити його, скасувати або ініціювати його перегляд в апеляційній чи касаційній інстанції ВРП не може, оскільки вона не є належним суб'єктом таких процесуальних дій.

По-четверте, при застосуванні підпункту б) п. 1 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII органу дисциплінарної влади належить виходити з того, що притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за цією підставою доцільно здійснювати після

набуття його рішенням законної сили, тобто в разі завершення строків апеляційного оскарження рішення місцевого суду загальної юрисдикції або всіх процедур оскарження рішення. Строки давності застосування дисциплінарних стягнень надають органу дисциплінарної влади таку можливість. Водночас при скасуванні або зміні судового рішення притягнення судді до відповідальності повинно здійснюватися за ч. 2 статті 106 цього Закону. Окрім того, у такий спосіб орган дисциплінарної влади зможе дотримуватися презумпції законності судового рішення, відповідно до якої останнє вважається законним і обґрунтованим, якщо воно не оскаржується. Більше того, це свідчить і про задоволення змістом судового рішення з боку сторін. Якщо ж строки його оскарження сплинули, орган дисциплінарної влади може застосувати свої дисциплінарні повноваження до судді в разі наявності відповідної скарги (заяви), адже належне мотивування рішення – це обов’язок судді. Дотримання такого підходу також убезпечить орган дисциплінарної влади від зайвого втручання у процес відправлення правосуддя.

Об’єктивній стороні проступку судді, що полягає в *умисному або внаслідок недбалості порушенні засад гласності й відкритості судового процесу* (пп. в) п. 1 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII) притаманні різноманітні порушення засад гласності й відкритості судового процесу. Вивчення змісту ст. 11 цього Закону, яка регламентує цей принцип, і процесуального законодавства дозволяє вирізнити форми можливих порушень, серед яких можуть бути: (а) обмеження суддею права особи на одержання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи, зокрема, неповідомлення зацікавлених осіб про дату й час судового засідання, рух справи від одного суду до іншого; (б) обмеження суддею права на присутність у відкритому судовому засіданні бажаючих, в тому числі і представників ЗМІ; (в) проведення відкритого судового засідання, якщо за законом розгляд справи має відбуватися в закритому режимі, в тому числі відхилення законного клопотання сторони по справі або ухвалення невмотивованого рішення про закриті судові засідання, якщо за законом справа мала б розглядатись у відкритому режимі; (г) недотримання передбаченої законом процедури фіксації справи технічними засобами, зокрема, необґрунтоване відхилення клопотання про проведення фото- й кінозйомки,

відео- і звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслявання судового засідання по радіо чи телебаченню; (д) порушення суддею обов'язку забезпечити проведення відеоконференції; (е) недотримання суддею правил оголошення постановленого судового рішення, в тому числі й обмеження права сторін по справі або інших зацікавлених осіб на отримання копії судового рішення (вироку).

Об'єктивній стороні проступку судді, змістом якого є *умисне або внаслідок недбалості порушення засад рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін і свободи в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед останнім їх переконливості* (пп. г) п. 1 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII) властиві наступні ознаки.

Обов'язок суду створити умови, за яких кожному учасникові судового процесу гарантується рівність у реалізації наданих процесуальних прав, у виконанні передбачених процесуальним законом процесуальних обов'язків, встановлено ч. 2 ст. 9 Закону № 1402-VIII. Порушення цих конституційних засад судочинства призводить до порушень певних процесуальних процедур, що встановлені ст. 5 ЦПК України, статтями 7, 10 і 22 КПК України, статтями 7 і 11 КАС України, статтями 4-2 і 4-3 ГПК України та ін. Принцип рівності громадян перед законом означає, що закон є загальним, однаковим для всіх осіб (громадян, іноземців, осіб без громадянства), стосовно кожного він має ту ж саму силу. Основною гарантією реалізації цього принципу виступає їх рівність перед судом (ст. 26 Конституції України). Його правова природа у процесуальних законах виявляється в одному з важливих аспектів – в інституті процесуальної правоздатності особи. Принцип рівності громадян перед судом виражається через права учасників процесу мати однакові (рівні) процесуальні права, закріплені в тій чи іншій статті процесуального закону (ст. 27 ЦПК України, ст. 49 КАС України, ст. 10 КПК України) [87, с. 115–120]. Порушенням цього принципу в судовому провадженні може бути визнане будь-яке обмеження процесуальних прав однієї сторони порівняно з іншою або надання одній з них будь-якої переваги.

Принцип змагальності теж знаходить належне втілення у процесуальному законодавстві. Саме на суд покладено обов'язок з оцінювання властивостей доказів, сторони ж мають право їх надавати. Відповідно, ненадання суддею можливостей

сторонам подати їх або різноманітні обмеження цього права є зовнішнім проявом досліджуваного дисциплінарного проступку. Наслідки відповідних дій судді для кваліфікації цього проступку значення не мають. Способами його вчинення є: (а) наявність неправомірного або відсутність правомірного відповідного визначеного законом процесуального рішення у справі, (б) нездійснення встановлених законом дії по підготовці справи до розгляду, або (в) конкретне порушення під час розгляду справи встановленого процесуальним законом права учасника, що позбавило його можливості долучити, витребувати або забезпечити докази, а також їх дослідити у встановленому законом порядку.

Об'єктивна сторона проступку судді, що полягає в *умисному або внаслідок недбалості незабезпеченні обвинуваченому права на захист, перешкоджання реалізації прав інших учасників судового процесу* (пп. г) п. 1 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII) характеризується такими ознаками. Процесуальні права сторін та інших учасників судового провадження чітко визначені галузевим процесуальним законодавством. Вони покликані надати можливість учасникам судових процесів якнайповніше реалізувати свої обов'язки в рамках судового процесу. Учасника судового процесу наділено такими загальними правами: бути належним чином повідомленим про дату й місце судового засідання; ознайомлюватися з матеріалами справи; робити копії з документів; одержувати копії судових рішень, ухвал; брати участь у судових засіданнях; користуватися правовою допомогою; подавати докази та брати участь у їх дослідженні; ставити питання іншим учасникам судового процесу; подавати клопотання й заявляти відводи; давати усні й письмові пояснення; заперечувати проти вимог і клопотань; виступати в судових дебатах; ознайомлюватися з журналом судового засідання й технічним записом судового процесу; подавати щодо них свої зауваження; оскаржувати судові рішення; користуватися іншими закріпленими в законі правами.

Критерієм для оцінки неправомірних дій учасників судового процесу може служити правова позиція Пленуму ВС України, викладена в його Постанові № 8 від 24 жовтня 2003 р. «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві». Істотним порушенням права на захист, яке повинно

мати наслідком обов'язкове скасування судового рішення, ВС вважає таке порушення, яке «позбавило або обмежило підозрюваного, обвинуваченого, підсудного або їх захисників у здійсненні цього права, і перешкодило чи могло перешкодити суду всебічно, повно й об'єктивно розглянути справу і постановити законне й обґрунтоване рішення» [131, с. 494–504].

Проведений аналіз процесуального законодавства дозволив виокремити складники об'єктивні ознаки досліджуваного проступку судді, а саме:

(1) *незабезпечення обвинуваченому права на захист*, яке може полягати у: (а) нероз'ясненні права щодо використання правової допомоги захисника; (б) відхиленні клопотання про залучення захисника; (в) невинесенні ухвали з дорученням відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення захисту й забезпечити його прибуття в зазначені в цій ухвалі час і місце для участі у кримінальному провадженні; (г) ненаданні можливості надати усні або письмові пояснення з приводу обвинувачення; (д) відхиленні клопотань про долучення доказів, про виклик певних осіб до суду для допиту, про витребування певних речей чи документів про надання тимчасового доступу до них; (е) встановленні або перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, і які не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом; (є) долучення нових доказів; (ж) незабезпеченні умов для реалізації інших процесуальних прав;

(2) *перешкоджання реалізації прав інших учасників судового процесу*, яке може полягати у: (а) неповідомленні про час і місце судового засідання; (б) проведенні розгляду справи за відсутності доказів належного повідомлення сторін про судові засідання; (в) нероз'ясненні учасникам судового процесу їхнє процесуальних прав; (г) ненаданні достатнього часу на ознайомлення з матеріалами справи; (д) позбавленні можливості поставити запитання учасникам процесу подати пояснення; (е) нерозгляді, зволіканні з розглядом, необґрунтованій відмові в задоволенні клопотань про забезпечення доказів і долучення їх до справи; (є) нестворенні належних умов для реалізації інших процесуальних прав.

Факти незабезпечення обвинуваченому права на захист і перешкоджання реалізації прав інших учасників судового процесу утворюють закінчені проступки незалежно від їх наслідків (формальний склад). Разом із тим, додатковим критерієм установлення неправомірності діянь (дій або бездіяльності) судді може бути оцінка їх наслідків, тобто наскільки таке його діяння вплинуло на досягнення кінцевого результату, до якого прагне у процесі той чи інший його учасник – сторона судового розгляду.

Об'єктивній стороні проступку судді, що полягає в *порушенні правил щодо відводу (самовідводу)* (пп. д) п. 1 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII) властиві певні ознаки. Правила відводу суддів визначені процесуальним законодавством (КПК України, ЦПК України, ГПК України, КАС України й КУпАП України), а засади суддівської безсторонності – Кодексом суддівської етики (ст. 15). З аналізу положень цих кодексів можна зробити висновок, що об'єктивною стороною досліджуваного дисциплінарного проступку може бути: (1) *порушення суддею підстав відводу (самовідводу)* може полягати у таких діях: (а) незаявлення ним заяви про самовідвід за наявності підстав для цього; (б) заявлення суддею безпідставної (невмотивованої) заяви про самовідвід судді за браком відповідних підстав; (в) неуважне вивчення матеріалів справи, в результаті чого суддя не виявив підстав, що свідчать про неможливість його участі у справі; (г) примушування осіб, які беруть участь у справі, до написання заяви про відвід судді; (2) *порушення суддею порядку вирішення питань про його відвід*, що може полягати в: (а) безпідставному незадоволенні заяви про відвід судді, (б) задоволенні такої заяви особи, яка бере участь у справі, за браком відповідних підстав; (в) зловживанні суддею правом на самовідвід, коли він заявляє відводи повторно або щодо однієї й тієї ж є сторони (приміром, прокурора або позивача).

Як свідчить аналіз процесуального законодавства, проблемною для практичного застосування може бути теза: «інші обставини, які викликають сумнів в об'єктивності й неупередженості судді». Для тлумачення таких обставин слід керуватися критеріями, напрацьованими Європейським судом з прав людини. Так, на думку Євросуду, судді у своїй професійній діяльності мають бути вільними від особистих

симпатій, уподобань, схильностей. Вважається, що суддя є безстороннім, якщо немає доказів, які свідчили б про протилежне (суб'єктивна безсторонність). Суду також належить бути безстороннім *об'єктивно*, тобто мати достатньо гарантій, що виключають будь-які сумніви стосовно цього. Цей аспект висуває додаткові обмеження для суддів щодо їх участі в політичному житті держави або будь-якій іншій діяльності, оскільки це може викликати підозру в їх особистій заінтересованості під час вирішення справ. Суддя не буде об'єктивно безстороннім у випадку його залежності від чогось або когось [88, с. 140].

Об'єктивна сторона проступку судді, змістом якого є *безпідставне затягування або невжиття ним заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом встановленого законом строку, зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвоєчасне надання копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень* (п. 2 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII) характеризується такими ознаками.

Строки розгляду справ і вчинення окремих процесуальних дій установлюються галузевими процесуальними законами і є достатньо чітко визначеними. Приміром, поняття «розумний строк» закріплено й розкрито у ст. 3 КАС України; воно означає найкоротший строк розгляду й вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без невиправданих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах.

У кримінальному процесуальному законодавстві критерії розумності строків розкриті у ст. 28 КПК України. До тих, що впливають на дотримання розумності строків розгляду справи у кримінальному провадженні, віднесено: (а) складність останнього, що визначається з урахуванням чисельності підозрюваних, обвинувачуваних й кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу і специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо; (б) поведінка учасників кримінального провадження; (в) спосіб виконання слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

У п. 7 постанови Пленуму ВСС України «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про

адміністративні правопорушення» від 17 жовтня 2014 р., №11 зазначається, що судді повинні усвідомлювати особисту відповідальність за розгляд справ у встановлені законом строки, не допускати фактів зволікання. Строки розгляду справи не можуть вважатися розумними, якщо їх порушено через зайнятість судді в іншому процесі, призначення судових засідань з великими інтервалами, затягування з передачею справи від одного суду до іншого у встановлених законом випадках, безпідставне задоволення необґрунтованих клопотань учасників процесу, що спричинило відкладення розгляду справи на тривалий час, відкладення справи через її неналежну підготовку до судового розгляду, невжиття заходів щодо недопущення недобросовісної поведінки учасників справи тощо, оскільки наведені причини свідчать про низький рівень організації судочинства й безвідповідальне ставлення суддів до виконання своїх обов'язків [374]. Як показує аналіз процесуального законодавства, дисциплінарну відповідальність за досліджуваною підставою тягнуть 3 склади порушення суддею обов'язків, що можуть виступати як окремо, так і разом: (а) безпідставне, невмотивоване затягування або невжиття ним заходів з розгляду заяви, скарги чи справи протягом встановленого законом строку; (б) зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення; (в) несвоєчасне надання суддею копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень.

Об'єктивна сторона проступку судді, змістом якого є *допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу* (п. 3 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII) характеризується його неправомірними діями, які суперечать нормам і приписам суспільної моралі й корпоративної етики. Ці дії за певних умов можуть бути кваліфіковані ВРП як підстава для звільнення судді з посади (в силу пп. 1 ч. 9 ст. 109 Закону № 1402-VIII).

Конкретні етичні приписи, порушення яких складає зміст досліджуваного дисциплінарного проступку судді, закріплені в Кодексі суддівської етики (2013 р.). Однак за ст. 4 цього Кодексу порушення встановлених ним правил не можуть самі по собі застосовуватися як підстави для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності й визначати ступінь їх вини. Як справедливо підкреслив із цього приводу Я.М. Романюк, для притягнення судді до відповідальності необхідно, щоб учинене ним порушення було грубим або систематичним, унаслідок чого мав місце підрив авторитету правосуддя [41]. Проблеми суддівської етики детально досліджені нами у низці праці [317; 314, с. 23-31; 672].

Проаналізувавши практику ВККС України і ВРЮ за 2010–2016 рр. щодо порушень правил суддівської етики [Див. більш детально: Додаток Б], зазначимо таке. По-перше, ігнорування приписів суддівської етики в більшості випадків поєднується з порушеннями суддею процесуального законодавства або правил внутрішнього трудового розпорядку суду. Можна назвати лише одиничні рішення органів дисциплінарної влади, в яких судді притягаються до відповідальності виключно на підставі порушення ним морально-етичних принципів. По-друге, органи дисциплінарної влади, як правило, не конкретизують, яке саме положення Кодексу суддівської етики становить зміст проступку судді, посилаючись на найзагальніші положення суддівської етики, вказуючи, що судді належить бути взірцем законслухняності, неухильно додержуватися присяги й завжди поводитися так, щоб зміцнювати віру громадян у чесність, незалежність, неупередженість і справедливість суду, старанно виконувати покладені на нього обов'язки й підтримувати свою професійну компетентність на належному рівні. Також суддя має здійснювати судочинство в межах і в порядку, визначених процесуальним законом. Як бачимо, органи дисциплінарної влади найчастіше тлумачать порушення суддею положень професійної етики як додаткову ознаку об'єктивної сторони проступку, вчиненого суддею. Іноді ця підстава відповідальності застосовується, якщо діяння судді не можна кваліфікувати за іншими підставами, переліченими в Законі № 1402-VIII.

Ураховуючи викладене, вважаємо, що порушення Кодексу суддівської етики можуть служити підставою для дисциплінарної відповідальності судді або для

звільнення його з посади, якщо одночасно мало місце порушення ним процесуального законодавства й визначених законом обов'язків. ВРП має оцінювати відповідні дії (бездіяльність) суддів з урахуванням спрямованості умислу судді й наслідків, що настали в результаті цього. Вихідним критерієм притягнення судді до відповідальності повинно бути настання в результаті його неетичної поведінки негативних наслідків для забезпечення прав та основоположних свобод осіб – учасників судового провадження. Недотримання суддею етичних норм у позаслужбовій діяльності, якщо це не пов'язано із відправленням правосуддя, і не порушує прав і законних інтересів третіх осіб, може розцінюватися як порушення суддею Кодексу суддівської етики. Настання ж юридичної відповідальності у такому разі прямо обумовлена наявністю у діях судді складу правопорушення. Отже, об'єктивна сторона досліджуваного дисциплінарного проступку судді проявляється в:

(1) істотному одноразовому або повторювану порушенні правил суддівської етики і норм суспільної моралі, що підриває авторитет правосуддя, як правило, сполученому з істотним порушенням законодавства, яке регламентує порядок розгляду й вирішення справ, або

(2) проявом суддею неповаги під час здійснення судочинства до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу, зокрема: (а) дискримінацію цих осіб за ознаками раси, статі, національності, релігії, політичних поглядів, соціально- економічного становища, фізичних вад тощо та дозволяти цього іншим, (б) вчиненні будь-яких дій або висловлювань, що можуть призвести до виникнення сумнівів у рівності професійних суддів, народних засідателів та присяжних при здійсненні правосуддя. Ці дії судді мають бути поєднані із істотним порушенням процесуального законодавства, в обмеженням учасників процесу реалізовувати надані їм законом процесуальні права, у безпідставному незадоволенні заявлених цими учасниками клопотань.

Об'єктивна сторона проступку судді, змістом якого є *умисне або у зв'язку з очевидною недбалістю допущення суддею, який брав участь в ухваленні судового рішення, порушення прав людини й основоположних свобод* (п. 4 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII) вирізняється такими ознаками.

При тлумачення конструкції «порушення прав людини та основоположних свобод» слід виходити з каталогу фундаментальних прав людини, передбаченого Основним Законом й Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. При кваліфікації проступку судді за цим складом проступку член органу дисциплінарної влади має провести низку аналітичних операцій: (1) виключити наявність передбачених процесуальним законодавством підстав для оскарження рішення суду; (2) виключити наявність у діях судді підстав для відповідальності за іншими складами дисциплінарних проступків, передбачених згадуваним Законом; (3) установити наявність порушення прав чи свобод людини, що закріплені в Конституції України, указаній Конвенції й вітчизняному законодавстві, а також істотних негативних наслідків для громадянина (громадян) або держави; (4) визначити прямий причинний зв'язок між діянням судді й настанням порушення прав і свобод людини.

Притягнення судді до дисциплінарної відповідальності може мати місце у зв'язку з рішенням Європейським судом з прав людини, яким встановлено порушення прав людини та основоположних свобод [322, с. 109-113]. Закон № 1402-VIII не виділяє цієї підстави для відповідальності судді, однак відповідно до його ч. 4 ст. 96, якщо рішенням Євросуду встановлено факти, що можуть бути підставою для застосування дисциплінарного стягнення до судді, така відповідальність може мати місце протягом 3-х років з дня набуття чинності цим рішенням. Отже, для судді може настати дисциплінарна відповідальність саме за п. 4 ч. 1 ст. 92 Закону № 1402-VIII. Відповідальність судді внаслідок постановлення рішення Євросудом можлива лише за наявності зафіксованих в ньому прямого причинного зв'язку між неправомірними діями або бездіяльністю судді та їх негативними наслідками у вигляді порушень прав та основоположних свобод людини.

Об'єктивній стороні проступку судді, що полягає в *розголошенні ним охоронюваної законом таємниці, в тому числі таємниці нарадчої кімнати, або інформації, що стала йому відома під час розгляду справи в закритому судовому засіданні* (п. 5 ч. 1 ст. 92 Закону № 1402-VIII), властиві наступні ознаки.

Здійснений нами аналіз законодавства свідчить, що охоронюваних законом таємниць належать: таємниця державна (Закон України «Про державну таємницю»);

інформація про особу (статті 21, 31 Закону України «Про інформацію»); комерційна таємниця (ст. 505 ЦК України); таємниця адвокатська (ст. 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»); лікарська (ст. 40 Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я», ст. 6 Закону України «Про психіатричну допомогу», ст. 286 ЦК України); таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України, ст. 306 ЦК України); таємниця усиновлення (ст. 228 Сімейного кодексу України); страхування (ст. 40 Закону України «Про страхування»); банківська таємниця (ст. 60 Закону України «Про банки і банківську діяльність»); професійна (ст. 20 Закону України «Про рахункову палату»); таємниця слідства (ст. 222 КПК України, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», ст. 37 Закону України «Про інформацію»); тайна сповіді (ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»); таємниця наради суддів (ст. 367 КПК України; ст. 96 ЦПК України; ст. 154 КАС України; ст. 82⁻¹ ГПК України).

З метою забезпечення захисту охоронюваних законом таємниць, процесуальні закони передбачають випадки обмеження гласності судового розгляду конкретних справ шляхом проведення закритого (цілком або частково) судового розгляду справ (ст. 4⁻⁴ ГПК України, ст. 12 КАС України, ст. 6 ЦПК України, ст. 27 КПК України. У всіх випадках рішення про потребу обмеження принципу гласності судового розгляду і про здійснення провадження у закритому режимі приймається суддею (колегією суддів), який перевіряє наявність для захисту певної інформації з обмеженим доступом підстав. Рішення про проведення закритого судового засідання ухвалюється і нарадчій кімнаті й виноситься у формі ухвали.

Досліджуваний проступок може бути вчинений у 2-х формах: (а) розголошення суддею таємниці, що охороняється законом, у тому числі таємниці нарадчої кімнати, і (б) розголошення суддею інформації, що стала відомою судді під час розгляду справи в закритому судовому засіданні. Спосіб учинення суддею цього проступку може бути різним: усне чи письмове безпосереднє повідомлення охоронюваної законом інформації, повідомлення її за допомогою телефону чи засобів електронної пошти, через програми радіо- чи телепередач, публікації у відкритій пресі, а також інше її

розголошення. В окремих випадках цей проступок може полягати й у бездіяльності, якщо, скажімо, недбале зберігання відповідних документів, записів, чернеток тощо створило умови для ознайомлення з інформацією осіб, які не мають вільного доступу до такої інформації.

Розглядуваний склад проступку судді слід розмежовувати зі злочином, передбаченим ст. 328 КК України – «Розголошення державної таємниці» – тобто відомостей, що становлять державну таємницю, особою, якій вони були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради або шпигунства, а також те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки [211]. При виявленні ознак такого злочину орган дисциплінарної влади повинен інформувати компетентні правоохоронні органи.

Щодо розмежування адміністративної й дисциплінарної відповідальності судді, то склад проступку, передбаченого ст. 185⁻¹¹ КУпАП – «Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист» – на нашу думку, повністю охоплюється складом досліджуваного дисциплінарного проступку [179]. Виявлення органом дисциплінарної влади в діях судді ознак проступку, що полягає в незаконному розголошенні або використанні в інший спосіб особою у своїх інтересах інформації, яка стала їй відома у зв'язку з виконанням нею службових повноважень (ст. 172⁻⁸ КУпАП), має бути підставою для інформування про нього орган, уповноважений накладати відповідні адміністративні стягнення.

Для об'єктивної сторони проступку судді, що полягає в *неповідомленні суддею ВРП та Генерального прокурора про випадок втручання в його діяльність зі здійснення правосуддя, у тому числі про звернення до нього учасників судового процесу чи інших осіб, включаючи осіб, уповноважених на виконання функцій держави, з приводу конкретних справ, що перебувають у його провадженні, якщо таке звернення мало місце в непередбачений процесуальним законодавством спосіб, упродовж 5-ти днів після такого звернення до нього* (п. 6 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII) характерним є порушення суддею свого обов'язку, передбаченого п. 9 ч. 7 ст. 56 цього Закону, й створення суддею небезпеки для такої фундаментальної засади, як

незалежність суддів, що закріплена як законодавством, так і Конституцією України (ст. 126).

Процесуальне законодавство України передбачає лише такі форми звернення до судді з приводу конкретних справ, що перебувають у його провадженні, якими є заява, клопотання й пояснення. Ці звернення можуть бути подані також поза межами судового засідання через канцелярію суду. Заяви і клопотання підлягають розгляду й розв'язанню суддею в передбаченому процесуальним законом порядку. Також процесуальним законом закріплюється єдина можливість вербального спілкування учасника процесу із суддею, в тому числі звернення до нього – виключно під час судового засідання. Процесуальний закон не передбачає вербального звернення учасника процесу до судді з приводу конкретної справи, що перебуває у провадженні судді, поза межами судового засідання.

Форми неправомірного втручання у процес відправлення правосуддя визначені постановою Пленуму ВС України «Про незалежність судової влади» № 8 від 13 червня 2007 р., відповідно до якої це: витребування від судді пояснень з питань, що підлягають чи були предметом обговорення у нарадчій кімнаті або спроби розкриття таємниці постановлення рішення в інший спосіб, витребування чи вилучення судових справ, розгляд яких не завершено, а також отримання матеріалів судових справ (копій документів, які містяться у справі, виписок з неї тощо) з порушенням встановленого законом порядку (неповноважним суб'єктом, без належного документального оформлення та ін.) (п. 4). Під втручанням у діяльність судових органів слід розуміти вплив на суддю в будь-якій формі (прохання, вимога, вказівка, погроза, підкуп, насильство, критика судді у ЗМІ до вирішення справи у зв'язку з її розглядом тощо) з боку будь-якої особи з метою схилити його до вчинення (чи невчинення) певних процесуальних дій або ухвалення певного судового рішення. При цьому не має значення, за допомогою яких засобів, на якій стадії процесу й у діяльність суду якої інстанції здійснюється втручання (пункти 4 і 11 вказаної Постанови) [461].

Своєчасне виконання суддею зобов'язання щодо повідомлення органів суддівського самоврядування і правоохоронних органів про випадки втручання в його

діяльність дозволяє органам державної влади вжити заходів з метою запобігти подальшому впливу на суддю, втручання у здійснення ним правосуддя і притягти до відповідальності осіб, винних у таких діях. Невиконання ж суддею покладеного на нього зобов'язання призводить до виникнення обставин, за яких держава не в змозі гарантувати безсторонність судді, якої від нього очікують члени суспільства. При цьому суддя повинен бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності й тоді, якщо його повідомлення до органів суддівського самоврядування і правоохоронних органів сталося з порушенням 5-тиденного строку, що обчислюється з дати, коли судді стало відомо про такий випадок втручання.

Звернення осіб з приводу конкретних справ, що перебувають у провадженні судді, може кваліфікуватися як втручання в діяльність судових органів, яке є кримінально караним діянням. Статтею 376 КК України заборонено в будь-якій формі втручатися в діяльність судді з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або домогтися винесення неправосудного рішення.

Об'єктивна сторона проступку судді, змістом якого є *втручання у процес здійснення судочинства іншими суддями* (п. 8 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII) характеризується такими неправомірними діями судді, як: (а) установлення контролю за здійсненням судочинства іншим суддею, (б) виклик його до вищестоящих судів, (в) витребування звітів чи пояснень чи інформації про розгляд конкретної справи, надання вказівок, рекомендацій щодо останнього, (г) примушування судді до прийняття рішення по справі певного змісту, до вчинення заборонених законом процесуальних дій або іншого порушення закону. Суб'єктами втручання в діяльність судді по відправленню правосуддя може бути як інший суддя цього ж суду, суддя іншого (зокрема вищестоящого) суду, так і судді, які обіймають адміністративні посади в судах.

Як уже зазначалося, Конституцією й законодавством України забороняється будь-яке неправомірне втручання в діяльність судді з відправленню правосуддя. У рішенні Європейського суду з прав людини «Газета «Україна-Центр» проти України» було порушено і питання незалежності суддів всередині судової системи і проблема ризику того, що судді можуть перебувати під впливом своїх колег. Позивач у цій

справі обіймав посаду голови обласної ради суддів. Національним законодавством надається цьому суб'єктові право на порушення дисциплінарного провадження щодо інших суддів. Як констатував Євросуд, існує можливість ризику, що на них може чинитися вплив через погрозу порушити дисциплінарне провадження й ухвалити інші пов'язані з кар'єрою рішення, що належали до компетенції голови ради суддів (рішення по справі «Газета «Україна-Центр» проти України від 15 липня 2010 р.) [661]. Із цього приводу ВС України зазначає наступне: «Голови судів та інші судді, які обіймають адміністративні посади в судах, органи суддівського самоврядування, кваліфікаційні комісії суддів, ВРЮ, органи й посадові особи законодавчої й виконавчої гілок влади не мають повноважень перевіряти правовий зміст судових рішень і оцінювати їх законність. Відповідний орган вправі лише ініціювати питання про притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності за втручання у діяльність суду» (п. 10 постанови Пленуму ВС України від 13 червня 2007 р., № 8 «Про незалежність судової влади») [461].

При визначенні об'єктивної сторони досліджуваного проступку слід відрізнити втручання колег-суддів у процес відправлення правосуддя від дозволених законом форм їх взаємодії, як-от: надання суддям методичної допомоги, роз'яснення законодавства й судової практики суддями вищих судів тощо. Варто також відрізнити втручання в діяльність судді від складу злочину, передбаченого ст. 376¹ КК України, яка передбачає відповідальність за незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду. Якщо неправомірною дією у виді втручання в діяльність судді полягає в неправомірному впливі безпосередньо на посадову особу – суддю, то за вказаною статтею кримінально караним є неправомірний вплив на систему, що здійснює розподіл справ між суддями. Кінцевою метою цих дій, безумовно, є неправомірний вплив на суддю, однак у такому разі він є опосередкованим і потребує додаткової кваліфікації.

Об'єктивній стороні проступку судді, що полягає в *ненаданні інформації або наданні завідомо недостовірної інформації на законну вимогу члена ВККС України й/або члена ВРП* (п. 13 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII) характерним є ігноруванням

суддею запитів членів ВККС України або ВРП, поданих ними під час виконання передбачених законом повноважень.

Складу цього проступку судді немає, якщо законна вимога члена ВРП стосується надання ним пояснень, адже пояснення судді, стосовно якого здійснюється дисциплінарне провадження, є його правом, а не обов'язком (ч. 6 ст. 49 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 р. [433]). Таке право суддя може реалізувати на стадії розгляду дисциплінарної справи. Також треба враховувати, що події дисциплінарного проступку в діях судді немає, якщо на законну вимогу ВРП, її органів, члена ВРП суддя надав інформацію з порушенням 10-тиденного строку, закріпленого ч. 3 ст. 31 цього Закону, або строку, встановленого в запиті цих осіб. Остання теза стосується також і надання інформації на вимогу члена ВККС України, щодо відповіді на запити якого встановлені аналогічні правила (ст. 86 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Незаконними є вимоги членів органів дисциплінарної влади щодо надання оригіналів судових справ, розгляд яких не завершено (Рішення Конституційного Суду України від 11 березня 2011 р., № 2-рп/2011 [510]). Відповідні посадові особи в силу вимог ч. 6 ст. 31 Закону № 1402-VIII Закону України «Про Вищу раду правосуддя» мають право знайомитися з матеріалами судових справ, робити з них копії.

Недодержання встановлених законом строків надання інформації або судової справи на законну вимогу члена ВККС України або ВРП є ознакою складу адміністративних правопорушень, встановлених у статтях 188⁻³² та 188⁻³⁵ КУпАП. Отже, встановивши факт порушення суддею встановлених законодавством строків надання інформації на законну вимогу члена органу, що здійснює дисциплінарне провадження щодо судді, голова, заступник голови ВРП та голова, заступник голови ВККС (пункти 9.2 та 9.3 ч. 1 ст. 255 КУпАП) уповноважені на складання протоколів про правопорушення у справах про адміністративні правопорушення, передбачені статтями 188⁻³² або 188⁻³⁵ КУпАП.

Для об'єктивної сторони проступку судді, що полягає в *умисному порушенні ним норм права чи неналежному ставленні до службових обов'язків, які призвели до скасування або зміни судового рішення* (ч. 2 ст. 106 Закону № 1402-VIII) характерним є

порушення суддею процесуального або матеріального права або неправильне його застосування. Факти умисного порушення суддями норм права й неналежного ставлення до своїх службових обов'язків виявляються, вищими інстанціями (апеляційною, касаційною, Верховним Судом України). Ініціація дисциплінарного провадження у даному випадку відбувається на підставі: (а) окремої ухвали вищих судових інстанцій, яка надійшла до органу дисциплінарної влади; (б) на підставі скарги (звернення) громадянина або іншого суб'єкта, який має право на звернення до органу, що здійснює таке провадження щодо судді.

У певних випадках суди вищих інстанцій постановляють за цими фактами окремі ухвали. Відмітимо, що процесуальне законодавство не покладає на суди після винесення ними окремих ухвал обов'язку направляти останні до ВККС України або ВРП для вирішення питання про відповідальність судді, хоча, зауважимо, така практика є усталеною. Лише в ч. 2 ст. 166 КАС України вказано, що за необхідності суд може постановити окрему ухвалу про наявність підстав для розгляду питання про притягнення до відповідальності осіб, рішення, дії чи бездіяльність яких визнаються протиправними. Згідно зі ст. 121 ЦПК України метою постановлення окремої ухвали судді є вжиття заходів з усунення причин та умов, що сприяли вчиненню порушення. Однак що КПК України відмовився від інституту окремої ухвали, тому у кримінальному провадженні суди апеляційної й касаційної інстанцій позбавлені процесуальної форми для ініціації питання про відповідальність судді, що вважаємо прогалиною законодавства.

Усі діяння, які відповідно до процесуального законодавства служать підставою для скасування або зміни судового рішення (за процесуальним законодавством це – невідповідність викладених у рішенні суду висновків фактичним обставинам справи, суттєве порушення процесуального законодавства, неправильне застосування матеріального закону, неповне з'ясування або недоведеність обставин, що мають значення для справи, неповнота судового розгляду), за певних умов можуть бути розцінені як прояв неналежного ставлення до службових обов'язків. Розмежування умисного порушення суддею закону й судової помилки, таким чином, покладається на суди апеляційної й касаційної інстанцій та органи дисциплінарної влади. У деяких

випадках це питання вирішують правоохоронні органи, оскільки досліджуваний склад дисциплінарного проступку судді межує зі злочином, передбаченим ст. 375 КК України («постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови»).

Конструкція «неправосудність судового рішення» передусім є міжгалузевою. Вивчення правових актів України надає можливість стверджувати, що ознака «неправосудні» стосовно рішень органів судової влади досить широко використовується у сфері нормативного регулювання [156, с. 42]. Зокрема, цей термін вживається у ч. 4 ст. 62 Конституції, в міжнародних актах, у рішеннях Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р., № 19-рп/2004 (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) [506] й від 26 червня 2008 р. № 13-рп/2008 (справа про повноваження КС України)[519]), в указі Президента («Про Стратегію національної безпеки України» від 12 лютого 2007 р., № 105/2007 [472]), у постановах Пленуму ВС України (від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади» [461, с. 6] й від 4 червня 2010 р., № 7 «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» [467, с. 6]) та в інших чинних нормативно-правових актах. Правова природа юридичної відповідальності за ст. 375 КК України найточніше визначена у правовій позиції ВС України, відповідно до якої це «спеціальний вид службового зловживання в галузі здійснення правосуддя, суб'єкт якого (суддя) умисно з будь-яких мотивів свідомо й цілеспрямовано використовує своє службове становище всупереч інтересам правосуддя» (ухвала ВС України № 42390313 від 20 листопада 2014 р.).

Разом із тим, оперуючи поняттям «неправосудність», жоден із правових актів не дає чіткого уявлення про його юридичний (нормативний) зміст, оскільки це суто оціночна категорія, а тому це питання залишається відкритим, що призводить до проблеми різного тлумачення розглядуваної категорії в судовій практиці [Більш детально у наших працях: 311, с. 27-35; 355, с. 169-174; 341, с. 367-372].

О. О. Кваша переконливо доводить, що неправосудним треба розуміти судовий акт, що не відповідає вимогам законності й обґрунтованості, може полягати в

неправильному застосуванні норм матеріального права, порушенні положень Конституції, норм процесуального права чи в невідповідності висновків суду фактичним обставинам справи [159, с. 208]. Н. Д. Квасневська вважає, що філософсько-правове поняття «неправосудність судового рішення» означає виражену в неправильному застосуванні некомпетентним або (й) упередженим суддею норм матеріального й (або) процесуального права, невідповідність судового акта фактичним обставинам юридичного конфлікту [158, с. 57]. Л. Є. Виноградова до ознак неправосудності вироку (рішення, постанови, ухвали) відносить незаконність, необґрунтованість судового акта, які потягли або могли потягти за собою істотну шкоду правам чи інтересам громадян або інтересам держави. Невід'ємною умовою неправосудності дослідниця називає форму вини судді у виді умислу або недбалості [53, с. 15]. На нашу думку, застосування до судді юридичної відповідальності за винесення неправосудного рішення можливе тільки у випадку, якщо встановлено його вину саме у формі умислу, про що свідчить термін «завідомо» у формулюванні об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 375 КК України. А це, у свою чергу «підкреслює цілеспрямований характер злочинних дій судді, його свідоме прагнення та бажання всупереч матеріальному чи процесуальному закону і (або) фактичним обставинам, установленим у справі, постановити судові рішення, яке за своєю суттю не може бути і не є актом правосуддя» (ухвала ВС України від 20 листопада 2014 р., за № 42390313) [373].

Відповідно по правовій позиції Ради суддів України, правосудним є рішення, винесене суддею, який мав право відправляти правосуддя; неправосудним буде рішення судді, який такого права був позбавлений. Відкриваючи кримінальні провадження щодо суддів за статтею 375 КК України у випадках, коли судові рішення в установленому законом порядку не переглядалися та не скасовані, органи прокуратури, ставлячи під сумнів такі судові рішення, які набули чинності, фактично привласнюють функції судів, що є порушенням Конституції України (рішення РСУ № 1 від 5 лютого 2015 р.) [378].

Практика застосування кримінального закону дозволяє виділити такі типові види неправосудних вироків суду: (а) щодо кваліфікації скоєного злочину (засудження

невинної особи або виправдовувальний вирок відносно винної особи), (б) щодо призначеного покарання (несправедливо м'яке чи суворе покарання), (в) про звільнення від кримінальної відповідальності.

Більшість дослідників сходяться на думці, що неправосудними є ті рішення, які винесені з грубим порушенням матеріального чи процесуального права, яке не відповідає вимогам законності й обґрунтованості, а його наступне скасування, зміна тощо вищестоящим судом не є обов'язковою умовою [596, с. 653-655]. Найбільш влучно, на нашу думку, ознаки неправосудності судового рішення з кримінально-правової точки зору охарактеризував П. П. Адрушко. Він указав, що це кримінально-правова оцінка (кваліфікація) судового рішення стороною обвинувачення й судом, що зумовлюється (визначається) психічним ставленням судді, який його ухвалив, до змісту цього рішення й дотримання вимог процесуального закону щодо здійснення відповідного провадження [14, с. 38]. На думку вченого, доказами, які свідчать про неправосудність рішення суду, можуть бути: (а) одержання суддею неправомірної вигоди за постановлення цього рішення, (б) незаконний вплив на нього, (в) постановлення політично вмотивованих рішень у резонансних справах так званого «вибіркового» правосуддя [14, с. 39].

На нашу думку, найбільшу складність представляють випадки визначення неправосудності судових рішень за ознакою суттєвого порушення процесуальних норм. Вважається, що не всі порушення процесуальних норм, навіть ті, що тягнуть скасування рішення суду, можуть бути віднесені до неправосудних підстав. Оцінка порушення суддею процесуальних норм, суттєвість, очевидність такого порушення, доводиться у кожному конкретному випадку виходячи із обставин справи. Приміром, розгляд справи без підсудного за його обов'язкової участі є безумовним істотним порушенням процесуальних норм, однак це порушення є безумовною підставою для скасування рішення суду в апеляційному порядку (пп. 3 ч. 2 ст. 412 КПК України).

Учинене діяння кваліфікується за ст. 375 КК України незалежно від того: (1) яка судова інстанція постановила цей акт (суд першої, апеляційної чи касаційної інстанції); (2) яка галузева належність розглянутої судом справи (кримінальна, цивільна, адміністративна, господарська) (3) яким складом суду було постановлено

судовий акт – судом колегіально чи суддею одноосібно (ухвала ВС України від 20 листопада 2014 р., № 42390313).

Згідно тлумачення диспозиції статті 375 КК України, діяння, як обов'язкова ознака об'єктивної сторони цього злочину, передбачає постановлення судового рішення, тобто мають бути виконані такі дії, як складання документа, його підписання і проголошення у судовому засіданні. Після цього у відведений законом проміжок часу рішення суду набуває законної сили. Однак для кримінально-правової кваліфікації діяння немає значення час набуття законної сили судовим рішенням, його виконання, наслідки тощо. Злочин вважається закінченим з моменту винесення і проголошення рішення суду. Отже, можемо резюмувати, що досліджуваний нами склад злочину є формальним, оскільки активна поведінка винного (судді) вичерпується складанням відповідного процесуального документа, його підписанням і проголошенням у судовому засіданні, тобто доведенням до відома учасників процесу.

Частина 2 ст. 375 КК України представляє собою матеріально-формальний склад злочину, оскільки передбачає відповідальність судді за ті ж самі дії, що потягли за собою тяжкі наслідки (як-то засудження потерпілого до позбавлення волі, його самогубство або посягання на нього, що спричинило тяжку хворобу), вчинені з корисливих мотивів, в інших особистих інтересах, з метою перешкоджання законній професійній діяльності журналіста.

Оскільки жодним нормативним актом не визначено, як відмежувати «суттєвість» порушення процесуального закону, що тягне за собою лише скасування рішення суду, від підстави, за якої суддя притягається до відповідальності, існує потреба створити для суддів процесуальні гарантії від необґрунтованого притягнення їх до дисциплінарної чи кримінальної відповідальності.

По-перше, відповідно до пп. 6 ч. 1 ст. 44 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» дисциплінарна скарга залишається без розгляду та повертається скаржнику, якщо вона ґрунтується на доводах, що можуть бути перевірені лише судом вищої інстанції в порядку, передбаченому процесуальним законодавством, повертається без розгляду.

По-друге, якщо рішення не скасовано або не змінено в судовому порядку, з

огляду на принцип незалежності суддів, суддю: (а) не можна звільнити з посади за зміст цього рішення; (б) не можна притягати до кримінальної відповідальності за постановлення завідомо неправосудного судового рішення. Порущувати питання про звільнення судді з посади або його кримінальну відповідальність за ст. 375 КК України можна лише після скасування або зміни його рішення вищими судовими інстанціями й набуття відповідного рішення статусу остаточного, але для запровадження цього правила необхідно змінювати законодавство.

По-третє, оцінка змісту судового рішення, зокрема його матеріально-правових аспектів, не може бути предметом дисциплінарного провадження. Якщо ж мають місце допущені суддею порушення матеріального права, справа має пройти всі судові інстанції, а після цього може наставати відповідальність судді за ч. 2 ст. 106 Закону № 1402-VIII (скасування або зміна судового рішення у випадку, коли порушення допущено суддею внаслідок умисного порушення норм права чи неналежного ставлення до службових обов'язків). Суттєвим аспектом цього питання є те, що у такому разі законодавство не передбачає автоматичної відповідальності судді, а настає вона лише за наявності скарги (заяви) про неналежну поведінку останнього, подану до органу, що здійснює дисциплінарне провадження або надходження окремої ухвали суду вищої інстанції, в якій констатуються суттєві порушення законодавства з боку судді, виявлені під час апеляційного або касаційного перегляду рішення. Суди апеляційної й касаційної інстанцій теж не зобов'язані вживати заходів реагування в разі виявлення фактів умисного порушення норм права чи неналежного ставлення до службових обов'язків при перегляді судової справи, що можна вважати недоліком чинного законодавства. Можна також зробити ще одне зауваження. Якщо на суддю не подано скарги до органу дисциплінарної влади і якщо рішення не оскаржується в судових інстанціях, значить – незалежно від його змісту – воно задовольняє всі зацікавлені сторони. Отже, не слід порушувати питання про відповідальність судді, оскільки з точки зору суб'єкта права тут порушення його прав і законних інтересів немає, інакше це суперечитиме конституційній zasadі обов'язковості судового рішення, презумпції його законності (поки рішення не змінено й не скасовано вищими судовими органами, воно вважається законним) й принципу правової визначеності

правовідносин.

По-четверте, предметом дисциплінарного провадження щодо судді мають бути виключно процесуальні порушення, допущені ним під час правосуддя, а також порушення правил суддівської етики, внутрішнього трудового розпорядку суду й антикорупційних стандартів. Застосування суддею матеріального законодавства при розгляді й вирішенні справ має бути предметом перевірки виключно вищих судових інстанцій, оскільки тлумачення закону захищено суддівським імунітетом. Підстави дисциплінарної відповідальності судді, пов'язані з оцінкою змісту судового рішення, необхідно вилучати із законодавства (це, приміром, незазначення в судовому рішенні мотивів прийняття або відхилення аргументів сторін щодо суті спору, умисне або з очевидною недбалістю допущення суддею, який брав участь в ухваленні судового рішення, порушення прав людини і основоположних свобод, порушення засад рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості).

По-п'яте, при встановленні під час притягнення судді до відповідальності змістовних дефектів рішення, має бути ініційований його перегляд. Законодавство передбачає перегляд рішення суду за нововиявленими обставинами лише в разі зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження і скасування цього рішення, що стало підставою для ухвалення вироку чи постановлення ухвали, яку належить переглянути. Ці обставини мають бути встановлені вироком суду, що набрав законної сили, а за неможливості ухвалення вироку – підтверджені матеріалами розслідування (ст. 459 КПК України). Установлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні злочину, внаслідок якого було ухвалено незаконне або необґрунтоване рішення, є підставою для перегляду справи за нововиявленими обставинами за ст. 245 КАС України, ст. 361 ЦПК України й ст. 112 ГПК України. Процесуальне законодавство містить підстави для перегляду рішення суду ВС України при встановленні міжнародною судовою установою (в тому числі Європейським судом з прав людини), юрисдикція якої визнана Україною, порушення останньою міжнародних зобов'язань при вирішенні

даної справи судом (ст. 237 КАС України), яке відбувається за наявності відповідної скарги (заяви) зацікавленої особи. За наслідками дисциплінарного провадження або звільнення судді за порушення присяги перегляд рішення суду неможливий. Щодо дисциплінарного провадження, таке правило виявляється логічним, однак у разі звільнення судді за порушення присяги перегляд справи за нововиявленими обставинами має бути передбачений, оскільки йдеться про вчинення проступку, несумісного з високим званням судді.

Аналіз практики вітчизняних органів дисциплінарної влади за 2010–2016 рр. свідчить, що окрім наведених, існує ще одна група суддівських проступків, які слід кваліфікувати як ординарну дисциплінарну відповідальність. Вони не передбачені законодавством, але впливають із правозастосовної практики.

Порушення правил внутрішнього трудового розпорядку тлумачиться органами дисциплінарної влади як порушення суддівської етики. За трудовим законодавством підставами для розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу, що свідчать про порушення працівником правил внутрішнього трудового розпорядку, є: систематичне невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного чи громадського стягнення, а також прогул (у тому числі відсутність на роботі понад 3-х години протягом робочого дня) без поважних причин (пункти 3 і 4 ч. 1 ст. 40 КЗпП України). Аналогічні порушення вчиняються й суддями¹⁰.

¹⁰ У практиці ВРЮ ми знайшли декілька досить суттєвих прикладів ігнорування суддями правил внутрішнього трудового розпорядку суду. Приміром, суддя Коростенського міськрайонного суду Житомирської області Р. допустив 7 прогулів у 2009 р., 14 – у 2010 р. і 8 – у 2011 р. Справа цього судді – яскравий приклад того, як ігнорування трудової дисципліни поєднується з порушеннями чинного законодавства. Адже недотримання Р. трудової дисципліни призводило до порушень ним «розумних» строків розгляду справ, невинуватених перенесень судових засідань, затримок з постановленням і виготовленням текстів судових рішень, в результаті чого наносилася суттєва шкода правам і законним інтересам громадян (рішення ВРЮ про звільнення Р. від 13 березня 2013 р.).

У Генічеському районному суді Херсонської області протягом 2008–2011 рр. декілька суддів (С., В., Ш.), систематично порушуючи правила трудового розпорядку суду і приписи суддівської етики, створили конфліктну ситуацію з керівництвом суду. Вони: (а) прогулювали роботу без поважних причин, (б) самостійного встановлювали для себе періоди відпусток, які не були передбачені відповідним графіком; (в) несвоєчасно розглядали судові справи, що збільшувало навантаження на колег, (г) не приймали до свого провадження справи без пояснення причин і самоусувалися від роботи; (д) протягом тривалого часу висловлювали неповагу і принизливе ставлення до працівників апарату суду, (е) не впускали до своїх кабінетів інших працівників суду, (є) не виконували наказів

Зазначене свідчить про нагальну потребу додати до підстав дисциплінарної відповідальності, передбачених ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII, такої підстави, як грубе порушення суддею правил внутрішнього трудового розпорядку суду. У той же час систематичне порушення суддею цих правил суду має бути підставою для звільнення судді за порушення присяги.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що однократне істотне порушення процесуального законодавства, Кодексу суддівської етики, обов'язків судді, Правил внутрішнього трудового розпорядку, невиконання суддею, який обіймає адміністративну посаду в суді, посадових обов'язків, установлених для відповідної адміністративної посади або порушення рішень органів суддівського співтовариства, відсутність негативних наслідків неправомірного діяння судді або їх неістотний характер, невстановлення прямого умислу на вчинення такого діяння є характерними ознаками ординарного дисциплінарного проступку, внаслідок учинення якого суддя не може бути звільнений з посади. Залишення рішення судді в силі при його перегляді вищестоящими інстанціями, як і однократність неправомірного діяння, мають бути кваліфіковані органом дисциплінарної влади як суттєві ознаки ординарного дисциплінарного проступку.

2. Дисциплінарні проступки, несумісні з подальшим перебуванням на посаді судді, визначені ч. 9 ст. 109 Закону № 1402-VIII, мають наслідком звільнення судді з посади. За ч. 1 ст. 115 цього Закону він звільняється з посади у зв'язку з вчиненням істотного дисциплінарного проступку, грубим чи систематичним нехтуванням обов'язками, яке є несумісним зі статусом судді або в разі виявлення його невідповідності займаній посаді. Відповідно до ч. 1 ст. 118 Закону № 1402-VIII порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна є підставою для звільнення судді з посади. Факти, що свідчать про це, як і порушення ним обов'язку підтвердити законність джерела походження майна, мають бути встановлені ВРП (її відповідними органами) під час дисциплінарного провадження щодо судді (ч. 3 ст. 58 Закону України «Про Вищу раду правосуддя»). Порушення суддею обов'язку підтвердити

голови суду; (ж) допускали тяганину при розгляді й вирішенні справ. ВРЮ 24 січня 2012 р. винесла рішення про звільнення вказаних суддів за порушення присяги.

законність джерела походження майна може бути встановлене: (1) у межах дисциплінарного провадження – ВРП (її органами); (2) у межах кваліфікаційного оцінювання – ВККС України; (3) судом при розгляді відповідної справи (ч. 2 ст. 118 Закону № 1402-VIII). Рішення про звільнення судді з посади ухвалює ВРП в порядку, визначеному Законом України «Про Вищу раду правосуддя» (ч. 2 ст. 112 Закону № 1402-VIII).

Вищеназвані підстави звільнення судді замінили таке його формулювання, як «порушення присяги» [Більш детально щодо тлумачення цього поняття див.: 340, с. 237-247; 328, с. 540-545; 349, с. 95]. Такий крок спрямований на забезпечення принципу правової визначеності у формулюванні підстави відповідальності судді, а також під впливом рекомендацій Венеціанської комісії. Оцінку категорії «порушення присяги» надав Європейський суд з прав людини у своєму рішенні по справі «О. Волков проти України» (від 9 січня 2013 р.) [66]. Зокрема, Судом було відзначено, що в Україні бракує будь-яких принципів і практики, що дозволяли б точно й послідовно інтерпретувати поняття «порушення присяги судді» як підставу для звільнення його з посади (п. 180), і належних процесуальних гарантій для попередження довільного тлумачення застосування відповідних норм матеріального права при звільненні судді за цією підставою. Євросуд дійшов висновку, що «це призвело до неможливості передбачити наслідки застосування відповідних положень національного права. На цій підставі можна також припустити, що практично будь-який проступок судді, вчинений у будь-який час протягом його кар'єри, може бути інтерпретований за бажанням дисциплінарного органу як достатня фактична підстава для дисциплінарного звинувачення в «порушенні присяги» і призвести до відсторонення судді від посади» (п. 185). Він також указав, що національному законодавству належить бути достатньо передбачуваним у своїх формулюваннях, щоб надати людям адекватні вказівки на обставини й умови, за яких влада має право вдатися до заходів, що стосуються їх права відповідно до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (п. 170). Відсутність чітких підстав для звільнення судді з посади мало для заявника негативні наслідки (з точки зору як його приватного життя,

так і професійної репутації) і становить порушення ст. 8 указаної Конвенції, яка регламентує право на приватність [66].

Істотним дисциплінарним проступком або грубим нехтуванням обов'язками судді, що є несумісним зі статусом судді або виявляє його невідповідність займаній посаді, може бути визнаний, зокрема, будь-який з таких фактів: (1) суддя допустив поведінку, що порочить його звання або підриває авторитет правосуддя, у тому числі в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших етичних норм та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду; (2) суддя вчинив дисциплінарний проступок, маючи непогашене дисциплінарне стягнення (крім попередження чи догани), або має два непогашених таких стягнення; (3) встановлено факт недоброчесної поведінки судді, у тому числі здійснення ним або членами його сім'ї витрат, що перевищують його доходи та доходи членів його сім'ї, законність джерел яких підтверджена; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим ним майну і доходам; використання статусу судді з метою незаконного отримання ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди; (4) суддю визнано судом винним у вчиненні корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією; (5) суддя не виконав вимоги рішення органу, що здійснює дисциплінарне провадження щодо судді, або за результатами кваліфікаційного оцінювання, призначеного як наслідок дисциплінарної відповідальності, не підтвердив свою здатність здійснювати правосуддя у відповідному суді; (6) суддя у встановлені строки умисно не подав декларацію доброчесності чи декларацію родинних зв'язків або умисно задекларував недостовірні (в тому числі неповні) твердження у декларації доброчесності; (7) суддя допустив інше грубе порушення закону, що підриває суспільну довіру до суду (ч. 9 ст. 109 Закону №1402-VIII).

Розмежування між ординарним дисциплінарним проступком судді та проступком, який повинен мати наслідком звільнення його з посади, слід провадити за такими критеріями, як-от: (а) форма вини судді; (б) зміст і ознаки вчиненого діяння; (в) кількісні характеристики дисциплінарного проступку і (г) наслідки вчиненого.

За формою вини дисциплінарний проступок судді може характеризуватись умислом або необережністю. І формулювання чинного законодавства, і міжнародні стандарти, дозволяють зробити висновок, що істотною ознакою ординарного проступку є необережність у формі недбалості або непрямого умислу (пп. 1 ч. 1 ст. 106; пп. 4 ч. 1 ст. 106 Закону №1402-VIII; п. 69 Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки») [642]. Судова ж і дисциплінарна практика засвідчують, що звільнення суддів, як правило, має місце в результаті вчинення умисних діянь: «... Ухвалюючи судові рішення, суддя має чітко усвідомлювати протиправність своїх дій (або бездіяльності), передбачати їх негативні наслідки й можливість їх настання» [425]. Примітно, що в одному зі своїх рішень ВККС України, накладаючи на суддю стягнення у вигді суворой догани, вказала, що останній «у своїх письмових поясненнях повністю визнав допущені помилки при застосуванні кримінального та кримінально-процесуального закону» (Рішення ВККС України від 21 січня 2016 р.). Це дало Комісії можливість не звільняти суддю, а застосувати до нього менш суворий вид стягнення.

За змістовними ознаками вчиненого діяння проступки, несумісні з подальшим перебування на посаді судді, слід відрізняти від ординарних дисциплінарних проступків у першу чергу за якісними характеристиками. Тлумачення положень частин 8 і 9 ст. 109 Закону №1402-VIII дозволяє констатувати, що до об'єктивних ознак указанного різновиду проступків можна віднести: (а) порушення суддею норм процесуального закону, (б) неправильне застосування норм закону матеріального, (в) нехтування правилами суддівської етики й загальновизнаними нормами моралі, (г) порушення приписів антикорупційного законодавства, (д) вчинення суддею корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, (е) недотримання ним імперативних вимог органу дисциплінарної влади. За правовою позицією ВАС України підставою для звільнення судді з посади можна вважати «грубе порушення ним норм процесуального права, неправильне застосування норм матеріального права або інші неправомірні його діяння, які явно свідчать про його несумлінність, нечесність, упередженість при здійсненні ним правосуддя і які здебільшого є систематичними» [425].

Вважаємо, що найбільшу складність для прикладного застосування підстави дисциплінарної відповідальності судді становить необхідність розмежування вищеперелічених суддівських порушень у їх змістовному вимірі, оскільки кожне з них може бути підставою як для звільнення судді з посади, так і для застосування більш м'якого дисциплінарного стягнення. Ці порушення також можуть стати підставою для скасування рішення судді під час їх оскарження. Зауважимо, що правової дефініції конструкції «суттєві порушення норм процесуального права» законодавство України не містить, оскільки воно передбачено самим процесуальним законом. Приміром, за КПК України суттєвими порушеннями кримінального процесуального закону вважаються порушення його вимог, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне й обґрунтоване судове рішення. Такі порушення в обов'язковому порядку тягнуть за собою скасування рішення суду, якщо: (а) за наявності підстав для закриття судом провадження у кримінальній справі його не було закрито; (б) судові рішення ухвалено незаконним складом суду; (в) судові провадження здійснено за відсутності обвинуваченого (крім випадків, передбачених КПК), прокурора (крім випадків, коли його участь не є обов'язковою), захисника (якщо його участь є обов'язковою) або потерпілого (належним чином не повідомленого про дату, час і місце судового засідання); (г) порушено правило підсудності; (д) у матеріалах судового провадження бракує журналу судового засідання або технічного носія інформації, на якому зафіксовано провадження в суді першої інстанції (ст. 412 КПК України).

Варто відмітити, що жодним нормативним актом не визначено, як відмежувати так звану «суттєвість» порушення процесуального закону, яке тягне лише скасування рішення суду, від підстави, за якої суддя притягується до відповідальності. Значить, оцінювання змісту процесуальних порушень, допущених суддями, повністю покладається на розсуд органу дисциплінарної влади. Детальний аналіз практики ВККС України 2010–2016 рр. щодо суттєвих (істотних) порушень норм процесуального закону, які стали підставою для ординарної дисциплінарної відповідальності судді надано у Додатку Г до Дисертації. Аналіз практики органів дисциплінарної влади за 2010–2017 рр. дозволяє констатувати, що для звільнення

судді з посади вчинений ним проступок має характеризуватися грубим порушенням законодавства або вчиненням процесуальних дій (ухваленням процесуальних рішень), що законодавством не передбачені [Див.: Додаток Г].

З нашої точки зору, найбільш очевидними з проаналізованих нами випадків звільнення судді з посади внаслідок грубого порушення законодавства можна вважати дії судді С., який, проігнорувавши Закон, вийшовши за межі наданих йому повноважень, або судді Н., який постановив судовий акт, не передбачений процесуальним законом [356, с. 222]. Типовим грубим порушенням суддею законодавства також є постановлення ухвал щодо забезпечення позовів по цивільних або господарських справах, які блокують роботу підприємства і сприяють «рейдерським» захопленням останніх. Таких справ було чимало у практиці ВРЮ у 2009–2010 рр. [84, с. 52, 53]. Грубість порушення законодавства, на нашу думку, можна оцінити лише шляхом аналізу змісту протиправних дій судді й спричинених ними негативних наслідків.

У контексті розмежування порушень суддів, за яких їх слід звільняти з посади, і таких, за які мають накладатись інші дисциплінарні стягнення (менш тяжкі), можна навести правову позицію Верховного Суду України щодо державних службовців. У постанові від 21 січня 2014 р. по справі № 21-479a13 Судова палата в адміністративних справах указала, що «звільнення за порушення Присяги може мати місце лише, коли державний службовець учинив проступок проти інтересів служби, що суперечить покладеним на нього обов'язкам, підриває довіру до нього як до носія влади, що призводить до приниження державного органу й унеможлиблює подальше виконання ним своїх обов'язків. Припинення державної служби за порушення Присяги може застосовуватися тільки у крайніх випадках, коли дисциплінарний проступок містить ознаки саме такого порушення і заходи дисциплінарного стягнення, на переконання особи, уповноваженої вирішувати питання про відповідальність посадовця, є недостатніми чи попереднє їх вжиття не дало бажаного результату» [373]. З нашої точки зору, таке тлумачення підстав звільнення можна цілком застосовувати й до суддів, коли орган дисциплінарної влади сумнівається у виборі виду дисциплінарного стягнення щодо судді.

За кількісними характеристиками дисциплінарні проступки можуть бути однократними, повторюваними й систематичними. Як відзначає О. Є. Луценко, «у випадку наступного вчинення дисциплінарного проступку йдеться про повторюваність, а коли порушення вчинюється тричі й більше разів, – про систематичність» [246, с. 15]. При цьому спільною ознакою повторюваного й систематичного діяння є вчинення нових проступків особою, яка має непогашені стягнення на момент їх учинення.

Тлумачення положень пп. 1 ч. 9 ст. 109 Закону № 1402-VIII свідчить, що звільнення судді з посади можливе за наявності 2-х непогашених дисциплінарних стягнень або вчинення нового проступку за наявності стягнення непогашеного, крім попередження чи догани. Отже, повторністю для суддів слід вважати вчинення 2-х і більше проступків. При цьому треба мати на увазі, що одне дисциплінарне стягнення може бути застосовано до судді, який учинив більше одного проступку, а тому сумарна кількість застосованих дисциплінарних стягнень не обов'язково дорівнює кількості неправомірних діянь. Оцінювання дисциплінарного проступку судді покладається на розсуд органів дисциплінарної влади, які мають щодо цього досить широку дискрецію.

Із проаналізованих нами рішень органів дисциплінарної влади про звільнення суддів лише в 10 % випадків ішлося про одиничне грубе процесуальне або інше порушення, допущене суддею. У більшості випадків ВРЮ або ВККС України на підставі перевірки встановлювали декілька порушень різнопланового характеру – від недотримання приписів процесуального закону до допущення фактів тяганини при розгляді справ

У теорії права загальновизнаним є факт, що диференціація покарання за правопорушення має місце за наслідками вчиненого: чим тяжчими є негативні наслідки вчиненого, тим суворішою має бути міра покарання. Органи дисциплінарної влади доволі ретельно ставляться до оцінювання всіх обставин справи, а в судовій практиці відмічається, що ознакою дисциплінарного проступку судді, несумісного з подальшим перебуванням його на посаді, є «істотні негативні наслідки, що знаходяться у прямому причинному зв'язку з діяннями судді, тобто якщо внаслідок

його рішення настали суттєві порушення прав і законних інтересів особи, декількох осіб, групи осіб або держави» [425].

Аналіз актів ВРЮ за 2010–2017 рр. показав, що після винесення деяких рішень виникають негативні наслідки, викликані незаконними діями судді, серед яких: уникнення винних від притягнення їх до кримінальної відповідальності; обурення широкої громадськості; набуття широкого розголосу по всій території України, оскільки обставини справи були висвітлені в засобах масової інформації, у тому числі на телебаченні, в газетах та у Всесвітній мережі Інтернет; підрив авторитету судової влади; відновлення діяльності казино та інших гральних закладів у супереч законотворчій забороні (мало місце на підставі ухвали судді про забезпечення позову); шахрайське заволодіння майном особами, які не мали на нього законного права; незаконне захоплення об'єктів нерухомості, земельних ділянок; незаконне втручання в господарську діяльність підприємств; створення перешкод для діяльності правоохоронних або інших державних органів шляхом заборони їм учиняти певні дії; блокування виконання договірних зобов'язань України за зовнішньоекономічними контрактами; призначення на посаду судді іншої держави; відправлення «правосуддя» в «судах» ЛНР і ДНР, тобто на непідконтрольних Уряду України територіях; незаконне розкриття банківської таємниці та ін. Наявність указаних обставин входить до підстав звільнення судді з посади. Є сенс відзначити, що негативні наслідки, спричинені діями судді, які послужили підставою для застосування до нього менш суворих санкцій, були не такими суттєвими, як у справах про порушення суддівської присяги.

Підтримуючи позицію С. В. Подкопаєва, який вважає, що всі дисциплінарні проступки суддів певною мірою завдають шкоди суспільству [389, с. 119], зауважимо, що порушення присяги судді слід віднести до вчинків, що можуть спричинити настання шкідливих наслідків [580, с. 52], а відсутність останніх, на нашу думку, має бути підставою для диференціації відповідальності суддів і віднесення так званих «формальних» [170, с. 29] порушень, до нетяжких дисциплінарних проступків, за наслідками яких не може бути застосовано такий захід відповідальності, як звільнення судді з посади.

Дисциплінарний проступок, передбачений пп. 14) ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII, полягає у *непроходженні курсу підвищення кваліфікації в Національній школі суддів України відповідно до направлення, визначеного органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, або непроходження подальшого кваліфікаційного оцінювання для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді, або непідтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді за результатами цього кваліфікаційного оцінювання*, і має наслідком звільнення судді з посади. Аналіз диспозиції цієї норми свідчить про те, що вона не містить самостійного проступку, а передбачає негативні наслідки вчинення суддею іншого протиправного діяння. Підпункт 14) ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII є так званим «подвійним» покаранням судді, який вчинив правопорушення й не виконав умови реалізації застосованої до нього правової санкції.

Аналіз законодавства про судоустрій свідчить, що суттєвими ознаками діяння, несумісного з подальшим перебуванням на посаді судді, слід також вважати *порушення суддею вимог щодо несумісності* (ст. 114 Закону № 1402-VIII)¹¹. По суті цей проступок належить до дисциплінарних, однак законодавець диференціює цю підставу для звільнення судді, передбачаючи для неї окрему процедуру (Гл. 3 Розділу II Закону України «Про Вищу раду правосуддя»). Підтвердженням нашої позиції є норма п. 11.5 Регламенту Вищої ради правосуддя, згідно якого справа щодо несумісності розглядається Радою на її засіданні у пленарному складі в порядку, передбаченому для розгляду дисциплінарних справ щодо суддів [496].

Вивчення правозастосовної практики й законодавства України показало, що суттєвими ознаками діяння, несумісного з високим званням судді, є: (а) спрямований наперед умисел судді на вчинення дисциплінарного проступку; (б) грубе порушення ним норм процесуального права, неправильне застосування норм права матеріального або інші неправомірні діяння судді, які явно свідчать про його несумлінність, недоброчесність, упередженість при здійсненні правосуддя, а саме: ухвалення ним рішення всупереч практиці вищих судових органів, приписів Конвенції, прецедентів

¹¹ Підстави несумісності посади судді відповідно до чинного законодавства викладені нами у підрозділі 2.1 цього дослідження.

ЄСПЛ, ухвалення процесуального рішення, не передбаченого процесуальним законодавством, грубе порушення правил підсудності й підвідомчості, підміна ним компетенції іншого органу державної влади, вчинення суддею неправомірних процесуальних дій унаслідок отримання неправомірної вигоди та ін.; (в) систематичність неправомірних дій судді, що означає вчинення ним дисциплінарного проступку, який має більше одного непогашеного стягнення на момент його скоєння, або вчинення цим представником судової влади декількох дисциплінарних проступків одночасно; (г) негативні наслідки, що знаходяться у прямому причинному зв'язку з діями судді: якщо внаслідок постановленого ним рішення настали суттєві порушення прав і законних інтересів особи, декількох осіб, групи осіб або держави; якщо ці наслідки неможливо усунути; якщо неправомірне його діяння мало значний суспільний резонанс або підриває довіру громадськості до суду; (д) недотримання суддею вимог несумісності, істотне порушення приписів суддівської етики або антикорупційного законодавства; (е) визнання судді винним у вчиненні адміністративного правопорушення.

3. *Корупційні дисциплінарні проступки судді або дисциплінарні проступки судді, пов'язані з корупцією.* Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII визначає корупційне правопорушення як діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність¹². За ч. 1 ст. 3 цього Закону судді КС України, усі інші професійні судді є суб'єктами, відповідальними за дотримання вимог антикорупційного законодавства і вчинення корупційних правопорушень, а також правопорушень, пов'язаних з корупцією [445].

Закон № 1402-VIII не наводить дефініцій термінів «корупційне правопорушення» і «правопорушення, пов'язане з корупцією», але системний аналіз

¹² Правопорушення, пов'язане з корупцією – це діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені цим Законом вимоги, заборони та обмеження, вчинене відповідною особою, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність. Корупція – це використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 вказаного Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей.

його положень дозволяє зробити висновок, що такими дисциплінарними правопорушеннями треба вважати проступки, передбачені пп. 7, 9–12 й 14–19 частини 1 ст. 106 цього Закону. Правова кваліфікація цих діянь пов'язана з низкою складнощів.

По-перше, формулювання складів цієї групи проступків в законодавстві про судоустрій має бланкетний (відсилочний) характер, оскільки суттєві ознаки їх об'єктивної сторони сформульовані в антикорупційному законодавстві. По-друге, відсутність чіткого переліку корупційних проступків і проступків, пов'язаних з корупцією в Законі № 1402-VIII спричиняє ситуацію, коли орган дисциплінарної влади фактично не зобов'язаний виконувати приписи статті 59 Закону № 1700-VII, за яким відомості про осіб, яких притягнуто до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної або цивільно-правової відповідальності за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, а також про юридичних осіб, до яких застосовано заходи кримінально-правового характеру у зв'язку з вчиненням корупційного правопорушення, вносяться до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, що формується та ведеться Національним агентством з питань запобігання корупції. Органи дисциплінарної влади зобов'язані виконувати згаданий припис Закону № 1700-VI лише в разі визнання судді винним у вчиненні корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, у випадках, установлених законом (п. 15) ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Третім проблемним моментом є те, що при реалізації своїх повноважень органи дисциплінарної влади, накладаючи стягнення на суддів за вчинення останніми проступків корупційних або пов'язаних з корупцією, перші фактично будуть вимушені підміняти повноваження правоохоронних органів. У випадку виявлення ознак корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, Національне агентство з питань запобігання корупції затверджує обґрунтований висновок, який надсилає спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції (ч. 3 ст. 12 Закону № 1700-VII). Спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції – це органи прокуратури, органи внутрішніх справ України, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції (ст. 1 Закону № 1700-VII). Органи

дисциплінарної влади не належать до спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції. Тому доведення фактів вчинення суддею правопорушення корупційного або, пов'язаного з корупцією, у дисциплінарному провадженні можливе лише шляхом надсилання органами ВРП відповідних запитів до компетентних правоохоронних органів та ухвалення рішення на підставі отриманих на запити відповідей, пояснень судді та інших матеріалів, які органи дисциплінарної влади вправі випробовувати на виконання своїх повноважень.

Тепер перейдемо до аналізу об'єктивних ознак правопорушень корупційних або пов'язаних з корупцією, визначених Законом № 1402-VIII.

Об'єктивні ознаки дисциплінарного корупційного проступку у виді *неповідомлення або несвоєчасного повідомлення Ради суддів України про реальний чи потенційний конфлікт інтересів судді (крім випадків, коли конфлікт інтересів урегульовується у визначеному процесуальним законом порядку)* (п. 7 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII), виражаються у порушенні вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів¹³ і характеризується бездіяльністю. Конфлікт інтересів має місце тоді, коли йдеться про наявність приватного інтересу судді у сфері, в якій він здійснює свої повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття рішень або вчинення чи невчинення дій під час здійснення правосуддя, а також тоді, коли існує суперечність між приватним інтересом та повноваженнями судді із здійснення правосуддя, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень. Так, ч. 1 ст. 22 Закону № 1700-VII встановлює, що судді як особи, уповноваженій на виконання функцій держави, забороняється використовувати свої службові повноваження або своє становище та пов'язані з цим можливості з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб. Частина 4 ст. 23 вказаного Закону передбачає, що рішення, прийняте суддею на користь особи, від якої вона чи її близькі особи отримали подарунок, вважаються такими, що прийняті в умовах конфлікту інтересів.

¹³ Визначення конфлікту інтересів та приватного інтересу міститься у Законі України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014р. [445].

Сам факт неповідомлення чи несвоєчасного повідомлення Ради суддів України про реальний чи потенційний конфлікт інтересів утворює закінчений проступок – формальний склад. Відповідальність судді за вказане правопорушення настає за умови вчинення бездіяльності у зв'язку з виконанням функцій держави. Несвоєчасність повідомлення РСУ означає, що суддя повідомив Раду суддів України про реальний чи потенційний конфлікт інтересів після спливу строку, встановленого ч. 10 ст. 133 Закону № 1402-VIII, тобто пізніше наступного робочого дня з моменту його виникнення. Подія проступку відсутня, якщо конфлікт інтересів врегульовано в порядку, визначеному процесуальним законом.

Склад адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 172⁻⁷ КУпАП, що полягає в неповідомленні особою у встановлених законом випадках та порядку про наявність у неї реального конфлікту інтересів, охоплений у повному обсязі п. 7 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII. Разом із тим ч. 2 ст. 172⁻⁷ КУпАП (вчинення дій чи прийняття рішень в умовах реального конфлікту інтересів) не збігається з досліджуваним складом дисциплінарного проступку судді. У такому разі суддя спочатку притягається до адміністративної відповідальності [Детальніше про це див. підрозділ 4.4. цієї роботи].

Об'єктивні ознаки дисциплінарного корупційного проступку у вигляді *неподання або несвоєчасне подання для оприлюднення декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в порядку, встановленому законодавством у сфері запобігання корупції* (п. 9 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII) полягають у порушенні вимог фінансового контролю. Цей склад проступку судді є формальним, полягає в порушенні строків подання відповідної декларації (до 1 квітня кожного року) або в бездіяльності судді у формі неподання майнової декларації до компетентного органу держави.

За Законом № 1700-VII контроль щодо своєчасності подання декларації здійснюється протягом 15-ти робочих днів з дня, в який цей документ має бути подано. Якщо за результатами контролю встановлено, що суб'єкт декларування своєчасно не подав декларацію, Агентство з питань запобігання корупції письмово повідомляє його про цей факт і надає йому строк (до 10-ти днів з дня отримання

повідомлення) для її подання. Одночасно Агентство письмово повідомляє про факт неподання декларації керівнику державного органу, в якому працює відповідний суб'єкт декларування, та спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції. Отже, за Законом № 1700-VII, орган дисциплінарної влади може встановити факт дисциплінарного проступку, визначеного п. 9 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII, на підставі подання вказаного Агентства.

Зауважимо, що несвоєчасне подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування є підставою для притягнення суб'єкта декларування до адміністративної відповідальності за статтею 172⁶ КУпАП – порушення вимог фінансового контролю. У даному разі склад досліджуваного дисциплінарного проступку судді повністю охоплюється вказаною статтею, а значить, відповідальність судді настає за правилами дисциплінарного провадження.

Об'єктивні ознаки дисциплінарного корупційного проступку у вигляді *зазначення в декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, завідомо неправдивих відомостей або умисне незазначення відомостей, передбачених законодавством* (п. 10 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII) полягають у порушенні правил декларування доходів судді, передбачених антикорупційним законодавством. Зміст декларації зазначеної особи визначається антикорупційним законодавством. За Законом №1700-VII інформація, що зазначається в декларації, в повному обсязі викладена в його статті 46.

Склад даного дисциплінарного проступку конкурує зі складом злочину, передбаченого ст. 366¹ КК України «Декларування недостовірної інформації». Об'єктивна сторона цього кримінально караного діяння може полягати як у зазначенні в декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, завідомо неправдивих відомостей, так і в незазначення відомостей, передбачених законодавством. В обох випадках результатом неправомірного діяння суб'єкта декларування буде єдиний результат – недостовірність зазначеної у декларації інформації, тобто невідповідності її змісту реальному стану речей.

За законодавством відповідальність за перевірку достовірності інформації, зазначеної в декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, покладено на правоохоронні органи. За Законом України № 1700-VII Національне агентство з питань запобігання корупції проводить щодо декларацій, поданих суб'єктами декларування, такі види контролю: (а) щодо своєчасності її подання, (б) щодо правильності й повноти заповнення цього документа; (в) логічний та арифметичний контроль. Цим Агентством здійснюється повна перевірка декларацій протягом 90 днів з дня її подання, яка полягає у з'ясуванні достовірності задекларованих відомостей, точності оцінки задекларованих активів, у перевірці на наявність конфлікту інтересів та ознак незаконного збагачення. Обов'язковій повній перевірці підлягають декларації службових осіб, які займають відповідальне й особливо відповідальне становище, до яких належать і судді. При встановленні за результатами повної перевірки декларації відображення в ній недостовірних відомостей Агентство письмово повідомляє про це керівника відповідного державного органу, в якому працює суб'єкт декларування, а також спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції (статті 48, 50 Закону № 1700-VII). В силу ч. 2 ст. 60 Закону № 1402- VIII НАЗК зобов'язане здійснювати повну перевірку майнової декларації судді щонайменше один раз на п'ять років, а також за відповідним запитом ВККС України або ВРП. Порядок проведення контролю та повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, затверджений рішенням НАЗК від 11 листопада 2016 р., детально визначає методи перевірки змісту декларацій.

Отже, законодавство чітко визначає алгоритм перевірки достовірності даних декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та наслідки встановлення недостовірності таких відомостей. ВККС України або ВРЮ не є ані суб'єктами здійснення таких перевірок, ані суб'єктами, уповноваженими на офіційне підтвердження змісту декларації судді. Ці дії законодавець відносить до компетенції правоохоронних органів. Орган, який здійснює дисциплінарне провадження, може лише констатувати підозру у вчиненні суддею складу проступку, який полягає в зазначенні в майнової декларації завідомо

неправдивих відомостей або умисному незазначенні відомостей, передбачених законодавством. Виявивши такі факти, органи дисциплінарної влади повинні подати відповідну інформації до органу, уповноваженого перевіряти достовірність інформації, що зазначається у майновій декларації. Лише після доведення уповноваженим суб'єктом такого факту можна порушувати питання про накладення дисциплінарного стягнення на суддю. Або ж Комісія може застосувати останнє після отримання відповідної інформації від компетентних правоохоронних органів. Досудове розслідування по факту вчинення суддею злочину, передбаченого ст. 366⁻¹ КК України, віднесено до підслідності Національного антикорупційного бюро України. Очевидно, що після набуття законної сили обвинувальним вироком щодо судді по ст. 366⁻¹ КК України притягнення його до відповідальності за п. 10 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII не є доцільним, оскільки суддя має бути звільнений з посади в силу ст. 126 Конституції України.

Вирішення питання про розмежування складу злочину, передбаченого ст. 366⁻¹ КК України, і складу дисциплінарного проступку, передбаченого п. 10 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII, покладається на розсуд компетентних правоохоронних органів. За законодавством дисциплінарна і кримінальна відповідальність за одне й те саме діяння не виключають одна одну. Більше того, жодними міжнародними стандартами не передбачено, що кримінальна відповідальність судді замінюється його дисциплінарною відповідальністю. Приміром, КРЄС вважає, що суддів належить притягати до відповідальності кримінальної в загальному порядку за злочини, вчинені ними поза межами виконання своїх суддівських обов'язків. Водночас вони не повинні нести таку відповідальність у разі ненавмисних порушень під час виконання своїх функцій (Висновок № 3 (2002) «Щодо принципів й правил, що регламентують професійну поведінку суддів, зокрема, етичні норми, несумісну з посадою поведінку та неупередженість») [274, с. 130-147].

Об'єктивні ознаки дисциплінарного корупційного проступку у вигляді *використання статусу судді з метою незаконного отримання ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди, якщо таке правопорушення не містить складу злочину або кримінального проступку* (п. 11 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII),

полягають у встановленні заборони судді як особі, уповноваженій на виконання функцій держави, використовувати свої службові повноваження або своє становище й пов'язані із цим можливості з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб (ч. 1 ст. 22 Закону № 1700-VII). Питання запобігання одержанню неправомірної вигоди регламентовано ст. 24 Закону № 1700-VII, якою передбачено, що судді, як особи, уповноважені на виконання функцій держави, в разі надходження пропозиції щодо неправомірної вигоди, незважаючи на приватні інтереси, зобов'язані невідкладно вжити таких заходів: (а) відмовитися від пропозиції, (б) по можливості ідентифікувати особу, яка її зробила; (в) залучити свідків, якщо це можливо, в тому числі із числа співробітників, (г) письмово повідомити про пропозицію комісію з питань суддівської етики, спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції. Якщо суддя у своєму службовому приміщенні виявляє чи отримує майно (речі), що може бути неправомірною вигодою, він зобов'язаний невідкладно, але не пізніше одного робочого дня, письмово повідомити про цей факт свого безпосереднього керівника або керівника відповідного органу, підприємства, установи, організації. Про виявлення відповідного майна складається акт, що підписується особою, яка виявила неправомірну вигоду, та її безпосереднім керівником або керівником відповідного органу, підприємства, установи, організації. Зазначене майно (речі) зберігаються в органі до їх передачі спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції.

Предметом цього дисциплінарного проступку виступають матеріальні блага або інша вигода. Категорію «матеріальні блага або інша вигода» частково роз'яснює чинне антикорупційне законодавство. Так, відповідно до ст. 1 Закону № 1700-VII неправомірною вигодою – це грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав. У пп. d) ст. 2 Конвенції ООН проти корупції [187] визначено, що термін «майно» означає будь-які активи, матеріальні або нематеріальні, рухомі або нерухомі, виражені в речах або у правах, а також юридичні документи або активи, що підтверджують право власності на них або інтерес у них. Під третіми особами слід

розуміти будь-яких фізичних і юридичних осіб, на що вказує зміст ст. 19 «Зловживання службовим становищем» цієї Конвенції [187].

Отже, склад досліджуваного проступку матиме місце не лише тоді, коли суддя незаконно одержав матеріальні блага або інші вигоди для себе особисто чи для близьких йому осіб чи осіб, з якими суддя пов'язаний особистими, сімейними, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками (у тому числі у зв'язку з викладацькою, науковою і творчою діяльністю, участю у суддівському самоврядуванні, у громадських об'єднаннях, із членством в національних або міжнародних асоціаціях та інших організаціях, що мають на меті захист інтересів суддів, утвердження авторитету судової влади в суспільстві або розвиток юридичної професії й науки), а й коли такі матеріальні блага або інші вигоди він одержує інших фізичних і юридичних осіб.

Факт використання статусу судді з метою незаконного отримання ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди розглядається як закінчене проступку (формальний склад). Між діями судді й незаконним отриманням ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди повинен бути прямий причинний зв'язок. Відповідальність судді за використання свого статусу судді із цією метою настає за умови, що таке проступок не містить складу злочину або кримінального проступку.

Особливої уваги потребує питання розмежування досліджуваного корупційного проступку судді й кримінально караного діяння, відповідальність за яке встановлено ст. 368 КК України, що полягає у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди службовою особою, і ст. 368² КК України, що полягають в незаконному збагаченні. Суддя як особа, уповноважена на здійснення функцій держави, є суб'єктом таких злочинів.

Об'єктивною стороною злочину, передбаченого ч. 1 ст. 368 КК України, є прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, а так само прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення цією службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням

наданої їй влади чи службового становища. Об'єктивною стороною злочину, передбаченого ч. 1 ст. 368² КК України, є набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, а також передача нею таких активів будь-якій іншій особі.

На час кримінального провадження щодо вчинення злочину чи кримінального проступку, склад яких охоплює або відповідає складу дисциплінарного проступку, дисциплінарне провадження доцільно було б відкласти, оскільки його здійснення одночасно з провадженням кримінальним, може призвести до винесення органом дисциплінарної влади й судом протилежних за змістом рішень. Слід також зважати, що кримінальне провадження може бути закрито з підстав, визначених КПК України. За таких обставин, суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності за наявності в його діях ознак складу дисциплінарного проступку, яке, наприклад, може полягати у допущенні суддею недоброчесної поведінки, якою підривається авторитет правосуддя. За будь-яких обставин взаємодія органів, що здійснюють дисциплінарне провадження щодо суддів, і спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції, розмежування їх функцій потребує окремого чіткого унормування.

Об'єктивні ознаки дисциплінарного корупційного проступку у виді *допущення суддею недоброчесної поведінки, в тому числі здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді й доходи членів його сім'ї, а також установлення невідповідності рівня життя судді задекларованим доходам* (п. 12 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII) полягають у вчиненні ними дій або бездіяльності, що викликають обґрунтований сумнів у чесності й непідкупності судді, в його бездоганних морально-психологічних якостях і підривають впевненість суспільства у чесності й непідкупності судових органів. Такі дії чи бездіяльність є несумісними з виконанням особою функції держави (ч. 1 ст. 11 Конвенції ООН проти корупції [187]; п. 3 Бангалорських принципів поведінки суддів [274, с. 28-35]).

При тлумаченні категорії «доброчесність» доцільно врахувати Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності

критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення, затверджене рішенням ВККС України від 3 листопада 2016 р., № 143/зп-16, в якому детально визначені критерію оцінювання доброчесності кандидата на посаду судді [402]. Застосування наведених критеріїв до кандидата на посаду судді є цілком обґрунтованим, однак в силу специфіки статусу судді й положень ст. 106 Закону № 1402-VIII вони не можуть бути застосовані повною мірою до судді в дисциплінарному провадженні.

Отже, склад досліджуваного проступку можуть утворювати такі конститутивні ознаки, як недоброчесна поведінка, яка полягає у: (а) неправомірних та неетичних діях самого судді; (б) здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують його доходи й доходи членів його сім'ї, (в) фіксації невідповідності рівня життя судді задекларованим ним доходам.

Окрім цього, суттєвими ознаками допущення суддею недоброчесної поведінки можуть бути: (а) вчинення корупційних і пов'язаних з корупцією правопорушень; (б) замовчування фактів корупції; (в) невжиття заходів із запобігання корупції; (г) ухилення від здійснення заходів щодо усунення виявлених корупційних ризиків; (д) невиконання законних вимог спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції; (е) постійне користування суддею майном фізичних (крім членів сім'ї) або юридичних осіб, з якими суддя пов'язаний родинними, особистими, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками, в тому числі зареєстрованого за межами України; (є) заохочення або спонукання суддею інших осіб до вчинення корупційних злочинів, корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень; (ж) сумісництво або зайняття оплачуваною роботою, забороненою законом, за відсутності юридичного оформлення трудових чи цивільно-правових відносин.

Факт допущення суддею недоброчесної поведінки утворює закінчений проступок (формальний склад).

Процес перевірки даних, установлення фактів та обставин, що підтверджують недоброчесну поведінку суддів, є доволі проблемним для органу, що здійснює дисциплінарне провадження щодо них, за відсутності арсеналу засобів, передбачених КПК України. Підтвердженням відповідних фактів можуть бути фотографії, відомості

із ЗМІ, Інтернету та інших джерел (у тому числі отримані від громадян), які свідчать про наявність у судді коштовного майна або нерухомості, про його відпочинок на дорогих курортах за кордоном тощо. Однак зазначені дані не можуть бути використані як докази під час люстраційного або дисциплінарного провадження. Доказами можуть бути тільки правоустановчі документи на майно, земельні ділянки, оформлені у встановлений законом спосіб, банківські документи, документи з туристичних агенцій, що свідчать про перебування судді за кордоном на елітних курортах тощо¹⁴.

Проводити офіційне розслідування й установлювати факти перевищення суддею або членами його родини витрат офіційно задекларованим доходам вправі Національне антикорупційне бюро, яке наділено широкими повноваженнями з виявлення відомостей, які можуть підвередити факти життєвого рівня судді, що перевищує його доходи. Контроль і перевірка декларацій суддів покладаються на відповідні правоохоронні органи. Натомість органи, що здійснюють дисциплінарне провадження щодо суддів, обмежені в повноваженнях щодо збирання доказів на підтвердження перевищення суддею або членами його сім'ї витрат і невідповідності рівня їх життя задекларованим доходам. Відповідно до Закону № 1402-VIII зазначені органи вправі тільки надсилати до державних (у тому числі правоохоронних) органів запити з питань, пов'язаних з реалізацією своїх дисциплінарних повноважень. Такий підхід відповідає Висновку Венеціанської комісії щодо Закону «Про судоустрій і статус суддів» і внесення змін до Закону «Про Вищу раду юстиції» України від 20–21 березня 2015 р., в якому підкреслено, що «дані щодо відповідності судді етичним та антикорупційним критеріям мають бути засновані тільки на фактах, які вже були встановлені компетентними органами» [564]. Інакше кажучи, Венеціанська комісія

¹⁴ Показники доброчесності судді оцінюються за результатами співбесіди та дослідження інформації, яка міститься у досьє кандидата на посаду судді, зокрема: (1) інформації та документів, наданих кандидатом на посаду судді, та будь-якої іншої інформації, яка міститься у досьє кандидата на посаду судді; (2) інформації, наданої центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику, органом державного фінансового контролю в Україні, іншими органами державної влади, установами та організаціями; (3) декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; (4) декларації родинних зв'язків та декларації доброчесності кандидата на посаду судді; (5) результатів повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (у разі її проведення); (6) висновку Громадської ради доброчесності (за наявності); (7) іншої інформації, що включена до досьє кандидата на посаду судді // Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення: затверджене Рішенням ВККС України від 3 листопада 2016 р., № 143/зп-16 [402].

цілком обґрунтовано вважає, що перевірка суддівської доброчесності є обов'язком правоохоронних органів, а не органів дисциплінарної влади.

Об'єктивні ознаки дисциплінарного корупційного проступку у виді *визнання судді винним у вчиненні корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, у випадках, установлених законом* (п. 15 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII) полягають у порушенні встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків, щодо сумісництва й суміщення з іншими видами діяльності (ст. 172⁻⁵ КУпАП), в порушенні вимог фінансового контролю (ст. 172⁻⁶ КУпАП), вимог щодо запобігання й урегулювання конфлікту інтересів (ст. 172⁻⁷ КУпАП), у незаконному використанні інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень (ст. 172⁻⁸ КУпАП), невжитті заходів щодо протидії корупції (ст. 172⁻⁹ КУпАП), розголошенні відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 185¹¹ КУпАП), невиконанні законних вимог посадових осіб Національного антикорупційного бюро України (ст. 185⁻¹³ КУпАП) або Національного агентства з питань запобігання корупції (ст. 188⁻⁴⁶ КУпАП).

Вина судді у вчиненні корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, окрім органу, що здійснює дисциплінарне провадження щодо судді, може бути встановлена судом у рамках кримінального провадження або провадження у справах про адміністративні правопорушення. Установлення вини судді у вчиненні злочину, в тому числі корупційного, не може бути підставою для дисциплінарного провадження, оскільки ст. 117 Закону № 1402-VIII передбачено окремий порядок звільнення судді з посади, що виключає дисциплінарне провадження. За ст. 38 КУпАП адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією може бути накладено протягом 3-х місяців з дня його виявлення, але не пізніше 2-х років з дня його вчинення. Органом, уповноваженим накладати відповідні адміністративні стягнення, є суд. За ч. 7 ст. 285 КУпАП накладення такого стягнення за адміністративне корупційне правопорушення є передумовою для дисциплінарної відповідальності судді, якщо підстави адміністративної й дисциплінарної відповідальності не збігається.

Такі об'єктивні ознаки дисциплінарних корупційних проступків, як (а) *неподання або несвоєчасне подання суддею декларації родинних зв'язків у порядку, визначеному Законом*, (б) *подання в декларації своїх родинних зв'язків завідомо недостовірних (у тому числі неповних) відомостей*, (в) *неподання або несвоєчасне подання декларації доброчесності у визначеному Законом порядку*, (г) *декларування завідомо недостовірних (у тому числі неповних) тверджень у декларації доброчесності* (пп. 16-19 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII), – полягають у нижченаведеному.

Декларації доброчесності й родинних зав'язків суддів подаються ними щорічно до 1 лютого шляхом заповнення на офіційному веб-сайті ВККС України. Форми цих документів затверджує Комісія, вимоги до їх змісту чітко встановлені Законом № 1402-VIII (статті 61 і 62). Вони є відкритими для загального доступу через оприлюднення їх на вказаному веб-сайті ВККС України. За відсутності доказів іншого подані суддею в деклараціях відомості вважаються достовірними.

Неподання або несвоєчасне подання встановлених Законом № 1402-VIII декларацій є проступком із класичним формальним складом, який полягає в невиконанні або несвоєчасному виконанні покладеного на суддю обов'язку із заповнення й подання до компетентних органів відповідних документів. У разі декларування суддею завідомо недостовірних відомостей результатом буде недостовірність зазначеної в декларації інформації, тобто невідповідності її змісту реальному стану речей.

При кваліфікації відповідних проступків суддів ВРП повинна враховувати такі важливі аспекти: (а) ініціювати дисциплінарну відповідальність судді за вищезначеними підставами може лише ВККС України, як орган, уповноважений на збирання й опрацювання декларацій доброчесності й родинних зав'язків судді. Прямого обов'язку ВККС України законодавство не передбачає, однак звернення Комісії до ВРП з дисциплінарної скаргою щодо судді не заборонено. Обов'язок Комісії вчинити відповідні дії впливає з її публічно-правового статусу органу державної влади, покликаного забезпечувати режим верховенства права в судовій системі. Як вбачається, доцільно визначити механізм взаємодії ВККС України й ВРП

щодо перевірки вчасності й достовірності подання суддями зазначених декларацій на рівні міжінституційної взаємодії (приміром, шляхом ухвалення відповідного меморандуму); (б) кваліфікувати досліджувані проступки вимагає ретельного аналізу вини судді. Цілком можливо, що він неправильно заповнив декларацію родинних зв'язків через ненадання своїми родичами належної або надання ними недостовірної інформації. Якщо родич судді відмовляється від надання потрібної інформації, законодавство не передбачає механізму його примушення до цього. Значить, у такому разі вини судді у викривленні реального стану речей не буде, як і підстави для притягнення його до відповідальності; (в) незважаючи на те, що склади проступків у виді неподання або несвоєчасного подання суддею встановлених Законом № 1402-VIII декларацій, є формальними, органам дисциплінарної влади належить прискіпливо досліджувати обставини їх учинення, причини й умови, що їм сприяли; (г) декларації доброчесності й родинних зв'язків судді, які знаходяться у відкритому доступі на офіційному веб-сайті ВККС України, можуть служити важливим джерелом інформації для компетентних правоохоронних органів в аспекті ініціювання відповідальності судді за порушення вимог антикорупційного законодавства; (д) незважаючи на те, що ч. 9 ст. 109 Закону № 1402-VIII передбачає можливість звільнення судді з посади за порушення ним правил подання декларацій доброчесності і своїх родинних зав'язків, орган дисциплінарної влади в таких випадках має застосовувати до суддів певні стягнення, не пов'язані з позбавленням їх відповідного статусу.

Підсумовуючи, зазначимо, що порушення суддею вимог антикорупційного законодавства, тобто вчинення ним корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, може мати наслідком: (а) притягнення його до ординарної дисциплінарної відповідальності, (б) звільнення судді з посади за порушення ним присяги; (в) одночасне накладення на нього адміністративного стягнення в порядку, передбаченому КУпАП, і дисциплінарного стягнення в рамках дисциплінарного провадження.

Завершуючи розкриття підстав юридичної відповідальності судді, звернімо увагу ще на такі аспекти: (а) ретроспективний аналіз вітчизняного законодавства, що регламентує зміст дисциплінарних проступків і дисциплінарної практики засвідчує,

що перші змінюються переважно під гаслом реформування законодавства, в тому числі через зміну процесуального законодавства, а розвиток другої зумовлено насамперед зміною правозастосовної практики; (б) на певних етапах розвитку судової системи можна чітко виокремити найбільш типові порушення суддів, що мають місце через сукупність суспільно-політичних обставин, як-то: рейдерські захоплення підприємств усередині 2000-х років, що мали місце через ухвалення судових рішень з грубим порушенням правил підсудності; порушення законодавчо встановлених строків судового розгляду у 2010–2014 рр.; переслідування учасників мирних мітингів громадян у 2013–2015 роки та ін.); (в) як доводить аналіз практики ВРЮ й ВККС України різних років, не менше значення, аніж формулювання складу дисциплінарного проступку судді, має процес його тлумачення. Приміром, порушення приписів корпоративної етики, як правило, отримує найбільш широке тлумачення, а відсутність певної підстави для відповідальності судді органи дисциплінарної влади вміло компенсують тлумаченням підстав, визначених законом; (г) уся динаміка розвитку законодавства, яке регламентує відповідні питання, свідчить, що на всіх етапах розвитку незалежної судової системи України серед підстав відповідальності судді у наявності є хоча б одна, яка дозволяє довільно інтерпретувати суддівські правопорушення не на користь судді (від порушення присяги до допущення «поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя»); (д) виокремлення конкретних складів дисциплінарних проступків судді – виключна прерогатива законодавця. Їх перелік не може бути вичерпним, оскільки з часом змінюються як нормативна база, так і правозастосовна практика. Суттєві ж ознаки ординарних дисциплінарних проступків і діянь, несумісних з високим званням судді, мають залишатися незмінними, утворюючи базову модель підстави дисциплінарної відповідальності служителя Феміди.

2.3. Вина судді як обов'язкова передумова його відповідальності

Досконалий аналіз теоретичної правової літератури, де розглядається інститут юридичної відповідальності, дозволяє виділити декілька доктринальних аспектів.

По-перше, більшість науковців констатують невід'ємний зв'язок правопорушення з відповідальністю, доводячи, що лише правопорушення може бути підставою для неї [242, с. 130; 103, с. 102].

По-друге, одним з невід'ємних елементів складу правопорушення є його суб'єктивна сторона, що охоплює всю психологічну структуру останнього, зокрема, ті його складники, що мають місце у свідомості суб'єкта, який учиняє неправомірне діяння (Ю. О. Денисов [103, с. 102]). Теорія суб'єктивної сторони правопорушення найбільш розвинена у кримінально-правовій науці, де виокремлюються її ознаки – обов'язкові (вина особи) й факультативні (мотив і мета особи). Відсутність вини виключає суб'єктивну сторону, а значить, і склад злочину. Це положення ґрунтується на конституційній zasadі презумпції невинності особи: за ст. 62 КУ кримінальна відповідальність настає, тільки якщо в судовому порядку доведено вину особи у вчиненні злочину (В. А. Ломако) [209, с. 152, 153].

По-третє, класичне визначення вини полягає в тому, що цей термін трактується як «психічне ставлення суб'єкта до вчиненого ним суспільно небезпечного діяння, зумовлене викривленням ціннісних орієнтацій цієї особи, в якому об'єктивується антисоціальна, асоціальна або недостатньо виражена соціальна орієнтація цієї особи стосовно найважливіших цінностей радянського суспільства» (О. І. Парог) [493, с. 90].

По-четверте, законодавство й і теорія права виділяють 2 форми вини – умисел (прямий і непрямий) і необережність (самовпевненість і недбалість). Умисел свідчить про усвідомлення особою характеру своєї поведінки, про цільову спрямованість її волі на вчинення протиправних дій, про розуміння й передбачення можливості конкретних негативних наслідків останніх або хоча б і не про повне їх передбачення, але ж про свідоме їх допущення. Прямий умисел – це усвідомлення людиною своєї протиправності поведінки, передбачення її негативних наслідків, бажання їх настання і здійснення зусиль, спрямованих на це. Непрямий – це усвідомлення протиправності поведінки, вольові зусилля до її вчинення й допущення будь-яких наслідків.

Необережність характеризує такий стан свідомості й волі особи в момент учинення (бездіяльності), за якого вона не усвідомлює протиправності свого діяння, не передбачає його шкідливих наслідків, хоча за певних умов була здатна й повинна їх передбачити. Така необережність виливається в недбалість. Якщо особа передбачає можливість настання шкідливих наслідків, але легковажно сподівається відвернути їх настання, має місце самовпевненість [60, с. 236]. По-п'яте, якщо вини особи немає, виключається її юридична відповідальність і в такому разі може йтися про випадок (казус) [210, с. 170] або суддівську помилку [389, с. 72].

Найбільш складним питанням на сьогодні є встановлення вини судді у вчиненні інкримінованого йому правопорушення при вирішенні питання про притягнення його до того чи іншого виду відповідальності. Щоб з'ясувати механізм установлення вини судді, варто звернутися до загального механізму ухвалення ним рішення по справі, до його обґрунтування й мотивування. За загальним правилом, закріпленим процесуальним законом, судові рішення має бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. За ст. 370 КПК України законним є рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права і з дотриманням вимог цього Кодексу щодо кримінального провадження. Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, підтверджених доказами, досліджених під час судового розгляду й оцінених судом відповідно до встановлених Кодексом правил. Умотивованим вважається рішення, в якому наведено належні й достатні мотиви і підстави його ухвалення.

При ухваленні рішення суддею здійснюється низка розумових операцій. З одного боку, він з'ясовує норми закону, підзаконних актів і судової практики, що мають бути застосовані до правовідносин, які є предметом судового розгляду, з другого – оцінює фактичні обставини справи з точки зору їх співвідношення з положеннями законодавства. За чинним КПК України джерелом таких знань для судді виступають фактичні дані, отримані в передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких суд (або суддя) встановлює наявність (чи відсутність) обставин, що мають значення для кримінального провадження й підлягають доказуванню, тобто доказів, серед яких показання, речові докази, документи, висновки експертів тощо (ч.

1 ст. 84 КПК України). Оцінювання доказів відбувається за правилами ст. 94 КПК України. Суд (або суддя), керуючись законом, оцінює кожен доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору їх достатності і взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження. Шляхом зіставлення фактичних обставин справи, що містяться в доказах, з положеннями закону обґрунтовується судове рішення. Водночас судді належить проаналізувати причини визнання певних фактичних даних такими, що мають значення для постановлення рішення, й відхилення інших фактичних даних, бо жоден доказ не має наперед установленої сили. Відповідно до правової позиції ВС України, викладеної в постанові його Пленуму від 27 грудня 1985 р., № 11, висновки суду щодо оцінювання доказів треба викладати у вироку точними й категоричними судженнями, які не викликали б сумніву з приводу достовірності того чи іншого доказу [443, с. 376]. Цей логічний розумовий процес пояснення причин вибору доказів спрямовано на мотивування суддею застосування того чи іншого положення закону при вирішенні питань, які мають бути розв'язані в судовому рішенні (вироку).

Як бачимо, сфера внутрішнього переконання судді є досить складною й об'ємною категорією, яка є невід'ємним елементом судового правозастосування. Ю. М. Грошевий послідовно обстоював тезу, що внутрішнє переконання судді потрібно захищати законом [96, с. 27]. С. В. Подкопаєв назвав цю гарантію суддівської незалежності індемнітетом, що виключає відповідальність судді за думки, виражені ним при виконанні своїх посадових обов'язків, за його правову позицію по справі, що заснована на законі й відображена у відповідних процесуальних документах [390, с. 155]. В аспекті нашого дослідження це означає, що суддю, за загальним правилом, не можна притягати до відповідальності за зміст судового рішення.

Аналогічної позиції дотримується й вітчизняна судова практика. У п. 2 постанови Пленуму ВС України «Про незалежність судової влади» від 13 червня 2007 р., за № 8, роз'яснюється, що суддям забезпечується свобода неупередженого вирішення судових справ згідно з їх внутрішнім переконанням, що відповідає вимогам

закону. Рішення по судовій справі має ґрунтуватися на всебічному, повному й об'єктивному дослідженні всіх їх обставин, під час якого не може надаватися перевага правовій позиції будь-якого учасника судового процесу, в тому числі прокурора, захисника, представника юридичної чи фізичної особи [461, с. 4].

Проблемним у теорії й на практиці залишається питання, де пролягає межа між правовою позицією по справі, що охоплюється принципом суддівської незалежності, й завідомо винним порушенням чинного законодавства, що свідчить про вчинення суддею певного правопорушення. Як вказують практикуючі судді, визначити цю межу вкрай складно, а інколи і взагалі неможливо, оскільки йдеться про суб'єктивне оцінювання положень чинного законодавства, а кожен фахівець розуміє аналогічні норми закону по-різному.

Усе ж таки, щоб з'ясувати, в яких випадках ідеться про вину судді, про те, коли його необхідно притягати до відповідальності, спробуємо виявити джерела його внутрішнього переконання. Суддя, постановляючи рішення по справі, вивчає й аналізує: (а) законодавство, яке має бути застосовано в конкретних правовідносинах. У цьому випадку термін «законодавство» слід трактувати в найширшому аспекті, адже до нього належать як закони, так і підзаконні акти; (б) судову практику вищих судових органів, що може стати в нагоді в розглядуваній справі (правові позиції ВС України, викладені в його правових висновках й рішеннях, постанови пленумів вищих спеціалізованих судів і різноманітні роз'яснення й інформаційні листи, видані уповноваженими органами цих судів); (в) практику Європейського суду з прав людини. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди при розгляді справ застосовують Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Євросуду як джерело права [432]. Крім того, згідно з ч. 5 ст. 9 КПК України кримінальне процесуальне законодавство має враховувати практику Євросуду. Ці нормативні приписи надають підставу для суддів використовувати відповідну практику при обґрунтуванні ухваленого рішення; (г) фактичні дані по справі, що містяться в доказах, отриманих з урахуванням процесуального закону.

Як справедливо підкреслює О. В. Капліна, правові мотиви, наведені в судовому рішенні (вироку), є казуальним тлумаченням норм права. У правових мотивах відбивається внутрішнє переконання судді, що сформувалося під час його пізнавальної діяльності щодо застосованих норм матеріального і процесуального права [155, с. 65]. Ці правові мотиви, на нашу думку, виступають тими елементами, що пов'язують норми права й положення судової практики з доказами по справі. Аналіз відповідної мотивації судді є основним завданням органу, який вирішує питання про притягнення судді до юридичної відповідальності. Він дозволяє виявити вину судді (або її відсутність) у вчиненні правопорушення, яке йому інкримінується.

Якщо знову звернутися до судової практики, можна спробувати знайти критерії, за якими визначається винність особи, яка вчинила злочин. Аналогічні критерії можна застосовувати й до суддівських правопорушень. Так, у постанові Пленуму ВС України «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р., № 2 відмежовується умисне вбивства від умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть людини (за ч. 1 ст. 121 КК України). Указується, що питання про умисел необхідно вирішувати, виходячи із сукупності всіх обставин учиненого діяння, зокрема, враховувати спосіб, знаряддя злочину, кількість, характер і локалізацію поранень та інших тілесних ушкоджень, причини припинення злочинних дій, поведінку винного і потерпілого, що передувала події, їх стосунки. Визначальним при цьому є суб'єктивне ставлення винного до наслідків своїх дій: при умисному вбивстві настання смерті охоплюється умислом винуватого, а в разі заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого, ставлення винного до її настання характеризується необережністю [473, с. 124].

Отже, критеріями оцінки суддею винності особи, яка вчинила злочин, як зазначає Пленум Верховного Суду України, є фактичні дані, що характеризують обстановку вчинення злочину й суб'єктивне ставлення особи до цього, а також наслідки події. Цілком очевидно, що органам дисциплінарної влади, які вирішують питання про відповідальність судді, належить урахувувати фактичні дані, що характеризують протиправне діяння, вчинене суддею. Вони встановлюються під час

перевірки, яку здійснюють відповідні органи на етапі ініціювання дисциплінарного провадження. Джерелами такої інформації служать показання (пояснення) судді, постановлені ним судові акти, матеріали справи, характеристика голови суду, акти зборів суду, інша інформація, отримана на вимогу члена ВККС України або ВРЮ. Важливим для встановлення вини судді є аналіз негативних наслідків, що мали місце в результаті вчиненого ним діяння. Також потрібно брати до уваги, що до обов'язків судді входить знання законодавства і практики його застосування, а також підтримання рівня своєї компетенції на належному рівні. Ось чому обґрунтовувати порушення ним закону його незнанням не можна, тим більше, що це забороняється навіть пересічним громадянам, яких незнання закону не звільняє від відповідальності.

Найбільш очевидними порушеннями, які свідчать про винуватість судді, на наше переконання, є недотримання або ігнорування ним приписів процесуального законодавства або трудової дисципліни. Указані положення законодавчих актів, як правило, викладаються досить чітко і зрозуміло, вони не мають неоднозначного тлумачення. На підтвердження цієї тези можемо навести висловлену першим Головою ВРЮ В. Євдокимовим думку, згідно з якою досить складно уявити собі неумисне порушення суддею вимог процесуального закону. Адже їх неможливо виправити, а тому суддя повинен нести сувору відповідальність за такі порушення [380]. Досить вдалу класифікацію свавільних судових рішень, яка може служити моделлю при оцінці їх неправомірності, пропонує Європейський суд з прав людини. Так, свавільними можуть бути визнані судові рішення у разі: (а) очевидного викривлення фактів або вимог права; (б) очевидної невідповідності висновку суду встановленим фактам; (в) очевидної внутрішньої суперечності рішення; (г) очевидної відсутності легітимних підстав для прийнятого рішення; (д) замовчування вирішальних або вагомих аргументів сторони, з якими рішення суду йде у розріз; (е) установлення надзвичайного і заздалегідь недосяжного стандарту доказування; (є) ухвалення протилежних рішень одним і тим самим складом суду за однакових обставин за відсутності зміни судової практики чи законодавства; (ж) вирішення справи із завідомим порушенням вимог щодо безсторонності суду [223, с. 45-46].

Порушення ж суддею вимог матеріального права є більш складними для їх кваліфікації органами дисциплінарної влади. Розглядаючи їх, необхідно насамперед виключити судову помилку, право на яку захищає закон. Помилка пояснюється особистою переконаністю судді у правильності, законності й обґрунтованості ухваленого ним рішення і виключає його вину [389, с. 156]. З точки зору В. Євдокимова, матеріальне право може бути порушено неумисно, в тому числі й через прогалини в законодавстві. Таке порушення можна виправити в судах апеляційної й касаційної інстанцій [380]. Приміром, за ст. 413 КПК України серед підстав скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції є неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність, до яких він відносить: (а) незастосування судом закону, який підлягає застосуванню; (б) застосування закону, який не підлягає застосуванню; (в) неправильне тлумачення закону, що суперечить його точному змісту; (г) призначення більш суворого покарання, ніж передбачено відповідною статтею (її частиною) закону України про кримінальну відповідальність. Ще однією підставою для скасування судового рішення за КПК України є невідповідність призначеного судом покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення й особі обвинуваченого. Ним визнається таке покарання, яке хоча й не виходить за межі, встановлені відповідною статтею (її частиною) закону України про кримінальну відповідальність, але за своїм видом чи розміром є явно несправедливим через м'якість або через суворість.

Отже, тлумачення закону й міра призначеного покарання за КПК України є підставами для скасування або зміни рішення в апеляційному або касаційному порядку. Відповідно, ці питання охоплюються змістом суддівського розсуду, суддівського переконання. До речі, таке формулювання підстав скасування рішення є новим для чинного законодавства і явно спрямованим на захист судді. З нашого погляду, якщо у процесуальному законі існують такі підстави для зміни судового рішення в порядку перегляду, то суддя не повинен притягатися до юридичної відповідальності за скасування або зміну свого рішення вищими судовими інстанціями, бо це суперечило б принципам правової визначеності й незалежності суддів.

Серед чинників, які впливають на порушення суддями матеріального закону, треба назвати нестабільність законодавства й судової практики, правові прогалини й колізії, недоліки нормативної техніки, що спричиняють неоднозначне тлумачення певної норми закону. Ось чому такі порушення не можуть бути беззаперечною підставою для відповідальності судді¹⁵.

Аналізуючи проблеми дисциплінарної відповідальності суддів, С. В. Подкопаєв доходить висновку, що їх вчинки бувають як умисними, так і через недбалість. Він вважає, що можна стверджувати, що самовпевненість – це форма вини судді. Якщо суддя передбачає суспільно шкідливі наслідки своєї дії й легковажно розраховує на їх відвернення, він тим самим усвідомлює порушення закону й робить це фактично навмисно. Передбачення шкідливості наслідків можливе лише при розумінні ним шкідливості власних дій, оскільки неможливо, передбачаючи негативні наслідки, не брати до уваги характер дій, які їх викликають [389, с. 156]. Погоджуючись з науковцем, зауважимо, що за характером своєї професійної діяльності суддя повинен і

¹⁵ У вітчизняній практиці можна знайти достатню кількість прецедентів притягнення судді до відповідальності за неправильне застосування норм матеріального права. Зокрема, були прецеденти покарання суддів за вирок як надто м'який, так і за виправдувальні. Приміром, суддів Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області К. й С. звільнили з посад за надто м'який вирок, винесений 3-м особам (один з яких був депутатом районної ради) за хуліганські дії і вбивство людини, що сталося на підвір'ї потерпілого після сварки, ініційованої ним. Потерпілий, знаходячись у стані алкогольного сп'яніння, погрожував рушницею й намагався прогнати зі свого підвір'я хуліганів. Він зробив навіть постріл, який ні в кого не влучив, але у відповідь отримав смертельний постріл від одного з нападників. Суд першої інстанції визнав обох нападників винними у злісному хуліганстві, а одного з них – в умисному вбивстві з обтяжуючими обставинами. Апеляційний суд скасував вирок і направив справу на новий розгляд до Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу. Суд у складі К., С. і П. перекваліфікував убивство з умисного з обтяжуючими обставинами на вбивство при перевищенні меж необхідної оборони і призначив усім 3-м підсудним покарання, не пов'язане з реальним позбавленням волі. Натомість апеляційний суд не підтримав такого вироку, оскільки «висновки суду першої інстанції про стан необхідної оборони засуджених, які захищалися від протиправних дій потерпілого, суперечать фактичним обставинам справи. ...Саме потерпілий гр. Ю. знаходився у стані необхідної оборони й мав право захищатися від збройного нападу групи осіб, які проникли на територію його домоволодіння, будь-якими засобами, в тому числі зі зброєю. При цьому в нападників не було перепон виконати законні вимоги потерпілого – припинити хуліганські дії й залишити його домоволодіння». За результатами апеляційного перегляду 3 липня 2012 р. вбивцеві призначено 14 років позбавлення волі. А вже 16 жовтня 2012 р. РВЮ внесла подання до ВР України про звільнення К., С. з посад суддів Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області. Суддю П. було звільнено від відповідальності, оскільки вона написала окрему думку при постановленні вироку по цій справі. Це подання є досить показовим, оскільки воно було внесено в той час, коли касаційна інстанція переглядала вказану справу. ВСС України виніс кінцеве рішення по цій справі лише наприкінці лютого 2013 р., залишивши в силі вирок апеляційного суду від 3 липня 2012 р. [71].

Інший приклад. Дисциплінарну справу стосовно судді місцевого суду М. було відкрито за заявою голови апеляційного суду. У 2011 р. цей суддя постановив 4 виправдувальні вирокі, однак усі вони були скасовані апеляційним судом (2 – з направленням на додаткове досудове слідство, 2 – на новий судовий розгляд). Суддя наголошував, що при розгляді вказаних кримінальних справ він дійшов висновку, що в діях підсудних немає складу злочину, оскільки не було належних доказів для постановлення обвинувальних вироків. Крім того, він повідомив, що на зборах суддів районного суду голова суду поінформував про те, що керівництво апеляційного суду запропонувало М. подати заяву про відставку за постановлення ним 4-х виправдувальних вироків. М. розцінив як тиск і втручання в його діяльність з відправлення правосуддя. Зважаючи на те, що спірні виправдувальні це вирокі апеляційна інстанція скасувала, ВККС України наклала на суддю догану [225, с. 52].

може передбачити наслідки своєї діяльності щодо відправлення правосуддя, адже це впливає з його обов'язку дотримуватися присяги судді й вимог законодавства при розгляді й вирішенні справ. Отже, більшість порушень законодавства, пов'язаних з виконанням обов'язків судді, характеризуються наявністю умислу (прямого або непрямого). Однак іноді неухвалене або несумлінне його ставлення до виконання передбачених законом певних дій або їх невчинення призводить до порушення закону. У цьому випадку суддя повинен був, але не передбачив наслідки свого діяння (дії або бездіяльності), хоча мав і міг їх передбачити. Наприклад, суддя, не звернувшись до належних джерел, застосовує норму закону, яка вже втратила чинність. У такому разі має місце злочинна (неправомірна) недбалість. В редакції Закону № 1402-VIII від 3 червня 2016 р. притягнення судді до декількох із дисциплінарних правопорушень обумовлено вчиненням ним відповідних дій умисно або внаслідок недбалості (7 із 25 складів проступків). Ці положення запозичені з міжнародно-правових актів, більшість із яких виключають відповідальність судді за ненавмисні дії [130, с. 13; 274, с. 13–19; 274, с. 130–147; 642].

Звернімо увагу не те, що законодавець виключає таку форму вини судді, як злочинна (неправомірна) самовпевненість. Такий підхід видиться явно спірним. Можна уявити таку ситуацію. Суддя дає своєму помічникові доручення скласти проект процесуального документа (рішення, ухвали). Помічник завдання виконав, допустивши при цьому грубе порушення законодавства. Суддя, не перевіряючи, підписує складений не ним документ, унаслідок чого страждають права й законні інтереси певної особи (осіб). У цій ситуації суддя, діючи самовпевнено, усвідомлює фактичну сторону діяння, відповідну об'єктивним ознакам складу правопорушення, визначеного законом, при чому в такій мірі, якій це необхідно, щоб передбачити можливість настання суспільно небезпечних наслідків. Однак при цьому він легковажно розраховує на їх відвернення [209, с. 165], вважаючи, що вжив для цього всіх належних заходів.

У деяких випадках невід'ємною атрибутивною ознакою відповідальності судді має бути встановлення в його діях умисної форми вини. Це стосується правопорушень корупційних і пов'язаних з корупцією (дисциплінарних, адміністративних і

кримінальних), а також відповідальності судді за ст. 375 КК України. Для таких правопорушень є характерним є також корисливий мотив, адже в результаті неправомірного вчинку суддя отримує неправомірну вигоду.

Як показує проведений аналіз практики притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, у встановленні форми вини судді існують свої труднощі. Логічним є припущення, що визначення останньої – завдання органів судової влади, наділених дисциплінарними повноваженнями. У теорії права твердження, що форма вини є передумовою для диференціації відповідальності [492, с. 90], є аксіоматичним. Проте названі органи, як правило, констатують наявність вини судді або обмежуються викладенням переліку обставин, що свідчать про її ознаки¹⁶. Ця теза відповідає судовій практиці. Так, із 78 проаналізованих нами судових рішень, пов'язаних із притягнення суддів до відповідальності за ст. 375 КК України («постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови») у жодному з випадків не було встановлено вини судді у вчиненні злочину (за браком доказів). З даними судової статистики у 2008–2009, у 2011 і 2016 роках не було постановлено жодного вироку за ст. 375 КК України, у 2010 р. – 3, у 2012–2013 рр. і 2017 р. – по одному, у 2014 р. – 2, у 2015 р. – 5.

Здебільшого предметом судового розгляду постає не питання про те, чи був у діях судді відповідний склад злочину, а правомірність відмови слідчого в порушенні кримінальної справи щодо судді у зв'язку з обвинуваченням останнього у винесенні

¹⁶ Як підкреслюється в рішенні ВККС України від 13 травня 2013 р., яким ВРЮ рекомендовано розглянути питання про звільнення за порушення присяги вже згадуваного суддю Київського райсуду м. Одеси Р., характер, зміст і наслідки постановлених ним протягом 2004 – 2010 рр. незаконних рішень по земельних спорах свідчать про те, що допущені ним порушення є умисними, заздалегідь спланованими й послідовно здійснюваними суддею Р. Його дії, об'єднані єдиною метою, мотивацією яких є негативне ставлення цього судді до суспільних цінностей – урегульованих законом земельних відносин та охоронюваних суспільних благ – на користь особистих інтересів або інтересів третіх осіб. Учинення вказаних порушень стало можливим через зловживання Р. повноваженнями судді і професійними знаннями всупереч інтересам правосуддя.

27 вересня 2011 р. ВРЮ внесла подання до ВР України про звільнення Т. з посади судді господарського суду Одеської області за порушення присяги, підставою чого стали 7 рішень, ухвалених цією суддею протягом 2007–2009 рр. У поданні відзначено, що Т. постановляла ухвали про забезпечення позовів, не обґрунтовуючи їх належним чином, застосовуючи неадекватні засоби такого забезпечення, які не відповідали заявленим позовним вимогам і порушували законні інтереси учасників судового розгляду. Окрім того, нею була порушена правова позиція ВГС України, згідно з якою суд не повинен вживати заходів забезпечення позову, що пов'язані із втручанням у внутрішню діяльність господарських товариств. Усі проаналізовані ВРЮ ухвали Т. були скасовані в апеляційному або касаційному порядку. ВРЮ дійшла висновку, що все це «свідчить про несумлінність судді Т. при виконанні своїх службових обов'язків, систематичне порушення нею вимог законодавства України при здійсненні правосуддя, ... і викликає сумнів у її об'єктивності, неупередженості й незалежності».

неправосудного рішення або, навпаки, – неправомірність початку такого кримінального провадження.

З нашого погляду, до практичних способів установлення вини судді органом, який здійснює дисциплінарне провадження, можна віднести:

- дослідження матеріалів дисциплінарної справи судді, зокрема, документів, що містяться в матеріалах справи, пояснень судді тощо;

- вивчення даних суддівського досьє, а саме відомостей про розгляд суддею справ аналогічної категорії, його навантаження, наявності або відсутності скарг (заяв) про неналежну поведінку, дані про дисциплінарні стягнення;

- аналіз наданих на вимогу члена органу дисциплінарної влади України рішень цього судді щодо відповідної категорії справ під час реалізації ним дисциплінарних повноважень або рішень, взятих із Єдиного державного реєстру судових рішень. Якщо суддя вже розглядав справи цієї категорії й ухвалював рішення по аналогічних справах, зміст яких відрізняється від рішення, яке є предметом дисциплінарного провадження, це свідчить про наявність у нього умислу на вчинення неправомірної дії. Якщо ж суддя вирішав аналогічні справи однаково, це виключає наявність у нього умислу й може свідчити: (а) про незнання або недостатнє знання суддею законодавства або судової практики, (б) про судову помилку при застосуванні законодавства і (в) про зміну законодавства або судової практики, які регламентують відповідне питання, що теж виключає вину судді.

Із точки зору практики дуже важливим є вивчення випадків, коли суддя звільняється від юридичної відповідальності, при чому більшість із цих обвинувачень кваліфікується як судова помилка. Це поняття тісно пов'язано з іншими – процесуальною незалежністю судді й суддівським розсудом, які ми детально розглянемо далі.

Принцип незалежності суддів закріплено Конституцією України (в ч. 1 ст. 126, ч. 1 ст. 129), у цілій низці міжнародно-правових актів [188; 274; 642], а також відтворено в усіх процесуальних кодексах і відображено в судовій практиці. Як зазначає КС України в Рішенні від 1 грудня 2004 р. № 19-рп/2004 р., «незалежність суддів полягає передусім у їх самостійності, в не пов'язаності при здійсненні

правосуддя будь-якими обставинами й іншою, крім закону, волею» [504]. Відповідно до пунктів 22 і 23 Рекомендації Комітету міністрів РЄ, № R (2010)12 від 17 листопада 2010 р. «Щодо суддів: незалежність, дієвість та обов'язки» у процесі прийняття рішення судді належить бути незалежним і неупередженими, мати можливість діяти без будь-яких обмежень, впливу, тиску, погроз прямого чи непрямого втручання будь-яких органів влади, в тому числі внутрішніх органів судової влади, ієрархічна організація якої не повинна підривати незалежність суддів. Вищі суди не повинні давати суддям указівок щодо того, які рішення потрібно приймати по конкретних справах, за винятком попередньої ухвали або при вирішенні питання про обрання засобів правового захисту відповідно до закону. Незалежність суддів служить гарантією свободи, поваги до прав людини, неупередженого застосування права рівності сторін перед судом. Отже, судді повинні мати необмежену свободу стосовно неупередженого розгляду справ відповідно до законодавства і власного розуміння фактів. За пп. 66 і 68 наведеної вище Рекомендації одна з вимог, що становлять зміст принципу незалежності судової гілки влади, полягає в тому, що тлумачення закону, оцінювання фактів і доказів, яке здійснюється суддями для вирішення справи, не повинні бути приводом для цивільної або дисциплінарної відповідальності, за винятком випадків злочинного наміру або грубої недбалості, для кримінальної відповідальності, крім випадків злочинного наміру. Суддя не повинен нести особисту відповідальність за випадки, коли їх рішення були скасовані або змінені у процесі апеляційного розгляду [642]. У Київських рекомендаціях щодо незалежності судочинства у Східній Європі, на Південному Кавказі й у Середній Азії підкреслено, що відповідальність суддів не може бути наслідком суддівських помилок чи критики суддів (п. 25) [161].

У той же час принцип незалежності суду не гарантує судді абсолютної свободи у здійсненні своїх повноважень. Ті ж самі міжнародні стандарти відправлення правосуддя вказують на те, що «недбалість судді при виконанні одного з обов'язків, що прямо закріплено в Законі, може призводити до застосування до нього санкцій Кожна людина повинна мати можливість звернутися без особливих формальностей до

незалежного органу зі скаргою щодо судової помилки в конкретній справі» (пп. 5.1 і 5.3 Європейської хартії про закон «Про статус суддів» (1998 р.) [274, с. 91]).

Досить цікаву правову позицію висловив із цього приводу Конституційний Суд РФ. У постанові від 20 липня 2011 р. він указав, що «специфіка судової діяльності і статус судді вимагають від представників суддівського корпусу високого рівня професіоналізму. І хоча гарантії суддівського імунітету не дозволяють притягати суддю до відповідальності за ухвалене рішення, ці гарантії не абсолютні – вони припиняють діяти в разі вчинення служителем Феміди у процесі відправлення правосуддя такого вчинку, який не відповідає статусу судді». Отже, КС РФ резюмував, що «незалежність судді не передбачає безконтрольності й безвідповідальності» [417].

У контексті наведених вище положень міжнародно-правових актів не можна не звернути увага на нову редакцію ч. 4 ст. 126 Конституції України, відповідно до якої: «Суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку». Буквальне тлумачення даного припису свідчить, що в разі вчинення суддею злочину або дисциплінарного проступку суддя може бути притягнутий до галузевих видів відповідальності. Таке формулювання виявляється вкрай невдалим й таким, що суперечить фундаментальному принципу незалежності суддів. Як ми неодноразово підкреслювали, зміст судового рішення може бути перевірений й змінений виключно під час його оскарження у порядку, визначеному процесуальним законом, а підставою відповідальності судді можуть бути його неправомірні дії, пов'язані з відправленням правосуддя, але аж ніяк не зміст ухваленого ним рішення у справі. Якщо ж Основний Закон допускати такі формулювання, це вимагатиме встановлення чітких гарантій незалежності судді під час притягнення його до відповідальності на галузевому рівні. Основним завданням законодавця у даному разі буде розмежування ненавмисної судової помилки, яка є повинна мати наслідком перегляд судового рішення вищими інстанціями, від вчиненого навмисно або внаслідок недбалості неправомірного діяння.

Проблема судової помилки, що неминуче присутня в діяльності судових органів, виникає на межі між необхідністю реалізації принципу незалежності суду

(тобто гарантування йому певної свободи розсуду), з одного боку, і потреби досягнення такої основної мети правосуддя, як справедливе вирішення юридичного конфлікту, забезпечення легітимності самої судової системи держави (тобто притягнення до відповідальності тих її представників, які є винними у свідомому порушенні вимог, що висуваються до них), з другого. Адже діяльність судових органів тією чи іншою мірою завжди пов'язана із власним розсудом, що дозволяє враховувати індивідуальні особливості розглядуваної справи, долати недоліки зовнішніх форм права, знаходити компроміс між стабільністю й динамізмом правового регулювання. Водночас необмежений суддівський розсуд неминуче призводить до судового свавілля [587, с. 40]. У той же час помилки – це неминучий елемент, присутній у будь-якій царині людської діяльності. Але вони негативно впливають на авторитет не тільки конкретних суддів, а й судової влади в цілому.

Як справедливо підкреслює суддя Верховного Суду Ізраїлю А. Барак, розсуд судді передбачає свободу вибору з декількох правомірних альтернатив. Тому коли наявний тільки один правомірний варіант, розсуду немає місця. За такої ситуації від судді, якому бракує свободи вибору, вимагається назвати саме цей варіант. Не може йтися про розсуд, коли вибір здійснюється між варіантом, що відповідає праву, і тим, що йому не відповідає. Судді належить вибрати той варіант, який відповідає праву. Розсуд має місце там, де в нього немає обов'язку обрати одну визначену можливість серед декількох. Він передбачає декілька варіантів, серед яких суддя може обрати один – той, що відповідає його внутрішньому переконанню [22, с. 14]. Право суду на розсуд фактично є індикатором і показником рівня і якості правосуддя й судочинства тією чи іншою країною, оскільки свідчить про реальність забезпечення й гарантованість незалежності суду від будь-яких впливів і втручань [230, с. 8].

Суддівський розсуд тісно пов'язаний з такою філософською категорією, як свобода, адже він є похідним від більш широкої проблеми – свободи в діяльності суду [1, с. 22]. У зв'язку із цим А. Барак, розвиваючи свою думку, справедливо зазначає, що «розсуд припускає швидше зону можливостей, аніж просто одну позицію, і ґрунтується на існуванні низки варіантів, відкритих для правозастосовника» [22, с. 16].

Розсуд – невід'ємна властивість правозастосування. Матерія права настільки

різноманітна і всеосяжна, що не дозволяє обмежити себе вузькими рамками нормативних актів. Тому правозастосовцеві й надається можливість у певних випадках діяти на власний розсуд. ВАС України у своїй практиці виходить з того, що згідно з Рекомендацією Комітету міністрів Ради Європи № R (80)2 від 11 травня 1980 р. «Стосовно реалізації органами влади дискреційних повноважень» під останніми слід розуміти повноваження, яке державний орган, приймаючи рішення, може здійснювати з певною свободою розсуду, тобто коли такий орган може самостійно (на власний розсуд) обирати з декількох юридично допустимих рішень те, яке він вважає найкращим за даних обставин [373]. Якщо оскаржуване рішення ґрунтується на дискреційних повноваженнях, суд не вправі втручатись у внутрішню компетенцію відповідача й зобов'язати його прийняти інше рішення (постанова ВАС України від 24 жовтня 2013 р. у справі № П/800/651/13).

Крім того, в сучасних реаліях розвитку суспільства й виникнення нових суспільних відносин законодавець просто не спроможний передбачити й детально віддзеркалити всі можливі варіанти їх розвитку в законі. Чим більше ускладнюються суспільні відносини, тим частіше судова система стикається з питаннями, на які з точки зору права не може бути єдино правильної відповіді. Це так звані складні справи, з приводу вирішення яких, як правило, і в суспільстві не може бути досягнуто консенсусу. Отже, підвищується затребуваність у реалізації суддівського розсуду, й без того іманентно присутнього в будь-якому правозастосовному процесі [504, с. 123; 660, с. 4]. У подібних випадках суддівський розсуд виступає засобом усунення недоліків правотворчої діяльності, пов'язаної з неможливістю створення належних правових норм, дозволяючи реагувати на різні зміни в соціальному житті оперативним способом. До того ж різноманітність суспільних відносин не завжди надає законодавцеві можливість урегулювати їх шляхом прийняття абсолютно визначених правових норм.

Кожен суддя, вирішуючи правове завдання, стикається з проблемою вибору між декількома передбаченими законом шляхами вирішення, оцінювання обставин справи, сприйняття і тлумачення правової норми. Видається раціональною ідея, обґрунтована російським ученим М. І. Клеандровим, який вважає: якщо по справі

немає необхідності винесення рішення в межах суддівського розсуду, якщо може бути винесено одне-єдине правильне рішення, то немає потреби у вирішенні такої справи суддею-людиною, бо такі справи в майбутньому розглядатимуть судді-комп'ютери [168, с. 331].

У юридичній науці не вироблено одностайного підходу до визначення поняття «суддівський розсуд» [320, с. 31]. Існують точки зору, відповідно до яких воно становить: (а) мисленнєво-аналітичну діяльність судді з вибору єдино правильної правової норми, правової позиції, правовстановлюючої судової практики за наявності декількох легітимних варіантів для застосування їх до спірних правовідносин; (б) повноваження судді у виборі рішення, яке безпосередньо ґрунтується на засадах силогізму, компонентами якого є норма, фактичні обставини справи й рішення, що впливає з підведення під норму цих обставин; (в) елемент судової правозастосовної діяльності, що полягає у виборі мотивованого законного й обґрунтованого рішення, постановленого уповноваженим суб'єктом (суддею) по конкретній юридичній справі у межах, визначених нормою права; (г) спосіб застосування особливого роду правових норм залежно від конкретної ситуації; (д) передбачене юридичними нормами повноваження суб'єкта правозастосування обирати один з декількох дозволених ними варіантів рішення щодо встановлення застосованої норми, з'ясування (тлумачення) її змісту або визначення міри конкретизації суб'єктивних юридичних прав та обов'язків, що реалізується у відповідній процесуальній формі, з огляду на зміст цієї норми, конкретні обставини справи та інші юридично значимі факти з метою забезпечення законності, справедливості, доцільності й ефективності державно-правового регулювання; (е) вихідний принцип відправлення правосуддя, що полягає в гарантуванні суб'єктові правозастосування (судді) правомочностей з обрання найбільш оптимального варіанта вирішення правового питання відповідно до нормативно визначених меж, вихідних засад, цілей права й конкретних обставин справи [23, с. 154; 220, с. 141; 231, с. 59; 503, с. 21]. О. В. Яценко визначає такі властивості суддівського розсуду: можливість суддівського розсуду прямо передбачена законодавством; судовий розсуд наповнений інтелектуально-вольовим змістом; рішення в рамках розсуду має бути законним, справедливим, доцільним та

розумним (у строковому вимірі); суддівський розсуд має чітко визначені законом та цілями права межі; суб'єктом суддівського розсуду є виключно суддя або судді; основною умовою існування розсуду є свобода вибору (рішення, лінії поведінки, інструментарію дослідження тощо); суддівський розсуд має безпосереднє відношення до дискреційних повноважень судді, і, як наслідок, є невід'ємною складовою його правового статусу [651, с. 13].

Отже, можна стверджувати, що суддівський розсуд – це здійснюваний судом відносно вільний вибір можливих правових рішень, обмежених правом і рамками здійснюваних судом правомочностей. Із цієї дефініції насамперед випливає, що цей відносно вільний вибір стосовно конкретної життєвої ситуації знаходиться в певних рамках, які у правовій науці йменують «межі суддівського розсуду». Ми приєднуємося до думки А. А. Березіна, який підкреслює, що «межі суддівського розсуду – це встановлений легальними суб'єктами за допомогою спеціальних правових засобів вид правових обмежень, у рамках яких суд має можливість вольового вибору оптимального вирішення юридичного питання» [28, с. 105; 29, с. 95]. Таке розуміння розглядуваного поняття показує, що саме право створює умови для застосування розсуду його суб'єктами, воно ж його й обмежує, закріплюючи у своїх нормах певні приписи. Зокрема, при виявленні неврегульованої або недостатньо врегульованої правової ситуації у процесі розгляду конкретної справи суду належить керуватися принципами права й формулювати межі суддівського розсуду, виходячи з їх змісту.

Межі розсуду суду в чинному законодавстві України встановлюються у відносно визначених нормах права за допомогою фіксування в законі доступних альтернатив шляхом окреслення верхніх і / або нижніх рамок можливих варіантів рішень та опису певних умов (часових меж, настання певних обставин тощо). У зазначених нормах немає повних і вичерпних указівок на зміст прав та обов'язків сторін, що дозволяє правозастосовникові вирішити справу з урахуванням конкретних обставин. Труднощі у визначенні меж розсуду виникають за наявності в законодавстві прогалин, коли бракує закріплених законом варіантів можливих рішень. У підсумку правозастосовник має знаходити способи окреслення цих меж, пошук яких сприяє

застосування різних видів аналогій. Аналогія права й аналогія закону – це дозволені законодавцем техніко-юридичні прийоми, до яких правозастосовник зобов'язаний вдатись у випадку встановлення прогалини чи іншого відхилення від повністю врегульованої правом ситуації (див.: [28, с. 10; 29, с. 96; 119, с. 91; 186, с. 51; 543, с. 25; 570, с. 22]).

У сучасній правовій доктрині, на відміну від позитивістської школи права, яка панувала за радянських часів, активність у пошуках і встановленні правової норми не заперечується. За таких умов суддя вже не сприймається як простий виконавець волі законодавця. С. В. Шевчук із цього приводу підкреслив, що «визнання нової, творчої ролі судді при здійсненні судового розсуду й абсолютного заперечення його ролі як так званих «вуст закону» стало наслідком проголошення верховенства права. Суддя вже не в змозі сліпо підкорюватися всім нормативно оформленим приписам законодавця, на чому наполягає концепція позитивізму, а застосовує природне право. Унаслідок цього його діяльність визнається складнішою й комплекснішою, принаймні, вона вже не зводиться до механічного переписування законів при прийнятті рішень без урахування їх змісту» [634, с. 365].

Вивести єдину формулу, визначити з математичною точністю алгоритм суддівського розсуду і з'ясувати правові й моральні механізми обмеження останнього – означало б відкрити універсальний спосіб відправлення правосуддя. Усунути небезпеку суб'єктивізму і свавілля можливо шляхом введення суддівського розсуду в рамки певних правових обмежень – процедурних і матеріальних [257, с. 19]. Коли ж ці рамки порушено, можна вести мову про відповідальність судді. Як справедливо зауважує С. В. Шевчук, поряд з відзначенням позитивних сторін суддівського розсуду слід також мати на увазі, що він може бути і причиною правозастосовної помилки, зумовленої відносною свободою дій та оцінювання, що мають місце в умовах невизначеності [634, с. 25], а це, звичайно ж, загрожує суб'єктивізму. Практику судового правозастосування завжди супроводжують такі проблеми, як: (а) несистемність приписів нормативно-правових актів, колізії, що можуть виникати у межах системи як законодавства, так і джерел права в цілому; (б) прогалини в законодавстві; (в) зайва абстрактність правових приписів чи навпаки; (г) їх

надзвичайно казуальний характер, правова некомпетентність суб'єктів тощо [411, с. 27–31]. Указані чинники нерідко стають основними причинами судових помилок.

Необхідно визнати той факт, що вони значною мірою є об'єктивними і жодна правова система не спроможна повністю виключити можливість їх виникнення. Завдання її в іншому: створити такі умови свого функціонування, які, по-перше, мінімізували б вплив чинників такого характеру на систему відправлення правосуддя, по-друге, забезпечили б можливість виправлення вже допущених помилок.

Крім того, слід визнавати й те, що суддя, виконуючи складні обов'язки, може як і кожна людина, помилитися при оцінюванні доказів або при з'ясуванні змісту норми права, яка є елементом його правотлумачної діяльності у процесі правозастосування. Тому цілком закономірним є порушення питання стосовно права судді на помилку. Видатний російський учений дореволюційної доби Є. В. Васьковський наголошував: «Як би добре не були підготовлені судді до своєї діяльності, як би сумлінно вони не ставилися до виконання своїх обов'язків, у будь-якому випадку вони не можуть повністю уникнути помилок. Не лише неправильне розуміння закону чи випадковий недогляд при встановленні фактичних обставин справи, а й суб'єктивні думки, симпатії чи антипатії судді стають причинами ухвалення помилкових рішень. Не можна заперечувати й умисне ухилення судді від справедливості, коли завдяки наданій суддям свободі переконання він не помічає найпильнішого нагляду й залишається непокараним» [46, с. 273].

Окрім причин об'єктивного характеру, існують і суто суб'єктивні чинники допущення суддями помилок, серед яких: (а) невміння правильно організувати свою роботу; (б) низький рівень виконавчої дисципліни суддів; в) несумлінність, недбале ставлення суддів до відправлення своїх повноважень; (г) неуважне, несвоєчасне й поверхове вивчення або слухання справ та оформлення процесуальних документів; (д) недостатньо високий рівень підготовки й освіти суддів; (е) недостатнє і слабе знання норм матеріального та процесуального права; (є) ігнорування роз'яснень вищих судових інстанцій з приводу застосування законодавства; (ж) інерція старих поглядів і підходів суддів при здійсненні ними судової діяльності в умовах оновленого законодавства; (з) професійна деформація судді; (и) його упередженість; (і) вплив на

суддів «ефекту психічної установки», суб'єктивні погляди, симпатії й антипатії тощо [127, с. 115; 206, с. 95; 287, с. 64; 588, с. 93].

Перелічені судові помилки свідчать про їх суб'єктивний характер. У юридичних наукових джерелах можна зустріти і крайню позицію, відповідно до якої «суддя призначає покарання із суто не розумної, а емоційної позиції, що він практично нічим не керується при призначенні покарання, окрім свого життєвого досвіду» [287, с. 23]. Дослідження причин учинення суддями помилок у процесі виконання своїх повноважень дозволяє їх об'єднати в такі умовні групи: (а) невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків іншими учасниками процесу [60, с. 316]; (б) недосконалість закону, наявність прогалин і можливості неоднозначного тлумачення його окремих норм, нестабільність законодавства або судової практики [233, с. 60]; (в) недостатня кваліфікація суддів; (г) їх несумлінне ставлення до своїх посадових обов'язків; (д) учинення суддею правопорушення; (е) непомірне навантаження на суддю [228, с. 42; 408, с. 7].

Отже, можемо резюмувати, що причини виникнення судових помилок поділяються на суб'єктивні, пов'язані з неправомірними діями судді або неправильним тлумаченням ним положень закону чи оцінюванням фактичних обставин справи, що, у свою чергу, може бути зумовлено різними причинами, й об'єктивні – зовнішні чинники, що впливають на постановлення суддею несправедливого або помилкового рішення, зокрема прогалинність або недосконалість законодавства, нестабільність судової практики, брак доказової бази у фактичних матеріалах справи.

Варто відзначити, що засоби (механізми), які мінімізують судові помилки і сприяють їх усуненню, в науковій юридичній літературі поділяють на процесуальні й організаційні. До перших належать інститути оскарження рішення по справі, направлення її на додаткове розслідування й перегляд справи за нововиявленими обставинами. До других – підвищення відповідальності за допущені помилки, підвищення рівня кваліфікації учасників процесу, рівня правової культури співробітників суду і правоохоронних органів, усунення колізій у законодавстві, оптимізація навантаження суддів, удосконалення координації в роботі

правоохоронних органів, удосконалення процесуальних інститутів [60, с. 316]. У цілому ж під судовою помилкою розуміють дії суду, що тягнуть за собою винесення неправосудного судового рішення [18, с. 182] (на понятті якого ми зупинимося окремо), що, у свою чергу, означає недосягнення судом цілей, що стоять перед правосуддя [532, с. 36].

Ми солідарні з тими дослідниками, які виокремлюють нижченаведені ознаки судової помилки: (1) ці ознаки набувають формалізації в підсумковому судовому акті. Помилкові дії суду не можуть вважатися судовими, доки вони не знайшли закріплення в підсумковому судовому акті і ще не виявили зв'язку із цілями судочинства. До завершення розгляду по справі такі дії можуть бути виправлені самим судом у порядку самоконтролю або вищим судом при скасуванні ухвал, що можуть бути оскаржені окремо від рішення; (2) вони мають імовірний характер. Підставою для ініціювання перевіркою діяльності може бути припущення про допущену помилку, вказівка заінтересованої особи на її можливість. Розглядаючи скаргу (заяву, подання), компетентний орган переносить помилку з площини ймовірної у площину дійсну; (3) констатація й усунення помилки здійснюються спеціальним уповноваженим суб'єктом у законодавчо встановленому порядку. Учасники судового процесу можуть лише вказати на певні обставини як на судову помилку, але визнати її саме як зазначений факт може лише спеціально уповноважений суб'єкт, яким є вищий суд, а в певних випадках – суд першої інстанції; (4) наявність помилки не обов'язково свідчить про вину судді, який прийняв рішення, отже, не обов'язково вона стає підставою для притягнення його до юридичної відповідальності [18, с. 182; 118, с. 116; 228, с. 42; 532, с. 36].

Деякі науковці, слідуючи за правовою позицією КС РФ від 20 липня 2011 р. [417], виділяють судові помилки неумисні й умисні (М. В. Вітрук [60, с. 316, 317]). З погляду КС РФ, у процесі трактування норми права, яка має бути застосована, можливе допущення помилок, які апріорі не дискредитують осіб, що їх допустили. Такі порушення мають виправлятися вищими судовими інстанціями і самі по собі не можуть бути підставою для застосування до судді такої дисциплінарної санкції, як дострокове припинення повноважень [417]. Цього не можна сказати про умисні

злочини у виді зловживання посадовими повноваженнями з корисливих мотивів, корупції, які є кримінально караними [60, с. 316, 317], які можуть свідчити про явну недбалість судді, неприпустиму при відправленні правосуддя, або давати підстави для висновку про його нездатність виконувати свої професійні обов'язки [417]. На нашу думку, в такій позиції можна помітити, принаймні 2 суперечності: по-перше, саме поняття «судова помилка» виключає можливість свідомого її вчинення, а також вину, отже, й відповідальність судді; по-друге, будь-яке умисне недбале порушення суддею закону *a priori* становить певний склад правопорушення, кваліфікація якого залежатиме від тяжкості наслідків, що настали в результаті вчинення такого діяння. По-третє, судові рішення не може бути визнано справедливим, якщо допущено судову помилку.

Отже, за характером професійної діяльності суддя може й повинен передбачати результати своєї діяльності по відправленню правосуддя, оскільки це впливає з його обов'язку дотримуватися суддівської присяги й вимог законодавства при розгляді й вирішенні справ. Однак іноді його неухвалене або несумлінне ставлення до виконання передбачених законом певних дій або їх невчинення призводить до порушення закону. У такому разі суддя повинен був, але не передбачив наслідки свого діяння (дії або бездіяльності), хоча мав і міг їх передбачити. Відповідно до міжнародних стандартів помилки судді при правозастосуванні є допустимою нормою для судових систем, побудованих за принципом інстанційності. Для їх виправлення існують процедури оскарження судових рішень, а тягар майнової відповідальності за шкоду, спричинену ненавмисними судовими помилками, лежить на державі. Умисне порушення суддею закону або недбале ставлення до виконання своїх професійних обов'язків є підставою для застосування до нього заходів юридичної відповідальності в рамках належної правової процедури. Наявність вини судді (у будь-якій її формі) – обов'язкова передумова застосування до нього заходів юридичної відповідальності. Судова помилка має усувати можливість притягнення судді до відповідальності, адже: (а) вчинення ним помилкових дій не може оцінюватися як несумлінне ставлення до виконання покладених на нього професійних обов'язків, оскільки такі дії свідчать лише про неправильне тлумачення ним положень закону чи судової практики або про

упущення суттєвих фактичних обставин справи, що сталося з об'єктивних причин, на які він не в змозі впливати; (б) помилка виключає спрямованість умислу судді на вчинення протиправних дій, оскільки в такому разі неправильне відображення суддею фактів реальної дійсності відбивається в кінцевому акті правосуддя – постановленому ним рішенні, однак суддя не знає й не може про це знати; (в) визнати факт допущення суддею помилки може лише спеціально уповноважений на це суб'єкт, яким є вищестоящий суд, у рамках установлених процесуальним законом процедур.

2.4. Заходи юридичної відповідальності судді

Питання визначення заходів юридичної відповідальності та їх змісту – одне з найсуперечливіших у теорії права [18, с. 191]. Перше, що треба відмітити, – це брак в останній однозначної термінології. Наприклад, реалізація юридичної відповідальності може йменуватися такими термінами, як «міра», «захід», «санкція», «покарання», «стягнення», «відшкодування» та ін. Ці категорії часто застосовують як взаємозамінні, іноді оперування тим чи іншим терміном залежить від галузевої належності субінституту юридичної відповідальності. Щоб внести зрозумілість і чіткість у це питання, спробуємо наголосити на декількох ключових моментах.

Конструкцію «заходи юридичної відповідальності» можна тлумачити як найзагальніший з усіх наведених вище. У більшості науковців не викликає заперечення твердження, відповідно до якого заходи юридичної відповідальності невід'ємно пов'язані з державним примусом, навіть є його різновидом [60, с. 49]. Норми, що передбачають юридичну відповідальність, містяться в чинних нормативно-правових актах, а їх функціональне призначення полягає в регулюванні відносин, що виникають як до вчинення правопорушення, так і після нього [243, с. 61]. Санкція є структурним елементом норми права, яка визначає шляхи реалізації юридичної відповідальності. У санкціях закріплені державний осуд і державний примус правопорушника, які обмежують його правовий статус [243, с. 62]. Поняття «міра відповідальності», яке часто зустрічається в галузевому законодавстві, на нашу думку, означає ступінь державного осуду й межу обтяжень правового статусу особи, що виражається у санкції правової норми. Суспільна небезпека, шкідливість учиненого

діяння вказують на ступінь тяжкості негативних наслідків для правопорушника й зумовлюють галузеву диференціацію юридичної відповідальності. Терміни «покарання», «стягнення», «відшкодування» відбивають галузеві особливості санкцій і застосовуються, відповідно, у кримінальному, адміністративному й цивільному законодавстві. Термін «стягнення» теж характеризує санкції, що застосовують до порушників трудової дисципліни в рамках інституту дисциплінарної відповідальності.

Важливо також відзначити загальні особливості санкції як структурної частини норми права, що уособлює спосіб реалізації юридичної відповідальності. Слід відзначити, що існують 2 концептуальних наукових підходи до трактування терміна «санкція». Представники першого тлумачать санкцію виключно як елемент кари за вчинене протиправне діяння. Так, М. І. Байтін розглядає її як структурний елемент норми права, що вказує на несприятливі наслідки, які виникають у результаті порушення диспозиції правової норми [21, с. 156]. Для правопорушника результатом застосування санкцій виступають негативні наслідки правового (статутного), організаційного або майнового характеру. Прихильники цього напрямку наукової думки вважають, що основною функцією санкцій є захист (охорона) від неправомірних посягань на суспільний і державний лад, на усі форми власності, безпосередньо на саму особистість, на прав громадян, а також на режим законності і правопорядку [144, с. 15; 259, с. 713; 557, с. 12].

Дехто з учених наводить ширше тлумачення санкції, вважаючи, що не будь-яке порушення правової норми має наслідком юридичну відповідальність і не будь-яка санкція правової норми містить захід юридичної відповідальності. Санкції, згідно з їх концепцією, можуть містити заходи заохочення (як приклад наведемо такі пільгові інститути кримінального права, як пом'якшення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності тощо) [243, с. 86, 100]. Прихильники вказаної концепції вважають, що основним призначенням санкцій є стимулювання правомірної поведінки, а критерієм їх ефективності виступає не відсутність порушень норм права, а наявність такої дії санкцій на інтереси особистості, яка в змозі протистояти чинникам, що зумовлюють порушення обов'язків, забезпечити заінтересованість у їх виконанні, проявляться у зниженні чисельності порушень і служить стимулом для

соціально-активної поведінки [144, с. 15; 259, с. 713; 557, с. 7]. Не вдаючись до поглибленого наукового дискурсу, відзначимо, що обидві з наведених позицій мають раціональні моменти, але все ж таки більш прийнятним вбачається перший підхід, відповідно до якого санкції розглядаються як заходи державного примусу, застосування яких тягне за собою негативні наслідки для правопорушника. Як підкреслюють Д. А. Ліпінський та О. А. Мусаткіна, ці наслідки ведуть до появи нових обов'язків, яких не існувало до порушення диспозиції правової норми. Санкції закріплюють не саму юридичну відповідальність, а лише її заходи [243, с. 86, 112].

Як справедливо відзначає російський дослідник М. В. Вітрук, міра того чи іншого виду юридичної відповідальності визначається відповідно до її принципів. Вихідними є принципи справедливості й індивідуалізації, що вимагають урахування ступеня суспільної небезпеки протиправної поведінки, особи правопорушника, обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність. Компетентний орган (посадова особа), визначаючи міру юридичної відповідальності, здійснює своєрідне зважування всіх указаних вище чинників та обставин, дотримуючись при цьому всіх й інших приписів закону [60, с. 242]. Відповідно до принципу співмірності застосування правових санкцій для досягнення мети покарання має бути обрана міра, що не викликає обмеження прав, не призводить до найменшого їх його обмеження. Органи держави при оперуванні примусом мають обирати ті санкції, які однаково, проте найбільш ефективно (порівняно з іншими) сприяють досягненню мети [557, с. 15].

Як уже зазначалося, призначенням інституту юридичної відповідальності суддів є забезпечення відповідності їх діяльності й поведінки професійним стандартам, що виражається в забезпеченні суддівської дисципліни й запобіганні її можливим порушенням. Тому основними заходами юридичної відповідальності судді при відправленні ним правосуддя мають бути заходи дисциплінарної відповідальності, яким варто приділити основну увагу.

Російська дослідниця Т. М. Нешатаєва на підставі аналізу зарубіжного законодавства наводить власну класифікацію санкцій, що накладаються на суддів. З її погляду, вони можуть виражатись: (а) у негативному оцінюванні поведінки судді (попередження, публічне осудження, догана із занесенням в особисту справу); (б) у

впливі на його просування по службі (пониження кваліфікаційного рангу, пониження в посаді, втрата старшинства, заборона виконувати певні функції, зокрема, одноособово розглядати справи); (в) у погіршенні фінансового становища судді (штраф, зниження заробітної плати, утримання із заробітної плати, мораторій на її підвищення); (г) в інших негативних наслідках (переведення до іншого суду без відшкодування транспортних витрат та ін.) [276, с. 210].

Погоджуючись у цілому з такою класифікацією, зауважимо: по-перше, в будь-якій санкції незалежно від її виду мають міститися негативні наслідки для судді, на якого вона накладається, бо інакше порушуватиметься сама сутність цього інституту; по-друге, в більшості з досліджених країн існують санкції як м'які, так би мовити, попереджувальні санкції, що виражаються в осуді судді, в попередженні його про неможливість учинення подібної поведінки в майбутньому, в наданні йому можливості виправитися останню протягом певного строку, так і більш суворі, що виключають конкретні негативні наслідки для його професійної діяльності або майнового стану. Водночас підкреслимо, що звільнення з посади в більшості з досліджених нами країн розглядається як винятковий дисциплінарний механізм, що використовується, якщо застосування більш м'яких заходів суперечить здоровому глузду і принципу пропорційності [429, с. 201]. Звільнення судді як найбільш тяжке покарання, як правило, має місце тільки за рішенням суду. У деяких національних правових системах наказ про звільнення може бути віддано також іншим органом – Спеціалізованою дисциплінарною радою або Вищою радою магістратури, але такий наказ, як правило, потім оскаржується в суді¹⁷.

Законодавство України про статус суддів називає спеціальні санкції до них, виходячи з особливого правового становища цих посадовців. До 2015 р. воно не містило широкого арсеналу дисциплінарних стягнень. За Законом «Про судоустрій і статус суддів» в редакції 2010 р. до суддів судів загальної юрисдикції могло бути застосовано тільки одне дисциплінарне стягнення – догана (п. 1 ст. 88), а за наслідками дисциплінарного провадження ВККС України вправі була прийняти рішення про направлення рекомендації до ВРЮ для вирішення питання про внесення

¹⁷ Доповідь з порівняльного аналізу законодавства на тему: «Незалежність судової влади в перехідний період» була підготовлена у 2012 р. Інститутом порівняльного публічного права і міжнародного права ім. Макса Планка (ФРН) [66].

подання про звільнення судді з посади за наявності для цього підстав (п. 5 ст. 87 цього Закону). Брак диференціації дисциплінарних стягнень порушувало також принцип пропорційності, оскільки «влада мала обмежені можливості для дотримання балансу між конкуруючими суспільними й особистими інтересами в кожному конкретному випадку» (п. 182 Рішення Євросуду по справі судді «О. Волков проти України» від 9 січня 2013 р.) [66].

Аналогічні види стягнень до 2015 р. – догана і звільнення – були передбачені ст. 37 розд. 4 Закону України «Про Вищу раду юстиції», який регламентувала дисциплінарне провадження щодо суддів ВС України й вищих спеціалізованих судів. Відмінність полягала лише в тому, що ВРЮ самостійно могла звільнити суддів указаних судів за порушення присяги. Окрім того, Рада була уповноважена розглядати питання про звільнення за порушення присяги суддів місцевих та апеляційних судів (як за поданням ВККС України, так і з власної ініціативи). Така диференціація дисциплінарних процедур була досить штучною, й породжувала численні розбіжності й проблеми практичного характеру. Європейський суд з прав людини у рішенні по справі судді «О. Волков проти України» від 9 січня 2013 р. відніс цю санкцію до «класичних дисциплінарних заходів, які накладаються за результатами професійних проступків» (п. 93) [66]. Про таку правову природу звільнення свідчить і положення ст. 147 КЗпП України [175]. У рішенні Європейського суду з прав людини по справі О. Волков проти України (від 9 січня 2013 р.) було відзначено, що «практично будь-який проступок судді, вчинений у будь-який час протягом його кар'єри, може бути інтерпретований за бажанням дисциплінарного органу як достатня фактична підстава для дисциплінарного звинувачення в «порушенні присяги» і призвести до відсторонення судді від посади» (п. 185). Євросуд також указав, що національному законодавству належить бути достатньо передбачуваним у своїх формулюваннях, щоб надати людям адекватні вказівки на обставини й умови, за яких влада має право вдаватися до заходів, що стосуються їх права відповідно до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (п. 170)» [66].

Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 р. [444]. звільнення судді за порушення присяги було віднесено до

дисциплінарних стягнень. Нова редакція ст. 126 Конституції України і Закон України «Про судоустрій і статус суддів» в редакції від 2 червня 2016 р. передбачає зміну формулювання звільнення судді з порушення присяги на вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубого чи систематичного нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді. Такі зміни відбулися з метою забезпечення принципу правової визначеності у формулюванні підстави відповідальності судді й через численні рекомендації Венеціанської комісії. На нашу думку, відмова від формулювання «порушення суддею присяги» є не дуже вдалим, оскільки присяга – це зобов'язання найвищого рівні, яке суддя бере на себе при вступі на посаду. Із категорію дотримання суддею присяги пов'язано втілення ним у своїй професійній діяльності засад верховенства права й пріоритету прав і свобод людини. Присяга містить елементи не лише правового зобов'язання, а й зобов'язання морального, яке полягає в служінні судді державі й суспільству. Окрім того, нове формулювання підстави звільнення судді потребуватиме чіткого роз'яснення на рівні законодавства й правозастосовної практики таких категорій, як «істотність», «грубість» й «систематичність» порушення. Інакше застосування нової редакції статті 126 КУ не відповідатиме принципам правової визначеності й справедливості.

Проаналізуємо статистичні дані органів дисциплінарної влади щодо застосування дисциплінарних стягнень до суддів до 2017 р. ВККС України наклала дисциплінарні стягнення суддів: у 2011 р. – на 115; у 2012 р. – на 138; а в 2013 р. – на 101; у 2014 – на 14; у 2015 – 40; у 2016 – 71[376]. У 2011 р. ВРЮ внесла рекомендації щодо звільнення за порушення присяги щодо 7 суддів, у 2012 – 16, у 2013 р. – 11, у 2014 р. – 4, у 2015 – 6, у 2016 – 22 [375]. За період з березня 1998 р. по грудень 2012 р. Рада на підставі результатів перевірок ухвалила рішення про звільнення за особливих обставин стосовно 200 суддів: 32 – у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком щодо них; 167 – за порушення присяги; одне – у зв'язку з порушенням вимог щодо несумісності звання судді [61, с. 194]. У 2015 р. ВРЮ внесла 6 рекомендацій щодо звільнення суддів у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком щодо нього, у 2016 – 1 таку рекомендацію [135; 375], а в 2017

р. за відмовою підставою звільнено 5 суддів. У 2017 р. ВРП ухвалила 96 рішень у дисциплінарних справах суддів, із них застосовано 17 попереджень, 8 доган, 8 суворих доган; 56 суддів звільнено, і ще 7 – направлені на навчання до НШС України з подальшим проходженням кваліфікаційного оцінювання.

Досить серйозною проблемою при накладенні дисциплінарних стягнень на суддів є повторюваність у їх роботі дисциплінарних правопорушень. Дійсно, діяльність деяких суддів, на яких постійно надходять скарги громадян, доволі часто стає предметом уваги ВККС України¹⁸. Про актуальність проблеми повторюваності дисциплінарних правопорушень свідчать дані дослідження дисциплінарної практики ВККС України за 2011–2012 рр., отримані Р. Куйбідою й Р. Середою: 12% суддів, притягнутих до дисциплінарної відповідальності в означений період, були так званими «рецидивістами», тобто притягалися до відповідальності більше одного разу протягом цих років [227, с. 19].

Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 р. було вирішено проблему диференціації дисциплінарних стягнень щодо суддів. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. не змінив цю диференціацію. Відповідно до ч. 1 ст. 109 цього Закону до суддів може

¹⁸ Абсолютним, так би мовити, рекордсменом за кількістю отриманих доган став суддя Дарницького районного суду м. Києва К., на якого за 2,5 роки роботи до ВККС України надійшло 35 скарг від громадян. Протягом 2011 р. до першого півріччя 2013 р. йому оголошено 7 доган, 4 з них – у першому півріччі 2013 р. Ще 2 догани цей суддя отримав 12 і 17 вересня 2013 р., після чого ВККС України вдруге внесла рекомендацію до ВРЮ щодо звільнення цього «законника» за порушення присяги судді (перша рекомендація була винесена Комісією ще в лютому 2012 р.). Усі догани щодо К. пов'язані з порушенням процесуальних строків і суттєвим порушенням процесуальних норм, оскільки він ніколи вчасно не готував тексти судових рішень, не здавав їх до канцелярії суду. Вийзна перевірка ВККС України показала, що суддя тримав у своєму кабінеті понад тисячу справ і не давав доступу до них іншим суддям. Подання про звільнення К. за порушення присяги до ВР України внесено 24 вересня 2013 р. ВРЮ. У листопаді 2013 р. парламент двічі розглядав питання про його звільнення з посади, однак усі ці спроби були невдалими, оскільки за нього відмовлялася голосувати частина депутатів від опозиції. У результаті цей суддя залишався на посаді, після чого вже 28 листопада 2013 р. отримав чергову догану від ВККС України за зволікання з підготовкою тексту рішення по справі, яку він розглядав. 28 травня 2015 р. суддя К. отримав чергову догану за систематичне зволікання з виготовленням тексту судового рішення. ВР України звільнила суддю К. за порушення присяги лише у листопаді 2015 р.

Можна навести низку інших доволі яскравих прикладів. Так, суддя Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська Р. 14 квітня 2011 р. отримав догану за нежиття заходів, пов'язаних з розглядом справи у строки, передбачені законом. Через 2 тижні з тих же підстав (але вже по іншій справі) ВККС знову оголосила йому догану, а 3 жовтня 2011 р. до цього служителя закону знов були застосовані дисциплінарні санкції. Наступні дисциплінарні стягнення на Р. були накладені ВККС України у червні й листопаді 2013 р.

Суддя Корольовського районного суду м. Житомира Г. тричі притягався до дисциплінарної відповідальності протягом 2011–2012 рр. і 4 рази у 2013 р. Догани він отримував переважно за порушення встановлених процесуальним законодавством строків розгляду справ. Аналіз причин відкладання слухання справ, проведений ВККС України, засвідчив, що суддею не вживалися заходи щодо їх розгляду у встановлені законом строки, а деякі причини відкладення були пов'язані з неналежною його підготовкою до судового розгляду. 16 січня 2014 р. ВККС України вкотре наклала догану на цього суддю за судову тяганину.

застосовуватися дисциплінарне стягнення у виді: (1) попередження; (2) догани з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом одного місяця; (3) суворой догани з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом 3-х місяців; (4) тимчасового (від одного до 6-ти місяців) відсторонення від здійснення правосуддя з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді та обов'язковим направленням судді до Національної школи суддів України для проходження курсу підвищення кваліфікації, визначеного органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, і подальшим кваліфікаційним оцінюванням для підтвердження його здатності відправляти правосуддя у відповідному суді; (5) подання про переведення судді до суду нижчого рівня; (6) подання про звільнення судді з посади.

Під час вибору дисциплінарних стягнень орган дисциплінарної влади має керуватися певними засадами. По-перше, за принципом індивідуалізації покарання [536, с. 125] при обранні дисциплінарного стягнення стосовно судді беруться до уваги вид проступку, його наслідки, особа судді, ступінь його вини, наявність непогашених дисциплінарних стягнень, наявність або відсутність негативних наслідків для реалізації прав і свобод громадян, інші обставини, що впливають на можливість притягнення його до дисциплінарної відповідальності. Приміром, звільнення судді з посади має розглядатися як виключний вид стягнення, який застосовується тоді, коли відсутні або вичерпані інші можливості виховного впливу на суддю шляхом застосування органами дисциплінарної влади інших видів стягнень. Водночас вчинення суддею дисциплінарного проступку вперше за час перебування на посаді є безумовною пом'якшуючою обставиною й має враховуватися Дисциплінарною палатою ВРП при обранні виду стягнення. Іншою обставиною, яка впливає на обрання виду дисциплінарного стягнення, є повторюваність правопорушення (або сукупність правопорушень). Якщо під час розгляду дисциплінарної справи буде встановлено, що суддя вчинив декілька неправомірних діянь, які можна кваліфікувати за декількома пунктами (підпунктами) статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (за жодне з яких суддя ще не притягався до відповідальності), або одне неправомірне діяння, яке можна кваліфікувати за декількома підпунктами статті 106 Закону, то

Дисциплінарна палата ВРП повинна застосовувати до судді більш суворе стягнення, ніж попередження або догана. Нажаль, частини 8, 9 ст. 109 Закону серед підстав для звільнення судді з посади не враховує випадки фактичної та ідеальної сукупності неправомірних вчинків судді, коли ця сукупність виявляється в ході однієї дисциплінарної справи. Очевидно, що у таких випадках дії судді слід кваліфікувати як такі, порочать звання судді або підривають авторитет правосуддя, що є підставою для звільнення судді з посади (пп. 1 ч. 9 ст. 109 Закону № 1402-VIII). Водночас доволі непропорційним виглядає положення підпункту 4 ст. 109 Закону № 1402-VIII, який забороняє застосування таких стягнень до судді, який порушив приписи суддівської етики, як попередження, догана й суворе догана. Наявність такої заборони щодо корупційних дисциплінарних проступків (передбачених пунктами 10–12, 14, 15 Закону № 1402-VIII) виглядає доречним, оскільки останні підривають авторитет судової влади у суспільстві, й мають надзвичайну міру суспільної небезпеки. Проведений нами аналіз вітчизняної дисциплінарної практики 2010–2016 рр. переконав у тому, що порушення суддівської етики належать до найтипівіших дисциплінарних проступків, які за змістом є досить різноманітними, тому орган дисциплінарної влади повинен мати широку дискрецію щодо покарання винних у їх вчиненні суддів. По-друге, повторне вчинення дисциплінарного проступку суддею, який має непогашене дисциплінарне стягнення, за Законом України «Про судоустрій і статус суддів» розцінюється як підстава для застосування більш тяжкого дисциплінарного стягнення. Так, за пп. 2 ч. 9 ст. 109 Закону, якщо суддя вчинив дисциплінарний проступок, маючи непогашене дисциплінарне стягнення (крім попередження й догани), або має 2 непогашених дисциплінарних стягнення, орган дисциплінарної влади може прийняти рішення про звільнення його з посади. Водночас Вища рада правосуддя має враховувати, що при ухваленні рішення про дисциплінарну відповідальність судді його звільнення є правом органу дисциплінарної влади, а не його обов'язком, і він (з урахуванням усіх обставин справи й особи судді) може застосувати інше стягнення, не пов'язане з позбавленням судді його правового статусу. По-третє, принцип пропорційності вимагає від уповноваженого державного органу ретельно співвідносити підставу притягнення

судді до відповідальності з правовою природою застосованої санкції. Коли йдеться про правопорушення, вчинені суддею під час виконання ним своїх посадових обов'язків, передусім треба враховувати характеристику його професійних якостей, що свідчили б про його фахову компетентність і належне ставлення до роботи¹⁹. По-четверте, доречно, на нашу думку, в майбутньому надати органу дисциплінарної влади право застосувати до судді за результатами розгляду дисциплінарної справи менш суворий вид стягнення, аніж передбачено Законом № 1402-VIII²⁰, що сприятиме гуманізації інституту юридичної відповідальності судді.

Законодавство про судоустрій передбачає правила погашення дисциплінарного стягнення, строки якого залежать від його виду (6 місяців, один рік, 18 місяців, 2 роки, 3 роки з дня прийняття рішення про накладення дисциплінарного стягнення) [Див.: ст. 110 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Недоліком законодавства, як вбачається, є брак правила про можливість органу дисциплінарної влади достроково погашати дисциплінарне стягнення у випадку бездоганної поведінки судді за умови, якщо пройшло не менше половини передбаченого законом строку. Отже, варто доповнити статтю 110 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» пунктом 2

¹⁹ Питання визначення кваліфікаційних характеристик судді як носія судової влади досить детально викладено в науковій юридичній літературі (див.: [281, с. 256; 283, с. 115]).

²⁰ За п. 3 ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII дисциплінарне стягнення у виді попередження не застосовується в разі вчинення суддею таких проступків:

- неподання або несвочасне подання декларації родинних зв'язків суддею в порядку, визначеному цим Законом; подання у декларації родинних зв'язків судді завідомо недостовірних (у тому числі неповних) відомостей;
- неподання або несвочасне подання декларації доброчесності суддею в порядку, визначеному цим Законом;
- декларування завідомо недостовірних (у тому числі неповних) тверджень у декларації доброчесності судді.

Згідно з п. 4 ст. 109 Закону № 1402-VIII дисциплінарні стягнення у виді попередження, догани й суворой догани не застосовуються в разі вчинення суддею таких проступків:

- допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу;
- зазначення в декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, завідомо неправдивих відомостей або умисне незазначення відомостей, визначених законодавством;
- використання статусу судді з метою незаконного отримання ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди, якщо таке правопорушення не містить складу злочину або кримінального проступку;
- допущення суддею недоброчесної поведінки, у тому числі здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді та доходи членів його сім'ї; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим доходам; непідтвердження суддею законності джерела походження майна;
- непроходження курсу підвищення кваліфікації в Національній школі суддів України відповідно до направлення, визначеного органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, або непроходження подальшого кваліфікаційного оцінювання для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді, або непідтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді за результатами цього кваліфікаційного оцінювання;
- визнання судді винним у вчиненні корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, у випадках, установлених законом (пп. 3, 10-12, 14, 15 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII) [475].

такого змісту: «Дисциплінарне стягнення, застосоване до судді, може бути достроково знято Дисциплінарною палатою Вищої ради правосуддя за вмотивованим поданням голови суду, в якому займає штатну посаду суддя, притягнутий до дисциплінарної відповідальності».

Новітнім законодавством про судоустрій уперше передбачено негативні наслідки, що настають для судді, якого притягнуто до дисциплінарної відповідальності. По-перше, за наявності непогашених дисциплінарних стягнень до судді має бути застосовано більш суворе дисциплінарне стягнення. По-друге, суддя, який має непогашене стягнення, не може брати участь у конкурсі на зайняття посади в іншому суді. Логічно припустити, що наявність дисциплінарного стягнення стане перешкодою для обрання судді на адміністративну посаду. По-третє, відомості про накладення стягнення заносяться до суддівського дос'є. По-четверте, інформація про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності оприлюднюється на офіційному веб-сайті органу, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, та на веб-сайті суду, в якому працює суддя. По-п'яте, суддя може змінити місце роботи (в разі переведення до суду нижчого рівня). Закон не гарантує судді повернення до свого попереднього місця роботи в разі погашення дисциплінарного стягнення. По-шосте, у деяких випадках суддя зобов'язаний буде пройти кваліфікаційне оцінювання, тобто в рамках іспиту підтвердити свою відповідність займаній посаді. (пп. 4 ч. 1 ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). За п. 4 ч. 2 ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» особа, звільнена з посади судді за порушення присяги або вчинення корупційного правопорушення, не вправі набути статусу адвоката протягом 3-х років від дня звільнення [431]. По-сьоме, застосування деяких стягнень передбачає тимчасове зменшення рівня матеріального забезпечення судді (пп. 2, 3, 4, 5 ч. 1 ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [475]. По-восьме, у разі ухвалення органом, що розглядає справи про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів, рішення про застосування до судді дисциплінарного стягнення у виді подання про звільнення судді з посади, такий суддя автоматично тимчасово відстороняється від здійснення правосуддя до ухвалення рішення про його звільнення з посади Вищою

радою правосуддя. По-дев'яте, суддя на час тимчасового відсторонення від здійснення правосуддя (яке може мати місце в рамках кримінального провадження або розгляду дисциплінарної справи) позбавляється права на отримання доплат до посадового окладу судді (ч. 8 ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Одним із проблемних аспектів виконання рішень органу дисциплінарної влади про накладення дисциплінарного стягнення на суддю є їх оприлюднення на офіційному веб-сайті останнього, а також на веб-сторінці суду, в якому працює суддя. До речі, міжнародні стандарти не забороняють це робити. Так, згідно з п. 26 Київських рекомендацій щодо незалежності судочинства у Східній Європі, на Південному Кавказі та у Середній Азії (червень 2010 р.) [161] остаточні рішення про накладення дисциплінарних стягнень повинні бути опубліковані. Такий захід має виховний ефект, але розміщення інформації про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності на сайті суду може стати причиною для заявлення цьому судді відводу з боку громадян. По-перше, ця інформація дискредитує імідж органів судової влади. Законодавство більшості країн ЄС передбачає закриті дисциплінарного провадження щодо судді. Вважається, ця процедура має бути таємною, щоб не зашкодити судді та посягає на його процесуальну незалежність. По-друге, відповідно до пп. 8.1–8.3 Рекомендацій щодо захисту приватності у роботі засобів масової інформації (схвалені на експертній зустрічі експертів Ради Європи 1 жовтня 2012 р.) персональні дані осіб, які вчинили дрібні злочини чи адміністративні правопорушення, як правило, не слід оприлюднювати, якщо не існує суспільного інтересу, який переважає (зокрема у випадку вчинення корупційних правопорушень). Водночас громадськість має право бути поінформованою про вчинені злочини, а також про розслідування, державне обвинувачення й судовий розгляд кримінальних справ [661]. Зрозуміло, що у випадку вчинення суддею дисциплінарного правопорушення йдеться не про злочини, а про дисциплінарний проступок, який має менший рівень суспільної небезпеки. По-третє, за процесуальним законодавством наявність обставин, які викликають сумнів в об'єктивності чи неупередженості судді, є підставою для його відводу. Такою обставиною, безумовно, може стати інформація про притягнення його до дисциплінарної відповідальності, особливо, якщо це стосується категорії справи, по

якій суддю було покарано, і яка є предметом нового судового розгляду. По-четверте, повна відкритість процедури притягнення відповідальності судді порушує цілу низку особистих прав суддя, як-от презумпцію невинуватості, право на приватність, право на повагу до людської гідності тощо. За статистикою органів дисциплінарної влади менше 10 % скарг щодо неправомірної поведінки суддів стають предметом дисциплінарного провадження. Отже, з огляду на всі викладені аргументи достатнім було б розміщення інформації про дисциплінарну відповідальність судді на офіційному веб-сайті органу дисциплінарної влади.

Найпоширенішими видами адміністративних стягнень є штраф і позбавлення спеціального права, наданого громадянину (керування транспортними засобами, полювання тощо) (ст. 24 КУпАП). Наслідки застосування адміністративних стягнень передбачені цим Кодексом. Згідно з його ст. 39, якщо особа, яка зазнала адміністративного стягнення, протягом року з дня закінчення його виконання, не вчинила жодного адміністративного правопорушення, вона вважається такою, що не мала такого стягнення. Якщо в результаті вчинення адміністративного правопорушення заподіяно майнову шкоду громадянину, підприємству, установі чи організації, адміністративна комісія, виконавчий орган сільської, селищної, міської ради під час вирішення питання про накладення стягнення за таке правопорушення вправі одночасно вирішувати питання про відшкодування винним майнової шкоди, якщо її сума не перевищує 2-х неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. А суддя районного, районного в місті, міського чи міськрайонного суду вирішує це питання незалежно від розміру шкоди, крім випадків, передбачених ч. 2 ст. 24 КУАП. В інших випадках питання про відшкодування майнової шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням, вирішується в порядку цивільного судочинства (ст. 40 КУпАП) [179]. Отже, можемо підсумувати, що при застосуванні до судді заходів адміністративної відповідальності негативні наслідки для нього можуть полягати в певних позбавленнях майнового характеру (необхідність заплатити штраф або відшкодувати шкоду) або в обмеженнях в реалізації спеціальних прав, які належать судді. Проте практична реалізація накладення деяких видів адміністративних стягнень на суддю обмежена наявністю суддівського імунітету.

Антикорупційне законодавство містить спеціальні наслідки, пов'язані із притягненням особи до відповідальності – як адміністративної, так і кримінальної. По-перше, відомості про працівників, притягнутих до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної або цивільно-правової відповідальності за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень заносяться до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, що формується й ведеться Національним агентством з питань запобігання корупції. Дані із цього Реєстру надаються на запит органів державної влади та їх посадових осіб у передбачених законом випадках, а також у разі звернення фізичної або юридичної особи із запитом про отримання інформації про себе або юридичну особу, яку він представляє. Агентство на своєму офіційному веб-сайті оприлюднює відомості із цього Реєстру про осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, протягом 3-х робочих днів після їх внесення до Реєстру. Відкритими для безоплатного цілодобового доступу є відомості про особу, яку притягнуто до відповідальності за вчинення корупційного правопорушення. Вони містять: (а) прізвище, ім'я й по батькові цієї особи; (б) місце її роботи, посаду на час учинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення; (в) склад учиненого нею правопорушення; (г) вид покарання (стягнення); (д) спосіб учинення дисциплінарного корупційного проступку; (е) вид дисциплінарного стягнення (ст. 59 Закону України «Про запобігання корупції» № 1700-VII) [445]. По-друге, законодавство про статус суддів передбачає прямі підстави для звільнення судді у випадку порушення ним вимог щодо несумісності або порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна (пп. 2 і 6 ч. 6 ст. 126 Конституції України), визнання його винним у вчиненні правопорушення корупційного або пов'язаного з корупцією, а також іншого порушення антикорупційного законодавства (пп. 9–12, 15–19 ч. 1 ст. 106 і пп. 3, 4, 6 п. 9 ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Набуття законної сили обвинувальним вироком стосовно судді є підставою для припинення його повноважень (пп. 3 ч. 7 ст. 126 Конституції України).

Звільнення судді за вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило

його невідповідність займаній посаді, за порушення вимог несумісності або обов'язку підтвердити законність джерела походження майна має доволі відчутні негативні наслідки для нього, а саме він: (а) втрачає статус судді, що пов'язано як з реалізацією досить широких державно-владних повноважень і користуванням низкою правових гарантій і фінансових переваг, пов'язаних із суддівською винагородою і (б) позбавляється права на відставку, а значить, і на всі передбачені цим інститутом виплати і правові гарантії. Негативним наслідком засудження судді за вчинення злочину є судимість, пов'язана з дуже суттєвими обмеженнями в реалізації його особистих прав і свобод. Згідно зі ст. 88 КК України особа визнається такою, що має судимість, із дня набрання законної сили обвинувальним вироком і аж до погашення або зняття судимості. Остання має вагоме правове значення в разі вчинення нового злочину, а також в інших випадках, передбачених законами України [211].

Зокрема, законодавством України передбачено такі обмеження, пов'язані із судимістю: (а) заборона обіймати відповідні посади, займатися певними видами діяльності, виконувати відповідні обов'язки або користуватися певними правами, яка є мірою покарання й чітко визначена в обвинувальному вирокі суду; (б) обмеження й заборони, пов'язані із застосуванням адміністративного нагляду як системи тимчасових примусових профілактичних заходів спостереження й контролю за поведінкою окремих осіб, звільнених з місць позбавлення волі, що здійснюються органами внутрішніх справ [80, с. 110]; (в) неможливість після відбуття покарання займатися певними видами діяльності або бути призначеними (обраними) на відповідні посади. Названі обмеження не містяться у рішенні суду про засудженні особи, а передбачені низкою законодавчих актів, зокрема, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», «Про статус народного депутата України», «Про прокуратуру», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та ін²¹.

²¹ Приміром, набрання законної сили обвинувальним вироком суду стосовно адвоката за вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину, а також злочину середньої тяжкості, за який призначено покарання у виді позбавлення волі, є підставою для припинення права на зайняття адвокатською діяльністю, яке може бути відновлено кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури після погашення або зняття в установленому законом порядку судимості, але не раніше ніж через 2 роки з дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду стосовно адвоката (ст. 32 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [431].

Реалізація заходів цивільно-правової відповідальності судді пов'язана з відшкодуванням шкоди в порядку й розмірі, визначеними судом (ст. 1176 ЦК України [614]) і полягає у правообмеженнях майнового характеру.

Отже, заходи юридичної відповідальності судді є результатом її реалізації, вони полягають у настанні несприятливих для судді наслідків матеріально-правового, організаційного чи особистісного характеру. Особливості процедури накладення таких заходів і наслідки застосування їх до судді залежать від галузевої належності диспозиції норми, яку останній порушує своїм неправовим діянням.

РОЗДІЛ 3

ПРОЦЕДУРНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТИТУТУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІ

3.1. Принципи належної правової процедури при притягненні судді до дисциплінарної відповідальності

За європейськими стандартами дисциплінарне провадження щодо судді має відповідати вимогам належної правової процедури згідно з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.). По-перше, орган, що ухвалює рішення про дисциплінарну відповідальність судді, повинен бути «справедливим, незалежним, безстороннім судом, створеним на підставі закону» у сенсі п. 1 ст. 6 Конвенції ([66; 501]). По-друге, сама процедура має узгоджуватися з вимогами належної судової процедури, включаючи права суддів на захист своєї правової позиції від висуненого обвинувачення й на розгляд справи в розумні строки ([501]).

Європейські вчені виділяють певні гарантії для суддів у дисциплінарних процедурах, як-от право судді: (а) на повне інформування стосовно скарг, поданих проти нього; (б) на ознайомлення з усіма доказами, зібраними по його справі; (в) бути вислуханим (усно й письмово) органами, що здійснюють дисциплінарне провадження на всіх його стадіях; (г) бути присутнім під час дисциплінарних слухань; (д) на правову допомогу; (е) на оскарження рішень у дисциплінарній справі. Незважаючи на існування цих гарантій, у низці постсоціалістичних країн інститут дисциплінарної відповідальності судді нерідко застосовується з метою шантажування судді, впливу на зміст схвалюваного ним рішення, а також звільнення негодних суддів [666, с. 114].

Вітчизняна дослідниця А. В. Шевченко із цього приводу обґрунтовано зауважує, що «суд або інші державні органи, які в цьому контексті діють як суд, при здійсненні дисциплінарного провадження мають бути незалежними, порядок накладення на суддю дисциплінарного стягнення повинен передбачати процесуальні гарантії для самого судді, зокрема, щодо рівності сторін, забезпечення можливості належного представництва у справі, включаючи надання власних доказів,

умотивованості прийнятих щодо судді рішень, дотримання розумних строків дисциплінарного провадження» [631, с. 15]. Отже, будь-яке дисциплінарне провадження щодо судді слід оцінювати за критеріями належної правової процедури.

Національне законодавство виходить з того, що при притягненні судді до дисциплінарної відповідальності йдеться насамперед про процедуру, яка має свої стадії. Такий підхід збігається з поширеним у науковій юридичній доктрині терміном «процедура». О. П. Євсєєв надає досить вдалу характеристику поняттю «юридична процедура», трактуючи його як нормативно або індивідуально встановлений порядок послідовного здійснення уповноваженими суб'єктами права узгоджених юридичних дій, спрямованих на досягнення загального для них правового результату. Під терміном «порядок» науковець пропонує розуміти виражену в нормах позитивного права належну модель поведінки, що передбачає, які дії і в якій послідовності повинен виконати суб'єкт права, щоб досягти тих цілей, для реалізації яких ця процедура створена [121, с.140].

До ознак процедури як певної сукупності дій, приміром, В. М. Перепелюк відносить: (а) її зорієнтованість на досягнення певного юридично значущого результату; (б) ієрархічну побудову процедури; (в) формування її з послідовно змінюваних актів поведінки (стадій); (г) ця процедура виступає засобом досягнення основних правовідносин [379, с. 9]. Важливою ознакою останньої, безумовно, є її нормативна визначеність.

Є сенс наголосити, що в чинному законодавстві бракує одностайності у трактуванні конструкції «інститут дисциплінарної відповідальності судді». На різних етапах судової реформи законодавство передбачало декілька процедур, у рамках яких розслідувалася неправомірنا поведінка служителів Феміди. Так, з 2010 по 2015 роки дисциплінарне провадження стосовно суддів місцевих та апеляційних судів здійснювала ВККС України; стягнення ж на суддів вищих спеціалізованих судів і суддів Верховного Суду України накладала ВРЮ. Остання також вирішувала питання звільнення суддів за порушення присяги у спеціальному порядку, передбаченому Законом України «Про Вищу раду юстиції» [434]. У 2015 р. ці

процедури були уніфіковані й унормовані в розд. VI Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в редакції від 12 лютого ц.р.

Звільнення судді за порушення ним вимог несумісності становило собою ще одну особливу процедуру, регламентовану Законом України «Про Вищу раду юстиції». Така диференціація дисциплінарних процедур була штучною, оскільки конкретні підстави відповідальності судді визначались у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» в редакції від 12 лютого 2015 р., а засади здійснення відповідних проваджень органами дисциплінарної влади були єдиними.

На жаль, автори нової редакції розд. VIII Конституції України не зуміли вирішити цю суперечність, виокремивши в окрему підставу звільнення судді порушення ним вимог щодо несумісності (пп. 2 ч. 6 ст. 126 КУ), та диференціювавши такі повноваження Вищої ради правосуддя, як ухвалення нею рішення стосовно порушення суддею чи прокурором вимог щодо несумісності й про звільнення судді з посади (п. 2 ч. 1 ст. 131 КУ). Окрім того, новітнє законодавство передбачає в якості окремої підстави звільнення судді порушення ним обов'язку підтвердити законність походження майна (пп. 6 ч. 6 ст. 126 КУ). Це питання згідно з ч. 3 ст. 56 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» вирішується Вищою радою правосуддя на підставі подання Дисциплінарної палати про звільнення судді, тобто в порядку дисциплінарного провадження.

Вважаємо, що процедура дисциплінарного провадження щодо судді, як і процедура звільнення судді за порушення вимог несумісності, мають єдину правову природу. Водночас аналіз порядку звільнення судді за порушення вимог несумісності Вищою радою правосуддя (розд. 3 Закону № 1798-VIII України) свідчить про недостатність гарантій забезпечення належної правової процедури. Так, Закон не визначає жодних строків розгляду цієї категорії справ, що не сприятиме забезпеченню принципу правової визначеності й дотриманню розумних строків провадження. Також у цьому Законі немає навіть згадки про попередній висновок щодо доказів порушення суддею вимог несумісності, який має підготувати уповноважений член Вищої ради правосуддя і наявність якого цілком логічно впливає з аналізу положень гл. 3 Закону. Частиною 2 ст. 40 Закону № 1798-VIII

права судді, питання про звільнення якого розглядається, визначені в найзагальніший спосіб: він вправі давати пояснення, ставити питання учасникам засідання, висловлювати міркування й заперечення з питань, які виникають під час розгляду справи щодо несумісності, заявляти клопотання й відводи. Процедура розгляду відповідного питання також не отримала належної регламентації ані за послідовністю процесуальних дій, ані за роллю скажника, ані за рівнем доказування фактів порушення суддею законодавства.

З нашого погляду, в подальшому на законодавчому рівні всі процедури притягнення судді до відповідальності, наслідком яких є накладення на нього дисциплінарних стягнень, у тому числі звільнення з посади, мають бути уніфіковані в єдиному провадженні незалежно від статусу судді в судовій системі, підстави звільнення або наслідків застосування цих стягнень [345, с. 61].

Аналіз чинного законодавства дозволяє стверджувати, що більшість рішень, пов'язаних із застосуванням санкції правової норми різних галузей права до судді, ухвалюють суди або спеціально уповноважені органи судової влади (ВРП і ВККС України). Приміром: (а) цивільна відповідальність судді настає за судовим рішенням (ідеться про відповідальність судді і як носія владних повноважень, і як громадянина); (б) кримінальна має місце на підставі вироку суду, який постановляється з дотриманням передбаченої КПК України процедури; (в) адміністративно-правові стягнення за КУпАП накладають судові та інші уповноважені органи, названі у гл. 16 цього Кодексу [179]. І лише стосовно (г) дисциплінарної відповідальності судді встановлені спеціальні органи у структурі судової влади, що мають виключне право накладати на нього дисциплінарне стягнення.

Такими спеціальними органами у структурі судової влади є ВККС України і ВРП. Оскільки ст. 131 Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 р., № 1401-VIII сформульована у спосіб, що дозволяє розширення повноважень ВРП на законодавчому рівні, компетенція цього органу значно розширена. Фактично ВРП з органу, відповідального за добір і відповідальність суддів, має перетворитися на багатофункціональну судову раду з

досить широкими повноваженнями. Це цілком відповідає міжнародним стандартам, адже згідно Висновку КРЄС № 10 «Щодо судової ради на службі суспільства» «судова рада забезпечує виконання належним чином (бажано, самою Радою або у співпраці з іншими органами) таких завдань: відбір та призначення суддів; просування суддів по службі; оцінювання суддів; дисциплінарні та етичні питання; навчання суддів; контроль та управління самостійним бюджетом; адміністрування судів; захист іміджу правосуддя; надання висновків іншим гілкам влади держави; співпраця з іншими органами на національному, європейському та міжнародному рівнях; відповідальність перед громадськістю: прозорість та підзвітність». При цьому КРЄС наголошує на тому, що розмежування повноважень судових рад, якщо їх створено декілька є завданням національного законодавця [643].

До судової реформи 2016 р. основні дисциплінарні повноваження щодо суддів були зосереджені у Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, яка відповідно до ст. 101 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в редакції від 12 лютого 2015 р. (а) приймала рішення про відсторонення судді від посади у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності на підставі вмотивованої постанови Генерального прокурора України; (б) за наявності передбачених законом підстав здійснювала дисциплінарне провадження й застосовувала дисциплінарні стягнення до суддів місцевих та апеляційних судів; (в) забезпечувала ведення суддівського дос'є і (г) провадила кваліфікаційне оцінювання суддів. За наслідками дисциплінарного провадження ВККС України приймала рішення про направлення рекомендації до ВРЮ для вирішення питання про внесення подання Президентів або ВР України про звільнення судді з посади за наявності для цього підстав (п. 5 ст. 96). ВРЮ відповідно до статей 3 і 32 Закону України «Про Вищу раду юстиції» (а) здійснювала дисциплінарне провадження стосовно суддів ВС України й вищих спеціалізованих судів, (б) розглядала скарги на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів апеляційних і місцевих судів, а також прокурорів, (в) вносила подання Президентів або ВР України про звільнення суддів з посади з підстав, передбачених в Основному Законі країни (статті 126 і 131 КУ) [434].

Під час судової реформи 2016 р. повноваження ВККС України були обмежені кваліфікаційним оцінюванням і добором суддів. Однак, ми не можемо стверджувати, що Комісія була повністю усунена від процесів притягнення суддів до відповідальності. Так, ВККС України у процесі кваліфікаційного оцінювання судді може виявити факти, що можуть бути наслідком його дисциплінарної відповідальності. У такому разі Комісія ініціює перед ВРП питання відповідальності судді, бо це її імперативний обов'язок у силу ч. 5 ст. 84 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. Також у межах кваліфікаційного оцінювання судді ВККС України вправі встановити порушення суддею обов'язку підтвердити законність свого майна, що тягне його звільнення з посади Вищою радою правосуддя (ч. 2 ст. 118 вказаного Закону)²².

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» остання наділена широкою компетенцією у сфері притягнення судді до юридичної відповідальності, зокрема вона: ухвалює рішення стосовно порушення суддею чи прокурором вимог щодо несумісності; забезпечує здійснення дисциплінарним органом дисциплінарного провадження щодо судді; утворює органи для розгляду справ щодо дисциплінарної відповідальності суддів; розглядає скарги на рішення відповідних органів про притягнення судді чи прокурора до дисциплінарної відповідальності; ухвалює рішення про звільнення судді з посади; надає згоду на затримання судді, утримання його під вартою чи на його арешт; ухвалює рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя; вживає заходів щодо забезпечення авторитету правосуддя й незалежності суддів; ухвалює рішення про переведення судді з одного суду до іншого, рішення про відрядження судді до іншого суду того самого рівня і спеціалізації.

²² Відповідно до п. 31 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 3 червня 2016 р. заяви (скарги) щодо поведінки суддів місцевих та апеляційних судів, отримані ВККС України до набрання чинності цим Законом, передаються для розгляду Вишій раді правосуддя, якщо на день набрання чинності цим Законом Комісією не прийнято рішення про відкриття або відмову у відкритті дисциплінарної справи. Якщо на день набрання чинності цим Законом ВККС України прийнято рішення про відкриття дисциплінарної справи, така справа розглядається колегіями Комісії, визначеними за її рішеннями, у порядку, що діяв на день відкриття дисциплінарної справи. Ухвалюючи рішення за результатами розгляду таких дисциплінарних справ, ВККС України застосовує дисциплінарні стягнення, визначені цим Законом.

Для розгляду справ щодо дисциплінарної відповідальності суддів Вища рада правосуддя утворює Дисциплінарні палати з числа членів Вищої ради правосуддя. До складу кожної з них входить щонайменше 4 члени ВРП. При формуванні Дисциплінарних палат Вища рада правосуддя має забезпечити, щоб щонайменше половина (а якщо це неможливо, принаймні значна частина) членів кожної Дисциплінарної палати були суддями або суддями у відставці (ст. 26 Закону № 1798-VIII) [433].

Серед науковців-правознавців точиться активна дискусія стосовно правового статусу вищенаведених органів судової влади. Деякі вчені підкреслюють конституційно-правовий статус ВРЮ (І. В. Назаров [291, с. 14], А. Р. Крусян [217, с. 127]), відносять цей орган до органів суддівського самоврядування (А. З. Георгіца [77, с. 337]) й наголошують на його відокремленому статусі, з якого випливає обов'язок виконання ним такої функції, як забезпечення незалежності судової влади (О. М. Овчаренко [316], С. В. Прилуцький [284, с. 107], В. М. Колесниченко [185, с. 118], І. В. Назаров [291, с. 20]). Дослідники також виокремлюють контрольно-наглядову природу діяльності ВРЮ як органу державної влади [83, с. 32; 200, с. 663], обґрунтовують управлінську природу її повноважень щодо суддівського корпусу [82, с. 6] й важливу роль у системі стримувань і противаг [582, с. 124]. А. В. Шевченко: справедливо підкреслює, що судді притягуються до дисциплінарної відповідальності спеціальними колегіальними органами, з якими вони не знаходяться у відносинах функціонального підпорядкування і які безпосередньо не призначають їх на посади [631, с. 10]. Досить обґрунтованою вважаємо позицію І. В. Назарова, який характеризує ВРЮ як державний контролюючий орган зі спеціальним статусом, який виходячи зі змісту чинного законодавства виконує кадрову, дисциплінарну, представницьку, організаційно-управлінську функції, а також забезпечує незалежність суддів і прокурорів [291, с. 15, 33].

Ці положення узгоджуються з правовою позицією КС України від 10 липня 2012 р. Оцінюючи статус і призначення наведених органів судової влади, Суд підкреслив, що ВРЮ є колегіальним, незалежним органом, відповідальним за формування високопрофесійного суддівського корпусу, а ВККС – постійно діючим

органом у системі судоустрою України, діяльність якого спрямована на забезпечення стабільного, своєчасного і якісного формування судів професійними кадрами, ефективного й об'єктивного розгляду питань про дисциплінарну відповідальність суддів [56]. За правовою позицією ВАСУ, «ВККС України здійснює публічну владу у сфері кадрового управлінні суддівським корпусом, тобто за своїм статусом є суб'єктом владних повноважень, який виконує відповідну владну управлінську функцію у сфері адміністрування судової системи. Відповідно на діяльність ВККС з виконання цієї функції поширюються принципи адміністративної процедури, в тому числі принцип права особи на участь у процесі прийняття рішень» [12].

Таким чином, ураховуючи вищенаведені позиції, варто навести оцінку правової природи ВККС України і ВРП, зокрема, її Дисциплінарних палат, наділених дисциплінарними повноваженнями щодо суддів. Указані органи є: (а) постійно діючими органами судової влади; (б) колегіальними за своїм складом; (в) наділеними спеціальною владно-розпорядчою компетенцією. Предметом їх відання є формування суддівського корпусу, забезпечення суддівської доброчесності, дотримання гарантій незалежності суддів, а також притягнення їх до відповідальності в установлених законодавством випадках. Для зручності нашого дослідження, взявши до уваги зміну функціональної компетенції ВККС України й ВРП, будемо застосовувати до цих інституцій конструкцію органи дисциплінарної влади, що позначатиме виключно реалізацію вказаними органами їх визначеної законом компетенції по розгляду й вирішенню дисциплінарних справ суддів.

Розглядаючи питання легітимності наданих ВРП і ВККС України повноважень, відзначимо такий важливий аспект. Детальне вивчення законодавства, що регламентує діяльність цих органів (зокрема, порядок реалізації наданих їм повноважень), показало, що не всі аспекти їх діяльності встановлені на законодавчому рівні. Чимало значимих процедурних питань діяльності ВРП містяться не в Законі № 1798-VIII, а в її Регламенті (до речі, викладена теза стосується ВККС України меншою мірою). Не заперечуючи важливості цього підзаконного акта, зауважимо, що він є локальним відомчим документом, у якому названі внутрішні організаційні аспекти функціонування відповідного органу судової

влади. З урахуванням закріпленої в ч. 2 ст. 19 Конституції України презумпції конституційності діяльності органів державної влади, положення про те, що статус суддів, засади їх цивільної відповідальності й діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, і відповідальність за них установлюється виключно законами (пп. 14 і 22 ч. 1 ст. 92 КУ), а також конституційних засад законності, верховенства права, презумпції невинності тощо, маємо резюмувати, що основні процедурні питання притягнення суддів до юридичної відповідальності належить визначати на рівні закону.

На наше переконання, ВРП й ВККС України мають налагодити більш дієву співпрацю і взаємодію у справі притягнення суддів до юридичної відповідальності, що підвищить ефективність застосування відповідних положень законодавства. Така взаємодія повинна ґрунтуватися на засадах міжвідомчого співробітництва шляхом проведення спільних нарад, конференцій, семінарів, обміну досвідом, розроблення міжвідомчих протоколів про співпрацю та ін.

Дисциплінарне провадження щодо судді належить до тих видів відповідальності, за якими суддя притягається до останньої як спеціальний суб'єкт правопорушення, а тому воно здійснюється органами дисциплінарної влади, наділеними функціональною незалежністю. Удосконалення діяльності цих органів, узгодження порядку їх формування з міжнародними стандартами має виявлятися у наступному: (а) більшість зі складу цих органів судової влади мають складати судді, обрані суддями; (б) їх формування повинно виключати політичний вплив на судову гілку влади; (в) уніфікацію дисциплінарних повноважень доцільно провести в єдиному центральному органі, який може бути організаційно структурований з метою оптимального виконання покладених на нього повноважень (зокрема, поділених на кваліфікаційну й дисциплінарну палати); (г) цей орган має працювати як постійно діючий у структурі судової влади, члени якого не вправі поєднувати свою діяльність з будь-якою приватною чи публічною діяльністю; (д) до складу вищого органу дисциплінарної влади не можуть входити ні Генеральний прокурор України, ні представники органів виконавчої влади, присутність яких порушує принцип

незалежності суддів; (е) цей орган відіграє важливу роль у забезпеченні незалежності суду й у системі стримувань і противаг гілок влади.

Розгляд дисциплінарної справи щодо судді провадиться на засадах змагальності, незалежності й неупередженості, що має низку проявів на різних етапах дисциплінарного провадження. По-перше, у ВРП функціонує автоматизована система розподілу справ (ст. 32 Закону України «Про Вищу раду правосуддя»). По-друге, чинне законодавство передбачає інститут відводу члена ВРП, якщо є сумніви в його безсторонності. Член Вищої ради правосуддя не вправі брати участі в розгляді справи й підлягає відводу, якщо буде встановлено, що він особисто, безпосередньо чи опосередковано заінтересований у її результаті, є родичем особи, стосовно якої розглядається питання, або якщо будуть установлені інші обставини, що викликають сумнів у його неупередженості (ч. 1 ст. 33 Закону № 1798-VIII). По-третє, рішення у дисциплінарній справі ухвалюється простою більшістю голосів. Член ВРП, який провадив перевірку неправомірних дій судді, не бере участі в голосуванні під час прийняття рішення (ст. 33 Закону № 1798-VIII).

Одним із проявів змагальності під час здійснення дисциплінарного провадження є право судді особисто постати перед органом, який розглядає його питання. Розгляд дисциплінарної справи має місце у відкритому засіданні, на яке запрошуються суддя, скаржник, їх представники. За неможливості з поважних причин взяти участь у засіданні Дисциплінарної палати суддя може заявити клопотання про відкладення розгляду його дисциплінарної справи. Повторна неявка судді на засідання незалежно від причин не перешкоджає розгляду дисциплінарної справи за його відсутності. Дисциплінарна палата може визнати явку судді для участі у засіданні Дисциплінарної палати обов'язковою. Неявка скаржника не перешкоджає розгляду дисциплінарної справи (ст. 49 Закону № 1798-VIII).

На практиці судді досить часто ухиляються від явки до органів, які розглядають питання про притягнення їх до дисциплінарної відповідальності. Можливо, серед причин такого явища – психологічний дискомфорт, який відчуває суддя, дії якого підпадають під кут зору дисциплінарних органів. Надання копій лікарняних і довідок про перебування на стаціонарному лікуванні, вихід у декретну відпустку замість явки

на засідання органів дисциплінарної влади є досить поширеним явищем, що свідчить про зловживання суддями своїм правом особисто відстояти власну позицію перед дисциплінарними органами [362]. Що ж стосується дисциплінарної відповідальності, то ігнорування викликів ВПР суддею служить ще способом затягування строків розгляду справи. Утім, на нашу думку, законодавство досить чітко визначає алгоритм дій дисциплінарних органів щодо неявки судді, оскільки відсутність його на засіданні вказаних органів без поважних причин є порушенням засад належного судочинства.

Вагомим складником змагальності є також створення рівних правових можливостей сторін для надання й доведення ними власних доказів по справі. На засіданні Дисциплінарної палати заслуховуються доповідач, суддя, скаржник, їх представники, свідки, а також інші особи, викликані або запрошені взяти участь у цій процедурі. Учасники дисциплінарної справи вправі подавати докази, надавати пояснення, заявляти клопотання про виклик свідків, ставити запитання учасникам дисциплінарної справи, висловлювати заперечення, заявляти інші клопотання або відводи, ознайомлюватися з матеріалами справи. Для ознайомлення можуть надаватися також матеріали, які безпосередньо пов'язані зі скаргою, з дотриманням вимог законодавства про захист персональних даних щодо знеособлення персональних даних. Суддя має право надати письмові пояснення по суті скарги (частини 6–8 ст. 49 Закону № 1798-VIII).

Однією з найбільш дискусійних новацій Закону України «Про Вищу раду правосуддя» є серйозне розширення прав скаржника в дисциплінарному провадженні. Приміром, скаржник, який отримав право бути присутнім під час розгляду дисциплінарної справи, вправі мати представника, надавати докази й ознайомлюватися з матеріалами провадження. Оскільки аналогічні права має й сам суддя, отримуємо класичну модель судової змагальності, втілену під час розгляду дисциплінарної справи щодо судді. Процедура, передбачена законодавством про судоустрій 2010–2016 років, стала еталоном принципу офіційності, який мав прояв у відсутності скаржника як сторони провадження, у використанні письмових доказів, зокрема, пояснень судді, й у відсутності такого виду доказу, як показання свідків,

обов'язку органу дисциплінарної влади здійснити повне й об'єктивне розслідування справи.

Зазначена модель дисциплінарного провадження, можна стверджувати, довела свою ефективність [319, с. 302]. На нашу думку, введення класичного формату змагальності суттєво ускладнить дисциплінарне провадження щодо судді. Залучення до процесу громадян фактично перетворить ВРП на ще одну судову інстанцію, тривалість розгляду справ досліджуваної категорії неодмінно зросте, а їх перебіг не виправдано ускладниться. Усі міжнародні стандарти суддівської незалежності солідарні в тому, що дисциплінарне провадження – не аналог і не заміник перегляду справи у процесуальному порядку. Ці правові позиції втілені й у судовій практиці. За п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. за № 8 «Про незалежність судової влади» згідно з процесуальним законодавством виключне право перевірки законності й обґрунтованості судових рішень має відповідний суд. Оскарження в будь-який спосіб судових рішень, діяльності судів і суддів щодо розгляду й вирішення справи поза порядком, передбаченим процесуальним законодавством, у справі не допускається, й суди повинні відмовляти у прийнятті позовів і заяв з таким предметом [461, с. 2–6].

В обґрунтування своєї позиції наведемо досвід, який вітчизняна дисциплінарна практика вже проходила. У 2010–2015 роках особи, незадоволені змістом судового рішення, досить часто зверталися до адміністративних судів. Ці скарги спочатку намагалися ініціювати процедуру дисциплінарного провадження у ВККС України, а коли остання після належних перевірок відмовляла їм у відкритті провадження по справі, оскаржували відповідні дії в судовому порядку. ВАС України, як правило, вказував, що скажник не навів відомостей, які свідчили б про наявність підстав для дисциплінарної відповідальності судді, а лише висловив незгоду із судовим рішенням. Оскарження ж судових актів має відбуватись у порядку, передбаченому процесуальним законодавством, і не належить до компетенції ВККС України (постанови ВАС України від 31 липня 2012 р., № П/9991/509/12 і від 18 жовтня 2011 р., № П/9991/361/11). Справ такої категорії було дуже багато аж до моменту, коли законодавець у 2015 р. виключив можливість оскарження рішень ВККС України про

відкриття дисциплінарної справи. Із наведених вище міркувань скажчик не повинен мати процесуальні права судді в дисциплінарному провадженні.

З урахуванням викладених аргументів вважаємо більш доцільним застосовувати в дисциплінарному провадженні щодо судді принцип офіційності (публічності), тим більше, що він фактично втілений в інших положеннях Закону України «Про Вищу раду правосуддя», зокрема, в ч. 1 ст. 48, де визначено порядок розслідування дисциплінарного правопорушення судді членом дисциплінарної палати, а також у ч. 10 ст. 49, яка зобов'язує Дисциплінарну палату ВРП ухвалити рішення про відкриття дисциплінарної справи стосовно таких суддів з власної ініціативи, якщо у процесі розгляду дисциплінарної справи палата дійде висновку про наявність дисциплінарного проступку в діяннях інших суддів. Установлення принципу офіційності дозволить ВРП реагувати на факти неправомірних дій судді, виявлені під час перевірки за скаргою, які у скарзі не вказані, і вживати відповідних дисциплінарних заходів.

Аналіз засад здійснення дисциплінарного провадження щодо судді вимагає чіткого окреслення меж повноважень органу дисциплінарної влади²³.

Підготовка дисциплінарної справи до розгляду є окремою стадією дисциплінарного провадження і здійснюється членом Дисциплінарної палати ВРП у встановленому статтею 48 Закону № 1798-VIII порядку. Останній збирає додаткову інформацію, документи, матеріали, пояснення судді та скажника, ознайомлюється із суддівським досьє, вирішує, які свідки чи інші особи підлягають виклику або запрошенню на засідання та ін. До методів збирання доказів щодо судді можна віднести запити ВРП або її органів до суддів, судів, органів суддівського самоврядування, інших органів та установ у системі правосуддя, органів державної влади й органів місцевого самоврядування, їх посадовців і юридичних осіб.

Член Дисциплінарної палати ВРП, як доповідач у дисциплінарній справі, має враховувати правові позиції КС України, згідно з якими: (а) ознайомлення з матеріалами судової справи не означає її перевірку по суті й не є втручанням у процес

²³Розвиток законодавства про судоустрій в аспекті гарантування незалежності судді у дисциплінарному провадженні можна простежити у працях О. М. Овчаренко [351, с. 361-370; 318, с. 243-252].

здійснення правосуддя (Рішення КС України від 21 травня 2002 р., № 9-рп/2002) [516] і (б) законодавством не може бути встановлена відповідальність за ненадання копій судових справ, розгляд яких не закінчено (Рішення КС України від 11 березня 2011 р., № 2-рп/2011) [510].

До гарантій забезпечення незалежності судді у дисциплінарному провадженні можна віднести приписи ч. 6, 7 ст. 31 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», згідно з якими: (а) матеріали судової справи (їх копії), пояснення суддів чи прокурорів щодо судових справ можуть бути надані на вимогу ВРП, її органу або члена ВРП, але тільки щодо справ, розгляд яких закінчено. Член ВРП не вправі витребувати матеріали судових справ, розгляд яких не закінчено, крім витребування копій матеріалів судової справи у випадку подання дисциплінарної скарги з підстав, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»; (б) якщо судову справу направлено на новий розгляд або її передано у провадження іншого судді, а предметом перевірки є відомості стосовно дій судді, у провадженні якого перебувала зазначена справа, ВРП, її органи або член ВРП вправі витребувати копії матеріалів цієї судової справи в частині, що розглядалася цим суддею або стосується його дій чи бездіяльності.

Відмова судді від виконання законних вимог члена ВРП може бути кваліфікована як підстава для його дисциплінарної відповідальності. Водночас член ВРП не вправі втручатись у процес відправлення правосуддя або давати судді вказівки щодо результатів розгляду справ, що перебувають у його провадженні.

Одним зі складників належної правової процедури є право на захист. Відзначимо, в законодавстві про судоустрій інститут представництва судді в дисциплінарному провадженні визначено не досить чітко. Існує лише загальна відсилка про представника судді, однак незрозуміло, хто може ним бути. До того ж не передбачено й обов'язкового представництва судді при розгляді питання про його відповідальність. Хоча, з нашого погляду, такий законодавчий припис був би доречним, оскільки для судді, як правило, дисциплінарне провадження є надзвичайним стресом. У такому разі навіть найбільш досвідчений правник може не опанувати ситуації, а тому варто надати суддям право на фахове представництво їх

інтересів у ВРП і законодавчо передбачити вимоги до такого представника та його процесуальні права.

Потреба в наданні суддям представника впливає також з міжнародних стандартів. Відповідно до пп. «с» ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен обвинувачуваний у вчиненні кримінального правопорушення вправі захищати себе особисто або ж використовувати юридичну допомогу захисника, обраного на власний розсуд. Конвенція гарантує також надання безоплатної правової допомоги у випадках, якщо в особи бракує достатньо коштів для оплати юридичної допомоги захисника, а її вимагають інтереси правосуддя [188].

Принциповим видиться представництво інтересів суддів висококваліфікованими юристами, серед яких перевагу слід надавати адвокатам, на яких поширюються вимоги Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 р. [431] і Правил адвокатської етики, затверджених рішенням Установчого з'їзду адвокатів України від 17 листопада 2012 р. Питання ж про надання суддям безоплатного представника є не таким однозначним, оскільки, зважаючи на досить високий рівень суддівської винагороди, судді в змозі самостійно оплатити послуги власного представника. Більш важливим у контексті забезпечення належного захисту суддів у дисциплінарному провадженні є сам факт надання їм висококваліфікованої правової допомоги.

Як справедливо відзначає А. В. Шевченко, важливою гарантією законності здійснення дисциплінарного провадження виступає право заінтересованих осіб (заявника й судді, щодо якого воно здійснювалось) на ознайомлення з матеріалами провадження і з прийнятим процесуальним рішенням [631, с. 13]. Такі положення передбачені ч. 8 ст. 49 Закону України «Про Вищу раду правосуддя». Утім, Закон не конкретизує, в якому обсязі й на якій стадії провадження суддя і скаржник можуть ознайомитися з дисциплінарною справою, не передбачені механізми запобігання зловживаннями таким правом з боку учасників дисциплінарної справи. Вважаємо, що відповідні норми варто прописати в Регламенті Вищої ради правосуддя.

Викликає неабияку цікавість питання про відсторонення судді, щодо якого ведеться дисциплінарне провадження, від здійснення правосуддя. За Законом України

«Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. в деяких випадках Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокуратури вправі відсторонити прокурора від посади, доки триває щодо нього дисциплінарне провадження. Підстави для ухвалення такого рішення цим Законом не визначені, а віддані на розсуд органу дисциплінарної влади. Стаття 68 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» вимагає відсторонення від посади судді, якого Дисциплінарна палата ВРП вже рекомендувала до звільнення, – до ухвалення відповідного рішення у пленарному складі Ради. З нашої точки зору, відсторонювати суддю від здійснення правосуддя варто лише у випадках учинення ним особливо грубих порушень законодавства і лише в рамках провадження, в якому вирішується питання про його проступок, несумісний з подальшим його перебуванням на посаді.

З метою забезпечення змагальності в дисциплінарному провадженні варто також законодавчо встановити принцип презумпції невинності судді, що впливає з низки загальноправових положень і фактично має місце у практиці органів дисциплінарної влади. Нормативне закріплення цього принципу впливає з конституційного принципу презумпції невинності (ст. 62 КУ) і сприятиме забезпеченню процесуальних гарантій незалежності суддів. Якщо розглядати дисциплінарне провадження як спеціальну процедуру, сутність якої полягає у пред'явленні судді компетентними органами обвинувачення у вчиненні забороненого законом діяння, а також у з'ясуванні обставин цих порушень, то закріплення принципу презумпції невинності судді й покладення обов'язку доказування його вини на органи, які здійснюють дисциплінарні повноваження, є цілком логічним, тим більше, що обов'язок перевіряти неправомірні дії судді чинним законодавством покладено на органи дисциплінарної влади, що фактично дорівнює обов'язку доказуванню його вини. Окрім того, за ч. 1 ст. 129¹ КУ судові рішення є обов'язковими до виконання на всій території України, а тому вважаються законними, доки вони не скасовані в апеляційному чи касаційному порядку або не переглянуті компетентним судом у встановленому процесуальним законом порядку й у межах провадження справи, в якій вони ухвалені. Це положення, яке можна

охарактеризувати як презумпція законності судових рішень, у дисциплінарному провадженні має бути витлумачено як презумпція невинності судді.

Важливим елементом належного провадження в дисциплінарній справі щодо судді є вмотивованість рішень органу дисциплінарної влади. Вивчення мотивації рішень ВККС України і ВРЮ засвідчило, що в цілому дисциплінарні органи наводять належні аргументи при ухваленні своїх рішень. Однак досить часто в них бракує аналізу наявності вини судді у вчиненні дисциплінарного проступку, а також має місце недостатня аргументація щодо підстави, яка складає сутність учиненого протиправного діяння. У практиці органів дисциплінарної влади досить типовим є цитування матеріалів кримінального провадження або змісту судового рішення, яким підміняється відповідна аргументація. Також нерідко некоректними в обґрунтуванні винності судді є посилення на міжнародно-правові документи, зокрема, на Рекомендації Комітету міністрів РЄ, які, наголосимо, мають для України лише рекомендаційну силу. Наша позиція полягає в тому, що мотивування рішення дисциплінарного органу є вкрай важливим критерієм його законності й легітимності. Саме брак відповідної мотивації іноді служить підставою для скасування рішень органів дисциплінарної влади в судовому порядку. Водночас численні посилення на прецеденти Європейського суду з прав людини, які можна простежити в рішеннях ВРЮ та Дисциплінарних палат ВРП по дисциплінарних справах 2015–2017 рр., слід оцінити позитивно, оскільки вони посилюють рівень умотивованості останніх.

За ст. 50 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» мотиви – це обов'язковий атрибут рішення Вищої ради правосуддя в дисциплінарній справі щодо судді. Підпункт 4 ч. 1 ст. 52 цього Закону спрямовано на посилення рівня обґрунтованості рішень цієї Ради, оскільки відносить до виключних підстав оскарження рішень ВРП, ухваленого за результатами розгляду скарги на рішення Дисциплінарної палати ВРП, відсутність посилення на визначені цим Законом підстави дисциплінарної відповідальності судді й мотиви, з яких ВРП дійшла відповідних висновків.

Як справедливо відзначає російський учений М. В. Вітрук, відповідальність за вчинене не може переслідувати людину все її життя [60, с. 189]. Сплив строків

давності є обставиною, яка виключає застосування тієї чи іншої санкції до порушника закону. А ось відсутність строків давності притягнення особи до певного виду юридичної відповідальності порушує низку загальних принципів цього правового інституту, зокрема, його справедливості і правової визначеності. Як підкреслює Ю. М. Тіганов, норми, що встановлюють строки притягнення до дисциплінарної відповідальності, за своєю правовою природою не є реабілітуючими, проте, встановивши їх, законодавець виходив з можливості звільнення правопорушника від відповідальності, обмежив розумним строком період його невизначеного становища, чітко регламентував дії органів публічної влади, які мають в установленому законом порядку притягати особу до відповідальності [590, с. 98].

У практиці Європейського суду з прав людини сформовано його власний підхід до інституту строків давності. Так, ЕСПЛ вважає, що остання може трактуватися як право, надане законом особі, яка вчинила протиправні діяння, більше не зазнавати переслідування й судимості зі впливом певного строку з моменту вчинення відповідних дій. Строки давності притаманні всім правовим системам держав-членів РЄ, серед завдань яких є забезпечення правової визначеності й завершеності правосуддя, гарантування правової захищеності індивідів, яка могла б бути скомпрометованою, якби суди виносили рішення, засновані на неповних через вплив часу доказах [656]. Давність виникнення правопорушення, як підстава для звільнення від відповідальності, встановлена стосовно відповідальності дисциплінарної, адміністративної і кримінальної [60, с. 251]. Це правило є проявом конституційних приписів щодо державного захисту прав та свобод людини і громадянина.

У рішенні «О. Волков проти України» від 9 січня 2013 р. Європейський суд з прав людини наголосив, що національне законодавство (зокрема, ст. 32 Закону України «Про Вищу раду юстиції») не передбачає жодних часових обмежень, пов'язаних з процедурою звільнення судді за порушення присяги. Не вказавши, яким саме має бути строк давності, Євросуд підкреслив, що такий безстроковий підхід по дисциплінарних справах проти суддів серйозно загрожує принципу правової визначеності (п. 139) [66].

Строки притягнення суддів до відповідальності передбачено законодавством більшості країн ЄС. Вони можуть бути різними – від одного до декількох років. Приміром, за Законом Республіки Польща «Право про устрій загальних судів» від 20 червня 1985 р. (з подал. змінами) притягти суддю до дисциплінарної відповідальності не можна, якщо з моменту вчинення ним дисциплінарного проступку минуло 3 роки, а порушене провадження в такому разі підлягає закриттю (§1 ст. 81) [676]. Найтриваліші строки давності притягнення судді до цього виду відповідальності встановлені законодавством США: 6 років для судді першої інстанції, 12 – для судді апеляційного суду й 18 – для суддів верховних судів штатів [105, с. 453–455].

Законодавство України про судоустрій 2010 р. передбачало однорічний строк давності з дня вчинення суддею дисциплінарного проступку [Більш детально див.: 343, с. 186-176]. Чинним Законом України «Про судоустрій і статус суддів» встановлено, що дисциплінарне стягнення щодо судді застосовується не пізніше спливу 3-х років від дня вчинення проступку без урахування часу його тимчасової непрацездатності, перебування у відпустці або здійснення відповідного дисциплінарного провадження. Якщо рішенням Євросуду встановлені факти, які можуть бути підставою для застосування дисциплінарного стягнення до судді, зазначений строк обраховується з дня набуття таким рішенням статусу остаточного (частини 11 і 12 ст. 109 вказаного Закону). Такий строк давності є досить тривалим. Наприклад, за трудовим правом України дисциплінарне стягнення застосовується роботодавцем безпосередньо після виявлення проступку, але не пізніше одного місяця з дня його виявлення (ст. 148 КЗпП України); у ст. 49 КК України передбачено строк давності у 3 роки при вчиненні злочину невеликої тяжкості, за який передбачено покарання у виді обмеження або позбавлення волі, й у 2 роки – при вчиненні злочину невеликої тяжкості, за який передбачено покарання менш суворе, ніж обмеження волі. Зауважимо також, що невключення строку дисциплінарного провадження щодо судді до строку давності застосування відповідного стягнення не виправдано розширює строк притягнення судді до відповідальності й суперечить принципу правової визначеності. Навіть кримінальне процесуальне законодавство є більш гуманним в питанні визначення строків давності за вчинення злочину.

Певні дії суддів можна зарахувати до категорії триваючих проступків – порушення правил підсудності й підвідомчості, необґрунтоване вжиття заходів забезпечення позовів. Дискусійним залишається питання про початок відраховування строку давності з моменту прийняття суддею відповідного рішення, після якого настали негативні наслідки; а може, слід вважати, що його потрібно відраховувати з моменту припинення дії негативних наслідків для учасників процесу (наприклад, скасування заходів забезпечення позову). Аналіз чинного законодавства свідчить, що правильним є перший з наведених підходів.

На наше переконання, законодавець мав би диференціювати строки давності притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за різні проступки залежно від рівня їх суспільної небезпеки. Якщо суддя відправляє свої функції під постійною загрозою звільнення, це спотворює навіть саму ідею його процесуальної незалежності. Порушення принципу верховенства права полягає в тому, що за таких обставин неможливо вести мову про усталеність і визначеність правових відносин у сфері відправлення правосуддя. Оптимальним строком давності, на нашу думку, можна вважати 6 місяців від дня виявлення факту вчинення суддею проступку й 1–3 роки від дня скоєння ним діяння (дій або бездіяльності). Що ж до ординарних суддівських проступків, то достатнім слід вважати строк давності в один рік. А стосовно вчинків судді, несумісних з подальшим перебуванням його на посаді, строк давності має становити 3 роки. Указані строки давності відповідатимуть значущості для суспільства й держави обов'язку судді дотримуватися присяги й чинного законодавства при здійсненні правосуддя.

Питання співвідношення дисциплінарного провадження й судового розгляду справи є достатньо складним [Див.: 357, с. 70-79]. Притягати суддю до дисциплінарної відповідальності до закінчення ним розгляду судової справи не можна. У всіх випадках цей крок розглядається як порушення принципу незалежності судді і втручання у відправлення ним правосуддя або ж як спосіб тиску на нього. Серед підстав дисциплінарної відповідальності судді є вчинення ним дій (або бездіяльності), які порушують право особи на доступ до правосуддя й розгляд справи в розумні строки. Отже, повне виключення можливої юридичної відповідальності

судді до завершення судового розгляду було б неприйнятним. До того ж санкції, застосовані до судді в рамках дисциплінарного провадження, не мають таких серйозних наслідків, як при звільненні його з посади, а значить, у такому виді провадження процедурні гарантії забезпечення його незалежності мають бути більш широкими.

Російський учений М. І. Клеандров, аналізуючи проблему незалежності судді, доходить висновку, що накладати на суддів дисциплінарні стягнення за зміст ухвалених ними рішень неприпустимо, оскільки такі санкції мають виключний характер, а подібні випадки потребують ретельного доказування вини судді, яку на практиці довести досить складно [164, с. 332]. Погоджуючись з позицією науковця, зауважимо, що органи дисциплінарної влади, проводячи розслідування по фактах неналежної поведінки судді, не вправі підміняти судові інстанції, втручатись у процес відправлення правосуддя й чинити неправомірний тиск на служителів Феміди.

Не менш цікавим також є питання співвідношення інститутів юридичної відповідальності судді й оскарження судового рішення. Деякі правознавці вважають, що, зважаючи на принцип незалежності суддів і презумпцію законності судового рішення, обов'язковою передумовою притягнення судді до відповідальності є скасування або зміна ухваленого ним акта вищими судовими інстанціями. Зокрема, російські дослідники О. С. Горелик і В. Д. Іванов підкреслюють, що саме за таких умов можна стверджувати, що судовий акт був незаконним, оскільки при скасуванні чи зміні судового рішення вказується, які порушення допущені суддею [85, с. 235; 138, с. 414–425]. Ця теза спирається на правову позицію КС РФ від 18 жовтня 2011 р., який визнав норми КПК РФ, що дозволяють порушувати кримінальну справу за обвинуваченням судді у винесенні ним завідомо неправосудного рішення, якщо воно не скасовано, не відповідаючими Конституції РФ і Закону РФ «Про статус суддів у РФ» [416]. Із цього приводу можна додати, що викладена правова позиція російських науковців і КС РФ, безумовно, спрямована на забезпечення процесуальної незалежності судді. Однак визначити її правильність або хибність можна лише після ретельного аналізу інших правових приписів.

Принцип обов'язковості судового рішення, визначений ст. 129¹ КУ, передбачає презумпції його стабільності й законності з моменту набуття ним законної сили. Чинне національне процесуальне законодавство, за загальним правилом, не дозволяє перегляд судового рішення після набрання ним законної сили і впливу передбачених законом строків оскарження [87, с. 407–409]. Винятки становлять лише відновлення судом строків апеляційного або касаційного оскарження судового рішення, провадження за нововиявленими обставинами, а також перегляд ВС України справи в разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана нашою державою, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом. Отже, наведені правові норми й положення виключають можливість притягнення судді до відповідальності за ухвалення рішення, яке не скасовано й не змінено судом вищої інстанції. У той же час наголосимо, що наведена теза якраз і спростовується іншими законодавчими нормами і правилами.

Заперечуючи можливість притягнення судді до відповідальності за винесення завідомо неправосудного рішення лише в разі скасування його, О.В. Капліна й В.І. Тютюгін звертають увагу на підстави перегляду судових актів за нововиявленими обставинами, якими за ст. 459 КПК України визнаються (окрім іншого) зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження, а також скасування судового рішення, що стало підставою для ухвалення вироку чи постановлення ухвали, які належить переглянути. Ці обставини підтверджуються вироком суду, що набрав законної сили, а за неможливості його ухвалення – матеріалами розслідування. Констатувати факт постановлення судом завідомо неправосудного вироку (чи іншого рішення) найчастіше можна тільки шляхом проведення слідчих дій у перебігу доказування по кримінальній справі, наприклад, коли саме в такий спосіб доводиться, що неправосудний вирок винесено з прямим умислом і за будь-яким мотивом [156, с. 42]. Окрім того, далеко не всі рішення суду оскаржуються сторонами, а судові органи й посадові особи судової влади позбавлені повноважень із власної ініціативи переглядати рішення нижчестоящего суду. Також процесуальне законодавство виключає можливість оскарження деяких судових актів, зокрема, проміжних ухвал і

постанов суду, які не є остаточним рішенням по справі. Отже, не можна повністю виключити відповідальність судді за зловживання під час постановлення ним таких судових актів. Проведений нами аналіз дисциплінарної практики показав, що зміст судового рішення не так часто стає предметом аналізу органів дисциплінарної влади, як дії судді у процесі відправлення правосуддя.

Жоден нормативний акт не виключає дисциплінарної відповідальності судді або звільнення його з посади за постановлення неправосудного акта, якщо його не було змінено або скасовано в апеляційному чи касаційному порядку. Більше того, у практиці ВРЮ 2010–2016 років можна знайти прецеденти, коли подання про звільнення судді виносилося до перегляду справи касаційною інстанцією або саме під час такого провадження. При цьому ВРЮ оцінювала фактичні обставини справи й мотиви ухвалення рішення з точки зору законності дій судді, який його постановив, фактично перебираючи на себе судові функції. Однією з причин подібних ситуацій є те, що громадяни подавали скарги на дії суддів до ВККС України або ВРЮ одночасно з оскарженням рішення у вищих судових органах. У більшості проаналізованих нами випадків суддя притягається до дисциплінарної відповідальності, незважаючи на те, що рішення, яке є предметом перевірки дисциплінарними органами, не було скасовано або змінено вищими судовими інстанціями. До того ж факт скасування рішення суду під час його перегляду часто виступає аргументом про необхідність застосування щодо судді дисциплінарного стягнення.

Звернімо увагу ще на один суттєвий момент. Якщо триває дисциплінарне провадження щодо судді, це може створювати штучні перешкоди для постановлення об'єктивного і справедливого остаточного рішення по справі судами апеляційної чи касаційної інстанцій. Адже розгляд дисциплінарної справи у зазначених вище органах є непрямым тиском на суди вищої інстанції, які переглядають справи.

Маємо таке переконання: якщо органи дисциплінарної влади карають суддів за рішення, які не отримали остаточного оцінювання вищими судовими органами, порушується низка фундаментальних принципів судової влади як стандарту належного судочинства. У таких випадках не можна *post factum* через належні

процедури встановити, чи мало місце в діях судді завідоме порушення чинного законодавства, ачи йдеться про судову помилку, яка не може бути підставою для юридичної відповідальності судді. Аналогічна проблема виникла у зв'язку з набуттям чинності Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 р., оскільки деякі з передбачених ним підстав дисциплінарної відповідальності судді вимагають від органу дисциплінарної влади аналізу змістовних аспектів судового рішення (незазначення в судовому рішенні мотивів його прийняття або відхилення аргументів сторін щодо суті спору). Усі перелічені підстави дисциплінарної відповідальності судді були відтворені й у чинному Законі України «Про судоустрій і статус суддів».

Спираючись на наведені аргументи, можемо констатувати: з огляду на вимоги чинного законодавства повністю ставити можливість притягнення судді до відповідальності в залежність від скасування або зміни його рішення вищою судовою інстанцією не можна, адже це невиправдано ускладнить процедуру накладення санкцій на суддів.

Розглянемо принцип публічності при притягненні судді до дисциплінарної відповідальності. У США вважається, що процедура дисциплінарного провадження щодо судді в більшій своїй частині має бути конфіденційною. Якщо стосовно судді діє принцип презумпції невинності, не варто публічно псувати його імідж до завершення належного розслідування, адже ініціація провадження може бути пов'язана з наклепом, зведенням особистих рахунків із суддею тощо. Водночас рішення про накладення дисциплінарних санкцій на суддів проголошуються публічно [105, с. 453]. Закритими є слухання справ про дисциплінарну відповідальність суддів у дисциплінарних судах Польщі [676]. Принцип конфіденційності провадження щодо перевірки фактів неналежної поведінки судді встановлюється в законодавстві зарубіжних країн з метою запобігання підриву авторитету судової влади, прояву поваги до репутації судді як її носія, підтримання неупередженості й авторитету як судді, так і суду. Окрім того, розголошення відомостей про притягнення судді до відповідальності під час такого провадження в певних випадках може суперечити засадам презумпції невинності, таємниці нарадчої кімнати й чинному законодавству

про захист інформації (Закони України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист персональних даних»). Також невинноване розширення засади публічності дисциплінарного провадження (як і кримінального й адміністративного) щодо судді за певних умов посягає на цілісність авторитету судової влади, порушує принцип забезпечення безпеки суддів і може бути використане як інструмент неправомірного впливу на суд.

Принцип публічності є загальним у діяльності органів дисциплінарної влади. За ч. 1 ст. 49 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» розгляд дисциплінарної справи відбувається у відкритому засіданні Дисциплінарної палати ВРП, в якому беруть участь суддя, скаржник та їх представники. На нашу думку, в деяких випадках дисциплінарне провадження щодо судді має бути закритим. Це стосується випадків, коли відкритий розгляд справи може призвести до розголошення охоронюваної законом таємниці, насамперед таємниці судового розгляду або особистого життя осіб, щодо яких вирішується питання. У цьому аспекті формулювання ч. 2, 3 ст. 49 згаданого Закону є доволі коректним. Відповідно до нього розгляд дисциплінарної справи у закритому засіданні Дисциплінарної палати ВРП відбувається у виняткових випадках і за наявності підстав, визначених законом для проведення закритих судових засідань. За вмотивованим клопотанням судді Палата також може ухвалити рішення про розгляд дисциплінарної справи в закритому її засіданні, якщо це є необхідним для забезпечення незалежності судді. Таке рішення на зазначеній підставі вважається ухваленим, якщо за нього проголосували всі члени Дисциплінарної палати ВРП. Також, як вбачається, доцільно розглядати питання про відкриття дисциплінарного провадження щодо судді на закритому засіданні ВРП. Це забезпечуватиме охорону репутації судді й відповідатиме принципу презумпції невинності. Адже невиннований розголос інформації про неправомірну поведінку судді, яка ще не підтверджена об'єктивними даними, негативно впливає на його імідж і в цілому на авторитет судової влади. Розміщення інформації про відкриття дисциплінарної справи щодо судді на офіційному веб-сайті ВРП й у інших джерелах міжнародними стандартами не заборонено, тим паче, що за Законом № 1798-VIII розгляд дисциплінарного провадження щодо судді є відкритим.

Усі акти ВРЮ, ухвалені з 2011 р., публікуються на її офіційному веб-сайті в Інтернеті, а засідання висвітлюються у ЗМІ (зокрема електронних) і на офіційному веб-сайті Ради. Це ж стосується й рішень ВККС України 2011–2016 роки щодо притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності [Більш детально див.: 334, с. 182-184]. Резолютивна частина рішення ВРП, її органів оголошується публічно, безпосередньо після його ухвалення, а повний текст рішення оприлюднюється на офіційному веб-сайті ВРП не пізніше ніж на 7-й день від дня його ухвалення, якщо інше не визначено законом (ч. 6 ст. 34 Закону № 1798-VIII). Починаючи з 2017 р. Вища рада правосуддя забезпечує он-лайн трансляцію деяких засідань Ради та її Дисциплінарних палат на власному офіційному веб-сайті.

Питання відкритості і гласності функціонування Вищої ради правосуддя є одним із найбільш дискусійним на сьогодні. Активісти вимагають повної прозорості в діяльності Ради аж до відео-трансляцій всіх без винятку її засідань он-лайн²⁴, Рада ж має ще забезпечувати такі цінності, як незалежність суддів й авторитет судової гілки влади у суспільстві [313, с. 65-72]. Отже, обмеження відкритості діяльності Вищої ради правосуддя за певних умов є допустимими й доцільними.

По-перше, відкритий розгляд усього спектру питань, пов'язаних із притягненням судді до відповідальності може зашкодити його незалежності: якщо суддя, кримінальне або дисциплінарне провадження щодо якого є предметом розгляду ВРП, не відсторонений від посади і продовжує відправляти правосуддя, у цей час, коли таке провадження триває, він не може бути достатньою мірою незалежним. Тим більше, якщо сторони у справах знатимуть, що суддя є суб'єктом відповідальності – а цього не можна уникнути, якщо всі засідання ВРП транслуються на її офіційному веб-сайті. Вказаний суддя стає вразливим для будь-яких форм непроцесуального тиску на нього.

²⁴ Ані Закон України «Про Вищу раду правосуддя», ані Регламент ВРП (затверджений рішенням Ради від 24 січня 2017 р., № 52/0,15-17) [496] не містять прямої вказівки на можливість он-лайн трансляції засідань Ради на її офіційному веб-сайті. Водночас законодавство не забороняє це робити. Згідно з пунктами 7, 8 згаданого Закону: (а) на засіданнях ВРП, Дисциплінарних палат ведуться протоколи та здійснюється повне фіксування засідання технічними засобами; (б) проведення в залі засідання фотозйомки, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури допускається зі згодою головуючого. Пунктом 5.24 Регламенту ВРП передбачена можливість проведення засідань Ради або її Дисциплінарних палат в режимі відеоконференції.

По-друге, відкритий розгляд справ про відсторонення судді від посади, про обрання запобіжного заходу щодо нього може зашкодити неупередженості й усебічності розслідування відповідного кримінального провадження, адже під час он-лайн трансляції засідання ВРП оголошуються дані досудового слідства, у тому числі оперативна інформація, оприлюднюються особисті дані судді, відомості щодо його професійної діяльності й низка інших важливих аспектів. У кінцевому результаті такий розголос може негативно відобразитися на кінцевому результаті кримінального провадження.

По-третє, просте порівняння законодавства про відповідальність судді й інших вітчизняних посадовців (прокурорів, державних службовців, співробітників органів правопорядку) дозволяє дійти висновку, що жодна процедура дисциплінарної або кримінальної відповідальності таких осіб не є настільки відкритою та прозорою, як слухання справ суддів у ВРП. Зрозуміло, що такої відкритості від ВРП вимагає громадськість, яка до речі, також не завжди дотримується усіх положень чинного законодавства. А деякі виступи представників громадськості здійснюються із грубими порушеннями норм етики й етикету, які є загальноприйнятими у суспільстві.

Таким чином, відкритість процедур щодо притягнення судді до юридичної відповідальності Вищою радою правосуддя повинна мати певні межі, а саме: (а) безумовно відкритим має бути результат діяльності ВРП: усі ухвалені нею рішення мають оприлюднюватися на офіційному веб-сайті Ради. Ці положення на сьогодні дотримуються; (б) он-лайн трансляція засідань ВРП та її органів має відбуватися лише за наявності відповідного клопотання сторін у справі, за результатом розгляду якого Рада ухвалює відповідне рішення; (в) сторони провадження, зокрема суддя, повинні мати право подати клопотання про закритий розгляд справи, як того вимагає Закон України «Про Вищу раду правосуддя», за результатом розгляду якого Рада ухвалює відповідне рішення; (г) у разі закритого засідання ВРП або її органів інформація про сторін у справі не повинна публікуватися на її офіційному веб-сайті; (д) до моменту відкриття дисциплінарної справи інформація про суддю, скарга щодо неправомірної поведінки якого розглядається, не повинна оприлюднюватися на веб-сайті Ради; (е) лише сторони по справі (суддя та

скаржник у дисциплінарній справі) повинні мати доступ до матеріалів дисциплінарного провадження, отримуючи таке право після відкриття дисциплінарної справи. Це забезпечить можливість обом сторонам належним чином підготуватися до розгляду справи, обґрунтувати власну лінію захисту.

До інших проблем дисциплінарного провадження щодо судді, які потребують вирішення на законодавчому рівні, можна віднести наступні: (а) тривалий строк, протягом якого можливе застосування дисциплінарного стягнення (не пізніше трьох років із дня вчинення проступку без урахування часу тимчасової непрацездатності або перебування судді у відпустці чи здійснення відповідного дисциплінарного провадження); (б) тривалий строк розгляду дисциплінарних справ проти суддів, який узаконений у Регламенті ВРП (45 днів – попередній розгляд справи, 45 днів – підготовка справи до розгляду, 90 – розгляд дисциплінарної справи; отже, всі стадії руху дисциплінарної справи сягають 6 місяців, і весь цей час суддя перебуватиме у стані невизначеності своєї подальшої долі, що може негативно відобразитися на якості розгляду ним судових справ); (в) надмірна суворість деяких дисциплінарних стягнень щодо суддів (приміром, за порушення приписів суддівської етики п. 4 ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» забороняє застосовувати до судді такі стягнення, як попередження, догана або сувора догана; аналогічна ситуація має місце і в разі порушення суддею правил заповнення декларацій доброчесності або родинних зв'язків); (г) порушення принципу правової визначеності при формулюванні окремих підстав дисциплінарної відповідальності судді (приміром, умисне або з очевидною недбалістю допущення суддею, який брав участь в ухваленні судового рішення, порушення прав людини й основоположних свобод; незазначення в судовому рішенні мотивів прийняття останнього або відхилення аргументів сторін щодо суті спору); (д) відсутність належного інформування про правопорушення суддів між органами дисциплінарної влади (ВРП, ВККС України) й органами правопорядку; (е) брак належних повноважень органів дисциплінарної влади при доведенні вини судді у вчиненні корупційних дисциплінарних правопорушень.

Актуальним є питання оскарження рішень органу дисциплінарної влади, які досить детально вивчалися нами в контексті еволюції законодавства про судоустрій

[346, с. 196-206; 333, с. 387-390]. Згідно зі ст. 35 «Про Вищу раду правосуддя» рішення ВРП може бути оскаржено до Верховного Суду протягом 30-ти днів з дня його ухвалення й розглядається у встановленому процесуальним законом порядку. Процедура судового оскарження рішень органів дисциплінарної влади до 2017 р. визначалася ст. 171¹ КАС України, яка встановлювала особливості провадження у справах щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради, Президента, ВРЮ й ВККС України. Відповідні позови вирішувалися суддівською колегією у складі не менше 5-ти суддів. Ґрунтовне вивчення практики ВАС України по розгляду справ про оскарження актів і дій ВРЮ і ВККС України за 2010–2017 роки дозволяє відмітити, що частка позитивного вирішення позовів осіб, незадоволених рішеннями цих органів, є досить незначною [12; 372]. Водночас вона досить помітно зросла у 2015–2017 роки під час перегляду справ, що стосувалися застосування до суддів люстраційного законодавства.

За ст. 51 Закону № 1798-VIII право оскаржити рішення Дисциплінарної палати ВРП у дисциплінарній справі до Вищої ради правосуддя має суддя, щодо якого ухвалено відповідний акт. Скаржник вправі оскаржити таке рішення Палати за наявності відповідного дозволу Дисциплінарної палати ВРП. Скарга слухається на пленарному засіданні ВРП за правилами розгляду дисциплінарної справи. Фактично йдеться про перегляд по суті рішення Дисциплінарної палати ВРП повним складом цієї Ради. Подальший судовий розгляд відповідних рішень суттєво обмежено законом.

Рішення ВРП, ухвалене за результатами розгляду скарги на рішення Дисциплінарної палати ВРП, не підлягає повному оскарженню по суті, а встановлюються лише деякі процедурні випадки їх перегляду, а саме: (а) склад Вищої ради правосуддя, який ухвалив відповідне рішення, не мав повноважень його ухвалювати; (б) рішення не підписано будь-ким зі складу членів ВРП, які брали участь у його ухваленні; (в) суддя не був належним чином повідомлений про засідання ВРП; (г) рішення не містить посилань на визначені законом підстави дисциплінарної відповідальності судді й мотиви, з яких Вища рада правосуддя дійшла відповідних висновків. Обмеження судового захисту прав судді не відповідає

міжнародним стандартам незалежності суддів, за якими суддя має право на оскарження рішень щодо притягнення його до відповідальності, зокрема дисциплінарної. Рішення виконавчого органу, комітету або органу, що накладає санкції на суддів, може підлягати оскарженню у вищій судовій інстанції [54, с. 39–78; 643, с. 107–125; 70; 274; 642].

Обмеження права судді на оскарження рішень ВРП по суті суперечить загальним положенням КАС України, за якими можна оскаржувати всі рішення суб'єктів владних повноважень. Так, за ч. 2 ст. 17 КАС України юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори, зокрема, спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності. Вища рада правосуддя, безумовно, є суб'єктом владних повноважень. Окрім того, встановлення подібних юрисдикційних обмежень неодноразово визнавали неконституційним і не відповідаючим принципу верховенства права КС України і Європейський суд з прав людини. Останній, зокрема, вказує, що держава не може безапеляційно й без контролю органів Конвенції вилучати з компетенції судів цілу низку цивільних справ або звільняти від цивільної відповідальності великі групи чи категорії справ, оскільки це суперечить принципу верховенства права в демократичному суспільстві й п. 1 ст. 6, яка передбачає можливість розгляду цивільних справ у суді [98, с. 325]. У справі Девеєр проти Бельгії Євросуд висловив позицію, відповідно до якої праву на розгляд справи судом надається настільки вагоме значення, що не можна вважати, що особа втратила його на тій підставі, що вона стала стороною угоди, досягнутої в перебігу процедур, що мають допоміжний характер стосовно судового розгляду. У сфері суспільного порядку на території держав-учасниць Ради Європи будь-яка міра або рішення, яка теоретично порушує ст. 6 Конвенції, вимагають ретельної судової перевірки» [99, с. 301–317].

Аналогічну позицію досить послідовно обстоює і Конституційний Суд України, який у низці справ визнав нечинними положення окремих законодавчих актів, які так чи інакше обмежували можливість судового оскарження рішень і дій посадових осіб. Можна відзначити рішення КС України по справі К. Г. Устименка за

№ 18/203-97 від 30 жовтня 1997 р. [524] й по справі Г. П. Дзюби щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи від 25 лютого 1997 р., № 63-рп. У 2015 р. Конституційний Суд України розглядав положення ч. 2 ст. 171² КАС України, згідно з якими рішення місцевого загального суду як адміністративного суду у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності є остаточним і оскарженню не підлягає. Як указав КС України, «обмеження законодавцем права особи на оскарження рішення місцевого загального суду як адміністративного суду до апеляційної й касаційної інстанцій є виправданим лише щодо оскарження рішень у справах про незначні адміністративні правопорушення. В інших випадках у справах щодо притягнення до адміністративної відповідальності особи повинні мати право на інстанційне оскарження рішення місцевих загальних судів як судів адміністративних. Законодавець, унеможлививши оскарження до суду апеляційної інстанції рішень місцевих загальних судів як адміністративних у справах з приводу постанов суб'єктів владних повноважень про накладення адміністративних стягнень, що за ступенем суворості співмірні з установленими КК України покараннями, допустивши непропорційність між поставленою метою і вжитими для її досягнення заходами. З огляду на наведене КС України визнав це правило непропорційним обмеженням права на оскарження судового рішення, що порушує право особи на судовий захист» [505].

Отже, обмеження права судді на судовий захист на рівні Закону України «Про Вищу раду правосуддя» не можна вважати законним і легітимним. На нашу думку, право судді на перегляд рішень органів дисциплінарної влади має бути розширено. Судовій ревізії мають підлягати не лише процедурні питання накладення санкцій на суддів, а й правильність застосування Вищою радою правосуддя матеріального законодавства. З урахуванням вищенаведених правових позицій, підкреслимо, що існує висока ймовірність оскарження законодавчих положень, які обмежують право судді на судовий захист у Конституційному Суді України й у Європейському суді з прав людини.

3.2. Процедурні аспекти відповідальності судді, який обіймає адміністративну посаду в суді, за порушення обов'язків, передбачених цією посадою

Розглянемо питання відповідальності суддів, які займають адміністративні посади в судах, як особливих суб'єктів юридичної відповідальності. Вивчення публікацій у ЗМІ, а також статистичних даних судових і правоохоронних органів підтверджує наявність непоодиноких фактів неналежного виконання своїх службових обов'язків не тільки з боку очільників вітчизняних судових установ, а й їх очільників.

У вітчизняній правовій науковій літературі існує чимало публікацій, присвячених правовому статусу суддів, які обіймають адміністративні посади в судах, дослідженню їх завдань і повноважень (О.Б. Прокопенко [483, с. 28–34], В.В. Городовенко [86, с. 145–149], О.Ю. Дудченко [112, с. 275–282]). Проте питання визначення механізму відповідальності голови суду як керівника судової установи на сьогодні залишається дискусійним [321, с. 416]. Окрім того, доволі суперечливою є практика притягнення до відповідальності цих посадовців з боку ВРЮ й ВККС України.

За п. 5 Кодексу професійної етики суддів суддя, який перебуває на адміністративній посаді в судовій установі, повинен утримуватися від поведінки, дій або висловлювань, які можуть призвести до виникнення сумнівів у єдиному статусі суддів і в тому, що професійні судді колективно вирішують питання організації роботи суду [177]. Повноваження голови суду зумовлені тим, що він одночасно уособлює і суддю, і керівника судової установи. Вони визначаються вищевказаним Законом (ст. 24 «Голова місцевого суду», ст. 29 «Голова апеляційного суду», ст. 34 «Голова вищого спеціалізованого суду», ст. 39 «Голова Верховного Суду України», ст. 42 «Голова касаційного суду»). У наукових і навчальних юридичних джерелах повноваження осіб, які обіймають адміністративні посади в судах, традиційно поділяються на суддівські (відправлення правосуддя), адміністративні (контроль за ефективністю діяльності апарату суду), організаційні (вирішення адміністративно-розпорядчих питань роботи суду) і представницькі (представництво суду у зносинах з

іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадянами й організаціями) [366, с. 99,100].

Ретроспективний аналіз законодавства про судоустрій і положень чинних нормативних актів дозволяє виокремити передумови для притягнення судді, який обіймає адміністративну посаду в суді, до юридичної відповідальності.

Згідно з ч. 3 ст. 32 Закону України «Про Вищу раду юстиції» (в ред. 2010 р.) порушенням присяги судді, який обіймає адміністративну посаду в суді, вважалося невиконання ним посадових обов'язків, установлених для тієї чи іншої адміністративної посади й пов'язаних із процесуальними діями [434]. Тлумачення наведених положень указанного Закону здійснив КС України в рішенні від 16 червня 2011 р., згідно з п. 3.4 якого «обов'язки судді, який обіймає адміністративну посаду в суді, що пов'язані з процесуальними діями, встановлені законом. Виконання таких обов'язків безпосередньо пов'язане зі здійсненням судочинства та є його невід'ємною складовою. Невиконання суддею, який обіймає таку адміністративну посаду в суді, своїх обов'язків, пов'язаних з процесуальними діями, є порушенням присяги судді» [512]. Санкцією для цього виду відповідальності за законодавством, яке діяло з липня 2010 р. до лютого 2014 р., було звільнення судді з адміністративної посади.

Підстави відповідальності судді-управлінця були визначені в Порядку підготовки і переліку документів, необхідних для розгляду Радою суддів загальних судів питань щодо призначення суддів на адміністративні посади в місцевих, апеляційних загальних судах, Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ і звільнення їх із цих посад, затверджені рішенням Ради суддів загальних судів від 14 березня 2013 р. за № 18 (далі – Порядок) [414], а її процедура була окреслена у ст. 32¹ Закону України «Про Вищу раду юстиції». У п. 3.1 згаданого Порядку однією з підстав звільнення судді з адміністративної посади служило, зокрема, вчинення ним аморального проступку. Якщо під час вивчення матеріалів щодо судді, стосовно якого вирішувалося питання про звільнення його з адміністративної посади, виникали обставини, що вимагали додаткової перевірки, голова Ради суддів проводив її особисто або доручав це одному із членів Ради. За результатами перевірки складався обґрунтований висновок, який долучався до

подання про звільнення судді з адміністративної посади, що вносилося до Вищої ради юстиції (підпункти 3.2, 3.3 і 3.5 Порядку). Відповідна перевірка проводилася Радою суддів загальних судів перш за все у разі несумлінного виконання суддею, який обіймав адміністративну посаду, покладених на нього управлінських обов'язків.

Відповідно до ст. 32¹ зазначеного вище Закону питання про звільнення з посад голови суду (його заступника) розглядалося на засіданні ВРЮ, куди запрошувалася вказана особа. За неможливості взяти участь у цьому засіданні з поважних причин голова суду (його заступник), стосовно якого розглядалося питання, міг надати письмові пояснення, що долучалися до матеріалів справи й оголошувалися на засіданні ВРЮ в обов'язковому порядку. Повторне нез'явлення на засідання голови суду (його заступника) служило підставою для розгляду справи за його відсутності. Рішення про звільнення з посади голови суду (його заступника) вважалося прийнятим, якщо за нього проголосувало понад половини членів ВРЮ від її конституційного складу.

У квітні 2014 р. Законом «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» порядок призначення голови місцевого суду, голови апеляційного суду, голови вищого спеціалізованого суду та їх заступників було змінено. За приписами вказаного Закону ці посадовці обирали на посади строком на один рік шляхом таємного голосування з числа суддів конкретного суду (але не більш як на строк повноважень судді). Голова суду (його заступник) міг бути достроково звільнений з посади за ініціативою не менше однієї третини від загальної чисельності суддів відповідного суду шляхом таємного голосування не менш як двома третинами суддів, які працюють у цьому суді (п. 3 ч. 2 ст. 20 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [435]. У лютому 2015 р. Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» строк перебування суддів-управлінців на адміністративних посадах було подовжено з одного до 2-х років із заборобою обіймати відповідні посади понад 2 два роки поспіль [444].

За ст. 20 чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р., № 1402-VIII адміністративними посадами в суді є посади голови суду та його заступника (заступників). Голова місцевого суду, його заступник, голова апеляційного

суду, його заступники, голова вищого спеціалізованого суду, його заступники обираються на посади зборами суддів відповідного суду з числа його суддів шляхом таємного голосування більшістю від чисельності суддів відповідного суду строком на 3 роки (але не більш як на строк повноважень судді) у визначеному законом порядку. Звільнення з посади судді, припинення його повноважень як судді, а також закінчення строку, на який суддю обрано на адміністративну посаду в суді, припиняє його повноваження на останній на цій посаді. Перебування судді на адміністративній посаді в суді не звільняє його від виконання повноважень судді відповідного суду [475].

Системний аналіз положень Закону № 1402-VIII свідчить, що до адміністративних суддівських посад слід віднести також голів касаційних судів (ст. 42), заступника Голови Верховного Суду, заступника голови Касаційного суду (ст. 43), секретарів судових палат апеляційного (ч. 5 ст. 26) й вищих спеціалізованих (ч. 6 ст. 31) судів, секретарів палат Касаційного суду (ст. 41), секретаря Великої палати Верховного Суду (ч. 4 ст. 45), секретаря Пленуму Верховного Суду (ч. 10 ст. 46).

Невіднесення законодавцем суддів, які очолюють підрозділи Верховного Суду й сам Верховний Суд до осіб, які обіймають адміністративні посади в цьому Суді, є грубою термінологічною помилкою, яка, втім, не змінює сутності адміністративно-управлінських повноважень цих посадовців. Правова природа статусу голів судів різного рівня судової системи України є єдиною, впливає з принципу єдності статусу суддів і не повинна підлягати штучній диференціації законодавцем. Остання, до речі, зумовлена різним порядком обрання суддів, які обіймають адміністративні посади у вищих судових органах України.

Так, голову Касаційного суду обирають шляхом таємного голосування на зборах суддів відповідного суду з числа його членів. Він обирається строком на 4 роки з правом обіймати посаду голови цього Касаційного суду не більше 2-х строків поспіль (ч. 2, 3 ст. 42 Закону № 1402-VII). Заступник голови Касаційного суду обирається на посаду теж зборами відповідного суду строком на 4 роки за пропозицією голови суду з числа секретарів судових палат цього суду (ч. 3 ст. 43 Закону № 1402-VII). Пленум Верховного Суду обирає Голову цього Суду на посаду і

звільняє його з посади більшістю голосів від загального складу Пленуму шляхом таємного голосування. Строк повноважень Голови ВС – 4 роки з правом обіймати відповідну посаду не більше 2-х строків поспіль (частини 1, 2 ст. 44 Закону № 1402-VII).

Співставлення повноважень Голови вищих спеціалізованих судів (ця посада віднесена до адміністративних згідно з ч. 1 ст. 20 Закону № 1402-VII) й Касаційного суду (ця посада формально не є адміністративною) свідчить про їх надзвичайну схожість, а в деяких моментах – про повну ідентичність. Так, представницькі повноваження голів зазначених судів полягають у представництві суду як органу державної влади у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами, а також із судовими органами інших держав і міжнародними організаціями, а контрольні повноваження – в контролюванні ефективності діяльності апарату відповідного суду.

Адміністративно-розпорядчі повноваження голів цих судів: (а) визначення адміністративних повноважень заступників голови суду, повідомлення ВККС України й ДСА України, а також через веб-портал судової влади про вакантні посади суддів у відповідних судах; (б) забезпечення виконання рішень зборів суддів відповідного суду; (в) організація ведення й аналіз судової статистики в суді, вивчення судової практики, інформаційно-аналітичне забезпечення суддів з метою підвищення якості судочинства; (г) сприяння виконанню вимог щодо підтримання кваліфікації суддів суду, підвищення їх професійного рівня; (д) скликання зборів суддів суду; (е) внесення на розгляд зборів суддів питань і головування на їх засіданнях.

Голова Касаційного суду також інформує збори суддів про стан правосуддя у відповідній судовій спеціалізації та про практику вирішення окремих категорій справ. А голова вищого спеціалізованого суду на підставі акта про призначення судді на посаду, його переведення, звільнення з посади, а також у зв'язку з припиненням повноважень цього судді видає відповідний наказ (статті 34 і 42 Закону № 1402-VII).

Секретарі судових палат і підрозділів Верховного Суду виконують організаційно-управлінські функції, зокрема: (а) організовують роботу відповідної палати або підрозділу; (б) контролюють здійснення аналізу й узагальнення судової

практики у справах, віднесених до компетенції палати; (в) інформують збори суддів відповідного суду (Пленум ВС, Велику палату ВС) про діяльність палати або підрозділу Суду. Порядок призначення цих посадових осіб є схожим з порядком призначення голів судів та їх заступників: вони обираються зборами суддів за пропозицією голови суду (в апеляційному суді, вищому спеціалізованому суді) або відповідної судової палати (в Касаційному суді, Великій палаті ВС) з числа суддів відповідного суду строком на 3 роки (4 роки – для секретаря судової палати Касаційного суду). Голосування на виборах судових секретарів є таємним, їх результати має визначати більшість голосів суддів відповідної судової палати.

Отже, спільність правового статусу голів судів та їх заступників, секретарів судових палат судів різних рівнів і секретаря Пленуму Верховного Суду зумовлена, по-перше, виборністю цих посад суддівськими колективами, по-друге, єдиною природою виконуваних повноважень: їх повноваження не є безпосереднім відправленням правосуддя, а пов'язані з організацією цього процесу або вирішенням питань поточної організації роботи суду в цілому або його структурних підрозділів.

Пропонуємо на законодавчому рівні чітко визначити перелік осіб, які обіймають адміністративні посади в судах, сформулювавши ч. 1 ст. 20 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у такий спосіб: «Адміністративними посадами в суді є посади голови суду, заступника (заступників) голови суду, секретарів судових палат суду, а також секретаря Пленуму Верховного Суду».

Вважаємо, що ідея виборів очільника судової установи її колективом є демократичною за своєю сутністю, однак нею нівелюється можливість притягнення цієї особи до відповідальності. По-перше, дуже коротким є термін, на який обирається голова суду. За один-два роки, безумовно, можна виконати низку короткотермінових завдань, але складно уявити реалізацію важливих стратегічних цілей (приміром, якщо приміщення суду потребує капітального ремонту). На ефективність виконання суддею його управлінських повноважень, звичайно ж, негативно вплине чинник «тимчасовості», брак довгострокової перспективи. По-друге, підзвітність судді-управлінця колективу має всі ознаки відповідальності моральної, однак у такому разі навряд чи можна вести мову про належну правову процедуру, якої вимагають

міжнародні стандарти. По-третє, відповідальність голови суду (його заступника) за дії, пов'язані з відправленням правосуддя, впливає з його статусу судді і здійснюється в загальному порядку, тобто якщо ним порушуються вимоги чинного законодавства при розгляді й вирішенні судових справ, його можна притягти до дисциплінарної відповідальності як суддю. По-четверте, наділення судді, який обіймає адміністративну посаду в суді, спеціальними управлінськими повноваженнями зумовлює спеціальний вид відповідальності за невиконання або неналежне виконання останніх, які слід розглядати й вирішувати у спеціальному дисциплінарному провадженні.

Це підтверджується і правовими позиціями органів Ради Європи. У Висновку КРЄС № 19 (2016) «Про роль голів судів» указано, що процедури призначення голів судів мають слідувати правилам, подібним до правил добору і призначення суддів. Це включає процес оцінювання кандидатів і наявність інституції, яка має повноваження відбирати або призначати суддів відповідно до стандартів, установлених стандартами РЄ [як органу судової влади, відповідального за добір суддів]. У будь-якому випадку система добору і призначення голів судів, як правило, має включати конкурсну систему, що ґрунтується на оголошенні відкритого конкурсу серед кандидатів, які відповідають попередньо встановленим критеріям, зазначеним у законі. Процедури дострокового відсторонення голови суду від посади повинні бути прозорими, а будь-який ризик політичного втручання має бути однозначно усунутий. Ці процедури повинні відрізнятися від загальних процедур, що застосовуються до суддів» (пункти 38, 41 і 47) [638].

Закон «Про судоустрій і статус суддів» в редакції 2010–2015 років не передбачав спеціальної підстави дисциплінарної відповідальності судді, який обіймав адміністративну посаду в суді, за неналежне виконання управлінських обов'язків, однак такі прецеденти мали місце у практиці органів дисциплінарної влади. Так, у практиці ВККС України існує чимало побідних випадків [Див.: Додаток Б; 356, с. 304–305].

Вивчення вітчизняної судової практики [12; 351, с. 173–174] доводить, що на практиці питання правильної кваліфікації неправомірних дій (бездіяльності),

допущених очільниками судових установ, становлять значну складність. Непоодинокими були ситуації, коли голова суду притягався до відповідальності за порушення суддівських обов'язків, однак при детальному вивченні справи виявлялося, що одночасно мали місце порушення і в адміністративно-управлінській сфері, які органи дисциплінарної влади кваліфікували як порушення правил суддівської етики. Зрозуміло, що це був вимушений крок, адже законодавство не містило спеціальних підстав для покарання голів суду та їх заступників за порушення в управлінській сфері.

Специфічність відповідальності осіб, які обіймають адміністративні посади в судах, підтверджується і правовою позицією ВРЮ від 24 грудня 2015 р. Розглядаючи питання про звільнення за порушення присяги судді ВГС України М. за низку рішень, ухвалених у колегіальному складі, Вища рада юстиції притягла до відповідальності лише суддю М., який був головуючим у відповідних судових засіданнях. Доволі цікавим є обґрунтування цього рішення: «...Згідно з ГПК України головуючий наділений спеціальними повноваженнями, які полягають у підготовці проекту судового рішення, проведенні судового засідання. ..Головуючий голосує на засіданні останнім. Таким чином, на головуючого суддю норми процесуального законодавства покладають додаткові обов'язки, які зумовлюють підвищену відповідальність і повинні слугувати додатковою гарантією законності у справедливості». Вважаємо, що цю правову позицію можна поширити й на суддів, які обіймають адміністративні посади в судах, адже на них покладено більше додаткових обов'язків, аніж на головуючого по справі в судовому засіданні. Отже, ці посадові особи мають нести підвищену відповідальність: за рішення, які вони постановляють під час відправлення правосуддя, й за організацію роботи суду або його структурного підрозділу.

Відповідно до ст. 20 Закону № 1402-VIII голова місцевого суду, його заступник, голова апеляційного суду, його заступники, голова вищого спеціалізованого суду, його заступники можуть бути достроково звільнені з посади за ініціативою не менш як однієї третини від загальної чисельності суддів відповідного суду шляхом таємного голосування не менш як двома третинами суддів цього суду. Підставою для звільнення судді з адміністративної посади є його заява або триваюче незадовільне

виконання обов'язків голови суду, заступника голови суду, систематичне або грубе одноразове порушення закону при їх виконанні.

Суддя, якого достроково звільнено з адміністративної посади в суді (крім звільнення з адміністративної посади за його заявою), не може бути обраний на будь-яку адміністративну посаду в судах протягом 2-х років з дня такого дострокового звільнення. Звільнення з посади судді, припинення його повноважень як судді, а також закінчення строку, на який його обрано на адміністративну посаду в суді, припиняє його повноваження на адміністративній посаді.

Підзвітність суддів-управлінців зборам суддів підтверджується і пп. 4 п. 5 ст. 128 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», за яким до повноважень зборів суддів належить заслуховування звітів суддів, які обіймають адміністративні посади в цьому суді, та керівника апарату останнього.

Утім, у вітчизняній практиці мав місце випадок, коли Рада суддів України рекомендувала зборам суддів притягти голову суду до відповідальності. Прикметним у цій ситуації було те, що чинне на той момент законодавство не конкретизувало підстави для дострокового звільнення судді-управлінця з посади: збори суддів могли зробити це з власної ініціативи (Закон України «Про судоустрій і статус суддів» в редакції від 12 лютого 2015 р.)²⁵.

Єдність статусу суддів має зумовлювати не лише єдині права й обов'язки, а й єдину процедуру притягнення до відповідальності. Утім, новітнє законодавство про судоустрій передбачає суттєву диференціацію відповідальності осіб, які обіймають адміністративні посади в судах.

Схожий алгоритм ініціювання відповідальності судді, який обіймає адміністративну посаду, закріплено у пп. 3 ч. 1 ст. 73 Закону України «Про Вищу раду

²⁵ Громадська організація «Дорожній контроль» поскаржилася на те, що голову Кіровського райсуду Дніпропетровська Г. у вересні 2015 р. виявили за кермом у стані алкогольного сп'яніння. Окрім того, після відповідного медогляду і складення протоколу про адміністративне правопорушення Г. пропонував «вирішити» питання стосовно нерозголошення вказаних подій. Дослідивши цей інцидент, Рада суддів України зауважила, що постановою Жовтневого райсуду Дніпропетровська Г. було визнано винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 130 КпАП, і накладено на нього штраф у розмірі 3 400 грн. Цю постанову голова суду не оскаржував. Рада суддів України дійшла висновку, що цей випадок не відповідає етичним стандартам поведінки судді, а сам Г. не є взірцем для колективу суду, а тому така поведінка голови суду є неприпустимою. Рішенням РСУ від 2 жовтня 2015 р. за № 110 зборам суддів відповідного суду було рекомендовано прийняти рішення щодо припинення адміністративних повноважень Г. на посаді голови суду, а матеріали щодо нього направити до ВККСУ. Збори суддів Кіровського районного суду м. Дніпропетровська рішенням від 1 грудня 2015 р. достроково припинили виконання Г. адміністративних повноважень на посаді голови суду у зв'язку з тим, що його поведінка не відповідає етичним стандартам [372].

правосуддя»: Рада вправі внести на розгляд зборів відповідного суду подання про звільнення судді з адміністративної посади у разі невиконання ним рішення ВРП. Очевидно, що у даному разі йдеться про особливий різновид дисциплінарної відповідальності судді–управлінця за спеціальною підставою (порушення рішення ВРП) й за спеціальною процедурою (зборами суддів за поданням ВРП) [433].

Відповідно до ч. 4 ст. 42 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» голова Касаційного суду може бути достроково звільненим з посади за ініціативою не менш однієї третини від загальної чисельності суддів відповідного Касаційного суду шляхом таємного голосування більшістю голосів суддів останнього. Заступник голови Касаційного суду може бути достроково звільненим в аналогічному порядку за пропозицією голови цього суду або не менш однієї третини від загальної чисельності суддів останнього (ч. 4 ст. 43 цього Закону).

Що ж до секретарів судових палат Касаційного суду, Великої Палати ВС і Пленуму ВС, їх звільнення відбувається в передбаченому для обрання порядку (ч. 4 ст. 44, ч. 8 ст. 45, пп. 2 ч. 2 ст. 46 Закону № 1402-VII). Процедури звільнення секретарів судових палат в апеляційному й вищому спеціалізованому судах взагалі не передбачена. Цей недолік законодавця має бути з часом усунений шляхом уніфікації процедури звільнення осіб, які обіймають адміністративні посади в судах.

Найбільше особливостей має процедура звільнення з посади Голови Верховного Суду. Відповідно до ч. 1 і 14 Закону № 1402-VII Голова ВС може бути достроково звільнений з посади з підстав, установлених законом. Порядок його звільнення з посади підстав, не пов'язаних з висловленням йому недовіри Пленумом ВС, визначається Законом і Регламентом Пленуму ВС. Із цих положень, а також загальних засад правового статусу осіб, які обіймають адміністративні посади в судах, можемо зробити висновок, що існують 2 групи спеціальних підстав для відповідальності Голови Верховного Суду як управлінця: по-перше, це висловлення йому недовіри колективом цього Суду, по-друге, інші встановлені законодавством підстави. На жаль, системний аналіз положень Закону № 1402-VII, а також Регламенту Пленуму ВС України, затвердженого постановою Пленуму № 5 від 24 квітня 2015 р., не дає змогу виявити відповідні підстави. А оскільки підстава відповідальності судді може бути

визначена виключно зазначеним Законом, то й у новому Регламенті Пленуму цього Суду, який буде затверджено новим його складом, не можна буде визначати додаткові підстави відповідальності Голови ВС. Отже, в наявності ще одна прогалина законодавця.

Що ж стосується дострокового припинення повноважень Голови ВС внаслідок висловлення йому недовіри Пленумом останнього, ця процедура визначається виключно ст. 41 Закону № 1402-VII, аналіз якої не дозволяє виділити додаткові специфічні ознаки діянь, за які Голові ВС може бути висловлена недовіра. Сама ж процедура такої відповідальності унормована досить детально. Рішення про висловлення недовіри Голові цього Суду приймається шляхом таємного голосування більшістю голосів від складу Пленуму ВС. Оскільки ч. 1 ст. 41 Закону № 1402-VII сформульовано у спосіб, який унеможливорює конкретизацію підстав для висловлення недовіри Голові Пленумом ВС в Регламенті цього Суду, такий вид відповідальності має ознаки відповідальності як юридичної (зокрема дисциплінарної), так і моральної (за порушення приписів корпоративної етики).

Виникають питання і щодо підстави дострокового звільнення судді, який обіймає адміністративну посаду. Так, Законом № 1402-VII підставу звільнення голови місцевого, апеляційного, вищого спеціалізованого суду та їх заступників визначено як «триваюче незадовільне виконання обов'язків голови суду, заступника голови суду відповідно, систематичне або грубе одноразове порушення закону при їх виконанні» (ч. 5 ст. 20). Системний аналіз законодавства викликає принаймні, 2 зауваження.

По-перше, зазначений Закон не визначає підстав для звільнення таких посадових осіб, як голова Касаційного суду, його заступник, заступник голови ВС, секретері судових палат, секретарі Пленуму ВС й Великої Палати ВС. На нашу думку, усі вказані посадовці повинні нести відповідальність за триваюче незадовільне виконання своїх адміністративних обов'язків, систематичне або грубе одноразове порушення закону при їх виконанні, а відсутність відповідних положень у Законі № 1402-VII може свідчити лише про термінологічну недосконалість останнього.

По-друге, формулювання підстав звільнення судді, який обіймає в суді адміністративну посаду, потребує більшої конкретизації. Пропонуємо у такий спосіб

сформулювати підстави для звільнення судді з адміністративної посади: (а) несумлінне виконання покладених на суддю адміністративних повноважень; (б) допущення дій (бездіяльності), що обмежують незалежність суддів, здійснення тиску на них, а також використання інших методів адміністративного впливу, метою яких є вплив на діяльність суддів щодо відправлення правосуддя; (в) невжиття заходів щодо своєчасного й ефективного виконання суддями своїх обов'язків, у тому числі заходів організаційного, фінансового, матеріального й соціально-побутового характеру; (г) некоректні висловлювання або прояви нечемності щодо інших суддів, переслідування суддів за критику на його адресу; (д) видання наказів і розпоряджень, що суперечать закону й Кодексу суддівської етики; (е) незаконне втручання в роботу автоматизованої системи діловодства суду.

Наявність у діях судді, який обіймає адміністративну посаду, ознак інших правопорушень, зокрема, дисциплінарного проступку, вчиненого під час відправлення правосуддя, має бути підставою для накладення на нього дисциплінарного стягнення у встановленому Законами «Про судоустрій і статус суддів» і «Про Вищу раду правосуддя» порядку. У той же час вбачається, що відповідальність судді-управлінця перед колективом суду скоріше є проявом відповідальності моральної, аніж юридичної. Звільнення судді за рішенням колективу суду має місце в порядку, визначеному для проведення зборів суддів. Положення про проведення таких зборів є локальним підзаконним актом, адже воно затверджується самими зборами. На жаль, зазначена процедура не отримала належної регламентації на законодавчому рівні. Оцінювання неналежного виконання суддею, який обіймає адміністративну посаду, відповідних обов'язків відбувається суддями відповідного суду, тобто воно є доволі суб'єктивним і може ґрунтуватися на міжособистісних конфліктах всередині трудового колективу. Підстави відповідальності судді-управлінця, як уже відзначалося, сформульовано у спосіб, який не відповідає принципу правової визначеності. Отже, за процедурними і змістовними ознаками відповідальність судді-адміністратора перед колективом суду не може бути розцінена як юридична.

Водночас кваліфікація протиправних дій судді, який обіймає адміністративну посаду, пов'язаних з неналежним виконанням ним управлінських обов'язків – доволі

складне завдання. Ось чому, на нашу думку, накладення дисциплінарних стягнень на суддів-управлінців у разі порушення ними своїх обов'язків, що впливають з адміністративної посади, має здійснюватися не колективом суду, а органом дисциплінарної влади за поданням зборів суду. Єдиним можливим стягненням у такому випадку може бути відсторонення судді, який обіймає адміністративну посаду, від виконання управлінських обов'язків з подальшим обранням на цю посаду зборами суддів іншого судді. Відсторонення судді від виконання адміністративних обов'язків зборами суддів повинно мати місце після належного розслідування й розгляду його дій (бездіяльності) питання органом дисциплінарної влади. Така модель, з одного боку, забезпечить дотримання незалежної й неупередженої процедури розслідування фактів неналежної поведінки (як того вимагають міжнародні стандарти), а з другого – зменшить ризики створення конфліктних ситуацій у колективах судів.

Отже, законодавство про судоустрій розрізняє 2 види відповідальності суддів, які обіймають адміністративні посади в судах: (а) відповідальність судді як носія владних повноважень, обумовлена статусом судді, і (б) відповідальність цієї особи як очільника судової установи або її структурного підрозділу. Посади голови суду, його заступника або судді, який очолює структурний підрозділ суду, пов'язана з виконанням ними, разом із суддівськими, також адміністративних, організаційних і представницьких повноважень. Наділення судді-адміністраторів спеціальними повноваженнями зумовлює і спеціальний вид його відповідальності за невиконання або неналежне виконання останніх. Неправомірні дії або бездіяльність таких суддів при відправленні правосуддя повинні тягти за собою накладення дисциплінарних стягнень у загальному порядку, а порушення в управлінській сфері – застосування спеціальних дисциплінарних стягнень (в тому числі, звільнення з адміністративної посади). Розслідування неправомірних дій суддів, які обіймають адміністративні посади в судах, в управлінській сфері, належить здійснювати органам дисциплінарної влади.

3.3. Процедура притягнення судді до кримінальної й адміністративної відповідальності: проблемні аспекти.

Законодавче регулювання кримінальної відповідальності судді зазнало суттєвих змін за останні декілька років, що детально висвітлювалося нами в наших роботах [356, с. ; 325; 354, с. 212-223; 347, с. 120; 326, с. 738-441; 349, с. 91-98]. Охарактеризуємо процедурні особливості притягнення суддів до кримінальної відповідальності, для якої притаманним є подвійний рівень правового регулювання: у цілому вона регламентується КПК України 2012 р.[213], однак проведення окремих процесуальних дій щодо суддів унормовано Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. [475], які мають пріоритет стосовно приписів кримінально-процесуального закону. У той же час усі питання, які не знайшли належної регламентації в законодавстві про судоустрій, вирішуються КПК України. Розкриємо їх сутність.

1. *Порядок затримання судді.* Згідно з приписами ч. 1, 2 ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя є недоторканим. Без згоди Вищої ради правосуддя суддя не може бути затриманим або утримуватися під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку суду, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Суддю, затриманого за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна чи адміністративна відповідальність, належить негайно звільнити після з'ясування його особи, за винятком: (а) якщо Вищою радою правосуддя надано згоду на його затримання у зв'язку з таким діянням; (б) затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, якщо таке затримання є необхідним для попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження його наслідків або забезпечення збереження доказів цього злочину.

Стаття 482 КПК України на розвиток конституційної норми, закріпленої в ч. 3 ст. 126 Конституції України, вказує, що без згоди ВРП суддя не може бути затриманим або утримуватися під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком його затримання під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Суддя має бути негайно звільнений, якщо

мета такого затримання (попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження його наслідків або забезпечення збереження доказів цього злочину) досягнута. Указане правило служить вагомою гарантією від безпідставного й незаконного притягнення суддів до кримінальної відповідальності.

Вивчення практичних аспектів застосування до суддів таких запобіжних заходів, як тримання під вартою й арешт, дозволяє зробити висновок, що основною проблемою при вирішенні цих питань Вищою радою правосуддя має стати обґрунтування останніх. Законодавство про судоустрій і ст. 482 КПК України надає судді подвійний захист в аспекті позбавлення його свободи до винесення обвинувального вироку щодо нього: відповідне рішення щодо судді мають ухвалювати 2 органи – ВРП, яка, так би мовити, позбавляє його імунітету, і слідчий суддя. КПК України висуває досить серйозні вимоги до рівня обґрунтованості відповідного рішення слідчого судді (статті 193, 194, 177, 178, 183 КПК України). Обов'язок доведення обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення, достатніх підстав вважати, що існує хоча б один з ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, і на які вказує слідчий (прокурор), а також недостатності застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику (або ризикам), зазначеному в клопотанні, покладається на сторону обвинувачення. Категорія «обґрунтована підозра» найкраще пояснюється у практиці ЄСПЛ. Вона означає «наявність фактів або відомостей, здатних переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа могла вчинити це правопорушення. Від сукупності обставин справи залежить, що саме може вважатися обґрунтованою підозрою» (Рішення ЄСПЛ по справі «Нечипорук проти України» від 21 квітня 2011 р.) [661].

Про потребу детального обґрунтування рішення ВРП свідчать правові позиції Євросуду, у Рішенні якого по справі «Серявін та інші проти України» від 10 лютого 2010 р. підкреслено, що вмотивованість судового рішення демонструє сторонам те, що вони були почуті, забезпечує публічний контроль за здійсненням правосуддя (пар. 58). Суд у силу змагальності процесу повинен дати відповідь на аргументи сторін. У Рішенні по справі «Донадзе проти Грузії» від 7 березня 2006 р. ЄСПЛ підкреслив:

якщо він не дає відповіді на аргументи якоїсь зі сторін, то в такий спосіб надає перевагу іншій стороні (пар. 30–35) [661].

Такий підхід реалізовано у Регламенті Вищої ради правосуддя, згідно з п. 18.11 якого під час розгляду подання про надання згоди на затримання судді, тримання його під вартою чи арештом ВРП вправі заслухати будь-яку особу чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення розглядуваного питання. Суддя, справа якого слухається, вправі надати пояснення особисто або передати письмові пояснення, які за його відсутності підлягають обов'язковому оголошенню (п. 18.11 Регламенту) [496]. Цілком очевидно, що ВРП в таких справах має ретельно оцінити як фактичні обставини, які належить з'ясувати во справі, так і правові аспекти ситуації, що склалась.

Аналіз положень ст. 126 Конституції України й Закону України «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 р. свідчить, що в разі затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину затримання відбувається в загальному порядку, передбаченому КПК України, тобто без згоди ВРП [433]. Водночас при тлумаченні припису ч. 3 ст. 126 Конституції України варто взяти до уваги такі загальні положення КПК України: (1) затримання особи без ухвали слідчого судді (суду) – це короткостроковий захід, який, проте, є одним з найбільш суворих запобіжних заходів [212, с. 324], і застосовується в порядку, передбаченому статтями 207, 208 КПК України (приміром, якщо особу застали під час учинення злочину чи замаху на його вчинення або безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні); (2) строк затримання особи без ухвали слідчого судді (суду) не може перевищувати 72-х год. з моменту затримання (ст. 29 КУ, ч. 1 ст. 211 КПК України); (3) КПК України містить виключні умови використання такого запобіжного заходу, як тримання під вартою (ч. 2 ст. 183), який застосовується, якщо прокурор доведе, що жоден з більш м'яких запобіжних заходів не зможе попередити ризики, передбачені ст. 177 КПК України (тобто виключити можливість втечі підозрюваного або перешкодити здійсненню ним кримінального провадження); (4) тримання особи під вартою має місце виключно за вмотивованим рішенням суду (ст. 29 КУ).

Виникає логічне запитання: чи повинна Вища рада правосуддя знати про факт затримання судді й чи повинна вона у кожному випадку санкціонувати тримання судді під вартою та його арешт. Очевидно, що для судді будуть створені додаткові гарантії його незалежності за наявності обов'язку правоохоронного органу, який здійснює досудове розслідування злочину, вчиненого суддею, поінформувати Раду про факт затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Таке інформування має відбуватися негайно після затримання судді на місці вчинення злочину (щонайменше, протягом доби). Такий підхід, на нашу думку, відповідатиме принципу обмеженого імунітету судді, закріпленого в ч. 3 ст. 126 Основного Закону країни. Додаткові гарантії, встановлені у ст. 482 КПК України, щодо звільнення судді в разі досягнення мети його затримання, спрямовані на забезпечення гарантій його незалежності. Системне тлумачення статей 29 і 126 КУ і вищенаведених приписів КПК України дозволяють стверджувати, що затримання судді, як короткостроковий запобіжний захід, є можливим без дозволу суду й ВРП під час або відразу ж після вчинення суддею тяжкого або особливо тяжкого злочину й не може тривати більше 72-х годин. Після спливу цього строку й у всіх інших випадках затримання, тримання судді під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, повинно здійснюватись у встановленому КПК України порядку й за наявності згоди ВРП.

Підкреслимо, що Вища рада правосуддя висловила власну позицію щодо цього питання в її рішенні від 16 січня 2017 р. Здійснивши системне тлумачення вищенаведених положень Конституції України й КПК України, вона встановила, що застосування до судді запобіжного заходу у виді тримання під вартою чи під домашнім арештом й у випадках, коли суддю затримано під час або відразу ж після вчинення ним тяжкого або особливо тяжкого злочину, до винесення обвинувального вироку судом без згоди Вищої ради правосуддя є грубим порушенням конституційних гарантій недоторканності судді [69]. Слідчим суддям (судам) було рекомендовано «неухильно дотримуватись особливостей порядку притягнення до кримінальної відповідальності судді, затримання й обрання стосовно нього запобіжного заходу, передбаченого ст. 482 КПК України». Згодом до Регламенту ВРП були внесені зміни,

спрямовані на забезпечення принципу невідворотності кримінальної відповідальності судді. Подання Генеральної прокуратури і Спеціалізованої антикорупційної прокуратури про надання згоди на обрання запобіжного заходу, пов'язаного з обмеженням волі, якщо суддя був затриманий під час або відразу після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, розглядатиметься ВРП невідкладно в межах строків, визначених КПК України (п. 18.6 Регламенту ВРП). Таким чином, Вища рада правосуддя, здійснюючи свої конституційні повноваження щодо захисту й забезпечення принципу суддівської незалежності, роз'яснила процедурні аспекти затримання судді, утримання його під вартою чи під арештом.

З огляду на вимоги міжнародних стандартів щодо тримання особи під вартою присутність судді на засіданні ВРП під час розгляду подання про надання згоди останньої на затримання судді, тримання його під вартою чи його арешт має бути обов'язковою. Водночас згідно з ч. 2 ст. 59 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» розгляд такого подання здійснюється Вищою радою правосуддя без виклику судді. За необхідності Вища рада правосуддя може викликати суддю для надання пояснень. Вважаємо, що Рада повинна викликати суддю в кожному разі, що дозволить забезпечити його право на справедливий розгляд справи. У разі належного повідомлення суддю про розгляд питання про зняття з нього імунітету незалежно від причин засідання ВРП може відбутися без його присутності.

Відповідно до ст. 61 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» рішення Ради про надання згоди на затримання судді, тримання його під вартою чи його арешт може бути оскаржене в порядку, визначеному кримінальним процесуальним законодавством, як складова частина скарги на відповідну ухвалу слідчого судді про затримання судді, утримання його під вартою чи його арешт.

2. *Суддю може бути повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення лише Генеральним прокурором України або його заступником (ч. 4 ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).*

Ці положення спрямовано на зміцнення гарантій незалежності суддів. Як показало системне вивчення судової практики України, існують окремі факти порушення наведеної вище вимоги щодо повідомлення суддів про підозру у вчиненні

кримінального правопорушення лише Генпрокурором України або його заступником (ухвала Ворошиловського районного суду м. Донецька від 25 січня 2013 р. у справі № 255/681/13; ухвала Залізничного районного суду м. Львова від 20 травня 2013 р. у справі № 462/3719/13-к). Такі факти є неприйнятними і свідчать про неповагу до принципу незалежності суддів з боку правоохоронних органів.

Повідомлення судді про підозру – відправний момент процедури притягнення судді до кримінальної відповідальності, після настання якого суддя може користуватись усіма правами підозрюваного, встановленими ст. 42 КПК України, насамперед правом на захист і правом на оскарження дій чи бездіяльності слідчого чи прокурора. Справа в тому, що з моменту внесення відомостей про злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань прокурор, слідчий вправі провадити будь-які слідчі дії. Строк же досудового розслідування в силу ст. 219 КПК України починає перебіг з моменту повідомлення особі про підозру. Водночас суддя, не маючи статусу підозрюваного, позбавлений можливості належним чином доводити протиправність дій правоохоронців. Цей період може тривати доволі довго, оскільки КПК України не встановлює присікальних строків для оголошення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення після внесення відомостей про нього до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Зокрема, непоодинокими є випадки незаконних обшуків у кабінеті судді, під час яких вилучаються матеріали судових справ. Також достатньо поширеною є практика оголошення судді про підозру безпосередньо перед направленням обвинувального акта прокуророві або незавершення кримінального провадження протягом тривалого часу. Ця протиправна практика застосовується правоохоронними органами з метою тиску на суддів і явно суперечать принципам інституту юридичної відповідальності судді.

У первинній редакції ч. 3 ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (2010 р.) [476] кримінальна справа щодо судді могла бути порушена лише Генпрокурором України або його заступником. За п. 3 ч. 1 ст. 481 КПК України КПК України 2012 р. сам інститут порушення кримінальної справи скасовано, а тому (за новими правилами) Генпрокурор або його заступник письмово повідомляють про підозру суддю, суддю КС України, присяжного на час відправлення ними правосуддя.

У цьому повідомленні викладаються: правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (її частини) закону України про кримінальну відповідальність, а також стислий склад фактичних обставин скоєного правопорушення із зазначенням часу й місця його вчинення, а також інших суттєвих обставин, відомих на момент повідомлення про підозру (ч. 1 ст. 277 КПК України).

Письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше спливу 24 год. з моменту її затримання. Дата й час його вручення, правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (її частини) КК України про кримінальну відповідальність невідкладно вносяться слідчим (прокурором) до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ст. 278 КПК України). За змістом КПК України вищезначені дії органу досудового розслідування є його початком. За КПК України 1960 р. відправним моментом провадження по справі, за загальним правилом, було винесення постанови про порушення кримінальної справи, яку можна було оскаржити як прокуророві, так і в судовому порядку (статті 98 і 99¹). КПК України 2012 р. не передбачає можливості оскарження ані письмового повідомлення про підозру, ані внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Після внесення відомостей до нього відбувається їх перевірка і провадження може бути закрито лише з передбачених законом підстав (ст. 284 КПК України).

Як відзначає із цього приводу В.В. Городовенко, кримінально-процесуальне законодавство дещо звужує гарантії недоторканності суддів на початкових етапах кримінального провадження по справі, оскільки змінено суб'єкта, який його розпочинає. Адже будь-який слідчий або прокурор може внести відомості про вчинення суддею кримінального правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань [87, с. 131]. На практиці це призвело до випадків неправомірного тиску на суддів з мотивів винесення ними неправосудних або незаконних рішень. Громадяни, незадоволені змістом судового рішення, замість оскарження його в передбаченому законом порядку подають заяви до органів досудового розслідування про незаконність дій суддів. За чинним законодавством усі звернення громадян про

відомі їм факти вчинених правопорушень мають бути внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань, після чого відразу розпочинається кримінальне провадження. За такого законодавчого регулювання були зафіксовані випадки спроби слідчих допитувати суддів за змістом винесених ними рішень, вимоги вилучення із суду матеріалів справи, обшуки судів. Одна з таких ситуацій навіть стала предметом розгляду ВС України. З нашого погляду, варто закріпити у КПК України положення, за яким внесення відомостей про кримінальні правопорушення, вчинені суддями при виконанні ними своїх посадових обов'язків, має відбуватися в особливому порядку – а саме на підставі вмотивованого подання Генерального прокурора або його заступника з дозволу Вищої ради правосуддя.

З метою забезпечення незалежності суддів було б доцільно законодавчо встановити особливості проведення такої слідчої дії, як обшук у кабінеті судді. Можна взяти до уваги гарантії забезпечення незалежності адвоката, передбачені ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», які визначають особливості огляду, розголошення, витребування чи вилучення документів, пов'язаних зі здійсненням адвокатської діяльності, а також проведення обшуку, огляду житла чи іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, тимчасового доступу до його речей і документів [431].

Відсутність указівки у клопотанні на конкретну мету обшуку розглядається ЄСПЛ як порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Так, у Рішенні по справі «Смирнов проти Росії» від 7 липня 2007 р. Суд зазначив: з урахуванням невизначеності формулювань постанови працівники органів внутрішніх справ за власним розсудом визначали предмети, що підлягають вилученню [212, с. 391]. Спираючись на викладене, пропонуємо доповнити статтю 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» такими положеннями: (а) слідчому, прокуророві, які провадять досудове розслідування щодо кримінального правопорушення, вчиненого суддею, забороняється витребувати матеріали судових справ, розгляд яких не закінчено; (б) під час проведення обшуку, огляду житла чи іншого володіння судді, приміщень суду, де він відправляє правосуддя, тимчасового доступу до його речей і документів має бути присутній представник Ради суддів

України, крім випадків неявки останнього за умови завчасного повідомлення РСУ; (в) у разі проведення обшуку, огляду житла чи іншого володіння судді, приміщень суду, де він відправляє правосуддя, тимчасового доступу до його речей і документів слідчий суддя (суд) у своєму рішенні в обов'язковому порядку зазначає перелік речей, документів, які планується відшукати, виявити чи вилучити під час проведення відповідної слідчої дії.

3. *Відсторонення судді від здійснення правосуддя.* Суддя може бути тимчасово відсторонений від здійснення правосуддя на строк не більше 2-х місяців у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора України або його заступника в установленому законодавством порядку. Рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя ухвалюється Вищою радою правосуддя. Подовження строку такого тимчасового відсторонення має місце в тому ж порядку на строк не більше 2-х місяців. Клопотання про подовження строку такого відсторонення судді від здійснення правосуддя подається Генеральним прокурором України або його заступником не пізніше 10-ти днів до закінчення строку, на який суддю було відсторонено. Вимоги до клопотання про тимчасове відсторонення судді від відправлення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності встановлюються процесуальним законом. На час відсторонення від посади суддя позбавляється права на отримання доплат до свого посадового окладу (пункти 5, 6, 8 ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

До судової реформи 2016 р. відсторонення судді від посади здійснювала ВККС України. За даними цієї Комісії, у 2011 р. було відсторонено від посад у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності 15 суддів; у 2012 р. – 23; у 2013 р. – 12; у 2014 р. – 14; у 2015 р. – 38, у 2016 – 15 [376]. З позиції экс-голови ВККС України І. Л. Самсіна, ці цифри не можна розцінювати як негативну тенденцію. Це певною мірою процедура очищення, тим більше, що саме відсторонення не є тотожним визнанню вини. Випадки повного виправдання суддів за судовими вироками мали місце в минулому, а після введення в дію КПК України 2012 р. стали траплятися частіше [537, с. 15]. Приміром, Указом Президента України від 25 вересня 2008 р. за

№ 854/2008 суддю Арцизького райсуду Одеської області К. було відсторонено від займаної посади у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності. У 2012 р. було постановлено кінцеве рішення, яким суддю виправдано. Тому указом Президента України від 27 березня 2013 р., № 169/2013 К. було поновлено на посаді судді вищенаведеного суду шляхом визнання попереднього указу таким, що втратив чинність. У практиці можна знайти й інші випадки повного виправдання судді, які підтверджують неналежну якість роботи органів досудового розслідування щодо доведення вини суддів у вчиненні злочинів, пов'язаних з відправленням правосуддя.

Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 р. повноваження щодо відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності передано від ВККС України до Вищій раді правосуддя [439]. У 2017 р. ВРП ухвалила таких 35 рішень. З нашої точки зору, вирішенням цього питання повинні опікуватися органи судової влади, що відповідають міжнародним стандартам незалежності, безсторонності й застосовувати при цьому процедуру, визначену законодавством. Принциповим можна вважати рішення законодавця усунути від вирішення даного питання Главу держави, яке мало місце у 2010 р. і було спрямовано на усунення політичного складника з питання застосування заходів кримінально-процесуального примусу щодо суддів. Надання ж указаних повноважень ВРП або ВККС України більше зумовлено функціональною спроможністю вказаних органів, оскільки обидва вони на сьогоднішній день відповідають вимогам міжнародних стандартів щодо формування їх якісного й чисельного складу.

Варто також підкреслити, що у 2016 р. законодавець змінив концептуальний підхід до терміна, яким позначається досліджувана нами процесуальні дія. У 2013 р. А. В. Маляренко обґрунтував різницю між поняттями «відсторонення від посади» і «відстороненням від виконання обов'язків судді», запропонувавши не відсторонювати суддю від посади, оскільки це фактично є позбавленням особи суддівського імунітету, а відсторонювати від виконання обов'язків судді [252, с. 10]. Погоджуючись із вченим, зауважимо, що застосована в Законі України «Про Вищу раду правосуддя» правова конструкція «відсторонення судді від здійснення

правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності» є більш доречною в цьому контексті, оскільки основний і єдиний процесуальний обов'язок судді – відправлення правосуддя.

Аналіз змісту положень Закону України «Про Вищу раду правосуддя» дозволяє виділити такі важливі процедурні гарантії забезпечення незалежності й недоторканності судді, як дотримання процесуальних строків і процесуальної форми під час ухвалення рішення про тимчасове відсторонення судді від посади:

(а) клопотання про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності, подане без дотримання встановлених законодавством вимог, повертається Вищою радою правосуддя Генеральному прокуророві України або його заступникові (ч. 3 ст. 63);

(б) копія рішення Вищої ради правосуддя про відсторонення судді від посади не пізніше 7-ми робочих днів направляється Генеральному прокуророві України або його заступникові, а також судді, стосовно якого ухвалено рішення, й невідкладно спрямовується до суду, в якому цей суддя обіймає посаду (ч. 10 ст. 63);

(в) суддя відстороняється від здійснення правосуддя з дня ухвалення Вищою радою правосуддя рішення про його тимчасове відсторонення на строк, зазначений у рішенні, який не може становити більше 2-х місяців. На стадії судового провадження строк відсторонення встановлюється до набрання законної сили вироком суду або закриття кримінального провадження (ч. 11 ст. 63) [12; 372].

Важливою гарантією суддівської недоторканності служить ускладнений порядок ухвалення рішення про подовження строку тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності, передбачений ст. 64 Закону України «Про Вищу раду правосуддя». Клопотання про подовження цього строку підлягає задоволенню, якщо: (а) обставини, які стали підставою для тимчасового відсторонення судді від відправлення правосуддя, продовжують існувати; (б) сторона обвинувачення не мала можливості забезпечити досягнення цілей, заради яких було застосовано тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя, іншими способами протягом дії попереднього рішення. Повторне звернення Генерального прокурора України або його заступника з

клопотанням про тимчасове відсторонення судді від відправлення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності або про подовження строку цього відсторонення стосовно судді в межах одного кримінального провадження не допускається, крім випадків скасування судом попереднього рішення ВРП. Це правило, як вбачається, сприятиме підвищенню ефективності діяльності органів досудового розслідування у справах по обвинуваченню суддів у вчиненні злочинів і в той же час дозволить значно зменшити або повністю виключити випадки незаконного притягнення судді до кримінальної відповідальності, у тому числі з метою тиску на нього.

Звернімо також увагу на специфіку відсторонення судді від здійснення правосуддя в разі обвинувачення його у вчиненні корупційного злочину. Відповідно до ч. 5 ст. 65 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. особа, якій повідомлено про підозру у вчиненні нею злочину у сфері службової діяльності, підлягає відстороненню від виконання повноважень на посаді у визначеному законодавством порядку [445]. Указана норма антикорупційного законодавства поширюється й на суддів у разі вчинення ними злочинів у сфері своєї службової діяльності, до яких КК України відносить усі корупційні правопорушення. Водночас указана норма не поширюється на злочини проти правосуддя (розд. XVIII КК України), що є очевидним недоліком законодавця. Більш логічним буде відсторонення судді від посади в разі вчинення ним таких злочинів, як порушення права на захист (ст. 374 КК України), постановлення ним (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК України) та інших правопорушень, визначених у розд. XVIII КК України.

Отже, варто доповнити чинний ч. 5 ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» реченням такого змісту: «Суддя, якому повідомлено про підозру у вчиненні ним злочину у сфері службової діяльності або злочину проти правосуддя, підлягає відстороненню від здійснення правосуддя в порядку, визначеному цією статтею». Таке правило дозволить досягти відразу декількох цілей: (а) зменшити кількість випадків тримання судді під вартою протягом досудового розслідування при вчиненні ним злочину у сфері своєї службової діяльності або злочину проти

правосуддя; (б) гарантувати можливість справедливого й оперативного провадження досудового розслідування по цій категорії справ, оскільки підозрюваний не зможе використати своє посадове становище, щоб вплинути на слідство, приховати докази по справі або в інший спосіб заважати слідству; (в) забезпечить підвищення довіри до судової влади, оскільки такий суддя втрачає моральне право відправляти правосуддя.

Правова позиція Вищої ради правосуддя при вирішенні питань про відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності й надання згоди на його затримання чи арешт у рамках кримінального провадження служить важливим інструментом викорінення практики незаконного притягнення суддів до кримінальної відповідальності. Насамперед ВРП має підходити до якості доказового матеріалу, який надає Генеральний прокурор України або уповноважений ним представник принципово, з точки зору дотримання як вимог КПК України, так і стандартів ЄСПЛ щодо належності й допустимості доказів. У судовій практиці 2010–2016 років траплялися випадки, коли Верховна Рада України надавала дозвіл на арешт судді, а слідчий суддя – ні. Парламент країни, безумовно, не мав належних процесуальних механізмів щодо оцінювання обґрунтованості підстав для тримання судді під вартою або його арешту. За новітнім законодавством Вища рада правосуддя такі повноваження має, тому вона повинна підходити до вирішення означених питань принципово, детально аналізуючи фактичні дані, подані Генеральним прокурором України або його уповноваженим представником, аргументуючи доводи на підтвердження доцільності заходів кримінально-процесуального примусу.

Треба також мати на увазі, що відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ, яка, до речі, наводилась раніше, під час ухвалення рішень щодо застосування заходів кримінально-процесуального примусу стосовно суддів Вищу раду правосуддя слід кваліфікувати як суд (у розумінні п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Водночас існує рішення ЄСПЛ по справі «Цалкізіс проти Греції» від 16 листопада 2006 р., в якій відмова спікера парламенту позбавити депутата парламентського імунітету порушила право заявника на доступ до Євросуду. У цій справі заявник домагався порушення кримінальної справи проти народного

депутата, який під час своєї попередньої діяльності на посаді мера м. Кіфиссія, вимагав від заявника значного хабара за скасування рішення про зупинення будівельних робіт для фірми заявника. У подальшому вказане рішення муніципалітету було скасовано за судовими позовами заявника. Порушення ж кримінальної справи проти цього екс-мера було заборонено парламентом. При цьому ЄСПЛ указав, що наслідком неможливості здійснення будь-якого кримінального провадження щодо депутата під час строку його повноважень у парламенті міг бути вплив значного часу між учиненням відповідного діяння й початком слідства по справі. А це могло б спричинити непевність результатів розслідування справи, зокрема, в частині збирання доказів. Останнє в силу доволі широкого тлумачення принципу пропорційності порушило право заявника до доступу до правосуддя [612].

Отже, з урахуванням наведених аргументів, Вищій раді правосуддя під час ухвалення рішень щодо застосування заходів кримінально-процесуального примусу стосовно суддів належить знаходити розумний баланс між такими принципами інституту юридичної відповідальності, як невідворотність покарання і презумпція невинності, як важливими складниками права на справедливий суд.

4. Певні особливості має і *процедура розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, учинених суддями*. Зі створенням Державного бюро розслідування всі правопорушення, вчинені суддями, розслідуватимуться цим органом. Установлення підслідності справи за суб'єктом учинення злочину в такому разі свідчить про визнання державою особливого статусу відповідних категорій осіб. Згідно з Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р. слідчі НАБУ здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених статтями 191, 206⁻², 209–211, 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права), 364, 366⁻¹, 368, 368⁻², 369, 369⁻², 410 КК України, тобто злочинів корупційних або пов'язаних з ними, учинених суддями судів загальної юрисдикції або КС України. Спеціалізація щодо корупційних правопорушень має місце і в органах прокуратури: процесуальні дії по корупційних правопорушеннях суддів здійснює Спеціалізована антикорупційна прокуратура.

За ч. 1 ст. 33КПК України справи по обвинуваченню суддів мають розглядатися місцевим загальним судом. Згідно з ч. 2 ст. 32 КПК України кримінальне провадження щодо обвинувачення судді у вчиненні кримінального правопорушення не може здійснюватися судом, у якому обвинувачений обіймає (чи обіймав) свою посаду. У такому разі його здійснює суд, який найбільше територіально наближений до суду, в якому обвинувачений обіймає (чи обіймав) посаду судді, або до іншої адміністративно-територіальної одиниці (області, міста Києва). Розгляд клопотань про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій стосовно суддів – прерогатива слідчого судді апеляційного суду області, міста Києва поза межами територіальної юрисдикції органу досудового розслідування, який провадить досудове розслідування. У такому разі слідчий (прокурор) звертаються з клопотаннями про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій до слідчого судді апеляційного суду, найбільш територіально наближеного до останнього, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування (частини 2 і 3 ст. 247 КПК України). Проведення стосовно судді оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, що може мати місце лише з дозволу суду, здійснюється на підставі судового рішення, ухваленого за клопотанням Генерального прокурора України або його заступника, керівника регіональної прокуратури або його заступника (ч. 9 ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Наведені положення законодавства спрямовані на забезпечення безсторонності розгляду справ суддів. КПК України також установлює особливий порядок судового розгляду справ по обвинуваченню деяких суддів (ч. 9 ст. 31 цього Кодексу). У випадку вчинення суддею кримінального правопорушення колегіальний склад суду покликаний забезпечити більш якісний і справедливий розгляд справи, а підвищені вимоги щодо стажу суддів, з яких формується склад суду в таких випадках, мають гарантувати компетентний розгляд справи. Вважаємо, що всі судді за природою своїх повноважень і функцій, які вони виконують у державі, посідають особливо відповідальне становище в державному апараті, а тому кримінальні справи по обвинуваченню суддів усіх рівнів повинен розглядати й вирішувати колегіальний склад суду.

У науковій юридичній літературі досить активно полемізується перспектива створення Вищого антикорупційного суду, запровадження якого передбачено гл. 4 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. [555; 607]. Це було однією з рекомендацій Організації Економічного Співробітництва й Розвитку в контексті аналізу антикорупційних реформ у країні [555]. Прихильники такої спеціалізованої антикорупційної установи сподіваються на високий ступінь незалежності, доброчесності й відповідальності її суддів, до яких Закон висуватиме більш високі вимоги, аніж до суддів інших юрисдикцій. Великі надії покладаються й на якість та оперативність роботи новоствореного Вищого антикорупційного суду. Хоча юрисдикція цієї судової установи ще не визначена, найбільш імовірною буде передача цьому суду розгляді і вирішення всіх кримінальних справ і проваджень, досудове розслідування по яким здійснює НАБУ. На наше переконання, більш логічним буде віднесення до підсудності Вищого антикорупційного суду справ про кримінальні правопорушення суддів. Вирішення різноманітних питань, виникаючих на досудових стадіях кримінального провадження щодо суддів, теж цілком доречно віднести до юрисдикції цієї судової установи (зокрема, обрання запобіжних заходів щодо суддів, судове санкціонування оперативно-розшукових і слідчих дій щодо них та ін.). Централізація судової юрисдикції кримінальних проваджень щодо суддів сприятиме забезпеченню оперативного, незалежного й неупередженого розгляду цієї категорії справ, викоріненню суб'єктивізму при розгляді членами новоствореного суду справ щодо своїх колег, який неминуче присутній при вирішенні подібних справ на територіальному рівні, дотриманню гарантій незалежності суддів, стосовно яких ведеться кримінальне провадження. У кінцевому підсумку належне функціонування Вищого антикорупційного суду забезпечить підвищення рівня довіри до судової гілки влади й виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань.

Для усунення можливостей неправомірного тиску на суддів шляхом маніпулювання кримінальними провадженнями щодо них необхідно встановити додаткові гарантії незалежності для тих служителів Феміди, яких обвинувачують у постановленні завідомо неправосудних рішень. Як вбачається, питання про притягнення судді до кримінальної відповідальності за ст. 375 КК України належить

вирішувати після оцінювання змісту спірного рішення Вищим антикорупційним судом. Останньому ж слід надати право за поданням органу досудового розслідування, погодженого з Генпрокурором України або його заступником, постановляти висновок щодо наявності ознак неправосудності й незаконності в рішеннях судді, щодо якого ведеться кримінальне провадження за підозрою у вчиненні злочину, передбаченого ст. 375 КК України. Під час відповідного провадження у Вищому антикорупційному суді кримінальне провадження слід зупиняти. Після отримання висновку вищого спеціалізованого суду орган досудового розслідування має відновити досудове розслідування й довести вину судді у вчиненні злочину, передбаченого зазначеною статтею КК України.

5. *Повноваження судді припиняються з дня набрання щодо нього законної сили обвинувальним вироком суду.* Після набрання сили обвинувальним вироком суддя не вправі продовжувати здійснювати свої повноваження і втрачає передбачені законом гарантії незалежності й недоторканності, а також право на грошове та інше забезпечення. Цей юридичний факт служить підставою для припинення Вищою радою правосуддя відставки судді. Суд, який ухвалив обвинувальний вирок щодо особи, яка є суддею, негайно повідомляє про це ВРП, ВККС України й ДСА України (ст. 124; п. 2 ч. 1 ст. 145 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

6. *Виконання покарання щодо судді відбувається за загальними правилами з єдиним винятком – екс-судді, засуджені до покарання у виді позбавлення волі, відбувають його у спеціалізованих установах з виконання покарання* Див. п. 2.14. Інструкції про порядок розподілу, направлення й переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, затвердженої наказом Мініюсту від 8 лютого 2012 р., № 222/5 [149].

Завершуючи аналіз процедурних аспектів притягнення суддів до кримінальної відповідальності, торкнімося такої проблеми, як дієвість окремих заходів кримінально-процесуального примусу й субінституту кримінальної відповідальності судді в цілому. Зіставлення чисельності суддів, яких ВККС України відстороняла від посади протягом 2012–2016 років, і суддів, щодо яких набули чинності обвинувальні вирoki на початок 2017 р., дозволяє дійти досить цікавих висновків:

– значна частка ухвалених ВККС України рішень – це відсторонення суддів повторно, через процедуру подовження відповідного строку заборони відправляти правосуддя. Оскільки ж законодавство до 2016 р. не обмежувала кількість подовжень цієї процесуальної дії, деякі судді знаходились у статусі підозрюваних досить тривалий час – наскільки це дозволяли строки проведення досудового розслідування, передбачені ст. 219 КПК України;

– переважна більшість суддів, щодо яких ВККС України ухвалювала протягом 2012–2016 років рішення про відсторонення їх від посади, на сьогоднішні продовжують працювати в судах.

Низький рівень дієвості субінституту кримінальної відповідальності судді підтверджується й іншими даними. За інформацією Ради суддів України, у 2014 р. проти суддів було порушень 215 кримінальних проваджень за ст. 375 КК України («постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови»), у 2015 р. – 388, у 2016 р. – 285 таких проваджень. До суду з обвинувальним актом направлено: у 2014 р. – 1, у 2015 р. – 7 й у 2016 р. – 4 проваджень [378]. Відсутність адекватного покарання за вчинення корупційних злочинів у національній судовій практиці фіксують також аналітичні дослідження відповідної спрямованості [485]. Більш детально статистичні дані висвітлені нами у монографії [356, с. 430-431].

Таким чином, зробимо висновок, що ефективність діяльності правоохоронних органів, спрямованої на притягнення суддів до кримінальної відповідальності за корупційні діяння, є вкрай низькою, що зумовлено причинами як об'єктивними (складність доказування по справах про службові, в тому числі, злочини суддів, брак належних і допустимих доказів, отриманих у відповідності з КПК України), так і суб'єктивними (низький рівень професіоналізму співробітників правоохоронних органів, високий рівень фахової підготовки суддів, який дозволяє їм ефективно захищатися від висунутих обвинувачень). Пояснюючи описану вище ситуацію, безумовно, варто враховувати й такі чинники, як корупція всередині судово-правоохоронної системи, яка дозволяє правопорушникам уникати кримінальної відповідальності, а також численні спроби використання заходів кримінально-

процесуального примусу з метою тиску на суд, що виключає навіть теоретичну можливість доведення відповідної категорії кримінальних проваджень до стадії судового розгляду, оскільки вони більшість із них є відверто сфабрикованими.

За чинним вітчизняним законодавством процедура притягнення судді до *адміністративної відповідальності* є доволі суперечливою й недосконалою. Суддя притягується до неї за загальними правилами. Викликає зауваження насамперед той факт, що в КУпАП не передбачено спеціального органу, уповноваженого складати протокол про адміністративне правопорушення, вчинене суддею, або накладати на останнього адміністративні стягнення. При вчиненні суддею правопорушення, стягнення за яке застосовують органи міліції або органи виконавчої влади, саме вони мають притягати суддю до відповідальності, тобто бути «суддею над суддею» [191, с. 8]. Це суперечить не лише високому статусу цієї посадової особи і в механізмі державної влади й низці загальноправових засад (зокрема, верховенству права, поділу влади, незалежності й неупередженості суддів), а й взагалі здоровому глузду. Адже ситуація, коли суддя, винний у вчиненні ДТП, сам накладає на себе адміністративне стягнення, – абсурдне явище. Неважко спрогнозувати, що суддя, «спійманий» працівником патрульної поліції в разі порушення Правил дорожнього руху або співробітником уповноваженого державного органу у випадку вчинення іншого адміністративного делікту, зробить усе можливе, щоб «зам'яти» ситуацію й уникнути складання адміністративного протоколу. Деякі суб'єкти, уповноважені складати протокол про адміністративне правопорушення, які потенційно можуть учиняти судді, викликають ще більше зауважень. Так, за фактом ненадання доступу до судового рішення або матеріалів справи за заявою особи, а також інше порушення Закону України «Про доступ до судових рішень» (ст. 212-³ КУпАП) протокол вправі скласти уповноважені секретаріату Уповноваженого ВР України з прав людини або представники останнього. Незрозуміло, яке відношення ці посадові особи мають до суддів і яким чином вони реалізують надані КУпАП повноваження. Повноваження прокурора зі складання протоколу про адміністративні корупційні правопорушення (ст. 172-⁴ – 172-⁹ КУпАП) можуть бути використані як засіб неправомірного тиску на суд. Зауважень не викликає лише повноваження голови ВККС України і голови ВРП

або їх заступників складати адміністративний протокол за фактом невиконання законних вимог відповідних органів (ст. 188-³², 188-³⁵ КУпАП).

Про намагання суддів уникнути адміністративної відповідальності всіма можливими способами свідчить і судова практика²⁶. Процесуальний імунітет судді ускладнює притягнення його до адміністративної відповідальності, що передбачено вже цитованою ч. 2 ст. 48 Закону № 1402-VIII, в тому числі його адміністративний арешт.

Відповідно до нової редакції частини 4 ст. 126 КУ суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судове рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку. Отже, з моменту набуття чинності вказаної норми (30 вересня 2016 р.) суддю не можна притягати до адміністративної відповідальності за зміст ухвалених ним судових рішень. Такі новації спрямовані на зміцнення гарантій суддівської незалежності. Затримати суддю в адміністративному порядку не дозволяє ч. 3 ст. 126 Основного Закону, відповідно до якої без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Як справедливо наголошує з цього приводу О. Л. Польовий, у провадженні про адміністративне правопорушення суддя взагалі не може бути затриманий чи заарештований, оскільки адміністративне провадження не передбачає винесення судом обвинувального вироку [405, с. 13]. Відповідно до ч. 3 ст. 49 Закону України

²⁶ 20 березня 2013 р. суддя Коростишівського райсуду Житомирської обл. П. під час розгляду цивільної справи був у нетверезому стані – перебуваючи в нарадчій кімнаті, розпивав спиртні напої з невідомою особою. 27 березня 2013 р. позивач звернувся зі скаргою до Коростишівського РВ УМВС України, в якій просив скласти на суддю П. адміністративний протокол і притягти його до адміністративної відповідальності. Однак в. о. начальника СДІМ Коростишівського РВ УМВС України в Житомирській області П. за результатами перевірки заяви адміністративного протоколу не склав, до адміністративної відповідальності суддю не притягнув і 19 квітня 2013 р. виніс висновок про закінчення перевірки по вказаній заяві. Радомишльський райсуд Житомирської області в постанові від 16 липня 2013 р. підтвердив правомірність дій працівників Коростишівського РВ УМВС України. Залишаючи в силі вказану постанову, Житомирський апеляційний адміністративний суд навів такі аргументи. По-перше, безпідставність вимог позивача підтверджується тим, що чинним законодавством адвокатів або інших осіб не наділено повноваженнями примушувати працівників райвідділів міліції складати адміністративні протоколи. Порядок складання адміністративних протоколів передбачено відповідними нормативними актами, вимог яких повинні дотримуватися всі працівники міліції. По-друге, при порушенні вимог чинного законодавства судді (як і інші громадяни) несуть адміністративну відповідальність, яка має загальний характер. Але адміністративне провадження щодо такого судді-правопорушника здійснюється хоча й за стандартними правилами, але з урахуванням особливостей його статусу (ухвала Житомирського апеляційного адміністративного суду від 17 вересня 2013 р., № 289/865/13-а).

«Про судоустрій і статус суддів» суддя не може бути підданий приводу чи примусово доставлений до будь-якого органу чи установи, крім суду, за винятком випадків затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Адміністративне затримання визначається у літературі як короткочасне примусове обмеження свободи дій (передусім пересування) громадян у виді тримання їх під наглядом у визначеному законодавством приміщенні впродовж установленого законом строку (ст. 263 КУпАП) з метою припинення протиправної поведінки, встановлення особи правопорушника, здійснення його перевірки по обліках і складання протоколу [3, с. 173], на підставі якого уповноважений орган застосовуватиме адміністративні стягнення. Загальний строк затримання не може перевищувати 3-х годин. Тут виникають, принаймні, 2 суттєвих моменти. Установлення особи судді не викликає труднощів за наявності в нього посадового посвідчення. У випадку ж потреби з'ясування особи судді він має бути звільнений негайно. Утім, це не знімає з уповноваженого КУпАП органу обов'язок скласти протокол про адміністративне правопорушення, а з судді – ознайомитися з ним і підписати протокол. У такому разі варто погодитися з Л.Є. Виноградовою, яка вважає, що примусове доставлення судді до державного органу має бути винятковим заходом, який має застосовуватися лише в тих поодиноких випадках, коли для з'ясування особи потрібен певний час [52, с. 82].

Відсторонення судді від посади в рамках адміністративного провадження про адміністративне правопорушення чинним законодавством не передбачено. Досить проблемним на практиці є застосування за КУпАП адміністративних стягнень з огляду на короткий термін притягнення до адміністративної відповідальності – 2 місяці з дня вчинення правопорушення (за загальним правилом) і 3 місяці, якщо справа підвідомча суду. Стягнення в такому разі накладаються протягом 3-х місяців від дня виявлення правопорушення, але не пізніше одного року з дня його вчинення. Вбачається доречним диференціювання законодавцем строків притягнення до адміністративної відповідальності за порушення антикорупційного законодавства.

До суб'єкта адміністративного правопорушення можуть бути застосовані стягнення, передбачені ст. 24 КУпАП, зокрема: (а) попередження, (б) штраф, (в) оплатне вилучення предмета, який став знаряддям учинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, (г) конфіскація предмета, що став знаряддям скоєння або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення і, грошей, одержаних внаслідок учинення останнього; (д) позбавлення спеціальних прав, наданих конкретному громадянину, – права керування транспортними засобами, права полювання тощо; (е) громадські роботи; (є) виправні роботи; (ж) адміністративний арешт. У постанові Пленуму ВС України від 13 червня 2007 р. за № 8 «Про незалежність судової влади» вказано, що за провадженням про адміністративні правопорушення суддя не може бути затриманий чи заарештований, оскільки таке провадження не передбачає винесення судом вироку [461]. Отже, це положення разом із конституційними приписами виключають можливість застосування до представника судової влади такого виду стягнення, як адміністративний арешт.

Ми згодні з Л.Є. Виноградовою, яка підкреслює, що гарантії незалежності суддів знижуються вже самою процедурою адміністративної відповідальності, оскільки вона не виключає певної процесуальної участі посадових осіб різних державних органів, які є учасниками провадження у справі про адміністративне правопорушення, і не створює перешкод для провокацій і тиску на суддів, які, на думку цих посадовців, чимось «завинили» перед ними [52, с. 82–88]. Явний брак визначеної законом спеціальної процедури притягнення суддів до адміністративної відповідальності порушує фундаментальні засади їх незалежності й недоторканності й нівелює наданий їм Конституцією України імунітет. До того ж це створює передумови для неправомірного впливу на суддів з боку представників правоохоронних органів з метою переслідування їх за ухвалювані ними рішення або примушування до прийняття рішень певного змісту.

Слід також охарактеризувати низку суттєвих моментів, пов'язаних із процедурою адміністративної відповідальності за корупцію (Глава 13-А КУпАП). Суб'єктом, уповноваженим на складення адміністративного протоколу по

корупційним правопорушенням є СБУ. Справа про адміністративне правопорушення розглядається у п'ятнадцятиденний строк з дня одержання органом (посадовою особою), правомочним розглядати справу, протоколу про адміністративне правопорушення та інших матеріалів справи (ч. 1 ст. 277 КУпАП). Органом, уповноваженим розглядати справи про ці правопорушення, є суди (ст. 221 КУпАП). За ч. 3 ст. 38 КУпАП адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, а також правопорушення, передбаченого статтею 164-¹⁴ цього Кодексу, може бути накладено протягом трьох місяців з дня його виявлення, але не пізніше двох років з дня його вчинення. До видів стягнень, які накладаються за вчинення таких правопорушень, переважно належить грошовий штраф та позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на певний строк. Практика застосування норм КУпАП щодо корупційних правопорушень свідчить, що досить типовим способом уникнення адміністративної відповідальності за них є затягування строків розгляду справи, що призводить до спливу строків давності накладення відповідних стягнень, а також звільнення винних осіб від адмінвідповідальності відповідно до ст. 22 КУпАП (за малозначністю діяння). Так, в 2016 р. Апеляційний суд Київської області скасував 4 постанови місцевих судів про звільнення від адмінвідповідальності через малозначність правопорушення за апеляційними скаргами прокурорів, вказавши, що «що, за своєю правовою конструкцією, склад адміністративного правопорушення, передбаченого чч.1, 2 ст.1727 КпАП, є формальним і не передбачає настання жодних суспільно небезпечних наслідків. Тому посилення на відсутність істотної шкоди інтересам суспільства й потерпілих, а також на відсутність прямого умислу на вчинення правопорушення не є критерієм, за яким можливо оцінити малозначність діяння. Відповідно до принципу індивідуалізації дії, вчинені особами, яких притягують до відповідальності, у подальшому можуть слугувати негативним прикладом для інших» [372].

З урахуванням викладеного, можна зазначити, що існує потреба у визначенні критеріїв малозначності адміністративних корупційних діянь, у тому числі вчинених суддями, що призведе до більш справедливого покарання причетних до відповідних діянь осіб. Логічно припустити, що малозначність адміністративного корупційного

діяння судді має виступати критерієм диференціації різновидів його відповідальності: якщо діяння є малозначним за КУпАП, уповноважені органи судової влади мають розглянути питання про дисциплінарну відповідальність судді за такими проступками. В КУпАП також потрібно закріпити імперативний обов'язок суду, який розглядає справу про адміністративну відповідальність судді за вчинення корупційного адміністративного правопорушення, поінформувати ВРП про результати розгляду такої справи, незалежно від змісту ухваленого судом рішення. Такий процесуальний механізм дозволить ВРП надати адекватну оцінку діяння судді з точки зору наявності або відсутності підстав для притягнення його до дисциплінарної відповідальності.

У цілому можна відзначити, що процедура притягнення до адміністративної відповідальності є досить архаїчною й не узгоджується повною мірою із стандартами Ради Європи. Так, відповідно до рішення Європейського суду з прав людини у справі Гуренко проти України від 6 вересня 2005 р. справа про адміністративне правопорушення може бути кваліфікованою як кримінальна, у разі якщо застосовуються суворі санкції (зокрема, адміністративний арешт). Останній трактується Євросудом як кримінальне покарання. Це означає, що процедура притягнення до адміністративної відповідальності повинна в ідеалі відповідати стандартам справедливої судової процедури, передбаченим у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини [661]. Останні досить детально описані в Рекомендації Комітету Міністрів РЄ від 13 лютого 1991 р. «Щодо адміністративних стягнень» [274, с. 214]. Звідси можна зробити висновок, що усі адміністративні стягнення, які накладаються на суддів, повинні здійснюватися у належній правовій процедурі, а відтак, накладати їх мають виключно судові органи, що відповідають критеріям незалежності, безсторонності, публічності й змагальності. Доцільно на законодавчому рівні усунути конкуренцію підстав адміністративної й дисциплінарної відповідальності судді.

Висловлюємо переконання, що існує нагальна потреба внаормувати процедурні аспекти притягнення судді до адміністративної відповідальності. Як вбачається, органом, який вправі притягати суддю до цього виду відповідальності, має бути виключно суд. Інші юрисдикційні органи, які за КУпАП уповноважені накладати

адміністративні стягнення, не можуть брати участь у притягненні судді до адміністративної відповідальності. У КУпАП теж має бути закріплено, що справа про адміністративну відповідальність судді не може бути розглянута тим судом, в якому працює суддя. Також у ньому слід навести перелік адміністративних стягнень, які не можуть бути застосовані до судді. Зокрема, з огляду на особливий правовий статус останнього, не можна застосовувати до нього такі адміністративні стягнення, як громадські або виправні роботи, адміністративний арешт. У разі введення в законодавство інституту кримінальних проступків, передбачених КПК України, провадження щодо їх розслідування та їх розгляд, на нашу думку, теж повинен здійснювати суд. Лише в такому разі будуть дотримані вимоги належної процедури при розгляді й вирішенні справ цієї категорії.

Під час вибору способу правової охорони такої загальновизнаної цінності, як право людини на справедливий суд, перевагу треба віддавати субінституту дисциплінарної відповідальності судді. По-перше, це убезпечуватиме суддів від випадків неправомірного втручання в їх діяльність шляхом зловживання субінститутом адміністративно відповідальності судді. По-друге, дисциплінарна відповідальність у цілому відповідає стандартам належної правової процедури, що є важливою гарантією незалежності суддів. Конкуренція підстав адміністративної і дисциплінарної відповідальності судді має вирішитися шляхом встановлення дисциплінарної відповідальності судді за діяння, вчинені при відправленні правосуддя суддя й виключення відповідних положень з КУпАП.

Завершуючи розгляд процедурних аспектів притягнення суддів до адміністративної й кримінальної відповідальності, треба звернути увагу на такий його аспект, як публічність. Останнім часом публічні процеси над суддями з тиражуванням усіх їх подробиць у ЗМІ й Інтернеті стали звичайною практикою. Масові спроби громадського тиску на суд посягають на процесуальну незалежність суддів, негативно позначаються на інтересах учасників судового провадження. Будь-які публічні критичні висловлювання й негативне оцінювання процесуальних дій і рішень судді можуть розглядатися як тиск на служителів Феміди і втручання у здійснення ними правосуддя. Вирішення цієї проблеми сьогодні має відбуватися у таких напрямках.

Перш за все необхідно посилити відповідальність насамперед журналістів за висвітлення інформації про судові процеси. Приміром, можна надати учасникам кримінального провадження право подавати до слідчого судді або суду, який розглядає кримінальну справу, клопотання про тимчасову заборону публікацій у ЗМІ й випуску сюжетів на ТБ про перебіг судового процесу. Такі заяви варто супроводжувати відповідними матеріалами чи довідками, що свідчать про негативний ефект для обвинуваченого або інших учасників кримінального провадження від подібного оприлюднення. Це не порушуватиме принципу відкритості судової влади, оскільки судові заборони не матимуть тотального характеру, але підвищать відповідальність журналістів при проведенні власних розслідувань і підготовці матеріалів. Така пропозиція підтверджується досвідом інших країн і практикою Європейського суду з прав людини [Див. детальніше: 348, с. 65; 356, с. 439-441].

Розглянемо процесуальні аспекти відповідальності судді за порушення антикорупційного законодавства. Аналіз правозастосовної практики показує, що більшість правопорушень, які вчинюваних суддями при виконанні своїх повноважень, так чи інакше пов'язана з корупційними діями [332, с.42]. У той же час наукові дослідження фіксують значний рівень латентності корупційних правопорушень, значні складнощі, що виникають у правоохоронних органів при їх виявленні, припиненні й попередженні. Судова система в такому випадку є невід'ємною частиною українського суспільства, для якого корупція, на жаль, є елементом суспільної свідомості. Порушення суддею вимог антикорупційного законодавства полягає у вчиненні корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, що може мати наслідком: (а) притягнення судді до дисциплінарної відповідальності Вищою радою правосуддя²⁷; (б) накладення на суддю адміністративного стягнення в порядку, передбаченому КУпАП і дисциплінарних стягнень у рамках дисциплінарного провадження²⁸; (в) притягнення судді до кримінальної відповідальності²⁹.

²⁷ Закон України «Про судоустрій і статус суддів» не надає чіткого визначення корупційних правопорушень й правопорушень, пов'язаних з корупцією, але системний аналіз його положень дозволяє зробити висновок, що такими правопорушеннями є проступки, передбачені пп. 7, 9–12 й 15–19 ч. 1 ст. 106 цього Закону [475].

²⁸ Кодекс України про адміністративні правопорушення містить главу 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією», до якої входить декілька статей, зокрема: стаття 172-4. Порушення обмежень щодо

Узагальнення приписів чинного законодавства надає можливості виокремити випадки приводів, існування яких може призвести до ініціювання відповідальності судді, а саме: (а) притягнення судді до дисциплінарної відповідальності в разі відкриття Вищою радою правосуддя дисциплінарного провадження щодо стосовно при отриманні нею скарги про неналежну поведінку судді або з ініціативи члена Ради, якому стали відомі що дискредитує суддю факти, під час проведення перевірки протиправних дій іншого судді в дисциплінарному провадженні; (б) притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за наслідками накладення адміністративних стягнень за вчинення корупційного адміністративного правопорушення; (в) з ініціативи спеціально уповноважених органів у сфері протидії корупції може бути порушено як дисциплінарне, так і кримінальне провадження щодо судді, а також провадження про накладення на нього адміністративного стягнення; (г) за ініціативою громадських об'єднань, їх членів або уповноважених представників, а також окремих громадян на підставі повідомень до спеціально уповноважених органів у сфері протидії корупції може бути порушено як дисциплінарне, так і кримінальне провадження щодо судді, а також провадження про накладення на нього адміністративного стягнення (ч. 1 ст. 21 Закону України «Про запобігання корупції»). Приводом до порушення відповідних проваджень може бути й інформація від особи, яка надає допомогу в запобіганні і протидії корупції (викривача) (ч. 7 ст. 53 Закону України «Про запобігання корупції»); (д) посадові і службові особи державних органів, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного права, їх структурних підрозділів при виявленні корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення чи одержання інформації про вчинення такого правопорушення їх працівниками зобов'язані в межах своїх повноважень

сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності; стаття 172⁻⁵ «Порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків»; стаття 172⁻⁶ «Порушення вимог фінансового контролю»; стаття 172⁻⁷ «Порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів»; стаття 172⁻⁸ «Незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень»; Стаття 172⁻⁹ «Невжиття заходів щодо протидії корупції» [179].

²⁹ Відповідальність за корупційні правопорушення передбачена Кримінальним кодексом України. Примітка до ст. 45 Кримінального кодексу України встановлює, що корупційними злочинами вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 у випадку їх учинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364.1, 365.2, 368–369.2 цього Кодексу. Злочини, передбачені статтями 328 і 366⁻¹ Кримінального кодексу України також можуть бути віднесені до корупційних правопорушень або правопорушень, пов'язаних з корупцією [211].

ужити заходів із припинення такого правопорушення й негайно письмово повідомити про його вчинення спеціально уповноважений суб'єкт у сфері протидії корупції (ч. 7 ст. 53 Закону України «Про запобігання корупції»); (е) за інформацією Ради суддів України щодо фактів зловживань з боку суддів, виявлених у процесі реалізації повноважень цієї Ради щодо врегулювання конфлікту інтересів або застосування положень Кодексу суддівської етики, може бути порушено як дисциплінарне, так і кримінальне провадження стосовно судді, а також провадження щодо накладення на нього адміністративного стягнення.

Настав час указати на проблемний аспект, що стосується доброчесності судді й дотримання ним антикорупційного законодавства. Це стосується тягара доведення вини судді у вчиненні відповідних правопорушень. Конституція України (ст. 62), галузеве кримінальне й адміністративне законодавство проголошують принцип презумпції невинності. У ст. 126 Конституції України серед підстав звільнення судді названо порушення ним обов'язку підтвердити законність джерела походження майна. Отже, на суддю покладається додатковий обов'язок – підтвердження власної доброчесності. На практиці це включає витребування уповноваженими правоохоронними органами від судді письмових пояснень щодо джерел набуття ним окремих об'єктів його рухомого й нерухомого майна, вказаного в декларації, а також самостійні дії правоохоронних органів щодо перевірки підстав набуття суддею тих чи інших об'єктів майна. Це суперечить принципу презумпції невинності й низці інших принципів належної правової процедури.

Так, поглиблений аналіз процедури розгляду дисциплінарної справи, передбаченої гл. 4 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», доводить, що суддя вправі (але аж ніяк не зобов'язаний) доводити свою невинність. Обов'язок же доведення його вини у вчиненні дисциплінарного проступку покладається на Дисциплінарну палату Вищої ради правосуддя. Примітно, що Закон не містить прямих указівок на такий обов'язок, а ось існування останнього впливає як з положень про вмотивованість рішення Дисциплінарної палати по дисциплінарній справі (ч. 8 ст. 50 Закону № 1798-VIII), так і з підстав скасування рішення про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, серед яких – відсутність у рішенні посилань на

встановлені законодавством підстави дисциплінарної відповідальності судді й мотиви, з яких ВРП дійшла відповідних висновків (пп. 4 ч. 1 ст. 52 Закону № 1798-VIII).

Стандарт доказування вини особи в кримінальному процесі впливає із конституційного принципу презумпції невинності (ст. 62 КУ). Як слушно підкреслює В. Трепак, згідно з положеннями КПК України обов'язок доказування винності особи у вчиненні злочину покладається на слідчого і прокурора; ніхто не зобов'язаний доводити свою невинність у вчиненні злочину й має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винності особи поза розумним сумнівом; усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи (ст. 17, 92 КПК України). На цій підставі вчений доходить висновку, що положення ст. 368² КК України [яка встановлює відповідальність за незаконне збагачення] слід розуміти так, що надавати (віднаходити) докази законності підстав збагачення повинен орган обвинувачення [593, с. 7]. Є сенс підкреслити, що в силу положень ч. 3 ст. 42 КПК України підозрюваний, обвинувачений мають право надавати пояснення, показання, докази з приводу підозри, обвинувачення, а також у будь-який момент відмовитися їх давати, збирати й подавати слідчому, прокурору, слідчому судді. За ч. 2 ст. 328 ЦК України право власності вважається набутих правомірно, якщо інше прямо не впливає із закону або незаконність набуття права власності не встановлено судом. Обставини, ускладнюючі пояснення джерел набуття майна (якщо первинні правоустановчі документи втрачені в силу непереборних обставин, якщо майно знаходиться на території, непідконтрольної уряду України та ін.) мають трактуватися судовими і правоохоронними органами на користь підозрюваного. Отже, пояснення джерел набуття права власності на майно в силу наведених положень законодавства – це право, а не обов'язок судді.

Водночас відмітимо, що за стандартами Європейського суду з прав людини до справ, пов'язаних з корупційними правопорушеннями, може не застосовуватися традиційний для кримінального процесу стандарт доведення вини поза розумним сумнівом (Рішення ЄСПЛ по справі «Гогітідзе та інші проти Грузії» від 12 серпня 2015 р.) [79]. Зменшення тягара доведення вини пов'язано насамперед з високим ступенем суспільної небезпечності випадків порушень антикорупційного

законодавства. Існує ще одна правова позиція ЄСПЛ, згідно з якою суд може робити негативні висновки з мовчання обвинуваченого, якщо фактичні обставини справи явно вимагають від особи надати пояснення і якщо при цьому таке мовчання не є основною підставою для обвинувального вироку (Рішення ЄСПЛ по справі «Джон Мюррей проти Сполученого Королівства» від 8 лютого 2006 р.)[655].

Як бачимо, навіть на міжнародному рівні визнається конкуренція 2-х загальносуспільних цінностей – викорінення корупції як системного явища і захист права людини на справедливий суд. У той же час зниження стандартів доведення вини особи поза розумним сумнівом у кримінальному процесі суперечить чинній Конституції України. Суддя у справах про корупційні правопорушення виступає не як громадянин, а як посадовець і носій владних повноважень, що вимагає встановлення належних гарантій забезпечення його незалежності. Однак за жодних обставин він не може бути позбавленим можливості надавати пояснення щодо джерел і способів походження свого майна – ні в дисциплінарному, ні у кримінальному провадженні, ні в перебігу розгляду справи щодо адміністративне корупційне правопорушення).

Доведення фактів порушення суддею антикорупційного законодавства покладено на спеціально уповноважені правоохоронні органи – Національне агентство із запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро, Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру. При реалізації повноважень ВККС України щодо кваліфікаційного оцінювання або первинного добору суддів, а Вищої ради правосуддя – стосовно накладення дисциплінарних стягнень на останніх за вчинення ними правопорушень корупційних або пов'язаних з корупцією, зазначені органи фактично вимушені частково підміняти компетенцію правоохоронних органів. Приміром, оцінювання змісту декларації судді як особи, уповноваженої на виконання функцій держави або органів місцевого самоврядування, належить нині до повноважень органів НАЗК. Це ж агентство уповноважено здійснювати моніторинг способу життя суб'єктів декларування (у тому числі й суддів). У випадку виявлення ознак корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення Національне агентство затверджує обґрунтований висновок, який надсилає спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції (ч. 3 ст. 12 Закону України «Про запобігання

корупції», за № 1700-VII) [445]. Спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції – це органи прокуратури, органи внутрішніх справ України, НАБУ, НАЗК (ст. 1 цього ж Закону). Як бачимо, ані ВККС України, ані ВРП не належать до вказаних суб'єктів. Ось чому доведення фактів учинення суддею правопорушень корупційних або пов'язаних з корупцією при виконанні ВККС України або ВРП своїх повноважень можливе лише шляхом надсилання цими органами відповідних запитів до компетентних правоохоронних органів, а також ухвалення рішення на підставі отриманих на запити відповідей, інших матеріалів, особистих пояснень судді, які Комісія вправі витребувати на виконання своїх повноважень (ст. 86 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», ст. 31 Закону України «Про Вищу раду правосуддя»).

Уповноважені суб'єкти в сфері протидії корупції за законодавством мають досить широку компетенцію щодо виявлення й документування фактів недобросовісності судді, які використовуються як докази в судовому провадженні [445; 460], які повинні застосовуватися з урахуванням принципів суддівської незалежності й недоторканності. Пояснення джерел набуття права власності на майно в силу наведених вище міркувань – це право і обов'язок судді, а також повноваження уповноважених органів правопорядку зі спеціальною компетенцією (НАЗК, НАБУ, Спеціалізована антикорупційна прокуратура). У той же час зниження стандартів доведення вини особи поза розумним сумнівом у кримінальному процесі суперечить чинній Конституції України. Суддя у справах про корупційні правопорушення виступає не як громадянин, а як посадовець і носій владних повноважень, що вимагає встановлення належних гарантій забезпечення його незалежності. Однак за жодних обставин він не може бути позбавленим можливості надавати пояснення щодо джерел і способів походження свого майна – ні в дисциплінарному, ні у кримінальному провадженнях, ні в перебігу розгляду справи щодо адміністративне корупційне правопорушення.

3.4. Люстрація як спеціальна процедура притягнення судді до відповідальності

Термін «люстрація» (*lustratio*) у своєму первинному значенні у греко-римській міфології означав «ритуал очищення від моральної скверни» [664, с. 54]. З точки зору вітчизняного юриста В. В. Андрієвського, люстрація – це низка політичних і юридичних заходів, метою яких є ліквідація наслідків попереднього, ворожого для людини й народу режиму. Вона відбувається при повній зміні політичної системи суспільства [234]. Люстрація містить 2 основні компоненти, або, за словами німецького професора С. Карштедта, «2 типи публічного провадження». По-перше, це кримінальне переслідування представників еліти й посадових осіб органів влади, що займали вищі керівні посади в системі державного управління минулого режиму; по-друге, це процедури масових розслідувань щодо тих, хто добровільно співпрацював з минулим режимом, членів партії або службовців державних організацій середнього й нижчого рангів у бюрократичній ієрархії (наприклад, поліції, служби безпеки) [667, с. 16]. Як справедливо підкреслює С. В. Шевчук, люстрація є одночасно і системою заходів, спрямованих на захист демократії, і способом досягнення так званої «ретроактивної справедливості», з позиції якої найважливішим її аспектом є притягнення до відповідальності винних у політично-мотивованих кримінальних злочинах [633, с. 36].

Експерти Ради Європи, які аналізували проект Закону України «Про відновлення довіри до судової системи України», у висновку від 24 березня 2014 р. наголошують на тому, що люстрація передбачає стабільну ситуацію після конфліктної ситуації, але в Україні відчувається продовження політичної напруженості, а тому не можна не враховувати ризику превалювання елементів політичного характеру закону над юридичними [115]. При розробленні й упровадженні процедури люстрації слід мати на увазі, що люстрація – це різновид юридичної відповідальності. Водночас вона містить елементи відповідальності політичної, наявність яких має урівноважувати ретельно розроблені процедурні регламенти люстрації, що мають відповідати засадам належної правової процедури. Як справедливо підкреслюють Є. Захаров та В.

Яровський, люстрацію може здійснювати виключно орган, що володіє відповідними гарантіями незалежності [129].

В Україні ідея проведення люстрації виникла на фоні тотальної суспільної недовіри органам кримінальної юстиції і громадянських протестів, що мали місце в листопаді 2013 р. – лютому 2014 р. Результатом Євромайдану стала фактична зміна політичного устрою країни й повне оновлення керівництва держави. Ініціаторами й активними учасниками люстрації стали представники громадських організацій, а її метою в судовій системі повинно стати викорінення незаконних практик, що призводять до порушень прав людини, а також зменшення рівня корупції.

Правова регламентація люстраційних процесів в судовій системі відбувалась у 2 етапи. Перший пов'язано із набуттям чинності Закону «Про відновлення довіри до влади в Україні» № 1188-VII від 8 квітня 2014 р [435] (далі – Закон № 1188-VII). Він стосувався 2-х категорій осіб: (а) очільників органів судової влади, які обіймали свої посади на момент набуття цим Законом чинності (окрім керівництва ВС України) і (б) суддів судів загальної юрисдикції.

Закон України «Про очищення влади» був ухвалений ВР України 16 вересня 2014 р. за № 1682-VII [463] (далі – Закон № 1682-VII). На його виконання КМУ видав декілька підзаконних актів, що унормовують процедурні аспекти застосування цього Закону, а саме: Постанова КМУ від 16 жовтня 2014 р., № 563 «Деякі питання реалізації Закону України «Про очищення влади»»; наказ Міністерства юстиції України від 16 жовтня 2014 р., за № 1704/5 «Про Єдиний державний реєстр осіб, щодо яких застосовано положення Закону України «Про очищення влади».

Відновлення довіри суспільства до судової гілки влади зорієнтовано на стандарти Ради Європи. Європейський досвід люстрації стосувався переважно подолання наслідків комуністичного режиму (Польща, Словаччина, Угорщина, Німеччина та ін.). Зауважимо, що в деяких країнах західної Європи люстраційний процес не отримав належного схвалення суспільства. Зокрема, в Сербії свого часу було звільнено значне число суддів після проведення переатестації, а декілька років потому Європейський суд з прав людини зобов'язав уряд Сербії поновити на посадах більшість звільнених представників судової влади. Висновки у вказаних рішеннях

свідчать про те, що Євросуд прискіпливо вивчає закріплені в національних законах процедурні питання проведення перевірок (люстрацій), та оцінює їх відповідність міжнародним стандартам, у тому числі й у частині гарантування особі, яка зазнала люстрації, всього комплексу прав, визначених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) [531, с. 2].

Резолюція ПАРЕ № 1096 1996 р. «Про заходи щодо позбавлення від спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем» проголошує, що будь-який процес люстрації і прийняті закони мають відповідати демократичному устрою держави й засадам верховенства права, адже їх метою повинно бути цілеспрямоване досягнення змін (пункти 12 і 13). Цей документ визначає базові вимоги до люстраційних проваджень [601, с. 36]. Правові позиції Європейського суду з прав людини, що стосуються люстрації, з одного боку, відтворюють зміст розглядуваної Резолюції ПАРЕ № 1096, а з другого – в них цей Суд надає оцінку підстав і процедур люстрації з точки зору стандартів належного судочинства, які передбачені ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Наведемо далі ключові правові позиції Євросуду:

- люстрація як така не становить порушення прав людини, тому що «демократична держава вправі вимагати від держслужбовців бути лояльними до конституційних принципів, на яких вона заснована»; «демократія здатна захистити себе й має бути здатною вжити заходів з упередження поверненню тоталітарного режиму» («Вогт проти Германії», № 17851/91, 26 вересня 1995 р.).

- якщо держава вдається до люстраційних заходів, вона повинна забезпечити для осіб, до яких вони застосовуються, дотримання всіх процесуальних гарантій Конвенції («Расмуссен проти Польщі», № 38886/05, 28 липня 2009 р.);

- обмеження, які вводяться законами про люстрацію, мають бути обґрунтованими, в допустимих рамках і відповідати умовам законності, наявності легітимної мети і пропорційності заходів («Адамсонс проти Литви», № 3669/03, 1 грудня 2008 р.);

- з огляду на те, що для заявників в справі про люстрацію – на кону не лише добре ім'я, але й спеціальний статус судді у відставці – Суд вважає, що [заявникам]

важливо мати необмежений доступ до матеріалів справи та можливість необмеженого використання будь-яких зроблених ними нотаток, включаючи можливість отримувати копії відповідних документів (Расмуссен проти Польщі, № 38886/05, 28 липня 2009 р.);

– строки давності [застосування люстраційних заходів] можуть вважатися прийнятними з огляду на специфічний історико-політичний контекст; що національні органи влади, як законодавчої, так і судової, мають більше знань для розгляду індивідуальних справ; національному парламенту слід розглянути можливість установити термін давності для застосування обмежень («Жданока проти Латвії», № 58278/00, 16 березня 2006 р.) [661].

Варто зауважити, що в деяких країнах люстрація не отримала належного суспільного схвалення. Зокрема, люстраційні заходи було скасовано у Словаччині та Болгарії на підставі рішень відповідних конституційних судів. Естонія, Латвія та Румунія також відмовилися від запровадження подібних заходів [633, с. 36-45]. У Сербії після проведення переатестації було звільнено велику кількість суддів, а через кілька років Європейський суд з прав людини зобов'язав Уряд цієї країни поновити на посадах більшість зі звільнених служителів Феміди. Висновки в указаних рішеннях свідчать про те, що Євросуд прискіпливо вивчає процедурні питання проведення перевірок (люстрацій), закріплені в національному законі, та дає оцінку їх відповідності міжнародним стандартам, зокрема й у частині гарантування особі, підданих перевірці (люстрації), всього комплексу прав, визначених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.[133]. У низці своїх рішень Європейський суд з прав людини констатував порушення прав людини на працю, на повагу до приватного життя та заборони дискримінації при застосуванні конкретних люстраційних заходів (Див.: рішення Євросуду в справах: Турек проти Словаччини від 14 лютого 2006 р., Мочички проти Польщі від 14 червня 2011 р., Чодинічки проти Польщі від 2 вересня 2008 р., Адамсонс проти Латвії від 24 червня 2008 р., Матіск проти Польщі від 24 квітня 2007 р., Любош проти Польщі від 14 січня 2008 р., Расмусен проти Польщі від 28 квітня 2008 р., Горний проти Польщі від 8 червня 2010 р.).

Досить велику дискусію серед науковців-правознавців викликає питання правової природи люстраційних заходів. Усе різноманіття підходів до вирішення цього питання можна звести до нижченаведеного. Люстрація – це: (а) вид юридичної відповідальності, (б) вид соціальної відповідальності, (в) міра захисту демократії від наслідків тоталітарного режиму, (г) спосіб обмеження права, який не має ознак юридичної відповідальності. Відповідно до правової позиції Вищої ради юстиції, викладеної в її рішенні від 24 грудня 2015 р., № 1204/0/15-15, стосовно судді ВГС України Т., «негативні заходи [передбачені Законом України «Про очищення влади»], що застосовуються, за своєю природою є не відповідальністю особи за вчинене правопорушення, а винятковою мірою, спрямованою на покращення управління державними справами в цілому та функціонування судової влади зокрема» [375].

Кожна із цих позицій має право на існування. Основна ж полеміка щодо віднесення люстрації до виду юридичної відповідальності полягає в дослідженні елементів або конститутивних ознак цього інституту. Так, люстрація, як правило, відбувається, так би мовити, «заднім числом», тобто на момент учинення правопорушення не існує закону, який визначав би протиправність певної поведінки. Такий закон у зв'язку із соціальними або політичними чинниками з'являється пізніше. Може бути й ситуація, коли людина взагалі не вчиняла жодного протиправного діяння, а в процесі люстрації переслідується, оскільки вона в певний час перебувала на певній державній посаді або відмовилася проходити люстраційну перевірку. Отже, люстрації бракує сутнісних ознак юридичної відповідальності, а саме не має складу правопорушення, або цей склад устанавлюється «заднім числом», що суперечить принципу правової визначеності. Більше того, люстрація часто має місце поза межами належної правової процедури, виключно на підставі закону.

Із точки зору вітчизняних правових реалій не можна однозначно заперечувати правову природу люстраційних проваджень. Так, за вже згадуваним Законом № 1188-VII спеціальна перевірка суддів судів загальної юрисдикції розглядалася як «тимчасовий посилений захід з використанням існуючих процедур розгляду питань про притягнення їх до дисциплінарної відповідальності і звільнення з посад у зв'язку з порушенням присяги з метою підвищення авторитету судової гілки влади й довіри

громадян до неї, відновлення законності і справедливості». Дійсно, повноваження з проведення люстрації було надано Тимчасовій спеціальній комісії з перевірки суддів судів загальної юрисдикції (далі – ТСК), що складалася з 15 членів і діяла при ВРЮ. Цей орган функціонував на підставі даного Закону і власного Регламенту, а процедура реалізації ним своїх повноважень була наближена до дисциплінарного провадження стосовно судді. Висновок ТСК щодо останнього був проміжним, кінцеве ж рішення ухвалювали органи дисциплінарної влади в межах передбачених законом процедур або компетентні правоохоронні органи в рамках кримінального провадження. Звільнення судді за порушення присяги або застосування до нього іншого дисциплінарного стягнення за наслідками люстраційних процедур можна тлумачити як заходи дисциплінарної відповідальності, набуття ж законної сили вироком щодо судді означає настання його кримінальної відповідальності.

Інакше можна кваліфікувати відсторонення суддів, які обіймали адміністративні посади в судах, від своїх посад з набуттям чинності Законом № 1188-VII. Таке відсторонення стало виключним актом політичної доцільності, оскільки: (а) очільники судових установ понесли покарання за сам факт перебування на певній посаді в період правління одного з Президентів України, (б) відсторонення суддів, які обіймали адміністративні посади в судах, від своїх посад, відбулося поза межами правової процедури й без можливості для них оскаржити даний факт. Можемо спрогнозувати, що люстрація в цій частині може стати предметом перегляду Європейським судом з прав людини як невідповідаюча вищенаведеним стандартам Ради Європи [330, с. 45].

За Законом № 1682-VII люстрація суддів відбувалася в межах певних процедур. Цей Закон охопив широке коло суб'єктів, включаючи суддів. Заходи з очищення влади мали застосовуватися до суддів у судовому порядку або шляхом перевірки, яку координувало Міністерство юстиції України. У процесі люстрації були задіяні декілька органів виконавчої й судової влади (МВС, ДСА України, Державна фіскальна служба, СБУ). Висновок про затвердження її результатів щодо професійного судді затверджував голова суду (постанова КМУ «Деякі питання реалізації Закону України «Про очищення влади» від 16 жовтня 2014 р., за № 563).

Юридичними також можна вважати наслідки люстрації судді, в результаті якої він: (а) притягається до або кримінальної ординарної дисциплінарної відповідальності – Закони № 1188-VII й № 1682-VII; (б) втрачає статус судді-управлінця – Закон № 1188-VII; (в) звільняється за порушення присяги судді – Закони № 1188-VII й № 1682-VII.

Питання про належність заходів відповідальності, передбачених Законом № 1682-VII, до певного галузевого виду відповідальності, є досить складним. Наслідки, передбачені при застосуванні цих заходів, – звільнення з посади, поєднане із заборобою посідати відповідні посади на термін 5 або 10 років, є досить серйозними. Формально звільнення – це дисциплінарне стягнення, але якщо воно поєднане із заборобою обіймати відповідну посаду, ця ознака наближає її до відповідальності адміністративної або навіть кримінальної. Деякі заходи з очищення влади прямо зумовлені притягненням судді до кримінальної відповідальності. Частина 1 ст. 55 КК України була доповнена абз. 2, згідно з яким позбавлення права обіймати певні посади, як додаткове покарання у справах, передбачених Законом № 1682-VII, призначається на строк 5 років. Отже, люстраційні заходи, передбачені цим Законом, поєднують елементи дисциплінарних, адміністративно-правових і кримінально-правових санкцій [336, с. 145-158].

Окрім судового, провадження, в яких відбуваються люстраційні заходи щодо судді, мають певні структурні вади. Так, кінцеві результати процедур, передбачених Законом № 1188-VII, набули правове втілення в рамках існуючих процедур притягнення судді до відповідальності. Водночас можна відзначити проблему діяльності ТСК, пов'язану з аналізом змісту її висновків. Хоча ТСК і є несудовим органом, за наданими йому повноваженнями він фактично оцінює законність і обґрунтованість судових рішень. І це при тому, що лише суди вищих інстанцій мають виключні повноваження перевіряти судові рішення у процесуальному порядку, а ст. 124 КУ не допускає делегування функцій судів, або їх привласнення іншими органами чи посадовими особами. Варто відзначити, що Венеціанська комісія у п. 11 Висновку CDL-AD (2013) 013 «Про тимчасову державну комісію із судових помилок» зазначила щодо Грузії, що «сама ідея процесу масової експертизи можливих випадків судових

помилкою несудовим органом порушує питання щодо поділу влади й незалежності судової влади, закріплених у Конституції. ... Отже, в діяльності ТСК вкрай важливо визначити чіткі критерії оцінки судових рішень з точки зору ознак, обставин, фактів, установлення яких є підставою для висновку про наявність порушень у діях судді, який зазнає перевірки» [531, с. 2]. Окрім того, в Регламенті вітчизняної ТСК бракувало чітких процедурних гарантій для суддів, дії яких підлягали перевірці, як і механізмів забезпечення процесуальної незалежності членів ТСК при ухваленні ними рішень. Ось чому вважаємо, що судді, обвинуваченому у вчиненні неправомірних дій, належить мати механізм поновлення своїх прав в інших, зокрема судових, інстанціях.

Закон № 1682-VII передбачив специфічну процедуру, деякі з аспектів якої не відповідають європейському стандарту належного правосуддя. Указаним Законом порушується низка важливих принципів – презумпції невинності, права людини на приватність (при проведенні люстраційної перевірки не повинна страждати репутація особи), справедливості й індивідуалізації покарання при застосуванні заходів із очищення влади. Яскравим підтвердженням цього є положення, згідно з яким відмова судді від проходження перевірки, передбаченої Законом № 1682-VII, є підставою для автоматичного вирішення уповноваженими органами питання про звільнення його з посади. Окрім того, Міністерство юстиції України, на відміну від ТСК, не відповідає стандарту для органу, що володіє відповідними гарантіями незалежності [129]. Також не було визначено механізму відповідальності органів, які здійснюють перевірку застосування підстав для накладення на суддю заходів, передбачених Законом № 1682-VII, за достовірність результатів останньої. Висвітлення на веб-сайті Міністерства юстиції України проміжних результатів люстрації, коли перевірка судді ще тривала, а тому й офіційного висновку не було складено, теж не відповідає стандарту належної правової процедури в аспекті дотримання принципу презумпції невинності судді. Адже, як указала Венеціанська комісія, «публікація до винесення судового рішення є проблематичною з огляду на ст. 8 Конвенції. Несприятливі наслідки такої публікації для репутації людини навряд чи можуть бути пізніше видалені спростуванням, а потерпілий не має засобів, щоб захистити себе від них. Це може виявитись адекватним заходом, необхідним у демократичному суспільстві, лише

коли співпраця остаточно перевірена, й аж ніяк не раніше. Тому оприлюднення результатів люстрації повинно мати місце виключно після рішення суду» [662].

Підстави відповідальності, передбачені Законами № 1188-VII і № 1682-VII, мають суто політичне забарвлення, оскільки критерієм оцінювання того чи іншого вчинку судді є віднесення його до періоду, коли посаду Президента України обіймала конкретна особа. Ретельний аналіз означених нормативних актів свідчить про дублювання підстав відповідальності судді, що може призвести до подвійного покарання судді за одне й те саме правопорушення, забороненого КУ. Такий підхід вважаємо неприпустимими для формулювання підстав відповідальності судді. До того ж і спосіб викладення останніх суперечать принципу правової визначеності, оскільки на момент ухвалення певних рішень суддя не знав, що буде нести за них відповідальність.

Варто також відзначити низьку ефективність люстрації суддів. За Законом України «Про очищення влади» № 1682-VII відповідні перевірки суддів завершилися у грудні 2015 р. Станом на 16 жовтня 2016 р. Міністерство юстиції звернулося до Вищої ради юстиції на підставі порушення суддями вимог щодо несумісності, що є підставою для люстрації, стосовно 70 суддів, більшість із яких не розглянуто ВРЮ [136]. Також є інформації щодо 42 суддів, які не подали заяви про проходження перевірки, що є підставою для їх звільнення з посади за п. 5 ст. 12 Закону України «Про очищення влади» [526]. Отже, можемо зробити висновок, що органами судової влади, фактично саботується процес виконання приписів Закону № 1682-VII, оскільки законодавство не містить механізму автоматичного звільнення судді за результатами люстраційної перевірки. Відповідні рішення ТСК і ВРЮ стосовно звільнення суддів за порушення присяги за процедурами, передбаченими Законом № 1188-VII, скасовуються у судовому порядку (Постанови ВАС України від 1 лютого 2016 р. у справі № П/800/470/15; від 2 лютого 2016 р. у справі № 800/451/15; від 20 жовтня 2015 р. у справі П/800/260/15). В обґрунтування таких рішень вищих судових органів покладаються формальні процедурні порушення, допущені органами дисциплінарної влади через колізії законодавства, яке регламентувало дисциплінарне провадження

щодо судді в різні періоди [550]. Ця ситуація дає Мін'юсту підстави стверджувати, що переважній більшості суддів удалось уникнути люстрації [136].

Перейдемо до розгляду результатів дії Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» № 1188-VII, за яким автоматичній люстрації підлягали судді, які обіймали адміністративні посади в судах. Відповідно до п. 2 Прикінцевих та перехідних положень цього Закону з дня набрання чинності останнім звільненими з адміністративних посад вважалися голови вищих спеціалізованих судів, їх заступники, голови апеляційних судів, їх заступники, голови місцевих судів та їх заступники, а також секретарі судових палат вищих спеціалізованих судів, їх заступники й секретарі судових палат апеляційних судів.

Аналіз переобрання відповідних суддів у квітні-вересні 2014 р. показав, що більше 80 % суддів, які втратили свої адміністративні посади за розглядуваним Законом, були переобрані колективами судів. Це дало підстави деяким громадським активістам та експертам стверджувати про неефективність цього елемента люстаційного механізму. Варто відзначити, що у більшості судів переобрання очільників пройшли в досить цивілізованій формі, без будь-яких конфліктів чи скандалів. Водночас громадські активісти фіксували й досить гучні з'ясування відносин у деяких судах, і факти «викупу» голосів суддів, повторних голосувань, якщо з першої спроби обрати керівництво суду не вдалось. Хоча подібні випадки були поодинокими.

Повністю виконаним можна вважати лише припис ст. 3 Прикінцевих та перехідних положень цього Закону. Із дня набрання чинності ним припинилися повноваження членів ВККС України й Вищої ради юстиції, крім тих, які перебувають у цій Раді за посадою. ВРЮ й ВККС України були заново сформовані у новому складі.

Станом на 1 червня 2015 р. до ТСК надійшло 2192 скарги громадян, з яких Комісія визнала прийнятними лише 309 і розпочала по них провадження щодо перевірки неправомірних дій суддів. Ухвалено й направлено до ВРЮ 41 висновки про порушення присяги в діях 46 суддів; до ВККС України – 12 висновків про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності; до Генеральної прокуратури України не направлено жодного провадження.

Станом на 1 січня 2017 р. ВРЮ завершила розгляд висновків ТСК, в яких виявлено ознаки порушення присяги судді. Ідеться про справи 46 суддів. Рада рекомендувала звільнити 29 з них за порушення присяги; відмовила у внесенні подання на звільнення 8-ми суддів і передала відповідні справи до ВККС України для накладення на них інших дисциплінарних стягнень; відмовила у звільненні 10-ти суддів; щодо одного судді розгляд справи припинено у зв'язку з його мобілізацією; щодо одного судді – залишено без розгляду через неналежне оформлення справи. ТСК у зв'язку зі спливом строку своїх повноважень листом від 7 квітня 2016 р. завершила передачу до Вищої ради юстиції заяв і доданих до них матеріалів щодо 305 суддів, стосовно яких нею не були прийняті рішення. Розгляд цих матеріалів у ВРП ще триває. Є сенс відзначити, що судді доволі активно оскаржують до суду рішення ВРЮ, ухвалені за результатами розгляду матеріалів ТСК. Так, у 2016 р. 27 із 29 суддів, яких Вища рада юстиції рекомендувала звільнити за результатами розгляду висновків ТСК, подали позови до ВАС України, який, скасувавши рішення ВРЮ, задовольнив позови 23 суддів. Водночас Верховний Суд України не завжди затверджує постанови ВАС України по цій категорії справ: у 16 з указаних справ він задовольнив заяви ВРЮ частково, скасувавши відповідні постанови ВАС України й направивши справи на новий розгляд до ВАС України [135].

Підсумовуючи викладене, підкреслимо особливу правову природу люстрації суддів в Україні. Цей інститут поєднує ознаки відповідальності соціальної й юридичної. Люстрації бракує низки конститутивних ознак юридичної відповідальності судді, а саме відсутність: (а) складу правопорушення, визначеного законом, на момент учинення вчинку, який «заднім числом» визнається неправомірним; (б) повного набору гарантій належної правової процедури в люстраційних провадженнях та ін. Однак цей вид відповідальності задовольняє запит суспільства на відновлення соціальної справедливості й виконує функцію захисту демократії. Люстрація – це виключний вид відповідальності, яка вичерпує свою дію в часі із втратою чинності законів, які її запроваджують.

Люстрація суддів є способом задоволення запиту суспільства на відновлення довіри до судової влади в Україні за умов соціальної нестабільності. Люстраційна

перевірка дій або бездіяльності судді, передбачена Законом України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 8 квітня 2014 р., за № 1188-VII, має субсидіарний характер, оскільки за її наслідками до носія судово-владних повноважень можуть бути застосовані заходи юридичної відповідальності загального характеру. Люстраційні заходи, передбачені Законом України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 р., за № 1682-VII, поєднують елементи адміністративно-правових і кримінально-правових санкцій. Для забезпечення легітимності цієї процедури люстрація має відбуватися з урахуванням принципів інституту юридичної відповідальності судді й гарантій належної правової процедури. Люстрація суддів має виключати позапроцесуальний перегляд рішень суду, який суперечить КУ.

3.5. Питання співвідношення видів юридичної відповідальності судді: матеріальні і процедурні аспекти

Досить актуальним питанням є співвідношення видів юридичної відповідальності судді. Як справедливо наголосив російський науковець М. В. Вітрук, у наукових юридичних джерелах бракує чіткої відповіді на запитання, чи може правопорушник нести різного роду юридичну відповідальність за одне й те саме правопорушення. Конституція РФ, чинне російське законодавство і практика їх реалізації свідчать, що карально-штрафні види юридичної відповідальності (дисциплінарна, адміністративна і кримінальна) за суспільно небезпечне діяння часто доповнюються відновно-компенсаційною відповідальністю, спрямованою на відновлення правового статусу потерпілого, на відшкодування йому майнової й моральної шкоди або їх компенсацію [60, с. 219].

Аналогічно це питання вирішується і в Україні. О. Н. Ярмиш, аналізуючи інститут конституційної відповідальності, вказує, що цей рід юридичної відповідальності може передувати відповідальності кримінальній, застосовуватися після неї або набувати чинності одночасно з нею. Також можливі випадки, коли конституційно-правова відповідальність настає незалежно від кримінальної. Випадки, коли держава виступає стороною цивільно-правового договору й порушує прийняті

зобов'язання, не викликають сумнівів у характері і природі її відповідальності, оскільки саме вона несе цивільну відповідальність. Ось чому в такому разі слід розмежовувати конституційно-правову й цивільну відповідальність [650, с. 5–11].

Вельми логічне пояснення множинності видів відповідальності за одне правопорушення надають російські вчені Д. А. Липинський і О. В. Чуклова. Вони відзначають, що одне протиправне діяння (одна дія) може порушити норми відразу декількох галузей права, отже, в наявності – множинність правопорушень, що зумовлює притягнення до декількох видів відповідальності. У кримінально-правовій доктрині це явище (коли одне діяння порушує відразу декілька кримінально-правових заборон) отримало назву «ідеальна сукупність», що має важливе значення при кваліфікації злочинів [242, с. 43].

Конституція України встановлює принцип *non bis in idem* (не двічі за те ж). Як проголошено у її ст. 61, ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, оскільки остання завжди має індивідуальний характер. Згідно з правовою позицією Конституційного Суду України, викладеною в Рішенні від 30 травня 2001 р. у справі про відповідальність юридичних осіб, «законодавець може диференціювати строки притягнення особи до відповідальності, процедуру застосування заходів впливу до порушників законодавства залежно від особливостей суспільних відносин, що регламентуються останнім» [521]. Із цього випливає, що суддя не можна двічі притягати суддю до відповідальності за одне й те саме неправомірне діяння в рамках одного провадження (кримінального, адміністративного або дисциплінарного). Також суддя не може підлягати відповідальності за двома спорідненими дисциплінарними процедурами (приміром, за одне й те саме діяння проти судді не може бути порушено дисциплінарну справу й справу про недотримання ним вимог несумісності за Законом України «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 р.

Однозначної відповіді на запитання, до яких видів відповідальності можна притягати суддю при вчиненні ним того чи іншого правопорушення, проведений нами аналіз чинного законодавства так і не дав. Правозастосовна ж практика показує, що суддя може бути притягнений до декількох видів відповідальності одночасно.

Притягнення його до кримінальної відповідальності вимагає безумовного дострокового припинення суддівських повноважень і виключення його із суддівської спільноти без будь-якої можливості поновлення у професії надалі [68, с. 120]. Згідно з пп. 3 ч. 7 ст. 126 Основного Закону країни набрання законної сили обвинувальним вироком щодо судді є припинення повноважень судді. В редакції Конституції України 1996 р. це було підставою для звільнення судді з посади (пп. 6 ч. 5 ст. 126 КУ). ВРЮ розглядала дане питання за спеціальною спрощеною процедурою, передбаченою Законом України «Про Вищу раду юстиції»³⁰. За ч. 2 ч. 122 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. повноваження судді припиняються з дня набрання таким рішенням законної сили, тобто автоматично.

Із березня 1998 р. по грудень 2012 р. ВРЮ внесла Президентіві й Верховній Раді України 32 подання щодо звільнення суддів за цією підставою [61, с. 118–198], у 2012 р. – 7, у 2013 р. – 1 таке подання. В подальшому число звільнених за цією підставою суддів суттєво не збільшувалося. У 2015 р. ВРЮ внесла 6 рекомендацій щодо звільнення суддів у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком щодо нього, у 2016 – 1, у 2017 – 5.

Приміром, повноваження судді, обвинуваченого в постановленні завідомо неправосудного вироку, припиняються із дня набрання таким рішенням законної сили на підставі п. 6 ч. 6 ст. 126 КУ. Також він мусить відшкодувати шкоду, завдану неправосудним рішенням у порядку цивільної відповідальності (ст. 127 КПК України). Отже, в такому випадку має місце поєднання кримінальної й цивільної відповідальності судді. Ці види відповідальності досить часто поєднуються: за ст. 127 КПК України підозрюваний (обвинувачений) або за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа вправі на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення. Шкода, завдана кримінальним правопорушенням або

³⁰ Починаючи із 2015 р. дане питання вирішувалося ВРЮ в порядку дисциплінарного провадження. Рішення щодо внесення Вищою радою юстиції подання про звільнення судді у разі набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього приймалося шляхом таємного голосування більшістю голосів членів від конституційного складу Вищої ради юстиції. Далі відповідне подання вносилося ВРЮ до Президента України або Верховної Ради України, які видавали Указ або Постанову про звільнення судді з посади.

іншим суспільно небезпечним діянням, може бути стягнута судовим рішенням за результатом розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні.

Припинення повноважень носія судової влади в результаті засудження за вчинення злочину хоча й передбачено Конституцією України як окрема підстава для цього, по суті, є наслідком його засудження. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за ст. 51 КК України є видом покарання, яке може застосовуватися як основне або додаткове. У випадку вчинення суддею службового злочину цей вид покарання обов'язково застосовується як додатковий. Засудження ж судді за вчинення неслужбового злочину означає, що ця особа втрачає моральне право судити інших, тобто виконувати подальші обов'язки з відправлення правосуддя, а тому законодавством не випадково встановлені відповідні вимоги щодо несумісності суддівської посади й вимагає звільнення судді в разі його засудження за вчинення кримінально караного діяння. Спрощення процедури втрати суддею свого статусу за наслідками його засудження, яке відбулося за Законом № 1402-VIII є виправданим і свідчить про визнання законодавцем суспільної небезпечності таких діянь носія судової влади.

Питання поєднання матеріальної й дисциплінарної відповідальності судді теж можна вирішити позитивно. За законодавством про працю вони часто поєднуються, адже за ч. 1 і ч. 3 ст. 130 КЗпП України працівники несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству, установі чи організації внаслідок порушення покладених на них трудових обов'язків. За наявності встановлених законом підстав та умов (заподіяння працівником прямої дійсної шкоди підприємству, установі чи організації винними протиправними діями або бездіяльністю) така відповідальність може бути покладена незалежно від притягнення працівника до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності [175].

Порушення, вчинені суддею під час відправлення правосуддя, можуть стати підставою для накладення на нього дисциплінарного стягнення. Якщо вони стосуються складників права на справедливий суд, то за міжнародними стандартами такі порушення можуть бути підставою для відшкодування суддею шкоди і

матеріальної, і моральної. Однак чинне законодавство і правозастосовна практика не містять чіткого механізму реалізації цього положення.

Не менш складним є питання співвідношення правопорушень кримінального й дисциплінарного, а також адміністративного й дисциплінарного. У теорії права вважається, що адміністративна відповідальність не може сполучатися лише з відповідальністю кримінальною, однак на практиці дуже часто має місце конкуренція підстав цих видів суддівської відповідальності. Приміром, якщо відповідальність за правопорушення передбачено лише КК України або КУпАП, то конкуренції норм не виникає. Однак є склади правопорушень, передбачені обома законодавчими актами. Так, за ч. 2 ст. 9 КУпАП адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо за своїм характером вони не тягнуть за собою згідно з законом відповідальності кримінальної. У такому разі правопорушення відмежовуються за їх об'єктивними ознаками, визначеними диспозицією норми закону, зокрема, за критерієм наслідків неправомірного діяння. Так, суспільна небезпека, яка є суттєвою ознакою злочину, характеризується настанням у результаті вчинку суттєвої шкоди об'єкту, що охороняється кримінальним законом, або можливістю припинення останньої. В інших випадках повинна мати місце відповідальність адміністративна.

Справа в тому, що вчинення суддею більшості кримінальних та адміністративних правопорушень є не лише протиправним, а й суперечить нормам і правилам суддівської етики, недотримання яких є вагомою підставою для відповідальності судді й підриває авторитет судової влади в суспільстві. Окрім того, об'єктивні ознаки деяких діянь, пов'язаних з порушенням суддею матеріального і процесуального законодавства під час відправлення правосуддя, можуть бути кваліфіковані і як недотримання суддівської присяги, і як підстава для дисциплінарної відповідальності, і як службові злочини, зокрема, зловживання владою або постановлення завідомо неправосудного рішення. У такому разі мають бути встановлені також певні процедурні правила притягнення судді до відповідальності³¹.

³¹ Апелюємо до прикладу з практики. У червні 2011 р. суддя Д. Іванівського районного суду Одеської області був звільнений з посади за порушення присяги. Прокуратурою Одеської області розслідувалася кримінальна справа за його обвинуваченням за ч. 2 ст. 286 КК України за фактом порушення правил безпеки дорожнього руху особою,

Переходимо до питання про співвідношення адміністративної й дисциплінарної відповідальності судді. У деяких випадках положення про ці види відповідальності конкурують між собою. Приміром, у ст. 172⁴ КУпАП передбачено відповідальність за порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності. Водночас за п. 2 ч. 6 ст. 126 КУ порушення суддею вимог щодо несумісності є підставою для звільнення його з посади, отже, в наявності конкуренція видів його відповідальності. Цілком очевидно, що між формулюваннями диспозицій статей КУпАП й ч. 1 ст. 39 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» (яка відтворює пп. 2 ч. 6 ст. 126 Конституції України у частині формулювання підстави звільнення судді за особливих обставин), має місце конкуренція норм.

Питання, яку відповідальність мають нести судді за вчинення неправомірних дій, пов'язаних з відправленням правосуддя, є досить дискусійним. КУпАП містить декілька норм, суб'єктами відповідальності за якими є судді як посадові особи судової влади³². В адміністративному праві поширеним є підхід щодо необхідності посилення адміністративної відповідальності судді за ці діяння. Ю. В. Кононенко визначає загальні засади цього виду відповідальності за порушення права на справедливий судових розгляд, як-от: (а) повнота прав і свобод громадян в адміністративно-правовій сфері, (б) служіння органів державної влади людині, (в) обмеженість втручання органів державної влади в громадське й особиста життя людини, (д) взаємна відповідальність держави й особи [191, с. 7]. Дослідниця пропонує посилити адміністративно-правову охорону права на справедливий суд шляхом доповнення КУпАП окремою нормою, яка передбачатиме відповідальність за порушення суддею

яка керує транспортним засобом, що спричинило смерть людини або заподіяло тяжке тілесне ушкодження. У 2009–2010 рр. Д. понад 100 разів не з'являвся без поважних причин на виклики до слідчого, ігноруючи всі отримані й направлені йому повістки й телеграми. На думку ВРЮ, цей служитель Феміди, ухиляючись від проведення з ним слідчих дій, ігноруючи вимоги кримінально-процесуального законодавства України, зловживав своїм правом недоторканності, й . Відмітимо, що для звільнення Д. за порушення присяги були й інші підстави, зокрема, він, перебуваючи на лікарняному, ухвалив незаконне рішення про забезпечення позову щодо господарюючого суб'єкта, до якого позивачем вимоги не заявлялись. Вважаємо, що в такому разі не можна порушувати питання про конкуренцію видів юридичної відповідальності, адже цілком очевидно, що цим суддею були вчинені різні правопорушення, відповідальність за які збіглась у часі.

³² Зокрема, це: ч. 5 ст. 212² КУпАП – ненадання доступу до судового рішення або матеріалів справи за заявою особи, а також інше порушення Закону України «Про доступ до судових рішень»; ст. 185⁻¹¹ розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист; ст. 188⁻³² КУпАП – невиконання законних вимог Вищої ради юстиції та створених при ній тимчасових колегіальних органів (комісій) щодо надання інформації; ст. 188⁻³⁵ КУпАП – невиконання законних вимог ВККС України або членів цього органу щодо надання інформації; статті 172⁻⁴ – 172⁻⁹ КУпАП, які передбачають відповідальність за корупційні адміністративні правопорушення та низка інших [179].

розумних строків [191, с. 8]. Ця її пропозиція, на нашу думку, є недостатньо обґрунтованою: адже порушення процесуальних строків – класична підстава для дисциплінарної відповідальності судді. Аналогічну тезу можна застосувати й до такого складу адміністративного правопорушення, як ненадання доступу до судового рішення або матеріалів справи за заявою особи (ст. 212-³ КУпАП), оскільки такі дії є класичним прикладом відмови в доступі до правосуддя (пп. а) ч. 1 ст. 92 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Голова суду, як суб'єкт розгляду звернень громадян, може бути суб'єктом адміністративної відповідальності за незаконну відмову в прийнятті й розгляді звернення чи за інше порушення Закону України «Про звернення громадян» (ч. 6 ст. 212-3 КУпАП). Водночас виходячи з існуючої дисциплінарної практики такі дії можуть бути розцінені органами дисциплінарної влади як порушення Кодексу суддівської етики.

Вважаємо, що при виборі виду відповідальності судді, підстава якої передбачена і КУпАП, і законодавством про судоустрій, перевагу слід надавати відповідальності дисциплінарній, оскільки вона передбачає більше процедурних гарантій забезпечення справедливого й неупередженого розгляду справи судді. По-перше, це убезпечуватиме суддів від випадків неправомірного втручання в їх діяльність шляхом зловживання субінститутом адміністративно відповідальності судді; по-друге, дисциплінарна відповідальність у цілому відповідає стандартам належної правової процедури, що є важливою гарантією незалежності судді.

Зазначене підтверджує й аналіз ч. 2 ст. 15 КУпАП. У подальшому норми цього Кодексу, що передбачають відповідальність судді й конкурують з підставами його дисциплінарної відповідальності, слід виключати. Водночас брак у законодавстві про судоустрій проступку, передбаченого КУпАП, є підставою для адміністративної відповідальності судді в разі вчинення відповідного неправомірного діяння. У випадках, прямо передбачених статтями 106 і 109 Закону № 1402-VIII, адміністративна відповідальність судді передує його відповідальності дисциплінарній [більш детально див. підрозділ 2.2]. При виявленні в діях судді складу адміністративного правопорушення, відповідальність за яке не встановлена вказаними статтями цього Закону під час дисциплінарного провадження, орган, який його

здійснює щодо судді, повинен невідкладно повідомити про це орган, уповноважений здійснювати провадження у справах про адміністративні правопорушення. У такому разі лише за підсумками провадження у справі про адміністративне правопорушення суддя може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності на підставі п. 15 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII. За наявності ж провадження щодо притягнення судді до адміністративної відповідальності орган дисциплінарної влади не вправі порушувати щодо нього провадження дисциплінарне за те саме правопорушення до моменту винесення рішення у провадженні адміністративному.

Окрім того, в законодавстві важливо закріпити механізм взаємного інформування органів дисциплінарної влади і правоохоронних органів про випадки вчинення суддями неправомірних дій. Такий обов'язок органу дисциплінарної влади слідує із низки загально правових засад, зокрема верховенства права, невідворотність покарання й офіційності дисциплінарного провадження. Так, якщо орган дисциплінарної влади під час дисциплінарного провадження щодо судді встановлює ознаки злочину або іншого неправомірного діяння, розгляд якого не належить до його компетенції, він зобов'язаний надіслати відповідні матеріали за належністю до правоохоронних органів. У той же час останні (зокрема, органи досудового розслідування, Національне антикорупційне бюро або Національне агентство з питань запобігання корупції) повинні інформувати органи дисциплінарної влади про факти, що свідчать про ознаки в діях суддів дисциплінарного правопорушення. Приміром, НАЗК згідно зі своїми повноваженнями вправі ініціювати проведення службового розслідування, вжиття заходів для притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, надсилати до інших спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції матеріали, що свідчать про факти таких правопорушень [460]. Органи, які накладають адміністративні стягнення, належить зобов'язати надсилати до органів дисциплінарної влади всі рішення (постанови) про притягнення суддів до адміністративної відповідальності (наразі це правило, закріплене в ст. 285 КУпАП, стосується лише корупційних правопорушень або правопорушень, пов'язаних з корупцією[179]).

Приклади подібного розмежування видів відповідальності можна знайти в люстраційному й антикорупційному законодавстві. Так, за ч. 4 ст. 7 Закону «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» матеріали ТСК, що свідчать про наявність у діях представника суддівського корпусу ознак кримінального правопорушення, направляються до Генеральної прокуратури України для проведення перевірки його дій стосовно наявності в діях судді ознак кримінального правопорушення. Відзначимо, що на практиці вказане положення Закону не було застосовано ТСК. Механізм інформування компетентних правоохоронних органів про факти корупційних правопорушень, учинених представниками органами судової влади, міститься у Порядку здійснення контролю за дотриманням законодавства щодо конфлікту інтересів у діяльності суддів та інших представників судової системи та його врегулювання, затверджене рішенням Ради суддів України 4 лютого 2016 р. За результатами розгляду звернень, повідомлень, заяв, іншої інформації про конфлікти інтересів після здійснення розслідування зазначених у них фактів, Рада суддів України може прийняти рішення про: (1) звернення до органів дисциплінарної влади щодо притягнення судді до дисциплінарної відповідальності; (2) повідомлення постійної комісії з питань та етики Конституційного Суду України про наявність конфлікту інтересів, про несвоєчасне повідомлення або неповідомлення про конфлікт інтересів судді КС України; (3) повідомлення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про конфлікт інтересів голови або членів ВККС України; (4) звернення до органів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо суб'єктів конфлікту інтересів [413]. Такі рішення ухвалюються Радою суддів України, якщо вона некомпетентна накладати заходи відповідальності в разі виявлення порушень приписів антикорупційного законодавства або якщо йдеться про факти вчинення адміністративних або кримінальних корупційних правопорушень.

Цікавим також виявляється питання співвідношення підстав люстраційних проваджень з іншими видами відповідальності судді. Детальний аналіз законодавства доводить, що підстави люстрації й дисциплінарної відповідальності конкурують між собою. Перевірки достовірності відомостей суддів щодо наявності майна (майнових прав), зазначених у поданих ними за попередній рік деклараціях про майно, доходи,

витрати й зобов'язання фінансового характеру, складених за формою, встановленою Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції», та/або невідповідність вартості майна (майнових прав), указанного (вказаних) в їх деклараціях, набутого (набутих) за час перебування на посадах, доходам, отриманим із законних джерел, провадяться щодо всіх суддів судів загальної юрисдикції відповідно до ч. 8 ст. 2 Закону № 1682-VII [446]. Якщо суддя пройшов перевірку в межах Закону № 1682-VII, ці відомості (за відповідний період, який був предметом цієї перевірки) вже не могли бути предметом перевірки за пп. 12) ч. 1 ст. 92 України «Про забезпечення права на справедливий суд» № 192-VIII – допущення суддею недоброчесної поведінки, у тому числі здійснення ним або членами його сім'ї витрат, що перевищують його доходи й доходи членів його сім'ї; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим доходам – або підставою для звільнення судді за порушення присяги в рамках пп. 3 ч. 2 ст. 97 Закону № 192-VIII, який має аналогічний зміст. Предметом перевірки за вказаними підставами могли бути лише майнові й фінансові зобов'язання судді, набуті після набрання чинності Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» (27 березня 2015 р.) [444]. Інакше це буде подвійна відповідальність одного й того самого виду, що заборонено ст. 61 Конституції України, за приписами якої ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

Також конкурують між собою й підстави люстраційних проваджень. Так, протиправні рішення, дії чи бездіяльність судді, які призвели до порушення прав людини й основоположних свобод, визнаних рішенням Європейського суду з прав людини, а також до обмеження прав громадян на проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій в Україні у період з 21 листопада 2013 р. по 22 лютого 2014 р., можуть бути підставою відповідальності судді і за Законом № 1188-VII, й за Законом № 1682-VII. І хоча процедури й наслідки проваджень за даними нормативними актами є різними, їх правова природа єдина: це люстрація. Отже, в силу припису ст. 61 КУ суддя повинен нести відповідальності за тією самою підставою в рамках єдиного люстраційного провадження. Верховний Суд України звернув увагу на цю ситуацію у своєму поданні до КС України щодо конституційності п. 6 ч. 1, п. 2 ч. 2, п. 13 ч. 2, ч. 3

статті 3 Закону України від 16 вересня 2014 р. № 1682-VII. Суд, зокрема, зазначив, що притягнення судді до відповідальності двічі за єдиною підставою суперечить принципу правової визначеності як складнику верховенства права і не відповідає ч. 1 ст. 8 Конституції. ВС України також підкреслив, що законодавство про люстрацію порушує принцип індивідуальної відповідальності й презумпції невинності (щодо звільнення низки посадових осіб з причини зайняття ними певних посад у державному апараті протягом певного часу), а також фундаментальну засаду незалежності суддів (щодо ревізії несудовими органами під час люстраційних проваджень змісту судових рішень по певних категоріях справ) (затв. Постановою ВС України від 16 березня 2015 р., за № 3).

Нами вже було обґрунтовано тезу про те, що люстрація – це виключний вид відповідальності судді, який має обмежені строки застосування. На нашу думку, суддя в рамках люстраційних процедур може бути притягнутий до відповідальності лише один раз. При цьому за загальними правилами до нього можуть бути застосовані санкції за різними видами відповідальності (приміром, притягнення до кримінальної відповідальності й звільнення з посади за пп. 6 ч. 5 ст. 126 КУ). Подальше ж притягнення судді до відповідальності за ті самі дії (тобто поза межами люстраційних процедур) має бути заборонено.

На жаль, чинне законодавство не передбачає підстав для зупинення дисциплінарного провадження. Натомість такі підстави передбачені Законом № 1402-VIII для зупинення кваліфікаційного оцінювання щодо судді, що дозволяє диференціювати процедури оцінювання та відповідальності судді, а також забезпечує реалізацію принципу невідворотності покарання (частини 5-7 ст. 84 Закону № 1402-VIII). На нашу думку, запровадження підстав для зупинення дисциплінарного провадження є актуальним з урахуванням нових складів суддівських правопорушень, викладених у статті 106 Закону № 1402-VIII, а також досить частих випадків ухилення суддів від відповідальності. На наше переконання, необхідно доповнити статтю 49 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» пунктом 14 такого змісту: «розгляд дисциплінарної справи зупиняється, якщо: (1) суддя захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі в розгляді дисциплінарної справи, за умови підтвердженням

цього відповідним медичним висновком; (2) щодо судді ведеться кримінальне провадження або провадження у справі про адміністративне правопорушення, у тому числі предметом яких є ті самі неправомірні дії судді, які є предметом дисциплінарного провадження. Рішення Дисциплінарної палати про зупинення розгляду дисциплінарної справи, оскарженню не підлягає. Час зупинення розгляду дисциплінарної справи не зараховується під час обчислення строків давності застосування дисциплінарних стягнень. Розглядом зупиненої дисциплінарної справи відновлюється рішенням Дисциплінарної палати, якщо підстави для її зупинення перестали існувати (суддя видужав, щодо судді прийнято рішення про притягнення його до адміністративної або кримінальної відповідальності або звільнення від цих видів відповідальності)».

У теорії права вважається, що звільнення від дисциплінарної відповідальності має місце у випадках: (а) наявності по тому самому факту щодо особи, яка притягається до дисциплінарної відповідальності, рішення компетентного органу (посадової особи) про накладення дисциплінарного стягнення або про закриття справи про дисциплінарне правопорушення; (б) закінчення певного строку від дня вчинення проступку; (в) закінчення певного строку від дня виявлення проступку; (г) смерть особи, щодо якої було розпочато дисциплінарне провадження. Такі випадки звільнення від цього виду відповідальності є безумовними. Крім того, в деяких випадках звільнення від дисциплінарної відповідальності може мати місце через недоцільність притягнення до неї [648, с. 330, 331].

За Законом України «Про Вищу раду правосуддя» передумовами звільнення судді від дисциплінарної відповідальності можуть служити 3 групи обставин, які: (1) є підставами для залишення Дисциплінарною палатою ВРП дисциплінарної скарги без розгляду й повернення її заявникові (ст. 44); (2) служать підставами для ухвалення Дисциплінарною палатою ВРП рішення відмови у відкритті дисциплінарної справи (ст. 45); (3) є підставами для ухвалення Дисциплінарною палатою ВРП рішення про відмову у притягненні судді до дисциплінарної відповідальності. Ці підстави Законом не конкретизуються, їх оцінка залишається на розсуд органу дисциплінарної влади. На нашу думку, такими підставами можуть бути: відсутність вини судді у вчиненні

правопорушення; недоведеність його вини; відсутність складу правопорушення у діях судді або відсутність його події, що доведено під час дисциплінарного провадження. Регламент Вищої ради правосуддя додає до цього переліку ще одну підставу: якщо на момент розгляду питання про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності суддю звільнено або його повноваження припинені з передбачених Законом обставин, Дисциплінарна палата закриває дисциплінарну справу (п. 13.35) [496].

Аналіз законодавства про судоустрій 2010–2016 рр. свідчить, що існує тенденція до конкретизації й розширення підстав звільнення судді від відповідальності. Окрім того, рішення про залишення Дисциплінарною палатою ВРП дисциплінарної скарги без розгляду й повернення її заявникові, а також про відмову у притягненні до дисциплінарної відповідальності судді мають бути належним чином умотивованими й не підлягати оскарженню. Указані норми спрямовані на зміцнення гарантій незалежності судді в дисциплінарному провадженні.

Звільнення суддів від інших видів відповідальності не має певних особливостей, а визначається загальними правилами відповідного галузевого законодавства. Аналіз практики притягнення суддів до кримінальної відповідальності показав, що досить часто застосовуються пільгові інститути кримінального закону (звільнення від відповідальності або покарання, застосування амністії, звільнення від відбування покарання з випробуванням). Така практика досить серйозно зменшує дієвість інституту кримінальної відповідальності судді. Підставою для звільнення судді від будь-якого виду відповідальності (окрім цивільно-правової відповідальності судді як громадянина, що застосовується за загальними правилами) також має бути відсутність його вини у вчиненні правопорушення.

Розглянемо питання юридичної відповідальності судді за порушення ним прав людини і основоположних свобод. Майнова відповідальність судді за постановлення незаконних рішень має свої особливості, зумовлені статусом останнього. По-перше, за міжнародними стандартами відшкодування суддею майнової шкоди за незаконне судові рішення, яким порушуються права та свободи людини і громадянина, тісно пов'язано з його процесуальною незалежністю й імунітетом. По-друге, встановлюється не тільки компенсація державою збитків, що виникли внаслідок

неправомірного рішення чи поведінки судді під час виконання своїх обов'язків, а й право держави на пред'явлення регресних вимог до судді, з вини якого заподіяно майнову шкоду фізичним або юридичним особам у разі грубого порушення ним правил, які впорядковують виконання ним своїх професійних обов'язків [365, с. 205; 642].

Як засвідчує детальний аналіз наукової юридичної літератури, сучасні науковці одностайні в тому, що обов'язковою передумовою відшкодування шкоди, завданої суддею при відправленні правосуддя, має бути його умисел на порушення чинного законодавства, в результаті якого спричинено шкоду правам і законним інтересам людини. Вина судді має бути встановлена у спеціальному порядку й зафіксована рішенням уповноваженого органу, зокрема судового [370, с. 205; 390, с. 119–121; 589, с. 22; 322, с. 110]. Венеціанська комісія із цього приводу вказала наступне: «Відповідальність без індивідуальної вини, доведеної судовим вироком, перешкоджає професійній свободі суддів інтерпретувати закон, оцінювати факти і зважувати докази у справах, як визнано європейськими стандартами. Відповідальність суддів, спричинена негативним рішенням Європейського суду з прав людини, повинна ґрунтуватися виключно на висновку національного суду про наявність умислу або грубої недбалості в діях судді. Рішення ЄСПЛ не може використовуватися як єдина підстава для відповідальності судді. Загалом же судді не повинні нести відповідальність за регресним позовом за виконання ними своїх функцій зі здійснення правосуддя згідно з професійними стандартами, встановленими законом (функціональний імунітет). Виявлення ЄСПЛ порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не обов'язково означає, що судді можуть зазнавати критики на національному рівні за їх тлумачення й застосування закону (тобто порушення можуть впливати із системних недоліків у державах-членах, наприклад, надмірна тривалість провадження), коли особисту відповідальність неможливо встановити» [63].

Новітнє законодавство про судоустрій (починаючи з моменту набуття чинності Законом України «Про забезпечення прав на справедливий суд» у 2015 р.) [444] створює передумови для відповідальності судді за порушення Конвенції про захист

прав людини і основоположних свобод. Так, згідно з пп. 4 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. умисне або у зв'язку з очевидною недбалістю допущення суддею, який брав участь в ухваленні судового рішення, порушення прав людини й основоположних свобод, є підставою його дисциплінарної відповідальності. Оскільки Конвенція передбачає захист саме прав і основоположних свобод людини, теоретично за цією підставою суддю можна притягти до дисциплінарної відповідальності саме після того, як Євросуд визнає порушення Україною її міжнародно-правових зобов'язань. За пунктами 11 і 12 ст. 109 зазначеного визе Закону дисциплінарне стягнення до судді застосовується не пізніше 3-х років від дня вчинення проступку без урахування часу його тимчасової непрацездатності, перебування у відпустці чи здійснення відповідного дисциплінарного провадження. Якщо рішенням ЄСПЛ встановлено факти, які можуть бути підставою для застосування до судді дисциплінарного стягнення, зазначений строк обчислюється від дня набуття таким рішенням Євросуду статусу остаточного. За п. 11 ст. 49 цього Закону за шкоду, завдану судом, відповідає держава на підставах і в порядку, встановлених законодавством [475].

У Вищій раді правосуддя на сьогодні вже можна знайти приклади притягнення судді до відповідальності за порушення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, констатованих у рішеннях ЄСПЛ. Приміром, 5 листопада 2015 р. ВРЮ внесла Главі держави подання про звільнення судді Печерського районного суду м. Києва К. за порушення присяги, в обґрунтування якого покладено рішення Євросуду по справі экс-прем'єрки України Ю. В. Тимошенко, щодо якої суддя К. у серпні 2011 р. обирав запобіжний захід у виді тримання під вартою. Рішенням від 30 квітня 2013 р. Євросуд установив порушення Україною своїх зобов'язань за ст. 5 ЄКПЛ, визнавши, що тримання під вартою Ю. В. Тимошенко було свавільним, а обрання запобіжного заходу суддею К. учинено без наявного ризику переховування экс-прем'єрки від правосуддя, перешкоджання нею встановлення істини по справі і продовження злочинної діяльності. Інший приклад. Суддя ВГС України М., виступаючи головою колегії суддів, декілька разів за формальними ознаками (а саме за відсутності документа, який підтверджував би оплату судового

збору) повертав касаційну скаргу одного й того самого заявника без розгляду. В обґрунтування рішення ВРЮ від 24 грудня 2015 р. про звільнення судді М. з посади покладено рішення ЄСПЛ від 25 липня 2002 р. у справі «Совтрансавто-холдинг проти України», в якій мали місце схожі фактичні обставини. Євросуд констатував, що відхилення ВГС України касаційної скарги через неоплату заявником судового збору є порушенням права останнього на доступ до правосуддя [559].

Притягти суддю до відповідальності за порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свбоод дозволяє й люстраційне законодавство. Наприклад, Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 8 квітня 2014 р. передбачає можливість перевірки дій суддів, які одноособово або колегіально ухвалювали рішення з допущенням порушень згаданої Конвенції, констатованих у рішенні ЄСПЛ (ч. 2 ст. 3) [435]. Однією з підстав люстрації за Законом України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 р. є постановлення протиправних рішень, дії чи бездіяльність, які призвели до порушення прав людини й основоположних свобод, визнаних рішенням Євросуду (до осіб, винних у вчиненні таких дій, застосовується заборона протягом 5-ти років обіймати свої посади) [463].

Як справедливо відзначає російський правник С.Б. Поляков, попередження нових правопорушень публічної влади може бути досягнуто лише при застосуванні санкцій до особи, винної у вчиненні протиправного діяння [407, с. 27]. Значить, існує потреба в удосконаленні механізму притягнення судді до цивільно-правової відповідальності, на законодавчому рівні закріпивши передумови відшкодування суддею шкоди, присудженої рішенням ЄСПЛ, якщо зафіксоване Судом порушення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод допущено цим суддею. Компенсація останнім відповідної сатисфакції в порядку регресу повинна мати місце за наявності вини судді в порушенні чинного законодавства, підтвердженої в судовому порядку. Розглядати подібні позови належить Верховному Суду з огляду на те, що саме він переглядає справи в разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення останньою міжнародних зобов'язань.

У контексті описаної вище значної кількості звернень українців до ЄСПЛ варто також звернутися до питання відшкодування шкоди особам, щодо яких цей Суд постановляє свої рішення. Згідно з ст. 41 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якщо ЄСПЛ визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд у разі необхідності надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію. Виплата сатисфакції, як і виконання рішення Євросуду, – безумовний обов'язок держави. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» передбачає, що виплата справедливої сатисфакції, призначеної ЄСПЛ, здійснюється через Державний бюджет країни. А вже Міністерство юстиції України вправі звернутися з позовом про відшкодування збитків, завданих Державному бюджету України, до особи, з вини якої Європейським судом було прийнято рішення проти України. Інакше кажучи, збитки, завдані Державному бюджету України, мають стягуватися з державних службовців, з вини яких ЄСПЛ прийняв рішення проти України. Відповідно до звітів Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини, статистика стягнення коштів з Державного бюджету України на користь заявників у зв'язку з порушенням нею Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод за останні чотири роки виглядає так: у 2013 р. ЄСПЛ зобов'язав Україну сплатити справедливих компенсацій на суму 46 551 198,67 євро, у 2014 р. – 46 738 812,53 євро, у 2015 р. – 527 146,6 євро, у 2016 р. – понад 300 000 000 євро [598]. Як бачимо, суми збитків, що завдаються неправомірними діями органів державної влади та їх посадових осіб українським громадянам, є значними. Водночас аналіз судової практики дає підстави стверджувати, що позови про відшкодування збитків, завданих Державному бюджету України, Міністерством юстиції до посадовців України, як правило, не пред'являються. Спроби громадських активістів отримати інформацію у Міністерства з указанного питання залишаються в основному без відповіді. Можна зробити припущення, що такий стан речей обумовлений політичними аспектами, а саме небажанням Міністерства юстиції (з невідомих причин) займатися такими справами.

Таким чином, чинне законодавство створює передумови для притягнення судді до дисциплінарної й цивільно-правової відповідальності в разі постановлення ЄСПЛ рішення, в якому констатуються порушення прав, передбачених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Поява реальної практики притягнення винних посадових осіб судової влади до цих видів відповідальності стане важливим кроком для впровадження демократії в Україні, утвердження справедливості й режиму верховенства права. Водночас відповідальність судді за випадки порушення прав та основоположних свобод людини має бути обмежена випадками, коли такі факти доведені через установлені законом процедури (дисциплінарну або кримінальну відповідальність). Одним з приписів міжнародних стандартів незалежності суддів є вимога, відповідно до якої лише держава може нести відповідальність за судові помилки. Вона ж може домагатись і цивільної відповідальності судді в установленому законодавством порядку, якщо доведено, що шкоду було нанесено при виконанні ним обов'язку з відправлення правосуддя за наявності його вини в порушенні закону або своїх посадових обов'язків.

Підсумовуючи викладене, зазначимо таке. Якщо протиправні діяння судді порушують одночасно норми декількох галузей права, це вимагає застосування до цього правопорушника санкцій, передбачених різними галузями законодавства, тобто іноді має місце множинність видів відповідальності. У зв'язку із цим можна поділити види множинності правопорушень, учинюваних суддями, на: (а) ідеальну, яка має місце, коли одним протиправним діянням порушуються одночасно норми декількох галузей права й одночасно застосовуються заходи декількох видів відповідальності, і (б) фактичну, коли має місце декілька протиправних діянь, які за сукупністю кваліфікуються за однією підставою відповідальності.

При вирішенні питання про вибір щодо суддів видів відповідальності у їх співвідношенні (сукупності) компетентним органам держави належать керуватись загально-правовими принципами й застосовувати їх з урахуванням специфіки інституту юридичної відповідальності судді (верховенство права, законність, справедливість, правова визначеність, індивідуалізація покарання, рівність підстав такої відповідальності та ін).

Виокремлено концептуальні підходи щодо співвідношення галузевих видів юридичної відповідальності судді. Необхідно встановити заборону притягати суддю за одне й те саме правопорушення в рамках: (а) одного виду провадження (кримінального, адміністративного або дисциплінарного); (б) 2-х споріднених дисциплінарних процедур, (в) кримінального й адміністративного проваджень, (г) будь-якого виду відповідальності після застосування заходів, передбачених люстраційних законодавством.

Вирішення питання про подвійну відповідальності судді за одне правопорушення (в рамках різних субінститутів інституту юридичної відповідальності судді) – дискреційне право органів, які застосовують санкції до суддів, за винятком випадків, коли подвійна відповідальність судді прямо передбачена законом (припинення повноважень судді з моменту набуття чинності обвинувальним вироком щодо нього, дисциплінарна відповідальність судді за корупційне правопорушення після накладення відповідних стягнень за КУпАП).

Якщо проти судді ведеться кримінальне провадження або провадження у справі про адміністративне правопорушення, предметом яких є ті самі неправомірні дії судді, що оспоруються у провадженні дисциплінарному, орган дисциплінарної влади не вправі притягати суддю до дисциплінарної відповідальності за це правопорушення до моменту винесення рішення у кримінальному або адміністративному провадженні. На цей час дисциплінарне провадження проти судді має зупинятися. Застосування ж до судді адміністративного стягнення є підставою його дисциплінарної відповідальності у випадках, визначених Законом № 1402-VIII.

РОЗДІЛ 4

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ДІЄВОСТІ ІНСТИТУТУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІ

4.1. Організаційно-правові аспекти дієвості інституту юридичної відповідальності судді

У постанові судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України від 2 липня 2013 р., № 21-181а13_надано дуже влучну характеристику судді: це державна посадова особа, яка здійснює функції представника державної судової влади на постійній основі, наділена повноваженнями з відправлення правосуддя й отримує суддівську винагороду за рахунок держави [373]. Зважаючи на такий спеціальний правовий статус, держава висуває до суддів особливі вимоги. З погляду пересічного громадянина вони є доволі суворими, але особи, які набувають статусу судді, беруть на себе ці обмеження добровільно, розуміючи, що вони несуть підвищену відповідальність за свої дії на цій суспільно важливій посаді.

Як уже зазначалося, джерелом і адресатом легітимації судової влади в державі в цілому й окремих судових рішень, прийнятих, зокрема, за результатами розгляду конкретних справ, є суспільство, яке має життєво важливу потребу в забезпеченні запиту на справедливе правосуддя. Держава зобов'язана гарантувати такий стан організації судової системи і юрисдикційної діяльності суду в демократичному суспільстві, який задовольняє потребу соціуму у вирішенні юридично значущих справ і відповідає закріпленим у міжнародно-правових актах вимогам [358, с.189].

Із нашої точки зору, інститут юридичної відповідальності судді досягає своєї мети, коли виконується триєдине завдання – виявлення, усунення й попередження правопорушень серед суддів. Це завдання в суддівському корпусі вирішуються шляхом запровадження низки організаційних, правових та економічних заходів, спрямованих на усунення причин та умов, що сприяють учиненню суддями правопорушень, а також на недопущення їх скоєння на різних стадіях протиправної поведінки. До суб'єктів, уповноважених на здійснення такої діяльності, можна

віднести насамперед правоохоронні органи, основне призначення яких – виявлення і припинення кримінальних правопорушень. Не менш важливе значення в цьому напрямку також має діяльність органів і посадових осіб судової влади, зокрема суддів, які обіймають адміністративні посади в судах, органів суддівського самоврядування й органів дисциплінарної влади (ВККС України і ВРП). Вищезначені суб'єкти реалізують переважно каральну функцію інституту юридичної відповідальності судді, якої не може бути достатньо для виконання всіх його завдань, серед яких пріоритетом є це недопущення випадків учинення суддям правопорушень. Останнє можливе шляхом всестороннього стимулювання їх правомірної поведінки. Стимулювання означає позитивну правову мотивацію й розширення обсягу можливостей, свободи, бо формами прояву правових стимулів виступають суб'єктивні права, законні інтереси, пільги й заохочення [584, с. 737]. До таких заходів можна віднести: (а) підвищення кваліфікації судді, (б) надання йому методичної допомоги по складних питаннях правозастосування, (в) оперування методами переконання в разі виявлення недоліків в організації роботи й (г) заохочення за наявності професійних успіхів та особистих досягнень. Основну роботу з попередження правопорушень серед суддів належить здійснювати органам суддівського самоврядування й керівникам судових установ. Досить важливу роль у зменшенні рівня суддівських правопорушень відіграють заходи матеріально-правового забезпечення суддів, які досліджені нами детально в інших працях [351, с. 452-472; 356, с. 518-533; 337, с. 258-267].

Досягнення інститутом юридичної відповідальності судді поставлених перед ним мети й завдань відображає ідеальний, бажаний стан його розвитку, який можна визначити як дієвість інституту юридичної відповідальності судді. Рівень дієвості останнього зумовлений сукупністю різноманітних чинників: від загального стану організації судової системи, забезпечення судів необхідною чисельністю суддів, належним рівнем їх фінансування до індивідуального рівня компетентності, відповідальності й доброчесності конкретного судді. Можна констатувати, що на макрорівні, яким можна вважати весь суддівський корпус, інститут юридичної відповідальності судді служить загальним гарантом законності і правопорядку, забезпечує стабільність функціонування судової системи, її сталий розвиток і належну

реалізацію громадянами свого права на судовий захист. Стосовно ж мікрорівня, який можна оцінити діяльністю окремих носіїв Феміди, інститут юридичної відповідальності судді попереджає випадки неетичної й неправомірної поведінки, включає інструменти її припинення, а також усунення її причин та умов. На макрорівні дієвість інституту юридичної відповідальності судді прямо з умовлена загальним показником її ефективності, за якої ця дієвість досягається як шляхом дотримання суддею вимог чинного законодавства й Кодексу суддівської етики, так і спільними зусиллями компетентних правоохоронних органів та уповноважених посадових осіб органів судової влади. Означені суб'єкти у своїй діяльності, спрямованій на забезпечення доброчесності вітчизняного суддівського корпусу, використовують прямо передбачені або не заборонені законом організаційно-правові заходи. Спробуємо дослідити заходи забезпечення дієвості інституту юридичної відповідальності судді більш детально.

Перш за все варто розглянути статистичні показники роботи вітчизняної судової системи, де традиційним є підхід, відповідно до якого кількість скасованих або змінених вищими судами рішень судді є важливим індикатором ефективності його роботи: чим менше рішень змінено або скасовано, тим більш дієвою є діяльність судді. Чимало науковців критикують такий підхід, посилаючись насамперед на міжнародні стандарти. Так, відповідно до п. 28 Київських рекомендацій ОБСЄ щодо незалежності судочинства у Східній Європі, на Південному Кавказі й у Середній Азії (2010 р.) [161] статистика щодо ефективності діяльності судів повинна використовуватися переважно для адміністративних цілей і служити лише одним із чинників для оцінювання роботи суддів. КРЄС вважає проблематичним оцінювати результати діяльності судді кількістю або процентним співвідношенням судових рішень, змінених апеляційною інстанцією [644, с. 301–306, абз. 74; 641, абз. 36], тим паче якщо ця кількість і причини змінення чітко не доводять, що цьому судді бракує необхідних знань закону і процесу. Оцінювання суддів, з позиції КРЄС, не може ґрунтуватися виключно на кількісних критеріях [640, с. 167–180]. В усіх вивчених нами міжнародних документах Ради Європи підкреслюється, що статистичні показники роботи судді не можуть бути вирішальним критерієм при ухваленні рішень

щодо його кар'єри, а також служити винятковою підставою його відповідальності. Оцінювання ж діяльності судів і роботи суддів – прерогатива органів судової влади (судові ради, органи суддівського самоврядування тощо).

Водночас мусимо визнати, що аналіз зарубіжного досвіду й вітчизняних документів, які регламентують питання організації судової гілки влади, не дозволяє повністю відмовитися від кількісного виміру оцінювання ефективності суддівської діяльності. Безумовно, цей вимір не повинен бути вирішальним ані при оцінюванні роботи окремих суддів, ані при визначенні рівня дієвості інституту юридичної відповідальності судді.

Звернімося до досвіду зарубіжних країн. Так, у США на початку 2000 р. Національним центром судів штатів США розроблені і впроваджені критерії оцінювання ефективності діяльності судів. До кількісних показників якості роботи суддів відносять такі критерії, як співвідношення кількості розглянутих справ до загальної кількості справ у суді, тривалість судового розгляду й точність призначення дати розгляду судового слухання [659].

Досить цікавим для аналізу вітчизняних реалій є й досвід Республіки Молдова, судова система якої знайома з інститутом оцінювання суддів. Змістовні показники роботи суддів у цій країні охоплюють: (а) співвідношення кількості розглянутих справ до загальної кількості справ у суді; (б) дотримання розумних строків розгляду справи; (в) дотримання часових рамок для написання судових рішень; (г) виконання інших установлених законом обов'язків у розумний строк; (д) відсоток залишених у силі судових рішень від загальної кількості оскаржених рішень; (е) кількість і відсоток скасованих рішень. У Молдові перегляд якості судових рішень входить до методології оцінювання якості роботи суддів, для чого за допомогою єдиної інформаційної системи діловодства довільним чином обираються від 3-х до 5-ти судових рішень, які оцінюються судьями-інспекторами [5, с. 98].

Рада суддів України 11 грудня 2014 р. Рішенням № 71 затвердила Стратегію розвитку судової влади в Україні на 2015–2020 роки, у п. 2.1 якої передбачено розроблення системи вимірювання ефективності судової системи, механізмів її застосування через чітку і прозору політику забезпечення якості судочинства і

стандартів його ефективності [574]. На виконання вказаного положення Рада суддів України своїм рішенням від 2 квітня 2015 р., № 28 затвердила рамкову систему оцінювання роботи суду в Україні під назвою «Система оцінювання роботи суду: стандарти, критерії, показники та методи». Деякі показники оцінювання якості діяльності судів можна застосувати для оцінювання роботи окремих суддів, це, зокрема: (а) середня кількість справ на одного суддю (робоче навантаження); (б) мінімальна й максимальна кількість справ на одного суддю; (в) співвідношення кількості розглянутих справ до їх загальної кількості у суді (на одного суддю); (г) коефіцієнт розгляду справ (на одного суддю); (д) середня кількість розглянутих суддею справ; (е) середня тривалість судового розгляду (на одного суддю); (є) кількість справ, розгляд яких триває понад рік (на одного суддю); (ж) відсоток скасованих або змінених вищими судами рішень (на одного суддю) [549].

Кількісні показники роботи судів присутні й у нормативних актах, які визначають навантаження суддів (Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затверджене Рішенням Ради суддів України від 26 листопада 2010 р., № 30 з подальш. змін.) [398], і в законодавстві, що регламентує оцінювання судді (Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх установлення, затверджене рішенням ВККС України від 3 листопада 2016 р., № 143/зп-16)[402]. Кількість скасованих, а також змінених судових рішень і підстави їх скасування або зміни – важливі показники, що заносяться до суддівського досьє (п. 4 ст. 85 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Кількісними показниками роботи судді оперують також органи дисциплінарної влади під час вибору виду стягнення в дисциплінарному провадженні. Вони служать підставою для диференціації відповідальності: якщо скасованих або змінених вищими судами рішень небагато, ВККС України або ВРП робить висновок про позитивну характеристику рівня професіоналізму судді й може застосувати менш суворе дисциплінарне стягнення, а ось великий відсоток скасованих рішень є, на думку органів дисциплінарної влади, обставиною, що обтяжує відповідальність судді.

Детальний аналіз статистичних даних щодо кількості скасованих або змінених вищими судами рішень дозволить нам відповісти на запитання, чи можна оцінювати рівень дієвості інституту юридичної відповідальності судді, зважаючи на відсотково-чисельний вимір? Дані судової статистики за 2014–2016 рр. [356, с. 489] свідчать, що 80–85 % судових рішень в апеляційному порядку не було оскаржено [500]. Вивчення результатів роботи судів останніх років дозволяє виявити однозначну тенденцію: перегляду і зміні в апеляційному й касаційному порядку підлягає досить невелика у відсотковому відношенні кількість справ – до 20 % [372; 373; 374]. Таким чином, статистичні дані, які відбивають кількість скасованих або змінених вищими судами рішень, можна вважати важливим показником дієвості судової системи в цілому й судових органів, зокрема. Що стосується окремого судді, то відсутність або невелика кількість рішень, які скасовують щодо цього судді вищі судові інстанції, свідчить про його доволі високий професіоналізм та особисту довіру, які учасники судового процесу виявляють до постановлених ним рішень. Щодо ж до інституту юридичної відповідальності судді, то кількісно-якісні показники діяльності судової системи дозволяють надати опосередковану оцінку рівня його дієвості: чим менше судових рішень скасовують або змінюють вищі судові органи, тим краще працює розглядуваний інститут. І хоча за загальним правилом через інститут оскарження судового рішення забезпечується виправлення судових помилок, які не є підставою для юридичної відповідальності судді, не можна виключити й можливість скасування судового рішення в разі його неправосудності, що не виключає накладення на суддю дисциплінарного або іншого виду стягнення при встановленні вини судді або недбалого його ставлення до своїх посадових обов'язків.

Маємо також зазначити, що досить часто в науковій юридичній літературі висловлюється думка щодо необхідності притягнення судді до юридичної (зокрема, дисциплінарної) відповідальності, за значну кількість скасованих або змінених вищими судами рішень³³. Так, пропонується ввести навіть окрему підставу звільнення судді з посади за те, що більше половини його рішень скасовується. Вважаємо, такі

³³ Зокрема, Л. М. Москвич розглядає значне число скасованих або змінених вищою інстанцією судових рішень, постановлених за головуванням судді, якісним показником його професійної непридатності [282, с. 22].

пропозиції досить радикальні з таких міркувань. По-перше, вітчизняне законодавство допускає випадки притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, якщо скасування або зміна судового рішення відбуваються через умисне порушення суддею норм права або неналежне ставлення до своїх службових обов'язків (ч. 2 ст. 106 Закону № 1402-VIII). По-друге, чинне законодавство передбачає достатньо механізмів вимірювання професійної компетентності судді через інститути кваліфікаційного, регулярного оцінювання, а також конкурсні засади добору суддів. По-третє, ініціація дисциплінарної відповідальності судді можлива з ініціативи як громадян, так і органів дисциплінарної влади, що створює повноцінний механізм контролю за якістю суддівської діяльності. Окрім того, практика показує, що у випадках, коли суддя допускає велику кількість умисних і неумисних помилок, очільники судових установ, як правило, ініціюють відповідальність такого судді, хоча такий обов'язок голови суду чинним законодавством не передбачено.

Надзвичайно важливим організаційно-правовим показником забезпечення дієвості інституту юридичної відповідальності судді є суддівське дос'є, яке акумулює абсолютно всі відомості про професійний розвиток судді та про результати його роботи й містить: (а) копії усіх офіційних рішень, ухвалених уповноваженими особами впродовж усього періоду його перебування на посаді, (б) інформацію про ефективність здійснення ним судочинства, (в) відомості про притягнення його до дисциплінарної відповідальності, про його відповідність етичним та антикорупційним критеріям. Передача цих даних з територіальних управлінь ДСА України до органу судової влади (ВККС України), наділеного дисциплінарно-владними повноваженнями, дозволяє відслідковувати діяльність кожного судді, вчасно виявляти недоліки в його роботі, які можуть бути підставами для його відповідальності (зокрема, шляхом аналізу кількості скасованих або змінених судових рішень, підстав їх зміни або скасування, дотримання строків розгляду справ тощо) (ч. 4 ст. 85 Закону № 1402-VIII). За аналогічним принципом формується дос'є й на кандидата на посаду судді (ч. 5 ст. 85 Закону № 1402-VIII). Формування й ведення суддівського дос'є (дос'є кандидата на посаду судді) здійснюються в автоматизованій системі. Оригінали окремих документів за рішенням ВККС України можуть додатково зберігатися й у

паперовій формі. Повний і безпосередній доступ до даних суддівського досьє мають члени Комісії й Вищої ради правосуддя, уповноважені працівники ДСА України, секретаріатів Комісії й ВРП (п. 1.10 Порядку формування і ведення суддівського досьє, затвердженого рішенням ВККС України від 15 листопада 2016 р., № 150/зп-16) [415].

Для інституту юридичної відповідальності судді вагоме значення має декілька розділів досьє, зокрема: (а) інформація про ефективність здійснення судочинства суддею; (б) інформація про дисциплінарну відповідальність судді; (в) інформація про дотримання суддею правил професійної етики.

Інформація про ефективність здійснення судочинства суддею включається до суддівського досьє за повідомленням від керівника апарату суду, в якому працює суддя, й оновлюється з періодичністю раз на рік. Контроль за дотриманням порядку надання вказаної інформації (документів, матеріалів) покладено на голову суду (пункти 4.2 і 4.12 Порядку формування і ведення суддівського досьє, затвердженого рішенням ВККС України від 15 листопада 2016 р., № 150/зп-16 [415]). Суддівське досьє (досьє кандидата на посаду судді) є відкритим для загального доступу на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Не менш важливим складником суддівського досьє є показники моніторингу способу життя судді, що здійснюється уповноваженими правоохоронними органами з метою запобігання корупції в судовій системі. Такий моніторинг може бути проведено на вимогу ВККС України або ВРП або у випадках, визначених законодавством. Національне агентство з питань запобігання корупції зобов'язане надіслати відповідну інформацію за результатами моніторингу невідкладно після завершення його проведення, але не пізніше 30-ти днів з моменту отримання відповідної вимоги. Ці результати можуть також використовуватися для оцінки дотримання суддею правил суддівської етики (ст. 59 Закону № 1402-VIII).

Фактично через інститут суддівського досьє запроваджуються ідеї піднаглядності судді органу дисциплінарної влади, забезпечення прозорості його діяльності й регулярного звітування. Дані досьє використовуються не лише під час оцінювання суддів і проведення конкурсу на заміщення вакантних посад, а і як доказ в

дисциплінарному провадженні щодо судді. Можливість доступу широкого загалу до змісту суддівського дос'є забезпечує громадський контроль за діяльністю суддів й підвищує рівень транспарентності судової гілки влади.

Важливим організаційно-правовим показником забезпечення дієвості інституту юридичної відповідальності судді є кількість накладених на нього стягнень. Загальновизнаною є теза, що якість роботи судді не можна оцінювати за кількістю скасованих або змінених рішень. Значить, і дієвість інституту юридичної відповідальності судді не можна оцінювати за кількістю накладених на нього стягнень – чим більше, тим краще. Навпаки, тут має діяти інше правило – чим менше, тим краще. Якщо немає до органів дисциплінарної влади скарг щодо неправомірної поведінки суддів, немає обвинувальних вироків щодо них, – це ідеальний варіант. На жаль, у реальності така модель є недосяжною.

Зловживання правом на звернення до органів дисциплінарної влади є характерним не лише для посадовців, а й для пересічних громадян, незадоволених змістом судового рішення. Зауважимо, що після судової реформи 2010 р. число звернень громадян до ВККС України і ВРЮ суттєво зросло. За даними ВККС України, майже 95% скарг про неналежну поведінку судді Комісією відхилялися, оскільки не містили підстав для відкриття дисциплінарного провадження стосовно служителя Феміди [73, с. 3]. Загальна ж кількість скарг, які подають громадяни до органів дисциплінарної влади, повторимось, є досить значною. Так, у 2011 р. ВККС України отримала понад 20 тис. таких заяв; у 2010 р. – 10,6 тис.; у 2013 р. – 9,6, тис.; у 2014 р. – 9,3 тис.; у 2015 р. – 10,4 тис.; у 2016 р. – 8, 2 тис. Схожими є й дані від ВРП: у 2011 р. до Ради надійшло 8938 звернень громадян; у 2012 – 7580; у 2014 р. – 2560, у 2015 – 2611, у 2016 – понад 2000 [135; 375; 376]. Співставляючи наведені дані з кількістю рішень ВРП і ВККС України про накладення стягнень на суддів, можемо констатувати, що лише близько 1% звернень про суддівські порушення містять підстави для реального накладення на них тієї чи іншої міри відповідальності. У судовій практиці ініціювання питання відповідальності судді без достатніх на те підстав розглядалося як спосіб тиску на суддю у зв'язку зі здійсненням ним правосуддя (ухвала Київського апеляційного адміністративного суду від 12 листопада

2009 р., по справі № 22-а-39315/08). На викорінення подібної практики спрямоване правило, викладене у ч. 2 ст. 44 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», за яким очевидно безпідставна дисциплінарна скарга може бути залишена без розгляду й повернена скаржнику, якщо він неодноразово протягом 12-ти місяців, що передують даті надходження скарги, подавав явно необґрунтовані дисциплінарні скарги, які були залишені без розгляду й повернені скаржникові або за якими у відкритті дисциплінарної справи було відмовлено. Що стосується кількості дисциплінарних стягнень, накладених на суддів, то їх можна оцінити, спираючись на дані органів дисциплінарної влади [356, с. 495].

Доволі важливим заходом забезпечення дієвості інституту юридичної відповідальності судді є надання методичної допомоги нижчестоящим судам у застосуванні законодавства. Такими повноваженнями наділені апеляційні (ст. 27 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [475]. Апеляційні суди здійснюють це повноваження на підставі узагальнення судової практики й аналізу судової статистики. Закон № 1402-VIII не надає судам касаційної інстанції права надавати методичну допомогу нижчестоящим судам, що можна розглядати як його недолік, адже вказана функція завжди була притаманна найвищим судовим органам країни. Можемо спрогнозувати, що незважаючи на відсутність прямої вказівки, новостворений Верховний Суд не відмовиться від практики методичного забезпечення відправлення правосуддя, адже в силу пп. 6 ч. 1 ст. 36 вказаного Закону, він забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначених процесуальним законодавством.

Реалізація судових повноважень з надання методичної допомоги в застосуванні законодавства нижчестоящим судам зумовлена декількома чинниками. По-перше, апеляційні й касаційні суди переглядають рішення нижчестоящих судів в апеляційному й касаційному порядку з метою виявлення судових помилок. Передача досвіду суддів вищого суду суддям нижчестоящих судів під час семінарів і конференцій дозволяє останнім уникати допущення найтипівіших помилок під час розгляду справ по суті. По-друге, до складу вищих судів входять більш досвідчені й більш компетентні судді, що дозволяє їм роз'яснювати чинне законодавства й порядок

його застосування. Така форма взаємодії сприяє також узгодженню підходів суддів різних рівнів до тлумачення й застосування норм матеріального і процесуального права. Надавати методичну допомогу належить з дотриманням принципу незалежності суддів, що означає неприпустимість надання вищим судом указівок нижчому по конкретній справі. Будь-яка рекомендація, порада, думка тощо стосовно трактування законодавства, яка виходить від судді вищого суду, не може вважатися вказівкою, обов'язковою для виконання, й не звільняє суддю місцевого суду від самостійного виконання своїх професійних обов'язків незалежно, спираючись виключно на факти, установлені на підставі власного оцінювання доказів, розуміння закону, верховенства права, що є гарантією справедливого розгляду справи в суді, незважаючи на будь-які зовнішні впливи, стимули, загрози, втручання або публічну критику [271; 365, с. 226].

Законодавство не передбачає чіткого переліку форм і способів реалізації методичної допомоги, а тому її виробляє практика. Формами такої допомоги можуть бути відповіді на запити суддів нижчих судів, інформаційні листи, семінари, систематичні наради, участь у підведенні підсумків у місцевих судах, рекомендації, лекції у територіальних відділеннях Національної школи суддів України та ін.

Такі форми методичної допомоги, як наради й тематичні семінари, відіграють важливу роль у запобіганні порушенням суддями законодавства, оскільки спрямовані вони на інформування останніх щодо змісту новацій законодавства й судової практики. Основним завданнями таких заходів є покращання якості судочинства й забезпечення виконання вимог щодо підвищення кваліфікації суддів.

Є сенс зауважити, що в країнах ЄС подібні інститути теж існують, у рамках яких судді вищих судів або більш досвідчені судді можуть надавати консультації суддям нижчих судів. Так, у системі судової влади Нідерландів уже тривалий час існує традиція застосування різних форм експертної оцінки за методом «рівний–рівному» з метою підвищення якості суддівських послуг. Одним з видів експертного оцінювання є спільне читання проекту судових рішень колегами чи старшими суддями. Це ефективний інструмент надання зворотного зв'язку щодо проекту судового рішення (особливо для недосвідчених суддів чи у випадку складних справ, що розглядаються

одним суддею), який можна використовувати для виправлення юридичних помилок у рішеннях суду або для підтвердження того, що правове обґрунтування є правильним.

Вищі спеціалізовані суди в період з 2010 по 2017 роки оперували специфічними формами методичної роботи, однією з яких були інформаційні листи, що затверджувалися головою (або його заступником) вищого спеціалізованого суду й розсилали апеляційним і місцевим судам. У них містилися тлумачення окремих положень чинного законодавства, роз'яснення порядку його застосування за наявності колізійних норм, прогалин або новацій у правовому регулюванні. Незважаючи на те, що такі листи вищих спеціалізованих судів не мали обов'язкової сили, вони виконували важливу просвітницьку функцію, попереджаючи судові помилки.

Аналогічні функції виконують також узагальнення судової практики по окремих категоріях справ та аналітичні довідки щодо судової статистики. Їх підготовка – прерогатива працівників апарату апеляційних, вищих спеціалізованих судів під керівництвом одного або 2-х суддів на підставі вивчення судових рішень усіх інстанцій і звітів окремих судів про результати роботи за певний період. У таких узагальненнях містяться правові позиції судів різних інстанцій з посиланнями на конкретні судові рішення й детальний аналіз судової статистики по певній категорії справ і законодавства, що регламентує відповідну групу правовідносин. Особлива увага звертається на суперечливі моменти застосування законодавства по аналогічних справах. Узагальнення судової практики служать важливим орієнтиром для суддів під час ухвалення ними рішень. Результати роботи судів окремої юрисдикції за той чи інший період обговорюються в основному на пленумах вищих судів і засіданнях органів суддівського самоврядування.

Слід зауважити, що чинне законодавство передбачає певні механізми забезпечення єдності судової практики. Так, згідно з ч. 5 ст. 13 Закону № 1402-VIII висновки про застосування норм права, викладені в постановках ВС України, враховуються іншими судами загальної юрисдикції при застосуванні відповідних норм. Отже, із цього випливають 2 висновки: по-перше, безумовний обов'язок судді дотримуватися правових позицій найвищого судового органу країни, викладених у його постановках з перегляду конкретних справ; по-друге, недотримання суддею

правових позицій ВС України може мати конкретні юридичні наслідки, насамперед зміну або скасування судового рішення під час його перегляду.

Теоретично можна допустити й можливість відповідальності судді (передовсім дисциплінарної) в разі неврахування ним обов'язкових постанов ВС України. Відзначимо, що такий механізм забезпечення єдності судової практики має серйозні вади перш за все з огляду на брак контрольних механізмів на рівні нижчих судових інстанцій. Так, суддя може не знати зміст постанов найвищого судового органу, але за відсутності скарги на його неправомірні дії він не буде притягнений до відповідальності. Якщо ж рішення такого судді не оскаржено в апеляційному або касаційному порядку, знов-таки єдності судової практики забезпечено не буде. І тут ідеться не лише про імперативний обов'язок судді бути обізнаним з практикою ВС України, а й про знання адвокатами і пересічними громадянами цієї практики, а це реалізувати – процес набагато складніший.

Ми вважаємо, що пропозиції, що лунають від представників вищих судових органів, щодо введення додаткової підстави відповідальності судді у виді умисного неврахування правових позицій ВС України, викладених у його постановах, потребують додаткового ретельного обґрунтування. І хоча наявність такої окремої підстави дисциплінарної відповідальності матиме значний попереджувальний ефект для судді, чинне законодавство дозволяє застосувати до судді–порушника описаного вище правила – інші підстави дисциплінарної відповідальності. Обов'язково треба враховувати доволі часту зміну судової практики (в тому числі й вищих судових органів), що є притаманним вітчизняній правовій системі, а також право судді відступити від правової позиції, викладеної у висновках ВС України, з одночасним наведенням своєї й відповідних мотивів, що передбачено ч. 5 ст. 13 Закону № 1402-VIII. Окрім того, ефект від одиничних застосувань дисциплінарних стягнень щодо суддів буде недостатнім для підвищення стану єдності судової практики в масштабах усієї країни. З метою поліпшення такого становища необхідно розробляти інші механізми правозастосування, що матимуть не конкретний, індивідуальний вплив, а більш універсальне їх застосування.

Можна висловити припущення, що новітнє процесуальне законодавство передбачатиме нові інструменти забезпечення єдності судової практики, оскільки пп. 6 ч. 6 ст. 36 Закону № 1402-VIII надає Верховному Суду повноваження по забезпеченню однакового застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку і спосіб, установлений процесуальним законодавством. Такі інструменти мають, на нашу думку, включати не лише вплив на спрямування судової практики в індивідуальних справах, а й більш масштабні способи розвитку правозастосовної практики.

Аналізуючи питання дієвості інституту юридичної відповідальності судді, важливо встановити не лише заходи його забезпечення, а й компетентних суб'єктів, які в силу свого посадового становища повинні вживати заходів щодо недопущення й попередження вчинення суддями правопорушень.

У Рекомендаціях спільного засідання представників органів судової влади України щодо підсумків роботи судів у 2015 р. ВРЮ і ВККС України рекомендовано принципово й без зволікань реагувати на вчинки й рішення суддів, що служать підставами для притягнення їх до дисциплінарної відповідальності (п. 7) [500]. Висловлюючи цю правову позицію, вищі органи судової влади оприлюднили дискусію, що триває серед представників наукової юридичної доктрини щодо суб'єктів, уповноважених ініціювати процедуру притягнення судді до юридичної відповідальності.

У країнах Західної Європи дисциплінарне провадження ініціюється різними посадовими особами: міністром юстиції, суддями, судовими колегіями, прокурором, Першим Головою апеляційного суду (Франція), Генеральним прокурором (Італія), лорд-канцлером за погодженням з лордом – головним суддею (Англія). На думку європейських експертів, відкриття дисциплінарного провадження по справі тим самим органом (чи його головою), який її розглядатиме й ухвалюватиме рішенням про відповідальність, може породжувати сумніви стосовно фактичної і сприйнятої суб'єктивної безсторонності дисциплінарного трибуналу. У низці зарубіжних країн функціонує окремий орган (або посадова особа), який відповідає за прийняття скарг, а в деяких із них такий орган, який, так би мовити, фільтрує заяви, відхиляючи скарги,

що мають розглядатися в судовому порядку, тих осіб, які невдоволені судовим рішенням. Перш ніж вирішувати, чи достатньо підстав для вжиття дисциплінарних заходів, орган, що здійснює первинну перевірку скарг, звертається до відповідного судді за поясненням. І лише за наявності фактичних передумов для відповідальності судді справа передається на розгляд в уповноважений дисциплінарний орган [421, с.18].

Процедура ініціювання дисциплінарних заходів за європейськими стандартами має відповідати принципам поділу влади й судовій незалежності. Тому системи, в яких право ініціювати застосування дисциплінарних заходів належить членам законодавчої або виконавчої влади, можна вважати не цілком відповідаючими принципам, якщо в них не передбачено такого незалежного «фільтрування» заяв про неправомірні дії судді [421, с. 19]. За національним законодавством, що діяло до судової реформи 2010 р., право на ініціацію питання про дисциплінарну відповідальність судді в різні періоди належало в основному посадовим особам органів судової влади: народним депутатам, голові відповідного суду, Голові Верховного Суду України (голові вищого спеціалізованого суду щодо судді відповідного спеціалізованого суду, за винятком ініціювання звільнення судді), Міністру юстиції України, голові відповідної ради суддів, членам Ради суддів України [503]. За даними ВККС України, правом ініціювати питання про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності найчастіше користувалися члени Ради суддів України й голови рад суддів областей, а також народні депутати, Міністр юстиції України й голови спеціалізованих судів [132, с. 3].

Згідно зі ст. 84 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (2010 р.) право на звернення зі скаргою (заявою) до органу дисциплінарної влади щодо поведінки судді, яка може мати наслідком дисциплінарну відповідальність, отримав кожен, кому відомі такі факти. У подальшому законодавець в основному дотримувався цієї моделі ініціації дисциплінарного провадження. При цьому самі органи дисциплінарної влади не вправі були порушувати це питання з власної ініціативи, хоча законодавець не обмежував повноваження члена ВККС України або ВРЮ під час перевірки фактів неправомірної поведінки судді: зазначені органи при виявленні ознак інших

дисциплінарних правопорушень судді виходили за межі скарги й відкривали дисциплінарне провадження за декількома підставами. Регламенти ВККС України і ВРЮ таку практику не забороняли. Водночас при виявленні ознак правопорушення в діях іншого судді, член органу дисциплінарної влади не мав можливості ініціювати нове провадження, що пояснювалося дією принципів незалежності й недоторканності судді.

Закон України «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 р. вирішив це питання, закріпивши в ч. 10 ст. 49 цього правового акта правило, згідно з яким якщо у процесі розгляду дисциплінарної справи Дисциплінарна палата дійде висновку про наявність ознак іншого дисциплінарного проступку в діяннях окремих суддів або судді, щодо якого розслідується справа, вона вправі ухвалити рішення про відкриття відповідної дисциплінарної справи з власної ініціативи.

На нашу думку, відповідь на запитання, хто має право ініціювати дисциплінарну відповідальність судді, має концептуальний характер. Громадяни, отримавши право надсилати скарги щодо неналежної поведінки судді, отримали додаткові гарантії захисту своїх порушених прав і дієвий механізм припинення суддівського свавілля. Що стосується органів дисциплінарної влади, то вони в силу принципу публічності повинні реагувати на випадки вчинення суддями правопорушень шляхом їх припинення. Якщо член органу дисциплінарної влади, отримавши інформацію про неправомірні дії судді, не реагував на неї, не вжив заходів, спрямованих на захист права людини на справедливий суд, він тим самим порушив принцип верховенства права, хоча в силу свого посадового становища повинен зазначених заходів вжити. Це впливає зі статусу органу судової влади, який є невід'ємним складником апарату держави, яка, у свою чергу, зобов'язана дбати про всесторонній захист прав та свобод людини і громадянина, підтримувати правопорядок, застосовувати заходів щодо припинення правопорушень, від кого б вони не виходили. Отже, ситуація, коли член органу дисциплінарної влади не в змозі з власної ініціативи порушити дисциплінарне провадження, суперечить не лише здоровому глузду, а й загальновизнаним принципам права. Більше того, у разі виявлення в діях ознак інших правопорушень

(кримінальних, адміністративних) ВРП або ВККС України зобов'язана повідомити про це компетентні правоохоронні органи.

У Рекомендаціях спільного засідання представників органів судової влади України щодо підсумків роботи судів у 2015 р. Національній школі суддів України запропоновано систематично вивчати причини виникнення суддівських помилок і корегувати їх у зв'язку із цим програми з підвищення кваліфікації суддів (п. 9) [500]. До повноважень школи, визначених у ст. 105 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», належать не лише підготовка суддів і підвищення їх кваліфікації, а й проведення курсів навчання, установлених кваліфікаційним або дисциплінарним органом, для підвищення кваліфікації суддів, які тимчасово відсторонені від відправлення правосуддя. НШС України також забезпечує проведення курсів навчання, визначених кваліфікаційним або дисциплінарним органом, для підвищення кваліфікації суддів, які тимчасово відсторонені від здійснення правосуддя.

До Регламенті НШС України, затвердженому наказом її ректора за № 34 від 24 червня 2016 р., включено Додаток 25 – Положення про проведення курсів навчання для підвищення кваліфікації суддів, які тимчасово відсторонені від відправлення правосуддя дисциплінарним органом за результатами первинного кваліфікаційного оцінювання або в результаті накладення дисциплінарного стягнення. У ньому окреслено мету, принципи, порядок організації і проведення перепідготовки таких суддів [499]. Аналіз цього документа й особисте ознайомлення авторки з досвідом НШС України дозволяє дати дуже високу оцінку організації процесу перепідготовки суддів у цій установі, що здійснюється на належному фаховому рівні. Персональне ставлення суддів–кураторів НШС України до виконання поставлених перед ними завдань у рамках перепідготовки слухачів характеризується особистою мотивацією й відповідальністю.

Перепідготовка суддів–слухачів у НШС України включає теоретично–практичні навчання, проходження фахово–освітньої практики в суді, написання реферату, самостійну роботу під керівництвом куратора. Програма підготовки судді розробляється індивідуально, з урахуванням його особистих потреб, спеціалізації і слабких сторін. Кожен суддя, який проходить перепідготовку, отримує

індивідуального куратора. Навчання суддів відбувається як за особливим графіком, так і в рамках груп планового підвищення кваліфікації суддів. Нормативні документи НШС України розроблені дуже детально, на високому методичному рівні. Курс перепідготовки для кожного судді–слухача визначається індивідуально, а його тривалість становить не менше 120 академічних годин. У НШС України затверджені стандартизовані форми звітності, використовувані викладачами й кураторами під час перепідготовки суддів, які проходять оцінювання.

Одним з пріоритетних напрямків роботи Національної школи суддів України є проведення наукових досліджень з метою вивчення практики Європейського суду з прав людини, а також поширення відповідної інформації серед суддів. Тут розробляються і впроваджуються курси з тематичних напрямів права Євросуду, провадяться тренінги й конференції з окремих питань його прецедентної практики. Цій діяльності НШС України, зважаючи на її обмежений кадровий і технічний потенціал, можна по праву надати висок оцінку.

З точки зору інституту юридичної відповідальності судді, НШС України, як спеціалізований навчально-методичний центр судової системи, виконує інформаційно-просвітницьку місію, сприяє підвищенню загального рівня фахової компетентності суддів. У такий спосіб реалізується превентивно-виховна функція інституту юридичної відповідальності судді. Національна школа суддів України також є уповноваженим суб'єктом накладення на суддів дисциплінарного стягнення, передбаченого пп. 4 ч. 1 ст. 108 Закону № 1402-VIII (тимчасове (від 1-го до 6-ти місяців) відсторонення від здійснення правосуддя – з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді й обов'язковим направленням останнього до НШС України для проходження курсу підвищення кваліфікації, встановленого органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, і з подальшим кваліфікаційним оцінюванням для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді), а також аналогічного заходу впливу, що застосовується за результатами кваліфікаційного оцінювання суддів. Отже, маємо констатувати, що Національна школа суддів України наділена інструментарієм із застосування каральної функції інституту юридичної відповідальності судді.

Незважаючи на те, що механізми контролю за дотриманням суддями трудової дисципліни і процесуального законодавства чинним законодавством не окреслені, можна навести приклади успішного впровадження в життя такого досвіду. Найпоширенішою є практика перевірок судів органами судової влади. За Законом «Про судоустрій України» (2002 р.) такі перевірки ініціювалися і здійснювалися Верховним Судом України: за п. 5 ч. 2 ст. 55 цього Закону Пленум ВС України мав право заслуховувати інформацію його Голови, голів вищих спеціалізованих та апеляційних судів щодо організації роботи відповідних судів. Апеляційний й місцеві суди певного регіону перевірялися раз у 3–5 років. Законодавство про судоустрій, починаючи з 2010 р., не передбачає таких повноважень вищих судових органів, а тому їх взяли на себе вищі органи суддівського самоврядування. Приміром, за ч. 8 ст. 133 чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Рада суддів України розробляє й організовує здійснення заходів по забезпеченню незалежності судів і суддів, поліпшенню стану організаційного забезпечення діяльності судів, контролює організацією діяльності судів, заслуховує із цих питань Голову ДСА України, його заступників, керівників структурних підрозділів і територіальних управлінь ДСА України. Положення «Про Раду суддів України» конкретизує ці повноваження, не роз'яснюючи конкретних форм контролю органів суддівського самоврядування за організацією діяльності судді.

У 2011 р. Рада суддів України разом з Радою суддів загальних судів провела низку перевірок місцевих та апеляційних судів щодо дотримання ними розумних строків розгляду кримінальних справ і додержання прав осіб, які перебувають під вартою. Ці перевірки провадили тимчасові комісії, до складу яких входили члени відповідних рад суддів, судді апеляційних, вищих спеціалізованих судів і ВС України. За результатами перевірок були складені звіти, проведено обговорення на засіданнях Ради суддів України і Ради суддів загальних судів. Суддів, у роботі яких виявили найбільше помилок, для отримання від них пояснень було запрошено на засідання, на якому ухвалено рішення направити у ВККС України матеріали щодо вирішення питання про притягнення деяких суддів-порушників до дисциплінарної відповідальності.

У 2016 р. Радою суддів України було проведено перевірку організації роботи Апеляційного суду Черкаської області, за результатами якої констатовано низку порушень строків судового розгляду й порядку розподілу справ у суді. Рішенням Ради суддів України № 53 від 16 вересня 2016 р. зборам суддів цього Апеляційного суду було рекомендовано обговорити питання щодо порушення строків надсилання судових рішень до Єдиного державного реєстру, з'ясувати причини цього і вжити заходів щодо їх усунення, про що повідомити цей вищий органі суддівського самоврядування.

Перевірки діяльності представників судової влади передбачені й законодавством країн ЄС. Приміром, у Бельгії призначені на посаду судді мають пройти перевірку через рік після свого призначення, а після цього – один раз у 3 роки. Звітування абсолютно не стосується змісту ухвалених ними рішень, а лише організації їх діяльності. Результати такого оцінювання не можуть бути використані в дисциплінарному провадженні. Звіти в письмовій формі надсилаються до суду вищої інстанції, а їх зміст ураховується при просуванні судді по службі [666, с. 337, 338]. У Польщі повноваження з перевірки організації роботи судів покладені на Міністерство юстиції Республіки відповідно до ст. 8 Закону «Про систему судів загальної юрисдикції». Воно здійснює також адміністративний нагляд за судовою системою і має право: (а) призначати і звільняти голів судів загальної юрисдикції за поданням органів суддівського самоврядування; (б) контролювати ефективність їх роботи; (в) ініціювати дисциплінарне провадження щодо судді; (г) призначати судових адміністраторів; (д) виносити попередження судді, якщо виявлено неефективну організацію його роботи; (е) установлювати правила внутрішнього трудового розпорядку суду.

Міністерство юстиції Республіки Польща перевіряє організацію роботи судів і ведення ними статистичної звітності шляхом здійснення регулярних перевірок, та узагальнення скарг на суддів. Як правило, ці перевірки провадять спеціально призначені (делеговані) судді-інспектори. Предметом інспекції можуть бути як загальні показники діяльності конкретного суду, так і робота окремих суддів. Особлива увага приділяється дотриманню суддями строків розгляду справ, причинам

скасування постановлених відповідним судом судових рішень, вищими судовими органами, а також наявності скарг на дії окремих суддів [666, с. 723].

У Рекомендаціях спільного засідання представників органів судової влади України щодо підсумків роботи судів у 2015 р. Раді суддів України пропонується: (а) посилити контроль за організацією діяльності судів, виявляти й аналізувати недоліки в роботі окремих судів і своєчасно на них реагувати; (б) відновити практику спільних виїздів у регіони України членів Ради суддів України, суддів Верховного Суду України й вищих спеціалізованих судів з метою вивчення на місцях стану організації здійснення судочинства в місцевих та апеляційних судах, зокрема там, де є значна кількість не розглянутих понад установлені строки справ, скарг на дії суддів і низький рівень якості ухвалених судових рішень (п.8) [500].

Таким чином, Рада суддів України має вдосконалювати насамперед такий напрям своєї діяльності, як перевірки судових органів щодо належної організації їх роботи. На нашу думку, доречно розробити спеціальне положення Ради, яким було б унормовано підстави і процедури таких перевірок. З позиції інституту юридичної відповідальності судді, останні мають превентивний і стимулюючий характер як для судових органів у цілому, так і для конкретних суддів, адже за їх допомогою виявляються серйозні системні порушення організації роботи судів, що негативно відображаються на якості відправлення правосуддя.

Наголосимо, що інструментарій найвищого органу суддівського самоврядування з підвищення дієвості інституту юридичної відповідальності судді не обмежується перевітками судів. Рішенням Ради суддів України від 8 серпня 2014 р. у структурі цього органу було створено Комітет етики, врегулювання конфлікту інтересів та професійного розвитку суддів. Цей важливий консультативний орган найвищого органу суддівського самоврядування має не лише моніторити дотримання суддями приписів професійної етики, а й надавати поради, консультативні висновки для суддів, які опинилися у складній з точки зору етики практичній ситуації. Згідно з п. 74 Рекомендації Комітету міністрів РЄ «Щодо суддів: незалежність, дієвість та обов'язки» судді повинні мати можливість отримати пораду стосовно додержання етики суддів в органі судової влади [642]. У деяких країнах ЄС і СНД успішно

функціонують спеціальні комітети й комісії при органах суддівського самоврядування, які контролюють додержання суддями положень суддівської етики й надають обґрунтовані консультації на запити суддів щодо належної поведінки у складних ситуаціях. Так, у п. 5 ст. 2 Кодексу суддівської етики РФ від 19 грудня 2012 р. говориться: якщо суддя відчуває труднощі у визначенні того, чи буде його поведінка в конкретній ситуації відправлення правосуддя або в позасудовій діяльності відповідати вимогам професійної етики і статусу судді, або якщо суддя не впевнений у тому, як поводитись у складній етичній ситуації, щоб зберегти незалежність і безсторонність, він може звернутися з відповідним запитом до Комісії як постійно діючого робочого органу Ради суддів РФ з етики за роз'ясненням, у якому йому не може бути відмовлено [178]. Комісія складається з 14 суддів. Один раз у 4 роки її склад оновлюється разом зі складом Ради суддів РФ (остання діє в період між всеросійськими з'їздами суддів). Комісія з етики вправі давати висновки, затверджувані на її засіданнях, які проводяться не рідше ніж двічі на рік.

Відповідно до Положення про комітет етики, врегулювання конфлікту інтересів і професійного розвитку суддів Ради суддів України, схваленого Рішенням цієї Ради від 4 лютого 2016 р.[400], визначаються завдання і повноваження указанного Комітету. Їх детальний аналіз дозволяє дійти висновку, що остаточних рішень Комітет етики, врегулювання конфлікту інтересів і професійного розвитку суддів не ухвалює, залишаючи цю прерогативу Раді суддів України. Комітет лише опрацьовує матеріали й висновки, які кладуться в основу рішень РСУ. Однак в арсеналі цього органу є низка важливих інструментів, серед яких: (а) підготовка роз'яснень, рекомендацій, консультативних висновків щодо застосування й тлумачення правил суддівської етики й/або законодавства про конфлікт інтересів у діяльності суддів; (б) проектування висновків про наявність конфлікту інтересів у діяльності суддів та низки інших посадовців судової влади, про порушення ними прави суддівської етики. За інформацією РСУ, у 2016 р. нею ухвалено 6 рішень щодо врегулювання конфлікту інтересів у судовій системі [378], у 2017 р. – 3; (в) ініціювання питання притягнення судді до кримінальної або дисциплінарної відповідальності в разі з'ясування інформації про вчинення ним відповідного правопорушення. Отже, Комітет етики,

врегулювання конфлікту інтересів і професійного розвитку суддів Ради суддів України здійснює роз'яснення приписів суддівської етики, а також ініціює відповідальність судді при виявленні ознак порушення останнім Кодексу суддівської етики або чинного законодавства. Аналіз Порядку здійснення контролю за дотриманням законодавства щодо конфлікту інтересів у діяльності суддів, інших представників судової системи та його врегулювання (затв. рішенням РСУ від 4 лютого 2016 р.) [413] засвідчує, що роль Ради суддів України (і зокрема вищезначений Комітет) у здійсненні контролю за додержанням вимог законодавства щодо впорядкування конфлікту інтересів у діяльності судів полягає у таких аспектах: (а) здійснення превентивних заходів щодо запобігання конфлікту інтересів у судовій системі; (б) врегулювання конфлікту інтересів у судовій системі; (в) ініціювання питання про відповідальність судді в разі виявлення ознак правопорушення під час розгляду й вирішення питання про конфлікт інтересів у судовій системі.

У Рекомендаціях спільного засідання представників органів судової влади України щодо підсумків роботи судів у 2015 р. головам судів запропоновано: (а) систематично звертати увагу суддів на необхідність забезпечення якості і строків розгляду справ, зменшення залишків нерозглянутих справ, недопущення судових помилок і на потребу вживати заходів з підвищення професійного рівня суддів; (б) посилити роботу щодо запровадження в діяльність відповідних судів міжнародних стандартів у сфері судочинства [509]. Наведене цілком узгоджується із Висновком КРЕС № 19 (2016) «Про роль голів судів», згідно пп. 16, 18 і 19 якого голови судів виконують відповідні види організаційно-просвітницької роботи в суді, зокрема: (а) голови судів відіграють значну роль у забезпеченні якості, узгодженості й послідовності судових рішень. Це завдання може успішно виконуватися тільки за умови, якщо голови судів заохочуватимуть послідовність у цитуванні й тлумаченні судових рішень самого суду, вищих судів, верховного суду і міжнародних судів (наприклад, шляхом запровадження таких освітніх і навчальних заходів, як семінари й зустрічі, забезпечення доступу до необхідних баз даних, а також заохочення діалогу й обміну інформацією між різними судовими інстанціями тощо); (б) голови судів мають бути прикладом для інших служителів Феміди і створювати атмосферу, в якій

судді могли б звертатися до них за підтримкою й допомогою при виконанні покладених на них функцій і повноважень, у тому числі з питань етики й деонтології. Голови судів мають дотримуватися принципу суддівської незалежності; (в) суди є переважно колегіальними інституціями. КРЄС заохочує запровадження в судах консультативних груп суддів, які співпрацювали б з головою суду й надавали б йому консультації з необхідних ключових питань [638].

Отже, незважаючи на відсутність адміністративних повноважень у голів судів щодо контролю за суддями, вищі органи судової влади рекомендують керівникам судових установ займати активну позицію у справі попередження суддівських правопорушень, адже недотримання процесуальних строків – один з найтипівіших дисциплінарних проступків суддів. Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» до безпосередніх обов'язків голів судів належить підтримання кваліфікації суддів й підвищення їх професійного рівня, тобто реалізація превентивно-виховної функції інституту юридичної відповідальності судді. Роль голів судів у цьому напрямку полягає насамперед у роз'ясненні й інформуванні, тобто в донесенні до суддів інформації, яка виходить від вищих судових органів. Досить важливу роль відіграють навчально-методичні заходи, які організовує керівництво суду із залученням провідних експертів, науковців, суддів вищих судів і викладачів НШС України. У судах апеляційного рівня такі заходи організовуються не рідше одного разу на місяць.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що дієвість інституту юридичної відповідальності судді не можна оцінювати за кількістю накладених на нього стягнень – за принципом «чим більше, тим краще». Навпаки, тут має діяти інше правило – «чим менше, тим краще». Якщо до органів дисциплінарної влади немає скарг щодо неправомірної поведінки суддів, немає обвинувальних вироків щодо них, – це ідеальний варіант, хоча й недосяжний у реальності. Статистичні дані, що відбивають кількість скасованих або змінених вищестоящими судами рішень – важливий показник дієвості судової системи. Що стосується окремого судді, то відсутність або невелика кількість рішень, скасованих щодо цього судді вищими судовими інстанціями, свідчить про його доволі високий професіоналізм та особисту довіру, які

учасники судового процесу виявляють до постановлених ним рішень. Щодо ж стосується інституту юридичної відповідальності судді, то кількісно-якісні показники діяльності судової системи дозволяють надати опосередковану оцінку рівня його дієвості: чим менше судових рішень скасовують або змінюють вищі судові органи, тим краще працює розглядуваний інститут.

Роль суддівського досьє в реалізації практичних аспектів інституту юридичної відповідальності судді полягає у тому, що воно служить важливою гарантією піднаглядності судді органу дисциплінарної влади, забезпечення прозорості його діяльності й регулярного звітування. Дані досьє використовуються не лише під час оцінювання суддів і проведення конкурсу на заміщення вакантних посад, а і як доказ у дисциплінарному провадженні щодо конкретного судді. Можливість доступу широкого загалу до змісту суддівського досьє забезпечує громадський контроль за діяльністю суддів і підвищує рівень транспарентності судової гілки влади.

Доведено, що Національна школа суддів України, як спеціалізований навчально-методичний центр судової системи, виконує інформаційно-просвітницьку місію, сприяє підвищенню загального рівня фахової компетентності суддів, бере участь у накладенні дисциплінарних стягнень на них. У такий спосіб реалізується превентивно-виховна й каральна функції інституту юридичної відповідальності судді.

Обґрунтовано, що Рада суддів України має вдосконалювати такий напрямок своєї діяльності, як перевірка судових органів щодо належної організації їх роботи. Доцільно розробити спеціальне положення цієї Ради, яким були б унормовані підстави і процедури такого контролю. Вказані перевірки мають превентивний і стимулюючий характер як для судових органів у цілому, так і для конкретних суддів, оскільки за їх допомогою виявляються системні порушення організації роботи судових установ, що негативно відображаються на якості відправлення правосуддя. Ради суддів України при виконанні покладених на неї законом повноважень сприяє забезпеченню доброчесності суддів, а також реалізації каральної і превентивно-виховної функцій інституту юридичної відповідальності судді.

Роль голів судів у забезпеченні функцій інституту юридичної відповідальності судді полягає у їх превентивно-виховній і просвітницькій діяльності.

4.2. Дієвість інституту юридичної відповідальності судді і заходи матеріально-правового забезпечення суддів

Міжнародні стандарти належного судочинства наголошують на важливості забезпечення державою гідних умов праці суддів, що розглядаються як важливий складник гарантії їх незалежності. Безпосереднім обов'язком держави є забезпечення суддям таких організаційних і матеріальних умов праці, які виключали б корупційні прояви, з одного боку, й забезпечували б престижність суддівської посади – з другого (Див.: п. 33 Монреальської універсальної декларації про незалежність правосуддя (1983 р.) [274, с. 22], п. III Рекомендації Комітету міністрів РЄ «Щодо суддів: незалежність, дієвість і обов'язки» (2010 р.) [642], п. 6 Європейської хартії «Про статус суддів» (1998 р.) [274, с. 91–95].

При цьому є сенс зробити суттєве застереження: рівень матеріально-правових гарантій діяльності судді при перебуванні на посаді відповідно до аналізованих вище міжнародно-правових документів не повинен знижуватися. Проте слід розглядати ці гарантії й компенсації не як особисті привілеї судді, а лише як правові засоби забезпечення досягнення ним цілей, які ставить перед ним суспільство, ввіряючи йому цю відповідальну посаду [642]. Аналогічну позицію послідовно обстоює й КС України, підкреслюючи, що «будь-яке зниження рівня гарантій незалежності суддів суперечить конституційній вимозі неухильного забезпечення незалежного правосуддя та права громадян на захист прав і свобод незалежним судом, оскільки призводить до обмеження можливостей реалізації цього конституційного права, а отже, суперечить статті 55 Конституції України» [507]. Названі правові позиції КС України були враховані при прийнятті Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (2016), п. 7 ст. 48 якого вказує, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних не допускається звуження змісту й обсягу гарантій незалежності судді, встановлених Конституцією.

Згідно з іншою правовою позицією КС України, визначені Конституцією й законами України гарантії незалежності суддів є невід'ємним елементом їх статусу, поширюються на всіх суддів і виступають необхідною умовою здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом. Такими гарантіями є надання

суддям за рахунок держави матеріального забезпечення (суддівська винагорода, пенсія, щомісячне довічне грошове утримання тощо), а в майбутньому – статусу судді у відставці [507].

Із цього випливає, що винагорода судді є складовим елементом і конституційною гарантією його правового статусу під час виконання передбачених законом повноважень, а пенсія й довічне грошове утримання – це гарантія належного матеріального забезпечення судді, який уже не перебуває на посаді, але сумлінно виконував свої обов'язки при виконанні обов'язків судді. Винагороду останнього, а також гарантії його матеріального забезпечення по завершенні кар'єри треба розглядати не як привілей чи пільгу, а як засіб реалізації права людини на працю, передбаченого ст. 43 Конституції. Водночас статус судді накладає стільки правових та інших обмежень на суддів та членів їх родини, що держава має компенсувати ці втрати шляхом створення умов праці, гідних високого положення носія судової влади. Окрім того, аксіоматичним у теорії трудового права є постулат, що економічне стимулювання працівника шляхом створення гідних умов соціально-побутового забезпечення й виплата заробітної плати, відповідній його статусу, є важливим засобом гарантування належної трудової дисципліни [605, с. 72–76]. Належний рівень фінансово-правового забезпечення працівників теж є вагомим чинником запобігання службовим правопорушенням [113, с. 123].

Розглянемо, які ж засоби фінансово-правового стимулювання правомірної поведінки суддів передбачені чинним законодавством. Значний крок у покращанні їх матеріального забезпечення зроблено Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р., у якому змінено принциповий підхід як до встановлення розмірів заробітної плати судді.

По-перше, у розд. IX Закону прописані засади забезпечення судді. Законодавець починаючи із 2010 р. [476] вживає термін «суддівська винагорода», що застосовується до грошового утримання суддів. Оперування ним означає підвищення соціальної значущості оплати праці судді як носія влади, який здійснює суспільно корисну діяльність, приведення суддівської винагороди до рівня міжнародних стандартів, що передбачають створення гідних умов для належного виконання державних функцій.

По-друге, у 2016 р. суттєво підвищено рівень матеріального забезпечення суддів. Статтею 135 нового Закону чітко врегульовано розмір посадового окладу судді, встановлено вичерпний перелік доплат до нього. Зокрема, указано, що суддівська винагорода регулюється Законом України «Про судоустрій і статус суддів» й не може визначатися іншими нормативно-правовими актами. Вона складається з посадового окладу й доплат за вислугу років, перебування на адміністративній посаді в суді, за науковий ступінь і роботу, що передбачає доступ до державної таємниці. Законом визначені чіткі розміри цих доплат у відсотках до посадового окладу судді. Такий підхід до встановлення розмірів суддівської винагороди не містить елементів стимулювання суддів за успіхи в роботі, адже преміювання для них не передбачено.

Водночас розмір базового розміру заробітної плати суддів та доплат, які виплачуються ним, свідчать про належний рівень стимулювання плідної суддівської діяльності (частин 4-8 Закону № 1402-VII). Посадовий оклад судді місцевого суду встановлюється в розмірі 30 мінімальних заробітних плат, установлених законодавством, судді апеляційного, вищого спеціалізованого суду – 50 мінімальних заробітних плат, суддів Верховного Суду – 75 мінімальних заробітних плат, що визначається поетапно з 2017 до 2020 р. Оцінити рівень підвищення суддівської винагороди можна шляхом зіставлення цифр. Так, з 1 січня 2017 р. розмір мінімальних заробітних плат складатиме 3200 грн, посадовий оклад судді місцевого суду – 48 000 грн, судді апеляційного суду – 80 000 грн. У той же час розмір середньомісячної заробітної плати по Україні у 2016 р. коливався від 4362 грн у січні до 6475 грн у грудні [393]. Водночас право на отримання такої оплати праці судді набуває лише після проходження кваліфікаційного оцінювання (п. 23 Прикінцевих та Перехідних положень Закону № 1402-VIII).

Закон № 1402-VIII містить елементи покарання судді за наявні порушення законодавства, оскільки відсторонення судді від посади, деякі дисциплінарні стягнення (догана, сувора догана, тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя), та інші випадки, коли суддя не здійснює правосуддя (крім випадків тимчасової непрацездатності, перебування судді у щорічній оплачуваній відпустці) передбачають позбавлення права на отримання доплат до посадового окладу судді, а

також зменшення рівня суддівської винагороди в разі переведення судді до суду нижчого рівня (пп. 2–5 п. 1 ст. 109, п. 100 ст. 135). Цілком очевидно, що принципи справедливості й індивідуалізації відповідальності судді вимагають забезпечення більш широкого спектра заохочення суддів за сумлінну працю й диференціації суддівської винагороди в бік її зменшення при притягненні судді до відповідальності.

Розглянемо ще одну важливу фінансово-правову гарантію незалежності суддів, що має вагоме значення в аспекті підвищення дієвості інституту юридичної відповідальності судді. Це право судді на відставку.

Проаналізувавши досвід країн Європи, зауважимо, що міжнародні стандарти й законодавство про судоустрій установлюють гарантії належного правового й фінансового забезпечення суддів як під час роботи, так і по завершенні суддівської кар'єри. У Європейській хартії «Про статус суддів» (1998 р.) указано, що судді, які досягли встановленого законом віку для виходу у відставку й виконували суддівські обов'язки протягом певного періоду, повинні отримувати пенсію по виходу у відставку, рівень якої має бути якомога ближчим до рівня останньої заробітної плати на посаді судді (п. 6) [274, с. 91]. За Загальною (Універсальною) хартією суддів (1999 р.), суддя має право на вихід у відставку з призначенням йому щорічної ренти або пенсії згідно з його професійною категорією. Після виходу у відставку він не повинен бути обмеженим у праві займатися іншою юридичною діяльністю через те, що був суддею (ст. 13) [274, с. 35].

Однією з конституційних підстав припинення повноважень суддів є подання ним заяви про відставку чи про звільнення з посади за власним бажанням (п. 9 ч. 5 ст. 126 КУ). За 15 років діяльності ВРЮ (з березня 1998 р. по грудень 2012 р.), за її даними, у відставку подав 1381 суддя, за власним бажанням звільнився 301 суддя, 44 судді припинили свою кар'єру у зв'язку з досягненням граничного строку перебування на посаді (65 років) і 120 суддів звільнилися по закінченні строку своїх повноважень [62, с. 192, 194]. У 2015 р. ВРЮ підтримала заяви про відставку 362-х суддів, за власним бажанням звільнилися 79 суддів, за станом здоров'я – 8, 14 Служителів Феміди досягли 65-річного віку. 2016 рік став у цьому плані став примітним, адже заяви про відставку в зв'язку із набуттями чинності Закону України

«Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. подала рекордна кількість суддів, а саме 1519 [375]. У 2017 р. вказана тенденція зберіглася.

За Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. право подати заяву про відставку виникає в судді, який має стаж роботи на посаді судді не менше 20 років (ст. 116). Відставку судді КС України визначив як особливу форму звільнення його з посади за власним бажанням, обумовлену наявністю в особи відповідного стажу роботи на цій посаді. Наслідком відставки є, зокрема, припинення суддею своїх повноважень з одночасним збереженням за ним звання судді й гарантій недоторканності, а також з набуттям прав на виплату вихідної допомоги й отримання пенсії або щомісячного довічного грошового утримання (Рішення КС України від 19 листопада 2013 р. № 10-рп/2013) [515].

Згідно з положеннями розд. Х Закону № 1402-VIII після виходу у відставку суддя отримує більше правових і матеріальних переваг порівняно із суддею, який не реалізував таке право. По-перше, за суддею, звільненим за його заявою про відставку, зберігається звання судді й гарантії недоторканності, встановлені для судді до його виходу у відставку (п. 5 ст. 116). По-друге, суддя у відставці має право на виплату довічного грошового утримання або на особливі умови пенсійного забезпечення. Відповідно судді, звільнені за іншими підставами, отримують пенсію на загальних підставах, передбачених пенсійним законодавством. Статтею 142 цього Закону встановлено, що судді, який вийшов у відставку по досягненні чоловіками віку 62 роки, жінками – пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», виплачується пенсія на умовах, визначених зазначеним Законом, або за його вибором – щомісячне довічне грошове утримання. Суддя у відставці, який не досяг указанного вище віку, отримує щомісячне довічне грошове утримання. Правова природа щомісячного довічного грошового утримання судді становить певний інтерес. Якщо розглядати його як аналог пенсійного забезпечення, то це є різновид соціальної виплати, що нараховується державою за результатом багаторічної праці судді на посаді. У науковій юридичній літературі досить обґрунтовано доводиться, що довічне грошове утримання судді за своєю правовою природою є пенсією, оскільки йому притаманні всі ознаки цієї

соціальної виплати, як-от: (а) систематичність (виплачується щомісячно), (б) наявність обов'язкової вимоги для її нарахування у виді спеціального стажу, (в) визначеність суб'єкта пенсіонування, який припинив виконувати свою трудову функцію (відправлення правосуддя) і як наслідок – не отримує заробітної плати [630, с. 95]. Усе ж таки, на нашу думку, щомісячне довічне грошове утримання судді має певні особливості, що вимагає розглядати його як спеціальний вид пенсійного забезпечення, оскільки: (а) відповідне матеріальне забезпечення виплачується суддям у відставці (які фактично є суддями-пенсіонерами) і (б) воно є складником правового статусу судді, виступаючи фінансовою гарантією суддівської незалежності. Цього підходу дотримується КС України, який висловив такі правові позиції стосовно щомісячного довічного грошового утримання судді: (а) особливістю вказаної виплати є те, що вона не належить до суддівської винагороди і тому не є складником його заробітної плати; (б) указана виплата нараховується для суддів у відставці з Пенсійного фонду України за рахунок коштів Держбюджету; (в) передумовою для нарахування довічного грошового утримання судді є наявність установленого законом стажу на посаді судді (20 років), а не досягнення ним певного віку, на відміну від пенсійного забезпечення; (г) одержання суддею у відставці щомісячного довічного грошового утримання не може залежати від виконання ним іншої роботи, у тому числі оплачуваної; (д) право судді у відставці на пенсійне або на щомісячне довічне грошове утримання є гарантією належного відправлення правосуддя й незалежності працюючих суддів, що дає підстави висувати до них високі вимоги, зберігати довіру до їх компетентності й неупередженості. Щомісячне довічне грошове утримання судді спрямовано на забезпечення гідного його статусу життєвого рівня, оскільки він обмежений у праві заробляти додаткові матеріальні блага, зокрема обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу. Конституційний принцип незалежності суддів означає в тому числі конституційно зумовлений імператив охорони їх матеріального забезпечення від скасування чи зниження досягнутого рівня без відповідної компенсації як гарантію недопущення впливу або втручання у відправлення правосуддя [507; 511; 513]. По-третє, суддя і члени його сім'ї мають право на безоплатне медичне обслуговування в державних закладах охорони здоров'я.

Члени сім'ї можуть обслуговуватися в тих же медичних закладах, де обслуговується й суддя. Це право зберігається й за суддею у відставці (ст. 144 Закону № 1402-VIII). По-четверте, вказаним Законом визначено орган, який вирішує питання про відставку судді, заява про яку подається до ВРП безпосередньо. За ч. 2 ст. 55 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» рішення про відставку судді розглядається на засіданні Ради. У випадку звернення судді із заявою про звільнення з посади за власним бажанням Рада ухвалює рішення про звільнення судді з посади після попереднього з'ясування дійсного волевиявлення судді й того, чи не має місце сторонній вплив на нього або примус.

Відзначимо, що протягом 2011–2015 рр. законодавець усупереч вищенаведеним правовим позиціям КС України декілька разів змінював розмір щомісячного довічного грошового утримання судді (із 90 до 80, 70, 60 % грошового утримання працюючого судді), а також відновлював, а потім скасовував відрахування загальнообов'язкового державного соціального страхування суми цієї виплати (Закони України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 р., за № 3668-VI; «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» від 27 березня 2014 р., за № 1166-VII; «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 р., за № 76-VIII). Також ще у 2010 р. було скасовано виплату довічного грошового утримання працюючим суддям, які мають право на відставку (Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р., за № 2453-VI) [476]. Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р., за № 1402-VIII розмір щомісячного довічного грошового утримання було суттєво зменшено [475]. Наразі він складає 50 % суддівської винагороди судді, який працює на відповідній посаді. У разі зміни розміру складових суддівської винагороди судді, який працює на відповідній посаді, здійснюється перерахунок раніше призначеного щомісячного довічного грошового утримання. Зменшення рівня грошового забезпечення працюючих суддів і суддів у відставці, звичайно ж, суперечить усім міжнародним стандартам і низці правових позицій КС України. Однак ця теза має право на існування за умови сталого розвитку держави й підвищення рівня її ВВП. В

умовах триваючої в Україні фінансової й політичної кризи і з урахуванням значного урізання соціальних гарантій усім верствам населення, судді не можуть бути винятком. Отже, такі обмеження статутних гарантій суддів слід розглядати як тимчасовий вимушений захід.

З точки зору інституту юридичної відповідальності судді, варто зазначити наступне. У світовій практиці належне фінансове забезпечення судової влади вважається одним із найдієвіших засобів запобігання корупційним та іншим правопорушенням. У провідних країнах ЄС судді – це посадовці з найбільшими гарантіями фінансового забезпечення; їх заробітна плата є значно більшою, ніж розмір середньомісячного доходу пересічних громадян [666, с. 376]. Наведена теза є аксіоматичною і в кримінологічній науці [215, с. 68-75]. Водночас будь-яке зменшення посадового окладу судді або його пенсійного забезпечення є не лише порушенням принципу незалежності, а й чинником, який з великою ймовірністю збільшує схильність судді до неправомірної поведінки. По-перше, суддя обмежений у праві заробляти додаткові матеріальні блага, зокрема обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, а отже, належне грошове утримання судді – компенсація за обмеження особистісного характеру, пов'язані з займаною ним посадою. По-друге, у такій ситуації порушується принцип правомірних або законних очікувань судді на отримання матеріальної компенсації за виконувану ним роботу як на поточний момент, так і в майбутньому. По-третє, суддя втрачає довіру до держави як свого безпосереднього роботодавця, що негативно впливатиме на якість виконуваних суддею державно-владних повноважень.

У процесі аналізу інституту відставки судді слід розглянути випадки її припинення. Статтею 145 Закону № 1402-VIII передбачено, що відставка судді припиняється в разі: (а) повторного обрання його на посаду судді, (б) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього за вчинення умисного злочину, (в) припинення громадянства, (г) визнання судді безвісно відсутнім або оголошення померлим. Рішення про припинення відставки судді приймається Вищою радою правосуддя. Цим Законом передбачено також, що припинення його відставки є підставою і для припинення виплати йому щомісячного довічного грошового

утримання, що було нараховане у зв'язку з відставкою, а у випадку вчинення ним умисного злочину, підтвердженого відповідним вироком, пенсія йому нараховується на загальних умовах [475]. За п. 5 ст. 43 раніше діючого Закону України «Про статус суддів» (1992 р.) однією з підстав припинення відставки судді було вчинення проступку, несумісного зі званням судді [470]. І хоча вказане його положення нечасто зустрічалось у практиці кваліфікаційних комісій суддів, уповноважених вирішувати питання, пов'язані з відставкою, воно виконувало важливу превентивну роль для гідної позаслужбової поведінки суддів. Закон № 1402-VIII необґрунтовано виключив можливість припинення відставки судді вчиненням лише умисного злочину. На нашу думку, скоєння будь-якого злочину, факт якого підтверджено відповідним судовим вироком, є правомірною підставою для припинення відставки судді й нарахування йому пенсії на загальних умовах.

Досить цікавим є питання виконання повноважень суддею, щодо якого ведеться кримінальне провадження. За чинним законодавством початок останнього щодо судді не є підставою для звільнення його з посади. На практиці трапляються випадки, коли судді, стосовно яких ведеться кримінальне або дисциплінарне провадження, звільняються у відставку, зберігаючи за собою всі відповідні пільги й законні гарантії. Особливо активно такий спосіб уникнення суддями відповідальності мав місце у 2010–2014 роках. Деяким суддям удалось уникнути люстрації завдяки саме відставці (хоча, відзначимо, що це поодинокі випадки). Побідна практика аж ніяк не відповідає приписам Конституції, інших законодавчих актів України і становить типовий приклад зловживання правом. У цьому плані доволі цікавим вбачається польський досвід, відповідно до якого до моменту вирішення заяви про притягнення судді до відповідальності дисциплінарний суд може вимагати невідкладного звільнення судді, затриманого на місці вчинення злочину (§2 ст. 50 Закону Республіки Польща «Право про устрій загальних судів» від 20 червня 1985 р. з подальшими змінами [676]). Аналогічне правило доречно було б запровадити і в Україні, надавши це прав Вищій раді правосуддя.

Частково подібне правило вже втілено на рівні законодавства і правозастосовної практики. Цілком очевидно також, що наявність відкритого кримінального або

дисциплінарного провадження має бути підставою для відмови судді Вищою радою правосуддя задовольнити його заяву про відставку. Саме в такий спосіб вирішувалися ці питання ВРЮ у 2014–2016 роках, до набуття чинності Законом України «Про Вищу раду правосуддя», який чітко вирішив цю ситуацію. Згідно з ч. 3 ст. 55 цього Закону Вища рада правосуддя вправі зупинити розгляд питання про звільнення судді з посади з підстав, визначених пп. 1 та 4 ч. 6 ст. 126 КУ (неспроможність виконувати повноваження за станом здоров'я, подання заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням), на час розгляду скарги або заяви, наслідком якої може бути звільнення судді з посади з підстав, установлених пп. 2, 3, 6 ч. 6 ст. 126 КУ (порушення суддею вимог щодо несумісності, вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді, порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна). Регламент ВРП у розвиток цих приписів забороняє приймати відставку судді до вирішення питань про притягнення його до відповідальності.

Можна резюмувати, що відставка судді – одна з позитивних підстав припинення суддівських повноважень, яка є складником його статусу як носія влади й важливою гарантією забезпечення суддівської незалежності. Єдиною законодавчою передумовою отримання права на відставку є наявність стажу суддівської роботи не менше 20 років. Іншою вагомою передумовою відставки має бути сумлінна й бездоганна праця на посаді судді, що повинна бути засвідчена висновком відповідного органу судової влади. Із виходом судді у відставку за ним зберігається низка організаційно-правових і фінансових гарантій, які слід розглядати не як привілей, пільгу, а як засіб реалізації права людини на працю, передбаченого ст. 43 Конституції України. Це державна компенсація за сумлінне виконання суддею своїх обов'язків під час перебування на посаді, адже ці обов'язки накладають низку правових обмежень на суддю і членів його родини.

Підсумовують викладене, можна зазначити наступне. Заходи матеріально-правового забезпечення суддівського корпусу спрямовані на підвищення дієвості інституту юридичної відповідальності судді шляхом: (а) недопущення зменшення вже

досягнутого рівня фінансування працюючих суддів і суддів у відставці, періодичний перегляд розміру їх винагороди відповідно до стану економічного розвитку держави; (б) створення належних організаційних умов для відправлення правосуддя; (в) забезпечення більш широкого спектра заохочення суддів за сумлінну працю (преміювання, інше стимулювання за успіхи в роботі); (г) диференціації суддівської винагороди в бік її зменшення при притягнення судді до відповідальності.

Належне матеріальне забезпечення суддів спрямовано на досягнення такого рівня їх життя й діяльності, який відповідає важливості реалізації покаледних на них державно-владних повноважень. Ці гарантії повинні діяти як під час виконання суддями своїх обов'язків (винагорода судді), так і по завершенні професійної кар'єри (відставка судді), а також спонукати носіїв судової влади до сумлінної праці.

Винагорода й відставка судді позавершенню його кар'єри служать важливим інструментом підвищення дієвості інституту юридичної відповідальності суддів. Адже достатній рівень цих винагород стимулює сумлінну і правомірну поведінку судді, оскільки у випадку вчинення правопорушення, що тягне за собою звільнення з посади, суддя втрачає всі гарантії матеріального і правового забезпечення. Будь-яке зменшення посадового окладу судді або його пенсійного забезпечення є не лише порушенням принципу незалежності суддів, а й чинником, який з великою ймовірністю збільшує схильність судді до неправомірної поведінки й корупції. По-перше, суддя обмежений у праві заробляти додаткові матеріальні блага, отже, його належне грошове утримання є компенсацією за таке обмеження, пов'язане із займаною ним посадою. По-друге, у в разі зменшення суддівської винагороди порушується принцип правомірних очікувань судді на отримання матеріальної компенсації за виконувану ним роботу, що негативно впливатиме на якість виконуваних суддею функцій.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено вирішення наукової проблеми зі створення теоретичної конструкції інституту юридичної відповідальності суддів, визначення його сутнісних ознак, правової природи, принципів, функцій, мети і завдань, здійснення зовнішньої і внутрішньої диференціації цього інституту, надання його всебічної характеристики, виокремлення структурних одиниць (субінститутів) інституту юридичної відповідальності суддів і критеріїв його відмежування від суміжних правовідносин, а також окреслення напрямів удосконалення правового регулювання підстав і процедур притягнення суддів до різних видів юридичної відповідальності. До вагомих положень роботи слід зарахувати такі:

1. Юридична відповідальність судді визначається як відповідальність спеціального суб'єкта, наділеного виключними владними повноваженнями з відправлення правосуддя і статутними гарантіями незалежності в системі стримувань і противаг державної влади, яка виконує подвійне призначення в демократичному суспільстві, а саме: забезпечує дотримання носієм судової влади покладеного на нього обов'язку з утвердження принципу верховенства права у правовідносинах і виступає необхідною умовою легітимації ухваленого судового рішення для його адресатів. Цей інститут тісно пов'язаний з оцінюванням діяльності судді з точки зору не тільки правового регулювання ним суспільних відносин, а й дотримання моральних засад.

2. Дуалістичний характер юридичної відповідальності судді ґрунтується на фундаментальних постулатах про відповідальність державної влади перед народом і суду як її невід'ємного елемента – перед суспільством. Держава надає судді широкі владні повноваження, наділяє підвищеним рівнем правового захисту для належного виконання ним важливої функції з відправлення правосуддя, утвердження найвищих соціальних цінностей, захисту особистості й забезпечення принципу верховенства права у правовідносинах. Тому суддя є відповідальним перед суспільством за результати своєї професійної діяльності.

3. Ознаки юридичної відповідальності судді як сутнісні характеристики, що розкривають її зміст і призначення, поділяються на загальні і спеціальні. Загальні ознаки відображають його належність до інституту юридичної відповідальності й

полягають у встановленні на рівні закону (а) правил правомірної й дозволеної поведінки судді, виняткового переліку норм-заборон у виді складів правопорушень, які не можуть мати зворотної дії, окрім випадків усунення або пом'якшення відповідальності; (б) санкцій за порушення суддею професійного обов'язку або невиконання ним нормативно встановленого правила поведінки; (в) обов'язку судді понести обмеження статутного й особистісного характеру у випадку вчинення ним неправомірного діяння (дії або бездіяльності).

Спеціальні ознаки інституту юридичної відповідальності судді є невід'ємним елементом його правового статусу і зводяться до такого: (а) це – відповідальність професійна, оскільки її предметом виступають професійні правила, практика їх реалізації й результат професійної діяльності; негативні ж наслідки неправомірних діянь судді спотворюють належний стан відправлення правосуддя в державі й порушують авторитет судової влади у суспільстві; (б) заходи примусу застосовуються до судді переважно спеціально уповноваженими органами судової влади, а також судовими і правоохоронними органами загальної компетенції; (в) процедури накладення санкцій на суддю спрямовані на всесторонній захист його процесуальної незалежності, мають відповідати засадам незалежності, неупередженості, прозорості, справедливості, розумності строків розгляду справ та іншим гарантіям належного судочинства.

4. Доведено, що застосування до суддів негативних наслідків матеріально-правового, організаційного чи особистого характеру має відбуватися виключно в рамках інституту юридичної відповідальності судді з дотриманням гарантій належного правової процедури. Відсутність будь-якої із сутнісних ознак зазначеного інституту свідчить про належність таких правовідносин до суміжних з юридичною відповідальністю, що виключає можливість застосування санкцій до суддів у таких правовідносинах (кваліфікаційне оцінювання суддів, безстрокове обрання суддів у ретроспективі).

5. Ознаки досліджуваного в роботі інституту вимагають розмежування юридичної відповідальності судді і юридичної відповідальності особи, яка обіймає посаду судді. Важливість виконуваних суддями функцій, авторитет їх професії в

суспільстві зумовлює наявність спеціального статусу судді як носія владних повноважень, який виносить рішення від імені держави. Правопорушення і зловживання, пов'язані з перебуванням особи в цьому статусі, можуть мати наслідком особливу його юридичну відповідальність. До судді як спеціального суб'єкта, який учиняє правопорушення в межах відправлення правосуддя, мають застосовуватися спеціальні процедури провадження (насамперед дисциплінарного і кримінального), які включають гарантії його процесуальної незалежності.

Учинення ж суддею правопорушення, не зумовленого виконанням його посадових обов'язків, що мало місце поза межами професійної суддівської діяльності, має переслідуватися на загальних засадах і без застосування спеціальних процесуальних імунітетів. Відсутність спеціального суб'єкта відповідальності виключає професійний аспект останньої: в такому випадку йдеться не про спеціальний різновид відповідальності посадовця, а про відповідальність особи, наділеної спеціальним статусом. Ця відповідальність має місце поза професійною діяльністю судді.

6. Юридична відповідальність судді відповідає ознакам комплексного правового інституту, що складається із сукупності норм права, регламентуючих підстави і процедури притягнення судді до відповідальності. Належність певної групи норм цього інституту до окремих галузей законодавства дозволяє виокремити такі його субінститути: цивільно-правова, дисциплінарна, адміністративна і кримінальна відповідальність судді

7. Інститут юридичної відповідальності судді характеризується такими сутнісними рисами: (а) він є відокремленим і самостійним у системі права, що зумовлюється специфікою правового статусу судді як суб'єкта відповідальності й наявністю спеціального законодавства, яке впорядковує ці правовідносини; (б) переважна більшість норм цього інституту належить до публічного права що зумовлює домінування імперативного методу впливу на правовідносини; (в) цей інститут є міжгалузевим, що проявляється у поєднанні норм матеріальних (підстава відповідальності) і процесуальних (процедура притягнення до відповідальності); (г) норми і приписи права, які складають його зміст, об'єднані за предметними й

функціональними ознаками; (д) субінститути інституту юридичної відповідальності судді мають тісні інтегративні зв'язки; їх спільність виявляється в наявності єдиних для всіх галузевих різновидів відповідальності елементів її системи, які є взаємозумовленими й похідними від принципу суддівської незалежності.

8. Інститут юридичної відповідальності судді розглядається в органічній єдності її позитивного (проспективного) й негативного (ретроспективного) аспектів. По-перше, позитивний аспект відповідальності судді насамперед пов'язаний зі свідомим виконанням носієм владних повноважень покладених на нього обов'язків, тобто з його правомірною поведінкою. Утвердження фундаментальних принципів верховенства права й законності є обов'язком судді, що впливає із законодавства й норм суддівської етики. А тому проспективний аспект відповідальності судді можна порівняти з ідеальним результатом усього процесу відправлення правосуддя в державі. По-друге, традиційне для вітчизняної юриспруденції розуміння юридичної відповідальності судді з її негативним аспектом пов'язується з його протиправною поведінкою (діями або бездіяльністю), яка має наслідком накладення на нього санкцій. Суддя, який допустив порушення своїх професійних обов'язків (ідеться в першу чергу про винесення неправосудного судового акта як найбільш суспільно небезпечного діяння), не в змозі (тим більше у примусовому порядку) виконати порушений юридичний обов'язок. Для цього законом передбачена можливість оскарження рішень суду до вищих інстанцій.

9. Інститут юридичної відповідальності судді безпосередньо впливає на правовідносини, пов'язані з відправленням правосуддя, що зумовлює існування специфічних його функцій, зокрема: (а) каральної, що полягає в невідворотності застосування уповноваженими органами держави санкції правової норми до судді, який порушив свої посадові обов'язки або приписи закону; (б) превентивно-виховної, що виявляється в культивуванні й поширенні серед суддів орієнтиру на свідоме й добровільне дотримання ними своїх посадових обов'язків і чинного законодавства під час відправлення правосуддя; (в) захисної, за якої сам факт існування можливості покарання суддю за порушення норми права сприяє цілісності цінностей, на захист яких спрямована вся діяльність судової гілки влади. Ця ж функція реалізується й через

юридичні факти припинення правопорушення, усунення його негативних наслідків, скасування незаконного судового рішення, що має місце внаслідок притягнення судді до відповідальності, а також через інші правовідновлювальні механізми; (в) функція забезпечення доброчесності суддівського корпусу, що означає дотримання суддею загальноновизнаних соціальних та етичних правил у встановлених законом межах, сприяє встановленню взаємозв'язку між ним і суспільством, порушення яких є передумовою відповідальності судді.

10. Принципи інституту юридичної відповідальності суддів ґрунтуються на загальноправових засадах інституту юридичної відповідальності і на принципах судової влади. Вони становлять собою ідеї і приписи, закріплені в нормах права. Ці принципи вироблені практикою органів, уповноважених застосовувати до суддів заходи юридичної відповідальності, відбивають сутність і зміст розглядуваного інституту. Серед них: (а) верховенство права й законність; (б) справедливість при застосуванні заходів юридичної відповідальності й невідворотність покарання; (в) гуманізм, що виявляється у вимогах індивідуалізації покарання та його диференціації; (г) незалежність суддів і такі її складні адмініки, як незмінюваність і недоторканність суддів, єдність їх статусу; (д) підзвітність суддів громадянському суспільству; (е) забезпечення гарантій належної правової процедури для судді, який притягається до відповідальності; (є) відповідність процедури притягнення судді до відповідальності вимозі уніфікації, а також поєднання в ній засад публічності й конфіденційності.

11. Метою функціонування інституту юридичної відповідальності суддів є забезпечення захисту й цілісності фундаментального права людини на справедливий суд, досягнення чого вимагає постановки й послідовної реалізації конкретних завдань, а саме: (а) створення дійових механізмів виявлення вчинення суддями правопорушень, припинення їх і запобігання їм; (б) забезпечення належних організаційних, правових і фінансово-економічних умов виконання суддями своїх посадових обов'язків; (в) стимулювання правомірної поведінки суддів за допомогою різноманітних організаційних і правових заходів.

12. Зовнішня диференціація інституту юридичної відповідальності судді в межах окремого правового інституту має здійснюватися за такими критеріями: (а)

функціональним, за яким специфіка правового статусу суб'єкта відповідальності (судді) зумовлює особливості застосування санкцій правових норм (у різних галузях права) до носія владних повноважень, який порушив свій обов'язок або вчинив протиправне діяння, і (б) предметним, що полягає в наявності відокремленої підгалузі законодавства, що вноrmовує правовий статус судді й поширює свою дію на норми інших галузей права, які визначають видові (галузеві) особливості його відповідальності – законодавства про судострій і статус суддів.

13. Внутрішня диференціація інституту юридичної відповідальності судді зумовлена: (а) галузевою належністю певного виду санкцій і процедур їх накладення (цивільно-правова, дисциплінарна, кримінальна, адміністративна); (б) особливостями правового положення носіїв судової влади в судовій системі України: судді судів загальної юрисдикції, судді Конституційного Суду України, судді, які обіймають адміністративні посади в судових установах. Така класифікація відповідальності впливає з різних посадових обов'язків суддів і предметної компетенції судів, в яких ці судді обіймають посади; (в) різновидом підстави юридичної відповідальності, зокрема санкції можуть бути зумовлені порушенням суддею: приписів корпоративної етики, антикорупційного законодавства, Правил внутрішнього трудового розпорядку суду, вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, процесуального й матеріального закону або постановленням завідомо неправосудного акта.

14. До інституту юридичної відповідальності суддів включено субінститут відповідальності цивільно-правової, в межах якого вирізняється відповідальність судді як носія судової влади і як громадянина. Цивільно-правова відповідальність носія судової влади узгоджується з міжнародно-правовим принципом, за яким лише держава відповідає за судові помилки і шкоду, завдану незаконними діями носіїв судової влади незалежно від їх вини. Саме держава може домагатися цивільно-правової відповідальності судді в порядку регресу, якщо доведено, що шкоду було нанесено при виконанні ним обов'язку зі здійснення правосуддя й за наявності його вини в порушенні закону. Цивільно-правова відповідальність особи, наділеної статусом судді, настає за загальними правилами.

15. До інституту юридичної відповідальності судді входить також субінститут відповідальності дисциплінарної, що є різновидом професійної юридичної (спеціальної дисциплінарної) відповідальності, характерні особливості якої зумовлюються статусом судді як носія судової влади, зокрема, його незалежністю під час відправлення правосуддя. Органи дисциплінарної влади, порядок і підстави притягнення судді до цього виду відповідальності, види дисциплінарних стягнень визначаються законодавством про судоустрій. Незалежність судді зумовлює правило, відповідно до якого органи дисциплінарної влади не вправі змінювати чи скасовувати судові рішення, ініціювати його оскарження, підміняти судові інстанції. До розглядуваного субінституту входить матеріальна відповідальність судді за майнову шкоду, яка завдана судовій установі в результаті винного, протиправного невиконання або неналежного виконання ним своїх посадових обов'язків, порядок і підстави якої врегульовані загальними правилами законодавства про працю.

16. Субінститут адміністративної відповідальності судді характеризується генетичною спорідненістю із субінститутом відповідальності дисциплінарної (за винятком застосування правил суддівського імунітету). Конкуренція підстав адміністративної й дисциплінарної відповідальності судді має вирішуватися шляхом установлення відповідальності дисциплінарної за діяння, вчинені при відправленні ним правосуддя й виключення відповідних положень щодо цього з КУпАП. За протиправні діяння, вчинені суддями поза межами виконання ними своїх посадових обов'язків, адміністративні стягнення на них повинен накладати суд, що убезпечить суддів від випадків неправомірного втручання в їх діяльність шляхом зловживання інструментами адміністративного примусу й гарантуватиме належну правову процедуру, притаманну процедурі дисциплінарної відповідальності судді.

17. У межах субінституту кримінальної відповідальності суддя має імунітет, який складають процесуальні гарантії і спеціальні процедури, застосовувані до нього при притягненні до юридичної відповідальності за скоєння протиправних вчинків (дій або бездіяльності), пов'язаних з відправленням правосуддя. Спеціальні процедури суддівського імунітету засновані на загальновизнаних стандартах належної правової

процедури і спрямовані на забезпечення засад незалежності, неупередженості, справедливості, транспарентності й ефективності судової гілки влади.

Міжнародно-правові стандарти, зарубіжне й вітчизняне законодавство дозволяють класифікувати суддівські імунітети на повний, обмежений і функціональний. Повний імунітет передбачає встановлення особливих правил притягнення судді до юридичної відповідальності в усіх галузях законодавства за вчинення будь-яких правопорушень; під обмеженим розуміється встановлення спеціальних правил і процедур застосування окремих заходів юридичної відповідальності до судді, в тому числі залежно від їх галузевої належності; функціональний імунітет означає, в процесі здійснення правосуддя суддя перебуває під особливим правовим захистом, що включає також і спеціальну процедуру надання дозволу на його притягнення до кримінальної, адміністративної або дисциплінарної відповідальності (судом або органами суддівського співтовариства), тоді як за вчинення правопорушення поза межами професійної діяльності суддя переслідується на загальних засадах і без будь-яких винятків чи обмежень.

18. Аналіз законодавства і правозастосовної практики свідчить, що найдієвішим у структурі інституту юридичної відповідальності судді є субінститут дисциплінарної відповідальності, що зумовлено чіткістю формулювання підстав і процедур останньої. Низька дієвість субінститутів кримінальної й адміністративної відповідальності пояснюється чинниками як об'єктивними (недоліки і прогалини законодавства, особливий порядок притягнення суддів до цих видів відповідальності), так і суб'єктивними (дія принципу незалежності суддів, їх небажання при застосуванні заходів державного примусу карати своїх колег тощо).

19. Питання про відповідальність суддів, які постановили колегіальне рішення, може порушуватися виключно у випадках винесення судового рішення суддівською колегією. Але навіть за таких умов юридична відповідальність судді має бути індивідуальною: склад правопорушення, форма і ступінь вини, а також заходи відповідальності мають визначатись окремо щодо кожного судді. Диференціація відповідальності в такому разі можлива за критерієм процесуальних порушень, допущених тим чи іншим суддею під час розгляду й вирішення справи. Підставою для

звільнення судді від відповідальності може служити його окрема думка, в якій ним висловлено незгоду з постановленим рішенням.

20. Віднесення суддів до суб'єктів процесуальної відповідальності може призвести до не виправданого розширення цього інституту, тому такий підхід є недоречним. Зокрема, скасування або зміну незаконного судового акта не можна розглядати як захід відповідальності судді, оскільки в такому разі для нього не настають негативні наслідки, за винятком випадків, прямо передбачених ч. 2 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Направлення справи на новий розгляд до суду, який у новому складі переглядатиме змінений або скасований судовий акт, відвід судді від участі у слуханні справи та інші передбачені законом процедури, в рамках яких відбувається корекція правової позиції судді, теж не можна вважати мірою відповідальності з вищезначених підстав. Указані процесуальні дії служать засобами забезпечення незалежного і всестороннього розгляду справи. Існуюча практика оскарження дій судді однієї юрисдикції до суду іншої юрисдикції з підстав його протиправної бездіяльності суперечить фундаментальним засадам побудови судової системи й міжнародним стандартам належного судочинства.

21. На доктринальному рівні бракує аргументів для виокремлення субінституту конституційної відповідальності суддів. Закріплення в Конституції України підстав звільнення судді з посади не може бути приводом для віднесення його до суб'єктів конституційної відповідальності з таких причин: (а) остання завжди містить елементи відповідальності політичної, суб'єктами якої не можуть бути судді в силу особливого положення судової гілки влади у правовій державі; (б) процедура й підстави звільнення судді з посади відповідають усім ознакам дисциплінарного провадження; (в) застосування до судді такого заходу відповідальності, як звільнення, є не наслідком порушення ним політико-правових зобов'язань, а виступає класичною дисциплінарною санкцією, підстава для застосування якої закріплена законом.

22. Суддя не може бути суб'єктом політичної відповідальності, оскільки: (а) законодавство забороняє йому членство в будь-яких політичних партіях, як і участь у політичних акціях; (б) виявлення ним своїх політичних уподобань у той чи інший спосіб (в) активний прояв ним своєї політичної позиції може бути підставою для його

дисциплінарної відповідальності за порушення вимог несумісності; (г) у вітчизняних реаліях політична відповідальність, як правило, сполучена з неправомірним тиском на посадовця. Оскільки формулювання конкретного складу правопорушення судді на нормативному рівні не є обов'язковою ознакою політичної й конституційної відповідальності, це виключає можливість віднесення наведених субінститутів до інституту відповідальності юридичної.

23. Визначено засади співвідношення інститутів юридичної відповідальності суддів і оскарження судового рішення. Застосування суддею матеріального законодавства при розгляді й вирішення справ має бути предметом перевірки виключно з боку вищих судових інстанцій, адже тлумачення закону складає зміст процесуальної незалежності судді. Тлумачення закону, оцінювання фактів або доказів, що здійснюють судді для вирішення справи, охоплюються конструкцією «свобода розсуду судді». Це один зі стрижневих складників процесуальної незалежності останнього, яка що має бути захищена законом. У той же час не можна визнати правильною позицію, за якою обов'язковою передумовою для притягнення судді до ординарної дисциплінарної відповідальності має бути скасування або зміна вищою судовою інстанцією постановленого за його участю рішення, оскільки це невиправдано ускладнить процедуру накладення санкцій на суддів. По-перше, серед підстав дисциплінарної відповідальності судді є вчинення ним дій (або бездіяльності), які порушують право особи на доступ до правосуддя й на розгляд справи в розумні строки. По-друге, процесуальне законодавство виключає можливість оскарження деяких судових актів, зокрема, проміжних ухвал і постанов суду, які не є остаточним рішенням по справі. Отже, повністю виключати відповідальність судді в таких випадках не можна.

З огляду на висловлене, аргументується необхідність створити процесуальні гарантії для суддів від необґрунтованого притягнення їх до відповідальності шляхом обмеження дискреційних повноважень органів дисциплінарної влади і правоохоронних органів. Такі гарантії зводяться до нижченаведеного:

— заява щодо неправомірної поведінки судді, яка стосується оскарження судового рішення і ґрунтується на доводах, що можуть бути перевірені лише судом

вищої інстанції в передбаченому процесуальним законодавством порядку, повертається органом дисциплінарної влади без розгляду;

– якщо рішення не скасовано або не змінено в судовому порядку, з огляду на принцип незалежності, такого суддю: (а) не можна звільнити з посади за зміст цього рішення; (б) не можна притягати до кримінальної відповідальності за постановлення завідомо неправосудного судового рішення (ст. 375 КК України). Порушувати питання про ці види відповідальності судді можна лише після скасування або зміни його рішення вищими судовими інстанціями й набуття відповідним рішенням статусу остаточного;

– оцінювання змісту судового рішення, зокрема, його матеріально-правових аспектів, не може бути предметом дисциплінарного провадження. Якщо ж мають місце допущені суддею порушення матеріального права, справа повинна пройти всі судові інстанції, а вже потім може наставати відповідальність судді за ч. 2 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (скасування або зміна судового рішення якщо порушення допущено суддею внаслідок умисного порушення норм права чи неналежного ставлення до службових обов'язків). Притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, наслідком якої є його звільнення з посади, якщо орган дисциплінарної влади має оцінити матеріально-правові аспекти судового рішення, повинна наставати лише після спливу строків його оскарження, передбачених процесуальним законом;

– предметом дисциплінарного провадження щодо судді повинні бути виключно процесуальні порушення, допущені ним під час відправлення правосуддя, а також злісне недотримання правил суддівської етики, внутрішнього трудового розпорядку суду чи антикорупційного законодавства. Пропонуємо підстави ординарної дисциплінарної відповідальності судді, пов'язані з оцінкою змісту судового рішення (приміром, умисне або з очевидною недбалістю допущення суддею, який брав участь в ухваленні судового рішення, порушення прав людини й основоположних свобод; незазначення в судовому рішенні мотивів його прийняття або відхилення аргументів сторін щодо суті спору), із законодавства вилучити;

– у разі встановлення змістовних дефектів рішення при притягненні судді до різних видів відповідальності має бути ініційовано його перегляд за нововиявленими обставинами (як наслідок кримінальної відповідальності судді й відповідальності дисциплінарної, пов'язаної з позбавлення останнього його правового статусу).

24. Досягнення інститутом юридичної відповідальності судді поставлених перед ним мети й завдань віддзеркалює ідеальний, бажаний стан його розвитку, що можна визначити як дієвість цього інституту. Рівень дієвості останнього зумовлений сукупністю різноманітних чинників – від належного рівня організації й функціонування органів судової влади, забезпечення судів необхідною чисельністю суддів і достатнім рівнем їх фінансування до індивідуального рівня компетентності, відповідальності й доброчесності конкретного судді.

На макрорівні, яким можна вважати весь суддівський корпус, інститут юридичної відповідальності судді служить загальним гарантом законності і правопорядку, стабільності функціонування судової системи, забезпечує її сталий розвиток і належну реалізацію громадянами права на судовий захист. Що ж стосується мікрорівня, який можна оцінити досягненнями окремих представників Феміди, інститут юридичної відповідальності судді попереджає випадки неетичної й неправомірної поведінки, включає інструменти припинення такої поведінки, а також усунення її причин та умов.

На макрорівні дієвість інституту юридичної відповідальності судді прямо зумовлена загальним рівнем ефективності судової системи, що досягається як шляхом дотримання суддею вимог чинного законодавства й Кодексу суддівської етики, так і спільними зусиллями компетентних правоохоронних органів та уповноважених посадовців органів судової влади. Означені суб'єкти у своїй діяльності, спрямованій на забезпечення доброчесності вітчизняного суддівського корпусу, використовують прямо передбачені й не заборонені законодавством організаційно-правові заходи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абушенко Д. Б. Судебное усмотрение в гражданском и арбитражном процессе: монография. Москва: Норма, 2002. 176 с.
2. Адміністративне право України : підруч. / за ред. Ю. П. Битяка. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 544 с.
3. Адміністративне процесуальне право: навч. посіб. / за заг. ред. Т. П. Мінки. Харків: Право, 2013. 352 с.
4. Адушкин Ю. Дисциплинарная и административная ответственность судей: за и против. *Рос. юстиция*. 2001. № 11. С. 24–26.
5. Алберс П. Регулярне оцінювання професійної діяльності суддів: міжнародний досвід та рекомендації для України. *Матер. круглого столу: «Регулярне оцінювання суддів в Україні»*. Київ: Справедливе правосуддя, 2016. 249 с. С. 125-140.
6. Алексеев С. С. Структура советского права : монограф. Москва: Юрид. лит., 1975. 264 с.
7. Алексеев А. С. Русское государственное право : пособие к лекциям ординар. проф. имп. Моск. ун-та А. С. Алексеева. [Изд. 5-е]. Москва: Типолитограф. Г. И. Простакова, 1905. 281 с.
8. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования социалистическом государстве : учебник. Москва: Юрид. лит., 1966. 187 с.
9. Алексеев С. С. Общая теория социалистического права : моногр. Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1964. Вып. 2. 360 с.
10. Алексеев С. С. Проблемы теории права: Основные вопросы общей теории социалистического права : курс лекций. Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1972. Т. 1. 399 с.
11. Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права : моногр. / пер. з англ. Р. Семківа. Київ: Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2008. 385 с.
12. Аналіз судової практики у справах про відсторонення судді від посади у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності, продовження строку відсторонення судді від посади. URL: <http://www.vasu.gov.ua/sudovapraktika/uzagalnennya/> (Дата звернення: 13.10.2015).

13. Аналітичний звіт за результатами моніторингу рішень про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності / Проект «Справедливе правосуддя»; Харківська міська громадська організація «Інститут прикладних гуманітарних досліджень» / В. Кохан, О. Сердюк та ін. Харків: ППГД, 2013. 80 с.

14. Андрушко П. П. Деякі проблемні питання кримінально-правової кваліфікації постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного рішення в кримінальному провадженні (ст. 375 КК). *Вісн. Верхов. Суду України*. 2014. № 9 (169). С. 35-39.

15. Анна Юдковская: «При потере судьями ощущения независимости можно забыть о правах человека». URL: <http://www.judges.org.ua/dig3879.htm>. (Дата звернення: 12.05.2015).

16. Антикорупційні засади діяльності органів влади: наук.-практ. посіб. / С. М. Клімова, Г. С. Крайник, С. В. Ніколайчук та ін. Харків: Вид-во ТОВ «Друкарня Мадрид», 2014. 364 с.

17. Аристотель. Сочинения: [в 4 т. Т. 4 : Философское наследие]. Москва: Мысль, 1983. 830 с.

18. Астафьев А. Ю. Существенные процессуальные нарушения в судебном производстве по уголовным делам как вид судебных ошибок. *Юрид. записки*. 2012. № 2 (25). С. 182–187.

19. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: моногр. / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатовського. К.: РУМЕС, 2017. 592 с.

20. Базылев Б. Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы) : учебник. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. 120 с.

21. Байтин М. И. Сущность права: Современное нормативное правопонимание на грани двух веков : моногр. Саратов : СГАР, 2001. 416 с.

22. Барак А. Судейское усмотрение : моногр. М. : Норма, 1999. 376 с.

23. Барбакадзе В. Т. Независимость судей. *Актуал. пробл. гуманитар. и естеств. наук*. 2011. № 2. С. 154–157.

24. Басін К. В. Юридична відповідальність: природа, форми реалізації та права людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2006. 20 с.

25. Батанова Н. М. Конституційні делікти в Україні: проблеми теорії та практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 20 с.
26. Батанова Н. М. Конституційно-правова відповідальність як вид конституційно-правових відносин. *Часоп. Київ. ун-ту права*. 2009. № 2. С. 60–66.
27. Бачило И. Л. Административная ответственность: моногр. /отв. ред.: И. Л. Бачило, Н. Ю. Хаманева. Москва: ИГП РАН : Акад. прав. ун-т, 2001. 150 с.
28. Берг Л. Н. Судебное усмотрение и его пределы: общетеоретический аспект : дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2008. 205 с.
29. Березин А. А. Пределы правоприменительного усмотрения : дис. ... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2007. 189 с.
30. Бержель Ж.-Л. Общая теория права: учебник: пер. с фр. Москва: Изд. дом «NOTA BENE», 2000. 576 с.
31. Бернштейн Д. И. Правовая ответственность как вид социальной ответственности и пути ее обеспечения: моногр. Ташкент: Фан, 1989. 150 с.
32. Беляя Л. В. Удосконалення інституту юридичної відповідальності як фактор формування демократичної, соціальної, правової держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 20 с.
33. Битяк Ю. П., Зуй В. В., Комзюк А. Т. Переконавання і примус у державному управлінні. Адміністративна відповідальність: консп. лекцій. Харків: Укр. юрид. акад., 1994. 44 с.
34. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення: моногр. Київ: Реферат, 2011. 303 с.
35. Бойко А. Відповідальність слідчих суддів за порушення норм процесуального права та обов'язків судді щодо захисту прав людини у процесі ухвалення судового рішення про застосування тримання під вартою щодо учасників Революції гідності. *Вісн. Асоц. слідчих суддів України*. 2016. № 1. С. 15–20.
36. Бойцова Л. В. Ответственность судей по российскому дореволюционному законодательству. *Известия вузов. Правоведение*. 1992. № 1. С. 64–68.
37. Большой толковый словарь русского языка / сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. Санкт-Петербург: Норинт, 2000. 1536 с.

38. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность (очерк теории): учеб. пособ. Москва: Юрид. лит., 1976. 214 с.
39. Бринцев В. Д. Одноособовий суддя у правовій державі, його статус та функції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків. 1995. 21 с.
40. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : моногр. Харків: Право, 2010. 464 с.
41. Будут ли наказывать судей за нарушение «этических» норм? URL: <http://www.judges.org.ua/dig4004.htm>. (Дата звернення: 13.05.2015).
42. Бути суддею: професія чи покликання: навч. посіб. / за ред. Д. Вона, Н. Петрової, І. Зарецької. Київ: Нац. шк. суддів України; Справедливе правосуддя, 2015. 216 с.
43. Вапнярчук Н. М. Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання дисциплінарної відповідальності державних службовців в Україні : моногр. Харків: Юрайт, 2012. 312 с.
44. Варул П. А. Методологические проблемы исследования гражданско-правовой ответственности : учебник. Таллин: Ээсти раамат, 1986. 152 с.
45. Василюк С. Ф. Удосконалення діяльності органів, що здійснюють дисциплінарне провадження щодо суддів. *Вісн. госп. судочинства*. 2006. № 2. С. 33–37.
46. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса. Москва: Зерцало, 2003. 464 с.
47. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 2 : Філософія права / голова редкол.: С. І. Максимов. Харків: Право, 2017. 1128 с.
48. Венедиктов В. С. Теоретические проблемы юридической ответственности в трудовом праве : моногр. Харьков : Консум, 1996. 136 с.
49. Ветрова Г. Н. Уголовно-процессуальная ответственность : учеб. пособ. Москва: Наука, 1987. 112 с.
50. Ветютнев Ю. Ю. Государственно-правовые закономерности: введение в теорию : учеб. пособ. Элиста : ЗАО «НПП Джангар», 2006. 204 с.
51. Виноградов В. А. Ответственность в механизме охраны конституционного строя : моногр. Москва: Ин-т права и публ. полит., 2005. 334 с.

52. Виноградова Л. Про вдосконалення порядку притягнення суддів до цивільно-правової, кримінально-правової, адміністративної відповідальності. *Юрид. Україна*. 2005. № 4. С. 82–88.
53. Виноградова Л. Є. Юридична відповідальність суддів загальних судів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2004. 19 с.
54. Висновки першої експертної комісії Міжнародної асоціації суддів. *Міжнародні стандарти незалежності суддів* : зб. документів / уклад. А. Г. Алексєєв. Київ: Поліграф-Експрес, 2008. С. 39–78.
55. Висновок експерта Ради Європи Дж. Оберто щодо «Концепції вдосконалення судового устрою та забезпечення справедливого судочинства в Україні відповідно до європейських стандартів». URL: <http://ukradv.org/up/docs/obs220306.pdf> (Дата звернення: 17.07.2015).
56. Висновок КС України у справі про внесення змін до статей 80, 105, 126, 149 Конституції України від 10 липня 2012 р., № 1-в/2012. *Офіц. вісн. України*. 2012. № 55. Ст. 2214.
57. Висновок постійної комісії з питань регламенту та етики КС України щодо підстав про припинення повноважень та звільнення з посад суддів КС України за порушення присяги судді від 1 квітня 2014 р. URL: <http://www.ccu.gov.ua/uk/publish/article/245664> (Дата звернення: 14.04.2015).
58. Витрук Н. В. Правовые позиции Конституционного Суда РФ: понятие, природа, юридическая сила и значение. *Конституц. право: восточноевр. обозрение*. 1999. № 3 (28). С. 96-104.
59. Витрук Н. В. Конституционное правосудие. Судебно-конституционное право и процесс : учеб. пособ. [3-е изд., перераб. и доп.]. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2010. 529 с.
60. Витрук Н. В. Общая теория юридической ответственности: моногр. Москва: Норма, 2009. 431 с.
61. Вища рада юстиції – 15 років : зб. док. / за заг. ред. В. М. Колесниченка. Київ: Логос, 2012. 200 с.
62. Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія: моногр. / за заг. ред. І. Безклубого. Київ: Грамота, 2014. 448 с.

63. ВК висловилаь щодо відповідальності судді за свої рішення. URL: http://zib.com.ua/ua/124250-venecianska_komisiya_vislovilas_schodo_vidpovidalnosti_suddi.html (Дата звернення: 10.04.2017).

64. Власов В. И. История судебной власти в России : учеб. пособ. Кн. первая (1919–1917). Москва: Комп. «Спутник», 2003. 644 с.

65. Возний В. І. Державно-правові погляди академіка С. С. Дністрянського : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 1999. 19 с.

66. Волков проти України : рішення Європейського суду з прав людини від 9 січ. 2013 р. *Інформаційний портал ХПГ*. URL: <http://khp.org/index.php?id=1359450183> (Дата звернення: 25.11.2014).

67. Володина Д. В. Дисциплинарная ответственность судей при отправлении правосудия в Российской Федерации: новые правовые тенденции. *Вестн. Владимир. юрид. ин-та*. 2012. № 1. С. 70–75.

68. Володина Д. В. Правовые основания уголовной ответственности судей при отправлении правосудия в Российской Федерации. *Вестн. Поволж. акад. гос. службы*. 2012. № 1. С. 117–122.

69. ВРП ухвалила публічне звернення щодо порядку затримання судді, утримання його під вартою чи арештом. URL: <http://www.vru.gov.ua/news/1956>. (Дата звернення: 10.02.2017).

70. Всеобщая декларация прав человека 1948 г. *Международ. документы по правам человека*. Харьков : РИФ «Арсин, ЛТД», 2000. С. 6–12.

71. Высший спецсуд оставил депутата за решеткой на 14 лет. URL: http://news.mail.ru/inworld/ukraina/ua_east/106/incident/12061956/. (Дата звернення: 12.03.2016).

72. Габричидзе Б. Н., Чернявский А. Г. Юридическая ответственность: учебн. пособ. Москва: Альфа-М, 2005. 686 с.

73. Гайдіна Ю. Якщо скарга надійшла до комісії, то назад їй дороги немає : інтерв'ю з керівником служби дисциплінарних інспекторів ВККС України В. Косенком. *Закон і бізнес*. 2013. № 51 (1141). С. 3.

74. Галайденко Т. В. Гарантії незалежності суддів та їх реалізація в сучасній Україні: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Одеса, 2013. 20 с.
75. Гессен В. М. Основы конституционного права: учебник. Пг.: Юрид. кн. склад «Право», 1918. 445 с.
76. Гарапон А. Хранитель обещаний: суд и демократия: моногр. Москва: Медиа Трейд Компания «NOTA BENE», 2004. 328 с.
77. Георгіца А. З. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посіб. Чернівці : Рута, 2000. 424 с.
78. Глухарева Л. И. Юридическая ответственность как правовая конструкция. *Вектор науки Тольят. гос. ун-та. Серия: Юрид. науки*. 2010. № 3. С. 44–47.
79. Гогітідзе та інші проти Грузії: рішення Європейського суду з прав людини від 12 серпня 2015 р. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/217222806E5A5956C2258058005B595D](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/217222806E5A5956C2258058005B595D) (Дата звернення: 30.01.2016).
80. Голіна В. В. Загальноправові наслідки судимості. *Пробл. законності*. 2005. Вип. 76. С. 110–117.
81. Гончаренко О. В. Актуальні питання притягнення суддів до відповідальності : частина перша. *Вісн. Вищ. ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 77–92.
82. Гончаренко О. В. Вища рада юстиції в системі органів державної влади. *Вісн. Вищ. ради юстиції*. 2010. № 3. С. 6–18.
83. Гончаренко О. В. Порівняльно-правовий аналіз зарубіжної практики організації і функціонування вищих рад юстиції. *Вісн. Вищ. ради юстиції*. 2010. № 4. С. 32–51.
84. Гончаренко О. В. Порушення присяги судді: практичний аспект. *Вісн. Вищ. ради юстиції*. 2013. № 1 (13). С. 52–73.
85. Горелик А. С. Преступления против правосудия: моногр. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2005. 491 с.
86. Городовенко В. В. Порядок призначення та обрання суддів на посаду як гарантія незалежності суддів. *Підпр-во, госп-во і право*. 2008. № 7. С. 145–148.

87. Городовенко В. В. Принципы судовой власти : моногр. Харків: Право, 2012. 447 с.
88. Городовенко В. В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні : моногр. Київ: Фенікс, 2007. 224 с.
89. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе : учеб. пособ. Москва: Юрид. лит., 1972. 256 с.
90. Господарський процесуальний кодекс України. від 6 листоп. 1991 р., № 1798-ХІІ (зі змінами та доп. станом на 13 липня 2017 р.). URL: [HTTP://ZAKON5.RADA.GOV.UA/LAWS/SHOW/1798-12](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1798-12)(Дата звернення: 01.08.2017).
91. Градовский А. Д. Начала русского государственного права : учебник : в 3-х т. Т. 2: Органы управления. Санкт-Петербург: Тип. М. Стасюлевича, 1876. 354 с.
92. Гражданский процесс России: учебник для студ. вузов / под ред. М. А. Викут. Москва: Юристъ, 2005. 479 с.
93. Григорьян Б. Т. На путях философского познания человека. *Проблема человека в совр. философии : сб. науч. ст.* Москва: Наука, 1983. С. 5–70.
94. Гришковец А. А. Правовое регулирование дисциплинарной ответственности государственных служащих. *Право и политика.* 2001. № 9. С. 57–63.
95. Грищук В. К. Філософсько-правове розуміння прав відповідальності людини: моногр. Хмельницький: Хмельн. ун-тет управління та права, 2013. 768 с.
96. Грошевой Ю. М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве: моногр. Харьков: Высш. шк., 1975. 144 с.
97. Дворянкина Т. С. Свобода и ответственность судьи в уголовном процессе. *Госво и право.* 2007. № 3. С. 120–125.
98. Де Сальвиа М. Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод: судебная практика с 1960 по 2002 гг. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2004. 1072 с.
99. Девеер против Бельгии: решение ЕСПЧЛ от 27.02.1980 г. *Европейский суд по правам человека. Избр. решения: [В 2-х т. Т. 1].* Москва: Изд-во Норма, 2000. 856 с. С. 301–317.

100. Дедов Д. И. Системные факторы права : учебник. Москва: Интернет-изд-во «Стартап», 2013. 604 с.
101. Декларація щодо принципів незалежності судової влади, ухв. Конференцією голів верховних судів країн Центральної та Східної Європи 14 жовтня 2015 р. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c8F.pdf>. (Дата звернення: 12.12.2015 р.).
102. Демиденко Г. Розвиток теорії правової держави українською правовою думкою (кінець XIX – початок XX ст.). *Пробл. державотворення України: історія і сучасність* : у 2-х ч. Ч. 2. Харків: Право, 1997. С. 3–10.
103. Денисов Ю. А. Общая теория правонарушения и ответственности (социологический и юридический аспекты): моногр. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1983. 142 с.
104. Джон Локк. Сочинения / сост. Г. А. Заиченко. Москва: Мысль, 1988. 208 с.
105. Дисциплінарна відповідальність суддів у США. *Підбір суддівських кадрів і дисциплінарна відповідальність суддів : матер. семінару-тренінгу*. Київ; Івано-Франківськ ; Донецьк : Б. в., 2007. С. 453–455.
106. Дідик С. Є. Кримінально-правова охорона правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта злочину : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 207 с.
107. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. *Політологія (кінець XIX – перша половина XX ст.) : хрестоматія*. Львів: Світ, 1996. С. 234–265.
108. Доклад о верховенстве права / Венециан. комис. :принят на 86 пленар. засед. Венец. комис. (г. Венеция, 25–26 марта 2011 г.) / Питер ван Дейк, Грет Халлер, Джеффри Джоуэлла, Каарло Туори. URL: http://www.google.com/#sclient=psy&hl=en&biw=1440&bih=752&source=hp&aqi=&aql=&oq=&pbx=1&bav=on.2,or.r_gc.r_pw.&fp=edbb3c8805231c46. (Дата звернення: 12.08.2015).
109. Долежан В.В. Юрисдикційна діяльність Вищої ради юстиції та шляхи її удосконалення. *Конституційно-правовий статус Вищої ради юстиції: позиції теорії та практики*. Одеса: Юрид. літ., 2012. С. 30-44.
110. Друге всеукраїнське опитування громадян щодо демократичних змін у політичній та суспільній сферах, судової реформи та процесу очищення влади в Україні: провед. 26 травня – 20 червня 2016 р. компанією GFK Ukraine за сприяння проекту USAID

«Справедливе правосуддя». URL: <http://www.fair.org.ua//index.php/index/library/7>. (Дата звернення: 12.01.2017).

111. Дудченко О. Ю. Правовий статус осіб, які займають адміністративні посади в суді: моногр. Харків: Право, 2015. 160 с.

112. Дудченко О. Ю. Питання щодо звільнення суддів з адміністративних посад. *Актуал. пробл. права: теорія і практика* : зб. наук. пр. Луганськ, 2012. № 26. С. 275–282.

113. Дунаєва Т. Є. Кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання службовій недбалості : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. 216 с.

114. Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства : учебник. Москва: Изд-во. т-ва И. Д. Сытина, 1908. 957 с.

115. Експертний висновок до проекту закону України «Про відновлення довіри до судової системи України» / Г. Рейснер, Л. Б. Винтер, Дж. Мердок. URL: http://zib.com.ua/ru/print/78632-ekspertnoe_zaklyuchenie_k_proektu_zakona_o_lyustracii_sudey_.html (Дата звернення: 12.08.2015).

116. Емельянова А. Н. Социальная, юридическая и гражданско-правовая ответственность: понятие, признаки и степень соотношения. *Вестн. Владимир. юрид. ин-та*. 2009. № 4. С. 65–69.

117. Епанешников В. С. Юридическая ответственность лиц, отбывающих наказание в виде лишения свободы: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2000. 40 с.

118. Ерёмина И. С., Карева А. А. Причины и условия совершения судебных ошибок (теоретический аспект). *Соврем. науч. мысль*. 2013. № 3. С. 115–123.

119. Ермакова К. П. Понятие и субъективные пределы судебного усмотрения. *Журн. рос. права*. 2009. № 8. С. 91–98.

120. Ермакова К. П. Правовые пределы судебного усмотрения. *Журн. рос. права*. 2010. № 8 (164). С. 50–58.

121. Євсєєв О. П. Процедури в конституційному праві України: моногр. Харків: Вид-во ФІНН, 2010. 184 с.

122. Єгорова В. С. Конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 20 с.

123. Ємельянов А.С. Роль голови суду в процесі притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. *Вісн. госп. судочинства*. 2013. № 3. С. 27–29.
124. Жижиленко А.А. О безответственности народных представителей: докл., прочит. в засед. С.-Петерб. юрид. об-ва 14 марта 1909, Ярославль : Тип. губерн. правл., 1909. 57 с.
125. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
126. Загуменник В. Адміністративна відповідальність. Проблеми та шляхи подолання. *Вісн. прокуратури*. 2008. № 2 (80). С. 70–77.
127. Зайцев И.М. Теоретические вопросы устранения судебных ошибок в гражданском процессе : дис. ... д-ра юрид. наук. Саратов, 1986. 377 с.
128. Закалюк А.П. Теоретична характеристика та обґрунтування системи державної протидії проявам злочинності. *Правова система України: історія, стан та перспективи* : монографія : [у 5 т. Т. 5 : Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні] / за заг. ред. В. В. Сташиса. Харків: Право, 2008. С. 154–162.
129. Захаров Є., Яворський В. Концепція проекту закону про люстрацію. URL: <http://www.khpg.org/index.php?id=1394476141> (Дата звернення: 24.04.2015).
130. Защита правосудия: Дисциплинарное производство в отношении судей в Российской Федерации : докл. миссии Междунар. комис. юристов. Москва: МКЮ, 2012. 58 с.
131. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1973-2006 рр. Харків: Одіссей, 2007. 552 с.
132. Збірник рішень кваліфікаційних комісій суддів загальних судів у дисциплінарних справах у 2007 р. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 536 с.
133. Звернення Голови Верховного Суду України до народних депутатів України від 4 квітня 2014 р. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/B7F4138C403E4313C2257CB0002EFBCF?OpenDocument&year=2014&month=04&](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/B7F4138C403E4313C2257CB0002EFBCF?OpenDocument&year=2014&month=04&) (Дата звернення: 31.05.2015).

134. Звернення Голови ВСУ Я. Романюка від 11 січня 2011 р. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/01F687CB961E0DD3C2257C5D006327E5?OpenDocument&year=2014&month=01&](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/01F687CB961E0DD3C2257C5D006327E5?OpenDocument&year=2014&month=01&). (Дата звернення: 31.05.2015).
135. Звіт Вищої ради юстиції за результатами діяльності у 2016 р. URL: <http://www.vru.gov.ua/statistics>. (Дата звернення: 25.01.2015).
136. Звіт Міністерства юстиції України про результати збору та узагальнення інформації щодо реалізації Закону України «Про очищення влади» протягом 2-х років. URL: http://ustration.minjust.gov.ua/main/work_material. (Дата звернення: 25.01.2017).
137. Иванов А. А. Цели юридической ответственности, ее функции и принципы. *Гос-во и право*. 2008. № 6. С. 67–73.
138. Иванов В. Д. Вынесение заведомо неправосудного приговора, решения или иного судебного акта (ст. 305 УК РФ). *Антология науч. мысли: к 10-летию Рос. акад. правосудия*. Москва: Статут, 2008. С. 414–425.
139. Ивановский против бывшей Югославской Республики Македония : решение Европейского суда по правам человека от 21 января 2016 г. URL: <http://precedent.in.ua/2016/07/07/yvanovskyj-protyv-byvshej-yugoslavskoj-respublyky-makedonyua> (Дата звернення: 26.05.2017 р.).
140. Идрисов К. Р. Преступления против правосудия, совершаемые должностными лицами органов предварительного расследования и суда : дис. ... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2007. 262 с.
141. Иоффе О. С. Вина и ответственность по советскому праву. *Сов. гос-во и право*. 1972. № 9. С. 38–42.
142. Иоффе О. С., Шаргородский Д. А. Вопросы теории права : учеб. пособ. Москва: Юрид. лит., 1961. 381 с.
143. Италия. Конституция и законодательные акты : сб. норм. актов / пер. и вступ. ст. Т. А. Васильева. Москва: Прогресс, 1988. 392 с.
144. Іваненко О. В. Сутність юридичної відповідальності та роль правоохоронних органів у її забезпеченні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 20 с.
145. Іваницький С. О. Формування складу народних засідателів у судовій системі України: моногр. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. 224 с.

146. Іванчук Н. В. Взаємна відповідальність особи і держави в контексті розбудови сучасної Української держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 19 с.
147. Іванюк В. І. Адміністративна відповідальність суддів за правопорушення, пов'язані з корупцією: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.
148. Інструкція про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події та положень про комісії : затв. наказом МВС України № 2095/22407 від 19.11.2012 р. *Офіц. вісн. України*. 2013. № 1. Ст. 30.
149. Інструкція про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, затв. наказом Мінюсту від 08.02.2012, № 222/5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0213-12>. (Дата звернення: 31.05.2015).
150. Інтерв'ю Голови Верховного Суду України тижневику «Юридичний вісник України». *Юрид. вісн. України*. 2013. № 46. С. 4.
151. Інформація Ради суддів України станом на 23 листопада 2016 р. URL: <http://rsu.gov.ua/>. (Дата звернення: 12.05.2017).
152. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / пер. з нім. К. : Лібра, 2001. 400 с.
153. Казакевич П. Правовий статус Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. *Вісн. Вищої кваліф. комісії України*. 2013. № 1. С. 38–42.
154. Как обеспечить независимость судей в России : сб. матер. / редкол.: В. В. Волков, Э. Л. Панеях, М. Л. Поздняков, К. Д. Титаев. Санкт-Петербург: ИПП ЕУ СПб, 2012. 28 с.
155. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права : моногр. Харків: Право, 2008. 296 с.
156. Капліна О. В., Тютюгін В. І. , Тітко І. А. Постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови: окремі аспекти застосування ст. 375 Кримінального кодексу Україн. *Вісн. Верховн. Суду України*. 2012. № 2. С. 42–48.

157. Квасневська Н. Д. Адміністративно-правове забезпечення реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів в Україні: автореф. дис. ...доктора юрид. наук. Київ, 2016. 40 с.

158. Квасневська Н. Д. Кримінальна відповідальність судді за неправосуддя в Україні : моногр. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 192 с.

159. Кваша О. О. Кримінальна відповідальність за постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали чи постанови. *Правова держава*. 2006. Вип. 17. С. 208–315.

160. Керимов Д. А. Философские проблемы права: учебн. Москва: Мысль, 1972. 472 с.

161. Київські рекомендації ОБСЄ щодо незалежності судочинства у Східній Європі, на Південному Кавказі та в Середній Азії 2010 р. : ухв. Бюро демократ. ін-тів та прав людини 23–25 черв. 2010 р. URL: <http://www.osce.org/uk/odihr/86319?download=true>. (Дата звернення: 23.05.2015).

162. Киримова Е. А. Правовой институт: понятие и виды : учеб. пособ. Саратов : Сарат. гос. акад. права, 2000. 55 с.

163. Киричко В. М. Кримінальна відповідальність за корупцію: моногр. Харків: Право, 2013. 424 с.

164. Кистяковский А. Ф. Права, по которым судится малороссийский народ : учебник (репринт. изд. 1879 г.). Киев : Универ. тип. И. И. Завадзкого, 1879. 1063 с.

165. Ківалов С. Злочин починається з вини: ВК сформулювала необхідні умови для притягнення суддів до кримінальної відповідальності за неправосудні рішення / С. Ківалов. URL: http://zib.com.ua/ua/128019-venecianska_komisiya_sformulyovala_neobhidni_umovi_dlya_prit.html. (Дата звернення: 23.03.2017).

166. Кічмаренко С. М. Адміністративно-правове забезпечення незалежності судової влади в Україні: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.

167. Клеандров М. И. Ответственность судьи: моногр. Москва: Норма-ИНФРА-М, 2011. 576 с.

168. Клеандров М. И. Статус судьи: правовой и смежные компоненты: моногр. Москва: Норма, 2008. 448 с.
169. Клеандров М. И. Судебные системы государств –участников СНГ: законодательное обеспечение : моногр. Москва: Юристъ, 2002. 623 с.
170. Кленов Е., Малов В. Рецензия на книгу «Советское трудовое право»: учебник / под ред. Н. Г. Александрова. *Сов. юстиция*. 1967. № 12. С. 29-31.
171. Клишас А. А. Конституционный контроль и конституционное правосудие зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование: моногр. Москва: Междунар. отношения, 2007. 496 с.
172. Кобликов А. С. Юридическая этика : учеб. пособ. Москва: Норма-ИНФРА-М, 2000. 254 с.
173. Коваль Л. В. Административно-деликтное отношение : моногр. Киев : Вища шк., 1979. 232 с.
174. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р., № 2747-IV (зі змінами та доп. станом на 13.07.2017). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (Дата звернення: 05.08.2017).
175. Кодекс законів про працю від 10.12.1971 р., № 322-VIII (зі змінами та доп. станом на 06.04.2017). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15?info=1> (Дата звернення: 05.05.2017).
176. Кодекс професійної етики українського журналіста: затв. на X з'їзді Нац. спілки журналістів України у квіт. 2002 р. URL: <http://centra.net.ua/old/codensju.html>. (Дата звернення: 25.05.2015).
177. Кодекс суддівської етики : затв. XI черг. з'їздом суддів України 22 лют. 2013 р. URL: <http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki%281%29.pdf>. (Дата звернення: 21.01.2015).
178. Кодекс судейской этики РФ : утв. VIII Всерос. съездом судей 19 дек. 2012 г. URL: <http://www.vkks.ru/publication/10738/>. (Дата звернення: 15.04.2015).
179. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р., № 8073-X. (зі змінами та доп. станом на 13.07.2017). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15?info=1> (Дата звернення: 25.07.2017).

180. Кожевников А. И. Субъекты юридической ответственности : дис. ... канд. юрид. наук. Москва: 2004. 172 с.
181. Кожевников А. Ю. Конституційно-правове регулювання імунітетів в Україні (на прикладі глави держави, народних депутатів та суддів України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 20 с.
182. Кожевников А. Ю. Проблемы регулювання імунітету суддів судів загальної юрисдикції в Україні. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія «Право»*. Ужгород : Поліграф-центр «ЛПРА», 2009. Вип. 12. С. 112–118.
183. Козюбра М. І. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 30–63.
184. Колесников Е. В. О повышении ответственности судей в Российской Федерации. *Журн. рос. права*. 2006. № 3. С. 22–33.
185. Колесниченко В. М. Роль і місце Вищої ради юстиції в системі органів державної влади. *Вища рада юстиції – 15 років* : зб. док. Київ: Логос, 2012. С. 118–122.
186. Комиссаров К. И. Судебное усмотрение в гражданском процессе. *Сов. гос-во и право*. 1969. № 5. С. 51–61.
187. Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_c16. (Дата звернення: 23.04.2015).
188. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.: редакція станом на 02.10.2014 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (Дата звернення: 23.06.2017).
189. Кондрашев А. А. Конституционно-правовая ответственность в Российской Федерации: теория и практика: моногр. Москва: Юристъ, 2006. 345 с.
190. Кони А. Ф. Собрание сочинений : [в 8-ми т. Т. 4 : Правовые воззрения А. Ф. Кони] /под общ. ред. В. Г. Базанова, Л. Н. Смирнова, К. И. Чуковского. Москва: Юрид. лит., 1967. 544 с.
191. Кононенко Ю. В. Адміністративно-правова охорона права на справедливий судовий розгляд в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.
192. Конституции государств Европейского Союза / под ред. Л.А. Окунькова. Москва: НОРМА-ИНФРА*М, 1999. 784 с.

193. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : учебник для вузов / под общ. ред. В. А. Туманова. Москва: Юстиц-информ, 2008. 473 с.
194. Конституционное право государств Европы : учеб. пособ. [для студ. юрид. вузов и фак.] / отв. ред. Д. А. Ковачев. Москва: Волтерс Клувер, 2005. 306 с.
195. Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд. С. Головатий. Київ: Укр. правн. фундація : Право, 1996. 544 с.
196. Конституційне законодавство зарубіжних країн : хрестоматія / упоряд. В. О. Ріяка й К. О. Закоморна. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 384 с.
197. Конституційне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. П. Колісника й Ю. Г. Барабаша. Харків: Право, 2008. 416 с.
198. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20 квітня 1978 р. *Офіц. веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>. (Дата звернення: 2.02.2015).
199. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 30 січня 1937 р. *Офіц. веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>. (Дата звернення: 3.05.2015).
200. Конституція України : наук.-практ. комент. / редкол.: В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевий та ін. Харків: Право ; К. : Вид. дім «Ін Юре», 2003. 808 с.
201. Конституція України від 28.06.1996 р. (зі змінами та доп. станом на 30.09.2016 р.). *Офіц. веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР>. (Дата звернення: 24.06.2017).
202. Корупційні ризики в кримінальному процесі та в судовій системі : моногр. / М. В. Буроменський, О. В. Сердюк, І. М. Осика та ін. Київ: ФОП Москаленко О. М., 2009. 220 с.
203. Котляревский Г. С., Назаров Б. Л. Проблемы теории права: моногр. Москва: Юрид. лит., 1973. 282 с.
204. Кохан В. П. Дисциплінарна відповідальність суддів у трудовому праві України : дис. ... канд. юрид. наук. Луганськ, 2011. 195 с.
205. Кравчук В. Персоналізація відповідальності чиновника є єдиним ефективним засобом очищення влади. *Закон і бізнес*. 2014. № 17 (1159). С. 4-5.

206. Красильников Б. В. Судебная ошибка по гражданскому делу как следствие несовершенства материального и процессуального законодательства: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2002. 167 с.

207. Краснікова О. В. Конституційна відповідальність в системі захисту правового статусу суб'єктів місцевого самоврядування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2004. 19 с.

208. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: моногр. / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін. Одеса: Фенікс, 2015. 488с.

209. Кримінальне право України: Заг. ч.: підруч. / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків: Право, 2010. 456 с.

210. Кримінальне право України: Особл. ч.: підруч. / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків: Право, 2010. 608 с.

211. Кримінальний кодекс України від 05 квіт. 2001 р., № 2341-III (зі змінами і доп. станом на 13.07.2017). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/>. Дата звернення: 25.07.2017.

212. Кримінальний процес: підруч. / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій та ін. Харків: Право, 2013. 824 с.

213. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р., № 4651-VI (зі змінами і доп. станом на 13.07.2017). URL: . <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> Дата звернення: 25.07.2017.

214. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 груд. 1960 р., № 1001-05 (зі змінами і доп. станом на 15.11.2011). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>. Дата звернення: 25.07.2017.

215. Кримінологія: Заг. та Особл. частини : підруч. / за ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2009. 288 с.

216. Крусс В. И. Теория конституционного правопользования: моногр. Москва: Норма, 2007. 752 с.

217. Крусян А. Р. Конституційно-правові засади діяльності Вищої ради юстиції. *Вища рада юстиції – 15 років*. К. : Логос, 2012. С. 127–130.

218. Кудешкина против Российской Федерации: решение Европейского суда по

правам человека от 26 февраля 2009 г. URL: htc.s.ru/praktika_evropejskogo_suda/praktika_po_st10_evropejskoj_konvencii/europ_practice12/ (Дата звернення – 23.04.2016 р.).

219. Кудрявцев В. Н. Закон, поступок, ответственность: моногр. Москва: Наука, 1986. 448 с.

220. Кузнецов А. П. Судебное усмотрение: этимология понятия, пределы. *Юрид. наука и практика : Вестн. Нижегород. акад. МВД России*. 2011. № 3. С. 141–144.

221. Кузнецова И. С. Имунитеты и ответственность как элементы конституционно-правового статуса судьи : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2010. 188 с.

222. Кузьмин И. А. Объект материального правоотношения юридической ответственности. *Вестн. Воронеж. гос. ун-та. Серия «Право»*. 2013. № 1 (14). С. 92–100.

223. Куйбіда Р., Середя М. Суддівська помилка: критерії розмежування зловживання (свавілля), недбалості та добросовісної поведінки. URL: http://zib.com.ua/ua/print/121100-yake_sudove_rishennya_e_svavilnim_-_zvit_schodo_suddivskih_p.html. (Дата звернення: 05.01.2017).

224. Куйбіда Р., Сироїд О. Посібник із написання судових рішень: моногр. Київ: Дрім Арт, 2013. 224 с.

225. Куйбіда Р., Середя М. Дисциплінарна відповідальність суддів в Україні: проблеми законодавства і практики: моногр. Київ: ФОП Москаленко О. М., 2013. 72 с.

226. Куліков та інші 17 проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 19 січня 2017 р. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c> (Дата звернення – 23.03.2017 р.).

227. Курило О. М. Проблеми організації роботи апеляційного суду області: моногр. Харків: Юрайт, 2013. 256 с.

228. Курпас М. В. Причины и условия совершения судебных ошибок. *Рос. судья*. 2011. № 5. С. 42–45.

229. Курс уголовного права [в 5-ти т. Т. 1 : Общ. ч. Учение о преступлении] / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. Москва: Зерцало, 1999. 611 с.

230. Куфтирєв П. В. Джерела суддівського розсуду: теоретико-правовий аспект. *Юрид. Україна*. 2005. № 10. С. 8–14.

231. Куфтирєв П. В. Реалізація доктрини суддівського розсуду у правовідносинах правосуддя. *Актуал. пробл. юрид. науки* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. «Сьомі осінні юридичні читання». Хмельницький : Хмельн. ун-т упр. та права, 2008. С. 59–61.

232. Кучинский В. А. О понятии юридической ответственности как фундаментальной категории юриспруденции. *Юрид. ответственность: пробл. теории и практики* : межвуз. сб. науч. тр. Минск : Акад. МВД РБ, 1996. С. 10–12.

233. Кучинська О. П. До питання про внутрішнє переконання судді. *Право і суспільство*. 2010. № 5. С. 60–63.

234. Лавриненко І. Якщо неправильно проводити люстрацію, вона переростає в репресії. URL: <http://www.judges.org.ua/dig4694.htm>. (Дата звернення: 12.07.2015).

235. Лапкін А. В. Роль голови суду у адмініструванні та організації роботи господарського суду. Організація роботи та адміністрування в господарських судах України : матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23–24 квіт. 2013 р.). Харків: Б. в., 2013. С. 267–271.

236. Лебедев С. А. Философия науки: краткая энциклопедия (основные направления, концепции, категории). Москва: Акад. проект, 2008. 692 с.

237. Лейст О. Э. Принципы юридической ответственности. *Общая теория права* : учебник. Москва: МГТУ, 1996. 384 с.

238. Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы) : моногр. Москва: Изд-во МГУ, 1981. 239 с.

239. Лейст О. Э. Сущность права: Проблемы теории и философии права: моногр. Москва: Зерцало, 2002. 279 с.

240. Ленк Х. Ответственность в технике, за технику, с помощью техники. *Философия техники в ФРГ* : сб. ст. / пер. с нем. и англ. Ц. Г. Арзаканяна и др. Москва: Прогресс, 1989. С. 372–392.

241. Липинский Д. А. Проблемы юридической ответственности : учебник. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2003. 385 с.

242. Липинский Д. А., Чуклова Е. В. Процессуальная ответственность: моногр. Москва: Юрлитинформ, 2013. 184 с.

243. Липинский Д. А., Мусаткина А. А. Юридическая ответственность, санкции и меры защиты : моногр. Москва: РИОР : ИНФРА-М, 2013. 139 с.

244. Літошенко О. С. Адміністративна відповідальність в системі юридичної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 21 с.
245. Лукіна І. М. Цивільна процесуальна відповідальність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 18 с.
246. Луценко О. Є. Дисциплінарний проступок як підстава припинення трудових правовідносин із державними службовцями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 20 с.
247. М'ясникова Н. О. Відповідальність у сучасних соціальних практиках : автореф. дис. ... канд. філос. наук. Харків, 2008. 20 с.
248. Магнуссон П. Відбір кандидатів на посади суддів у США. *Інформ. вісн. ВККС України*. 2007. № 3–4. С. 14–18.
249. Малеин Н. С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность : моногр. Москва: Юрид. лит., 1985. 182 с.
250. Маліновська В. М. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності. *Вісн. Вищ. ради юстиції*. 2010. № 2. С. 58–65.
251. Мальцев Г. В. Понимание права: подходы и проблемы : учеб. пособ. Москва: Прометей, 1999. 419 с.
252. Маляренко А. В. Підстави юридичної відповідальності суддів загальної юрисдикції України : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2013. 187 с.
253. Маляренко А. В. Про присягу судді та відповідальність за її порушення. *Вісн. Верхов. Суду України*. 2012. № 2. С. 27–32.
254. Мамченко Н. Где грань публичности судей? URL: <http://www.judges.org.ua/dig1901.htm> (Дата звернення: 23.04.2015).
255. Марочкін І. Є. Органи, що забезпечують формування суддівського корпусу. *Пробл. законності*. 2012. № 120. С. 241–246.
256. Марочкін І. Є., Назаров І. В. Аналіз дисциплінарної практики кваліфікаційних комісій суддів. *Підбір суддівських кадрів і дисциплінарна відповідальність суддів*: матер. семінару-тренінгу (м. Київ, 12–13 лют. 2007 р.; м. Івано-Франківськ, 15–16 лют. 2007 р.; м. Донецьк, 19–20 лют. 2007 р.). Київ: ВККС України, 2007. С. 284–296.

257. Мартышкин В. Н., Гавин А. С., Дементьева Т. А. Правовые и нравственные критерии судебного усмотрения. *Право и безопасность*. 2009. № 3–32. С. 19–22.

258. Марцеляк О. В., Погорецький М. А., Прилуцький С. В. Науково-правовий висновок щодо питань відповідальності суддів у контексті відповідності Конституції України положень п. 6 ч. 1, пунктів 2, 13 ч. 2, ч. 3 ст. 3 Закону України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 р., № 1682-vii. *Вісн. кримін. судочинства*. 2015. № 2. С. 249–263.

259. Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права : учебник. М. : ТК Велби; Проспект, 2008. 768 с.

260. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права : моногр. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1972. 294 с.

261. Матузов Н. И. Правовая система и личность : учеб. пособ. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. 294 с.

262. Международный пакт о гражданских и политических правах 1966 г. : ратифиц. указом Президиума ВС УССР № 2148-VIII от 19.10.1973 г. *Международ. документы по правам человека*. Харьков : РИФ «Арсин, ЛТД», 2000. С. 64–85.

263. Мелешевич А. Люстрацію слід проводити, поки не загоїлися рани: інтерв'ю. URL: <http://www.judges.org.ua/dig4795.htm>. (Дата звернення: 23.06.2015).

264. Мелихов В. А. Процессуальная ответственность как особая форма государственного принуждения (теоретико-правовой анализ) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2011. 20 с.

265. Меліхова Ю. А. Морально-професійна культура судді як філософсько-правова проблема : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2013. 21 с.

266. Мелкумян М. Г. К вопросу о классификации функций юридической ответственности. *Вектор науки Тольят. гос. ун-та. Серия «Юрид. науки»*. 2011. № 3. С. 64–68.

267. Мельник М. Досвід урегулювання дисциплінарної відповідальності суддів у Португалії та шляхи його використання в Україні. *Вісн. ВККС України*. 2012. № 1. С. 16–19.

268. Мельник М. Узагальнення дисциплінарної практики щодо суддів як джерело вдосконалення законодавства. *Вісн. ВККС України*. 2013. № 1. С. 14–17.

269. Мельник О.В. Конституційно-правова відповідальність вищих органів державної влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 17 с.
270. Мельничук Н.О. Договірне регулювання трудових відносин в нових економічних умовах : моногр. Київ: Хай-Тек Прес, 2012. 340 с.
271. Методичні рекомендації щодо надання Апеляційним судом АРК місцевим судам методичної допомоги в застосуванні законодавства: затв. Рішенням зборів суддів Апеляц. суду АРК від 18 груд. 2013 р. URL: http://zib.com.ua/ua/52945-metodichni_rekomendacii__schodo_nadannya_apelyaciynim_sudom_.html. (Дата звернення: 23.04.2015).
272. Методологія в праві: моногр. / заг. ред. І. Безклубого. Київ: Грамота, 2017. 658 с.
273. Михайлов А.М. Судебная власть в правовой системе Англии : моногр. Москва: Юрлитинформ, 2009. 344 с.
274. Міжнародні стандарти незалежності суддів : зб. док. / уклад. А.Г. Алексєєв. Київ: Поліграф-Експрес, 2008. 184 с.
275. Міжнародні стандарти у сфері етики та поведінки суддів. *Юрид. журн.* 2010. № 10. С. 75–109.
276. Модернизация статуса судьи: современные международные подходы : моногр. Москва : Норма. ИНФРА-М, 2011. 336 с.
277. Моисеев С.В. Философия права : учеб. пособ. Новосибирск : Сибир. универ. изд-во, 2003. 203 с.
278. Моніторинг процесу реформ – 2016: звіт Нац. ради реформ. Київ: ОБСЄ: Координатор проектів в Україні, 2017. 102 с. С. 15-16.
279. Мордовец А.С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина: моногр. Саратов : Изд-во Сарат. ВШ МВД РФ, 1996. 286 с.
280. Морщакова Т.Г. Судебное правоприменение в России: о должном и реальном : моногр. Москва: Изд-во Р. Валент, 2010. 312 с.
281. Москвич Л.М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : моногр. Харків: Вид-во ФІНН, 2011. 384 с.

282. Москвич Л. М. Проблеми підвищення ефективності судової системи: концептуальний аналіз: автореф. дис. ...д-ра юрид. наук. Харків, 2011. 40 с.
283. Москвич Л. М. Статус суддів: теоретичний та порівняльно-правовий аналіз : моногр. Білозерка : Б. в., 2004. 224 с.
284. Москвич Л. М., Подкопаєв С. В., Прилуцький С. В. Статус судді: питання теорії та практики : моногр. Харків: Вид. дім «ІНЖЕК», 2004. 327 с.
285. Муздыбаев К. Психология ответственности: моногр. Ленинград: Наука, 1983. 240 с.
286. Мур Дж. Н. Верховенство права : обзор Верховенство права : докл. на семинаре, (гг. Москва – Ленинград, 19–23 марта). Москва: Прогресс, 1992. 212 с.
287. Мурсалимов К. Р. Правоприменительные ошибки (проблемы теории) : дис. ... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2000. 182 с.
288. Навроцький В. Проблема відповідальності за корупційні діяння, рішення про які прийняті колегіально. *Відповідальність посадових осіб за корупційну діяльність*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. семінару (м. Харків, 11–12 травня 2001 р.). Харків: Східно-регіон. центр гуманіт.-освіт. ініціатив, 2003. С. 41–44.
289. Навроцький В. О. Кримінальне право України: Особл. ч.: курс лекцій. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2000. 772 с.
290. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння: моногр. Харків: Вид-во ФІНН, 2011. 432 с.
291. Назаров І. В. Правовий статус Вищої ради юстиції: моногр. Харків: Право, 2006. 208 с.
292. Намясенко О. В. Правовий статус судді Конституційного Суду України: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Київ, 2009. 20 с.
293. Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины от 5 апреля 2001 г. / под ред. Н. И. Мельника, Н. И. Хавронюка. Киев : Каннон; А. С. К., 2002. 1216 с.
294. Національна стратегія у сфері прав людини: затв. Указом Президента України від 25 серпня 2015 р., № 501/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> (Дата звернення – 03.05.2016 р.).

295. Нікітченко Ю.Г. Правове регулювання дисциплінарної відповідальності суддів. *Вища рада юстиції – 15 років*. Київ: Логос, 2012. С. 185-187.
296. Німецький закон про суддів від 8 вересня 1996 р. з наступними змінами. *Законодавство про судоустрій та статус суддів у Німеччині* : зб. матер. № 4. Київ: Нім. фонд міжнар. прав. співробітництва, 2011. С. 64–106.
297. Ноздрачѳв А. Ф. Государственная служба : учебник [для подгот. гос. служ.]. Москва: Статут, 1999. 591 с.
298. Номоконов В. А. Преступное поведение: механизм, детерминации, причины, ответственность : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1991. 36 с.
299. Носков С. А. Институт юридической ответственности : дис. ... д-ра юрид. наук. Тольятти, 2007. 278 с.
300. Носкова Е. А. Позитивная юридическая ответственность : моногр. Тольятти : Волж. ун-т, 2003. 356 с.
301. О внесении изменений и дополнений в Закон РФ «О статусе судей в РФ» : Федер. закон от 15.12.2001 г., № 169-ФЗ. *СЗ Рос. Федерации*. 2001. № 51. Ст. 4834.
302. О компенсации за нарушение права на судопроизводство в разумный срок или права на исполнение судебного акта в разумный срок: Федер. закон РФ от 30 апр. 2010 г. № 68-ФЗ. URL: <http://www.rb.ru/inform/138997.html>. (Дата звернення: 14.05.2015).
303. О статусе судей в РФ : Закон РФ от 26 июня 1992 г. № 3132-І. *Ведомости Верхов. Совета РФ*. 1992. № 30. Ст. 1792.
304. О статусе судьи : Закон Респ. Молдова № 544-ХІІІ от 20 июля 1995 г. *Monitorul Oficial*. 1995. № 59–60. Ст. 385.
305. Обрусна С. Ю. Адміністративно-правові засади реформування судової системи України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2011. 35 с.
306. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. Москва: Юристь, 2001. 520 с.
307. Общетеоретическая юриспруденция: учеб. курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс. 2011. 436 с.
308. Овсяннікова О. О. Транспарентність судової влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2009. 20 с.

309. Овчаренко Е. Конституционно-правовые аспекты ответственности судей в странах СНГ и ЕС. *Закон и жизнь: междунар. науч.-практ. прав. журн.* (г. Кишинев, Респ. Молдова). 2013. № 10 (262). С. 19–22.

310. Овчаренко Е. Международные стандарты привлечения судей к юридической ответственности. *LEGEA ȘI VIAȚA: Publicație științifico-practică* (г. Кишинев, Республика Молдова). 2013. № 10. С. 34–37.

311. Овчаренко Е. Н. Ответственность судьи за неправосудное решение в Украине и РФ: сравнительно-правовой анализ. *Журн. науч. публикаций аспирантов и докторантов* (г. Курск, РФ). 2013. № 3. С. 27–35.

312. Овчаренко Е. Н. Проблема разумности и соразмерности санкций, налагаемых на судей. *Вестн. Самар. гуманит. акад. Серия «Право»* (г. Самара, РФ). 2013. № 2. С. 191–205.

313. Овчаренко Е. Н. Судебная власть и проблема резонансных уголовных дел в Украине: опыт Украины. *Суды, СМИ и общественный интерес: сб. матер. конф.* (г. Екатеринбург, 21 декабря 2013 г.). Екатеринбург, 2014. С. 65–72.

314. Овчаренко О. М. Роль суддівської етики в регламентації професійної діяльності судді: питання теорії та практики. *Вісн. Вищ. кваліфікац. комісії суддів України*. 2013. № 2. С. 23–31.

315. Овчаренко О. М. Вопросы регулирования правового статуса судей в конституциях европейских стран. *Шості Тодиківські читання: зб. тез наук. доп. і повідом. Міжнар. наук. конф. молодих учен., асп. і студ.* (м. Харків, 27–28 верес. 2013 р.). Харків: Права людини, 2013. С. 186, 187.

316. Овчаренко О. М. Органи, що здійснюють притягнення суддів до відповідальності: міжнародні стандарти та їх реалізація в Україні. *Вісн. Запоріз. наці. університету. Юрид. науки*. 2013. № 3. С. 232–239.

317. Овчаренко О. М. Порухення етичних норм як підстава відповідальності судді. *Теорія і практика правознавства: електрон. наук. фах. вид.* 2013. № 2(4). URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/46.pdf. (Дата звернення: 25.10.2015).

318. Овчаренко О. М. Проблема забезпечення незалежності суддів при звільненні їх за особливих обставин. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2013. № 4. С. 243–252.

319. Овчаренко О. М. Процедура ініціації дисциплінарного провадження стосовно судді: проблемні аспекти. *Актуальні проблеми юридичної науки і практики: тези доп. та наук. повідом. учасн. IV Всеукр. наук.-практ. конф.* Харків: Діса плюс, 2013. С. 302,303.

320. Овчаренко О. М. Судова помилка: між категоріями свободи і відповідальності. *Наук. вісн. міжнар. гуманіт. ун-ту. Серія «Юриспруденція»*. 2013. Вип. № 6/3.Т. 1. С. 30–33.

321. Овчаренко О. М. Актуальні питання відповідальності суддів, які обіймають адміністративні посади в судах. *Універ. наук. зап.* 2013. № 4(48). С. 416–424.

322. Овчаренко О. М. Відповідальність судді за порушення приписів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *Актуальні проблеми судового права: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присв. пам'яті проф. І. Є. Марочкина (м. Харків, 20 квітн. 2017 р.)*. Т. 1. Харків: Право, 2017. С. 109–113.

323. Овчаренко О. М. Відповідальність суддів як елемент принципу верховенства права. *Право України*. 2014. № 4. С. 212–219.

324. Овчаренко О. М. Деякі проблеми реформування судової системи України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2008. № 16. С. 206–216.

325. Овчаренко О. М. Деякі процедурні аспекти притягнення суддів до кримінальної відповідальності. *Вісн. Вищ. ради юстиції: електрон. наук. вид.* 2012. № 4 (12). С. 7–21. URL: http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik12_012.pdf (Дата звернення: 23.03.2017).

326. Овчаренко О. М. До питання визначення змісту суддівської недоторканності у світлі конституційно-правової реформи. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присв. 20-річчю НАПрУ й обговоренню моногр. «Правова доктрина України» (м. Харків, 20-21 листоп. 2013 р.)* Х.: Право, 2013. С. 738–441.

327. Овчаренко О. М. До питання визначення конституційно-правового статусу суддів. *П'яті Тодиківські читання: зб. тез наук. доп. і повідом. Міжнар. наук. конф.*

молодих учен., асп. і студ. (м. Харків, 28-29 верес. 2012 р.). Харків: Права людини, 2012. С. 184,185.

328. Овчаренко О. М. До питання визначення ознак порушення присяги судді. *Організація роботи та адміністрування в господарських судах України*: матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23-24 квіт. 2013 р.). Харків: Б. в. С. 540–545.

329. Овчаренко О. М. До питання визначення службових прав та обов'язків судді. *Пробл. законності*. 2013. № 121. С. 191–200.

330. Овчаренко О. М. До питання відновлення довіри до судової влади України. *Актуал. пробл. юрид. науки*: зб. тез Міжнар. наук. конф. «Тринадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 14-15 листоп. 2014 р. Ч. 1.). Хмельницький: Хмельн. ун-т управління та права, 2014. С. 44–46.

331. Овчаренко О. М. До питання про відповідальність суддів Конституційного Суду України. *Учен. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. И. Вернадського. Серія «Юрид. науки»*. 2013. Т. 26 (65). №2-1 (Ч. 1). С. 194–202.

332. Овчаренко О. М. До питання про попередження корупції в судовій системі України. *Юрид. журнал*. 2011. № 10. С. 41–49.

333. Овчаренко О. М. До питання удосконалення процедури судового оскарження рішень Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради юстиції. *Юридична осінь 2013 року*: зб. тез доп. та наук. повідом. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (м. Харків, 14 листоп. 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 387–390.

334. Овчаренко О. М. Забезпечення гласності й відкритості у діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України у сучасних умовах. *Зб. тез доп. та наук. повідом. учасників наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів*; (м. Харків 13 листоп. 2012 р.). Харків: НУ «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. С. 182–184.

335. Овчаренко О. М. Інститут юридичної відповідальності судді в системі судового права. *Актуальні проблеми судового права*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присв. пам'яті проф. І. Є. Марочкіна (м. Харків, 30 жовт. 2015 р.). Харків: Право, 2015. С. 76–79.

336. Овчаренко О. М. Люстрація в органах кримінальної юстиції: міжнародні стандарти та вітчизняний досвід. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 28. С. 145–158.
337. Овчаренко О. М. Належне фінансове забезпечення суддів як гарантія їх незалежності. *Пробл. законності*. 2012. № 120. С. 258-267.
338. Овчаренко О. М. Питання удосконалення процедури переведення судді, призначеного на посаду вперше. *Теорія і практика правознавства*: електрон. наук. фах. вид. 2013. № 1(3). URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirk/1.2013/Ovchar.pdf (Дата звернення: 20.01.2016).
339. Овчаренко О. М. Поняття юридичної відповідальності суддів: відмежування від суміжних категорій. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2013. № 1082. С. 326–330.
340. Овчаренко О. М. Порухення присяги як підстава конституційної відповідальності судді. *Пробл. законності*. 2013. № 123. С. 237–247.
341. Овчаренко О. М. Постановлення суддею завідомо неправосудного рішення: аналіз об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 375 КК України. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 8-9 жовт. 2015 р.). Харків: Право, 2015. С. 367–372.
342. Овчаренко О. М. Притягнення судді до цивільно-правової відповідальності за чинним законодавством України. *Вісн. госп. судочинства*. 2013. № 3. С. 179–188.
343. Овчаренко О. М. Проблема визначення строків давності притягнення суддів до відповідальності за порушення присяги. *Пробл. законності*. 2014. № 124. С. 176–186.
344. Овчаренко О. М. Проблема використання сучасних технологій в організації роботи суду. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2011. № 22. С. 96–107.
345. Овчаренко О. М. Проблема диференціації дисциплінарної відповідальності суддів. *Актуальні пробл. юрид. науки*: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конфер. «Дванадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 8–9 листоп. 2013 р. Ч. 1). Хмельницький: Хмельн. ун-т управління та права, 2013. С. 61,62.

346. Овчаренко О. М. Проблеми оскарження рішень Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради юстиції щодо притягнення суддів до юридичної відповідальності. *Пробл. законності*. 2013. № 122. С. 196–206.

347. Овчаренко О. М. Реалізація принципу недоторканності суддів за новим кримінально-процесуальним законодавством. *Досудове розслідування: Актуальні проблеми і шляхи їх вирішення: матер. постійно діючого наук.-практ. семінару* (м. Харків 19 жовт. 2012 р.). Харків: ТОВ «Оберіг», 2012. С. 119–123.

348. Овчаренко О. М. Соціальна відповідальність суду як передумова юридичної відповідальності судді. *Наук. вісн. Міжнар. гуманіт. ун-ту. Серія «Юриспруденція»*. 2013. № 6/1. Т. 1. С. 63–67.

349. Овчаренко О. М. Трансформація статусу судді: конституційно-правові аспекти. *25 років господарській юрисдикції в Україні: досвід та перспективи: матер. Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 20 трав. 2016 р.). Харків: Право, 2016. С. 91–98.

350. Овчаренко О. М. Юридична відповідальність судді. *Судова влада: кол. моногр. / за заг. ред. І. Є. Марочкина*. Харків: Право, 2015. (792 с.) С. 563–606.

351. Овчаренко О. М. Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження: моногр. Харків: Право, 2014. 576 с.

352. Овчаренко О. Правові та організаційні аспекти реалізації права судді на відставку. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2012. № 4. С. 288–298.

353. Овчаренко О. Проблеми забезпечення права на справедливий суд. *Доповідь правозахисних організацій: права людини в Україні у 2016 р.* URL: Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/problemu-zabezpechennya-prava-na-spravedlyvyj-sud-o-ovcharenko/> (Дата звернення: 25.03.2017).

354. Овчаренко О. Проблеми запобігання незаконному втручання в діяльність судових органів України. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2013. № 1 (72). С. 212–223.

355. Овчаренко О. М. Проблеми визначення державної політики щодо притягнення суддів до кримінальної відповідальності. *10 років чинності КК України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матер. міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харква, 13-14 жовт. 2011 р.). Харків: Право, 2011. С. 169–174.

356. Овчаренко О. М. Теоретико-прикладні проблеми інституту юридичної відповідальності судді: моногр. Харків: Юрайт, 2017. 624 с.
357. Овчаренко О. М. Принцип незалежності суддів vs принцип оскарження судового рішення: теоретичні й практичні аспекти. *Юрид. Україна*. 2015. № 6. С. 70–79.
358. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 20 с.
359. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : моногр. Харків: Право, 2008. 304 с.
360. Овчаренко О. М. Конституційно-правові аспекти відповідальності суддів Конституційного Суду України. *Восьмі Тодиківські читання*: зб. тез наук. доп. і повідом. Міжнар. наук. конф. молодих учен., асп. і студ. (м. Харків, 2-3 жовт. 2015 р.). Х.: Права людини, 2015. С. 147, 148.
361. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. [23-е изд., испр.]. Москва: Рус. яз., 1991. 917 с.
362. Олександр Лавринович: Відповідальність суддів за неправомірні рішення має бути невідворотною. URL: <http://www.vcu.gov.ua/news/529>. (Дата звернення: 22.06.2015).
363. Оніщенко Н. М. Інститут юридичної відповідальності держави перед особою: формування та тенденції розвитку. *Судова апеляція*. 2007. № 1. С. 6–12.
364. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії : моногр. Київ: ІДП НАН України, 2002. 352 с.
365. Організація роботи суду в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2009. 312 с.
366. Організація судових та правоохоронних органів : підруч. / за ред. І. Є. Марочкіна. Харків: Право, 2013. 448 с.
367. Ореховский А. И. Основания ответственности: методологический и праксеологический аспекты : учеб. пособ. Новосибирск : СибГУТИ, 1998. 71 с.
368. Осадча А. С. Спеціальний суб'єкт злочину: генезис, функції, проблеми кваліфікації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 20 с.
369. Остафійчук Л. А. Юридична відповідальність за неповагу до суду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.

370. Ответственность в управлении: учебник / И. Л. Бачило, Х. Я. Калла и др. Москва: Наука, 1985. 303 с.

371. Отечественная Т. И., Володина Д. В. Юридическая ответственность судей при отправлении правосудия в России. *Рос. следователь*. 2012. № 2. С. 22–25.

372. Офіційний веб-портал судової влади України. URL: <http://court.gov.ua/>. (Дата звернення: 22.01.2016).

373. Офіційний веб-сайт Верховного Суду України. URL: <http://www.scourt.gov.ua/>. (Дата звернення: 10.01.2017).

374. Офіційний веб-сайт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. URL: <http://www.scourt.gov.ua/>. (Дата звернення: 15.11.2015).

375. Офіційний веб-сайт Вищої ради правосуддя. URL: <http://www.vru.gov.ua/>. (Дата звернення: 15.01.2017).

376. Офіційний веб-сайт ВККС України: інформація про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. URL: <http://www.vkksu.gov.ua/ua/distsiplinarne-provadjennya/informatsiya-pro-prityagnennya-suddiv-do-distsiplinarnoi-vidpovidalnosti/> (Дата звернення: 15.01.2017).

377. Офіційний веб-сайт Національної школи суддів України. URL: <http://www.nsj.gov.ua/ua/>. (Дата звернення: 25.10.2015).

378. Офіційний веб-сайт Ради суддів України. URL: <http://rsu.gov.ua/>. (Дата звернення: 15.12.2016).

379. Перепелюк В. Н. Конституційні процедури. Державно-процесуальне право : навч. посіб. Чернівці : Рута, 2004. 350 с.

380. Перший голова ВРЮ Валерій Євдокимов: «Я хочу, щоб ВРЮ була розумом, честю і совістю нашої епохи»: інтерв'ю. URL: <http://www.judges.org.ua/dig4029.htm>. (Дата звернення: 13.12.2015).

381. Песин С. В. Государство как субъект юридической ответственности : теоретико-правовой аспект : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2002. 219 с.

382. Петелин А. И. Проблемы правовой ответственности в социалистическом обществе : учеб. пособ. Омск : Омск. ВШ милиции, 1976. 120 с.

383. Петришин А. В. Государственная служба. Историко-теоретические предпосылки. Сравнительно-правовой и логико-понятийный анализ: моногр. Харьков : Факт, 1998. 168 с.
384. Петров Д. Е. Отрасль права : учеб. пособие. Саратов : Изд-во ГОУ ВПО «Сарат. гос. акад. права», 2004. 192 с.
385. Пилипенко Е. А. Система российского права: структурно-функциональный анализ: дис. ... канд. юрид. наук. Ростов н/Д, 2003. 179 с.
386. Платон. Государство. *Собр. соч.* : [в 3-х т. Т. 2] / сост. А. Ф. Лосев, А. А. Тахо-Годи. Москва: Мысль, 1994. 526 с.
387. Погребной И. М. Теория права : учеб. пособие / под ред. И. М. Погребной. Харьков : Основа, 2003. 128 с.
388. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : моногр. Харків: Право, 2008. 240 с.
389. Подкопаев С. В. Дисциплінарна відповідальність суддів: сутність, механізм реалізації : моногр. Хаків: Вид-во «Інжек», 2003. 192 с.
390. Подкопаев С. В. Про підставу дисциплінарної відповідальності суддів. *Юрид. вісник*. 2005. № 12. С. 119–121.
391. Поздняков М. Критерии оценки качества работы судей и дисциплинарная ответственность: моногр. Санкт-Петербург: НИИ центр «Ин-т проблем правоприменения», 2014. 70 с.
392. Позиція судової влади та її відносини з іншими гілками державної влади в умовах сучасної демократії: висновок КРЄС № 18 від 16 жовтня 2015 р. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/58f4a4dd76aacfd0c2257d87004971a6/\\$FILE/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA__%E2%84%9618_\(2015\).pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/58f4a4dd76aacfd0c2257d87004971a6/$FILE/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA__%E2%84%9618_(2015).pdf). (Дата звернення: 13.12.2016).
393. Показники середньомісячної заробітної плати для призначення пенсій: за даними Пенсійного Фонду України. URL: <http://www.nibu.factor.ua/ukr/info/pens/zp-pen-a/>. (Дата звернення: 15.01.2017).
394. Покращення, але без комфорту. *Центр суддівських студій*. URL: <http://www.judges.org.ua/dig3882.htm>. (Дата звернення: 15.06.2015).

395. Полевий В. І. Конституційна відповідальність політичних партій в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2004. 20 с.

396. Положение о дисциплинарной ответственности судей УССР : утв. указом Президиума ВС УССР от 30.06.1976 г., № 1047-IX. *Ведом. Верхов. Совета УССР*. 1976. № 28. Ст. 237.

397. Положение о дисциплинарной ответственности судей УССР : утв. указом Президиума ВС УССР от 28.07.1967 г., № 211-VII. *Ведом. Верхов. Совета УССР*. 1967. № 31. Ст. 227.

398. Положення про автоматизовану систему документообігу суду: затв. рішенням Ради суддів України та наказом ДСА України від 26.11.2010 р. (зі змінами та доп. станом на 15.09.2016) URL: http://court.gov.ua/organy_samovrjaduvannja/2313133ds564/. (Дата звернення: 15.06.2015).

399. Положення про дисциплінарну відповідальність суддів, відкликання і дострокове звільнення суддів і народних засідателів судів Української РСР : затв. указом Президії ВР УРСР від 15 груд. 1989 р. № 8526-XI. *Відом. Верхов. Ради УРСР*. 1989. № 52. Ст. 691.

400. Положення про комітет етики, врегулювання конфлікту інтересів та професійного розвитку суддів Ради суддів України: затв. рішенням Ради суддів України від 04.02.2016 р. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0A51D2BED3>. (Дата звернення: 15.01.2017).

401. Положення про порядок кваліфікаційної атестації суддів: затв. Наказом ДСА України від 04.08.2006 р., № 80. URL: <http://zakon³.rada.gov.ua/laws/show/z0990-06>. (Дата звернення: 14.12.2015).

402. Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення: затв. рішенням ВККС України від 03.11.2016 р., № 143/зп-16. URL: http://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/poriadok_ta_metod.pdf. (Дата звернення: 15.01.2017).

403. Положення про проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді: затв. рішенням ВККС України 02.11.2016 р., № 141/зп-16. URL.: http://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/provedennia_konkursu.pdf. (Дата звернення: 10.01.2017).

404. Положення про судоустрій УРСР від 11 вересня 1929 р. *Зб. Законодавства УРСР*. 1929. № 26. Ст. 203.

405. Польовий О. Л. Гарантії суддівської незалежності при притягненні суддів до юридичної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 20 с.

406. Польовий О. Л. Суддя як суб'єкт юридичної відповідальності. *Актуал. пробл. політики: зб. наук. пр.* Миколаїв : Полігр. п-во СПД Румянцева Г. В., 2009. Вип. 38. С. 653–659.

407. Поляков С. Б. Правонарушитель – орган судебной власти? *Рос. судья*. 2010. № 9. С. 26 – 30.

408. Поляков С. Б. Отличие судебной ошибки от правонарушения судьи. *Адвокат*. 2010. № 5. С. 5–10.

409. Поляков С. Б. Принцип взаимной ответственности государства и личности: теоретико-правовые и прикладные аспекты: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Н. Новгород, 2011. 58 с.

410. Пономарев Д. Е. Генезис и сущность юридической конструкции : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Екатеринбург, 2005. 23 с.

411. Попов Д. И. Философско-правовые основы применения принципа верховенства права при осуществлении судебного усмотрения. *Юрид. вестн. ДГУ*. 2013. № 3. С. 27–31.

412. Порус В. Н. Обжить катастрофу. Современные заметки о духовной культуре России. *Вопр. философии*. 2005. № 11. С. 24–36.

413. Порядок здійснення контролю за дотриманням законодавства щодо конфлікту інтересів в діяльності суддів та інших представників судової системи та його врегулювання: затв. рішенням РСУ від 04.02.2016 р. URL: <http://od.arbitr.gov.ua/rsu/247142/>. (Дата звернення: 27.01.2017).

414. Порядок підготовки і переліку документів, необхідних для розгляду радою суддів загальних судів питань щодо призначення суддів на адміністративні посади в місцевих, апеляційних загальних судах, Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ та звільнення їх із цих посад: затв. рішенням Ради суддів

загальних судів від 14.03.2013 р., № 18. URL: <http://court.gov.ua/userfiles/dodatok%20do%20rish%2018.pdf>. (Дата звернення: 15.05.2015).

415. Порядок формування і ведення суддівського досьє: затв. рішенням ВККС України від 15.11.2016 р., № 150/зп-16. URL: <http://vkksu.gov.ua/ua/news/komisieiuzatwierdzieno-poriadok-formuwannia-i-wiediennia-suddiwskiego-dose-poriadok-formuwannia-i-wiediennia-dose-kandidata-na-posadu-suddi/>. (Дата звернення: 15.02.2017).

416. Постановление КС РФ от 18 октября 2011 г. № 23-П по делу о проверке конституционности положений статей 144, 145 и 448 УПК РФ, п. 8 ст. 16 Закона РФ «О статусе судей в Российской Федерации». URL: <http://ksportal.garant.ru>. (Дата обращения: 17.08.2015).

417. Постановление КС РФ от 20 июля 2011 г. № 19-п по делу о проверке конституционности положений пунктов 1 и 2 ст. 3, п. 1 ст. 8 и п. 1 ст. 12.1 Закона РФ «О статусе судей в Российской Федерации» и статей 19, 21 и 22 Федерального закона «Об органах судейского сообщества в Российской Федерации». URL: <http://www.garant.ru/hotlaw/federal/338515/>. (Дата обращения: 15.10.2015).

418. Постановление КС РФ от 25 января 2001 г. № 1-П по делу о проверке конституционности положения п. 2 ст. 1070 Гражданского кодекса РФ. *Собр. законодательства*. 2001. № 7. Ст. 700.

419. Правила внутрішнього трудового розпорядку для працівників апеляційного суду Запорізької обл.: затв. 11.02.2011 р. зборами колективу апеляційного суду Запорізь. обл. URL: <http://zpa.court.gov.ua/sud0890/rules/>. (Дата звернення: 15.04.2015).

420. Правила поведінки працівника суду : коментар, підгот. у рамках співпраці Проекту Агентства США з міжнар. розвитку (USAID) «Україна: верховенство права» з Держ. суд. адмін. України та Радою суддів України. Київ: Б. в., 2010. 40 с.

421. Правове регулювання дисциплінарної відповідальності суддів в Україні. *Інформ. вісн. ВККС України*. 2007. № 2 (3). С. 18,19.

422. Правові форми політичної відповідальності: аналіз зарубіжного досвіду та висновки для України : наук. зап. / І. О. Кресіна, В. П. Горбатенко, А. А. Коваленко та ін. Київ: ІДП НАН України, 2012. 100 с.

423. Правосуддя та суспільство: Висновок Консультативної ради європейських суддів № 7 (2005). URL: <http://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/vys7.pdf>. (Дата звернення: 15.09.2015).

424. Прагер і Обершлік проти Австрії: рішення Європейського суду з прав людини від 22.03.1995 р. URL: <http://www.medialaw.kiev.ua/zmisud/ecourt/211/>. (Дата звернення: 18.07.2015).

425. Практика розгляду ВАС України як судом першої інстанції справ щодо оскарження актів Верховної Ради України, Президента України, ВРЮ про звільнення суддів у зв'язку з порушенням присяги судді: узагальнення судової практики ВАС України. URL: <http://cct.inf.ua/2012/01.07.2011.htm>. (Дата звернення: 18.07.2015).

426. Прилипко С. М., Ярошенко О. М. Трудове право України: підруч. Харків: Вид-во ФІНН, 2009. 728 с.

427. Прилуцький С. В. Вступ до судової влади: суспільство, правосуддя, держава: моногр. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2012. 317 с.

428. Прилуцький С. В. Формування корпусу професійних суддів України: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Київ, 2003. 20 с.

429. Присяжнюк О. О., Євсєєв О. П. Проблеми притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. *Пробл. законності*. 2012. № 118. С. 201–210.

430. Притика Д. М. Правові засади організації і діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення: моногр. Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2003. 328 с.

431. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р., № 5076-VI (зі змінами та доп. станом на 21.12.2016 р.). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>. (Дата звернення: 15.07.2017).

432. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р., № 3477. (зі змінами та доп. станом на 16.10.2014 р.). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>. (Дата звернення: 15.07.2017).

433. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 р., № 1798-VIII. *Офіц. вісник України*. 2017. № 4. Ст. 107.

434. Про Вищу раду юстиції: Закон України від 15.01.1998 р., № 22/98-ВР (з наступ. змінами і доп. станом на 21.05.2015 р.). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22/98-80>. (Дата звернення: 04.08.2015).

435. Про відновлення довіри до судової влади в Україні: Закон України від 08.04.2014 р. № 1188-VII. *Офіц. вісн. України*. 2014. № 31.

436. Про внесення змін до деяких законів України (щодо окремих питань судоустрою та статусу суддів): Закон України від 23.02.2014 р., № 769-VII. *Уряд. кур'єр*. 2014. № 40. С. 13.

437. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення гарантій незалежності суддів): Закон України від 05.06.2012 р., № 4874-VI. *Голос України*. 2012. № 119.

438. Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України щодо компетенції Верховного Суду України: Закон України від 14.03.2014 р., № 887-VII. *Офіц. вісн. України*. 2014. № 24. Ст. 730.

439. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 р., № 1401-VIII. *Голос України* від 29.06.2016 р. № 118.

440. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 р., № 2235-III. (зі змінами та доп. станом на 28.01.2016 р.). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>. (Дата звернення: 04.08.2017).

441. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р., № 889-VIII. (зі змінами та доп. станом на 13.10.2017 р.). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19>. (Дата звернення: 04.08.2017).

442. Про деякі питання, що виникають у судовій практиці при прийнятті до провадження адміністративних судів та розгляді ними адміністративних позовів до судів і суддів: пост. Пленуму ВС України від 12.06.2009 р., № 6. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/703DE29722734C0DC2257AF40050B9F2](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/703DE29722734C0DC2257AF40050B9F2). (Дата звернення: 15.01.2015).

443. Про додержання судами України процесуального законодавства, яке регламентує судовий розгляд кримінальних справ : пост. Пленуму Верхов. Суду України

№ 11 від 27.12.1985 р. *Зб. пост. Пленуму Верхов. Суду України у крим. справах: 1973–2006 рр.* Харків: Одіссей, 2007. С. 376–383.

444. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лютого 2015 р., № 192-VIII. *Офіц. вісник України*. 2015. № 17. Ст. 447.

445. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р., № 1700-VII. (зі змінами та доп. станом на 23.03.2017 р.). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>. (Дата звернення: 15.07.2017).

446. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 07.04.2011 р., № 3206-VI. (зі змінами та доп. станом на 15.07.2015 р.). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>. (Дата звернення: 15.02.2016).

447. Про застосування законодавства, що забезпечує незалежність суддів: пост. Пленуму Верхов. Суду України від 12.04.1996 р., № 4. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-96/print1383406177220402>. (Дата звернення: 15.02.2016).

448. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : пост. Пленуму Верхов. Суду України від 01.11.1996 р., № 9. *Зб. пост. Пленуму Верхов. Суду України у крим. справах: 1973–2006 рр.* Х.: Одіссей, 2007. С. 450–461.

449. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20.11.2003 р., № 1296-IV. (зі змінами та доп. станом на 10.11.2015 р.). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>. (Дата звернення: 15.02.2016).

450. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 08.07.2011 р., № 3668-VI. (зі змінами та доп. станом на 06.12.2016 р.). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>. (Дата звернення: 15.02.2017).

451. Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод»: пост. Верховн. Ради України від 21.05.2015 р., № 462-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/462-19>. (Дата звернення: 23.01.2016).

452. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 р., № 393/96-ВР. (зі змінами та доп. станом на 02.06.2016 р.). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/393/96-80>. (Дата звернення: 15.06.2017).

453. Про звільнення В. Іващенко з посади судді Конституційного Суду України: Указ Президента України від 10.05.2007 р., № 390/2007. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U390_07.html. (Дата звернення: 15.06.2015).

454. Про звільнення В. Пшеничного з посади судді Конституційного Суду України : Указ Президента України від 30.04.2007 р., № 369/2007. *Офіц. вісн. Президента України*. 2007. № 6. Ст. 100.

455. Про звільнення С. Станік з посади судді КС України : Указ Президента України від 01.05.2007 р., № 370/2007. *Офіц. вісн. Президента України*. 2007. № 6. Ст. 101.

456. Про звільнення С. Станік з посади судді КС України : Указ Президента України від 29.04.2010 р., № 587/2010. *Офіц. вісн. Президента України*. 2010. № 15. Ст. 556.

457. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р., № 2136-VIII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

458. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10.05.2006 р., № 361/2006. *Уряд. кур'єр (Орієнтир)*. 2006. № 95. С. 1–8.

459. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні : постанова Верхов. Ради України від 28.04.1992 р. *Відом. Верхов. Ради України*. 1992. № 30. Ст. 426.

460. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 р., № 1698-VII. (зі змінами та доп. станом на 21.12.2016 р.). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>. (Дата звернення: 15.06.2017).

461. Про незалежність судової влади : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 13.06.2007 р., № 8. *Вісн. Верхов. Суду України*. 2007. № 6. С. 2–6.

462. Про оплату праці судді : пост. Кабінету Міністрів України від 03.09.2005 р., № 865. *Офіц. вісн. України*. 2005. № 36. Ст. 2195.

463. Про очищення влади: Закон України від 16 вересня 2014 р., № 1682-VII. (зі змінами та доп. станом на 02.06.2016 р.). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>. (Дата звернення: 15.07.2017).

464. Про підстави для припинення повноважень та звільнення з посад суддів Конституційного Суду України за порушення присяги судді: рішення зборів суддів Конституційного Суду України від 01.04.2014 р. URL: <http://www.ccu.gov.ua/uk/publish/article/245664>. (Дата звернення: 15.01.2015).

465. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 01.12.2004 р., № 266/94-ВР (з наступ. змінами та допов.). *Офіц. сайт Верховн. Ради України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80>. (Дата звернення: 21.07.2015).

466. Про правила етичної поведінки : Закон України від 17 трав. 2012 р., № 4722-VI. *Офіц. вісн. України*. 2012. № 45. Ст. 1739.

467. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки: пост. Пленуму Верхов. Суду України від 04.06.2010 р. № 7. *Вісн. Верхов. Суду України*. 2010. № 7. С. 6–10.

468. Про реагування на факти порушення суддями Конституційного Суду України присяги судді : пост. Верхов. Ради України від 24.02.2014 р., № 775-VII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2014. № 12. Ст. 201.

469. Про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів: Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів Ради Європи. *Міжнар. стандарти незалежності суддів: зб. документів / укл. А. Г. Алексєєв*. Київ: Поліграф-Експрес, 2008. С. 107–125.

470. Про статус суддів : Закон України від 15.12.1992 р., № 2862-XII. *Відом. Верхов. Ради України*. 1993. № 8. Ст. 56.

471. Про статус суддів в СРСР: введ. в дію 01.12.1989 р. постановою Верховної Ради СРСР від 04.08.1989 р., № 329-I. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z890328.html. (Дата звернення: 19.04.2015).

472. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 12 лют. 2007 р., № 105/2007. *Офіц. вісн. України*. 2007. № 11. Ст. 389.

473. Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи : пост. Пленуму Верхов. Суду України від 07.02.2003 р., № 2. *Зб. пост. Пленуму Верхов. Суду України у крим. справах: 1973–2006 рр.* Харків: Одіссей, 2007. С. 124–138.

474. Про судову практику у справах про хабарництво : пост. Пленуму Верхов. Суду України від 26.04.2002 р., № 5. *Зб. пост. Пленуму Верхов. Суду України у крим. справах: 1973–2006 рр.* Харків: Одіссей, 2007. С. 355–365.

475. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р., № 1402-VIII (зі змінами та доп. станом на 21.12.2016 р.). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. (Дата звернення: 19.07.2017).

476. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р., № 2453-VI. (зі змінами та доп. станом на 24.12.2015 р.). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>. (Дата звернення: 19.07.2016).

477. Про судоустрій України : Закон України від 05.06.1981 р. *Відом. Верхов. Ради УРСР*. 1981. № 24. Ст. 357.

478. Про судоустрій України : Закон України від 07.02.2002 р., № 3018-III. *Офіц. вісн. України*. 2002. № 10. Ст. 441.

479. Проблема виконання рішень Європейського суду з прав людини: необхідність системного аналізу та впровадження. URL: <http://www.vru.gov.ua/news/1880>. (Дата звернення: 10.06.2015).

480. Проблеми правової відповідальності: кол. моногр. / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, Л. М. Баранова та ін. Харків: Право, 2014. 348 с.

481. Прокопенко Б. О. Добір кандидатів на посаду судді: моногр. Харків: Право, 2016. 208 с.

482. Прокопенко О. Б. Право на справедливий суд: концептуальний аналіз і практика реалізації: моногр. Харків: Вид-во ФІНН, 2011. 248 с.

483. Прокопенко О. Б. Організаційно-правові засади призначення суддів загальних судів на адміністративні посади. *Вісн. Верхов. Суду України*. 2008. № 9. С. 28–34.

484. Прокопович Г. А. Юридическая ответственность как межотраслевой комплексный институт в системе права. *Закон и право*. 2004. № 6. С. 26–28.

485. Прокурори і корупціонери: річний зріз: дослідження громадської організації «Наші гроші» за результатами аналізу судової практики 2015-2016 рр. URL: <http://nashigroshi.org/2016/09/01/prokurory-i-korupsionery-richnyj-zriz/>. (Дата звернення: 10.01.2017).

486. Прошутя І. Д. Порядок і принципи формування кваліфікаційних комісій суддів. *Бюл. М-ва юстиції України*. 2006. № 9. С. 98–106.

487. Рабінович П. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького суду. *Юрид. вісн. України*. 2005. № 48. С. 12–16.

488. Радутная Н. В. Народный судья. Профессиональное мастерство и подготовка: моногр. Москва: Юрид. лит., 1977. 144 с.

489. Радутная Н. В. Этика судьи : моногр. Москва: Рос. акад. правосудия, 2001. 243 с.

490. Радько Т. Н. Основные подходы к понятию юридической ответственности в современной юридической науке. *Гос-во и право*. 2006. № 3. С. 7–14.

491. Разгильдяев Б. Т. Задачи уголовного права и их реализация : моногр. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1993. 268 с.

492. Рарог А. И. Вина в советском уголовном праве : моногр. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. 187 с.

493. Рассказов Л. П. Теория государства и права : учебник для вузов. [2-е изд.]. М. : Изд-во РИОР, 2009. 464 с.

494. Регламент Вищої кваліфікаційної комісії суддів України: затв. рішенням ВККС України від 08.06.2011 р., № 1802/зп-11 (зі змінами й доп. станом на 8.07.2015 р.). URL: <http://vkksu.gov.ua/ua/about/reglament-vkks-ukraini/>. (Дата звернення: 22.09.2015).

495. Регламент Вищої кваліфікаційної комісії суддів України: затв. рішенням ВККС України від 13.10.2016 р., № 81/зп-16. (зі змінами й доп. станом на 19.04.2017 р.). URL: <http://vkksu.gov.ua/ua/about/reglament-vkks-ukraini/>. (Дата звернення: 04.01.2017).

496. Регламент Вищої ради правосуддя: затв. Рішенням Вищої ради правосуддя від 24 січня 2017 р., № 52/0/15-17. (зі змінами й доп. станом на 07.02.2017 р.). URL: http://www.vru.gov.ua/legislative_acts/28. (Дата звернення: 16.08.2017).

497. Регламент Вищої ради юстиції: затв. рішенням Вищої ради правосуддя від 30.07.2015 р., № 355/0/15-15. (зі змінами й доп. станом на 28.11.2016 р.). URL.: http://www.vru.gov.ua/legislative_acts/3. (Дата звернення: 22.10.2015).

498. Регламент Конституційного Суду України: затв. рішенням КС України від 05.03.1997 р. (зі змінами й доп. станом на 13.06.2013 р.). URL.: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list;jsessionid=C555AC7568DEEBFE5445A7F172A82FF4?currDir=10711>. (Дата звернення: 21.04.2015).

499. Регламент Національної школи суддів України: затв. наказом Нац. шк. суддів України від 24.06.2016 р., № 34. URL.: <http://www.nsj.gov.ua/ua/reglament/>. (Дата звернення: 26.01.2017).

500. Рекомендації спільного засідання представників органів судової влади України щодо підсумків роботи судів у 2015 р. *Верховний Суд України : офіц. веб-сайт*. URL.: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/43E65514B3E54E78C2257F72002DF10D?OpenDocument&year=2016&month=03&](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/43E65514B3E54E78C2257F72002DF10D?OpenDocument&year=2016&month=03&). (Дата звернення: 22.03.2016).

501. Решение Европейского суда по правам человека по вопросу приемлемости жалобы № 47936/99, поданной Галиной Питкевич против РФ от 8 февраля 2001 г. URL.: <http://www.oplykina.ru/nekotorye-resheniya-espch/pitkevich-protiv-rossii.html>. (Дата звернення: 22.08.2015).

502. Рівень довіри до українських судів наближається до абсолютного мінімуму. URL.: <http://www.judges.org.ua/dig3352.htm>. (Дата звернення: 22.01.2016).

503. Рісний М. Б. Детермінанти правозастосувального розсуду. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія юридична*. 2003. Вип. 38. С. 21–28.

504. Рісний М. Б. Правозастосувальний розсуд (загальнотеоретичні аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Л., 2006. 186 с.

505. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 2 ст. 171⁻² КАС України від 8 квітня 2015 р., № 3-рп. URL.: <http://ccu.gov.ua:8080/doccatalog/document?id=270605>. (Дата звернення: 28.12.2016).

506. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин 1, 2 ст. 126

Конституції України та ч. 2 ст. 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) від 01.12.2004 р., № 19-рп/2004. *Офіц. вісн. України*. 2004. № 49. Ст. 3220.

507. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень ст. 2, абз. 2 п. 2 розд. II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», статті 138 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (справа щодо змін умов виплати пенсій і щомісячного довічного грошового утримання суддів у відставці) від 03.06.2013 р., № 3-рп/2013. *Офіц. вісн. України*. 2013. № 44. Ст. 1583.

508. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень ч. 4 ст. 26, ч. 3 ст. 31, ч. 2 ст. 39 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (справа про стаж для зайняття посади судді в апеляційних, вищих спеціалізованих судах та ВС України) від 05.04.2011 р., № 3-рп/2011. *Офіц. вісн. України*. 2011. № 28. Ст. 1202.

509. Рішення Конституційного Суду України від 06.10.2010 р., № 21-рп/2010 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень законів України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів). *Офіц. вісн. України*. 2010. № 80. Ст. 2835.

510. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про Вищу раду юстиції» від 11.03.2011 р., № 2-рп/2011. *Офіц. вісн. України*. 2011. № 23. Ст. 965.

511. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абз. 3, 4 п. 13 розділу XV «Прикінцеві

положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) від 11.10.2005 р., № 8-рп/2005. *Офіц. вісн. України*. 2005. № 42. Ст. 2662.

512. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень КАС України, Законів України «Про Вищу раду юстиції», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження» від 16.06.2011 р., № 5-рп/2011. *Офіц. вісн. України*. 2011. № 50. Ст. 1990.

513. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень ст. 36, пунктів 20, 33, 49, 50 статті 71, статей 97, 98, 104, 105 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» (справа про гарантії незалежності суддів) від 18.06.2007 р., № 4-рп/2007. *Офіц. вісн. України*. 2007. № 54. Ст. 2184.

514. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення ст. 86 Конституції України та статей 12, 19 Закону України «Про статус народного депутата України» (справа про запити народних депутатів України) від 19.05.1999 р., № 4-рп/99. *Офіц. вісн. України*. 1999. № 20. Ст. 283.

515. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 103, 109, 131, 132, 135, 136, 137, пп. 1 п. 2 розд. XII «Прикінцеві положення», абз. 4 п. 3, абз. 4 п. 5 розд. XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 19.11.2013 р., № 10-рп/2013. *Офіц. вісн. України*. 2013. № 92. Ст. 3405.

516. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин 2 і 4 с. 1, абз. 2 п. 8 ч. 1 ст. 18, ч. 1 ст. 25, пунктів 1, 2, 4 ч. 1 ст. 30, ч. 1 ст. 31, ч. 1 ст. 32, п. 2 ч. 2 ст. 33, п. 2 ч. 2 та ч. 3 ст. 37, статей 38 і 48 Закону України «Про Вищу

раду юстиції» (справа про Закон України «Про Вищу раду юстиції») від 21.05.2002 р., № 9-рп/2002. *Офіц. вісн. України*. 2002. № 22. Ст. 1070.

517. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення ч. 2 ст. 16 Дисциплінарного статуту прокуратури України, затв. Постановою Верховної Ради України «Про затвердження Дисциплінарного статуту прокуратури України» (справа про Дисциплінарний статут прокуратури) від 22.06.2004 р., № 13-рп/2004. *Офіц. вісн. України*. 2004. № 26. Ст. 1710.

518. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положень статей 102, 103, 116 Закону України «Про судоустрій України» (справа про призначення суддів на адміністративні посади) від 22.12.2009 р., № 34-рп /2009. *Офіц. вісн. України*. 2010. № 1. Ст. 43.

519. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 1 пункту 3 розділу IV Закону України «Про Конституційний Суд України» (в ред. Закону України від 04.08. 2006 р., № 79-V) (справа про повноваження КС України) від 26.06.2008 р., № 13-рп/2008. *Офіц. вісн. України*. 2008. № 52. Ст. 1742.

520. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 4 ст. 18, ст. 171⁻¹, ч. 1 ст. 180 КАС України, 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 4 ст. 18, частин 2, 3, 5 ст. 171⁻¹, частин 2, 6 ст. 183⁻¹ КАС України та 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 89 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», ч. 4 ст. 18, ст. 171⁻¹ КАС України (справа про підсудність окремих категорій адміністративних справ) від 29.08.2012 р., № 16-рп/2012. *Офіц. вісн. України*. 2012. № 70. Ст. 2840.

521. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень п. 22 чч. 1 ст. 92 Конституції України, частин 1, 2, 3

ст. 2, ч. 1 ст. 38 КУпАП (справа про відповідальність юридичних осіб) від 30.05.2001 р., № 7-рп/2001. *Офіц. вісн. України*. 2001. 24. Ст. 1076.

522. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частин 1, 3 ст. 80 Конституції України, ч.1 ст. 26, частин 1, 2, 3 ст. 27 Закону України «Про статус народного депутата України» та за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України про офіційне тлумачення положення ч. 3 ст. 80 Конституції України стосовно затримання народного депутата України (у справі про гарантії депутатської недоторканності) від 26 червня 2003 р., № 12-рп/2003. *Офіц. вісн. України*. 2003 р. № 28. Ст. 1381.

523. Рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення статей 58, 78, 79, 81 Конституції України та статей 243⁻²¹, 243⁻²², 243⁻²⁵ ЦПК України (у справі щодо несумісності депутатського мандата) від 13 травня 1997 р., № 1-зп. *Офіц. вісн. України*. 1997. № 20. Стор. 117.

524. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К.Г.Устименка) від 30.10.1997р., № 18/203–97. *Офіц. вісн. України*. 1999. № 46. С. 126.

525. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення ч. 2 ст. 55 Конституції України та ст. 248⁻² ЦПК України (справа громадянки Дзюби Г.П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи) від 25.11.1997 р., № 63–рп. *Вісн. Конституц. Суду України*. 1998. № 1. С. 3.

526. Рішення Ради суддів України «Про стан виконання суддями та судами України Закону «Про очищення влади» від 3 березня 2016 р., №23. URL: http://zib.com.ua/ua/print/122144-bilshe_tisyachi_suddiv_sche_ne_proyshli_lyustraciynu_perevir.html. (Дата звернення: 15.01.2017).

527. Родионова Е. В. Юридическая ответственность как разновидность социальной ответственности: современные проблемы: моногр. Москва: Юрлитинформ, 2001. 152 с.

528. Роль і функції вищих рад юстиції або аналогічних органів в організації та врядуванні національних судових систем : звіт першої експерт. коміс. Міжнар. асоц. Суддів

(м. Відень, 9–12 листоп. 2003 р.). *Міжнар. стандарти незалежності суддів* : зб. док. / уклад. А. Г. Алексєєв. К. : Поліграф-Експрес, 2008. С. 73–80.

529. Романюк Я. М. Інтерв'ю Голови Верховного Суду України тижневику «Юридичний вісник України». *Юрид. вісн. України*. 2013. від 16 листоп. № 46. С. 3.

530. Романюк Я. Відеозвернення від 11 січня 2014 р. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/01F687CB961E0DD3C2257C5D006327E5?OpenDocument&year=2014&month=01&](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/01F687CB961E0DD3C2257C5D006327E5?OpenDocument&year=2014&month=01&). (Дата звернення: 24.05.2015).

531. Романюк Я. Верховні вимоги до «люстраторів». *Закон і бізнес*. 2014. № 16. С. 2.

532. Руденко Ю. М. Характеристика и классификация судебных ошибок. *Учен. тр. Рос. акад. адвокатуры и нотариата*. 2008. № 6. С. 36–41.

533. Салимзянова Р. Р. Независимость судебной власти как гарантия правового государства : моногр. Казань : КЮИ МВД России, 2007. 102 с.

534. Самостоятельность и независимость судебной власти Российской Федерации: моногр. / под ред. В. В. Ершова. Москва: Юристъ, 2006. 493 с.

535. Самощенко И. С., Фарукшин М. Х. Сущность юридической ответственности в советском обществе : моногр. Москва: Знание, 1974. 223 с.

536. Самощенко И. С. Фарукшин М. Х. Ответственность по советскому законодательству : моногр. Москва: Юрид. лит., 1971. 240 с.

537. Самсін І. Розвиток і самовдосконалення – гарантія успіху. *Правовий статус ВККС України: шляхи вдосконалення кваліфікаційних та дисциплінарних інституцій у світлі конституційної реформи* : III щоріч. міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2013. С. 15–17.

538. Самсін І. Л. Незалежність судової влади та інститут дисциплінарної відповідальності суддів в Україні. *Вісн. Верхов. Суду України*. 2007. № 9. С. 2–7.

539. Самсін І. Л. Порушення правил етики судді як дисциплінарний проступок. *Вісн. Верхов. Суду України*. 2008. № 5 (93). С. 35–38.

540. Самсін І. Л. Судова реформа: актуалізація проблем статусу суддів та судоустрою України: історико-правовий нарис : моногр. Харків: ФІНН, 2012. 224 с.

541. Сарыбеков М. Н. , Сыдыкназаров М. К. Словарь науки: общенаучные термины и определения, науковедческие понятия и категории : учеб. пособ. [Изд. 2-е, допол. и перераб.]. Алматы : ТРИУМФ-Т, 2008. 504 с.

542. Свида О. Г. Дотримання судьями етичних правил поведінки як умова підвищення рівня довіри громадян до судової влади. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 15-річчю Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.» та 165-річчю Одес. шк. Права (м. Одеса, 30 лист. 2012 р.). Одеса : Фенікс, 2012. Т. 2. С. 128-130.

543. Севастьянов А. П. Пределы судейского усмотрения при назначении наказания : дис. ... канд. юрид. наук. Красноярск, 2004. 200 с.

544. Селіванов А. О. Верховенство права в конституційному правосуддзя: Аналіз конституційної юрисдикції: моногр. Київ; Харків: Акад. прав. наук України, 2006. 400 с.

545. Сенякин. И. Н. Права личности и ответственность государства за их реализацию. *Вест. Правительства Ханты-Мансийск. автономного округа*. 2010. № 5 (26). с. 7-9.

546. Сердюк В. В. Верховний Суд в системі розподілу функцій влади: моногр. Київ: Істина, 2007. 232 с.

547. Сердюк В. Недоторканність суддів та її значення для здійснення правосуддя. *Юрид. вісн. України*. 2008. № 18. С. 32–35.

548. Симич против Боснии и Герцоговини: решение Европейского суда по правам человека, № 75255/10. URL: <http://sud.ua/ru/news/publication/102579-praktika-evropejskogo-syda-po-pravam-cheloveka-v-voprose-yvolneniya-sydi-a651c9>. (Дата звернення – 23.04.2017 р.).

549. Система оцінки якості роботи суду: стандарти, критерії, показники та методи. *Проект «Справедливе правосуддя», Рада суддів України, Держ. суд. адмін. України*. Київ, 2015. 58 с.

550. Скасування судом деяких рішень ВРЮ щодо звільнення суддів ґрунтується на недотриманні строків притягнення до дисциплінарної відповідальності. URL: <http://www.judges.org.ua/article/dig9332.htm>. (Дата звернення: 24.12.2016).

551. Скомороха В. Є. Конституційна юрисдикція в Україні: проблеми теорії, методології і практики: моногр. Київ: «МП Леся», 2007. 716 с.
552. Скомороха В. Є. Конституційний Суд України в механізмі державної влади: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Харків, 2001. 20 с.
553. Словарь современного русского литературного языка / гл. ред. В.И. Чернышев. М. ; Л. : Ин-т рус. яз, 1959. Т. 8. 1840 с.
554. Словник української мови : акад. тлумач. словник : [в 11 т. Т. 3] / А. А. Бурячок, В. М. Білоноженко, А. П. Білоштан та ін. Київ: Наук. думка, 1972. 734 с.
555. Слюсар А. Антикорупційний суд в Україні: передумови утворення та гарантії ефективності. URL: <http://www.judges.org.ua/dig11933.htm>. (Дата звернення: 14.01.2017).
556. Смирнов В. Н. Дисциплина труда в СССР: социальные и правовые проблемы : моногр. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1972. 117 с.
557. Соболев М. В. Санкция как элемент юридической ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. 20 с.
558. Собчак А. А. О некоторых спорных вопросах теории правовой ответственности. *Правоведение*. 1968. № 1. С. 50–58.
559. Совтрансавто-Холдинг проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 25 липня 2002 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/980_043. (Дата звернення: 16.10.2015).
560. Соколов Н. Я. Социальная ответственность юристов. *Гос-во и право*. 2007. № 3. С. 116–122.
561. Солдатенко проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 23 жовтня 2008 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_504. (Дата звернення: 16.03.2017).
562. Солодкая М. С. Ответственность субъекта управления: состояние проблемы и перспективы исследования. *Credo : теорет. журн*. 1998. № 7. С. 1–12.
563. Список судів, в яких кількість суддів, що не здійснюють правосуддя (у зв'язку із закінченням п'ятирічного строку повноважень, досягненням суддею 65-річного віку та з нескладенням присяги судді) станом на 12.10.2016. URL: <http://vkksu.gov.ua/ua/oblik-posad-suddiw/spisok-sudiw-w-iakich-kilkist-suddiw-shtcho-nie-zdijsniuiut-pravosuddia-u-zwiazku-iz->

zakintchienniam-piatiritchnogo-stroku-pownowazien-dosiagnienniam-suddieiu-65-ritchnogo-wiku-ta-z-nieskladienniam-prisiagi-suddi-skladae-50-i-bilshie-widsotkiw-stanom-na-1/. (Дата звернення: 24.01.2017).

564. Спільний висновок Венеціанської комісії й Директорату з прав людини Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи щодо Закону «Про судоустрій і статус суддів» і внесення змін до Закону «Про Вищу раду юстиції» України: ухв. Венец. коміс. на 102-му пленар. засіданні (м. Венеція, 20–21 берез. 2015 р.). URL: <http://vkksu.gov.ua/ua/mijnarodne-spivrobitnitstvo/perelik-dokumentiv-radi-evropi-u-sferi-sudochinstva/>. (Дата звернення: 01.11.2015).

565. Спільний висновок щодо Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження»: ухв. Венец. коміс. на 84 пленар. засіданні (м. Венеція, 15–16 жовт. 2010 р.). URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/285DC84A1EFF78FAC22577C20051A2AA?opendocument>. (Дата звернення: 7.09.2015).

566. Спільний експертний висновок щодо проекту Закону України «Про судоустрій і статус суддів»: ухв. Венеціан. коміс. на 82 пленар. засіданні (Венеція, 12–13 берез. 2010 р.). URL: <http://www.judges.org.ua/about.htm>. (Дата звернення: 24.12.2014).

567. Стандарты справедливого правосудия (международные и национальные практики) / под ред. Т. Г. Морщаковой. Москва: Мысль, 2012. 584 с.

568. Старилов Ю. Н. Службное право : учебник. Москва : БЕК, 1996. 698 с.

569. Статус суддів: навч. посіб. / за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Харків: Право, 2009. 120 с.

570. Степин А. Б. Судебное усмотрение в частном праве (вопросы теории и практики) : дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2002. 211 с.

571. Стецовский Ю. И. Судебная власть: учеб. пособие. Москва: Дело, 1999. 398 с.

572. Стратегічний план розвитку судової влади України на 2013–2015 роки: затв. Радою суддів України й ДСА України 21.12.2012 р. *Офіц. веб-портал суд. влади України*. URL: <http://www.court.gov.ua/22578/>. (Дата звернення: 24.05.2015).

573. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 рр.: затв. Указом Президента України від 20 травня 2015 р., №

276/2015 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>. (Дата звернення – 10.06.2015 р.).

574. Стратегія розвитку судової влади України на 2015–2020 роки: затв. Радою суддів України. *Судова влада України: офіц. веб-портал*. URL: <http://court.gov.ua/142663/>. (Дата звернення: 22.01.2016).

575. Строгович М. С. Сущность юридической ответственности. *Сов. гос-во и право*. 1979. № 5. С. 76–82.

576. Суд високої довіри: інтерв'ю з головою ВААС В. Кузьмишиним / О. Кондратева. URL: <http://www.judges.org.ua/dig3177.htm>. (Дата звернення: 13.05.2014).

577. Судова влада : моногр. / авт. кол.: І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров та ін. Харків: Право, 2015. 792 с.

578. Судова реформа в Україні: поточні результати та найближчі перспективи : *інформ.-аналіт. матер. до фахової дискусії* від 4 квіт. 2013 р. на тему «Судова реформа 2010 р.: чи наближає вона правосуддя в Україні до європейських норм і стандартів?». Київ: Центр Разумкова, 2013. 130 с.

579. Султанова Л. И. Теоретические основания исследования категории социальной ответственности. *Вестн. Башкир. ун-та*. 2009. Т. 14, № 1. С. 246–249.

580. Сыроватская Л. А. Ответственность за нарушение трудового законодательства : учеб. пособ. Москва: Юрид. лит., 1990. 135 с.

581. Таманага Б. Верховенство права (історія, політика, теорія) : моногр. Київ : Києво-Могилян. акад., 2007. 205 с.

582. Татьков В. І. Вища рада юстиції як конституційний орган зі спеціальним статусом. *Вища рада юстиції – 15 років*. Київ: Логос, 2012. С. 126–130.

583. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве : моногр. Харьков : Вища шк., 1988. 198 с.

584. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. Москва: Юристъ, 2004. 776 с.

585. Теория государства и права : учеб. для вузов / отв. ред. В. М. Корельский и В. Д. Перевалов. Москва: Норма, 2004. 595 с.

586. Терентьев В. И. Ответственность специального субъекта преступления по уголовному праву Украины : дис. ... канд. юрид. наук. Одесса, 2003. 196 с.
587. Терехова Л. А. Право на исправление судебной ошибки как компонент судебной защиты : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Екатеринбург, 2008. 46 с.
588. Терехова Л. А. Система пересмотра судебных актов в механизме судебной защиты : моногр. Москва: Волтерс Клувер, 2007. 198 с.
589. Тиганов А. И. Юридическая ответственность судей в Российской империи во второй половине XIX – начале XX вв. *История гос-ва и права*. 2010. № 22. С. 19–24.
590. Тиганов Ю. Н. Пресекательные сроки дисциплинарной ответственности судей: проблемы и пути решения. *Соврем. право*. 2011. № 3. С. 95–100.
591. Тимошенко І. В. Особливості юридичної відповідальності колективних суб'єктів за порушення виборчого законодавства України. *Правовий вісн. Укр. академії банків. справи*. 2011. № 1 (6). С. 42–46.
592. Тітаренко О. Г. Відповідальність в управлінні (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук. Харків, 2006. 19 с.
593. Трепак В. Незаконне збагачення: кого і за що каратимуть. *Дзеркало тижня*. 2016 р. від 25 листоп. С. 7.
594. Трофимова М. П. Функции юридической ответственности : дис. ... канд. юрид. наук. Самара, 2000. 209 с.
595. Трудове право: підруч. / кол. Авт.: В. В. Жернаков, С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко та ін. Харків: Право, 2012. 496 с.
596. Уголовное право: Особ. ч.: учебник / под ред. Н. И. Ветрова и Ю. И. Ляпунова. Москва: Новый юрист, 1998. 738 с.
597. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германия / под ред. Д. А. Шестакова. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2003. 524 с.
598. Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини. URL: <http://old.minjust.gov.ua/8030>. (Дата звернення: 22.01.2016).
599. Устав гражданского судопроизводства с позднейшими узаконениями, законодательными мотивами и разъяснениями: законы и законодательные акты / В. М. Гордон. Санкт-Петербург : Изд-во. юрид. кн. маг. Мартынова Н. К., 1908. 1008 с.

600. Фаринник В. Особливості додержання гарантії недоторканності у кримінальному провадженні щодо окремої категорії осіб. URL: <http://www.judges.org.ua/dig3428.htm>. (Дата звернення: 11.09.2015).
601. Федеральная Республика Германия. Конституция и законодательные акты / пер. с нем. ; ред. и вступ. ст. Ю. П. Урьяса. Москва: Прогресс, 1991. 383 с.
602. Филиппов М. А. Судебная реформа в России. Судостроительство. Санкт-Петербург: Тип. В. Тушнова, 1871. Т. 1. Ч. 1. 631 с.
603. Философский энциклопедический словарь / под ред. Н. М. Ланда. Москва: Сов. энцикл., 1983. 840 с.
604. Фокина Н. И. Социальная ответственность: некоторые аспекты философского анализа. *Lex Russica (Русский закон)*. 2009. № 1. С. 31–42.
605. Форманюк В. В. Правові засоби забезпечення трудової дисципліни : моногр. Одеса: Фенікс, 2012. 182 с.
606. Фромм Э. Душа человека. Ее способность к добру и злу : учебник. Москва: Директмедиа Паблишинг, 2008. 148 с.
607. Хавронюк М. Як би нам створити ВАС. *Дзеркало тижня*. 2016. № 46. від 2 грудня. С. 7.
608. Халдеев Л. С. Судья в уголовном процессе : практ. пособ. Москва: Юрайт, 2000. 501 с.
609. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении : учеб. пособ. Москва: Юрид. лит., 1974. 352 с.
610. Хачатуров Р. Л. Юридическая ответственность : учеб. пособ. / Р. Л. Хачатуров, Р. Г. Ягутян. Тольятти : Междунар. акад. бизнеса и банков. дела, 1995. 200 с.
611. Христова Г. О. Юридична природа актів Конституційного Суду України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 20 с.
612. Цалкізіс проти Греції: рішення Європейського Суду з прав людини від 16.11.2006 р. URL: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-78070"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{). (Дата звернення: 21.02.2016).

613. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р., № 435-IV (зі змінами та доп. станом на 05.04.2017). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15?info=1> (Дата звернення: 05.05.2017).

614. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р., № 1618-IV (зі змінами та доп. станом на 13.07.2017). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>. (Дата звернення: 25.07.2017).

615. Циппеліус Р. Юридична методологія : моногр. Київ: Реферат, 2004. 174 с.

616. Цирфа Ю. Правосуддя як утвердження загальнолюдської справедливості. *Віче: електрон. наук. фах. журн.* 2011. № 19. URL: <http://www.viche.info/journal/2738/>. (Дата звернення: 24.05.2015).

617. Чемодурова Н. О. Адміністративно-правові засади реалізації принципу незалежності суддів в адміністративному судочинстві: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.

618. Червяцова А. О. Конституційно-правова відповідальність в системі видів юридичної відповідальності: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 20 с.

619. Черданцев А. Ф. Юридические конструкции, их роль в науке и практике. *Правоведение.* 1972. № 3. С. 12–19.

620. Черкасов О. В. Єдність і диференціація відповідальності у трудовому праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 20 с.

621. Черных Е. В. О нормативном характере юридической ответственности. *Вопр. теории гос-ва и права. Акт. пробл. совр. гос-ва и права* : межвуз. сб. науч. тр. Саратов : Изд-во СГАП, 1998. Вып.1 (10). С. 82,83.

622. Чернявский А. Г., Кузнецов С. М. Юридическая ответственность: учеб. пособ. / под ред. Б. Н. Габричидзе, Н. Д. Эриашвили. Москва: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2012. 334 с.

623. Четвернин В. А. Демократическое конституционное государство: введение в теорию: моногр. Москва: ИПГАН РФ, 1993. 140 с.

624. Четвернин В. А. Проблемы теории права и государства : крат. курс лекций. М. : Норма, 2007. 308 с.

625. Чирков А. П. Ответственность в системе законодательства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 1989. 26 с.
626. Чирков А. П. Ответственность в системе права : учеб. пособ. Калининград : Калинингр. гос. ун-т 1996. 73 с.
627. Шабуров А. С. Юридическая ответственность. *Теория государства и права : учебник* / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. Москва: Юрид. лит., 1997. С. 320–341.
628. Шаров Н. Ф. Общеправовые аспекты и онтологические характеристики ответственности. *Вектор науки Тольят. гос. ун-та. Серия «Юрид. науки»*. 2011. № 1. С. 124–127.
629. Шаров Н. Ф. Ответственность как социальная проблема. *Вектор науки Тольят. гос. ун-та*. 2009. № 5. С. 133–138.
630. Швець В. О. Правове регулювання пенсійного забезпечення суддів в Україні: моногр. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 208 с.
631. Шевченко А. В. Дисциплінарна відповідальність суддів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 19 с.
632. Шевченко Я. Поняття юридичної відповідальності: об'єктивні та суб'єктивні аспекти. *Ежегод. укр. права*. 2012. № 4. С. 399–403.
633. Шевчук С. Люстрація та ретроактивна справедливість: європейські стандарти захисту прав людини при переході до демократичного правління. *Юрид. журн.* 2006. № 2. С. 36–45.
634. Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2008. 433 с.
635. Шергенг Н. А., Бойко Н. Н. К вопросу о правоотношениях юридической ответственности. *Совр. наукоем. технологии*. 2005. № 4. С. 101–110.
636. Шиндяпина М. Д. Стадии юридической ответственности : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1998. 210 с.
637. Шишкін В. І. Судові системи країн світу : навч. посіб. [у 3-х кн. Кн. 2]. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 336 с.

638. Щодо голів судів: висновок № 19 (2016) Консультативної ради європейських суддів РЄ.
URL://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6/(Дата звернення: 13.02.2017).

639. Щодо деяких спірних питань судової практики: інформ. лист ВСС України головам апеляц. судів областей, міст Києва і Севастополя, АРК від 13.02.2012 р. № 6-182/0/4-12. *Офіц. сайт ВСС України*. URL: http://sc.gov.ua/ua/2012_rik.html. (Дата звернення: 24.05.2015).

640. Щодо оцінювання роботи суддів, якості правосуддя та повагу до незалежності судової влади: висновок № 17 (2014) Консультативної ради європейських суддів РЄ. *Європ. та міжнар. стандарти у сфері судочинства*. Київ, 2015. С. 167–180.

641. Щодо справедливого суду в розумний строк та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів: висновок № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів РЄ. URL: <http://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/vys6.pdf>. (Дата звернення: 23.04.2015 р.).

642. Щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки: рекомендація Комітету міністрів РЄ від 17.11.2010 р., № R (94)12 URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_a38. (Дата звернення: 04.09.2015).

643. Щодо судової ради на службі суспільства: висновок № 10 (2007) Консультативної ради європейських суддів РЄ. URL: <http://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/vys10.pdf>. (Дата звернення: 13.04.2015 р.).

644. Щодо якості судових рішень: висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів РЄ. *Міжнар. стандарти у сфері судочинства*. Київ, 2010. С. 301–306.

645. Эванс против Соединенного Королевства: постановление Европ. суда по правам человека от 10.04.2007 г. URL: http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Evans_v_The_United_Kingdom_10_04_2007.pdf/. (Дата звернення: 07.10.2015).

646. Элькин П. С. Сущность советского уголовно-процессуального права : моногр. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1963. 162 с.

647. Юревич І. В. Єдність судової влади: моногр. Харків: Право, 2014. 264 с.
648. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення: моногр / відп. за вип. Ю. В. Баулін. Донецьк: ПП «ВД «Кальміус», 2013. 424.
649. Юридична деонтологія : підручн. / В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов та ін. Харків: Одиссей, 2006. 256 с.
650. Ярмиш О. Н., Пащенко А. О. Конституційно-правова відповідальність в системі юридичної відповідальності. *Наше право : наук.-практ. журн.* 2003. № 2. С. 5–11.
651. Яценко О. В. Суддівський розсуд як засіб забезпечення справедливості судочинства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ: 2015. 20 с.
652. Boies D. Judicial Independence and the Rule of Law. *Journal of Law & Policy*. 2006. Vol. 22:57. P. 57–70.
653. Brennan Gerard. The Third Branch and the Fourth Estate. Second Lecture in the Series «Broadcasting, Society and the Law» (Faculty of Law. Radio Telefis Eireann O'Reilly Hall, university College Dublin, 22 April 1997). URL: http://www.hcourt.gov.au/assets/publications/speeches/former-justices/brennanj/brennanj_irish.htm. (Date of address: 15.08.2015).
654. Brown J.J. «A Scout Is Trustworthy»: Applying Virtue Ethics to Lawyer Professionalism. *St. Mary's Journal on Legal Malpractice & Ethics*. 6 March 2013. P. 2-30.
655. Case of John Murray v. the United Kingdom. URL: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57980#{"itemid":\["001-57980"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57980#{). (Date of address: 19.12.2016).
656. Coëme and others v. Belgium. URL: <http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/Hof.nsf/e4ca7ef017f8c045c1256849004787f5/1d3a0da61897346cc125690b004a9e6f?OpenDocument>. (Date of address: 15.01.2016).
657. Consultative Council of European Judges (CCJE): Official web-page. URL: http://www.coe.int/t/DGHL/cooperation/ccje/default_en.asp. (Date of address: 15.01.2017).
658. Cornides J. The European Union: Rule of Law or Rule of Judges? URL: <http://www.ejiltalk.org/the-european-union-rule-of-law-or-rule-of-judges/>. (Date of address: 25.10.2015).

659. CourTools Performance Measures. URL: http://www.ncsconline.org/D_research/CourTools/CourToolsWhitePages-v4.pdf. (Date of address: 05.07.2015).

660. Davis K. C. Discretionary Justice in Europe and America. Urbana ; Chicago ; London : University of Illinois Press, 1976. P. 3–4.

661. European Court of Human Rights: Official web-page. URL: <http://www.echr.coe.int>. (Date of address: 15.01.2017).

662. Final Opinion № CDL-REF(2015)015 on the Law on Government Cleansing (Lustration Law) of Ukraine as would result from the amendments submitted to the Verkhavna Rada on 21 April 2015, adopted by the Venice Commission at its 103rd Plenary Session (Venice, 19-20 June 2015). URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)012-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)012-e). (Date of address: 16.03.2015).

663. Former Judge In Court For DWI / 2003 KELOLAND TV. URL: <http://www.keloland.com/newsdetail.cfm/former-judge-in-court-for-dwi/?id=27301>. (Date of address: 15.09.2015).

664. Hubert H., M. Mauss Essai sur la nature et la fonction du sacrifice. *Année sociologique*. 1899. No. 2. P. 29–138.

665. Judges and the Rule of Law. *Creating the Links: Environment, Human Rights and Poverty* / Edited by Thomas Greiber. 105 p. URL: <https://portals.iucn.org/library/efiles/edocs/EPLP-060.pdf>. (Date of address: 26.07.2015).

666. Judicial Independence in Transition / Editor A. Seibert-Fohr ; L. D. Muller, D. Zimmermann, E. K. Schmidt, S. Klatte. Springer, 2012. 1382 p.

667. Karstedt S. Coming to Terms with the Past in Germany after 1945 and 1989: Public Judgements on Procedures and Justice. *Law and Policy*, 20, 1998. P. 16.

668. MAGNA CARTA OF JUDGES (Fundamental Principles). URL: [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CCJE-MC\(2010\)3&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorInternet=FDC864&BackColorLogged=FDC864&direct=true](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CCJE-MC(2010)3&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorInternet=FDC864&BackColorLogged=FDC864&direct=true). (Date of address: 28.09.2015).

669. Murrey H. A. Exploration in Personality. London: Oxford Univ. Press, 1938. 761 p.

670. Opinion no. 722 / 2013 on the Draft Law on the Amendments to the Constitution, Strengthening the Independence of Judges and on the Changes to the Constitutional Assembly of Ukraine: Adopted by the Venice Commission at its 95th Plenary Session (Venice, 14–15 June 2013). URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2013\)014-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2013)014-e). (Date of address: 19.03.2015).

671. Ovcharenko O. Assessment of Judges and their Disciplinary Liability: Issues of Differentiation. *Yearbook of Ukrainian Law*. 2016. № 8. P. 376–386.

672. Ovcharenko Olena. European Standards of Judicial Ethics and Ukrainian Experience: Challenges and Perspectives. *International Legal Ethics Conference VII: ILEC posted papers and studies: July 14-16, 2016 at Fordham Law School in New York City, USA*. URL: <https://www.fordham.edu/downloads/file/5838/ovcharenkooolenal-6> (Date of address: 24.04.2017).

673. Resolution of PACE “Rule of Law” # 1594 (2007) of 23 November 2007. URL: <http://assembly.coe.int/main.aspts/adoptedtext/ta07/eres1594.htm>. (Date of address: 4.08.2015).

674. Robert Alexy. *A Theory of Constitutional Rights* (first publ. 1985) / trans. Julian Rivers. Oxford, 2002. 324 p.

675. Unified Judicial System of South Dakota: a Guide to Your Courts. URL: <http://ujs.sd.gov/>. (Date of address: 26.06.2015).

676. Ustawa «Prawo o ustroju sadyw powszechnych» z dnia 20 czerwca 1995 r. *Dziennik Ustaw*. 1994. Nr. 7. Poz. 25.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Список публікацій здобувача:

Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографії:

1. Овчаренко О. М. Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження: моногр. Харків: Право, 2014. 567 с.
2. Овчаренко О. М. Теоретико-прикладні проблеми інституту юридичної відповідальності судді: моногр. Харків: Юрайт, 2017. 624 с.
3. Овчаренко О. М. Юридична відповідальність судді. *Судова влада*: кол. моногр. / за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Харків: Право, 2015. (792 с.) С. 563–606.

Статті в наукових фахових виданнях:

1. Овчаренко О. М. Деякі проблеми реформування судової системи України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2008. № 16. С. 206–216.
2. Овчаренко О. М. Проблема використання сучасних технологій в організації роботи суду. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2011. № 22. С. 96–107.
3. Овчаренко О. М. Деякі процедурні аспекти притягнення суддів до кримінальної відповідальності. *Вісн. Вищ. ради юстиції*: електрон. наук. вид. 2012. № 4 (12). С. 7–21. URL: http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik12_012.pdf (Дата звернення: 23.03.2017).
4. Овчаренко О. М. Належне фінансове забезпечення суддів як гарантія їх незалежності. *Пробл. законності*. 2012. № 120. С. 258–267.
5. Овчаренко О. Правові та організаційні аспекти реалізації права судді на відставку *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2012. № 4. С. 288–298.
6. Овчаренко О. Проблеми запобігання незаконному втручанню в діяльність судових органів України. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2013. № 1 (72). С. 212–223.
7. Овчаренко О. М. До питання визначення службових прав та обов'язків судді. *Пробл. законності*. 2013. № 121. С. 191–200.

8. Овчаренко О. М. Порушення присяги як підстава конституційної відповідальності судді. *Пробл. законності*. 2013. № 123. С. 237–247.
9. Овчаренко О. М. Питання удосконалення процедури переведення судді, призначеного на посаду вперше. *Теорія і практика правознавства*: електрон. наук. фах. вид. 2013. № 1(3). URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2013/Ovchar.pdf.
10. Овчаренко О. М. Соціальна відповідальність суду як передумова юридичної відповідальності судді. *Наук. вісн. Міжнар. гуманіт. ун-ту. Серія «Юриспруденція»*. 2013. № 6/1. Т. 1. С. 63–67.
11. Овчаренко О. М. Проблеми оскарження рішень Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради юстиції щодо притягнення суддів до юридичної відповідальності. *Пробл. законності*. 2013. № 122. С. 196–206.
12. Овчаренко О. М. Притягнення судді до цивільно-правової відповідальності за чинним законодавством України. *Вісн. господар. судочинства*. 2013. № 3. С. 179–188.
13. Овчаренко О. М. Порушення етичних норм як підстава відповідальності судді. *Теорія і практика правознавства*: електрон. наук. фах. вид. 2013. № 2(4). URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/46.pdf.
14. Овчаренко О. М. Органи, що здійснюють притягнення суддів до відповідальності: міжнародні стандарти та їх реалізація в Україні. *Вісн. Запоріз. наці. унів-ту. Юрид. науки*. 2013. № 3. С. 232–239.
15. Овчаренко О. М. Проблема забезпечення незалежності суддів при звільненні їх за особливих обставин. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2013. № 4. С. 243–252.
16. Овчаренко О. М. Актуальні питання відповідальності суддів, які обіймають адміністративні посади в судах. *Універ. наук. зап.* 2013. № 4(48). С. 416–424.
17. Овчаренко О. М. Поняття юридичної відповідальності суддів: відмежування від суміжних категорій. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2013. № 1082. С. 326–330.

18. Овчаренко О. М. До питання про відповідальність суддів Конституційного Суду України. *Учен. зап. Таврич. нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Серия «Юрид. науки»*. 2013. Т. 26 (65). №2-1 (Ч. 1). С. 194–202.

19. Овчаренко О. М. Судова помилка: між категоріями свободи і відповідальності. *Наук. вісн. міжнар. гуманіт. ун-ту. Серія «Юриспруденція»*. 2013. Вип. № 6/3. Т. 1. С. 30–33.

20. Овчаренко О. М. Проблема визначення строків давності притягнення суддів до відповідальності за порушення присяги. *Пробл. законності*. 2014. № 124. С. 186–176.

21. Овчаренко Е. Н. Ответственность судьи за неправоудное решение в Украине и РФ: сравнительно-правовой анализ. *Журн. науч. публикаций аспирантов и докторантов* (г. Курск, РФ). 2013. № 3. С. 27–35.

22. Овчаренко Е. Н. Проблема разумности и соразмерности санкций, налагаемых на судей. *Вестн. Самар. гуманит. акад. Серія «Право»* (г. Самара, РФ). 2013. № 2. С. 191–205.

23. Овчаренко Е. К *Закон и жизнь: междунар. науч.-практ. прав. журн.* (г. Кишинев, Респ. Молдова). 2013. № 10 (262). С. 19–22.

24. Овчаренко Е. Международные стандарты привлечения судей к юридической ответственности. *LEGEA ȘI VIAȚA: Publicație științifico-practică* (г. Кишинев, Республика Молдова). 2013. № 10. С. 34–37.

25. Овчаренко О. М. Відповідальність суддів як елемент принципу верховенства права. *Право України*. 2014. № 4. С. 212–219.

26. Овчаренко О. М. Принцип незалежності суддів vs принцип оскарження судового рішення: теоретичні й практичні аспекти. *Юрид. Україна*. 2015. № 6. С. 70–79.

27. Овчаренко О. М. Люстрація в органах кримінальної юстиції: міжнародні стандарти та вітчизняний досвід. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 28. С. 145–158.

28. Ovcharenko O. Assessment of Judges and their Disciplinary Liability: Issues of Differentiation. *Yearbook of Ukrainian Law*. 2016. № 8. P. 376–386.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Овчаренко О.М. Проблеми визначення державної політики щодо притягнення суддів до кримінальної відповідальності. 10 років чинності КК України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харква, 13-14 жовт. 2011 р.). Харків: Право, 2011. С. 169–174.

2. Овчаренко О. М. Забезпечення гласності й відкритості у діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України у сучасних умовах. *Зб. тез доп. та наук. повідом. учасників наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів;* (м. Харків 13 листоп. 2012 р.). Харків: НУ «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. С. 182–184.

3. Овчаренко О. М. Реалізація принципу недоторканності суддів за новим кримінально-процесуальним законодавством. *Досудове розслідування: Актуальні проблеми і шляхи їх вирішення: матер. постійно діючого наук.-практ. семінару* (м. Харків 19 жовт. 2012 р.). Харків: ТОВ «Оберіг», 2012. С. 119–123.

4. Овчаренко О. М. До питання визначення конституційно-правового статусу суддів. *П'яті Тодиківські читання: зб. тез наук. доп. і повідом. Міжнар. наук. конф. молодих учен., асп. і студ.* (м. Харків, 28-29 верес. 2012 р.). Харків: Права людини, 2012. С. 184,185.

5. Овчаренко О. М. До питання визначення ознак порушення присяги судді *Організація роботи та адміністрування в господарських судах України:* матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23-24 квіт. 2013 р.). Харків: Б. в. С. 540–545.

6. Овчаренко О. М. Вопросы регулирования правового статуса судей в конституциях европейских стран. *Шості Тодиківські читання: зб. тез наук. доп. і повідом. Міжнар. наук. конф. молодих учен., асп. і студ.* (м. Харків, 27–28 верес. 2013 р.). Харків: Права людини, 2013. С. 186,187.

7. Овчаренко О. М. Проблема диференціації дисциплінарної відповідальності суддів. *Актуальні пробл. юрид. науки: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конфер. «Дванадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 8–9 листоп. 2013 р. Ч. 1). Хмельницький: Хмельн. ун-т управління та права, 2013. С. 61,62.

8. Овчаренко О. М. Процедура ініціації дисциплінарного провадження стосовно судді: проблемні аспекти. *Актуальні проблеми юридичної науки і практики: тези доп. та наук. повідом. учасн. IV Всеукр. наук.-практ. конф. Харків: Діса плюс, 2013. С. 302,303.*

9. Овчаренко О. М. До питання визначення змісту суддівської недоторканності у світлі конституційно-правової реформи. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присв. 20-річчю НАПрУ й обговоренню моногр. «Правова доктрина України» (м. Харків, 20-21 листоп. 2013 р.)* Х.: Право, 2013. С. 738–441.

10. Овчаренко О. М. До питання удосконалення процедури судового оскарження рішень Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради юстиції. *Юридична осінь 2013 року: зб. тез доп. та наук. повідом. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (м. Харків, 14 листоп. 2013 р.)*. Харків: Право, 2013. С. 387–390.

11. Овчаренко О. М. До питання відновлення довіри до судової влади України // *Актуал. пробл. юрид. науки: зб. тез Міжнар. наук. конф. «Тринадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 14-15 листоп. 2014 р. Ч. 1.)*. Хмельницький: Хмельн. ун-т управління та права, 2014. С. 44–46.

12. Овчаренко Е. Н. Судебная власть и проблема резонансных уголовных дел в Украине: опыт Украины. *Суды, СМИ и общественный интерес: сб. матер. конф. (г. Екатеринбург, 21 декабря 2013 г.)*. Екатеринбург, 2014. С. 65–72.

13. Овчаренко О. М. Постановлення суддею завідомо неправосудного рішення: аналіз об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 375 КК України. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 8-9 жовт. 2015 р.)*. Харків: Право, 2015. С. 367–372.

14. Овчаренко О. М. Інститут юридичної відповідальності судді в системі судового права. *Актуальні проблеми судового права: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присв. пам'яті проф. І. Є. Марочкіна (м. Харків, 30 жовт. 2015 р.)*. Харків: Право, 2015. С. 76–79.

15. Овчаренко О. М. Конституційно-правові аспекти відповідальності суддів Конституційного Суду України. *Восьмі Тодиківські читання*: зб. тез наук. доп. і повідом. Міжнар. наук. конф. молодих учен., асп. і студ. (м. Харків, 2-3 жовт. 2015 р.). Х.: Права людини, 2015. С. 147, 148.

16. Овчаренко О. М. Трансформація статусу судді: конституційно-правові аспекти. *25 років господарській юрисдикції в Україні: досвід та перспективи*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 трав. 2016 р.). Харків: Право, 2016. С. 91–98.

17. Ovcharenko Olena. European Standards of Judicial Ethics and Ukrainian Experience: Challenges and Perspectives. *International Legal Ethics Conference VII: ILEC posted papers and studies* (New York City, USA, July 14-16, 2016 at Fordham Law School). URL: <https://www.fordham.edu/downloads/file/5838/ovcharenkooolenal-6>.

18. Овчаренко О. М. Відповідальність судді за порушення приписів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *Актуальні проблеми судового права*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присв. пам'яті проф. І. Є. Марочкина (м. Харків, 20 квітн. 2017 р.). Т. 1. Харків: Право, 2017. С. 109–113.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Овчаренко О. М. До питання про попередження корупції в судовій системі України. *Юрид. журнал*. 2011. № 10. С. 41–49.

2. Овчаренко О. М. Роль суддівської етики в регламентації професійної діяльності судді: питання теорії та практики. *Вісн. Вищ. кваліфікац. комісії суддів України*. 2013. № 2. С. 23–31.

3. Овчаренко О. Проблеми забезпечення права на справедливий суд. *Доповідь правозахисних організацій: права людини в Україні в 2016 р.* URL: Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/problemu-zabezpechennya-prava-na-spravedlyvyj-sud-o-ovcharenko/>.

Відомості про апробацію результатів дисертації
«Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики»,
поданої Овчаренко Оленою Миколаївною на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура

1. Робота Вищої кваліфікаційної комісії суддів України в нових умовах: Міжнар. наук.-практ. конф.; 9-11 лютого 2011 р., м. Яремче, Івано-Франківська область, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, проект USAID «Верховенство права»; очна участь (виступ без публікації тез доповіді);

2. 10 років чинності КК України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: Міжнар. наук.-практ. конф.; 13-14 жовт. 2011 р., м. Харків, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого; очна участь із публікацією тез доповіді;

3. Вища кваліфікаційна комісія суддів України: європейський курс України – реформа в дії: Міжнар. наук.-практ. конф.; 29 жовтня 2012 р., м. Київ, Вища кваліфікаційна комісія суддів України; очна участь (виступ без публікації тез доповіді);

4. Наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів; 13 лист. 2012 р., м. Харків, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого; очна участь із публікацією тез доповіді;

5. П'яті Тодиківські читання: міжнар. наук. конф. молодих учен., асп. і студ.; 28-29 верес. 2012 р., м. Харків, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого; очна участь із публікацією тез доповіді;

6. Досудове розслідування: постійно діючий наук.-практ. семінар; 19 жовт. 2012 р.; м. Харків, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого; очна участь із публікацією тез доповіді;

7. Роль і місце Вищих рад юстиції у формуванні суддівського корпусу: Міжнар. наук.-практ. конф.; 21 березня 2013 р., м. Київ, Верховний Суд України; очна участь (виступ без публікації тез доповіді);

8. Організація роботи та адміністрування в господарських судах України: наук.-практ. конф.; 23-24 квіт. 2013 р., м. Харків, Харківський апеляційний господарський суд; очна участь із публікацією тез доповіді;

9. Шості Тодиківські читання: Міжнар. наук. конф. молодих учен., асп. і студ.; 27-28 верес. 2013 р., м. Харків, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого; очна участь із публікацією тез доповіді;

10. Правовий статус ВККС України: шляхи вдосконалення кваліфікаційних та дисциплінарних інституцій у світлі конституційної реформи: Міжнар. наук.-практ. конф.; 28-29 жовтня 2013 р., м. Київ, Вища кваліфікаційна комісія суддів України; очна участь (виступ без публікації тез доповіді);

11. Актуальні пробл. юрид. науки: Міжнар. наук.-практ. конфер. «Дванадцяті осінні юридичні читання»; 8–9 листоп. 2013 р., м. Хмельницький, Хмельн. ун-т управління та права; заочна участь із публікацією тез доповіді;

12. Акт. пробл. юрид. науки і практики: IV Всеукр. наук.-практ. конф.; 23-24 квіт. 2013 р., м. Харків, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого; очна участь із публікацією тез доповіді;

13. Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матер. міжнар. наук.-практ. конф., присв. 20-річчю НАПрУ й обговоренню моногр. «Правова доктрина України»; 20-21 листоп. 2013 р., м. Харків, Національна академія правових наук України; очна участь із публікацією тез доповіді;

14. Люстрація: міжнародний досвід та перспективи в Україні: Міжнар. наук.-практ. конф. в рамках проекту USAID «Справедливе правосуддя»; м. Київ, 11 вересня 2014 р.; очна участь (виступ без публікації тез доповіді);

15. Юридична осінь 2013 року: Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів; 14 листоп. 2013 р., м. Харків, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого; очна участь із публікацією тез доповіді;

16. Актуальні пробл. юрид. науки: Міжнар. наук. конф. «Тринадцяті осінні юридичні читання»; м. Хмельницький, Хмельн. ун-т управління та права, 14-15 листоп. 2014 р.; заочна участь із публікацією тез доповіді;

17. Суды, СМИ и общественный интерес: Междунар. научн.-практич. конфер.; 21 декабря 2014 г., Екатеринбург, Свердловский областной суд; заочна участь із публікацією тез доповіді;

18. Добір суддів та дисциплінарна практика: здобутки, досвід Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та її діяльність в нових умовах: Наук.-практ. семінар; м. Київ, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, 19-20 лютого 2015 р.; очна участь (виступ без публікації тез доповіді);

19. Особливості перегляду рішень Верховним Судом України по дисциплінарних справах суддів: семінар в рамках Проекту Ради Європи «Підтримка реформи системи суддівської відповідальності в Україні»; м. Київ, Верховний Суд України, 27 квітня 2015 р.; очна участь (виступ без публікації тез доповіді);

20. Конституція як основа розвитку правової системи: Восьмі Тодиківські читання: Міжнар. наук. конф. молодих учен., асп. і студ.; 2-3 жовт. 2015 р., м. Харків, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого; очна участь із публікацією тез доповіді;

21. Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності: Міжнар. наук.-практ. конф.; 8-9 жовт. 2015 р., м. Харків, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого; очна участь із публікацією тез доповіді;

22. Міжнародний круглий стіл, присвячений європейським стандартам у сфері суддівської відповідальності в рамках Проекту Ради Європи «Підтримка реформи системи суддівської відповідальності в Україні»; 27 жовтня 2015 р., м. Київ, Вища кваліфікаційна комісія суддів України; очна участь (виступ без публікації тез доповіді);

23. Актуальні проблеми судового права: Міжнар. наук.-практ. конф., присв. :пам'яті проф. І. Є. Марочкіна; 30 жовт. 2015 р., м. Харків, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого; очна участь із публікацією тез доповіді;

24. Експертне обговорення проблем застосування Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» Вищою радою юстиції; 5 лютого 2016 р., м. Київ, Вища рада юстиції, проект USAID «Справедливе правосуддя»; очна участь (виступ без публікації тез із публікацією тез доповіді);

25. Конституційна реформа: сприяння незалежній, відповідальній, прозорій та ефективній судовій владі: Міжнар. наук.-практ. конфер.; 18 лютого 2016 р., м. Київ, Рада суддів України; очна участь (виступ без публікації тез із публікацією тез доповіді);

26. Регулярне оцінювання суддів в Україні: перспективи реалізації положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів»: круглий стіл-дискусія; 4 березня 2016 р., м. Київ, Національна школа суддів України; очна участь (виступ без публікації тез доповіді);

27. 25 років господарській юрисдикції в Україні: досвід та перспективи: Всеукр. наук.-практ. конф.; м. Харків, Харківський апеляційний господарський суд, 20 трав. 2016 р.; очна участь із публікацією тез доповіді;

28. Перспективи застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: Міжнар. круглий стіл; м. Київ, Міністерство юстиції України, 25 травня 2016 р.; очна участь (виступ без публікації тез доповіді);

29. Зустріч робочої групи проекту USAID «Справедливе правосуддя» з підготовки пропозицій щодо внесення змін до законодавства, що регулює діяльність Вищої ради юстиції, з урахуванням Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» та Закону України «Про судоустрій і статус суддів», які були прийняті Верховною Радою України 2 червня 2016 р.; м. Київ, Вища рада юстиції, 10 червня 2016 р.; очна участь (виступ без публікації тез доповіді й підготовка пропозицій до проекту Закону «Про Вищу раду правосуддя»);

30. Експертне обговорення проекту Закону України «Про Вищу раду правосуддя»; м. Київ, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 27 липня 2016 р.; очна участь (виступ без публікації тез доповіді й підготовка пропозицій до проекту Закону «Про Вищу раду правосуддя»);

31. VII міжнародна конференція з правової етики: міжнар. наук. конфер.; юридичний факультет Університету Фордхему, Нью Йорк сіті, США, 14-16 липня 2016 р.; очна участь із публікацією тез доповіді (представляла доповідь на тему: «Європейські стандарти юридичної етики та український досвід: проблеми та перспективи», була модератором секції «Судова етика у світі: значення, відповідальність та унікальний досвід»);

32. Необхідність вдосконалення законодавства в контексті конституційної зміни обсягу суддівського імунітету: експертне обговорення; м. Київ, проект USAID «Нове правосуддя», 13 квітня 2017 р.; очна участь (виступ без публікації тез доповіді);

33. Актуальні проблеми судового права: Всеукр. наук.-практ. конф., присв. пам'яті проф. І. Є. Марочкіна; 20 квітн. 2017 р., м. Харків, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого; очна участь із публікацією тез доповіді;

34. XVII Міжнародний науковий конгрес «Публічне управління XXI століття: традиції та інновації»: 27 квітня 2017 р., м. Харків, Харківський регіональний інститут державного управління; очна участь (виступ без публікації тез доповіді);

35. Круглий стіл «Актуальні проблеми кримінальної відповідальності за корупційні злочини»: 17 травня 2017 р., м. Харків, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого; очна участь із публікацією тез доповіді;

36. Міжнародна науково-практична конференція «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє»: до 20-річчя НУ ОЮА та 170-річчя Одеської школи права: 19 травня 2017 р., м. Одеса, Національний університет «Одеська юридична академія»; заочна участь із публікацією тез доповіді;

37. Експертне обговорення «Спеціалізований антикорупційний суд: найкращі світові практики та перспективи створення в Україні»: 25 травня 2017 р., м. Харків, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого; очна участь (виступ без публікації тез доповіді).

**Застосування дисциплінарних стягнень
ВРЮ/ВРП та ВККС України у 2011-2017 рр.:
статистичні дані**

Кількість накладених дисциплінарних стягнень у 2011-2016 рр.

Рік	ВРЮ / ВРП (до 30 вересня 2016 р. – звільнення судді за порушення присяги, після 30 вересня 2016 р. – звільнення судді з посади; 2017 рік – попередження, догана, сувора догана, подання про тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя – з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді та обов’язковим направленням судді до Національної школи суддів України для проходження курсу підвищення кваліфікації, та подальшим кваліфікаційним оцінюванням для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді, подання про звільнення судді з посади)	ВККС України (до 2015 р. – догана, у 2015 р. – догана й попередження, у 2016 р. – попередження, догана, сувора догана, подання про тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя – з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді та обов’язковим направленням судді до Національної школи суддів України для проходження курсу підвищення кваліфікації, та подальшим кваліфікаційним оцінюванням для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді, подання про звільнення судді з посади)
2011	7	115
2012	16	138
2013	11	101
2014	3	13
2015	6	40
2016	22	80
2017	96	-

**Застосування дисциплінарних стягнень
ВРЮ/ВРП та ВККС України у 2011-2017 рр.:
узагальнення практики**

1. *Суттєві (істотні) порушення норм процесуального закону, які стали підставою для ординарної дисциплінарної відповідальності судді:*

- незаконне застосування адміністративного стягнення у виді адміністративного арешту;
- безпідставна відмова у відкритті провадження у справі або повернення позовної заяви;
- порушення правил підвідомчості або підсудності;
- розгляд справи без постановлення ухвали про відкриття провадження у справі;
- невжиття заходів щодо звернення вироку у кримінальній справі до виконання;
- дослідження доказів під час попереднього розгляду кримінальної справи;
- слухання справи, отриманої з порушенням встановленого порядку розподілу справ, зокрема, розгляд справи, розподіленої для слухання іншим суддею;
- безпідставне залишення позовної заяви без розгляду;
- необґрунтоване вжиття заходів забезпечення позову;
- проведення судового розгляду без фіксування його технічними засобами;
- розгляд цивільної справи за процедурою окремого провадження, тоді як існував спір про право;
- постановлення незаконного рішення у справі за нововиявленими обставинами;
- ігнорування судом існуючої практики розгляду певної категорії справ, зокрема правових позицій вищих судових органів;
- незаконна ухвала про залишення без розгляду заяви про перегляд заочного рішення суду;
- формальне слухання справи без дослідження доказів у ній і без урахування конкретних обставин;
- невжиття заходів щодо звільнення засудженого з-під варти в день оголошення вироку, що призвело до його незаконного утримання під вартою протягом 18 днів;
- безпідставне залишення цивільного позову у кримінальній справі без розгляду;
- невідповідність виготовленого тексту судового рішення проголошеному рішення;
- недотримання в тексті судового рішення вимог закону щодо його оформлення, численні мовні помилки, переписування мотивувальної частини вироку з обвинувального висновку;

- безпідставне застосування аналогії закону (ухвалення рішення, не передбаченого законом);
- застосування норми КК України про покарання з випробуванням до неповнолітньої особи, якій на момент вчинення злочину не виповнилося 15 років;
- застосування механізму виправлення описки в резолютивній частині судового рішення для зміни його змісту;
- неповідомлення заінтересованих осіб про час і місце розгляду справи, що призвело до порушення їх права на доступ до правосуддя й слухання справи без участі заінтересованих осіб;
- постановлення судового рішення без детального аналізу аргументів сторін на підставі даних обвинувального висновку;
- постановлення занадто м'якого вироку;
- відсутність належного мотивування судового рішення, що потягло його скасування апеляційною інстанцією;
- порушення вимог процесуального закону щодо фіксування процесу технічними засобами;
- відсутність у вироку відомостей про склад суду, що потягло скасування вироку апеляційною інстанцією;
- винесення ухвали про виправлення описки в рішенні у справі, яке приймалося 6 років тому, в результаті чого позивач був позбавлений права власності на частину нерухомого майна в порядку спадкування за заповітом;
- створення суддею перешкод для апеляційного перегляду його рішення;
- повторне задоволення суддею аналогічного клопотання слідчого про арешт майна без будь-якого обґрунтування причин такого рішення, які в подальшому скасовані апеляційною інстанцією;
- та ін.

2. *Приклади проступків, що стали підставою для звільнення судді з посади за вчинення діяння, несумісного зі статусом судді:*

– постановлення незаконної ухвали, не передбаченої процесуальним законодавством, про виключення відповідача по справі, що призвело до порушення права особи на доступ до правосуддя. При цьому незаконність дій судді була підтверджена низкою попередніх судових рішень по справі. Так, апеляційна інстанція й ВСУ залишили рішення Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 2 червня 2009 р. У цій справі позивач намагався скасувати у судовому порядку рішення виконавчого комітету й розпорядження міського голови про його незаконне звільнення. Після цього позивачеві було 4 рази відмовлено у прийнятті його заяви про перегляд спірного рішення за нововиявленими обставинами. Незважаючи на всі існуючі попередні рішення по справі 23 березня 2012 р. суддя Слов'янського міськрайонного суду Донецької області Н. частково задовольнив заяву позивача, поновивши його на роботі й присудивши йому матеріальну компенсацію. Оскільки рішення Н. було ухвалено із численними порушеннями вимог процесуального закону (по вказаній справі не було нововиявлених обставин, суддя не мав законних підстав для розгляду цієї справи та незаконно виключив зі

справи ще одного позивача), 29 травня 2012 р. ВРЮ внесла подання про його звільнення за порушення присяги;

– *порушення правил забезпечення позову* (рішення ВРЮ щодо звільнення суддів: від 14 червня 2011 р.; від 11 червня 2013 р.; від 24 січня 2012 р.; від 14 червня 2011 р.; від 10 грудня 2014 р.; від 21 червня 2012 р.);

– *постановлення незаконної ухвали* в порядку гл. 22 КПК України 1960 р. (оскарження дій, в тому числі й до суду, слідчого і прокурора), якою зупинено здійснення будь-яких дій працівниками УПМ ДПА у Рівненській області, ДПА – у Рівненській області, ДПП – у Рівненському районі за місцем реєстрації (рішення ВРЮ від 24 квітня 2012 р. про звільнення судді К.);

– *недодержання правил підсудності й підвідомчості* (рішення ВРЮ про звільнення суддів: від 26 листопада 2013 р.; від 11 лютого 2014 р.; від 10 грудня 2014 р. та ін.);

– *незаконне визнання права власності на квартири* без установлення дійсних обставин спору та без належного оцінювання доказів і з порушенням правил виключної підсудності, що призвело до виселення з житла добросовісних наймачів і вселення туди позивача (рішення ВРЮ від 26 листопада 2013 р.);

– *вихід судді за межі своїх повноважень* при постановленні рішення шляхом скасування дії Закону України (29 січня 2013 р. ВРЮ ухвалила рішення про звільнення судді С. за порушення присяги за ухвалення рішення, яким він скасував дію Закону України «Про заборону грального бізнесу» для компанії ТОВ «Імперіал-Сіті», пославшись на ст. 5 Закону України «Про інвестиційну діяльність» та на Угоду про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами (1994 р.)). Отже, суддя, всупереч приписам вказаного Закону, дозволив продовжувати здійснення грального бізнесу окремому суб'єкту господарювання. При постановленні цього незаконного рішення суддя порушив правила підвідомчості справ, оскільки вказаний спір належало вирішувати за ГПК України. У подальшому С. скасував спірне рішення, однак це не врятувало його від звільнення;

– *винесення занадто м'якого вироку, що спричинило широкий суспільний резонанс* (рішення ВРЮ про звільнення судді: від 15 вересня 2012 р.; від 16 жовтня 2012 р.; від 26 листопада 2013 р.; від 7 червня 2010 р. – судді Р. за порушення присяги, оскільки протягом трьох років апеляційна інстанція скасувала 10 його виправдувальних вироків; від 11 лютого 2014 р. – судді Б за призначення м'якого покарання особі, яка вчинила розпусні дії щодо 6-річної дитини (суддя призначив указаний особі покарання у вигляді 5 років позбавлення волі, проте звільнив від відбуття покарання, з випробуванням, з іспитовим строком 3 роки). Рішення по цій справі було скасовано апеляційною інстанцією;

– *порушення трудової дисципліни* (рішення ВРЮ від 24 січня 2012 р. про звільнення: суддів С., Ш. В.; від 13 березня 2012 р. – судді Р.; від 24 квітня 2012 р. – судді М.);

– *підроблення суддею копій судових рішень* (21 лютого 2012 р. суддю Т. було звільнено за те, що в чотирьох цивільних справах про задоволення позовів про

перерахунок пенсій він підписав і скріпив печаткою суду копії рішень, хоча реально ці справи не розглядав);

- ухвалення судових рішень, зміст яких суперечить практиці Європейського суду з прав людини (рішення ВРЮ від 24 грудня 2015 р.);

- розгляд цивільної справи щодо нерухомого майна без повідомлення відповідача, з порушенням правил виключної підсудності та з виходом за межі позовних вимог (рішення ВРЮ від 14 червня 2011 р. щодо звільнення судді Р.);

- зупинення стягнення по виконавчих листах на виконання рішення суду, яке набрало законної сили, й визнання виконавчих листів, які не підлягають виконанню (рішення ВРЮ від 26 листопада 2013 р. щодо звільнення судді Н.);

- умисне затягування строків розгляду справи (рішення ВРЮ від 5 квітня 2011 р. про звільнення судді Н., який затягував розгляд десяти справ. Рада встановила умисність дій судді, адже, працюючи понад 28 років на цій посаді, він не міг не усвідомлювати наслідки допущених ним порушень прав учасників судового процесу);

- ухилення судді від кримінального переслідування (рішення ВРЮ від 14 червня 2011 р. щодо звільнення судді Д.);

- незаконне скасування рішенням місцевого загального суду рішення третейського суду, що полягає в порушенні порядку і строків судового оскарження таких рішень, у виході за межі позовних вимог та в розгляді питання, яке не порушувалось у позовній заяві; це рішення було скасовано апеляційною інстанцією. Рішення суду призвело до шахрайського заволодіння позивачем у справі права власності на об'єкти нерухомого майна в м. Києві, що підтверджено вироком Шевченківського районного суду м. Києва від 29 листопада 2011 р., яким позивача визнано винним у вчиненні злочинів, передбачених ч. 5 ст. 27, ч. 4 ст. 190 і ч. 1 ст. 358 КК України (рішення ВРЮ від 22 жовтня 2013 р. щодо звільнення судді М.);

- порушення таємниці нарадчої кімнати (воно послужило однією з підстав звільнення судді Р. рішенням ВРЮ від 13 березня 2012 р. Зокрема, протягом січня – липня 2011 р. при розгляді 31 цивільної справи суддя Р. виходив у нарадчу кімнату для ухвалення рішень, після чого вони не проголошувались, розгляд справи не відновлювався, справи фактично залишилися нерозглянутими й подальший їх розгляд не проводився);

- безпідставна відмова у прийнятті до розгляду касаційної скарги та у відновленні строку для подачі касаційної скарги, що призвело до непропорційного обмеження права на касаційне оскарження судового рішення й суперечило практиці Європейського суду з прав людини щодо України (рішення ВРЮ від 24 грудня 2015 р. про звільнення судді Вищого господарського суду України М.);

- ухилення судді від притягнення до адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху, що викликало значний резонанс у суспільстві (Інцидент стався у ніч з 27 на 28 лютого 2015 р., за участі судді О., під час якого останній, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, не виконав вимоги працівника Державтоінспекції про зупинку транспортного засобу та зупинився лише після переслідування його працівниками ДАІ. Під час спілкування з працівниками ДАІ О. поводив себе агресивно, використовував нецензурну лексику, відмовився

надати на їхню вимогу документи на транспортний засіб і право керування ним, погрожував вогнепальною зброєю і зв'язками в органах прокуратури. На відео також зафіксовано, як О. підтвердив, що вживав алкогольні напої, при цьому в присутності свідків ухилився від проходження медичного огляду на встановлення стану сп'яніння. Стосовно О. був складений протокол про вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 130 і ст. 122² КУпАП. Постановою Святошинського районного суду міста Києва від 22 квітня 2015 р. О. було визнано винним у вчиненні зазначених правопорушень і накладено адміністративне стягнення у виді позбавлення права керування транспортними засобами строком на 1 рік. Рада суддів України у рішенні від 4 березня 2015 р. №10 засудила дії судді О. та оцінили його поведінку як таку, що підриває довіру суспільства до судової влади. На суддю О. також надійшли інші звернення щодо притягнення його до дисциплінарної відповідальності за вищеописані дії) (рішення ВРЮ від 6 квітня 2016 р. про звільнення судді Макарівського районного суду Київської області О.);

– *ухвалення суддею незаконної ухвали про зміну запобіжного заходу обвинуваченому, в результаті якої настали негативні процесуальні наслідки, а саме зникнення обвинуваченого* (постановляючи вказану ухвалу, суддя Печерського районного суду м. Києва В. не надала належної оцінки всім обставинам кримінального провадження, не вказала мотивів, якими керувалася при постановленні ухвали, проігнорувала вимоги ч. 5 ст. 202 КПК України, відповідно до яких підозрюваний може бути негайно звільнений тільки у випадку, якщо відсутнє інше судові рішення, що набрало законної сили і прямо передбачало тримання під вартою. Обвинувачений, перебуваючи під домашнім арештом, зник, надалі переховуючись від правосуддя. Крім того, постановлена ухвала викликала негативний суспільний резонанс і підривала авторитет судової системи України) (рішення ВРЮ про звільнення судді Печерського районного суду м. Києва В. від 14 квітня 2016 р.);

– *незабезпечення суддею дотримання приписів Конституції України, КПК, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод* (суддя Святошинського районного суду м. Києва К. 19 лютого 2014 р. під час обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою стосовно учасника масових акцій протесту провела судові засідання у позаробочий час, а єдиною підставою для застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою суддя зазначила тяжкість злочину, інкримінованого підозрюваному) (рішення ВРП від 23 березня 2017 р.);

– *забезпечення позову в спосіб, не передбачений нормами КПК України, що призвело до тяжких наслідків* (суддя Малиновського районного суду міста Одеси Ж. до початку розгляду справи фактично вирішила її по суті. На підставі зазначеної ухвали відбулося рейдерське захоплення господарського товариства на суму понад 7 млн грн.) (рішення ВРП від 23 березня 2017 р.);

– *ухвалення суддею немотивованого судового рішення* (суддя Апеляційного суду Харківської області М. ухвала рішення по апеляційній скарзі, не здійснюючи фактичного перегляду справи, не вчинивши дій щодо надання оцінки наявним у матеріалах справи доказам, лише констатувала правильність висновків суду першої

інстанції, при цьому не навівши жодних мотивів своєї позиції та не спростувавши викладених у апеляційних скаргах доводів) (рішення ВРЮ від 3 березня 2016 р.);

– *порушення суддею норм кримінального процесуального закону, що призвели до негативних наслідків, які фактично виявилися у порушенні завдань кримінального судочинства та прав громадян С. і Ц., зокрема основоположного права на свободу* (суддя Ф., постановляючи ухвали про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, не забезпечив дотримання приписів Конституції України та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, не виконав покладених на нього професійних обов'язків, не забезпечив у межах своїх повноважень дотримання принципів самостійності судів і неупередженості суддів, конституційних засад судочинства) (рішення ВРП від 20 лютого 2017 р);

– *істотні порушення норм матеріального й процесуального права, що створило передумови настання істотних суспільно-резонансних негативних наслідків та приниження авторитету* (допущені суддею Жовтневого районного суду міста Дніпропетровська Г. порушення норм чинного законодавства України призвели до ухвалення незаконного рішення щодо спору, який був штучно створений між сторонами з метою ухилення від майнової відповідальності у зв'язку з вчиненням злочином. Зокрема, під час підготовчого засідання у кримінальному провадженні стосовно З. з огляду на рішення Жовтневого районного суду міста Дніпропетровська від 29 квітня 2013 р. було постановлено ухвалу про скасування арешту на вилучені кошти, які на виконання ухвали суду передано А., чим унеможливлено реальне забезпечення конфіскації майна у кримінальному провадженні та відшкодування завданої злочином шкоди) (рішення ВРП від 13 березня 2017 р.);

– *не з'явлення судді без поважних причин на робочому місці та не здійснення ним правосуддя, не повідомлення протягом тривалого часу про своє місце перебування та причини неявки на роботу, поєднане з оголошенням судді у розшук* відповідно до постанови слідчого Генеральної прокуратури України, що свідчить про ухилення судді від притягнення до кримінальної відповідальності (рішення ВРЮ про звільнення судді господарського суду Одеської області М. від 4 серпня 2017 р.);

– *не з'явлення судді без поважних причин на робочому місці та не здійснення ним правосуддя, не повідомлення протягом тривалого часу про своє місце перебування та причини неявки на роботу, поєднане із перебуванням на окупованій РФ території* (рішення ВРЮ про звільнення судді Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ Ш. від 28 січня 2016 р.);

– *систематичні грубі порушення норм матеріального і процесуального права, під час розгляду суддею дев'яти аналогічних цивільних справ, що призвели до настання негативних наслідків, і були скасовані або змінені судом апеляційної інстанції* (постановлення одного з цих рішень призвело до неправомірного відчуження майна, яке належало державі, зокрема, первинній профспілковій організації ВАТ «Харківський електроапаратний завод», та визнання права власності на майно в порушення закону, що негативно позначилось на авторитеті державних органів і підірвало довіру до правосуддя) (рішення ВРЮ про звільнення судді

Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області М. від 15 вересня 2017 р.);

– публічні висловлювання голови Апеляційного суду Автономної Республіки Крим Ч. про результати так званого референдуму про статус АРК (що мав місце у березні 2014 р.), заклики до вивчення суддями російського законодавства, участь в організації і реалізації заходів, спрямованих на здійснення судочинства на тимчасово окупованій території України за законами Російської Федерації, які були оприлюднені в ЗМІ (рішення ВРЮ від 4 серпня 2016 р.);

– відмова особі у залученні до судового розгляду, яким вирішувалося питання про права і обов'язки особи, з подальшим позбавленням права на апеляційне оскарження (рішення ВРП від 26 липня 2017 р.);

– інші грубі порушення процесуального законодавства при розгляді й вирішенні справ (рішення ВРЮ / ВРП щодо звільнення суддів: від 21 лютого 2012 р., від 15 жовтня 2013 р.; від 10 грудня 2013 р.; від 11 лютого 2014 р.; від 2 березня 2017 р.).

3. Порушення правил суддівської етики можна поділити на такі групи:

(1) порушення процесуального законодавства: необґрунтоване або вибіркове заявлення самовідводу, відмова розглядати розподілену справу шляхом заявлення останнього (рішення ВККС України від 13 грудня 2012 р. щодо судді С.; від 17 січня 2013 р. – судді П.; від 23 травня 2012 р. – судді А.; від 8 листопада 2012 р. – судді П.); порушення правил складення тексту судового рішення (рішення ВККС України від 1 грудня 2012 р. щодо судді Н., від 15 березня 2012 р. – судді Т.); неналежне виконання обов'язків судді, що викликало обґрунтований сумнів у його неупередженості й об'єктивності при вирішенні справи (рішення ВККС України від 19 квітня 2012 р. щодо судді К., від 23 листопада 2011 р. – судді П.); несумлінне ставлення до виконання обов'язків судді, що підриває авторитет правосуддя, принижує звання судді в очах суспільства (рішення ВККС України від 13 вересня 2012 р. щодо судді Г., яка склала рішення з численними граматичними й орфографічними помилками, неакуратно, непрофесійно, без додержання послідовності й логічності викладеної думки).

(2) порушення правил внутрішнього трудового розпорядку суду: створення конфліктних ситуацій у колективі, ігнорування наказів голови суду й рішень загальних зборів суду (рішення ВРЮ щодо звільнення: судді О. від 10 грудня 2013 р.; від 24 січня 2012 р. – суддів С., Ш., В.); систематичне ігнорування участі в роботі загальних зборів суду (рішення ВККС України від 8 листопада 2012 р. щодо судді П.); нез'явлення на роботу без поважних причин, тобто прогул (рішення ВРЮ від 24 січня 2012 р. щодо звільнення: суддів С., Ш., В.; від 24 квітня 2012 р. – судді М.; від 29 серпня 2013 р. – судді В.); ігнорування суддею вимог рішення Ради суддів адміністративних судів України від 12 червня 2012 р. «Про готовність адміністративних судів до розгляду справ, пов'язаних з виборчим процесом чергових виборів народних депутатів України» й наказу голови окружного адміністративного суду АР Крим № 40-АГ від 30 липня 2012 р., що призвело до необхідності перерозподілу розподілених на нього як чергового суддю справ, пов'язаних з виборчим процесом (рішення ВККС України від 17 січня 2013 р. щодо судді П.); демонстрація зневаги до управлінських документів, зокрема, знищення

наказу голови суду «Про порушення трудової дисципліни суддею В.» (рішення ВККС України від 29 серпня 2013 р. щодо вказаного судді).

(3) допущення висловлювань (лайливих), несумісних з високим званням судді, у присутності співробітників суду, в тому числі на їх адресу (рішення ВККС України щодо судді О. від 26 квітня 2012 р.) або під час розгляду й вирішення справи (рішення ВККС України від 13 вересня 2012 р. щодо судді Г.).

(4) зловживання алкоголем і систематичне з'явлення на роботу в нетверезому стані (рішення ВККС України: від 12 травня 2011 р. щодо судді Ш.; від 31 липня 2013 р. – судді Ф.; рішення ВРЮ щодо звільнення: судді М. – від 24 квітня 2012 р. й судді Р. – від 13 березня 2013 р.).

4. Порушення суддею вимог антикорупційного законодавства:

– 17 травня 2010 р. ВРЮ ухвалила рішення про звільнення Б. з посади судді Окружного адміністративного суду за порушення присяги, серед ознак якої було «ведення способу життя, що не відповідає матеріальному становищу судді, яке полягає у здійсненні витрат, що явно перевищують задекларовані доходи». У діях цього судді були встановлені ознаки «системних корупційних дій».

– порушення порядку декларування доходів були серед підстав внесення ВРЮ подання про звільнення трьох суддів за порушення присяги. Так, декларуюючи свої доходи за 2009 р., судді В., С., Ш. подали неповні (неправдиві) відомості про свої доходи й зобов'язання фінансового характеру, що було встановлено постановами районного суду, проте у зв'язку із закінченням строків накладення адміністративного стягнення провадження по справах про адміністративні правопорушення стосовно цих суддів були закриті. А ось при декларуванні доходів за 2010 р. указані судді взагалі не подали декларацій (рішення ВРЮ про їх звільнення від 24 січня 2012 р.).

– у практиці ВККС України з набуттям чинності Законом України «Про судоустрій і статус суддів» у 2010 р. до 2016 р. не було випадків притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за порушення правил подання декларації про свій майновий стан та інші корупційні правопорушення. При внесенні рекомендації до ВРЮ про звільнення судді Р. у травні 2013 р. за порушення присяги ВККС України встановила «факти незрівнянного із грошовим утриманням збагачення судді Р. і володіння ним елітними об'єктами нерухомості й автомобілями преміум-класу. Починаючи з 2003 р., суддя Р. купував все дорожчі автомобілі й об'єкти нерухомості... Вартість лише чотирьох придбаних суддею Р. і членами його сім'ї автомобілів («Тойота RAV 4», BMW X5, Ніссан Інфініті FX 35, «Мерседес-Бенц GL-500») становить орієнтовно 2.250.000 грн, що значно перевищує сукупний дохід указаних осіб за останні 10 років (1.641.730,79 грн). ...Придбання суддею Р. автомобілів преміум-класу й елітної нерухомості не завадило йому вести розкішний спосіб життя, систематично відвідуючи, в тому числі за рахунок робочого часу, авіасполученнями всесвітньо відомі курорти й видатні історичні міста за кордоном України... Р. отримував за незаконні рішення по земельних справах ... від 50.000 до 100.000 дол. США залежно від розміру ділянки (тобто всього 5–10 млн дол. США)... Також встановлено, що суддя Р. систематично зазначав у деклараціях про майно, доходи, витрати й зобов'язання фінансового характеру свідомо неправдиві

відомості». Отже, ВККС України встановила в діях судді Р. порушення ст. 5 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» (рішення ВККС України від 30 травня 2013 р.).

5. *Порушення, передбачені люстраційним законодавством, за які настає дисциплінарна відповідальність судді у вигляді звільнення його з посади:*

– основною причиною звільнення суддів за порушення присяги за Законом України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 8 квітня 2014 р. є умисне та грубе порушення ними приписів КПК України, ЦПК України або КУпАП, Закону України «Про судоустрій та статус суддів», статей 5, 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод під час гострого соціального конфлікту в Україні з 21 листопада 2013 р. по 22 лютого 2014 р., що спричинило незаконне притягнення пересічних громадян до кримінальної або адміністративної відповідальності (рішення ВРЮ від 18 і 31 березня, 20 липня, 5 листопада, 17 листопада, 26 листопада, 3 грудня, 17 грудня, 18 грудня 2015 р., від 30 вересня 2016 р.). Приміром, у рішенні про звільнення судді Печерського районного суду м. Києва Ц. від 15 вересня 2016 р. Вищою радою юстиції було встановлено, що дії судді Ц. при розгляді десяти справ щодо водіїв – учасників акцій протестів у листопаді 2013 р. мали упереджений характер. Сутність таких дій доводить порушення суддею засад правосуддя, зокрема верховенства права, незабезпечення права на справедливий суд. 17 березня 2016 р. ВРЮ звільнила суддю Шевченківського районного суду м. Києва Г., визнавши порушенням присяги судді її дії при розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу стосовно дніпропетровського журналіста та громадського активіста В., затриманого 1 грудня 2013 р. після сутичок під Адміністрацією Президента України, та у низці справ щодо притягнення до адміністративної відповідальності учасників Автомайдану. Так, слідчим суддею Г. не було вжито передбачених законом заходів реагування на такі обставини: допит підозрюваного проводився у нічний час, що суперечить вимогам ч. 4 ст. 223 КПК України, у протоколі затримання не зафіксовано фактичний час затримання особи, як того вимагають приписи ч. 5 ст. 208 КПК України, та ін. Під час засідання було констатовано, що суддя в порушення вимог п. 4 ч. 1 ст. 196 КПК України не обґрунтувала недостатність застосування до В. більш м'яких запобіжних заходів. Також по інших подібних справах суддя надавала необґрунтовану перевагу рапортам інспекторів ДАІ про адміністративне правопорушення без з'ясування всіх обставин, передбачених ст. 280 КУпАП, в той час як протоколи про адміністративні порушення не були підписані особами, які притягувалися до адміністративної відповідальності, їм не були роз'яснені їхні права та обов'язки, передбачені ст. 268 КУпАП. При цьому у копіях справ про притягнення вказаних осіб до адміністративної відповідальності не було інших доказів їхньої вини у вчиненні адміністративних правопорушень, окрім рапортів працівників ДАІ та протоколів про адміністративні правопорушення;

– здійснення правосуддя на територіях, не підконтрольних Уряду України, що має явні ознаки порушення присяги та є несумісним із зайняттям посади судді:

(а) діючи за власною ініціативою, 276 суддів АР Крим після анексії півострову Російською Федерацією, отримали громадянство РФ, взяли участь у конкурсі на

зайняття посади судді РФ, за результатами якого указом Президента РФ призначені суддями судів, створених РФ на окупованій території Криму, і з цього часу здійснюють правосуддя в Криму від імені іноземної держави (рішення ВРЮ від 24 грудня 2015 р.);

(б) здійснення особами, наділеними статусом судді України, правосуддя від імені незаконних утворень – ЛНР і ДНР, відсутність їх на роботі протягом тривалого часу без поважних причин, сприяння діяльності терористичної організації – ЛНР і ДНР (рішення ВРП від 23 березня 2017 р.; від 14 і 24 лютого 2017 р.; рішення ВРЮ від 18 лютого, 4 серпня і 26 вересня 2016 р.);

(в) відсутність суддів на роботі протягом тривалого часу без поважних причин, знаходження поза межами контрольованої Україною території, не будучи у встановленому законом порядку звільненим із посади судді України, намагання судді зайняти посаду в органі державної влади Російської Федерації (рішення ВРП від 9, 14 і 24 лютого 2017 р.; рішення ВРЮ від 26 вересня 2016 р.);

(г) зайняття суддею посади, перелік яких визначено ст. 3 Закону України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 р., у період з 25 лютого 2010 р. по 22 лютого 2014 р., внаслідок чого суддя має бути звільнений з посади за несумісністю (рішення ВРЮ від 24 грудня 2015 р. про звільнення судді Т.; рішення ВРП від 14 лютого 2017 р. про звільнення судді О.; рішення ВРП від 25 квітня 2017 р. про звільнення судді С.).

6. Приклади відповідальності суддів, які обіймають адміністративні посади в судах:

(а) у 2011 р. ВРЮ прийняла рішення про задоволення скарги судді одного з місцевих загальних судів Запорізької області на рішення ВККС України про притягнення його до дисциплінарної відповідальності. При її розгляді встановлено, що у провину судді поставлено неналежне виконання ним обов'язків голови суду, що не пов'язано зі здійсненням правосуддя, тоді як такої підстави відповідальності судді ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (чинна на момент ухвалення рішення) не містить. Вважаємо цю позицію ВРЮ обґрунтованою;

(б) рішенням ВККС України від 7 квітня 2011 р. встановлено, що суддя І., будучи головою Заводського райсуду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області, всупереч ст. 258 КПК України вилучив із провадження іншого судді кримінальну справу, посилаючись на його завантаженість, чим незаконно змінив склад суду. Розглядаючи вказану справу, суддя допустив низку інших порушень, зокрема, задовольнив клопотання захисника про зміну запобіжного заходу, розглянувши його за відсутності прокурора й не з'ясувавши причин його неприбуття, порушив розумні строки розгляду цієї справи. У сукупності це мало наслідком накладення на суддю І. догани;

(в) у грудні 2012 р. ВККС України зафіксувала ще один прецедент. 30 січня 2012 р. до Нововолинського міськсуду Волинської області надійшла позовна заява гр. Ч., яка була розподілена на голову цього суду С. 17 лютого 2012 р. він заявив самовідвід у справі, який обґрунтував тим, що він не може брати участі в її розгляді, оскільки існують обставини, що викличуть сумнів у його неупередженості. Після цього всі судді цього суду по черзі заявили самовідводи й на підставі п. 3 ч.1 ст. 116

ЦПК України вказану справу передано до Іваничівського райсуду Волинської області. У рішенні про притягнення С. до дисциплінарної відповідальності ВККС України відзначила, що своєю необґрунтованою, надуманою заявою про самовідвід суддя С. не тільки порушив права сторін на своєчасний розгляд справи, а й переклав усю відповідальність за правильність винесення рішення по справі на інших суддів. Зазначеними діями суддя С. порушив правила суддівської етики, що підривають авторитет правосуддя. Хоча в цьому разі голова суду й поніс відповідальність саме як суддя, отримавши догану, в його діях, на нашу думку, вбачаються ознаки порушення посадових обов'язків керівника судової установи. Цілком очевидно, що в даному разі мала місце конфліктна ситуація, яка хоча й не відображена у вищенаведеному рішенні ВККС України, однак впливає з контексту наведених обставин справи. У такому випадку голова суду, керуючись правилами суддівської етики й неписаними нормами моралі, мав би докласти всіх зусиль для вирішення локального конфлікту з метою недопущення відмови гр. Ч. у доступі до правосуддя;

(г) у травні 2013 р. ВККС України припинила дисциплінарне провадження щодо голови Новоукраїнського райсуду Кіровоградської області О., дисциплінарна справа щодо якого була порушена в березні 2013 р. У зверненні гр. М., на підставі якого було порушено справу, йдеться про те, що 10 липня 2012 р. до цього суду надійшла кримінальна справа після того, як суд апеляційної інстанції скасував вирок по ній і направив її на додаткове розслідування. Суддя О. призначив справу до розгляду на 4 жовтня 2012 р., майже через 4 місяці після надходження справи до суду. До того ж він часто оголошував перерви в судових засіданнях, а тому станом на 1 січня 2013 р. справа ще не була розглянута. За матеріалами перевірки ВККС України у провадженні О. знаходилося ще 7 кримінальних справ, розгляд яких триває понад 3 місяці. Комісія, вивчивши пояснення судді й усі обставини справи, не знайшла підстав для його притягнення до дисциплінарної відповідальності, обмежившись усним зауваженням. Зокрема, один із членів Комісії відзначив, що очільник суду не має морального права отримувати дисциплінарне стягнення, оскільки він повинен бути взірцем для інших суддів. Очевидно, що в даному випадку йдеться про відповідальність голови суду як судді, а не як особи, яка здійснює управлінські функції.

7. Прецеденти притягнення суддів до відповідальності за постановлення колегіальних рішень:

(а) 16 жовтня 2012 р. ВРЮ внесла подання до парламенту про звільнення К. і С. з посад суддів Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області за порушення присяги й затвердження результатів перевірки стосовно судді П. цього ж суду. Півроку потому (21 березня 2012 р.) судьями К., С. і П. було ухвалено вирок у справі по обвинуваченню гр. Т. та інших у вчиненні низки насильницьких злочинів, який згодом було скасовано апеляційною інстанцією. За результатами судового розгляду суддя П. висловила окрему думку щодо вироку, в якій указувала на помилки у кваліфікації дій обвинувачених і висловила незгоду із застосованою мірою кримінального покарання. Саме на цій підставі ВРЮ звільнила суддю П. від відповідальності й покарала двох інших суддів;

(б) За порушення присяги 3-х суддів Ровеньківського міського суду Луганської області – Ж., Б. і К. – 25 вересня 2012 р. ВРЮ звільнила з посади, підставою для чого послужило ухвалення ними колегіального вироку по справі про вбивство з особливою жорстокістю, вчинене капітаном міліції, і залишення ним після вчинення вбивства свого однорічного сина в небезпеці в районі зупинки громадського транспорту. Справа викликала широкий громадський резонанс, однак суд виправдав підсудного за перший злочин на підставі висновку експерта про його неосудність. Апеляційна інстанція вирок скасувала, засудила його до довічного позбавлення волі, скориставшись висновком додаткової комісійної судової експертизи, який за змістом повністю суперечив висновку експерта при розгляді справи по першій інстанції;

(в) Рішенням ВККС України від 30 травня 2013 р. було накладено дисциплінарні стягнення на суддю Дзержинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області К. й суддів апеляційного суду Дніпропетровської області Б., М. і Р. Приводом для відповідальності цих суддів стала окрема ухвала ВСС (№ 8вк –1467/13 від 28 лютого 2013 р.), яка надійшла до ВККС України, в якій окремій ухвалі зазначено, що вироком Дзержинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 25 квітня 2012 р. гр. С. було засуджено за ч. 2 ст. 141 КК України (в ред. 1960 р.) до покарання у виді позбавлення волі на строк три роки без конфіскації майна. Ухвалою апеляційного суду Дніпропетровської області від 24 липня 2012 р. вирок місцевого суду змінено. Ухвалою колегії суддів судової палати у кримінальних справах ВСС від 29 січня 2013 р. указані судові рішення щодо гр. С. скасовано, а справу направлено на новий судовий розгляд. Підставою для скасування вказаних судових рішень стало суттєве порушення вимог кримінально-процесуального закону, допущене судами першої й апеляційної інстанцій, на які звернув увагу ВСС. Місцевий суд під головуванням судді К. порушив принципи повноти, об'єктивності і всебічності судового розгляду, не здійснив належної мотивації свого рішення. Апеляційний суд у складі суддів Б., М. і Р., перевіряючи справу в апеляційному порядку за апеляціями захисника й засудженого, не звернув уваги на вказані порушення, допущені місцевим судом, належним чином не перевірів усіх доводів, викладених в їх апеляціях, крім того, провів апеляційний розгляд справи незаконним складом суду (двоє суддів із цього складу – М. і Р. – брали участь у перегляді апеляційним судом постанов суду першої інстанції за скаргами обвинуваченого на стадії досудового розслідування). Ці факти стали підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності вищенаведених суддів через суттєве порушення ними норм процесуального права при відправленні правосуддя;

(г) У квітні 2012 р. ВККС України застосувала дисциплінарне стягнення щодо судді Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області К. через низку допущених ним порушень процесуального законодавства. У той же час ВККС України не знайшла ознак дисциплінарного проступку в діях суддів апеляційного суду Хмельницької області Ш., П. і Т., які переглядали рішення судді К., що стало предметом розгляду Комісії.

**Стаття 375 КК України (постановлення суддею (суддями) завідомо
неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови):**

статистичні дані й узагальнення судової практики

*Кількість осіб, засуджених за вчинення злочину, передбаченого
ст. 375 КК України*

Рік	Кількість вироків
2008	0
2009	0
2010	3
2011	0
2012	1
2013	1
2014	2
2015	5
2016	0
2017 (I півріччя)	1

*Узагальнення судової практики України за 2010-2017 рр. по застосуванню
ст. 375 КК України дозволяє вирізнити певні, вже сформовані правові позиції:*

(1) під неправосудним рішенням розуміється рішення, у якому завідомо неправильно застосовано норму матеріального права, або яке постановлено з грубим порушенням норм права процесуального, або в якому завідомо є невідповідність висновків суду фактичним обставинам справи (постанова Печерського районного суду м. Києва від 17 грудня 2010 р. у справі № 4-4324\10); постановлення завідомо неправосудного судового акту, відповідальність за яке передбачена статтею 375 КК, є спеціальним видом службового зловживання в галузі здійснення правосуддя, суб'єкт якого (суддя) умисно з будь-яких мотивів свідомо і цілеспрямовано використовує своє службове становище всупереч інтересам правосуддя (ухвала Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 20 листопада 2014 р.);

(2) об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 375 Кримінального кодексу України, характеризується такою ознакою, як постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ухвала Апеляційного суду Херсонської області від 19 травня 2008 р. у справі № 11а-627); об'єктивна сторона злочину, передбаченого статтею 375 КК, полягає лише в активній поведінці особи - дії. Діяння належить до злочину з формальним складом, оскільки вичерпується фактом вчинення певних дій - постановлення неправосудного судового акту і припускають: а) складання відповідного процесуального документу; б) підписання його суддею (суддями); в) проголошення судового акту (доведення його змісту до відома учасників процесу). Злочин визнається закінченим з моменту проголошення постановленого судового акту незалежно від часу набуття законної сили та наслідків,

які спричинені. Вчинене діяння кваліфікується за статтею 375 КК незалежно від того: 1) яка судова інстанція постановила цей акт (суд першої, апеляційної чи касаційної інстанції); 2) яка галузева приналежність розглянутої судом справи (кримінальна, цивільна, адміністративна, господарська) 3) яким складом суду було постановлено судовий акт - судом колегіально чи суддею одноосібно (ухвала Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 20 листопада 2014 р.);

(3) неправосудними можуть визнаватися не будь-які процесуальні акти, а лише ті з них, що відображають результат вирішення справи по суті (ухвала апеляційного суду Херсонської області від 19 травня 2008 р. у справі № 11а-627); прийняття суддею неправильного рішення з питання, що не вирішує справи по суті, не тягне за собою відповідальності за ст. 375 КК України (ухвала Апеляційного суду Донецької області від 25 серпня 2010 р. у справі № 10-962/2010);

(4) суб'єктивна сторона злочину включає вину у формі прямого умислу (ухвала Апеляційного суду Херсонської області від 19 травня 2008 р. у справі № 11а-627); суддя повинен усвідомлювати, що винесений судовий акт є неправосудним, і бажає його винесення (ухвала Ворошиловського районного суду м. Донецька від 7 листопада 2013 р. у справі № 255/5008/13-к); суб'єктивна сторона вказаного злочину передбачає вчинення останнього з прямим умислом, в умовах очевидності незаконності судових рішень (ухвала Апеляційного суду Донецької області від 25 серпня 2010 р. у справі № 10-962/2010); разом із тим, порушення правил підсудності, не залучення до розгляду справи осіб, інтересів яких стосується предмет спору, не фіксування процесу технічними записами є складовими процесу ухвалення завідомо неправосудного рішення (вирок Болехівського міського суду Івано-Франківської області від 07 листопада 2014 р. у справі №339/417/14-к); суб'єктивна сторона злочину, передбаченого статтею 375 КК, характеризується прямим умислом: суддя достовірно знає, переконаний в тому, що діє всупереч вимогам закону і справедливості; поняття «неправосудне судове рішення» у поєднанні з вказівкою на «завідомість» його постановлення підкреслює цілеспрямований характер злочинних дій судді, його свідоме прагнення та бажання всупереч матеріальному чи процесуальному закону і (або) фактичним обставинам, встановленим у справі, постановити судове рішення, яке за своєю суттю не може бути і не є актом правосуддя (ухвала Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 20 листопада 2014 р.);

(5) органи досудового слідства мають вказати, який саме процесуальний акт є неправосудним і в чому полягає його неправосудність (ухвала Апеляційного суду Херсонської області від 19 травня 2008 р. у справі № 11а-627); не можуть виступати підставою для притягнення судді до відповідальності заяви, які не містять об'єктивних даних, що свідчать про ознаки того чи іншого кримінального правопорушення, а ґрунтуються лише на припущеннях щодо противоправних дій (ухвала Ворошиловського районного суду м. Донецька від 7 листопада 2013 р. у справі № 255/5008/13-к); крім того, судді підкреслюють, що в матеріалах справи мають міститися відомості про те, що суддя під час винесення відповідного судового акта діяв з прямим умислом, усвідомлюючи неправосудність своєї ухвали; факт установлення апеляційним судом грубого порушення процесуального законодавства

не може свідчити про винесення завідомо неправосудного судового рішення, а може розглядатися лише як професійна помилка або дисциплінарний проступок (постанова Корольовського районного суду м. Житомира від 2 липня 2008 р. у справі № 4–744);

(6) сам факт скасування певних постановлених суддею судових рішень не дає підстав вважати, що ця посадова особа допустила дії, що підпадають під ознаки кримінальних (ухвала Апеляційного суду Черкаської області від 28 квітня 2009 р. у справі 10–125/2009); скасування судового рішення судом апеляційної інстанції само по собі не вказує на його умисну неправосудність (постанова Печерського районного суду м. Києва від 20 червня 2012 р. у справі № 4–1693/12);

(7) висновки судового рішення – це результат оцінювання доказів судді по справі, є оціночною категорією і суб'єктивною думкою останнього, більше того – професійним обов'язком судді (ухвала Апеляційного суду Донецької області від 10 січня 2013 р.); суд, керуючись законом, оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді в судовому засіданні всіх обставин справи в їх сукупності; процесуальні дії й ухвалені судом рішення перевіряються виключно в порядку, встановленому процесуальним законом (постанова Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 26 жовтня 2009 р. у справі № 4с-918/09); незгода сторони розгляду справи з рішенням суддів у справі, що стосується її інтересів, не є достатньою підставою для порушення кримінальної справи проти судді (постанова Печерського районного суду м. Києва від 14 березня 2012 р. у справі № 4–728/12);

(8) перевірка законності й обґрунтованості судових рішень здійснюється виключно в порядку й на підставах, установлених відповідним процесуальним законом (ухвала ВСС України від 12 квітня 2012 р.) і не служать підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності (постанова ВАС України від 24 жовтня 2013 р. у справі № П/800/651/13); оскарження у будь-який спосіб судових рішень, діяльності судів і суддів щодо розгляду й вирішення справи поза передбаченим процесуальним законом порядком не допускається, а суди повинні відмовляти у прийнятті позовів і заяв з таким предметом (постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 13 червня 2007 р. «Про незалежність судової влади»);

(9) відповідно до чинного законодавства судові рішення вважаються законними, доки вони не скасовані в апеляційному або касаційному порядку, визначеному процесуальним законом у межах провадження справи, у якій вони ухвалені; якщо судові рішення набрало законної сили, чинне, воно вважається законним і обґрунтованим (ухвала Апеляційного суду м. Києва від 19 січня 2009 р.);

(10) суб'єктом злочину, передбаченого ст. 375 КК України, можуть бути тільки професійні судді, а також народні засідателі і присяжні при відправленні ними правосуддя у кримінальних, цивільних та адміністративних справах; тому третейський суддя не є суб'єктом цього злочину (ухвала апеляційного суду Кіровоградської області від 22 серпня 2007 р. у справі № 10–215);

(11) суддя Т. виніс постанову про видачу сторонній особі (не власнику) вилученого автомобіля «КАМАЗ», який в цей час перебував на штрафмайданчику. Суддя керувався КУпАП, хоча автомобіль був затриманий слідчим на підставі КПК

України, яким і мав би керуватися суддя. Також мали місце інші грубі порушення процесуального законодавства з боку судді, на підставі чого рішенням суду від 7 лютого 2014 р., за № 37045616, суддя Т. визнаний винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 375 КК України;

(12) вироком суду від 22 січня 2013 р., за № 36788997, суддя Л. Тульчинського району Вінницької області визнаний винним у вчиненні низки злочинів, у тому числі передбачених ст. 375 КК України. Сутність порушень судді полягала у фальсифікації низки судових рішень по земельним справам, які згодом були скасовані Апеляційним судом Вінницької області й щодо яких були прийняті окремі ухвали у зв'язку з грубим порушенням суддею закону при ухваленні відповідних рішень;

(13) вироком суду від 7 листопада 2014 р., за № 41271990, суддя Дрогобицького міськрайонного суду Львівської області Г. був визнаний винним у вчиненні низки злочинів, у тому числі передбачених ст. 375 КК України. Суддя ухвалив 5 неправосудних рішень про закриття кримінальних проваджень у справах у зв'язку із визнанням мирових угод, на підставі яких за фізичними особами, що виступали фіктивними сторонами у справах, визнано право власності на 12 приміщень загальною площею 2,5 тис. кв. м та загальною вартістю 3,5 млн грн, розташованих у м. Львові, що належали місцевій громаді. В ході судового розгляду суддя Г. також підробив протокол судового засідання. Вказане рішення судді Г. було скасовано апеляційним судом, а щодо судді були направлені окремі ухвали щодо порушення ним норм законодавства;

(14) вироком суду від 10 жовтня 2013 р., за № 3402094, суддя Обухівського районного суду Київської області К. був визнаний винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 375 КК України. Суддя К. незаконно визнав право власності на земельні ділянки, усвідомлюючи відсутність рішень відповідного органу місцевого самоврядування про передачу земельних ділянок у власність, грубо порушивши при цьому вимоги законодавства. Рішення судді було скасовані вищими судовими інстанціями.

ЗАКОН УКРАЇНИ

«Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення гарантій незалежності суддів при притягненні їх до кримінальної відповідальності за статтею 375 Кримінального Кодексу України «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали, постанови або судового наказу»

Верховна Рада України постановляє:

I. Викласти статтю 375 Кримінального Кодексу України «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали, постанови або судового наказу» в такій редакції (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25, ст. 131 із наступними змінами):

Стаття 375. Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали, постанови або судового наказу

1. Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали, постанови або судового наказу, що явно свідчить про несумлінність, нечесність, упередженість судді при здійсненні ним правосуддя, і що спричинило суттєві порушення прав і законних інтересів особи, декількох осіб, групи осіб або держави –

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

2. Ті самі дії, що спричинили тяжкі наслідки або вчинені з корисливих мотивів, в інших особистих інтересах чи з метою отримання неправомірної вигоди,

–

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

Примітка. Не можуть бути предметом злочину, передбаченого ст. 375 КК України:

1. будь-який акт Конституційного Суду України, постановлений цим Судом відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України»;

2. будь-яка постанова або ухвала суду, передбачена процесуальним законодавством, якою справа не вирішується по суті та яка не підлягає оскарженню в порядку, передбаченому процесуальним законодавством;

3. будь-який акт суду, який є предметом злочину, передбаченого ст. 375 КК України, до набрання ними законної сили;

4. вирок, рішення, ухвала, постанова суду або судовий наказ, який не був змінений або скасований в порядку, передбаченому процесуальним законодавством;

5. вирок, рішення, ухвала, постанова суду або судовий наказ, постановлений за умови неправомірного впливу або тиску на суддю, за умови своєчасного звернення судді з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора в порядку, передбаченому пп. 9 ч. 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

II. Внести такі зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (Відомості Верховної Ради України, 2016 р., № 31, ст. 545):

Доповнити частину 4 статті 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» **реченням** такого змісту:

«Внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про вчинення суддею кримінального правопорушення, передбаченого ст. 375 КК України, здійснюється на підставі вмотивованого подання Генерального прокурора або його заступника з дозволу Вищої ради правосуддя. Розгляд відповідного подання Генерального прокурора або його заступника здійснюється Вищою радою правосуддя в порядку, передбаченому Главою 7 Розділу II Закону України «Про Вищу раду правосуддя»».

Доповнити частину 5 статті 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» **реченням** такого змісту:

«Суддя, якому повідомлено про підозру у вчиненні ним злочину у сфері службової діяльності або злочину проти правосуддя, підлягає відстороненню від здійснення правосуддя в порядку, визначеному цією статтею».

Доповнити статтю 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» **частинами 11-14** такого змісту:

«11. Слідчому, прокуророві, які провадять досудове розслідування щодо кримінального правопорушення, вчиненого суддею, забороняється витребувати матеріали судових справ, розгляд яких не закінчено;

12. Під час проведення обшуку, огляду житла чи іншого володіння судді, приміщень суду, де він відправляє правосуддя, тимчасового доступу до його речей і документів має бути присутній представник Ради суддів України, крім випадків неявки останнього за умови завчасного повідомлення Ради суддів України;

13. У разі проведення обшуку, огляду житла чи іншого володіння судді, приміщень суду, де він відправляє правосуддя, тимчасового доступу до його речей і документів слідчий суддя (суд) у своєму рішенні в обов'язковому порядку зазначає перелік речей, документів, які планується відшукати, виявити чи вилучити під час проведення відповідної слідчої дії.

14. Суддя не може бути допитаний як свідок у кримінальному провадженні про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення».

Частину 11 статті **49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»** вважати частиною **15**.

ІІІ. Внести такі зміни до Кримінального процесуального кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2013 р., № 9-10, ст. 88 із наступними змінами):

Вилучити із підпункту 7 частини 2 статті **65 КПК України «Свідок»** фразу: «за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали».

Доповнити частину 1 статті **155¹ КПК України «Тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності та продовження строку такого тимчасового відсторонення»** реченням такого змісту:

«Суддя, якому повідомлено про підозру у вчиненні ним злочину у сфері службової діяльності або злочину проти правосуддя, підлягає відстороненню від здійснення правосуддя в порядку, визначеному цією статтею»

Доповнити статтю **214 КПК України «Початок досудового розслідування»** частиною **9** такого змісту:

«9. Внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про вчинення суддею кримінального правопорушення, передбаченого ст. 375 КК України, здійснюється на підставі вмотивованого подання Генерального прокурора або його заступника з дозволу Вищої ради правосуддя. Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене суддею кримінальне правопорушення, передбачене ст. 375 КК України, або після самотійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення такого кримінального правопорушення, зобов'язаний поінформувати Генерального прокурора або його заступника для вирішення питання про отримання дозволу Вищої ради правосуддя про внесення відомостей щодо вчинення суддею кримінального правопорушення, передбаченого ст. 375 КК України, до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Розгляд відповідного подання Генерального прокурора або його заступника здійснюється Вищою радою правосуддя невідкладно в порядку, передбаченому Главою 7 Розділу II Закону України «Про Вищу раду правосуддя»».

ІV. Доповнити Закон України «Про Вищу раду правосуддя» статтею 61¹ такого змісту (Відомості Верховної Ради України, 2017 р., № 7-8, ст. 50):

Стаття 61¹. Надання Вищою радою правосуддя згоди на внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про вчинення суддею кримінального правопорушення, передбаченого ст. 375 КК України.

1.Вища рада правосуддя розглядає подання Генерального прокурора або його заступника про надання згоди на внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про вчинення суддею кримінального правопорушення, передбаченого ст. 375 КК України, невідкладно в порядку, передбаченому цією Главою.

Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА до проекту Закону

«Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення гарантій незалежності суддів при притягненні їх до кримінальної відповідальності за статтею 375 Кримінального Кодексу України «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали, постанови або судового наказу»»

1. Обґрунтування необхідності прийняття законопроекту

На тлі неналежної якості правосуддя, кричущих порушень суддями правил судової етики та масової корумпованості суддівського корпусу рівень громадської довіри до новітньої вітчизняної судової реформи, на жаль, залишається українським. Судові процеси супроводжуються огульною критикою в ЗМІ, а акції протесту під вікнами судів, де розглядаються резонансні провадження, досі є звичними. Таким чином, існує нагальна потреба у виробленні науково обґрунтованих висновків і пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства, яке впорядковує процедуру й підстави притягнення суддів до юридичної відповідальності зі збереженням за ними суддівського імунітету та з урахуванням релевантного досвіду Європейського суду з прав людини.

Водночас спостерігається й інша тенденція, а саме зловживання правоохоронними органами інститутом кримінальної відповідальності судді за неправосуддя, який застосовується з метою неправомірного тиску на суддів. За інформацією Ради суддів України, у 2014 р. проти суддів було порушень 215 кримінальних проваджень за ст. 375 КК України («постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови»), у 2015 р. – 388, у 2016 р. – 285 таких проваджень. До суду з обвинувальним актом направлено: у 2014 р. – 1, у 2015 р. – 7 й у 2016 р. – 4 проваджень. Та обставина, що навіть з тих нечисленних кримінальних правопорушень, передбачених ст. 375 КК України, у яких особам було повідомлено про підозру, за період 2013-2016 р.р. в середньому лише 36% були передані до суду, і при цьому в інших більш ніж 96% кримінальних правопорушень від облікованих на кінець звітних періодів не були прийняті рішення, означає, що представниками правоохоронних органів чудово усвідомлюється відсутність так званої «судової перспективи» відповідних кримінальних проваджень, проте з певних причин, про які буде вказано далі, постанови про закриття кримінальних проваджень ними не приймаються. Кількість постановлених за ст. 375 КК України обвинувальних вироків є мізерною: за даними судової статистики у 2008–2009, 2011 і 2016 роках не було постановлено жодного вироку за ст. 375 КК України, у 2010 р. – 3, у 2012–2013 рр. і 2017 р. – по одному, у 2014 р. – 2, у 2015 р. – 5.

На практиці спостерігається значна кількість зловживань з боку слідчих, прокурорів та представників правоохоронних органів, які, порушуючи кримінальне провадження щодо судді, намагаються у такий спосіб маніпулювати процесом

відправлення правосуддя. Так, мають місце завідомо безпідставні факти внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про кримінальні правопорушення суддів, неправомірні допити суддів як свідків по кримінальним провадженням, незаконні вилучення матеріалів судових справ, розгляд яких не завершено, вручення суддям повідомлення про підозру в момент постановлення рішення суду, затягування розслідування кримінальних проваджень та інші випадки. Статичні дані свідчать, що починаючи з 2012 р. такі маніпуляції носять масовий характер, що негативно позначається на стані забезпечення принципу незалежності суддів. Останнє пов'язано із набуттям чинності Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р., яким було скасовано судовий контроль за первинною стадією кримінального провадження (порушення кримінальної справи) й значно спрощено механізм початку досудового розслідування. Відтак, наразі судді позбавлені дієвих механізмів власного захисту в кримінальному провадженні.

Відповідно до європейських стандартів питання кримінальної відповідальності судді – це питання співвідношення довіри до судової гілки влади й суддівської незалежності. Ці засади мають перебувати в органічному балансі задля забезпечення режиму верховенства права. Намагаючись знайти відповідь на запитання: «Чи можна суддю піддавати кримінальній відповідальності за власне тлумачення правових норм, установлення фактів або оцінку доказів під час судового розгляду справи?», Венеціанської комісія під час її 110-ої пленарної сесії у березні 2017 р. зауважила наступне:

- «... кримінальна відповідальність за діяльність, пов'язану зі здійсненням правосуддя, повинна бути збалансована правовими нормами про незалежність судової влади. До такого виду відповідальності, слід вдаватися тільки в найсерйозніших випадках. При цьому кримінальна відповідальність не повинна наставати за «ненавмисні помилки», у разі судової помилки (крім випадків, коли правова ситуація досягає стандарту «*bad faith*», тобто коли в судді доведено свого роду «намір обманути»). Інакше загроза санкцій підсвідомо впливала б на процес ухвалення рішень, завдаючи шкоди незалежності та неупередженості суддів. А також роблячи служителів Феміди вразливими для втручання з боку представників виконавчої влади;

- ... кримінальна відповідальність не повинна наставати і за тлумачення суддею правової норми, що відрізняється від її тлумачення його колегами. Навіть якщо суддя у своєму рішенні свідомо розтлумачить норму закону протилежно до її тексту, початкового значення або наявних прецедентів застосування і зробить це явно (відкрито, очевидно), проте забезпечить такий відступ належною аргументацією. На думку експертів ВК, все це може розцінюватися як таке, що не виходить за рамки професійного контролю за дотриманням стандартів судочинства (тобто як предмет дисциплінарної, а не кримінальної відповідальності);

- ... згідно з європейськими стандартами в частині дій щодо тлумачення норм права, встановлення фактів і оцінки доказів, судді можуть нести кримінальну відповідальність виключно за умисне винесення незаконних рішень, вироків, ухвал і наказів. Причому форма вини повинна мати характер умислу («*malice*») або

необережності, що досягла порогу «*gross negligence*», прийнятого в європейському праві, тобто у випадку, якщо:

- суддя при розгляді конкретної справи відступив від послідовності дій, якої зазвичай дотримується він або його колеги під час розгляду подібних справ (об’єктивна складова);

- суддя не мав вагомої особистої причини для таких дій (суб’єктивна складова);

- ... норми законодавства про кримінальну відповідальність суддів за діяльність, пов’язану зі здійсненням правосуддя, повинні тлумачитися «вузько», так, щоб захистити суддів від довільного втручання у виконання ними функцій судової влади».

Ще однією важливою причиною необхідності удосконалення законодавства, яке регламентує підставу і процедуру притягнення судді до кримінальної відповідальності за неправосуддя, є небажання органів судової влади врегулювати спірні моменти, які виникають у практиці застосування ст. 375 КК України. Незважаючи на численні спроби, ані Верховний Суд України, ані Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, ані Конституційний Суд України так і не здійснили тлумачення статті 375 КК України та процедурних аспектів її застосування. Це можна пояснити небажанням суддівської спільноти відкрито стати на захист власної незалежності, оскільки останніми роками на суддів здійснюється безпрецедентний суспільний тиск.

Науковці також не мають єдиної усталеної концепції щодо формулювання складу злочину, передбаченого ст. 375 КК України. В літературі можна знайти діаметрально протилежні позиції щодо бачення елементів зазначеного складу злочину: від пропозицій повністю скасувати спеціальну відповідальність судді за неправосуддя, до обґрунтування необхідності всебічного посилення карального ефекту даної статті кримінального закону. Варто зауважити, що перша позиція має суттєві вади: по-перше, вона не сприймається переважною більшістю громадськості, а по-друге, відмова від спеціального складу злочину щодо суддів неодмінно призведе до кваліфікації відповідних дій служителів Феміди за іншими службовими та корупційними злочинами, які межують із ст. 375 КК України. Окрім того, відмова від спеціального суб’єкта злочину (судді) у матеріальному кримінальному праві призведе до неможливості забезпечити спеціальні процедурні гарантії незалежності носія судової влади під час притягнення його до кримінальної відповідальності за дії, вчинені під час відправлення правосуддя. Водночас особливу вагу в умовах триваючої судової реформи набуває такий напрям, як посилення процесуальних гарантій для суддів, які обвинувачуються у вчиненні відповідного кримінального правопорушення. Отже, удосконалення нормативної регламентації ст. 375 КК України має відбуватися у двох напрямках: по-перше, це уточнення об’єктивної сторони кримінальної відповідальності судді за неправосуддя з метою зменшення можливості її довільного тлумачення органами правопорядку; по-друге, це створення додаткових процесуальних запобіжників для забезпечення незалежності судді під час відправлення правосуддя.

2. Мета й завдання прийняття законопроекту

Мета і завдання законопроекту є вдосконалення процедурних аспектів притягнення суддів до кримінальної відповідальності за статтю 375 Кримінального Кодексу України «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали, постанови або судового наказу», приведення відповідного законодавства України у відповідність до міжнародних стандартів, зокрема, з урахуванням рішення Європейського суду з прав людини у справі Олександр Волков проти України (2013 р.), правових позицій Венеціанської комісії, досягнення балансу принципів процесуальної незалежності та невідворотності юридичної відповідальності судді за скоєне правопорушення, а також зменшення випадків зловживання правоохоронними органами інститутом кримінальної відповідальності судді з метою тиску на процес відправлення правосуддя.

3. Загальна характеристика та основні положення законопроекту

Проектом Закону України пропонується:

І. Викласти статтю 375 Кримінального Кодексу України «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали, постанови або судового наказу» в такій редакції (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25, ст. 131 із наступними змінами):

Стаття 375. Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали, постанови або судового наказу

1. Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали, постанови або судового наказу, що явно свідчить про несумлінність, нечесність, упередженість судді при здійсненні ним правосуддя, і що спричинило суттєві порушення прав і законних інтересів особи, декількох осіб, групи осіб або держави –

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

2. Ті самі дії, що спричинили тяжкі наслідки або вчинені з корисливих мотивів, в інших особистих інтересах чи з метою отримання неправомірної вигоди,

—

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

Примітка. Не можуть бути предметом злочину, передбаченого ст. 375 КК України:

1. будь-який акт Конституційного Суду України, постановлений цим Судом відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України»;

2. будь-яка постанова або ухвала суду, передбачена процесуальним законодавством, якою справа не вирішується по суті та яка не підлягає оскарженню в порядку, передбаченому процесуальним законодавством;

3. будь-який акт суду, який є предметом злочину, передбаченого ст. 375 КК України, до набрання ними законної сили;

4. вирок, рішення, ухвала, постанова суду або судовий наказ, який не був змінений або скасований в порядку, передбаченому процесуальним законодавством;

5. вирок, рішення, ухвала, постанова суду або судовий наказ, постановлений за умови неправомірного впливу або тиску на суддю, за умови своєчасного звернення судді з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора в порядку, передбаченому пп. 9 ч. 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

II. Внести такі зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (Відомості Верховної Ради України, 2016 р., № 31, ст. 545):

Доповнити частину 4 статті 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» реченням такого змісту:

«Внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про вчинення суддею кримінального правопорушення, передбаченого ст. 375 КК України, здійснюється на підставі вмотивованого подання Генерального прокурора або його заступника з дозволу Вищої ради правосуддя. Розгляд відповідного подання Генерального прокурора або його заступника здійснюється Вищою радою правосуддя в порядку, передбаченому Главою 7 Розділу II Закону України «Про Вищу раду правосуддя»».

Доповнити частину 5 статті 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» реченням такого змісту:

«Суддя, якому повідомлено про підозру у вчиненні ним злочину у сфері службової діяльності або злочину проти правосуддя, підлягає відстороненню від здійснення правосуддя в порядку, визначеному цією статтею».

Доповнити статтю 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» частинами 11-14 такого змісту:

«11. Слідчому, прокуророві, які провадять досудове розслідування щодо кримінального правопорушення, вчиненого суддею, забороняється витребовувати матеріали судових справ, розгляд яких не закінчено;

12. Під час проведення обшуку, огляду житла чи іншого володіння судді, приміщень суду, де він відправляє правосуддя, тимчасового доступу до його речей і документів має бути присутній представник Ради суддів України, крім випадків неявки останнього за умови завчасного повідомлення Ради суддів України;

13. У разі проведення обшуку, огляду житла чи іншого володіння судді, приміщень суду, де він відправляє правосуддя, тимчасового доступу до його речей і документів слідчий суддя (суд) у своєму рішенні в обов'язковому порядку зазначає перелік речей, документів, які планується відшукати, виявити чи вилучити під час проведення відповідної слідчої дії.

14. Суддя не може бути допитаний як свідок у кримінальному провадженні про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення».

Частину 11 статті 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вважати частиною 15.

III. Внести такі зміни до Кримінального процесуального кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2013 р., № 9-10, ст. 88 із наступними змінами):

Вилучити із підпункту 7 частини 2 статті 65 КПК України «Свідок» фразу: «за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали».

Доповнити частину 1 статті 155-¹ КПК України «Тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності та продовження строку такого тимчасового відсторонення» реченням такого змісту:

«Суддя, якому повідомлено про підозру у вчиненні ним злочину у сфері службової діяльності або злочину проти правосуддя, підлягає відстороненню від здійснення правосуддя в порядку, визначеному цією статтею».

Доповнити статтю 214 КПК України «Початок досудового розслідування» частиною 9 такого змісту:

«9. Внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про вчинення суддею кримінального правопорушення, передбаченого ст. 375 КК України, здійснюється на підставі вмотивованого подання Генерального прокурора або його заступника з дозволу Вищої ради правосуддя. Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене суддею кримінальне правопорушення, передбачене ст. 375 КК України, або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення такого кримінального правопорушення, зобов'язаний поінформувати Генерального прокурора або його заступника для вирішення питання про отримання дозволу Вищої ради правосуддя про внесення відомостей щодо вчинення суддею кримінального правопорушення, передбаченого ст. 375 КК України, до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Розгляд відповідного подання Генерального прокурора або його заступника здійснюється Вищою радою правосуддя невідкладно в порядку, передбаченому Главою 7 Розділу II Закону України «Про Вищу раду правосуддя»».

IV. Доповнити Закон України «Про Вищу раду правосуддя» статтею 61-¹ такого змісту (Відомості Верховної Ради України, 2017 р., № 7-8, ст. 50):

Стаття 61-¹. Надання Вищою радою правосуддя згоди на внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про вчинення суддею кримінального правопорушення, передбаченого ст. 375 КК України.

2. Вища рада правосуддя розглядає подання Генерального прокурора або його заступника про надання згоди на внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про вчинення суддею кримінального правопорушення, передбаченого ст. 375 КК України, невідкладно в порядку, передбаченому цією Главою».

4. Стан нормативно-правової бази в даній сфері правового регулювання

Основними нормативно-правовими актами, які регулюють правовідносини у цій сфері є Кримінальний Кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, закони України «Про судоустрій і статус суддів», «Про Вищу раду правосуддя», інші нормативно-правові акти.

Реалізація положень законопроекту не потребуватиме внесення змін до інших законодавчих актів.

5. Фінансово-економічне обґрунтування

Реалізація проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення гарантій незалежності суддів при притягненні їх до кримінальної відповідальності за статтею 375 Кримінального Кодексу України «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали, постанови або судового наказу»» не потребує додаткових витрат з Державного бюджету України.

6. Прогноз соціально-економічних та інших наслідків прийняття законопроекту

Прийняття проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення гарантій незалежності суддів при притягненні їх до кримінальної відповідальності за статтею 375 Кримінального Кодексу України «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали, постанови або судового наказу»» спрямоване на зміцнення процесуальних гарантій незалежності суддів, зменшить випадки незаконного тиску на них, що у кінцевому результаті сприятиме становленню в Україні справедливого судочинства, заснованого на засадах верховенства права.

ЗАКОН УКРАЇНИ**«Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (щодо притягнення до адміністративної відповідальності суддів загальних судів)»**

Верховна Рада України **постановляє:**

I. Доповнити Кодекс України про адміністративні правопорушення статтею 15¹ «Відповідальність суддів» такого змісту:

«1. Порухення суддею вимог і обмежень антикорупційного законодавства тягне відповідальність, передбачену Законом України «Про судоустрій і статус суддів», якщо діяння судді не містить ознак злочину. Якщо цим Кодексом передбачена підстава відповідальності судді, об'єктивні ознаки якої не визначені статтею 106 і частинами 8, 9 статті 109 Законом України «Про судоустрій і статус суддів», суддя несе адміністративну відповідальність на загальних засадах.

2. До суддів не може бути застосовано адміністративне стягнення у вигляді громадських робіт, виправних робіт і адміністративного арешту».

II. Доповнити ст. 221 Кодексу України про адміністративні правопорушення статтею частиною 2 такого змісту:

«Судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів розглядають справи про адміністративні правопорушення, вчинені суддями загальних судів. Справа про адміністративне правопорушення, вчинене суддею загального суду, не може розглядатися у тому суді, де суддя обіймав чи обіймає посаду судді. Така справа має розглядатися судом, найбільш територіально наближеним до суду, в якому суддя, який вчинив адміністративне правопорушення, обіймав чи обіймає посаду судді, іншої адміністративно-територіальної одиниці (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва або Севастополя). Підсудність справ про адміністративні правопорушення, вчинені суддями Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, вирішується Головою Верховного Суду України або його Першим заступником».

III. Доповнити ст. 285 Кодексу України про адміністративні правопорушення частиною 9 такого змісту:

«Постанова суду про накладення адміністративного стягнення за адміністративне правопорушення на суддю суду загальної юрисдикції у триденний строк з дня набрання нею законної сили направляється Вищій раді правосуддя для вирішення питання про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, а також усунення причин та умов, що сприяли вчиненню цього правопорушення, а також Вищій кваліфікаційній комісії суддів України для внесення відповідних відомостей до суддівського досьє».

Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (щодо притягнення до адміністративної відповідальності суддів загальних судів)»

1. Обґрунтування необхідності прийняття законопроекту

На тлі неналежної якості правосуддя, кричущих порушень суддями правил судової етики та масової корумпованості суддівського корпусу рівень громадської довіри до новітньої вітчизняної судової реформи, на жаль, залишається українським низьким. Судові процеси супроводжуються огульною критикою в ЗМІ, а акції протесту під вікнами судів, де розглядаються резонансні провадження, досі є звичними. Таким чином, існує нагальна потреба у виробленні науково обґрунтованих висновків і пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства, яке впорядковує процедуру й підстави притягнення суддів до юридичної відповідальності зі збереженням за ними суддівського імунітету та з урахуванням релевантного досвіду Європейського суду з прав людини.

На жаль, одним із найменш досліджених з цього кола питань залишаються процедурні аспекти притягнення суддів до адміністративної відповідальності. Деякі автори переконані, що у такому випадку доцільною є заміна одного виду юридичної відповідальності на інший, тобто притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за адміністративні проступки, виходячи з положень ст. 15 КУпАП, якими встановлено особливості відповідальності за адміністративні правопорушення військовослужбовців, військовозобов'язаних і резервістів під час проходження зборів, а також осіб рядового і начальницького складів Державної кримінально-виконавчої служби України, органів внутрішніх справ, служби цивільного захисту і Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. Так, ці особи несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами, тобто дисциплінарну відповідальність. Однак тут слід мати на увазі, що положення ст. 15 КУпАП передбачають дисциплінарну відповідальність таких осіб не за всі адміністративні проступки – в окремих випадках їх може бути притягнуто до адміністративної відповідальності на загальних підставах.

Одним із перспективних напрямів удосконалення процедури притягнення суддів до відповідальності є адміністративне законодавство України. Для досягнення балансу принципів процесуальної незалежності та невідворотної відповідальності суддів необхідно удосконалювати правове регулювання як окремих його положень, так і інших нормативних актів України, не допускати колізій та суперечностей. Завдання такого покращення можна досягти шляхом внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (зокрема впровадження статті 15¹ і доповнення статей 221 та 285), а саме – встановлення низки нормативних приписів, згідно яких: 1) суддя несе адміністративну відповідальність на загальних засадах за правопорушення, об'єктивні ознаки яких не визначені статтею 92 і частиною 3 статті 97 Закону України «Про судоустрій і статус

суддів»; 2) до судді не можуть застосовуватися такі адміністративні стягнення, як громадські роботи, виправні роботи і адміністративний арешт; 3) створюється спеціальний порядок визначення підсудності справ про адміністративні правопорушення, де винною особою є суддя; 4) запроваджується обов'язковість передачі постанови суду про накладення адміністративного стягнення за адміністративне правопорушення на суддю суду загальної юрисдикції у триденний строк з дня набрання нею законної сили Вищою кваліфікаційною комісією суддів України або Вищою радою юстиції для вирішення питання про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності.

2. Мета й завдання прийняття законопроекту

Мета і завдання законопроекту є вдосконалення процедурних аспектів притягнення суддів до адміністративної відповідальності та приведення законодавства України у відповідність до міжнародних стандартів, зокрема, з урахуванням рішення Європейського суду з прав людини у справі *Олександр Волков проти України*, а також досягнення балансу принципів процесуальної незалежності та невідворотності юридичної відповідальності за скоєне правопорушення.

3. Загальна характеристика та основні положення законопроекту

Проектом Закону України пропонується:

1. Доповнити Кодекс України про адміністративні правопорушення статтею 15¹ «Відповідальність суддів» такого змісту:

«1. Порушення суддею вимог і обмежень антикорупційного законодавства тягне відповідальність, передбачену Законом України «Про судоустрій і статус суддів», якщо діяння судді не містить ознак злочину. Якщо цим Кодексом передбачена підстава відповідальності судді, об'єктивні ознаки якої не визначені статтею 92 і частиною 3 статті 97 Законом України «Про судоустрій і статус суддів», суддя несе адміністративну відповідальність на загальних засадах.

2. До суддів не може бути застосовано адміністративне стягнення у вигляді громадських робіт, виправних робіт і адміністративного арешту».

2. Доповнити ст. 221 Кодексу України про адміністративні правопорушення статтею частиною 2 такого змісту:

«Судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів розглядають справи про адміністративні правопорушення, вчинені судьями загальних судів. Справа про адміністративне правопорушення, вчинене суддею загального суду, не може розглядатися у тому суді, де суддя обіймав чи обіймає посаду судді. Така справа має розглядатися судом, найбільш територіально наближеним до суду, в якому суддя, який вчинив адміністративне правопорушення, обіймав чи обіймає посаду судді, іншої адміністративно-територіальної одиниці (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва або Севастополя). Підсудність справ про адміністративні правопорушення, вчинені судьями Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, вирішується Головою Верховного Суду України або його Першим заступником».

3. Доповнити ст. 285 Кодексу України про адміністративні правопорушення частиною 9 такого змісту:

«Постанова суду про накладення адміністративного стягнення за адміністративне правопорушення на суддю суду загальної юрисдикції у триденний строк з дня набрання нею законної сили направляється Вищій кваліфікаційній комісії суддів України або Вищій раді юстиції для вирішення питання про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, а також усунення причин та умов, що сприяли вчиненню цього правопорушення».

4. Стан нормативно-правової бази в даній сфері правового регулювання

Основними нормативно-правовими актами, які регулюють правовідносини у цій сфері є Конституція України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, закони України «Про судоустрій і статус суддів», «Про Вищу раду юстиції», «Про відновлення права на справедливий суд», інші нормативно-правові акти.

Реалізація положень законопроекту не потребуватиме внесення змін до інших законодавчих актів.

5. Фінансово-економічне обґрунтування

Реалізація Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (щодо притягнення до адміністративної відповідальності суддів загальних судів)» не потребує додаткових витрат з Державного бюджету України.

6. Прогноз соціально-економічних та інших наслідків прийняття законопроекту

Принагідно просимо Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України, за можливості, надіслати Акт впровадження результатів дослідження (із зазначенням положень, що будуть враховані).

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ДИСЦИПЛІНАРНИХ СТЯГНЕНЬ ЩОДО СУДДІ

З метою диференціації заходів дисциплінарної відповідальності дисциплінарні стягнення, які можуть бути застосовані до судді, слід класифікувати на *основні* та *додаткові*. Рекомендуємо викласти ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в такій редакції:

«До суддів з урахуванням принципу пропорційності може бути застосовано одне з таких основних дисциплінарних стягнень:

попередження;

догана;

сувора догана;

звільнення судді з адміністративної посади без позбавлення статусу судді;

звільнення з посади судді.

Попередження застосовується зборами суддів за ініціативи голови відповідного суду або ВККС України за результатами розгляду скарги щодо неналежної поведінки судді, якщо в його діях немає складу дисциплінарного правопорушення. Попередження застосовується в разі незначного порушення суддею правил внутрішнього трудового розпорядку суду або дисципліни, яке не мало негативних наслідків для забезпечення прав і свобод громадян. Якщо до цього судді протягом року застосовувалося 2 або більше попередження і він продовжує вчиняти протиправні дії, ВККС України має право з власної ініціативи або за поданням голови відповідного суду порушити дисциплінарну справу щодо нього та застосувати інше дисциплінарне стягнення.

ВККС України оголошує *догану* судді за результатами розгляду дисциплінарної справи у випадку порушення ним процесуального законодавства, правил внутрішнього трудового розпорядку суду, дисципліни або Кодексу суддівської етики, що потягло за собою негативні наслідки забезпечення для прав і свобод громадян.

ВККС України вправі оголосити судді, який має непогашене або незняте дисциплінарне стягнення, *сувору догану* за результатами розгляду дисциплінарної справи. Вона може бути застосована до судді, який учинив систематичне або одноразове грубе порушення процесуального законодавства, правил внутрішнього трудового розпорядку, дисципліни або Кодексу суддівської етики, які потягли за собою істотні негативні наслідки щодо забезпечення прав і свобод громадян, авторитету судової влади в суспільстві.

ВККС України має право звільнити суддю з адміністративної посади без позбавлення його статусу судді за поданням органу, який призначає або обирає суддю на адміністративну посаду. Підставами для звільнення судді з адміністративної посади є: а) несумлінне виконання покладених на нього адміністративних повноважень; б) допущення дій (бездіяльності), що обмежують незалежність суддів, здійснення тиску на них, а також використання інших методів адміністративного впливу, метою яких є вплив на діяльність суддів щодо

відправлення правосуддя; в) невжиття заходів стосовно своєчасного й ефективного виконання суддями своїх обов'язків, у тому числі заходів організаційного, фінансового, матеріального й соціально-побутового характеру; г) некоректні висловлювання або прояви нечемності щодо інших суддів, переслідування суддів за критику на його адресу; д) видання наказів і розпоряджень, що суперечать закону й Кодексу суддівської етики; е) незаконне втручання в роботу автоматизованої системи діловодства суду. За наявності в діях судді, який обіймає адміністративну посаду, ознак інших правопорушень, зокрема ознак дисциплінарного проступку, вчиненого під час відправлення правосуддя, ВККС України вправі розглянути питання про накладення відповідних дисциплінарних стягнень.

Звільнення судді з посади є дисциплінарним стягненням, яке може накладатися на суддю у виняткових випадках за суттєве, винне, несумісне з високим званням судді порушення положень Кодексу суддівської етики, грубе або систематичне порушення чинного законодавства, якщо воно мало місце при відправленні правосуддя і призвело до спотворення принципів судочинства, до суттєвого порушення прав учасників процесу і свідчить про неможливість продовжувати здійснення цим суддею своїх повноважень. ВККС України вправі розглянути питання про звільнення судді з посади, якщо суддя, до якого було застосовано 3 й більше дисциплінарних стягнень у виді догани або суворой догани протягом 2-х календарних років, учиняє діяння, що містить ознаки дисциплінарного проступку. За наявності підстав для звільнення судді з посади ВККС України вправі внести до органу, уповноваженого вирішувати питання про звільнення судді з посади, відповідне подання.

ВККС України за результатами розгляду дисциплінарних справ щодо суддів має право поряд з основним дисциплінарним стягненням застосувати до судді такі додаткові дисциплінарні стягнення:

- 1) обов'язок судді протягом шести місяців з дня ухвалення Комісією рішення про притягнення його до дисциплінарної відповідальності пройти двотижневий курс підвищення кваліфікації в Національній школі суддів України;
- 2) обов'язок судді протягом одного місяця з дня ухвалення Комісією рішення про притягнення його до дисциплінарної відповідальності скласти й направити до ВККС України реферат за визначеною нею темою;
- 3) обов'язок судді протягом одного місяця з дня ухвалення Комісією рішення про притягнення його до дисциплінарної відповідальності здійснити й направити до Комісії письмовий аналіз причин та умов скасування ухвалених ним рішень за період або за категорією справ, визначених Комісією.

Додаткові дисциплінарні стягнення застосовуються ВККС України тільки разом з основним.

За кожне порушення законодавства, правил внутрішнього трудового розпорядку суду та дисципліни або Кодексу суддівської етики до судді може бути застосовано лише одне основне й одне додаткове дисциплінарне стягнення. Воно має відповідати характеру й тяжкості вчиненого дисциплінарного проступку і ступеню вини судді. При визначенні виду дисциплінарного стягнення

враховуються характер дисциплінарного проступку, обставини, за яких він учинений, настання тяжких наслідків, добровільне відшкодування завданої шкоди, попередня поведінка судді та його ставлення до виконання службових обов'язків.

Дисциплінарне стягнення у виді *попередження* застосовується до судді не пізніше спливу трьох місяців від дня його виявлення, але не пізніше шести місяців від дня вчинення проступку. *Догана* застосовується до судді не пізніше спливу шести місяців від дня відкриття ВККС України провадження по дисциплінарній справі, але не пізніше одного року з дня вчинення проступку. *Сувора догана* застосовується до судді не пізніше дев'яти місяців від дня відкриття ВККС України провадження по дисциплінарній справі, але не пізніше вісімнадцяти місяців із дня вчинення проступку. Суддя може *бути звільнений з посади* не пізніше одного року від дня відкриття ВККС України провадження по дисциплінарній справі, але не пізніше трьох років із дня вчинення проступку. Для встановлення строків застосування дисциплінарних стягнень не враховується час тимчасової непрацездатності або перебування судді у відпустці.

Інформація про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності оприлюднюється на офіційному веб-порталі ВККС України. Вона повинна містити дані про суддю, якого притягнуто до дисциплінарної відповідальності, накладене дисциплінарне стягнення й копії рішень ВККС України про накладення й погашення такого стягнення. У разі скасування рішення інформація про це теж оприлюднюється на офіційному веб-порталі Комісії.

Попередження погашається через три місяці, догана – через один рік, сувора догана – через вісімнадцять місяців від дня їх застосування. З погашенням дисциплінарного стягнення суддя вважається таким, який не має дисциплінарного стягнення.

Дисциплінарне стягнення, накладене на суддю, може бути достроково знято ВККС України за поданням голови відповідного суду за умови його сумлінного ставлення до своїх службових обов'язків».

Акт впровадження результатів дисертації**ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ**

01043, м. Київ-43, вул. П. Орлика, 4-а

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

наукових розробок дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, виконаної асистентом кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Овчаренко Оленою Миколаївною на тему:
«Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики»,
у діяльність Верховного Суду України

м. Київ

4 грудня 2015 року

Комісія у складі:**Голови –**

Кривенка Віктора Васильовича – кандидата юридичних наук, доцента, секретаря Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України,

Членів комісії:

Кривенди Олега Вікторовича – кандидата юридичних наук, судді Верховного Суду України,

Прокопенка Олександра Борисовича – кандидата юридичних наук, судді Верховного Суду України, –

цим актом засвідчують, що положення, висновки й рекомендації, сформульовані у дисертаційному дослідженні кандидата юридичних наук, асистента кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Овчаренко Олени Миколаївни, використані у практичній діяльності Верховного Суду України. Результати дисертаційного дослідження викладені у виданій у 2014 році монографії «Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження» (обсягом 33,48 д.а.).

Із науковим доробком, що міститься у науковій роботі Овчаренко Олени Миколаївнами, ознайомлені судді Верховного Суду України та співробітники його апарату. Основні положення дисертаційного дослідження можуть бути використані як методична допомога для суддів, а також співробітників апарату

Верховного Суду України, зокрема під час навчальних заходів із підвищення їх кваліфікації.

Пропозиції, викладені у монографії «Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження» (2014 р.), використовуються при формулюванні офіційних позицій органів Верховного Суду України, присвячених питанням судової реформи (зокрема, постанова Пленуму Верховного Суду України від 17 листопада 2014 року № 8 «Про звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 6 частини першої, пункту 2 частини другої, пункту 13 частини другої, частини третьої статті 3 Закону України від 16 вересня 2014 року № 1682-VII «Про очищення влади» та звернення до Президента України, Голови Верховної Ради України та Прем'єр-міністра України щодо приведення у відповідність із міжнародними стандартами у галузі судочинства, прав та свобод людини, Конституцією України, положеннями чинного законодавства України Закону України «Про очищення влади»; постанова Пленуму Верховного Суду України від 9 листопада 2015 року № 21 «Про звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності (конституційності) пунктів 6 і 7 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» у частині відсторонення суддів від здійснення правосуддя та звільнення їх за порушення присяги за результатами оцінювання положенням частини другої статті 19, частини першої та пункту 5 частини п'ятої статті 126, пункту 3 частини першої статті 131 Конституції України).

Також окремі висновки, викладені у монографії «Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження» (2014 р.), знайшли відображення у правових позиціях Верховного Суду України (постанови від 1 липня 2014 року № 21-211а14 та № 21-183-а14 та ін.). Положення цієї наукової роботи використано при розробці пропозицій щодо вдосконалення законодавства, яке регламентує притягнення суддів до юридичної відповідальності.

27 квітня 2015 року О.М. Овчаренко виступила із доповіддю за темою свого наукового дослідження на семінарі «Особливості перегляду рішень Верховним Судом України по дисциплінарних справах суддів», який проходив у Верховному Суді України.

Викладене свідчить про високий теоретичний рівень дисертаційного дослідження О.М. Овчаренко на тему: «Юридична відповідальність судді: питання теорії і практики» та про належний рівень практичного впровадження його результатів.

Голова комісії:

Члени комісії:

Three handwritten signatures in black ink are visible, corresponding to the names listed to the right.

В. В. Кривенко

О.В. Кривенда

О. Б. Прокопенко

Акт впровадження результатів дисертації

ВИЩА КВАЛІФІКАЦІЙНА КОМІСІЯ СУДДІВ УКРАЇНИ

вул. Механізаторів, 9, м. Київ, 03109, тел. 044 233-63-76

03.03.2016 № 28-3565/16 На № _____ від _____

Акт

**впровадження наукових розробок дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук, виконаної асистентом
кафедри організації судових та правоохоронних органів
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Овчаренко Оленою Миколаївною на тему:
«Юридична відповідальність судді: питання теорії і практики»,
в роботу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України**

м. Київ

19 січня 2016 р.

Комісія у складі:

Голови Вищої кваліфікаційної комісії суддів України Сергія Юрійовича Козьякова;

начальника відділу міжнародного співробітництва секретаріату Вищої кваліфікаційної комісії суддів України Поліни Віталіївни Казакевич та

начальника відділу організаційної та статистично-аналітичної роботи служби дисциплінарних інспекторів секретаріату Вищої кваліфікаційної комісії суддів України Олега Анатолійовича Максимчука

склала цей акт про те, що положення, висновки, пропозиції й рекомендації, сформульовані у дисертаційному дослідженні кандидата юридичних наук, асистента кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Олени Миколаївни є вагомим внеском у розвиток юридичної науки, у формуванні судового права – нового напрямку вітчизняної науки. Результати дисертаційного дослідження викладені у виданій в 2014 р. монографії «Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження» (обсягом 33,48 д.а.).

Сформульовані в ній висновки і пропозиції є науково обґрунтованими, засновані на ґрунтовному аналізі актів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України щодо притягнення суддів до юридичної відповідальності за період з 2010

по 2014 рр. й застосовуються Вищою кваліфікаційною комісією суддів України при удосконаленні дисциплінарної практики та інших напрямків її діяльності.

З науковим доробком, що міститься у науковій роботі Овчаренко Олени Миколаївни, ознайомлені члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та співробітники її апарату. Результати дисертаційного дослідження на тему: «Юридична відповідальність судді: питання теорії і практики» знайшли відображення в Регламенті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (затв. Рішенням ВККС України від 8 червня 2011 р. із подальшими змінами).

Результати наукового дослідження «Юридична відповідальність судді: питання теорії і практики» доповідалися авторкою особисто на міжнародних науково-практичних конференціях, присвячених діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України:

«Вища кваліфікаційна комісія суддів України: європейський курс України – реформа в дії» (м. Київ, 29 жовтня 2012 р., м. Київ);

«Правовий статус ВККС України: шляхи вдосконалення кваліфікаційних та дисциплінарних інституцій у світлі конституційної реформи» (28-29 жовтня 2013 р., м. Київ);

«Люстрація: міжнародний досвід та перспективи в Україні» (м. Київ, 11 вересня 2014 р.);

«Добір суддів та дисциплінарна практика: здобутки, досвід Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та її діяльність в нових умовах» (м. Київ, 19-20 лютого 2015 р.).

Голова Комісії

Начальник відділу міжнародного співробітництва

Начальник відділу організаційної та статистично-аналітичної роботи служби дисциплінарних інспекторів

С.Ю. Козьяков

П.В. Казакевич

О.А. Максимчук

Акт впровадження результатів дисертації

ВИЩА КВАЛІФІКАЦІЙНА КОМІСІЯ СУДДІВ УКРАЇНИ НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ

Адреса: вул. Жилянська, 120 А, м. Київ, 01032
Тел/факс: +38 044 597 09 30; e-mail: info@nsj.gov.ua
Код ЄДРПОУ 37451388

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор

Національної школи суддів України

Усачук М. В.

2016 р.

АКТ

впровадження наукових розробок дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, виконаної асистентом кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Овчаренко Оленою Миколаївною на тему:
«Юридична відповідальність судді: питання теорії і практики»
за спеціальністю 12.00.10 — судоустрій; прокуратура та адвокатура,
у навчальний і науковий процес
Національної школи суддів України

Комісія у складі:

професора, кандидата юридичних наук, заслуженого юриста України, проректора з науково-дослідної роботи – Шукліної Н. Г.;

кандидата юридичних наук, начальника відділу науково-методичного забезпечення діяльності Вищої ради юстиції – Шамрай О.В.;

кандидата юридичних наук, начальника відділу науково-методичного забезпечення діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України – Іщенко О.П.

склала цей акт про те, що положення, висновки, пропозиції й рекомендації, сформульовані у дисертаційному дослідженні кандидата юридичних наук, асистента

кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Овчаренко Олени Миколаївни є вагомим внеском у розвиток юридичної науки, у формування судового права – нового напрямку у вітчизняній науці. Результати дисертаційного дослідження викладені у виданій в 2014 р. монографії «Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження» (обсягом 33,48 д.а.).

Сформульовані в ній положення й висновки є науково обґрунтованими й впроваджуються Національною школою суддів України при викладанні відповідних навчальних курсів з програм навчання суддів, а також у науково-дослідницькій сфері – як підґрунтя для подальших наукових розробок.

З науковим доробком, що міститься у вказаній роботі, ознайомлені викладачі Національної школи суддів України, а також співробітники відділів підготовки суддів та працівників апаратів судів, науково-методичного забезпечення діяльності Вищої ради юстиції, науково-методичного забезпечення діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, вивчення міжнародного досвіду організації діяльності судів, організації спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді.

Результати дослідження Овчаренко О. М. використовуються робочою групою Національної школи суддів України з дослідження проблем відповідальності суддів при опрацюванні рекомендацій, спрямованих на удосконалення регламентації інституту юридичної відповідальності судді.

У навчальному процесі Національної школи суддів України застосовуються результати дослідження Овчаренко О. М., викладені в наступних роботах (виконаних одноособово та у співавторстві):

1. *Овчаренко О. М.* Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження: моногр. / О. М. Овчаренко. – Х.: Право. – 576 с.
2. *Овчаренко О.М.* До питання про попередження корупції в судовій системі України / О.М. Овчаренко // Юридичний журнал. – 2011. – № 10. – С. 41-49.
3. *Овчаренко О.М.* Роль суддівської етики в регламентації професійної діяльності судді: питання теорії та практики / О.М. Овчаренко // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – 2013. – № 2. – С. 23-31.
4. *Овчаренко О. М.* Органи, що здійснюють притягнення суддів до відповідальності: міжнародні стандарти та їх реалізація в Україні / О. М. Овчаренко //

Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Юридичні науки. – 2013. – № 3. – С. 232-239.

5. Овчаренко О. М. Проблема забезпечення незалежності суддів при звільненні їх за особливих обставин / О. М. Овчаренко // Вісник Академії правових наук України. – 2013. – № 4. – С. 243-252.

6. Овчаренко О. М. Актуальні питання відповідальності суддів, які обіймають адміністративні посади в судах / О. М. Овчаренко // Університетські наукові записки. – 2013. – № 4(48). – С. 416-424.

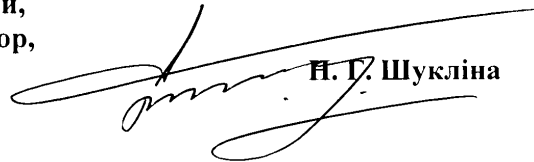
7. Овчаренко О. М. Судова помилка: між категоріями свободи і відповідальності / О. М. Овчаренко // Наук. вісн. Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2013. – Вип. № 6/3. – Том 1. – С. 30-33.

8. Організація судових та правоохоронних органів: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / за ред. І.Є. Марочкіна. – Х.: Право, 2013. – 448 с. // Овчаренко О. М. – розділ IV / 2 д.а.

9. Організація роботи адвокатури в Україні: навч. посіб. / за заг. ред. І. Є. Марочкіна. – Х.: Право, 2014. – 392 с. // Овчаренко О.М. – підрозд. 2.3, 4.3, 4.4 / 1 д. а.

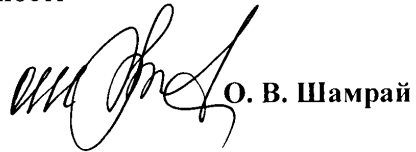
10. Організація роботи суду в Україні: навч. посіб. / за заг. ред. І.Є. Марочкіна. – Х.: Право, 2012. – 372 с. // Овчаренко О.М. – розділ II § 4; розділ IV § 3 (у співавторстві з к.ю.н., ас. Овсянніковою О.О.); розділ VI § 2 / 1 д.а.

**Проректор з науково-дослідної роботи
Національної школи суддів України,
кандидат юридичних наук, професор,
заслужений юрист України**

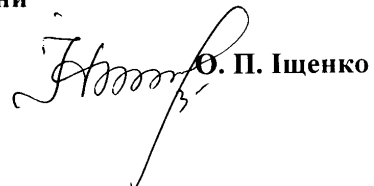
Н. Г. Шукліна

**Начальник відділу
науково-методичного забезпечення діяльності
Вищої ради юстиції
Національної школи суддів України,
кандидат юридичних наук**

О. В. Шамрай

**Начальник відділу
науково-методичного забезпечення діяльності
Вищої кваліфікаційної комісії суддів України
Національної школи суддів України,
кандидат юридичних наук**

О. П. Іщенко

Акт впровадження результатів дисертації

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024; телефон (057) 704-92-93, факс (057) 704-11-71,
e-mail: kancel@nulu.edu.ua, код ЄДРПОУ 0201139

26 05 2017 № 127-0821-722

На № _____ від _____

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

наукових розробок дисертації на тему:

**«Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики»,
поданої на здобуття наукового ступеня**

**доктора юридичних наук, виконаної кандидатом юридичних наук,
доцентом кафедри організації судових та правоохоронних органів
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого**

Овчаренко Оленою Миколаївною,

у навчальний і науковий процес

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Дисертація Овчаренко Олени Миколаївни на тему: «Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики» виконана на кафедрі організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в рамках Державної цільової комплексної програми «Судова влада: проблеми організації й діяльності» (номер державної реєстрації 0111U000957).

Положення, висновки, пропозиції й рекомендації, сформульовані у дисертаційному дослідженні Овчаренко Олени Миколаївни, є вагомим внеском у розвиток юридичної науки, у формуванні судового права – нового напрямку у вітчизняній науці. Результати дисертаційного дослідження викладені у виданих особистих монографіях авторки: «Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження» (2014 р., обсягом 33 д.а.) і «Теоретико-прикладні проблеми інституту юридичної відповідальності судді» (2017 р., обсягом 33 д.а.).

З науковим доробком, що міститься у вказаній роботі, ознайомлені викладачі Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Результати дослідження Овчаренко О. М. застосовуються викладачами кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого: (а) у науково-дослідній роботі; (б) при розробці підручників, навчальних посібників, а також інших документів, спрямованих на методичне забезпечення навчального процесу кафедри; (в) під час підготовки до лекцій і практичних занять з таких навчальних дисциплін, як:

000820

«Організація судових та правоохоронних органів», «Судове адміністрування», «Судове право», «Судові системи та порівняльне судове право», «Правове забезпечення роботи суду», «Комунікація у суді», «Управління кадрами та ресурсами в суді», «Судовий кадровий менеджмент».

У навчальному процесі Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого застосовуються результати дослідження Овчаренко О. М., викладені в наступних роботах (виконаних одноособово та у співавторстві):

1. *Овчаренко О. М.* Проблема забезпечення незалежності суддів при звільненні їх за особливих обставин / О. М. Овчаренко // Вісн. акад. прав. наук України. – 2013. – № 4. – С. 243-252.

2. *Овчаренко О.М.* Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження: моногр. / О. М. Овчаренко. – Х.: Право, 2014. – 567 с.

3. *Овчаренко О. М.* Юридична відповідальність судді // Судова влада: моногр. / за заг. ред. І. Є. Марочкіна. – Х.: Право, 2015. – 792 с. – С. 563-606.

4. *Овчаренко О.М.* Теоретико-прикладні проблеми інституту юридичної відповідальності судді: моногр. / О. М. Овчаренко. – Х.: Юрайт, 2017. – 624 с.

5. *Овчаренко О. М., Городовенко В. В.* Організація судових та правоохоронних органів: навч. посіб.: у 2 ч. / Л. М. Москвич та ін. / за заг. ред. Л. М. Москвич. – Х.: Право, 2016. – Ч. 1: Основи судоустрою України. – 244 с. 56-110.

6. Організація роботи суду в Україні: навч. посіб. / за заг. ред. І.Є. Марочкіна. – Х.: Право, 2012. – 372 с. // *Овчаренко О.М.* – розділ II § 4; розділ IV § 3 (у співавторстві з Овсянніковою О.О.); розділ VI § 2 та ін.

У лютому 2017 р. з нагоди тридцятої річниці з дня заснування кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого доцент кафедри Овчаренко Олена Миколаївна була нагороджена:

(а) почесною грамотою Вищої кваліфікаційної комісії суддів України за високі наукові досягнення у сфері розвитку інституту юридичної відповідальності судді, особистий внесок у становлення правової держави, забезпечення захисту конституційних прав і свобод громадян (наказ Голови ВККС України від 02.02.2017 р. № 11), а також

(б) подякою Національної школи суддів України за сумлінну працю, високий професіоналізм (наказ Ректора Національної школи суддів України від 24.01.2017, № 6-к).

Усе викладене свідчить про належний рівень впровадження у навчальний і науковий процес Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого наукових розробок, викладених у дисертації Овчаренко Олени Миколаївни на тему: «Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики».

Проректор з наукової роботи

А. П. Гетьман

Кучерова Т. П. 704-92-78

Акт впровадження результатів дисертації

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань правової політики та правосуддя

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-84

№ 04-29/15-2214

„17” грудня 2017 р.

АКТ

впровадження результатів дослідження

ОВЧАРЕНКО О.М. у законотворчу діяльність

Комісія у складі: Голови Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя Князевича Р.П., керівника секретаріату Комітету Венгера В.М., заступника керівника секретаріату Комітету Колісника І.В. склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто результати дослідження ОВЧАРЕНКО Олени Миколаївни в межах теми «Юридична відповідальність судді: питання теорії і практики» з пропозиціями щодо внесення змін і доповнень до чинного законодавства в частині притягнення суддів до кримінальної відповідальності.

Комісія вважає, що представлені пропозиції, отримані на основі проведеного комплексного дослідження, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень, практичну значимість, є актуальними, науково обґрунтованими та можуть бути використані для вдосконалення нормативно-правових актів України як основної форми права в нашій державі.

Голова Комітету

Р.П. КНЯЗЕВИЧ

Керівник секретаріату Комітету

В.М. ВЕНГЕР

Заступник керівника секретаріату Комітету

І.В. КОЛІСНИК

Підпис *Князевича Р.П.*
 підтверджую *Венгера В.М.*
 Керівник Управління кадрів
 Апарату Верховної Ради України
 «18» 10 2017 р.

TS81S00

Нагорода за монографію Овчаренко О. М.**«Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження» (2014)****НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В.В. СТАШИСА****ВИТЯГ**

З ПРОТОКОЛУ № 9
засідання Вченої ради

м. Харків

22 жовтня 2014 р.

СЛУХАЛИ:

Наукову доповідь т.в.о. завідуючого сектором дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України, к.ю.н. Овчаренко О.М. на тему «Юридична відповідальність судді: теоретичні засади»

ПОСТАНОВИЛИ:

1. Позитивно оцінити виступ та відповіді на питання та визнати наукову доповідь як таку, що в цілому відповідає вимогам наукової роботи.

2. Висунути монографію Овчаренко О.М. «Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження» на участь у конкурсі на присудження щорічної премії імені Святого Володимира за краще науково-практичне видання.

Голова Вченої ради

В.І. Борисов

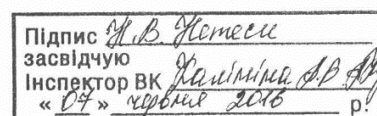
Секретар Вченої ради

Н.В. Нетеса

Витяг вірно:
Секретар Вченої ради:

Н.В. Нетеса

ЄВРАЗІЙСЬКА АСОЦІАЦІЯ ПРАВНИЧИХ ШКІЛ ТА ПРАВНИКІВ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА

Премія

імені Святого Володимира
за краще науково-правниче видання в Україні

РІШЕННЯМ НОМІНАЦІЙНОГО КОМІТЕТУ № 2
ВІД «12» листопада 2014 р.

присуджена

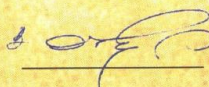
Обчаренко

Олені Миколаївні

у номінації судострій;

прокуратура та адвокатура

Голова Номінаційного комітету Євразійської асоціації
Щорічної премії імені Святого Володимира
Президент Євразійської асоціації
ПРАВНИЧИХ ШКІЛ ТА ПРАВНИКІВ
Ідентифікаційний код 33307904
ректор університету

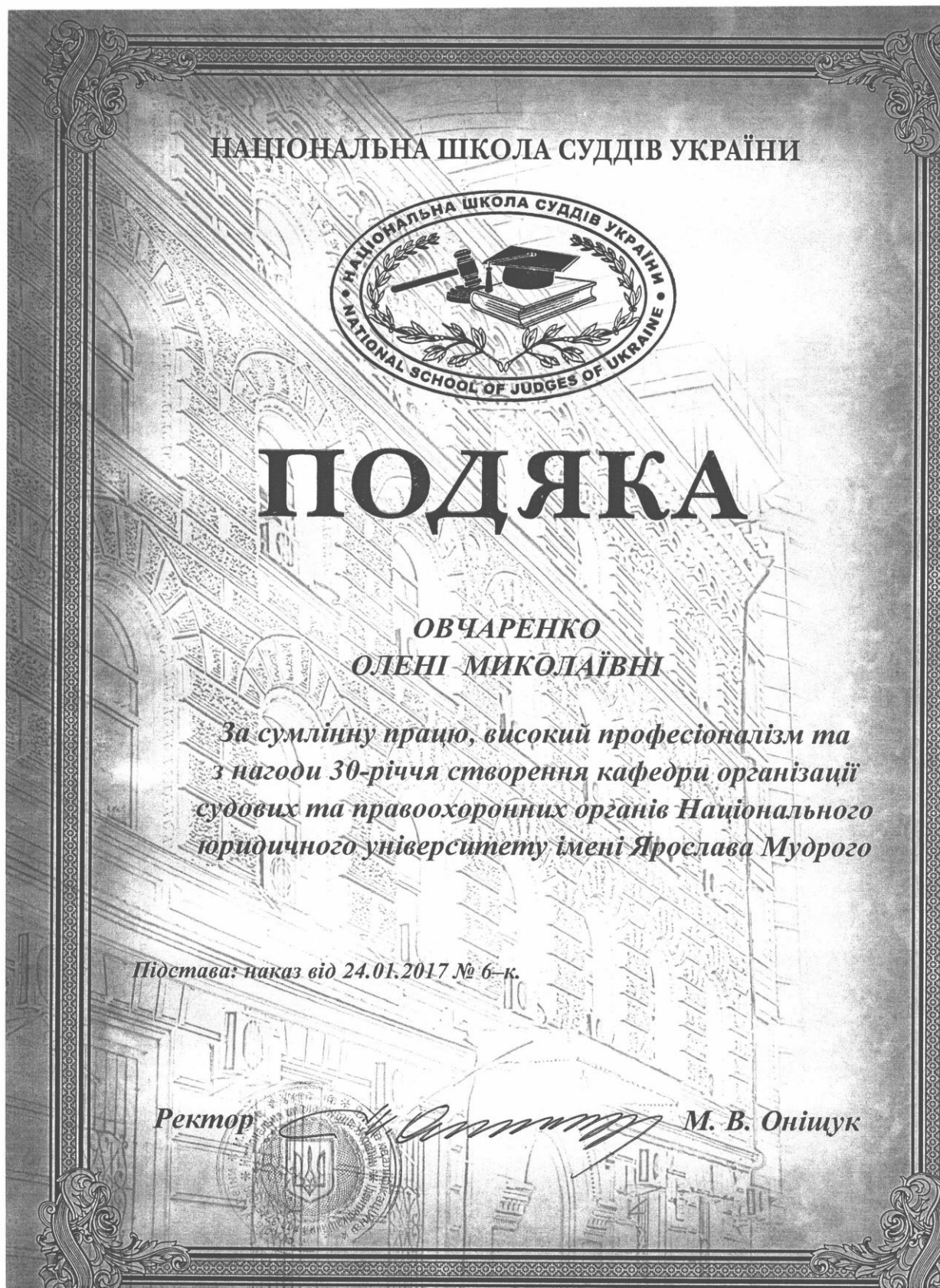

В.І. Андрейцев

О.М. Омельчук

Подяки за експертну діяльність дисертантки, пов'язану з темою дослідження

ВИЩА КВАЛІФІКАЦІЙНА КОМІСІЯ СУДДІВ УКРАЇНИ

ПОЧЕСНА ГРАМОТА

НАГОРОДЖУЄТЬСЯ

ОВЧАРЕНКО
Олена Миколаївна

за високі наукові досягнення у сфері розвитку інституту
юридичної відповідальності судді, особистий внесок
у становлення правової держави, забезпечення захисту
конституційних прав і свобод громадян
та з нагоди тридцятої річниці з дня заснування кафедри
організації судових та правоохоронних органів
Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

Голова Комісії

С.Ю. Козьяков

С.Ю. Козьяков

02 лютого 2017 року

Наказ № 11 від 02.02.2017